ebook HUMANITAS

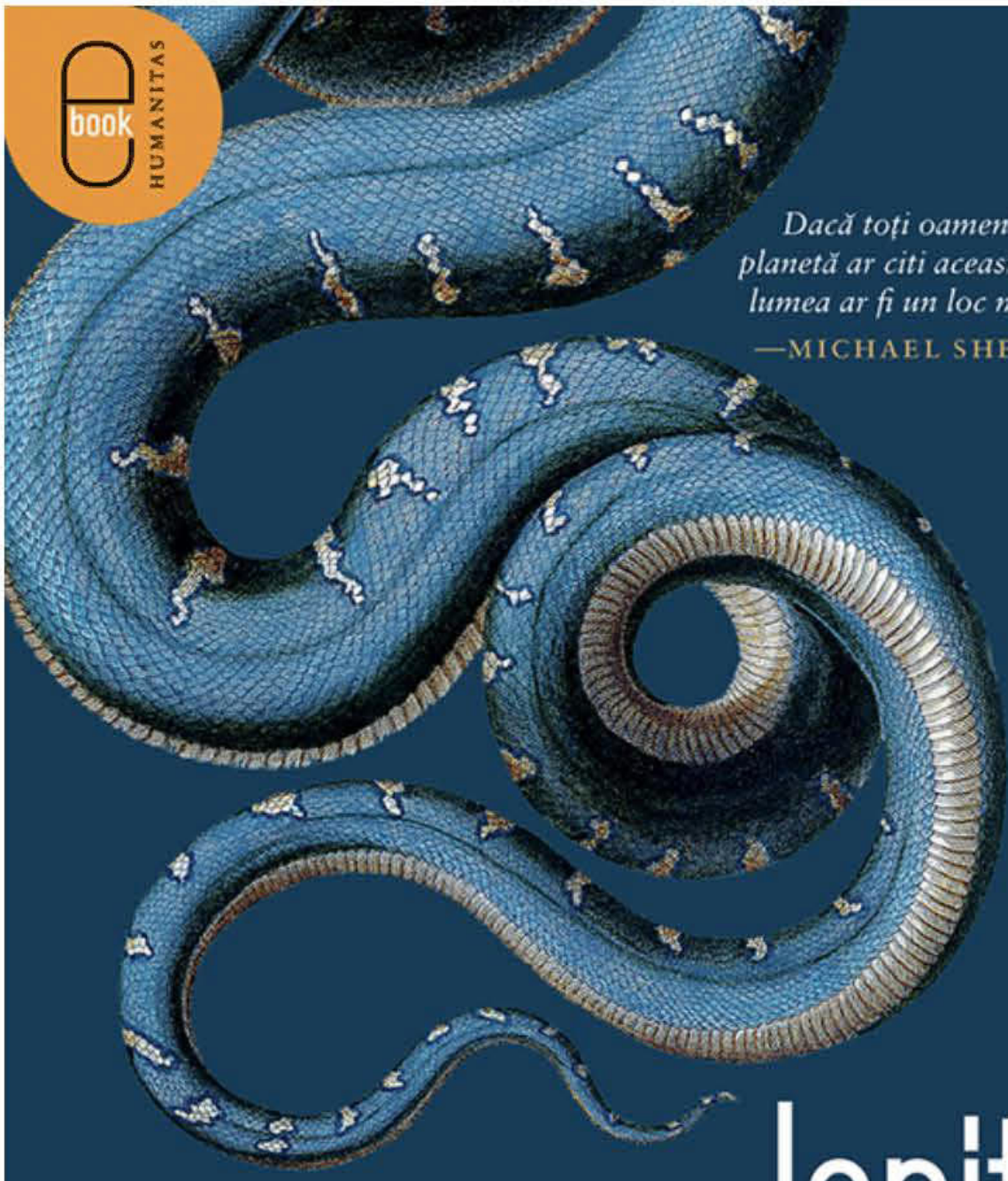

Dacă toți oamenii de pe planetă ar citi această carte, lumea ar fi un loc mai bun.
—MICHAEL SHERMER

PAUL KURTZ

Ispita transcendenței

O critică a religiei și a paranormalului

Paul Kurtz (1925–2012), profesor de filozofie la Universitatea de Stat din New York, s-a numărat printre cei mai importanți promotori ai umanismului secular, fiind considerat părintele acestui curent. Kurtz este fondatorul editurii Prometheus Books (1969) și al Committee for Skeptical Inquiry (CSI), în 1976, un program în cadrul organizației americane nonprofit Center for Inquiry, care își propune să cerceteze critic fenomenele considerate paranormale și ideile pseudoștiințifice. Printre adepții CSI se numără oameni de știință importanți, laureați ai Premiului Nobel, filozofi, profesori, scriitori și numeroase celebrități. Kurtz a mai fost copreședinte al International Humanist and Ethical Union, membru al American Association for the Advancement of Science, președinte al International Academy of Humanism și asociat onorific al Rationalist International. A publicat peste 800 de articole și recenzii; a scris și a editat peste 50 de cărți. Volume publicate (autor unic): *Exuberance: An Affirmative Philosophy of Life* (1978); *A Secular Humanist Declaration* (1980); *Sidney Hook: Philosopher of*

Democracy and Humanism (1983); *In Defense of Secular Humanism* (1983); *The Transcendental Temptation: A Critique of Religion and the Paranormal* (1986); *Forbidden Fruit: The Ethics of Humanism* (1988), *The New Skepticism: Inquiry and Reliable Knowledge* (1992), *Challenges to the Enlightenment: In Defense of Reason and Science* (1994); *Living Without Religion: Eupraxophy* (1994); *The Courage to Become* (1997); *Embracing the Power of Humanism* (2000); *Humanist Manifesto* 2000 (2000); *Skepticism and Humanism: The New Paradigm* (2001); *Affirmations: Joyful And Creative Exuberance* (2004); *What Is Secular Humanism?* (2006); *The Turbulent Universe* (2013). *Ispita transcendenței* este prima traducere în limba română din opera lui Paul Kurtz și, totodată, cea mai importantă carte a sa.

PAUL KURTZ

Ispita transcendenței

O critică a religiei și a paranormalului

Traducere din engleză
de Ines Simionescu

Cuprins

Cuvânt înainte
Prefaţă la ediţia broşată
Prefaţă
Introducere
    Filozofia şi noua media
    Nevoia de înţelepciune contemplativă
Partea întâi. SCEPTICISMUL ŞI SENSUL VIEŢII
    I. Sens şi transcendenţă
        Valoarea vieţii: lucruri rămase nerostite
        De ce umanismul secular nu a reuşit să devină un curent dominant?
        Căutarea transcendenţei
    II. Scepticismul
        Scepticismul ca îndoială nelimitată
        Scepticismul ca îndoială selectivă
    III. Metoda ştiinţifică
        Ce este ştiinţa?
        Metodologia subiectivistă
        Testarea ipotezelor în ştiinţă
        Dovezile
        Coerenţa logică
        Consecinţele pragmatice
        Apărarea metodei ştiinţifice
    IV. Inteligenţa critică
        Raţionalismul
        Ce este inteligenţa critică?
        Un catalog al aptitudinilor intelectuale
        Rolul educaţiei
    V. Justificarea credinţei
        Supunerea faţă de obiceiuri
        Apelul la emoţie
        Apelul la autoritate
        Subiectivism şi intuiţie

Convingerea ca justificare a credinţei
Partea a doua. MISTICISM, REVELAŢIE ŞI DUMNEZEU
VI. Apelul la misticism
Ce este misticismul?
Unele explicaţii naturaliste
Halucinogenele şi misticismul
Evaluarea experienţei mistico-psihedelice
VII. Mitul lui Isus
Apelul la revelaţie şi miracole
Critica biblică
A existat Isus?
Cine a fost personajul istoric Isus?
Criticii lui Isus
Misiunea publică a lui Isus
Învăţăturile etice ale lui Isus
Suferea Isus de vreo tulburare psihică?
A fost Isus magician?
Miracolele atribuite lui Isus
Obiecţii aduse miracolelor
Unele explicaţii naturaliste alternative
Răstignirea şi moartea lui Isus
Învierea: care sunt dovezile?
Concluzie
VIII. Moise şi poporul ales
A fost Moise egiptean?
Ce spun sursele păgâne?
Revelaţiile lui Moise
A fost Moise magician?
Moise legiuitorul
Pământul făgăduinţei
Post-scriptum postmodern
Rezumat: câteva reflecţii umaniste
IX. Mahomed: profetul islamului
Începuturile
Documentele istorice

Primele revelaţii
Un diagnostic psihofiziologic
Primii convertiţi
Medina: sabia islamului
Profetul lui Allah
Supunerea faţă de Dumnezeu – cea mai înaltă virtute
X. Diferiţi profeţi mai mari sau mai mici
Joseph Smith şi Cartea lui Mormon
Joseph Smith, căutătorul de comori
Joseph Smith profetul
Crearea unei noi biserici
Poligamia
Cartea lui Avraam
William Miller şi profeţia despre sfârşitul lumii
Ellen G. White: profetul inspirat
Revelaţii şi viziuni divine
A fost Ellen White o plagiatoare?
Profeţii mincinoşi
Concluzie: reevaluarea argumentului revelaţiei
XI. Există dumnezeu? divinitate şi efemeritate
De ce dezordine şi haos?
Există o ordine fundamentală?
Argumentul cosmologic
Scenariul universului inflaţionar
Argumentul proiectului
Argumentul ontologic: ce este Dumnezeu?
Sensul conceptului de Dumnezeu
Ce a rămas? Pietatea naturală
Partea a treia. ŞTIINŢA ŞI PARANORMALUL
XII. Oameni de ştiinţă, spiritualişti şi mediumi
Surorile Fox: cine bate în podeaua mea?

D.D. Home: pluteşte prin aer cu cea mai mare uşurinţă
Levitaţie deasupra Londrei
Societatea pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice
Eusapia Palladino
Ştiinţa, înşelăciunea şi înclinaţia de a crede
XIII. Paranormalul: clarvăzători, percepţie extrasenzorială şi parapsihologie
Parapsihologie şi religie paranormală: J.B. Rhine
Există percepţie extrasenzorială?
Scandalul Soal
Uri Geller
Concluzie
XIV. Există viaţă după viaţă?
Obiecţii logice
Problema dovezilor
Reîncarnarea
Argumentul valorii
XV. Religiile erei spaţiale: astrologia şi ufologia
Astrologia
Ipoteze istorice
Critici ştiinţifice
Astrologia semnelor solare
Horoscoape
Concluzie: de ce persistă astrologia?
Ufologia şi viaţa extraterestră
Răpirile
Ipoteza extraterestră şi OZN-urile
Mărturii tipice despre OZN-uri
Alţi monştri, alte mări, alte galaxii
Partea a patra. DINCOLO DE RELIGIE
XVI. Ispita transcendenţei
Gândirea magică
Este gândirea magică acauzală?

Rolul imaginaţiei creative
Are religia un fundament biogenetic?
Funcţia morală a religiei
Căutarea etnicităţii
Celebrarea riturilor de trecere
Putem depăşi ispita transcendenţei?
Note

A fost o vreme în care toți oamenii de pe pământ credeau că
arborii sunt divini și că pot să ia o formă umană sau
grotescă și să danseze printre umbre;
iar cerbii, corbii și vulpile,
lupii și urșii, norii și heleștieiele, aproape
toate lucrurile aflate sub soare și lună, inclusiv
soarele și luna, nu erau mai puțin divine și
schimbătoare. Ei vedeau în curcubeu
arcul încă încordat pe care un zeu neglijent l-a lăsat
să cadă; în tunet auzeau sunetul
bătăilor tobei sale de război sau vacarmul roților
carului său; și când, pe neașteptate, un stol de rațe
sălbatice sau de ciori trecea pe deasupra capetelor lor,
credeau că îi privesc pe cei morți
grăbindu-se spre locul de odihnă; și își închipuiau
că cele mai mărunte lucruri sunt un mister atât de mare, încât
credeau că e suficient să agite o mână sau o creangă
sacră pentru a agita inimi îndepărtate sau a
învălui luna în tenebre.

W.B. Yeats

Cuvânt înainte
PAUL KURTZ ŞI TRANSCENDENŢA SCEPTICISMULUI

de Michael Shermer

Scepticismul datează de pe vremea vechilor greci și e bine surprins în celebra remarcă a lui Socrate, potrivit căreia tot ce știe este că nu știe nimic. Scepticismul ca nihilism nu ne duce însă nicăieri și, din fericire, aproape nimeni nu-l adoptă. Cuvântul „sceptic“ vine, de fapt, din grecescul *skeptikos*, care însemna „atent“, departe de denaturările moderne ale sensului acestui termen, potrivit cărora a fi „sceptic“ înseamnă a fi „cinic“ sau „nihilist“. *Oxford English Dictionary* spune că „sceptic“ mai înseamnă „iscoditor“, „contemplativ“ și, cu variații în greaca veche, „veghetor“ sau „țintă asupra căreia ne fixăm privirea“.

Ce sens minunat are întreprinderea noastră! Suntem iscoditori și contemplativi și, într-un fel, suntem cei ce veghează împotriva proliferării ideilor nocive, suntem promotori ai gândirii bune și cei care, bazându-ne pe știință, stabilim o țintă asupra căreia ne fixăm privirea. Iar acum aș vrea să aplic acest sens prietenului, colegului și eroului

meu Paul Kurtz, care, numărându-se printre fondatorii mișcării sceptice și umaniste moderne, nu numai că a întruchipat principiul scepticismului ca o cercetare atentă, dar a fost veghetorul nostru ce ne-a oferit o țintă spre care noi, scepticii, să ne îndreptăm privirea. Paul Kurtz a fost întruchiparea excelenței în toate privințele, iar *Ispita transcendenței* nu este numai opera sa fundamentală, ci transcende ansamblul scrierilor sale și își ia locul printre cele mai mari lucrări ale umanismului iluminist.

Într-o anumită privință, Iluminismul a fost o mișcare sceptică ce s-a desfășurat de-a lungul unui secol, deoarece nu au existat credințe sau instituții care să nu fi intrat sub privirile pătrunzătoare și critice ale unor gânditori precum Voltaire, Diderot, Rousseau, Locke, Jefferson și alții. Immanuel Kant în Germania și David Hume în Scoția au fost scepticii scepticilor la nașterea scepticismului care a stat la baza epocii rațiunii și Iluminismului, iar influența lor continuă neabătut până în ziua de azi. Mai aproape de timpurile noastre, Charles Darwin și Thomas Huxley au fost sceptici prin excelență, nu numai pentru revoluția pe care au lansat-o și (respectiv) au continuat-o împotriva dogmei creaționismului, dar și pentru poziția lor împotriva mișcării spiritismului ce se răspândea în America, Anglia și pe continent. În timp ce Darwin a rămas tăcut cu privire la scepticismul său cu privire la spiritualism și a lucrat din culise, Huxley a criticat aspru și în mod public mișcarea,

plângându-se, într-una dintre marile replici ale istoriei scepticismului: „Mai bine să trăiești ca măturător decât să mori și să fii făcut să vorbești tot felul de aberații de către un «medium» angajat cu o guinee pe ședință“. La sfârșitul secolului al XIX-lea, „marele agnostic“ Robert Ingersoll a purtat torța rațiunii până la sfârșitul secolului, care a fost preluată în prima jumătate a secolului XX de oameni precum Bertrand Russell și Harry Houdini, care ies în evidență ca reprezentanți ai gânditorilor și (respectiv) oamenilor de acțiune sceptici, criticând aspru iraționalitatea și șarlatanismul epocii lor. Scepticismul în cea de-a doua jumătate a secolului a început cu *Fads and Fallacies in the Name of Science*, de Martin Gardner, lansând ceea ce considerăm astăzi a fi „mișcarea sceptică“, pe care Paul Kurtz a organizat-o și a condus-o atât de curajos spre sfârșitul secolului și ne-a lansat într-un nou mileniu al rațiunii și științei.

Au existat o serie de dezbateri (și multe obiecții minore) cu privire la meritul ce le revine celor care au fondat mișcarea sceptică modernă prin organizarea Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal (CSICOP, acum Center for Inquiry sau CFI) și revista sa, *Skeptical Inquirer*. Martin Gardner, magicianul James Randi, psihologul Ray Hyman și mai ales filozoful Paul Kurtz au jucat un rol esențial în înființarea și planificarea organizației, precum și a mișcării ulterioare pe care a lansat-o,

ce a condus la formarea unui fenomen global de umaniști, sceptici, atei, agnostici și liber-cugetători de toate felurile.

Indiferent cine ar putea fi considerat „părintele“ mișcării sceptice moderne, toată lumea cu care am discutat este de acord (inclusiv ceilalți fondatori) că cel mai important rol l-a avut Paul Kurtz. Toate mișcările sociale de succes au pe cineva cu abilități organizaționale și inteligență socială ce îi permit să ducă lucrurile la îndeplinire. Paul Kurtz este acel om. Când a înființat organizația care a lansat mișcarea sceptică modernă, eu absolvisem Facultatea de Psihologie Experimentală. Cam în acea perioadă (la mijlocul anilor ’70), Uri Geller a intrat în radarul meu. Îmi amintesc că *Psychology Today* și alte reviste populare au publicat reportaje pline de laude la adresa lui și se zvonea că specialiștii în psihologie experimentală l-au testat pe mediumul israelian și au stabilit că e autentic. Îndrumătorul meu – un specialist în psihologie comportamentală, reducționist strict și skinnerian până în măduva oaselor, pe nume Doug Navarick – nu a crezut nici măcar un cuvânt, dar m-am gândit că ar putea fi ceva în acest sens, mai ales în lumina tuturor celorlalte cercetări interesante axate pe stări de conștiință modificată, hipnoză, vise, deprivare senzorială, comunicare cu delfinii și alte fenomene asemănătoare. Am urmat un curs de antropologie cu Marlene Dobkin de Rios, care cerceta șamanii din America de Sud și felul în care aceștia foloseau plantele psihoactive. Totul

mi se părea pe deplin plauzibil și, fiind personal interesat de subiect (placa Ouija m-a uimit întotdeauna), am presupus că acest lucru avea să devină rapid un subdomeniu legitim al psihologiei. La urma urmei, Thelma Moss avea un laborator de cercetare dedicat studierii paranormalului tocmai în cadrul Universității din California, ce are unul dintre cele mai apreciate programe de psihologie din țară.

Apoi am descoperit „scepticii“, oameni precum Gardner, Hyman, Randi și Kurtz, care au intrat în sfera publică prin intermediul unor publicații populare ce au demistificat și explicat toate aceste fenomene aparent paranormale, expunându-le fie ca înșelăciuni, fie ca autoamăgiri. De fapt, la emisiunea *Tonight Show* a lui Johnny Carson, l-am văzut pe Randi reproducând tot ceea ce făceau Geller și alți așa-numiți mediumi: mese care levitează, linguri îndoite cu puterea minții, chirurgie paranormală și altele asemenea. Îmi aduc aminte cum mă gândeam că, dacă unii dintre acești mediumi sunt șarlatani, poate că toți sunt așa (și dacă nu erau șarlatani, cel puțin se amăgeau singuri). Aici se află o lecție importantă. Nu ai aproape nici o șansă să-i convingi pe credincioșii adevărați de erorile gândirii lor. Scopul nostru este acela de a ajunge la mulțimea celor situați între scepticii convinși și credincioșii dogmatici: oameni ca mine, care credeau că astfel de fenomene ar putea fi reale, dar care pur și simplu nu auziseră vreo explicație contrară bună. Există multe motive

pentru care oamenii cred lucruri ciudate, dar cu siguranță unul dintre cele mai răspândite este faptul că majoritatea nu au întâlnit niciodată o explicație bine argumentată a lucrurilor ciudate despre care aud sau citesc. Lipsiți de o explicație bună, acceptă explicația proastă care le este de obicei propusă. Acest lucru justifică toate eforturile depuse de sceptici în numele științei și gândirii critice. Chiar au un impact.

Au trecut 20 de ani de când mă aflu la conducerea Societății Scepticilor și a revistei *Skeptic* și, ca atare, oricât de mult îi admir pe Randi, Gardner și pe alți eroi de început ai scepticismului, am ajuns să respect mai mult ca niciodată ceea ce a făcut Paul Kurtz pentru mișcarea noastră, mai ales în ceea ce privește munca de zi cu zi, de a menține mișcarea pe linia de plutire în mijlocul loviturilor și atacurilor constante venite din diferite direcții. Conducerea unei organizații nonprofit și menținerea unei mișcări în viață dincolo de entuziasmul inițial al conferințelor de presă și al aparițiilor televizate necesită un tip special de determinare și de inteligență pe care Paul Kurtz le avea din abundență. Fără munca lipsită de glorie a strângerii de fonduri și a menținerii unei mișcări vii sub radarul observatorilor nu ar fi existat nici o organizație sceptică, iar Paul Kurtz a fost mai mult decât oricine altcineva cel care ne-a arătat tuturor cum să construim o mișcare. Așa că închei această scurtă aducere aminte cu fragmentele mele preferate din cartea pe care o țineți în mâini

și pe care o consider nu doar cea mai bună lucrare a lui Kurtz, ci și o lectură obligatorie pentru toți absolvenții unui curs de introducere în scepticism. Dacă vrei să înveți să fii un bun sceptic, trebuie să începi cu *Ispita transcendenței*.

Ispita, spune Kurtz, „se ascunde adânc în psihicul uman. Este atotprezentă, ispitindu-i pe oameni prin atracția realităților transcendente, subminându-le inteligența critică și făcându-i să accepte sisteme mitice neconfirmate și neîntemeiate“. În particular, Kurtz susține că miturile, religiile și afirmațiile legate de paranormal sunt ispite ce ne atrag dincolo de gândirea rațională, critică și științifică, din cauză că ating ceva în noi care este sacru și important – viața și nemurirea: „Acest impuls este atât de puternic, încât a inspirat marile religii și mișcări paranormale ale trecutului și ale prezentului și a determinat oameni altminteri raționali să creadă în mituri false și să le repete constant ca articole de credință“. Ce anume determină această ispită? Răspunsul pe care îl oferă Kurtz este atât pertinent, cât și elegant:

> Să reflectăm asupra situației umane: toate planurile noastre vor eșua pe termen lung, dacă nu chiar pe termen scurt. Casele pe care le-am construit și mobilat, persoanele pe care le-am iubit, carierele cărora ne-am dedicat vor dispărea toate în timp. Monumentele pe care le-am ridicat pentru a ne comemora aspirațiile și realizările, dacă suntem norocoși, pot dura câteva sute de ani, poate un

mileniu, două sau trei, cum e cazul ruinelor austere și splendide ale Romei și Greciei, Egiptului și Iudeii, care au fost recuperate și prețuite de civilizațiile ulterioare. Dar toate realizările ființelor umane dispar și sunt uitate în scurt timp. În viitorul apropiat, hainele frumoase cu care ne împodobim, în cele din urmă chiar și copiii, și nepoții noștri, și toate bunurile noastre vor dispărea. Multe dintre poeziile și cărțile noastre, dintre picturile și statuile noastre vor fi uitate, îngropate pe un raft de bibliotecă sau într-un muzeu, citite sau văzute de câțiva dintre viitorii cercetători curioși și, în cele din urmă, mâncate de viermi și mucegai, sau poate distruse de un incendiu. Chiar și lucrurile pe care le prețuim cel mai mult, inteligența și dragostea umană, valorile democratice, căutarea adevărului, vor fi înlocuite în timp cu valori și instituții necunoscute: asta dacă specia umană supraviețuiește, lucru care e la rândul său incert. Dacă ar fi să realizăm un manual al pesimistului, l-am putea umple cu ușurință până la refuz cu însemnări despre speranțe false și visuri spulberate, un catalog al suferințelor și durerii umane, al conflictului, trădării și înfrângerii umilitoare petrecute de-a lungul veacurilor.

Deși acest lucru pare pesimist, Paul Kurtz este realist, chiar optimist, așa cum se poate observa în catalogarea triumfurilor spiritului uman:

> Dacă ar fi să fac un inventar al lucrurilor bune din viața omului, acestea ar depăși cu mult banalitățile răului. L-aș întrece pe pesimist prin catalogarea

râsetelor și bucuriei, devotamentului și compasiunii, descoperirii și creativității, excelenței și măreției. Amprenta lăsată asupra lumii de fiecare persoană și de neamul omenesc în general ar fi impresionantă. Ce minunat a fost totul. Pesimistul arată spre Caligula, Attila, Cesare Borgia, Beria sau Himmler cu groază și dezgust; dar aș răspunde prin apelul la Aristotel, Pericle, da Vinci, Einstein, Beethoven, Mark Twain, Margaret Sanger și Marie Curie. Pesimistul arată spre duplicitatea și cruzimea din lume; eu sunt impresionat de compasiunea, onestitatea și bunătatea care sunt manifestate. Pesimistul ne amintește de ignoranță și prostie; eu, de creșterea continuă a cunoașterii și înțelegerii umane. Pesimistul accentuează eșecurile și înfrângerile; eu, succesele și victoriile în toată gloria lor.

Cel mai important punct de vedere pe care îl exprimă Kurtz în *Ispita transcendenței* apare spre sfârșitul discuției despre sensul și scopurile scepticismului. Este o avertizare pe care ar trebui s-o avem în vedere cu toții, un fragment pe care trebuie să-l citim o dată pe an:

> Scepticul nu intenționează să convertească omenirea la punctul său de vedere și, mai ales, nu e interesat să-l impună altora, deși poate fi preocupat de creșterea nivelului de educație și de gândire critică în societate. Totuși, istoria ne-a arătat că ar trebui să fim sceptici față de toate punctele de vedere, inclusiv față de cele ale scepticilor. Nimeni nu este infailibil și nimeni nu

poate pretinde că deține monopolul asupra adevărului sau virtuții. Ar fi absurd ca scepticismul să încerce să se transforme într-o nouă credință. Trebuie să privim cu prudență promisiunile unui nou preot secular, care ar putea să apară promițând o minunată lume nouă, numai în condițiile în care calea *sa* spre claritate și adevăr este urmată. Poate că cel mai bun lucru la care putem spera este acela de a tempera necumpătarea și de a îmblânzi ispita perversă ce se ascunde în interior.

Dacă toți oamenii de pe planetă ar citi această carte, lumea ar fi un loc mai bun. Odihnește-te în pace, Paul Kurtz. Cu toții îți datorăm o imensă recunoștință pentru că ai făcut lumea un loc mai bun. Îți vom simți lipsa. Dar trăiești în continuare prin cuvintele tale, atât de puternic și de frumos exprimate în această lucrare magnifică.

†

Michael Shermer este editorul revistei *Skeptic*, directorul executiv al Societății Scepticilor, editorialist pentru revista *Scientific American* și profesor invitat în cadrul Universității Claremont Graduate și al Universității Chapman. Este autorul cărților *The Believing Brain*, *Why Darwin Matters*[1], *The Science of Good and Evil* și *Why People Think Weird Things*[2].

1. *De ce e Darwin important*, trad. de Alexandru Macovescu, Humanitas, Bucureşti, 2015 (*n. tr.*).

2. *De ce cred oamenii în bazaconii*, trad. de Anca Florescu-Mitchell, Humanitas, Bucureşti, 2009 (*n. tr.*).

Prefaţă la ediţia broşată

Oare în inima și mintea oamenilor este adânc sădită o tendință puternică de a accepta explicațiile paranormale ale realității? Dacă este într-adevăr așa, oare această înclinație e atât de intensă, încât poate explica persistența sistemelor teiste ortodoxe ale religiei (în ciuda infirmării copleșitoare a afirmațiilor lor) și apariția recentă a unor noi curente dedicate paranormalului, care tind să înlocuiască vechile doctrine și dogme?

În anii care au trecut de la publicarea primei ediții a acestei cărți, cercetările pe care le-am întreprins mi-au întărit credința în validitatea tezei ispitei transcendenței. În primul rând, am fost profund implicat împreună cu mulți cercetători în studierea „vindecătorilor prin credință“. Am vizitat numeroase centre dedicate unor astfel de practici pentru a observa cum lucrează acești vindecători. Şi am fost uimiți de gradul de autoamăgire și credulitate afișat de numărul mare de oameni aflați în căutarea unor minuni medicale. Cele mai mari eforturi ale noastre nu au reușit să găsească nici o dovadă a existenței unor vindecări miraculoase pentru persoanele cu afecțiuni organice. Desigur, bolile psihosomatice sunt uneori ameliorate, dar acest lucru poate fi explicat prin efectul placebo, fără

să fie implicată o cauză ascunsă sau ocultă. Cu toate acestea, puterea sugestiei poate să-i atragă pe unii oameni destul de raționali și să-i facă să creadă că acționează o forță transcendentă.

În al doilea rând, publicul a fost expus unui potop de reportaje extrem de discutabile despre răpiri la bordul unor OZN-uri. Aceste persoane „răpite“ susțin că au fost luate de ființe extraterestre, au fost duse la bordul unei nave spațiale și li s-au transmis mesaje din partea unor ființe semidivine dintr-o altă dimensiune. Acest lucru ne amintește foarte mult de revelațiile primite de către profeți de-a lungul veacurilor. Acest fenomen a fost popularizat în cărți de Whitley Strieber, Budd Hopkins și alții. Astfel de afirmații, recunosc, nu confirmă realitatea răpirilor, ci disponibilitatea imediată a unor oameni de a crede într-un alt tărâm și de a comunica cu „entități“ de acolo. Şi, de asemenea, confirmă disponibilitatea spontană a unui mare număr de oameni de a accepta fără discriminare aceste afirmații bazate pe mărturii la mâna a doua și a treia, deși interpretările alternative naturaliste și psihologice pot explica mai bine astfel de experiențe.

În al treilea rând, am avut ocazia să vizitez China și Uniunea Sovietică pentru a studia credința în paranormal și în religie, iar de atunci am purtat o corespondență considerabilă cu oamenii de știință chinezi și ruși. Ambele țări s-au aflat sub un control totalitar strict, toate puterile statului fiind folosite pentru a șterge credința și

practica religioasă. Într-adevăr, ideologia marxistă oficială a dominat ambele societăți timp de câteva decenii, iar campanii masive de educare, persuasiune și teroare la nivel de stat au fost utilizate pentru a inculca o perspectivă atee. În orice caz, în mod surprinzător, în ambele societăți sistemele de credință teiste și paranormale/oculte/mistice par să fie foarte puternice. Acest lucru sugerează că, în ciuda eforturilor pe scară largă de a sădi o concepție materialistă, ispita transcendenței nu a fost suprimată. Într-adevăr, am constatat că religiozitatea țărilor comuniste este la fel de puternică sau chiar mai puternică decât cea din societățile capitaliste occidentale. Motivele aflate la baza acestui lucru sunt, fără îndoială, foarte complexe: eforturile de a reprima religia este posibil să fi fost contraproductive, iar religia să fi devenit un simbol al opoziției față de toate caracteristicile negative ale unui sistem falimentar. Dar mai indică și puterea ispitei transcendenței: se pare că este capabilă să prospere în clandestinitate, în ciuda persecuției extinse.

În urma unor reflecții ulterioare asupra naturii acestei ispite, sunt convins că nu este genetică, având în vedere că e absentă în rândul secularișt ilor și necredincioșilor, care constituie o minoritate semnificativă în cadrul populației; oricum, se pare că reprezintă un produs al naturii umane și poate satisface unele nevoi

psihobiologice, deși felul în care o face depinde de influența culturii. Găsirea echivalentelor morale și psihologice ale ispitei transcendenței este o încercare dificilă. Dacă vom reuși să realizăm acest lucru, rămâne în continuare – așa cum a fost când am început să scriu această carte – o problemă deschisă.

Paul Kurtz
1 ianuarie 1991

Prefaţă
SCEPTICI VERSUS CREDINCIOŞI

Fiecare epocă istorică a avut propria reflecție asupra sensului. Există vreun scop al experienței umane, vreo sursă ascunsă sau divină a cosmosului? În aproape fiecare epocă, ființele umane au încercat să-și înțeleagă originea. Au dezbătut problema dacă viața umană este finită sau dacă există vreo promisiune divină a eternității. S-a trasat o linie între două abordări contradictorii ale naturii ultime a realității umane în univers. Susținătorii punctului de vedere practic se numesc empiriști, raționaliști sau sceptici. Sunt sceptici în ceea ce privește afirmația bazată pe credință potrivit căreia universul este divin. Ei sunt ateii și agnosticii din vechime; astăzi sunt numiți umaniști seculari și sunt criticați ca atare de credincioși. Aliniați împotriva lor sunt discipolii unei mentalități supranaturaliste și teiste. Primii sunt mulțumiți să trăiască într-o lume așa cum este și să îi facă față cât mai bine; ei caută s-o înțeleagă folosind categoriile logicii și experienței și sunt dispuși să-și asume sarcina dificilă de transformare a ei prin eforturile lor curajoase în lumina propriilor planuri și proiecte. În cealaltă tabără, se află toți cei nemulțumiți de realitatea acestei lumi și care

caută să evadeze într-un univers imaginar bazat pe credință și credulitate. Incompatibili cu lumea pe care o văd cu ochii, ei o consideră prea mică; tânjesc după mistere și adevăruri mai profunde, după promisiunea sau speranța că există o dimensiune nevăzută a existenței.

Raționalistul științific este sceptic față de miturile tradiționale. El crede că religiile dominante ale revelației sunt conjecturi mitologice pline de speranțe zadarnice și iluzii false. Aceste fantasme religioase sunt declanșate de o teamă în fața ambiguităților existenței muritoare și copleșesc spiritele umane fragile, care încearcă să găsească în visurile lor un refugiu din calea vitregiilor sorții. Aici stau ascunse motivele care alimentează chiar și cele mai înalte aspirații religioase. În mod paradoxal, după cum a recunoscut Kierkegaard, cu cât este mai absurdă afirmația, cu atât mai grandios este visul; cu cât misterul este mai de necrezut, cu atât mai angajați și mai devotați tind să devină credincioșii adevărați.

Astăzi, la fel ca odinioară, ne confruntăm cu același conflict în cadrul psihicului uman: știința versus religia doctrinară, lumea empirică a verificării intersubiective versus lumea fanteziei, cunoașterea faptelor versus superstiția romantică, curajul de a deveni versus năzuința secretă de a nu trebui să faci asta.

Rănile merg până în adâncul civilizației. Unele culturi au devenit obsedate de căutarea eternității, iar unii indivizi, copleșiți de această viață, caută

neîncetat o alta. Contrastul este între omul de știință și mistic, între filozof și teolog, între întreprinzător și adeptul necondiționat, între cunoscător și profet, între persoana independentă și sufletul dependent.

Într-un anumit sens, schisma dintre aceste două dimensiuni umane este reflectată în propria cultură și nu este niciodată rezolvată complet; pentru că, imediat ce se ajunge la o înțelegere într-o perioadă istorică, această separare apare în următoarea, de multe ori chiar mai pronunțată decât în precedenta, deși poate lua forme diferite. Este ca și cum specia umană are o natură schizoidă: picioarele înfipte în pământ, dar cu un suflet imaginativ ce se avântă spre un cer al irealului magic. Copleșit de durerea existenței monotone, omul caută o evadare într-o altă dimensiune.

Astăzi, există o dihotomie similară între oamenii de știință și adepții paranormalului, între disciplinele de cercetare riguroasă și sectele oculte, între lumea științei moderne și mitologia religiei fundamentaliste.

Este adesea dificil de știut care parte a naturii noastre va domina și ne va controla. Pentru a trăi și a funcționa, trebuie să acceptăm realitățile practice ale bunului-simț și ale vieții obișnuite și să ne împăcăm cu ele. Nu putem fi prea mult timp complet lipsiți de legătură cu lumea exterioară a existenței brute – adică în sensul în care vrem să dăinuim. Trebuie să ne coacem pâinea, să ne asigurăm un adăpost, să ne făurim plugurile, să ne

ferim de amenințările la adresa existenței noastre zilnice și să interacționăm eficient cu prieteni și cu dușmani. Oamenii nu ar putea supraviețui mult timp dacă ar rămâne concentrați asupra lumii feerice a religiozității. Cunoașterea este un instrument al acțiunii. Dacă vrem să ne descurcăm și să facem față provocărilor vieții, trebuie să înțelegem obiectele și evenimentele lumii înconjurătoare. Şi totuși, omul e fascinat de întrebările referitoare la originea și destinul său. Tulburat de boală și moarte, adesea râvnește la ceva mai mult. Astfel, are tendința de a-și considera viața un mister divin. Înalță catedrale și monumente, dezvoltă rânduieli și dogme, se angajează în ceremonii și celebrări – totul pentru a-și nega existența efemeră și pentru a întări și permanentiza ceea ce e absent. *Homo religiosus* inventează simboluri religioase, pe care le venerează și la care se închină pentru a se salva de la confruntarea cu finalitatea morții și disoluției sale. Născocește ficțiuni paradiziace care să-i aducă mângâiere și sprijin. Omul își spune minciuni despre destinul său ultim pentru a nu fi chinuit de contemplarea lui. Cu toate că trebuie să-și folosească inteligența din necesitatea de a face față lumii – cel puțin până la un punct –, este în permanență pregătit, gata să sară dincolo de rațiune printr-un act de credință. Există ceva mai mult decât drama umană, insistă el, străduindu-se astfel să-și nege finitudinea. Prin acte de autoamăgire supremă, în momente și în locuri diferite, a fost dispus să creadă în cele mai

incredibile mituri din cauza promisiunilor pe care i le făceau: Moise pe Muntele Sinai comunicând cele Zece Porunci „poporului ales“ al lui Dumnezeu, Cristos răstignit anunțând mântuirea omului, Mahomed, adevăratul profet al lui Allah prin intervenția lui Gabriel, Buddha Cel Plin de Lumină, Joseph Smith și Noul Sion al mormonilor sau carele zeilor care transportă ființe extraterestre din spațiul cosmic pentru a observa omenirea.

Patosul condiției umane este acela că multe ființe umane nu pot accepta cu ușurință realitățile dezolante ale propriei finitudini, faptul că nu există nici o providență sau un scop final al existenței. Ființele extraterestre ar putea exista în colțuri îndepărtate ale universului, dar nu există nici o dovadă că au avut ceva de-a face cu noi, că pot comunica prin percepții extrasenzoriale sau că sunt responsabile pentru destinul nostru viitor. Trebuie să fim sceptici în legătură cu existența extratereștrilor până când este verificată și demonstrată, deși rămâne o posibilitate foarte interesantă, de o importanță extraordinară.

Cei mai mulți oameni consideră că scepticismul lipsește lumea de mister și că, din moment ce le pune la îndoială ficțiunile pe care le venerează, este chiar periculos. Metodele științei și ale rațiunii ce conduc la tehnologie și industrie au contribuit enorm la progresul civilizației. Credincioșii nu pot nega acest lucru. Ei sunt dispuși să folosească roadele științei și tehnologiei: dar numai până la un punct. Sunt

întotdeauna pregătiți să treacă dincolo de știință, creând o doctrină care postulează două adevăruri, insistând că au dreptul la credința lor în revelațiile religioase, oricât de fanteziste ar putea fi. Scepticii refuză să fie ademeniți de miturile transcendentale ale zilei. Incapabili să accepte fără discriminare convingerile predominante, rămân adesea singuri, condamnați și urâți de credincioși pentru ereziile lor „negative“.

Ne putem întreba de ce atitudinea sceptică față de religie a fost proprie unui grup relativ restrâns de intelectuali și opozanți. Sunt oare nevoile religioase ale omului prea puternice, foamea pentru divin prea răspândită pentru ca scepticismul să devină dominant? Își are religiozitatea rădăcinile în biologie și genetică? Are cumva o valoare adaptativă? Oare în natura noastră e adânc sădită o afinitate pentru transcendență ce reapare în fiecare epocă și explică acceptarea imediată a miturilor legate de supranatural? Dacă da, ar putea fi oare depășită?

La un moment dat, s-a presupus că, prin educație, prin creșterea alfabetizării și prin eliminarea sărăciei și a bolilor, omenirea ar putea depăși într-o zi religiozitatea prunciei sale. S-a sperat că în locul ei s-ar putea dezvolta o perspectivă științifică matură și o filozofie morală și socială responsabilă, fundamentată pe o perspectivă naturalistă asupra condiției umane. Conform acestei perspective, universul nu are vreun scop sau vreun sens în sine și este indiferent față de destinul omului. Nu are o

origine divină și nici nu e ținut laolaltă de vreo putere de același fel. Omul este o specie relativ minoră de pe o planetă minusculă, situată într-una dintre nenumăratele galaxii ale universului. Prin urmare, începutul înțelepciunii constă în conștientizarea faptului că nu există dovezi suficiente care să confirme că am fost creați de vreo divinitate și că suntem, într-o anumită măsură, responsabili pentru propriul destin. Ființele umane pot ajunge la această viață bună, dar vor avea parte de ea cel mai probabil prin cultivarea virtuților inteligenței și curajului, nu prin credință oarbă sau obediență. Putem atinge un anumit nivel de armonie și de dreptate socială, precum și o viață creativă și îmbelșugată plină de entuziasm și exuberanță. Dar totul depinde de posibilitatea de a dezvolta cunoaștere științifică și excelență morală. Destinul uman nu e străin de aventură și de poezie, de romantism și de frumusețe. Nici nu e insensibil la mirare sau la măreția splendidă a cosmosului. Acestea sunt calități religioase, dar pietatea naturală nu trebuie să fie lipsită de o onestitate strictă cu privire la trecutul și la viitorul nostru. Desigur, trebuie să evităm o abordare schizoidă. Metoda inteligenței critice, așa cum este folosită în știință, în filozofie și în viața obișnuită, constituie o terapie esențială, dacă ne vom elibera de iluzii și de dogme false.

Aceasta a fost convingerea păgână ce a dominat în civilizațiile elenă și romană. În cele din urmă, a fost învinsă și evul întunecat al religiozității s-a abătut asupra civilizației

occidentale. O perspectivă umanistă a apărut în timpul Renașterii și s-a materializat în timpul Iluminismului, odată cu dezvoltarea științei moderne și a idealurilor democrației și libertății. Dar convingerea că rațiunea și știința ar elibera complet ființele umane de mitologiile false a fost greșită: secolul XX a fost martorul dezvoltării unor noi religii ideologice virulente (fascismul și marxism-leninismul de sorginte stalinistă) și al persistenței dogmelor religioase supranaturaliste. A mai fost martorul dezlănțuirii unui nou set de convingeri în paranormal și ocultism: astrologie, ufologie, religii științifico-fantastice orientate spre spațiul cosmic și o perspectivă magico-spirituală asupra lumii destul de bizară.

Umanismul secular oferă o perspectivă asupra omului și universului, o filozofie a vieții, o etică a rațiunii și libertății. Este povestea posibilității și a deschiderii. Umanismul secular este o alternativă la religiile iluziei și mântuirii. Dar felul în care confruntă afirmațiile despre transcendență fără a le respinge dogmatic și în care abordează viață, oferind oportunități și putere, reprezintă o problemă crucială. Poate umanismul secular să ofere un substitut semnificativ pentru Dumnezeu și pentru transcendență? Poate aborda lumea așa cum este și, totodată, ne poate ajuta să ne împlinim destinul spre care tânjim?

Introducere
NU NUMAI PENTRU FILOZOFI

Această carte este dedicată cititorului obișnuit, interesat de lumea ideilor. Nu este scrisă pentru filozofii din mediul universitar: aceștia, foarte probabil, nu o vor aprecia. În orice caz, nu am adoptat stilul filozofiei analitice, care e la modă astăzi.

Sunt critic față de tipul de filozofie ce predomină în cercurile filozofice anglo-americane. Consider că o mare parte din această filozofie este irelevantă. Este ca o unghie încarnată de la picior, întoarsă în interiorul său, mustind de distincții lingvistice precise și sofisme dureroase. Problema filozofiei tehnice este că a schilodit filozofia propriu-zisă, astfel încât șchioapătă ca un călugăr cerșetor retras la o mănăstire îndepărtată de pe o insulă izolată din mijlocul unei mări pustii.

Nu intenționez să-i contest pe toți frații mei filozofi, deoarece demersul filozofic a adus o mulțime de virtuți de-a lungul istoriei: înțelepciune intelectuală, claritate logică și excelență morală. Cu toate acestea, există forme de dispută filozofică ce degenerează, mai întâi, într-o stare maladivă și, în cele din urmă, în rigiditate cadaverică – nu că filozofii de azi au un

mare impact asupra lumii contemporane. Majoritatea duc vieți de disperare tăcută, precum călugării celibatari care își citesc textele sacre atenți la nuanțe și sensuri, în timp ce lumea trece pe lângă ei (deși astăzi revistele profesionale le servesc drept scripturi).

Tragedia filozofiei contemporane este aceea că a fost castrată: este prea adesea irelevantă pentru marile probleme de ordin intelectual și social. Meditează la întrebări formale, fără conținut real sau relevanță. În trecut, filozofii adesea intrau în diferite conflicte unii cu alții. Schopenhauer și Nietzsche i-au criticat vehement pe profesorii de filozofie germani. O perioadă lungă de timp, Sartre a trăit izolat de curentul dominant al filozofiei academice din Franța, deși a exercitat un impact puternic asupra societății franceze și europene. Charles Peirce, cel mai mare geniu filozofic al Americii, nu a reușit să obțină un post la catedră; a trecut peste greutățile din viață ajutat de prietenul și mentorul său, William James. „Oriunde se află o clasă mare de profesori universitari“, observa Peirce cu sarcasm, „care beneficiază de venituri bune și sunt priviți ca niște domni, cercetarea științifică trenează“[1].

Una dintre problemele actuale este că filozofia a fuzionat cu lumea universitară: filozofii și-au asumat ca principală sarcină fie împărtășirea cunoștințelor către gloatele de studenți sfioși, fie inițierea candidaților pentru doctorat prin supervizarea unor subiecte de teză importante numai pentru ei. În timp ce fac acest lucru,

problemele intelectuale autentice referitoare la sens și la existență sunt ignorate. Frica de opiniile sarcastice ale colegilor cenzurează interesele nonconformiste; există întotdeauna îngrijorarea corozivă cu privire la ce vor spune colegii de breaslă. Povara bârfei clanului apasă asupra filozofilor și îi ține supuși.

Nu este surprinzător că multe dintre cele mai bune minți care au urmat filozofia nu au fost ale unor profesori universitari. Spinoza șlefuia lentile în timpul zilei, iar noaptea scria. A refuzat un post la Heidelberg, pentru a nu-și compromite libertatea de cercetare. Descartes nu a ocupat niciodată o poziție universitară, nici Locke sau Berkeley. Prima carte a lui Hume nu a avut succes și a trebuit mai întâi să-și facă o reputație ca istoric. John Stuart Mill era secretarul Companiei Indiilor de Est. Marx, șomer și extrem de sărac, și-a făcut cercetările la Muzeul Britanic. Kierkegaard a scris în anonimat la Copenhaga. Wittgenstein a fost un personaj ciudat în mediul academic britanic, pe care în cele din urmă l-a captivat.

Desigur, au existat profesori universitari care au adus contribuții semnificative în filozofie: Platon a fondat Academia, iar Aristotel, neajungând în fruntea școlii lui Platon, și-a înființat propriul Lyceum, deși probabil că nici una dintre ele nu acorda diplome de doctor așa cum le cunoaștem astăzi. Kant și Hegel erau profesori de filozofie, așa cum au fost și Russell, Heidegger și Dewey. Trecutul, cu toate acestea, a

fost pestriț. Marele dușman al filozofiei este distragerea în alte scopuri: în acest caz, adâncirea în birocrația educației. Sunt unii care au rămas în afara cercurilor filozofice academice pentru a-și realiza opera creatoare: cum a fost George Santayana, un oracol de departe care a trăit în Italia, într-un refugiu splendid. Într-o dimineață, când încă preda la Harvard în timpul epocii de aur a acestei universități, se spune că ar fi zis: „Domnilor, este primăvară“, părăsind definitiv sala de clasă.

Este prea periculos să punem toate ouăle noastre filozofice într-un singur coș; sunt prea fragile. Dacă mariajul dintre filozofie și biserică a degenerat în Evul Mediu într-o doctrină oficială și dacă supunerea ideologiei marxiste față de partid și stat în țările comuniste a însemnat moartea impulsului filozofic creativ, la fel și unirea aproape indisolubilă dintre filozofie și instituțiile de educație superioară în secolul actual a avut tendința de a trece prin filtru academic tot ce merită să fie considerat demn de cercetarea filozofică. O soartă similară amenință arta, literatura, poezia sau știința, unde sunt dezvoltate în contextul vieții universitare izolate și filtrate prin perspectivele limitate ale membrilor facultății. Poate că aspectele cele mai importante ale libertății academice sunt integritatea intelectuală, independența gândirii și eliberarea de activitatea specifică comitetelor.

Fără îndoială, putem învăța din ambele tipuri de filozofie: cea academică și cea independentă.

Poate este necesar ca unii filozofi să dea dovadă de anomie în profesie, să bea din fântâna vieții reale pentru a obține inspirație și intuiții, iar filozofii universitari, sârguincioși și critici, să rafineze și să distileze apoi ce a fost descoperit. Cercetarea filozofică este menținută în viață de revoltele succesive ce pornesc pe căi radicale. Formaliștilor le rămâne să analizeze meticulos noile teorii, chiar dacă în cursul acestui proces trivializează deseori demersul filozofic.

O problemă actuală este că filozofia a devenit profesionalizată, la fel ca preoția, cu toate drepturile și privilegiile ce revin poziției sale, sau ca profesia medicală, care își are propriii înalți prelați. Filozofia este acum o specialitate așa cum sunt contabilitatea, fiziologia sau tâmplăria, și există instrumente ale domeniului care trebuie să fie proiectate și perfecționate. Deseori însă, abilitățile sunt îmbunătățite la nesfârșit, dar nu există obiect de studiu. În general, trebuie să citești numai un număr limitat de cărți și articole pentru a stăpâni gramatica tehnică a unei subspecialități. Poți fi estetician, logician, epistemolog sau etician. Nu trebuie să știi nimic altceva pentru a reuși astăzi în ochii colegilor. Asociațiile profesionale unde lucrările sunt citite și revistele științifice în care sunt publicate îți stabilesc calificările în meserie. Carnetul de sindicat este doctoratul, iar sanctificarea finală este titularizarea, care poate fi obținută la majoritatea universităților prin publicarea într-un număr limitat de reviste științifice și, poate, chiar

a unei cărți. Acestea sunt, în general, evaluate conform cantității, și nu după calitate sau conținut.

Având în vedere creșterea rapidă a specializării și a compartimentării cunoașterii, nu e necesar să citești în afara unei literaturi de nișă. De fapt, filozofia actuală poate fi definită de ceea ce fac filozofii, iar aceștia de multe ori citesc numai ceea ce scriu ceilalți filozofi și ascultă numai ceea ce spun colegii lor. Unghia încarnată se adâncește și mai tare. Problema, desigur, nu este endemică numai pentru filozofie: economiștii, sociologii, antropologii și psihologii se concentrează numai asupra lucrărilor din domeniul lor. Chimiștii cunosc chimia, poeții, poezia, istoricii, istoria, inginerii, ingineria și deseori numai atât.

Dar există și alte funcții ale filozofiei și, de fapt, alte dimensiuni ale vieții dincolo de cele delimitate de meșteșugul lingvistului sau logicianului. Filozofia ar trebui să ne mențină vie capacitatea de a ne mira. Ar trebui să fie preocupată de întrebările mai ample: care este natura cunoașterii noastre despre univers? Ce sens are acest univers, în cazul în care are vreun sens? Cum se armonizează toate lucrurile, în cazul în care există așa ceva? Există Dumnezeu sau Mamona? Există un scop final al existenței umane? Viața are un sens în sine sau ne oferă doar oportunități? Natura umană este fixă sau dinamică, presărată cu pericole și aventuri nedeterminate? Cum arată o societate bună, și

poate fi realizată vreodată? Cum ar trebui să trăiască o persoană dacă dorește să găsească satisfacție și sens într-o viață mărginită?

Pentru a aborda aceste întrebări, trebuie să cunoști câte ceva despre științele naturale, biologice, comportamentale și sociale și trebuie, de asemenea, să fi studiat politica, literatura și artele: de fapt, să fi reflectat la o paletă largă de experiențe trăite. Poate că aceasta este o sarcină imposibilă. Astfel, filozofii universitari au evitat aceste probleme mai ample și au fugit cu disperare de astfel de căutări. Când abordează filozofia științei, sunt adesea mai preocupați de activitatea din spatele său decât de avangarda sa. Se consideră că este de prost gust să fii preocupat de frontierele cunoașterii și de implicațiile pe care le au pentru om. Aceste probleme au fost lăsate istoricilor (precum Toynbee), oamenilor de știință (precum Monod, Eccles sau Sagan), psihologilor (precum Skinner, Fromm sau Freud) sau teologilor (precum Küng sau Tillich). Întrebările filozofice cu adevărat semnificative și fundamentale sunt lăsate neanalizate și fără răspuns. Filozofii de astăzi preferă să analizeze mai degrabă semnificația termenului *propoziție* decât să propună o propoziție, să întrebe mai degrabă ce înseamnă *binele* decât să spună ce ar putea fi o viață bună, să investigheze ce funcție are verbul *a fi* decât să abordeze natura ființei. Nu încape îndoială că filozofii care au analizat și au criticat teme foarte specializate au jucat un rol util. Dar prin abandonarea problemelor metafizice

generale și a recomandărilor normative, au obligat oamenii obișnuiți și persoanele educate să caute îndrumare la alți specialiști: la oameni de știință și poeți, la politicieni și economiști, la teologi și prezicători, adică la oricine le va arunca un colac de salvare.

Am fost profesor universitar toată viața mea adultă. Deși am prețuit idealurile universității și i-am apărat autonomia față de cei din interior și din afară care au încercat s-o denigreze, am constatat de multe ori că îmi limitează parcursul intelectual. Poate că n-ar trebui să mușc mâna care m-a hrănit, dar trebuie să recunosc că am găsit alte surse de hrană și îmbogățire spirituală pe piața ideilor. Mentorii mei filozofi au fost Socrate, Marx, John Dewey, William James și Sidney Hook.

Socrate umbla pe străzile din Atena punând în discuție opiniile oamenilor de tot felul și discreditând atât doctrinele tradiționale, cât și cele mai recente tendințe intelectuale, ceea ce i-a făcut pe concetățenii săi să-l condamne la moarte. În mod similar, Marx nu a căutat doar să înțeleagă lumea, ci s-o schimbe în mod radical și este venerat în istorie datorită acestui lucru. Din nefericire, Marx a fost trădat de discipolii săi, care au căutat să construiască în numele său un partid și o religie de stat. Mă identific cel mai mult cu abordarea pragmatică a lui James și Dewey, care au căutat să facă filozofia relevantă pentru civilizație și care sunt acum criticați aspru de apostolii doctrinei fundamentaliste. Inspirația

mea cea mai directă a fost Sidney Hook, un filozof controversat foarte influent care s-a ocupat de cele mai tulburătoare probleme ale gândirii sociale și politice. Uneori, era ca un „tăun“[3], folosind critici constructive pentru a face lumină și a oferi o direcție rațională în vederea educării cetățenilor. Toți acești filozofi erau atât contemplativi, cât şi activi. Erau interesați de cercetare, dar nu au rămas izolați între limite înguste. Au considerat că a fi practic și etic este o funcție centrală a filozofiei, dar nu s-au referit la metaetică, tratamentul antiseptic al subtilităților logice perfect separate de problemele alegerii etice. Obiectul de studiu al filozofiei, așa cum îl concep eu, nu este pur și simplu ceea ce au spus alți filozofi la nivel abstract. Filozofii trebuie să coboare în lumea concretă a practicii și credinței umane, să trudească asemenea restului umanității în piața ideilor și imaginilor, pentru a găsi sensuri și a descoperi adevăruri.

Filozofia şi noua media

Din păcate, în același timp în care filozofia a devenit amanta universității, ultima a început să-și piardă influența în societatea contemporană. Încetând să mai fie centrul vieții intelectuale și chiar instituția principală care educă lideri, mediul universitar a devenit în parte o escală superficială pentru o jumătate de generație de tineri aflați în postadolescență. Din nefericire,

centrul real al influenței și puterii intelectuale au ajuns să fie diversele mijloace de comunicare în masă.

Există cel puțin trei moduri de a face filozofie, de a aprofunda artele și științele și de a promova cercetarea și învățarea: în primul rând, prin intermediul cuvântului vorbit așa cum este comunicat în limbajul verbal, în conversație, discurs și prelegere. Tradiția orală ca mijloc de comunicare și conservare a cunoașterii are rădăcini adânci în cultura primitivă. Primii filozofi, Socrate și sofiștii, nu au scris nimic, dar au dezvoltat aptitudinile dialectice ale interacțiunii verbale. În al doilea rând, prin intermediul cuvântului scris, Platon a transformat filozofia pentru generațiile următoare prin reproducerea și înfrumusețarea limbii vorbite sub formă de dialog. În acest proces, Platon a reificat în mod eronat limba și a postulat un tărâm de esențe ideale pentru a explica semnificațiile simbolurilor. Eseurile și tratatele au devenit principala formă de cercetare și învățare. Cunoașterea scrisă a fost facilitată imens de inventarea tehnologiei de tipărire cu caractere mobile. Creșterea exponențială a publicării de cărți, periodice, reviste și ziare a fost una dintre urmările acestui proces. Ideile erau formulate și codificate pentru generațiile viitoare și se puteau dezvolta standarde de analiză și de evaluare obiectivă. În al treilea rând, prin intermediul exploziei tehnologice din secolul XX, care a avut un impact enorm și încă neînțeles pe deplin.

Deoarece este atât de evident, e adesea ignorat. Mijloacele electronice au modificat radical modul de comunicare: telegraful, telefonul, filmele, radioul, televiziunea, fotocopierea, microprocesorul și computerul – toate permit o comunicare instantanee. Ele se întorc însă într-o epocă prelingvistică și, în același timp, proiectează o nouă lume a reconstrucției imaginative. Folosesc semne, metafore, imagini, gesturi, sunete și culori, nu concepte în sine. Radioul, fonograful, telefonul și magnetofonul se concentrează asupra tonului și sunetului, muzicii și cuvântului vorbit amplificate electronic. Fotografia, filmul și televiziunea accentuează imaginile și umbra, culoarea, mișcarea și gestul. Calculatorul și microprocesorul produc date pe benzi și ecrane electronice.

Ce influență au aceste mijloace de comunicare asupra principiilor sintaxei specifice limbii scrise, criteriilor validității logice și standardelor de obiectivitate bazate pe schemele conceptuale? Ce se întâmplă cu argumentul explicit, cu ideile și conceptele abstracte atunci când informațiile comunicate sunt implicite, vizuale și auditive? Istoria filozofiei a fost preocupată de analiza structurii percepției și de forma logică a limbilor scrise. Dar noua lume a cunoașterii este reductibilă la undele sonore induse artificial, cadrele de celuloid și imaginile transmise și decodate de un televizor sau de un computer.

Fiecare epocă are instituțiile sale sacre, care servesc drept sursă de influență și de putere.

Acestea sunt însărcinate cu transmiterea de cunoștințe și valori importante și sunt venerate sau detestate, adorate sau temute de populația generală. În trecut, instituțiile sacre erau familia și biserica, cetatea sau statul, sala de clasă și școala. Astăzi sunt mediile electronice: cinematograful, radioul și televiziunea. Principalul vehicul pentru transmiterea cunoștințelor și valorilor ia acum forma secvențelor dramatice. Suspansul și șocul, comedia, violența și tragedia sunt gândite astfel încât să imite și să ilustreze viața și realitatea. Privitorul pasiv este asaltat și învăluit. Toate eforturile sunt depuse pentru a-i captiva imaginația, pentru a-i modela convingerile și atitudinile. Este considerat un consumator de idei și de produse. Scopul este persuasiunea. Ideile nu sunt analizate critic sau evaluate, ci ambalate și comercializate. Nu există prea multă atracție pentru judecata critică.

Odată cu această schimbare brută vine o provocare profundă. Sanctuarul privat al fiecărui individ este invadat de mass-media; artele influenței și propagandei subtile pătrund în casă. Articolul sau cartea, care pot fi asimilate prin reflecție liniștită, sunt înlocuite de casetă sau televizor ca sursă principală de informare și educație.

Nu este de mirare că a existat un declin în arta citirii, în alfabetizare și în înțelegerea inteligentă, precum și o eroziune a gustului cultivat. Hitler a folosit radioul, cel mai nou dispozitiv electronic

din perioada sa, pentru a aprinde masele de germani în favoarea celui de-al Treilea Reich. Roosevelt a folosit, de asemenea, cu pricepere radioul pentru a aduna susținere pentru reformele economice pe care le dorea. Astăzi, puterea propagandei a fost incomensurabil sporită de televiziune și de filme. În societățile totalitare, mediile electronice sunt folosite de partid și de stat pentru a îndoctrina masele cu dogme ideologice. În democrațiile capitaliste occidentale, aceste mijloace sunt folosite pentru a distra, a face publicitate și a vinde produse și candidați. Noua tehnologie electronică a avut rezultate atât pozitive, cât și negative. Ne-a extins simțurile și sistemul nostru nervos într-o îmbrățișare mondială. Astăzi, computerele oferă promisiunea unei traduceri instantanee a oricărei limbi în altă limbă, iar ecranul electronic și radioul încurajează apariția unei conștiințe mondiale. Conștiința poate fi transmisă pe tot globul fără prea multă verbalizare. În același timp, există o întreagă regiune banală plină de valori livrate la pachet și orizonturi înguste ce amenință să sărăcească piața ideilor cu elemente de calitate inferioară și diversitate redusă.

Revitalizarea fundamentalismului religios prin intermediul bisericii electronice și creșterea cultelor paranormale ilustrează puterea nocivă pe care aceste medii noi o pot avea asupra atitudinilor și convingerilor publice. Perspectiva științifică este probabil cea mai importantă dezvoltare a civilizației moderne. A fost creată

dintr-o preocupare pentru cercetarea fundamentală și a condus în cele din urmă la revoluția industrială. Dar produsele sale tehnologice uimitoare sunt adesea acaparate de forțe antitetice perspectivei științifice. Puterea unui mit este măsurată prin atracția directă pe care o exercită asupra emoțiilor: *privirea fugară* sau *intonația*, nu argumentul sau analiza susținută, e ceea ce hotărăște adesea meritele unui argument. Civilizația greco-romană a fost copleșită de barbari și de creștinism, tot așa cum a fost și înalta cultura a Germaniei de către nazism. Oare democrațiile occidentale vor intra pe mâna evangheliștilor de la televizor, în costume cu carouri și șuvițe false de păr? Aceasta este epoca *întrezăririi*, a *rezumatelor*: cunoașterea e în general superficială și e alcătuită numai din imagini trecătoare. Oare gândirea filozofică poate juca un rol în această nouă situație? Sau va fi sortită exilului? Oare filozofia va fi îndepărtată din centrele de gândire și acțiune?

Nevoia de înţelepciune contemplativă

Mulți filozofi de profesie vor considera că discuțiile despre astfel de probleme sunt nepotrivite pentru filozofia analitică. Dar nu fac decât să arate că nu au înțeles situația: sensurile nu pot fi interpretate independent de mijloacele de comunicare și de contextul în care se manifestă.

În opinia mea, există o nevoie critică pentru ca filozofia și filozofii să analizeze mediile prin care sunt transmise ideile. Doi factori sunt în special relevanți aici.

În primul rând, cantitatea de informație tehnică și *know-how* crește într-un ritm fără precedent. Specialitățile din cadrul specialităților nu-i permit aproape deloc unui individ să cuprindă și să digere totul din domeniul său de expertiză, ca să nu mai vorbim de acumularea de informații din alte domenii. Adaugă la asta dezvoltarea de noi tehnologii și discipline de cercetare și problema devine aproape insurmontabilă. De exemplu, cercetătorii din domeniul medical ne informează că un nivel excesiv de mare al colesterolului este dăunător pentru sistemul cardiovascular; alți cercetători minimalizează efectele dăunătoare. Un cercetător de marcă publică rezultate care indică faptul că vitamina E este sănătoasă pentru piele și capacitatea sexuală și contribuie la longevitate (cel puțin în cazul șoarecilor); altul susține că afirmațiile primului nu sunt fundamentate. Un geolog apără teoria derivei continentale. La început, colegii lui specialiști îi resping teoria, dar mai târziu o acceptă. Astronomii și fizicienii postulează găuri negre și antimaterie, sfidând perspectiva obișnuită asupra universului.

Parapsihologii susțin că precogniția (capacitatea de a anticipa evenimente înainte de a se întâmpla) și psihochinezia (abilitatea minții de a modifica starea materiei fără intervenția unei

forțe fizice ca agent cauzal) au fost demonstrate în laborator. Oamenii de știință sceptici care examinează dovezile susțin că aceste afirmații nu au fost confirmate experimental. Vindecătorii prin credință pretind că sunt capabili să realizeze tratamente miraculoase, folosindu-se de mărturiile clienților lor. Medicii neagă astfel de tratamente miraculoase și se bazează numai pe explicațiile științifice.

În opinia marxiștilor, capitalismul este condamnat la eșec, și naționalizarea mijloacelor de producție nu numai că va spori foarte mult productivitatea și bogăția, dar va asigura un sistem social mai echitabil. Unii economiști susțin că modalitatea de a stopa inflația este prin scăderea impozitelor (economia ofertei), în timp ce alții nu sunt de acord, afirmând că trebuie să creștem impozitele (și să reducem cererea).

Cum putem evalua numeroasele afirmații care circulă în lumea contemporană? Aici, filozofia are o funcție importantă de îndeplinit, pentru că poate ajuta la menținerea în viață a inteligenței critice, a înțelepciunii contemplative și a neîncrederii sceptice atât de esențiale pentru dezvoltarea cunoașterii. Suntem înconjurați din toate părțile de oameni care încearcă să-și vândă mărfurile unor consumatori naivi și neinformați. Oamenii sunt convinși să accepte și să *creadă* fără vreo dovadă. Promovarea *dreptului* de a nu crede deoarece nu există suficiente dovezi ar părea să fie un răspuns inteligent la explozia de informații. Dar asta înseamnă că sarcina

curriculumului filozofic, nu numai în școli, ci și în mijloacele de comunicare, este să dezvolte o apreciere pentru metodele prin care descoperim și validăm cunoașterea fundamentată. Cel mai bun remediu împotriva credulității publice este cultivarea inteligenței critice. Faptul că ești specialist sau tehnician în orice domeniu nu este o garanție că vei aplica etica sau inteligența în afara domeniului tău. Dr. Mengele a experimentat cu deținuții din lagărele de concentrare naziste, iar Eichmann a folosit precizia metodologică în trimiterea victimelor nevinovate la crematorii. Înțelepciunea filozofică trebuie să aibă o amploare mai mare decât simplul *know-how* tehnic. Pentru a putea să ne orientăm etic în lume, va trebui să dezvoltăm și prima calitate.

Un al doilea motiv pentru nevoia de a dezvolta capacitatea de reflecție filozofică este rapiditatea schimbării sociale, produsă în mare măsură de ritmul inovației tehnologice. Spiritul filozofic este prea important pentru a fi lăsat în domeniul îngust al specialistului. Ar trebui să se afle la îndemâna oricărei persoane educate. Este dificil să supraestimăm rata transformării sociale și culturale care se produce și nevoia unui răspuns la acest fenomen. Cu numai 500 de ani în urmă, europenii începuseră să exploreze pentru prima dată globul, iar Statele Unite, cu doar 200 de ani în urmă, aveau trei milioane de locuitori și o parte a continentului ce trebuia cucerită. Astăzi, Asia, Africa, America de Sud și Australia fac parte dintr-o nouă civilizație mondială în curs de

formare. Individul solitar și grupurile de mici dimensiuni din Nairobi, Florența, Pekin sau Vancouver au fost smulse din lumea în care fuseseră înrădăcinate anterior.

Inovația tehnologică și schimbarea socială au fost amplificate dramatic de începutul erei spațiale în 1967 (D.S. 1 = după spațiu, anul 1): acesta a fost anul în care specia umană a lansat pentru prima dată vehicule în spațiul cosmic și a reușit să depășească barierele câmpului gravitațional al pământului și să privească în urmă pentru a vedea planeta în toată măreția sa și (pentru unii) în toată unitatea sa. Într-un timp scurt, omul a putut explora alte planete din sistemul nostru solar. Prima sondă spațială a reușit să părăsească influența gravitațională a soarelui, să călătorească dincolo de ea și să transmită semnale radio înapoi pe pământ; vehiculele spațiale au părăsit acum sistemul nostru solar. Se fac eforturi eroice pentru a contacta civilizațiile extraterestre din galaxiile îndepărtate și pentru a încerca să comunicăm cu ființele inteligente din alte lumi – dacă acestea există!

Ştiințifico-fantasticul a depășit cu mult capacitățile noastre actuale; a avansat deja până în epoca războaielor stelare, înfățișând lupta pentru controlul universului. Acest lucru a contribuit la crearea unei confuzii fundamentale în lumea modernă între ideal și efectiv, între posibil și real. Deși tărâmul imaginației poate postula noi invenții, acestea pot fi dezvoltate

numai prin cercetare și dedicare. Nu toate vor reuși. Ştiințifico-fantasticul poate degenera cu ușurință într-o lume de fantezie și nebunie pură, proces în care poate contribui la înfrângerea impulsului de a descoperi și a crea. Acesta flirtează neîncetat cu tărâmul transcendentului. Totuși, descoperirea științifică ne deschide o nouă lume, iar noile tehnologii științifice au întotdeauna un impact enorm asupra idealurilor și valorilor, asupra cosmologiilor și cosmogoniilor, asupra ideologiilor și sociologiilor noastre – toate fiind produsele civilizațiilor anterioare. Posibilitățile neexploatate prezentate de o nouă perspectivă asupra lumii și noile tehnologii de călătorie în spațiu, microcomputerele, biogenetica și alte domenii care așteaptă încă să fie descoperite depășesc cu mult prin splendoarea și îndrăzneala lor vechile mituri ale religiei.

Cu toate acestea, oamenii reacționează frecvent prin retragere în frică și cutremurare. Rămân ancorați în vechile loialități ale etniei și teritorialității și abandonează promisiunile descoperirii științifice. Mulți resping teoriile științifice moderne ale evoluției, științele sociale și comportamentale, precum și descoperirile biologiei și fizicii deoarece le tulbură prejudecățile și convingerile cele mai adânci și le cutremură din temelii înaltul templu al credinței.

Căutarea certitudinii, a siguranței și a mântuirii roade până la măduvă; mulți oameni sunt cuprinși de fiori în fața vântului schimbării, încremeniți acolo de posibilitățile minunate ale

speciei umane. Înspăimântați de această provocare, privesc cu groază apropierea sfârșitului lumii. Imaginile viitorului ce domină imaginația multor persoane din lumea contemporană au în centru adevărate dezastre: criză economică, creștere demografică, epuizare a resurselor și holocaust nuclear. Orbiți de miopie, mulți nu pot să sintetizeze sau să înțeleagă explozia informației, transformările tehnologice din jurul lor sau convulsiile sociale, economice, politice și morale severe care au urmat. Pentru unii, singura reacție este de ordin catatonic, sunt cuprinși de un sentiment de neputință. Pentru alții, există o repulsie și o revoltă față de lumea modernă și dorința de a reveni la o epocă anterioară mai simplă, în care absoluturile domneau nestingherite. Alții ajung să fie atrași de paranormal și acceptă cu bucurie orice se afirmă în acest sens – chiar și limitele dintre posibil și imposibil se estompează. Pentru ei, *toate* lucrurile sunt posibile și, prin urmare, orice este adevărat.

În acest context al destabilizării vechilor idei și valori, pe de o parte, și al promisiunii unor noi puteri și oportunități, pe de altă parte, întrebăm: au filozofii vreun rol de jucat în viitor? Sau vor fi surclasați de o nouă paradă de informaticieni și tehnicieni sau preoți și guru? Vom fi invadați de specialiști analfabeți, de creduli ai metafizicului, de barbari ai virtuții, de persoane lipsite de înțelepciune? Pe scena actuală, există puțini filozofi dispuși să fie misionari futuriști. Acesta e probabil un termen neadecvat, însă există o

nevoie reală pentru ei. Filozofia ne poate ajuta să înțelegem prezentul confuz și viitorul care se apropie cu pași repezi. Două virtuți filozofice cardinale pe care păgânii ni le-au lăsat moștenire sunt înțelepciunea și curajul: *înțelepciunea* de a explica cât de bine putem, în lumina celei mai bune cunoașteri pe care o avem, în termenii dovezilor și rațiunii, lumea și cosmosul în care trăim; și *curajul* de a visa la alte posibilități ale unei vieți bune și apoi de a ne propune să le realizăm. Nu vom putea modela cu eficiență o nouă perspectivă și noi valori morale și sociale privind în urmă la religiile dezvoltate în societățile nomade sau rurale, ci îndrăznind să privim către o eră spațială postmodernă și către o civilizație tehnologică mondială. Acesta este locul unde filozofia poate, așa cum a făcut-o în trecut, să ne ajute să ne redobândim viitorul.

Dar trebuie mai întâi să recunoaștem că avem nevoie de o nouă perspectivă filozofică generală adecvată noii ere. Problema e dacă filozofii legați de lumea universitară sunt capabili să facă față provocării sau dacă alții își vor asuma rolul lor. Oare omenirea va aluneca într-o nouă epocă antiintelectuală, copleșită de căutarea religioasă a mântuirii, obsedată de misticism și autoritate, sau va merge mai departe pentru a accepta oportunitățile formidabile care ar putea să ne aștepte pe măsură ce ni se deschide o eră fără precedent de realizări seculare și umaniste?

3. Aluzie la comparația platonică a lui Socrate cu un tăun care agită societatea atenianã, reprezentată de un cal pe jumătate adormit; vezi *Apărarea lui Socrate* 30e (*n. red.*).

Partea întâi
SCEPTICISMUL ŞI SENSUL VIEŢII

I
SENS ŞI TRANSCENDENŢĂ

Valoarea vieţii: lucruri rămase nerostite

Toate ființele vii trec prin procese continue de refacere și înnoire. Fiecare specie caută neîncetat să se perpetueze, în ciuda forțelor din mediul înconjurător care tind s-o distrugă. Toate formele de viață animale caută hrană pentru a supraviețui și a se procrea, deși, după toate aparențele, nu sunt conștiente de efemeritatea propriei existențe. În cele din urmă, natura își spune cuvântul și fiecare individ este înfrânt: frunza se ofilește și liliacul moare; vlăstarul care a devenit un ulm magnific ajunge să putrezească și să se descompună; tânărul armăsar este redus la un cal hodorogit.

Dar despre om ce se poate spune? El este o creatură inteligentă și înzestrată cu imaginație și e conștient că are o viață finită. Vede că pruncul, copilul, tânărul și adultul, toți plini de posibilități și de putere la un moment dat, ajung să îmbătrânească și să moară. Preadolescența, adolescența și senectutea sunt etape inevitabile ale vieții. Ființele umane sunt astfel conștiente de propria finitudine, precum și de caracterul tragic presupus de condiția umană. Viața este plină de

pericole: imediat ce ne naștem, suntem destul de bătrâni pentru a muri. Accidentul brusc sau boala incurabilă îl pot lua atât pe prieten, cât și pe dușman. Aceste pastile amare sunt dificil de înghițit. Cei mai mulți oameni nu vor sau nu pot să accepte, în ultimă instanță, moartea definitivă. Din anxietățile lor cu privire la ea se dezvoltă căutarea transcendenței și a credinței religioase.

Faptul că viața este sau poate fi bună și bogată, plină de semnificație, încântare și aventură este, de asemenea, evident pentru cei care au curajul să învingă frica de moarte și să realizeze ceva în această lume. Civilizația, educația, știința și tehnologia moderne ne-au ajutat să scădem din impactul bolilor și să prelungim anii unei vieți pline de bucurii și împliniri, fără să ne îngrijorăm cu privire la destinul nostru final sau la planul avut de Dumnezeu pentru noi. Totuşi, în adâncul conștiinței fiecărei persoane există întotdeauna potențialul pentru disperare, groaza supremă a propriei morți. Nimeni nu poate scăpa de ea: cu toții suntem condamnați să murim la un moment dat, indiferent cum ne-am strădui să evităm asta.

Tatăl meu a fost răpus la vârsta de 59 de ani de un atac de cord: se afla în floarea vârstei, dar pe patul de moarte ne-a spus că știe că i se apropie sfârșitul. A sărutat-o pe mama și ne-a zis că viața lui, în general, a fost fericită. Bunicul meu, mereu exuberant, volubil și plin de viață, când a ajuns pe patul de moarte, la vârsta de 92 de ani, și-a încleștat pumnii, a scrâșnit din dinți și ne-a spus

că nu vrea să moară. A refuzat să-și accepte sfârșitul apropiat. Bunica mea, la 83 de ani, și-a dat ultima suflare în brațele fiicei sale și a murit pe nesimțite. Fiica ei cea mai mică a murit din cauza unui cancer îngrozitor la vârsta de 50 de ani. Indiferent de felul în care privim moartea, fiecare dintre noi va ajunge într-o zi, chiar și după o viață de împliniri și exuberanță, în punctul din care nu mai există întoarcere.

Să reflectăm asupra situației umane: toate planurile noastre vor eșua pe termen lung, dacă nu chiar pe termen scurt. Casele pe care le-am construit și mobilat, persoanele pe care le-am iubit, carierele cărora ne-am dedicat vor dispărea toate în timp. Monumentele pe care le-am ridicat pentru a ne comemora aspirațiile și realizările, dacă suntem norocoși, pot dura câteva sute de ani, poate un mileniu, două sau trei, cum e cazul ruinelor austere și splendide ale Romei și Greciei, Egiptului și Iudeii, care au fost recuperate și prețuite de civilizațiile ulterioare. Dar toate realizările ființelor umane dispar și sunt uitate în scurt timp. În viitorul apropiat, hainele frumoase cu care ne împodobim, în cele din urmă chiar și copiii, și nepoții noștri și toate bunurile noastre vor dispărea. Multe dintre poeziile și cărțile noastre, dintre picturile și statuile noastre vor fi uitate, îngropate pe un raft de bibliotecă sau într-un muzeu, citite sau văzute de câțiva dintre viitorii cercetători curioși și, în cele din urmă, mâncate de viermi și mucegai, sau poate distruse de un incendiu. Chiar și lucrurile pe care le

prețuim cel mai mult, inteligența și dragostea umană, valorile democratice, căutarea adevărului, vor fi înlocuite în timp cu valori și instituții necunoscute: asta dacă specia umană supraviețuiește, lucru care e la rândul său incert. Dacă ar fi să realizăm un manual al pesimistului, l-am putea umple cu ușurință până la refuz cu însemnări despre speranțe false și visuri spulberate, un catalog al suferințelor și durerii umane, al conflictului, trădării și înfrângerii umilitoare petrecute de-a lungul veacurilor.

Am o natură optimistă. Dacă ar fi să fac un inventar al lucrurilor bune din viața omului, acestea ar depăși cu mult banalitățile răului. L-aș întrece pe pesimist prin catalogarea râsetelor și bucuriei, devotamentului și compasiunii, descoperirii și creativității, excelenței și măreției. Amprenta lăsată asupra lumii de fiecare persoană și de neamul omenesc în general ar fi impresionantă. Ce minunat a fost totul. Pesimistul arată spre Caligula, Attila, Cesare Borgia, Beria sau Himmler cu groază și dezgust; dar aș răspunde prin apelul la Aristotel, Pericle, da Vinci, Einstein, Beethoven, Mark Twain, Margaret Sanger și Marie Curie. Pesimistul arată spre duplicitatea și cruzimea din lume; eu sunt impresionat de compasiunea, onestitatea și bunătatea care sunt manifestate. Pesimistul ne amintește de ignoranță și prostie; eu, de creșterea continuă a cunoașterii și înțelegerii umane. Pesimistul accentuează eșecurile și înfrângerile; eu, succesele și victoriile în toată gloria lor.

Se poate pune întrebarea: cum să evaluăm o viață umană și realizările acesteia: pe termen lung sau pe termen scurt? Care este măsura valorii, scara speranței? Lumea în care trăim ne-ar putea oferi oportunități fără limite. Să privim lucrurile pe care le *putem* face, în cazul în care condițiile sociale permit un anumit grad de libertate și dacă ne-am dezvoltat verva creatoare: ne putem căsători, ne putem întemeia o familie, putem urma o ocupație sau o carieră, putem asfalta un drum, putem vindeca o boală, putem crea o metodă, putem forma o asociație, putem descoperi un nou adevăr, putem scrie o poezie, putem construi un vehicul spațial. Toate se află la îndemână și se poate vedea un început, un mijloc și un sfârșit. Putem duce la îndeplinire lucrurile pe care le dorim, dacă nu în timpul vieții noastre, atunci în timpul vieții urmașilor noștri. Franța, Statele Unite, Uniunea Sovietică, India și Noul Sion sunt entități sociale create de ființele umane. Pesimistul se plânge că acestea au dispărut sau vor dispărea *până la urmă*, dacă nu astăzi sau mâine, atunci într-un punct inevitabil din viitorul îndepărtat. El se plânge de nedreptatea supremă a finitudinii noastre. Am putea să fim conștienți de asta și chiar s-o acceptăm. Dar azi suntem în viață și avem visurile și speranțele noastre, iar experiențele și realizările de care avem parte pot fi extrem de interesante, captivante, plăcute și pline de satisfacții.

Ne putem bucura de ziua de azi și de cea de mâine fără să ne îngrijorăm cu privire la viitorul

îndepărtat? Nu, spune pesimistul. El nu e în stare să trăiască în această lume; este obsedat și tulburat de dispariția sa finală. „Cum poate să aibă viața vreun sens dacă toate se vor sfârși?“, se plânge el. Din asta se dezvoltă o credință sterilă în nemurirea și supraviețuirea supremă.

„De ce să nu profiți din plin de această viață, dacă asta e tot ce avem?“, răspund eu. Într-adevăr, această viață poate fi plină de fericire și de sens. Putem întocmi o listă completă a tuturor lucrurilor bune și rele și a tuturor valorilor pozitive și negative. Pentru orice rău pe care îl prezintă pesimistul, pot să răspund cu o virtute, pentru fiecare pierdere, cu un câștig. Totul depinde de lucrurile avute în vedere. Lumea unei persoane poate fi plină de satisfacțiile vieții trăite în prezent și asta este ceea ce ar putea considera că este adevărata bogăție și vitalitate. Lumea în care trăim include propriul trecut, propriul microcosmos: amintirile despre părinți, rude, colegi și prieteni, dar include și istoria propriei societăți și culturi, așa cum a fost păstrată în amintire prin marile instituții și tradiții care au dăinuit. Dar lumea în care trăim cuprinde și istoria civilizațiilor anterioare și amintirea marilor minți, artiști, genii și eroi, așa cum ne-a fost lăsată în scrierile și operele lor. Există, de asemenea, urmele lucrurilor din trecutul îndepărtat, care, descoperite de știință, ne spun povestea evoluției speciei umane, în vreme ce straturile pământului și rocile dezgropate dezvăluie mai mult despre istoria noastră și

istoria altor forme de viață. Această lume cuprinde și universul fizic, ce se extinde în trecut cu miliarde de ani. Cosmosul își desfășoară nenumăraţii ani-lumină în telescopul astronomului: formarea inelelor și a sateliților lui Saturn și Uranus, nașterea și moartea sorilor și galaxiilor. Şi ce include prezentul nostru? Tot ce e aici și acum pe planetă și în imensul cosmos investigat de știință. Dar ce ne rezervă viitorul? Omul se poate gândi la ce ar putea să-l aștepte: mâine, anul viitor, următorii 20 sau 50 de ani. Cât de departe putem merge? Putem face planuri, dar nu putem anticipa ce va fi (dacă va fi ceva) peste un secol. De un lucru putem fi destul de siguri: universul va continua să existe, deși fără mine sau fără ca mica mea influență să-l afecteze foarte mult.

Astfel se poate argumenta din două puncte de vedere. În primul rând, există scopurile vieții sau scena de acțiune cu care se confruntă individul, familia sa și cultura sa, dimensiunile sale în spațiu și timp, elementele sale fenomenologice, ce țin de imediat, de memorie și de anticipare. Iar acest lucru poate fi plin de semnificație. Are viața în sine un sens ultim? Nu, nu în sine. Cu toate acestea, ne prezintă nenumărate oportunități. Sensul este cel pe care i-l dăm: se identifică cu țelurile și valorile noastre, cu planurile și proiectele noastre, indiferent dacă le atingem sau nu. Există izvorul unei existențe vesele, starea de

euforie și satisfacția oferită de aventura creativă și de realizare – în diferite grade, realismul este un bun sfetnic.

Totuşi, milioane de oameni nu consideră că viața e interesantă, se află în dificultate și sunt copleșiți de problemele și conflictele cu care se confruntă. Viața se pare că îi lasă cu un gust amar: este urâtă și plictisitoare, plină de suferință și tristețe. Ei deplâng ziua înnorată, se vaită de umiditate, critică aspru trecutul, se tem de viitor. Dimensiunea tragică a vieții este fără îndoială exacerbată de cei care suferă o mare pierdere sau un accident grav. Dar natura este indiferentă față de grijile și dorințele noastre. Un incendiu devastator sau un ciclon pot să distrugă tot ce am construit și iubim; și suntem forțați să ne supunem furiei lor. Există astfel deșertul disperării, vidul însuflețirii pierdute, prăbușirea sensului. În unele sisteme sociale, ființele umane își sunt cei mai mari dușmani, sunt incapabile să trăiască sau să respire liber și sunt închise în gulagul propriului suflet.

Dar, în lumea în care trăim, suntem capabili de intensitate, plăcere și interes, dacă putem să ne exprimăm libertatea propriu-zisă ca ființe independente, autonome și inventive și, mai ales, dacă trăim într-o societate deschisă ce încurajează alegerea liberă. Scânteia vieții împlinite este creativitatea – nu evadarea, retragerea sau nemulțumirea – și expresia cutezătoare a voinței de a trăi. *Facă-se voia mea*, spune persoana liberă, și nu a ta. Da, este posibil, în ciuda

cerințelor și obstacolelor prezentate de natură și de societate, să avem o viață împlinită. Nu mă refer la o viață de retragere liniștită sau de simplă realizare de sine, ci la afișarea activă a propriilor talente și puteri și la exprimarea imaginației creatoare. Poți săpa o fântână adâncă acolo unde nu a existat așa ceva, poți compune un cântec de leagăn, poți inventa un instrument ingenios, poți întemeia o nouă societate, poți preda unei clase, poți să te muți într-o altă zonă, să reușești la locul de muncă sau să-l schimbi. Poate fi distractiv. Deși ar putea să apară tristețe și lacrimi, toate aceste lucruri merită în esență efortul nostru. Astfel, dilema pesimistului, așa cum a fost dramatizată de Schopenhauer, este falsă: viața se presupune că e goală deoarece fie ne confruntăm cu dorința (suntem agitați, neîmpliniți sau neliniștiți), fie suntem sătui (și am ajuns să fim plictisiți, lipsiți de interes). Suntem stimulați de pasiuni și dorințe, și ele pot fi o sursă de mare anticipare care să ne împingă către activitate pentru a le realiza și să ne aducă, astfel, satisfacții autentice. Acest lucru poate duce la mulțumire, plăcere, apreciere, entuziasm – toate fiind valori pozitive.

Sunt dispus să intru în dispută cu pesimistul la nivelul lumii fenomenologice. „Ce se întâmplă cu tine?“, aș putea întreba. „Ești inhibat sexual? Atunci satisfă-ți libidoul. Ești obosit și bolnav? Atunci ai grijă ce mănânci și fă exerciții fizice. Îți urăști munca? Schimbă-ți cariera, învață lucruri noi. Este cineva bolnav? Încearcă să găsești un

tratament. Ești singur? Atunci găsește o persoană pe care s-o iubești sau împrietenește-te cu cineva. Ești amenințat de vecin? Atunci caută să ajungi la o înțelegere sau cheamă poliția. Ești tulburat de nedreptate? Nu mai sta degeaba: ajută la atenuarea sau eradicarea răului, la întocmirea unor noi legi. Vino cu o soluție viabilă.“ Necazurile umane sunt remediabile într-o anumită măsură, în cazul în care există oportunitatea, prin folosirea inteligenței și prin întrebuințarea resurselor pe care le avem la dispoziție.

Dar cel de-al doilea punct de vedere este cel care îi tulbură pe atât de mulți: argumentul referitor la existența pe termen *lung*. Dacă, până la urmă, nu supraviețuiesc, dacă voi muri și dacă toată lumea pe care o cunosc va muri (toți prietenii și colegii mei, chiar și copiii mei și nepoții lor) și dacă țara sau societatea mea iubită va pieri în cele din urmă, atunci *totul* e inutil? Ce înseamnă atunci viața mea: nimic? Dilema și disperarea pe care le pot genera astfel de reflecții sunt fără îndoială cea mai adâncă sursă a impulsului religios, năzuința după ceva mai mult. Oare existența noastră, a celor dragi și a comunității ar putea fi extinsă sub o anumită formă în eternitate? Oamenii întreabă chinuiți și îngroziți: „De ce existența mea nu presupune ceva mai mult?“

Soția mea, care e franțuzoaică, pune uneori astfel de întrebări atunci când ne aflăm singuri în pat, noaptea târziu. Şi i-am auzit și pe alții punând întrebări similare. Mai întâi, se instalează

recunoașterea propriei finitudini și apoi ne dăm seama treptat că îmbătrânim și nu suntem eterni. Ridurile de pe față și corpul lăsat indică faptul că propriile puteri nu sunt eterne. Rugăciunile adresate unei zeități absente nu vor rezolva problema și nici nu ne vor salva sufletul de la dispariție. Nu vor preveni sfârșitul inevitabil al propriei existențe. Ele exprimă doar năzuințele noastre. Sunt solilocvii private sau comune. Nu este nimeni care să ne audă rugăciunile și care să ne poată ajuta. Expresiile pietății religioase sunt, astfel, expresii ale catharsisului sufletului, mărturii ale temerilor noastre și simboluri ale speranțelor pe care le nutrim. Sunt tranzacții unilaterale. Nu se află nimeni de cealaltă parte pentru a ne auzi rugăciunile.

De ce umanismul secular nu a reuşit să devină un curent dominant?

Acesta este punctul în care ne putem întreba dacă nu cumva filozofiile complet seculare ce acceptă temporalitatea umană nu au reușit să se impună mai bine decât au făcut-o tocmai din motive de ordin psihologic și existențial. De ce instituțiile religioase, chiar și cele mai flagrant frauduloase și imorale, persistă, în ciuda dezvoltării științei, a educației aproape universale în țările avansate, a posibilității de a pune capăt sărăciei și a prelungirii vieții? Există vreun element genetic și

sociobiologic în specia umană? Desigur, există multe cauze sociale care explică persistența religiei: stagnarea culturală, etnia și tradiția, mijloacele de comunicare ce prezintă religia ca fiind adevărată și care continuă să nu fie contestate, îndoctrinarea religioasă și instituționalizarea, unirea în anumite culturi a religiei cu puterea statală, iar în altele cu puterea economică.

Dacă privim spre Iluminism și spre epoca rațiunii, vedem că oamenii au visat să folosească știința și educația pentru a realiza progresul uman. Credeau că, în timp, superstiția va dispărea. Filozofii din secolul al XVIII-lea au deplâns ignoranța și dogmatismul din jurul lor, imoralitatea și ipocrizia clerului și bisericilor; și credeau că rațiunea, dacă va fi folosită, va învinge credința religioasă oarbă și credulitatea superstițioasă.

Faptul că nu s-a întâmplat e cât se poate de evident: chiar și oameni cu un nivel foarte ridicat de educație – atât medici și avocați, cât și cerșetori și hoți – au obiceiul să creadă în mântuirea adusă de vreo zeitate. Eliminarea sărăciei, reducerea bolilor și atingerea unor standarde prospere de viață nu sunt o garanție pentru eliberarea de obsesia pe care o au. Bisericile pot trece prin perioade în care influența și atracția pe care le exercită sunt mai crescute sau mai scăzute, dar nu dispar deloc. Şi noi forme de religiozitate transcendentală sunt create peste noapte, pentru a le înlocui pe cele al căror mesaj

nu mai are forță. De ce are tradiția religioasă o influență atât de profundă? De ce povara trecutului apasă atât de greu asupra prezentului, încât chiar și unor persoane altfel raționale și sceptice le este greu să reziste atracției sale?

Nu există dovezi care să confirme existența lui Dumnezeu, iar așa-zisele argumente în favoarea realității sale nu sunt concludente. Am trecut printr-o dezbatere mult prea lungă între filozofie și teologie, între știință și religie. Filozofii au câștigat fiecare punct al dezbaterii în fiecare bătălie. După cum vom vedea în capitolele următoare, nu există dovezi concludente că universul ar avea o origine divină sau că Dumnezeu ar exista, în afară poate de faptul că așa ne dorim să fie. În plus, marile religii monoteiste, creștinismul, iudaismul și islamul, se bazează pe mituri ale revelației. Cu toate acestea, teologii continuă să câștige războaiele. Fiecare nouă generație pare să nu ia în seamă victoriile scepticilor și înfrângerile teologilor din trecut și dă un sens propriu vechilor forme și instituții religioase sau creează unele noi mult mai iraționale. De ce se întâmplă asta? De ce mesajul lui Cristos înviat din morți, al lui Mahomed ca profet al lui Dumnezeu, al lui Moise pe Muntele Sinai sau al divinităților extraterestre și demonilor ocultului rămân convingătoare pentru fiecare nouă generație?

Să se datoreze faptului că aceste mesaje și acești profeți promit ceva *mai mult* decât granițele universului în care trăim și ale propriei

minți? Şi dacă este așa, oare majoritatea sufletelor au *nevoie* de mai mult? Îmi reiterez întrebarea: este umanismul secular condamnat pentru totdeauna să fie un punct de vedere minoritar, să aparțină unui număr relativ limitat de sceptici și să fie respins de marea masă a umanității? Sau există și alte opțiuni?

Căutarea transcendenţei

Oare omul are *nevoie* să creadă că există ceva mai mult, ceva care transcende această vale a promisiunilor neîmplinite și a înfrângerii definitive? Aceasta este marea provocare pentru umanistul secular, care se confruntă permanent cu afirmații referitoare la supranatural, miraculos, misterios, numenal sau paranormal. Oare percepțiile noastre reprezintă tot ceea ce există? Bineînțeles că nu, pentru că facem inferențe, dezvoltăm ipoteze, descoperim cauze ascunse. Cunoașterea este un produs al observației (directe și indirecte) și al inferenței raționale. Atât experiența, cât și rațiunea sunt folosite în viața obișnuită și în științele sofisticate pentru a genera o cunoaștere bine fundamentată.

Este cert că nu ar trebui să excludem (înaintea cercetării) nici o afirmație referitoare la natură sau la viață, oricât de radicală ar putea părea la început. Nu putem respinge în mod automat noi dimensiuni ale experienței sau ale realității și nici nu putem refuza investigarea autenticității lor.

Istoria științei și a filozofiei este plină de respingeri apriorice și nejustificate. Ereticul de ieri poate deveni eroul de astăzi, iar martirul de astăzi, mântuitorul de mâine. Trebuie să fim deschiși la posibilitatea descoperirii unor noi adevăruri și la nuanțele experiențelor inedite.

Transcendentul a avut multe sinonime. Filozofi precum Platon l-au folosit uneori pentru a se referi la „realitatea ultimă“. Platon a distins realitatea de tărâmul aparențelor: senzațiile și observația nu indicau decât lumea obiectelor și a lucrurilor particulare. Exista un Adevăr mai profund, spunea el, pe care numai rațiunea și intuiția ar putea să-l sondeze: lumea ideilor universale, de care depinde lumea contingentă a faptelor concrete. Lumea Ființei rămâne ferită de simțuri, și totuși supraviețuiește în spatele lor și poate fi cunoscută numai prin investigare dialectică și rațiune. Kant făcea deosebire între *numenal* și *fenomenal*: numenalul se află dincolo de limitele fenomenelor noastre; fenomenalul poate fi cunoscut și se supune regulilor și legilor structurate de formele intuiției și de categoriile intelectului. Ştiința își are rădăcinile în lumea fenomenală, așa cum e înțeleasă de minte. Dar lumea „reală“ este, în sine, neinteligibilă pentru noi. Am putea întrezări câte ceva din numenal în viața noastră morală.

Putem să definim și să stabilizăm percepțiile și ideile prin limbaj. Cuvintele îmbracă senzațiile, emoțiile și gândurile trecătoare și le dau formă și structură. Putem să comunicăm altora lumea așa

cum o trăim și s-o interpretăm prin raportarea ei la o lume comună a simbolurilor. Dar limbajul are mai multe funcții sociale. Ne permite să interconectăm simbolurile și să facem afirmații despre lumea intersubiectivă. Ce se află dincolo de regulile sintaxei noastre? Suntem închiși între zidurile sale? Intuiția mistică ne permite să depășim limitele discursului lingvistic?

Există unele motive pentru a argumenta că lumea pe care o experimentăm, despre care vorbim sau despre care scriem nu este neapărat așa cum ne pare și că există lucruri pe care parametrii actuali ai minții și ai limbajului nu le pot înțelege sau descrie. Dezvoltarea cunoașterii umane îi contrazice de fiecare dată pe cei care pretind că ceea ce știm este fix sau că a ajuns la o formă definitivă. Uneori, după ce o teorie sau o ipoteză este enunțată și confirmată, încep imediat să i se vadă limitele și să apară alte ipoteze mai cuprinzătoare. Până acum, orice efort de a limita sau de a fixa cunoașterea a eșuat. Pe de altă parte, nu putem conchide, astfel, că nimic din ceea ce știm nu e credibil sau că lumea așa cum o înțelegem în viața obișnuită și în știință este o simplă iluzie.

Aceasta este aparent poziția celor care folosesc termenul *transcendență* cu un înțeles supranatural și divin, așa cum s-a întâmplat și în cazul unor utilizări recente ale termenului *paranormal*. Este o perspectivă aflată în opoziție cu două moduri de cunoaștere: apelul la dovezi și la mărturia simțurilor și folosirea inteligenței

raționale pentru a dezvolta teorii și pentru a evalua ipoteze. De asemenea, sugerează că există și alte moduri de cunoaștere, de ordin mistic, intuitiv și revelatoriu, care ne-ar da posibilitatea să întrezărim transcendentul și care ne-ar completa experiența și logica. Medicamentele psihedelice și halucinogene ne dau de înțeles că starea noastră de conștiință este limitată de structurile normale biofizico-chimice ale creierului și că putem să le depășim și să avem acces la un alt tărâm al ființei. În această privință, există o mișcare ce promovează metodele de „expansiune mentală“ sau de „extindere a conștiinței“. Meditația transcendentală, rugăciunea și stările provocate de credință ne-ar deschide posibilitățile unei noi forme de conștientizare. Se presupune că ne aduc în pragul unei realități neobișnuite. La fel și în cazul presupusei lumi a percepției extrasenzoriale sau a fenomenelor parapsihice.

Prin folosirea unor astfel de tehnici, mediumul sau misticul susțin că sunt puşi în legătură cu un alt tărâm ce transcende categoriile vieții cotidiene, limbajul și știința: este vorba despre tărâmul superior al ființei. Acesta ne dovedește, în opinia misticului, că viața și realitatea înseamnă „mai mult“ decât avem impresia, fapt ce oferă sens și perspectivă acestei vieți. Este sursa și destinul ultim al oamenilor, mai ales pe termen lung, spune teistul.

Întrebările sunt apoi formulate în mod clar. (1) Există oare un tărâm transcendent al ființei aflat

dincolo de această lume? (2) Este oare inaccesibil experienței obișnuite, logicii și științei? (3) Este oare cunoscut *numai* prin utilizarea intensă a metodelor de revelație transcendentală și mistică, a percepției nonsenzoriale și a intuiției?

Acesta e punctul în care adeptul perspectivei umaniste științifice și misticul intră într-un dezacord direct: nu există numai teorii diferite ale realității, ci și metode diferite de cunoaștere. Întrebarea principală este epistemologică: ce este adevărul și cum îl pot descoperi?

Epistemologia este cel mai important domeniu de cercetare din filozofia modernă. Filozofii au formulat întrebări fundamentale cu privire la natura și la limitele cunoașterii.[1] Întrebarea fundamentală care se pune aici este: ce poate fi cunoscut? Există limite ale cunoașterii umane? Există lucruri necunoscute, de fapt imposibil de cunoscut? Dacă asta e situația, avem două opțiuni. Pe de o parte, am putea susține că, din cauza limitelor cunoașterii și a nevoii pentru ceva mai mult, perspectiva transcendentală reprezintă un răspuns încărcat de sens. Este această afirmare a credinței o poziție rezonabilă? Sau este deschisă criticilor și contraargumentelor? Pe de altă parte, am putea adopta perspectiva scepticului, suspendând judecata și negând că asemenea forme ale realității pot fi cunoscute sau pot avea vreun sens. Dacă aceasta este poziția adoptată, atunci putem întreba: „Ce este scepticismul și

unde poate fi aplicat?“ Poate viața actuală să fie încărcată de sens fără un mit al transcendenței care să ne susțină și să ne însuflețească?

II
SCEPTICISMUL

Scepticismul este o opțiune deosebit de importantă pentru orice persoană educată. Este esențial atât pentru perspectiva științifică, cât și pentru cea seculară și este deosebit de relevant astăzi. Ne permite să trăim o viață încărcată de sens fără presupusele beneficii și aparentele poveri ale miturilor transcendenței.

Termenul *skeptikos* a fost inițial folosit de greci și însemna „a cugeta“, „a analiza“, „a cerceta“. De-a lungul istoriei s-au dezvoltat diferite forme de scepticism. A fost aplicat îndoielilor cu privire la cel care cunoaște și la cunoscut, la realitatea lumii exterioare, la existența lui Dumnezeu, la posibilitatea existenței unor standarde obiective ale valorii în etică și politică și așa mai departe.

Se pot distinge două tipuri principale de scepticism. În primul rând, există scepticismul negativ, total, în care însăși posibilitatea cunoașterii sau adevărul sunt negate, indiferent dacă e vorba de lumea exterioară sau de viața morală. În forma sa extremă, poate fi redus la subiectivism, solipsism sau chiar nihilism. În al doilea rând, există un scepticism pozitiv selectiv, în cadrul căruia scepticismul constituie un

principiu metodologic de cercetare. Această atitudine constructivă este esențială pentru toate cercetările și reflecțiile importante. Între ele există diferite nuanțe de scepticism. Nu încape îndoială că ambele forme sunt instructive. Primul tip de scepticism este relevant prin faptul că ne permite să contemplăm neantul; dar numai cel de-al doilea tip ne permite să trăim și să funcționăm în lumea cu care ne confruntăm.

Scepticismul ca îndoială nelimitată

Primul tip de scepticism a fost susținut de filozofi antici precum Cratylos, Pyrrhon și Sextus Empiricus și filozofi moderni precum Montaigne, Descartes și Hume. Cratylos se pare că a fost de acord cu Heraclit că nu se poate intra în același râu de două ori. Din moment ce toate lucrurile se schimbă, Cratylos a ajuns la concluzia că orice comunicare este imposibilă: cuvintele și vorbirea suferă schimbări și își pierd înțelesul în momentul în care sunt exprimate și auzite. Cratylos se presupune că a refuzat să se angajeze în dezbateri și pur și simplu dădea din deget ca răspuns la o întrebare, pentru a arăta că nu există posibilitatea unei comunicări reale. Pyrrhon din Elis și-a trăit viața potrivit principiilor sceptice. A încercat să atingă pacea interioară și fericirea și a refuzat să adopte vreo credință despre natura lumii. Sextus Empiricus a căutat, de asemenea, *ataraxia* (lipsa de tulburare), susținând că trebuie doar să

formulezi dovezile pro și contra fără să le evaluezi. Suprimarea credinței, a spus el, este singurul remediu împotriva dogmatismului.

Într-un anumit sens, tema centrală a filozofiei moderne este scepticismul. Având în vedere intensa confruntare dintre religie și știință, această abordare a devenit o armă importantă în mâinile filozofilor și oamenilor de știință, care doreau să se elibereze de influența nocivă a teologiei autoritare.

Îndoiala carteziană este ilustrarea supremă a utilizării sale. Este opusul polar al căutării certitudinii. Tulburat de faptul că simțurile ne înșală, că obiceiurile variază și că așa-numitele autorități scolastice nu se înțelegeau între ele, Descartes a dorit să așeze cunoașterea pe un fundament solid. El a constatat că numai în matematică și logică și numai prin dezvoltarea unor idei clare și distincte și formularea concluziilor pornind de la acestea ar putea să obțină certitudinea pe care o caută.

În *Meditațiile* sale, Descartes a folosit următorul argument pentru a stabili un set de adevăruri ferme: a exprimat o îndoială nelimitată și totală. Şi-a imaginat că un geniu rău îl înșelase și că tot ceea ce crezuse până atunci e neadevărat: propria sa existență, existența lumii exterioare și existența lui Dumnezeu. Descartes a fost cuprins de o stare de indecizie: era nedumerit, înspăimântat și nesigur de cunoașterea pe care o are. Care este diferența dintre starea de vis a iluziei și starea de veghe a realității, medita el.

Încă se mai dezbate problema dacă Descartes a trăit într-adevăr o astfel de experiență totală. Ne putem imagina o asemenea stare universală de îndoială; mulți au făcut-o. De ce să crezi că există vreun lucru adevărat? Ce este cunoașterea? Ce presupune aceasta? De ce să nu ne îndoim de simțuri și de percepție?

Descartes credea că a găsit o cale de ieșire din impas. El a argumentat într-un mod ingenios că nu se poate îndoi că se îndoiește fără a se contrazice, deoarece chiar și faptul de a se îndoi presupune că el există, cel puțin ca ființă conștientă care se îndoiește. Cum îndoiala este o formă de gândire, el există ca ființă cugetătoare (*cogito ergo sum*). Însă îndoiala carteziană nu putea fi, de fapt, universală, căci Descartes, cel puțin, accepta limba în care scria. In plus, își accepta criteriile metodologice: principiul contradicției, înțelegerea intuitivă, claritatea și caracterul distinctiv ca teste ale adevărului. Fără îndoială, un sceptic deplin poate pune la îndoială chiar și aceste lucruri: De ce să accepți legea contradicției? De ce să nu consideri contradicțiile valide? Răspunsul, desigur, este că, fără legea contradicției (potrivit căreia un lucru nu poate deopotrivă să existe și să nu existe), orice discurs ar fi imposibil. Dacă am nega-o, nu am putea vorbi, ci doar am ridica din umeri sau am face o grimasă. Chiar și faptul de a o nega prin argumente ar însemna s-o presupunem. Este posibilă îndoiala universală nelimitată? Greu de

crezut. Ne putem îndoi de lucruri pentru o perioadă, dar nu de toate lucrurile permanent, altfel cercetarea și viața ar fi imposibile.

Descartes a încercat, de asemenea, să dovedească existența lui Dumnezeu. A căutat să stabilească realitatea unei ființe divine prin utilizarea unei forme a argumentelor ontologic și cosmologic. „Trebuie să ai cel puțin tot atâta realitate în cauză cât și în efectul ei“, a afirmat el. Are o idee despre o ființă perfectă, care nu poate fi produsă de el (care este imperfect), ci numai de o ființă perfectă. Nu e clar de ce prima lui premisă este justificată; argumentul ontologic pare să fie o simplă presupunere, un lucru adevărat prin definiție. Poate că unii oameni ar susține faptul că „ideea unei ființe perfecte presupune existență“ este tautologic adevărată, dar numai cei care deja au acea idee și nu neapărat de noi, ceilalți. (Pentru o discuție mai detaliată a argumentului ontologic, vezi capitolul XI.) Această idee nu e înnăscută, după cum observa Locke, ci este un produs al convenției sociale.

Având în vedere că presupusese un dualism minte-corp, Descartes s-a trezit prins într-o lume a conștiinței interioare: nu poate să dovedească existența lumii exterioare. Metodologia sa conceptuală nu-i permite nici măcar să stabilească faptul că are corp. Numai prin dovedirea prealabilă a existenței lui Dumnezeu, afirmă el, care nu și-ar înșela propriile creaturi, ar putea spune că lumea fizică, inclusiv corpul lui, există.

De ce nu? Din moment ce Descartes admite că este înșelat cu privire la propria sa existență, atunci de ce nu și cu privire la lumea corpurilor fizice? Logica lui Descartes era poate convingătoare pentru mintea secolului al XVII-lea, dar este cu greu convingătoare în prezent. Poate cineva să *dovedească* cu adevărat ceva despre universul fizic prin intuiție și deducție? Oare conceptele noastre nu au nevoie de conținut empiric? Testul raționalist al coerenței interioare nu este niciodată suficient de unul singur. Raționalismul poate conferi o anumită certitudine în privința relației deductive dintre ideile noastre, dar niciodată în privința faptului dacă acele idei sau concepte pure se aplică la o realitate exterioară. Astfel, nici scepticismul închipuit al lui Descartes, nici certitudinea sa asumată nu au fost demonstrate.

Empiriștii moderni au fost, de asemenea, sceptici. Ei au abordat aceleași tipuri de probleme de care s-a ocupat Descartes, dar nu au fost mai capabili să rezolve problema realității. Au început cu două ipoteze similare: (1) un dualism minte-corp și (2) o lume interioară a ideilor, impresiilor și senzațiilor. Având în vedere aceste premise, aceștia se confruntă cu problema nerezolvată a felului în care știm dacă ideile noastre sunt descrieri exacte ale obiectelor exterioare.

Locke considera că mintea este asemenea unei „table șterse“, lipsită de idei înnăscute. El a analizat cunoașterea prin reducerea originii sale la idei simple, elementele de bază derivate din

experiență. Din acestea, a spus el, construim idei complexe și tragem concluzii pornind de la ele. Pentru empiriști, punctul de plecare al cunoașterii îl reprezintă fenomenele imprimate direct asupra simțurilor. De unde știm că lucrurile care ne provoacă percepțiile (substanțele din lumea fizică) sunt exact așa cum le experimentăm? Nu putem ști niciodată cu certitudine, au spus empiriștii, ci doar presupunem că sunt de așa natură. În opinia materialiștilor dualiști precum Locke, calitățile primare (spațiul, soliditatea, numărul etc.) și calitățile secundare (gustul, culoarea, sunetul etc.) sunt generate în definitiv de substraturi necunoscute. Fenomenaliștii atacă materialismul, insistând asupra faptului că doar postulăm existența unor substanțe materiale independente, dar nu le observăm niciodată direct. „A fi înseamnă a fi perceput“, a spus Berkeley, și nimic mai mult de atât. Atunci când a încercat să explice cauzalitatea și regularitățile experienței, Berkeley a postulat o facultate de a acționa spirituală, Dumnezeu, ca sursă ultimă a ideilor noastre.

Lui David Hume i-a revenit sarcina de a duce această formă de scepticism la concluzia sa neplăcută. Nu avem dovezi sau experiențe directe ale substanțelor materiale sau ale altor minți, nici măcar ale identității noastre personale. Tot ceea ce cunoaștem sunt înmănuncheri de senzații sau impresii. Însă nu vom putea înțelege niciodată în sine lucrurile care le provoacă. „Cum ajungem la ideea de cauzalitate?“, întreba Hume. El nu neagă

neapărat cauzalitatea; arată doar că, în experiența noastră, nu există conexiuni necesare sau puteri observate, ci numai regularități. Impresiile par să fie alăturate în spațiu și succesive în timp. Pornind de aici, deducem relații cauzale, dar acestea sunt înrădăcinate în deprindere și în presupunerea că viitorul va fi la fel ca trecutul. Hume ajunge până în pragul solipsismului. Închis în lumea sa de impresii personale aparent fără noimă, Hume ne spune că practica filozofiei îl scufundă într-un scepticism total. Este hotărât, spune el, să trăiască, să vorbească și să se comporte la fel ca toţi ceilalți oameni în activitățile obișnuite ale vieții. Totuși, înclinațiile sale naturale îl împing să accepte lumea. Cu toate acestea, încă mai simte unele efecte ale scepticismului filozofic, astfel încât „sunt dispus să-mi arunc toate cărțile și hârtiile în foc, hotărât să nu mai renunț vreodată la plăcerile vieții de dragul raționamentului și al filozofiei“.[1] Reiterez, Hume nu a negat niciodată existența lumii exterioare și nu a negat nici cauzalitatea. A ajuns într-un impas sceptic numai atunci când a încercat să identifice originile unei astfel de cunoașteri.

Un astfel de scepticism nihilist, deși tentant pentru observatorul rațional, este exagerat. Nu poate fi aplicat sau trăit în mod consecvent. Soluția este sugerată de Hume însuși, când acesta se lasă în voia înclinațiilor naturale și deprinderii, permițând astfel obișnuinței să intervină și să-i îngăduie să tragă concluzii și să funcţioneze în lume.

Kant a încercat să-i răspundă lui Hume argumentând că mintea nu este pur și simplu pasivă, ci există un element activ pe care îl atribuim cunoscutului. Prin percepere și înțelegere, impunem ordine și structură lucrurilor date; interpretăm, organizăm și asociem părțile experienței noastre. Percepțiile nu pot fi separate de concepte, experiența nu poate fi separată de înțelegere; ele sunt întrepătrunse în cunoașterea pe care o avem despre lume.

Scepticismul solipsist este paradoxal. Începe cu lumea logică a obiectelor, încercând să înțeleagă cum și ce știm despre ele. Analizând cunoașterea pe care o avem despre ele printr-un proces cauzal al percepției, sfârșim prin a nega realitatea acestor obiecte. Dar calea de ieșire din acest paradox este să recunoaștem că există ceva enigmatic în explicația cauzală a cunoașterii care e oferită. Majoritatea filozofilor susțin că sunt implicați în analiza epistemologică și că nu au o teorie psihologică a experienței. Dimpotrivă: empiriștii și fenomenaliștii au prezentat o explicație empirică a felului în care ajungem să cunoaștem ceea ce cunoaștem; aceștia au ajuns la concluzia că impresiile, senzațiile sau datele senzoriale simple se află la baza cunoașterii. Dar datele senzoriale nu sunt elemente de bază, ci constructe teoretice extrem de abstracte, introduse de epistemolog (ulterior) în procesul de reconstituire a cunoașterii. Odată ce începem cu

date senzoriale fenomenale sau cu idei abstracte, nu mai putem merge cu ușurință dincolo de ele. Dilema egocentrică este rezultatul final.

Această teorie filozofică se bazează pe o presupunere psihologică discutabilă. Dacă examinăm experiența, constatăm că punctul de plecare nu este o idee calitativă bidimensională, ci un context tridimensional al activității, care presupune prezența obiectelor în lume. Cunoașterea nu începe de la informațiile datelor senzoriale sau de la conceptele cognitive – ambele abstracții ale lumii mentale –, ci de o lume a acțiunii și a comportamentului. Pentru a folosi limbajul pragmatismului și behaviorismului, *praxisul* sau activitatea practică reprezintă miezul experienței. La început există fapta, nu cuvântul; atingerea, nu gândul; acțiunea, nu percepția. Printre primele reacții ale unui prunc se numără suptul și apucarea, chiar înainte de a fi capabil să vadă și să recunoască persoanele și obiectele din vecinătatea sa. Văzul și auzul sunt forme de comportament, concomitente cu explorarea și descoperirea.

Filozofia acțiunii ne duce dincolo de unele capcane ale teoriilor anterioare ale experienței, deși nu e lipsită de propriile dificultăți. Ideea este că experiența umană nu reprezintă un receptacul pasiv și nici un domeniu interior al conștiinței personale, ci presupune o exprimare exterioară a gândirii, a senzației și a simțămintelor și o manifestare activă a înclinațiilor și a motivelor psihologice proprii într-o lume a

comportamentelor. Un astfel de comportament nu presupune numai un agent implicat în mod dinamic și intim în ceea ce se petrece în jurul său, ci și obiecte și evenimente care ne stimulează reacțiile și care sunt, la rândul lor, modificate și schimbate de acestea. Lumea exterioară este o precondiție a conștiinței interioare. Nu contest existența conștiinței, ci doar afirm că este o reacție organică coincidentă cu mediul înconjurător; este un flux bidirecțional oscilant ce influențează și schimbă atât lumea interioară, cât și cea exterioară. Iar acest lucru are legătură cu scopurile, finalitățile, țintele și obiectivele noastre, pe măsură ce interacționăm cu o lume de care vrem să profităm și să ne bucurăm.

Eroarea empirismului și a raționalismului este aceea că au izolat numai două elemente din experiența umană: percepția și cogniția. Dar mai există sentimente, atitudini și motive, în funcție de care reacționăm și ne raportăm la mediul înconjurător. La acestea se adaugă diferite alte forme de reacții motorii și afective: locomoția, copulația, digestia, retragerea, avansarea, explorarea etc. Acțiunea este complexă și există multe niveluri și tipuri de funcții interactive.

La toate acestea se adaugă comunicarea lingvistică, atât de esențială pentru dezvoltarea minții, științei și cunoașterii. „Poate exista un limbaj total privat?“, întreba Wittgenstein. Nu, nu o comunicare care să aibă sens, deoarece există una intersubiectivă, în baza căreia putem folosi limba în mod reflexiv, pentru a numi și desemna

obiecte: lumânarea lui Descartes, arborele lui Berkeley din pădure. Astfel, solipsismul subiectivist nu are nici un sens, întrucât toți solipsiștii scriu și încearcă să-i convingă pe alții de ideile lor filozofice, iar ei presupun o lume comună de entități și obiecte pe care le desemnează și le numesc. Limbajul nu este folosit numai într-un sens pasiv, ci are o diversitate de funcții. Este folosit la modul imperativ, pentru a le porunci altora să facă ce le spunem; iar de multe ori persoanele se supun, ceea ce ne confirmă presupunerea că există realități obiective comune și așteptări cu privire la felul în care vor reacționa la dorințele noastre. Există întrebuințarea expresivă a limbajului, care transmite altora sentimentele și emoțiile noastre și încearcă să trezească în ei atitudini asemănătoare de compasiune. Mintea e o formă de preocupare activă. Limba nu este înțeleasă prin raportare la esențe sau la sensuri abstracte, ci prin examinarea funcției reale a termenilor și propozițiilor lingvistice în contexte de interacțiune. Calculăm sume, ordonăm și catalogăm lucruri, facem promisiuni și contracte, punem întrebări, spunem glume, ne rugăm divinității etc.

Acest lucru demonstrează cel puțin două aspecte: în primul rând, cel care cunoaște, cel care percepe sau actorul are nevoie de obiecte față de care acționează; acestea stimulează reacții în interiorul său și sunt modificate de comportamentele sale. În al doilea rând, cel care cunoaște, cel care percepe sau actorul folosește

limbajul pentru a comunica cu alții fie prin apelul la o formă de comunicare primitivă bazată pe sunete guturale și grimase, fie prin întrebuințarea unui limbaj înalt dezvoltat, bazat pe simbolism. Din nou, toate aceste cazuri presupun o comunitate de actori. Astfel, concluzia realistă la care se poate ajunge de aici pare incontestabilă. În afara noastră există o lume ce reacționează: a nega acest lucru ar însemna să ne separăm experiențele de rădăcinile lor și să le facem complet neinteligibile.

Filozofia acțiunii, așa cum am sugerat, nu este lipsită de problemele sale teoretice. Poate că există o dilemă centrată pe acțiune sau pe praxis. Putem întreba: în ce fel acțiunea, interacțiunea sau coacțiunea sunt conexe cu o lume a obiectelor din natură? In ce fel experiența activă este conexă cu ceea ce e cunoscut? Acestea sunt întrebări importante și există un reziduu sceptic. Însă nu se ajunge la scepticism total, ci numai la unul limitat și selectiv. Deși putem descrie intersubiectiv obiectele și evenimentele așa cum sunt întâlnite și putem căuta să explicăm cum se comportă în modul în care o fac și de ce, nu le cunoaștem niciodată în întregime independent de legăturile pe care le avem cu ele. Acest lucru implică o anumită formă de realism critic. Ştim lucruri nu doar pentru că le abstractizăm esența sau pentru că primim informații senzoriale și apoi deducem ce sunt, ci și datorită interacțiunilor active și experiențiale cu ele. Ceea ce e cunoscut nu este însă echivalent cu cel care cunoaște, ci păstrează

o anumită realitate independentă separată de actul de cunoaștere. Totuşi, nu putem spune ce anume este în totalitate. Necunoscutul „lucru în sine“ al lui Kant nu pare să fi dispărut complet. A spune totuși că activitatea practică umană este o condiție prealabilă necesară pentru cunoașterea, atingerea, folosirea sau vederea obiectelor în lume nu înseamnă că acestea sunt echivalente cu ele. Nu sunt traductibile. Lumea nu este redusă la acte pure: a fi nu înseamnă a acționa. Acțiunea este cel puțin bipolară. Agentul și obiectul sunt cuprinși laolaltă în cadrul propriului nostru câmp de acțiune. Nu putem traduce o condiție necesară a cunoașterii atât în condiție necesară, cât și în condiție suficientă, o afirmație ipotetică într-una de identitate.

Putem afirma, fără a face un salt de credință, că obiectele au proprietăți obiective, parțial separate și distincte de interacțiunile noastre cu ele. Întreaga știință demonstrează faptul că lucrurile se schimbă și interacționează independent de voința sau de preferința noastră. Există o facticitate brutală a existenței, o independență reală și obiectivă. Poate că acesta este postulatul de bază al științei și al vieții. Dar, cu siguranță, afirmarea acestui lucru nu e irațională și nici nu e un simplu act de credință instinctivă. De fapt, putem să susținem cu o oarecare certitudine că cel care ar încerca să nege acest postulat ar fi rupt de lume. Nu ar putea să facă asta în mod coerent, deoarece contextul existențial este condiția prealabilă de bază pentru

toate activitățile și țelurile umane realizabile. Există o lume reală, care rezistă și se opune tentațiilor și dorințelor noastre; poate fi modificată și este maleabilă, dar numai până la un punct. Copilul care se taie după ce cade de pe gard, motanul care se îneacă într-un lac, copacul distrus de fulger, zidul de cărămidă care îmi blochează trecerea sunt toate mărturii empirice ale caracterului îndărătnic al unei lumi distincte de fanteziile noastre. Dacă vrem să ne satisfacem dorințele, să ne îndeplinim ambițiile, să ne realizăm scopurile, trebuie să aflăm ce este, ce putem și ce nu putem face și fie să modificăm mediul înconjurător, fie să ajungem la o înțelegere cu el. Ce sunt obiectele din lumea noastră (proprietățile și caracteristicile lor, modul în care interacționează, dacă par să respecte legi și sunt explicabile din punctul de vedere al unor principii generale) este o altă chestiune. Există mereu enigme și dileme cu care ne confruntăm. Aici, o anumită formă a scepticismului limitat este o componentă esențială a procesului de cercetare; deoarece îndoiala reprezintă, după cum vom vedea, un element esențial în procesul de investigare.

Scepticismul ca îndoială selectivă

Până acum, am dezvoltat o teorie teleonomică a cunoașterii. A spune că posedăm cunoaștere despre ceva înseamnă a afirma un fapt despre

comportamentul uman, în măsura în care ne confruntăm cu lumea exterioară. Cunoașterea este o proprietate a acțiunii umane într-o lume a obiectelor, dar nu este o imagine absolută a realității. *Noi* suntem cei care pretindem că ceva este înțeles și apreciat ca fiind adevărat. Aceasta este forma de cunoaștere în care credem și în baza căreia suntem pregătiți să acționăm. Dacă ceea ce credem este adevărat, atunci poate avea consecințe importante pentru țelurile și scopurile noastre. Faptul că tuberculoza este provocată de un bacil și că anumite antibiotice îi pot opri dezvoltarea nu este numai un lucru cunoscut, ci și un lucru pe baza căruia s-a acționat. Faptul că sateliții lui Jupiter înconjoară planeta în orbite previzibile este o cunoaștere care are o semnificație pragmatică în măsura în care o navă spațială este programată să treacă prin câmpul gravitațional al lui Jupiter. Nu putem spune că *întreaga* cunoaștere este instrumentală, așa credeau pragmatiștii. Deși teoria pragmatică a cunoașterii descrie felul în care gândim în viața obișnuită și în științele aplicate, ea nu se descurcă la fel de bine în explicarea cercetării în științele teoretice, decât într-un mod analog general. Aceasta nu este deci neapărat o teorie cuprinzătoare a cunoașterii, orice explicație trebuind să accepte dimensiunile pluraliste ale cercetării.

Cu toate acestea, teoria pragmatică ilustrează în mod clar faptul că credința este adesea formulată ca reacție la o stare de îndoială. În

celebrul său eseu „The Fixation of Belief“, Charles Peirce neagă realitatea stării generalizate de îndoială a lui Descartes.[2] Îndoiala este specifică, spune Peirce, nu universală. Se dezvoltă dintr-un context concret în care se manifestă o nedumerire autentică. Această îndoială nu e prefăcută, ci e cât se poate de reală și de vie. Dewey a încercat să lege îndoiala de scopurile cercetării. Pentru pragmatist, îndoiala este legată direct de o situație problematică existențială în care comportamentul ne este blocat și deprinderile ne sunt puse sub semnul întrebării. Acesta e contextul demarării cercetării: astfel, căutăm o ipoteză care va rezolva problema și va permite continuarea acțiunii. Dacă au succes, ipotezele noastre sunt încorporate în corpul de credințe, sunt publicate în enciclopedii și manuale și sunt socotite cunoaștere adevărată.

Dewey a crezut că până și specialiștii în știință teoretică și matematicienii s-au confruntat cu probleme și că teoriile lor au fost introduse pentru a-și rezolva îndoielile, permițându-le să facă predicții și să tragă concluzii. Această teorie afirmă fără îndoială prea mult, dar stabilește că ambiguitatea și incertitudinea joacă un rol vital în cursul cercetării. Nu asupra îndoielii subiective se concentrează pragmatiștii: ei sunt preocupați de modul în care fixăm în comunitate credințe fundamentate. Şi aici metodele științei și inteligența critică sunt cele mai eficiente, pentru

că folosim criterii stabilite în mod obiectiv și testate de-a lungul anilor prin eficacitatea lor demonstrată în cursul cercetărilor.

Prin urmare, scepticismul este o componentă esențială a cercetării și un aspect necesar al inteligenței critice. În absența lui, știința și dezvoltarea cunoașterii umane nu ar fi posibile. Este atât pozitiv, cât și creativ.

Omul e mereu tentat să întrebe: *Ce este real?* Din nefericire, o astfel de terminologie nu are un sens clar identificabil. Un înțeles care îi poate fi atribuit este acesta: (1) *realul* e un termen care descrie obiecte și evenimente concrete întâlnite într-o situație de interacțiune; (2) se referă la proprietățile și caracteristicile lor obiective; și (3) se referă la regularitățile uniforme pe care obiectele și evenimentele le afișează independent de propriile noastre dorințe, fantezii sau pasiuni. Cunoașterea proprietăților, caracteristicilor și regularităților obiective ale obiectelor și evenimentelor din orice caz particular depinde de contextul cercetării. Obiectele și evenimentele pot manifesta o multitudine de proprietăți și regularități, în funcție de nivelul de interacțiune și de obiectul observat.

De exemplu, să presupunem că suntem pe un stadion de baseball și că observăm un joc. Există mai multe modalități de a-l descrie. Există jucători individuali, care demonstrează aptitudini și performanțe. Există componente materiale ce se adaugă jucătorilor: bâte, mingi, uniforme și baze. Există un stadion plin de fani care

ovaționează zgomotos, inclusiv tu. Pentru a înțelege baseballul, trebuie să calculezi media înscrierilor și erorile jucătorilor din sezoanele trecute. Acest lucru este publicat în program. Jocul de baseball mai are nevoie să fie înțeles din punct de vedere analitic prin raportare la punctele marcate și agreate de cluburile de baseball și la interpretările arbitrilor. Baseballul mai poate fi înțeles și ca un fenomen sociocultural cu o istorie relativ recentă și un rol important în unele societăți. Fiecare jucător poate fi descris din punct de vedere psihologic în termenii personalității și trăsăturilor sale, iar acestea pot fi comparate cu cele ale colegilor săi. Baseballul poate fi interpretat și din punct de vedere economic. Fiecare jucător are un contract; poate fi calculat un indice economic legat de puterea sa de a atrage fanii și de cererile formulate de alte echipe care îl vor. Jucătorii pot fi descriși strict din punct de vedere biologic și fizic în termeni ce țin de înălțime, greutate, structură osoasă și rezistență fizică. În plus, se poate lua în considerare și dimensiunea fizico-chimică a comportamentului lor. Care dintre aceste proprietăți se referă la jocul *real*? Într-un anumit sens, toate aceste caracteristici sunt relevante pentru descrierea jucătorilor, a echipei și a jocului: atât cele fizice, chimice, biologice și psihologice, cât și cele analitice, economice și sociologice. Prin urmare, trebuie să ne opunem oricărei analize reductive ce încearcă să descompună observabilul într-un set de entități

sau principii situate la un nivel inferior, în componentele sale materiale sau structurile sale ideale. De fapt, trebuie să oferim o explicație contextuală pluralistă a ceea ce este observat: atât evenimentele concrete, cât și explicarea lor prin raportare la principii generale.

Orice număr de ipoteze poate descrie, caracteriza și explica în mod util comportamentul, în funcție de contextul de analiză și de scopul cercetării. Am numit în altă parte acest lucru „principiul coducției“, un procedeu metodologic folosit pentru a coduce o serie de explicații la diferite niveluri, în vederea descrierii naturii unui obiect sau unui eveniment.[3] Dacă e să folosim exemplul anterior, nu ne îndoim că există un joc, jucători și un stadion. Mingea poate fi trimisă direct în tribune și te poate chiar lovi! Dacă participi pentru prima dată la un astfel de joc, ai putea fi nedumerit de evenimente. De ce arbitrul a eliminat jucătorul care a lovit mingea? Au existat trei abateri. De ce îl pune să meargă la prima bază? Au fost patru mingi. Chiar dacă ești fan de mult timp, jocul este plin de multe lucruri nedeterminate și suspans. Va reuși jucătorul din afara câmpului să prindă mingea în zbor și o va da la timp apărătorului de lângă cea de-a treia bază? Următorul jucător va fi eliminat din joc pentru trei abateri? Cine va câștiga jocul? Sau poți întreba: a fost Reggie Jackson în siguranță în timp ce a executat alunecarea spre a doua bază? Arbitrul și fanii pot contesta acest lucru. Care era media de lovituri a

lui Pete Rose? Putem căuta. Care au fost termenii contractului lui Joe DiMaggio? S-ar putea să nu fi fost divulgați. Cine a fost cel mai bun jucător de baseball din toate timpurile? Toate aceste elemente pot fi discutabile. În acest caz, îndoiala este întotdeauna specifică. De ce? Pentru că putem întotdeauna să punem sub semnul întrebării ceea ce observăm și felul în care am putea interpreta ce s-a întâmplat.

Îndoiala nelimitată, după cum am spus, este contradictorie și lipsită de sens: nu ne putem îndoi de orice lucru, tot timpul, ci numai de unele lucruri, o parte din timp. Există totuși forme de îndoială care au sens. Şi doresc să disting trei tipuri. În primul rând, există principiul falibilismului (formulat de Charles Peirce) și cel al probabilismului; în al doilea rând, argumentul sarcinii probării; și în al treilea rând, rolul esențial al îndoielii ca element al procesului de cercetare.

Peirce a argumentat că nu putem spune niciodată că ceva e absolut sigur, a ajuns la formularea sa finală sau este până la urmă incognoscibil. Există întotdeauna posibilitatea de a greși. Observațiile noastre pot avea nevoie să fie corectate. S-ar putea să fi interpretat greșit datele. S-ar putea să fi făcut o eroare. Nimeni nu e infailibil. Trebuie să lăsăm întotdeauna deschisă posibilitatea că ceea ce astăzi afirmăm cu tărie ar putea să aibă nevoie în viitor de o reformulare. Istoria gândirii este plină de astfel de transformări. Cunoașterea trebuie revizuită continuu; cel puțin nu ar trebui să excludem

cercetarea. Chiar și cele mai ferm susținute postulate și teorii au fost la un moment dat puse sub semnul întrebării prin cercetări ulterioare; și chiar unele dintre cele mai prețuite adevăruri din religie, etică, politică, filozofie sau știință au fost înlocuite. Numai un nebun va refuza să ia în calcul faptul că ar putea greși și numai un fanatic va considera că principiile și concluziile sale finale sunt dincolo de orice critică. Chiar dacă papa poate pretinde că e infailibil, nimeni în afară de anumiți catolici nu e atât de arogant încât să creadă că acesta are un monopol special asupra adevărului.

Mai există un motiv pentru care failibilismul ar trebui să fie un element intrinsec cunoașterii umane: eșantionul pe baza căruia putem face o generalizare sau deduce o teorie poate fi limitat sau parțial. Pot fi descoperite noi date. Acestea pot fi bizare, anormale și neașteptate. Vechile teorii ar putea fi, astfel, nevoite să facă loc noilor explicații, care sunt mai cuprinzătoare. Aici, *probabilismul* este un termen mai bun decât *failibilismul*, deoarece arată faptul că un eșantion nu e niciodată complet sau final. Deși, pe baza observațiilor noastre de până acum, putem să afirmăm cu destulă încredere că toate ciorile sunt negre, am putea găsi un exemplar mutant alb, oricât de puțin probabil ar fi acest lucru.

Nu ar trebui să fim nici puriști și să conchidem astfel că nu este posibilă nici un fel de cunoaștere. Deoarece nu avem cum să fim niciodată absolut siguri că nu am făcut o greșeală, că nu vor fi

descoperite noi fapte sau că generalizările și teoriile actuale nu vor fi modificate în viitor, putem oare conchide că nici o cunoaștere nu e demnă de încredere? *Există* un set de cunoștințe bine fundamentate: știința, istoria, medicina și artele practice contrazic această formă de scepticism. Totuși, o anumită doză de îndoială constituie un element terapeutic în căutarea cunoașterii atât din științe, cât și din viața obișnuită. Există însă grade de îndoială și de probabilitate. Dacă nici o inferență nu se poate afirma că e absolută sau complet certă și dacă ne rezervăm dreptul de a recunoaște că am putea greși, nu înseamnă că nu există multe cazuri în care avem grade relativ ridicate de certitudine. Unde? În primul rând în matematică și logică. Dacă plecăm de la anumite axiome și postulate, putem deduce concluzii și teoreme cu necesitate deductivă. Dacă înțelegem natura numărului, aritmetica și principiile geometriei euclidiene, nu putem pune la îndoială faptul că doi plus trei fac cinci, că linia dreaptă este cea mai mică distanță dintre două puncte sau că un triunghi este o figură cu trei laturi. Desigur, putem pune sub semnul întrebării fundamentele lor, așa cum s-a întâmplat în istoria gândirii. Şi întrucât există diferite sisteme de postulate (de exemplu, geometriile neeuclidiene), se pot deduce diferite concluzii. Totuși, adevărurile analitice tautologice sunt necesare și sigure, dacă plecăm de la anumite presupuneri.

Mai există alte ipoteze și credințe pe care le pot afirma fără prea multă ezitare: că îmi văd mâna pe care o țin în față, că acum plouă afară sau că râul a ieșit din matcă. Având în vedere mărturia simțurilor, în condiții normale, nu trebuie să mă îndoiesc că ceea ce observ este așa cum relatez. Bineînțeles, s-ar putea să mă înșel. Aș putea fi pe jumătate adormit, daltonist sau beat; ar putea fi un miraj, un vis sau o halucinație. Mărturia simțurilor este deseori confuză și distorsionată. Astfel, nu putem afirma cu o certitudine absolută că ceea ce observăm e întotdeauna adevărat, ci numai probabil. Doi bărbați stau la bar și beau de ceva vreme. Unul îi spune celuilalt: „Mai bine nu ai mai bea, căci fața ta începe să devină neclară!“ Unde se află această distorsiune: în cel care percepe sau în cel care este perceput? Acest lucru nu neagă faptul că, până la urmă, putem afirma că unele fapte observate sunt adevărate.

Desigur, faptul de a afirma că un lucru e adevărat nu echivalează cu a-l interpreta sau a-l explica. Considerații similare se aplică unor ipoteze și teorii științifice mai complexe. Adesea, chiar și principiile cele mai consacrate au fost răsturnate de experimente și teorii ulterioare. Explicațiile cosmologice ptolemeice au fost înlocuite de fizica newtoniană, iar aceasta a fost modificată și completată de fizica modernă einsteiniană, care ar putea în continuare să fie pusă sub semnul întrebării. Astfel, nici un om de știință nu poate să afirme cu o certitudine deplină

că teoriile sale au ajuns la o formulare finală, că sunt perfecte, eterne și indiscutabile. Numai teologii își rezervă dreptul de a-și menține infailibilitatea. Prin urmare, cel mai prudent este să adopți principiile failibilismului și probabilismului.

O altă considerație în sprijinul scepticismului selectiv este argumentul sarcinii probării. Suntem bombardați constant din toate părțile de afirmațiile celor care insistă că dețin adevărul. Indiferent dacă e vorba despre credințe ce țin de religie, politică, ideologie, filozofie, știință, paranormal, etică sau viața obișnuită, se poate pune întrebarea: este adevărat ce se afirmă? A fost eclipsă în anul 322 î.e.n.? Oare Cristos a înviat din morți? Va preveni vitamina C răcelile? Oare Pământul a fost vizitat de ființe dintr-o altă galaxie? Există viață pe Marte? Este reîncarnarea adevărată? Pot fi oamenii posedați de diavol? Care este temperatura în centrul pământului? A fost Ceaikovski homosexual? S-a sinucis? Va crește piața de capital? Care e vechimea universului?

S-ar putea să nu avem răspuns la multe dintre aceste întrebări, în sensul în care nu am avea cum să verificăm faptele. O parte din cunoașterea pe care o avem se bazează pe propriile percepții directe și putem fi destul de siguri de acuratețea ei. O parte se bazează pe mărturia simțurilor celorlalți oameni, pe informații obținute la mâna a doua sau a treia: în cazul în care considerăm că sunt observatori competenți, am putea fi dispuși

să le acceptăm afirmațiile. În alte cazuri, problemele sunt atât de complexe, încât numai autoritățile dintr-un anumit domeniu le pot rezolva. Cine sunt specialiștii? Oare fiecare domeniu are așa ceva? Ce facem când nu există unanimitate cu privire la faptele relevante și teoriile adecvate?

Este clar că, în cazul în care considerăm că observațiile sau mărturiile altora ori explicațiile experților sunt de încredere, ne putem lăsa pe mâna lor. Dar, în alte cazuri, când cineva face o afirmație, sarcina probării îi cere să furnizeze dovezi care s-o justifice. Dacă cineva îmi spune că a văzut sirene, nu eu trebuie să dovedesc faptul că acestea nu există, ci el trebuie să-mi demonstreze că sunt reale. Au existat marinari care afirmaseră că le-au văzut, mai ales după săptămâni și luni petrecute pe mare. Susținătorii unei afirmații întreabă adesea: „Poți să combați ce am spus?“ De exemplu, poți dovedi că Dumnezeu sau îngerii nu există, sau că Bigfoot nu există, sau că OZN-urile nu sunt conduse de ființe extraterestre? Dacă nu poți, atunci avem dreptul să credem, insistă aceștia.

Desigur, consider că oricine are dreptul să creadă orice dorește. Întrebările care se pun sunt dacă ceea ce doresc să accepte este de fapt adevărat și dacă pot face deosebire între propriile dorințe și realitatea obiectivă. Aici, îndoiala devine o componentă esențială a raționalității. Nu trebuie să-i dovedesc nepoatei mele în vârstă de cinci ani că Moș Crăciun nu există. Nimeni nu ar

putea niciodată să facă acest lucru într-un mod satisfăcător pentru o minte iscoditoare. Pentru că, dacă duc copilul la Polul Nord, s-ar putea întreba dacă Moș Crăciun nu este cumva la Polul Sud sau dacă nu cumva s-a dematerializat. Toate credințele ar trebui să fie considerate ipoteze: faptul dacă sunt sau nu adevărate depinde de probele și de rațiunile pe care se bazează. Dacă nu există dovezi suficiente, atunci cea mai bună opțiune ar putea fi suspendarea judecății în așteptarea altor cercetări. Nu contest faptul că putem dovedi că unele afirmații sunt ridicole sau evident false. Afirmația potrivit căreia apa de gudron poate vindeca urticaria sau cea potrivit căreia Luna este făcută din șvaițer ar putea testată și confirmată sau respinsă destul de concludent.

Prin urmare, unele afirmații pot fi rezolvate prin raportare la o serie de probe; altele pot să fie respinse în același mod. Unele afirmații pot totuși să atingă probleme ce se situează dincolo de capacitatea noastră actuală de a le confirma sau dovedi. Iar în cazul lor, dacă sunt opțiuni relevante, cea mai bună cale de acțiune este să se suspende judecata, să se adopte poziția scepticului și să nu se postuleze o concluzie până când nu apar date noi.

Desigur, în unele cazuri, putem avea anumite dovezi, dar ar putea să nu fie suficiente. Putem bănui că un anumit lucru este adevărat, dar nu putem să-l descriem astfel. Aici, putem formula o ipoteză și putem afirma că este susținută într-o

anumită măsură, că este probabilă sau improbabilă, fără să ne pronunțăm definitiv într-un sens sau altul.

Aceasta este metoda folosită în științe. Şi trebuie să recunoaștem că științele au fost cele mai eficiente în dezvoltarea cunoașterii. Ştiința presupune un anumit scepticism, dar contribuie și la dezvoltarea efectivă a cunoașterii.

III
METODA ŞTIINŢIFICĂ

Ce este ştiinţa?

Din moment ce știința presupune un anumit grad de scepticism în metoda sa, putem întreba: „Există o metodă științifică?“ Unii au negat acest lucru. Dacă există o astfel de metodă, cum funcționează? Cu siguranță, metodologia științifică nu este o cale ezoterică de atingere a cunoașterii accesibilă numai unei elite sofisticate și restrânse, ci se dezvoltă din interesele și scopurile vieții obișnuite și progresează odată cu folosirea inteligenței critice în alte domenii.

Unii interpretează știința numai în termenii descoperirilor sale, adică o consideră un ansamblu coerent de cunoștințe abstracte organizate în mod sistematic. Ca atare, știința poate fi împărțită în domenii de specializare. Unele dintre acestea se suprapun și au principii comune. Ştiinţele naturii, de exemplu, se bazează pe principiile fizicii și chimiei; teoriile astronomiei le consolidează pe cele ale geologiei. În mod similar, științele vieții utilizează principiile biologiei genetice și moleculare. De

asemenea, științele comportamentului și cele sociale interacționează prin împărtășirea, în unele cazuri, a unor concepte, ipoteze și teorii comune.

Dar, într-un sens mai profund, știința este o formă de comportament uman, o modalitate de a cerceta natura. Ştiința, în acest sens, se referă la un proces activ de investigare, o procedură de testare a ipotezelor și a legilor. În consecință, ansamblul organizat de cunoștințe științifice reprezintă pur și simplu produsul procesului său sau al metodelor sale de cercetare.

Scopurile științei sunt fără îndoială diverse. Obiectivul cercetării teoretice fundamentale este înțelegerea. În acest caz, sarcina cercetării științifice este (1) să observe și să descrie datele; (2) să dateze, să înregistreze și să clasifice cu precizie obiectul de studiu observat; (3) să formuleze ipoteze și legi generale cu privire la regularități; (4) să explice ceea ce se observă prin raportare la condițiile și cauzele precedente; (5) să-și verifice ipotezele și legile prin intermediul predicțiilor și experimentelor; și (6) să stabilească o legătură între aceste lucruri prin intermediul unor teorii generale mai cuprinzătoare.

Modelul anterior este destul de general, dar se întâlnesc unele abateri mari de la el. În plus, există științe în curs de dezvoltare sau protoștiințe ce nu par să îndeplinească toate aceste condiții. Unele științe, în special cele sociale, au putut să dezvolte până acum numai un număr limitat de corelații statistice de interval mediu sau scăzut și de ipoteze testate. Unele științe nu au ajuns la

nivelul explicațiilor generale sau al teoriilor complexe de genul celor formulate în fizică și în științele naturii.

Cercetarea științifică se dezvoltă pornind de la interesele practice ale vieții de zi cu zi. Cercetarea teoretică este adesea stimulată de asemenea preocupări. Nevoile sociale, politice și economice încurajează oamenii de știință să găsească soluții pentru problemele sociale. Ştiința mecanicii, de exemplu, a fost parțial generată de dorința specialiștilor în balistică de a determina direcția proiectilelor lansate de tunurile care tocmai fuseseră inventate și care erau folosite pentru a distruge fortificații. Cercetarea în domeniul energiei atomice a fost accelerată de cursa înarmării nucleare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și de după aceea. Cercetarea în domeniul cancerului a fost încurajată de o incidență crescută a temutei boli, de dorința publică de a se găsi un remediu și de alocarea unor mari sume de bani din partea agențiilor guvernamentale și private. Aici, inteligența este pragmatică și utilitară: scopul constă în rezolvarea problemelor, descoperirea remediilor, depășirea obstacolelor și găsirea posibilelor aplicații.

Însă unele cercetări științifice sunt în mare măsură teoretice, deși căutarea explicațiilor satisface o curiozitate umană universală. Întrebarea fundamentală care s-a pus este: „Există o metodologie standard a științei, un set de proceduri pe care oamenii de știință le urmează

pentru a atinge scopurile urmărite?“ Mulți filozofi ai științei au încercat să descrie ceea ce credeau că reprezintă procesul de cercetare și descoperire. Astfel, empiriștii au încercat să urmărească originea cunoașterii până la nivelul percepțiilor și senzațiilor, susținând că mintea este o tablă ștearsă asupra căreia își lasă amprenta experiența. Raționaliștii au legat teoriile generale de procesele deductive ale intuiției și inferenței. Pragmatiștii au asociat toate ipotezele cu procesele de rezolvare a problemelor.

Din păcate, aceste eforturi sunt greșit orientate. Nu există o logică simplă a descoperirii pe care o urmează toată lumea. Cunoașterea se poate forma într-o diversitate de moduri. Penicilina a fost descoperită printr-o observație întâmplătoare a lui sir Alexander Fleming. Claude Bernard, luptându-se cu o problemă privind cauza prezenței zahărului în sângele animalelor, a spus că a ajuns la explicația sa prin examinarea amănunțită a datelor experimentale. Einstein și-a dezvoltat teoriile relativității prin punerea la îndoială a postulatelor lui Newton. Procesele de descoperire creativă sunt astfel complexe și diverse. Trebuie să fim cufundați în date, să cunoaștem faptele empirice și să fim capabili de inferențe pentru a rezolva problemele întâlnite în procesul de cercetare.

Din punctul de vedere al științei, validarea și verificarea unei ipoteze sau a unei idei au o importanță mai mare decât geneza sa. Prin urmare, pe noi ar trebui să ne preocupe criteriile

de validare sau de verificare a cunoașterii, modul în care stabilim sau justificăm lucrurile în care credem. Ceea ce nu înseamnă că cercetătorul științific ar putea să nu dețină anumite calități mentale care sunt esențiale în cursul activității sale. Trebuie să fie un observator asiduu al faptelor. Mintea lui trebuie să fie pasivă, ca să spun așa. Ar trebui să asculte ce îi spune natura, fără să permită ideilor sale preconcepute să intervină. Dacă ipotezele sale sunt adevărate, va formula predicții și va trage concluzii, analizând rezultatele cu meticulozitate și atenție. Astfel, metoda experimentală depinde direct de datele furnizate. Dar simpla observare a faptelor nu e niciodată suficientă. Omul de știință trebuie să pună întrebări despre natură. Cercetarea lui ar putea fi stimulată de o nedumerire sau de o îndoială, iar ipoteza sa, ce ar putea avea la bază o intuiție creativă sau o supoziție, reprezintă o soluție a problemei. Astfel, mintea omului de știință este atât receptivă și pasivă, cât și activă și manipulatoare. Datele nu sunt doar oferite, ci sunt luate, interpretate, generalizate, legate de alte tipuri de date. Este, astfel, antrenată o anumită capacitate de abstractizare. Sunt dezvoltate relații și teorii care leagă datele între ele; se caută obținerea unei coerențe și a unei potriviri a explicațiilor. De exemplu, principiile evoluționiste au relevanță teoretică nu numai în biologie, antropologie și genetică, ci și în astronomie, geologie și în alte științe ale naturii.

În mod similar, teoria microbiană a bolii are un domeniu larg de aplicare. Teoriile științifice reușite tind să aibă explicații mai cuprinzătoare.

Inteligența critică – reflexivă, iscoditoare, interpretativă, analitică și receptivă – acționează pe tot parcursul procesului de descoperire și validare a ipotezelor științifice. Dar întrebarea pe care o ridic din nou este următoarea: care sunt standardele de validare? Acest lucru este deosebit de pertinent atunci când ne întrebăm cum să distingem credințele veridice de cele false, știința de pseudoștiință.

Metodologia subiectivistă

Unii filozofi ai științei au negat că există standarde de validare a ipotezelor și teoriilor științifice. Paul Feyerabend este probabil cel mai cunoscut exponent al acestei perspective sceptice radicale. El argumentează: „Ideea unei metode care conține principii stabile, neschimbătoare și absolut obligatorii de desfășurare a activității științifice întâmpină dificultăți considerabile când se confruntă cu rezultatele cercetării istorice. Descoperim, așadar, că nu există vreo regulă, oricât de plauzibilă și de întemeiată în epistemologie ar fi, care să nu fie încălcată într-un moment sau altul. […] Există *un singur* principiu ce poate fi apărat în *toate* circumstanțele și în *toate* etapele dezvoltării umane. Este principiul: merge *orice*.“[1] El susține, de exemplu, că

revoluția copernicană și apariția teoriei luminii ca undă au avut loc pentru că unii oameni de știință nu s-au simțit constrânși de regulile metodologice și le-au încălcat. „Când Copernic a introdus o nouă perspectivă asupra universului“, spune Feyerabend, „el nu a consultat predecesori *științifici*, ci un pitagorician nebun, precum Philolaos. A adoptat ideile acestuia și le-a menținut, în ciuda tuturor regulilor bine întemeiate ale metodei științifice“[2].

Feyerabend are în mod evident dreptate că cercetarea științifică nu presupune principii neschimbătoare și absolut obligatorii. Istoria științei arată clar că stabilirea principiilor științifice este adesea o activitate destul de neordonată și că se pot identifica o mulțime de considerente irelevante. Oamenii de știință sunt ființe umane ale căror fantezii subiective și predilecții le pot influența munca. De fapt, mulți oameni de știință încalcă regulile inferenței și experimentului. Dar rezultatele ar putea fi, în cele din urmă, acceptate de alți oameni de știință și incluse în ansamblul principiilor științifice. Faptul că un aspect al cercetării cuiva poate fi justificat nu înseamnă că alte părți ale perspectivei sale asupra lumii nu ar putea să fie greșite. Newton, de exemplu, credea cu fermitate în Biblie și în astrologie. Ideea este că oamenii de știință nu respectă regulile exacte ale validării în toate cercetările lor.

Putem deduce atunci că *nu* există reguli sau criterii pentru stabilirea cunoașterii științifice?

Oare singura teorie valabilă este anarhia epistemologică? Feyerabend consideră că, deși a avut un rol eliberator în timpul Iluminismului, știința a devenit acum o religie și o ideologie și că este adesea dușmanul libertății de gândire. Ca urmare, el apără astrologia și chiar predarea creaționismului împreună cu teoria evoluționistă în școlile publice. Pentru Feyerabend, teoriile științifice actuale nu sunt mai aproape de adevăr decât basmele sau alte mituri, iar în cazul în care contribuabilii cred în medicina chineză pe bază de plante și acupunctură, în voodoo, în vindecarea prin credință sau în dansul ceremonial al ploii și în cosmologia populației hopi, atunci aceste credințe ar trebui să fie predate în școli alături de știința convențională, pe care o compară cu o biserică de stat.

O astfel de teorie subiectivistă extremă are consecințe derutante. Dacă nu există standarde obiective, înseamnă că toate credințele sunt la fel de adevărate? Dacă nu există standarde riguroase de testare a afirmațiilor, ar trebui să admitem că orice lucru e adevărat? Dar e cert că există o diferență, de exemplu, între o procedură științifică ce poate izola și localiza virușii care provoacă poliomielita și poate dezvolta un vaccin împotriva lor și credința că această boală e provocată de diavol. Semnificativ este faptul că există o gamă relevantă de dovezi care lămuresc această problemă. Dacă admitem că este dificil să

identificăm reguli ferme și fixe, nu înseamnă că nu există nici una. Alegerea între ipoteze și teorii nu este arbitrară.

Desigur, unul dintre testele afirmațiilor științifice constă în *rezultatele* lor: în tehnologie și în practică. Însă Feyerabend contestă această idee, susținând că alte ideologii au și ele rezultate. Religiile construiesc catedrale și mântuiesc suflete, iar doctrinele revoluționare răstoarnă societățile instituite. Dar tipurile de consecințe experimentale ale cercetării științifice sunt, într-un sens, independente de propriile noastre dorințe. Întrebat de ce preferă să se deplaseze cu avionul în loc de mătură, Feyerabend răspunde dezinvolt: „Știu cum să folosesc avioane, dar nu știu cum să folosesc mături, și n-am chef să învăț“. Dacă Feyerabend nu crede în standarde obiective ale adevărului, atunci de ce nu sare de la fereastra unei clădiri cu 50 de etaje?[3] Răspunsul este clar: există realități greu de clintit care ne zădărnicesc sau ne îndeplinesc dorințele. Teoria lui Feyerabend este contradictorie, deoarece nu poate oferi motive obiective pentru care ar trebui s-o acceptăm în afara preferinței personale sau a capriciului. *Există* principii care guvernează călătoria cu avionul, iar săritul de la o fereastră aflată la înălțime ar trebui să-l lecuiască de perspectiva potrivit căreia că nu există standarde de cercetare cu o validitate mai ridicată.

Potrivit lui Feyerabend, știința este un fenomen social adânc încorporat într-un întreg mediu cultural. Poate fi strâns legată de o

perspectivă religioasă asupra lumii (cum era cazul în perioada medievală) sau se poate afla în opoziție cu ea (cum se întâmplă în perioada modernă). Are afinități puternice cu statul și cu economia, care beneficiază de pe urma descoperirilor și aplicațiilor sale și care fie îi încurajează (prin sprijin), fie îi influențează (prin restricții) perspectiva asupra lumii. Lîsenko a fost ajutat de statul stalinist deoarece teoria sa despre evoluția biologică susținea ideologia dominantă, iar cercetarea nucleară a fost sprijinită masiv în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și ulterior datorită potențialului său militar. Toate acestea sunt indubitabile. Dar putem trage concluzia că obiectivitatea științifică este doar un mit și că nu rămânem decât cu o formă de relativism social?

Într-o carte celebră, intitulată *Structura revoluțiilor științifice*, Thomas S. Kuhn atrage atenția asupra faptului că, în unele epoci istorice, o întreagă paradigmă ajunge să fie înlocuită de alta.[4] În astfel de perioade revoluționare, schimbarea poate fi produsă de diferiți factori sociali și culturali. Kuhn descrie „transferul de fidelitate“ de la o paradigmă la alta ca pe un fel de „experiență de convertire“. Inițial, ar putea exista o puternică rezistență față de noul cadru teoretic, dar, în cele din urmă, acesta va avea câștig de cauză și practic întreaga comunitate științifică îl va adopta. Adesea, factorii care

contribuie sunt extraștiințifici, iar alegerea unei teorii nu seamănă cu o demonstrație din logica formală sau din matematică.

Ar trebui oare, pornind de la observațiile lui Kuhn despre ce s-a întâmplat de atâtea ori în istoria științei, să conchidem că nu există standarde obiective de validitate științifică? Unii au sugerat că noile paradigme triumfă datorită unei „estetici mistice“. Câțiva adepți actuali ai paranormalului îl citează pe Kuhn pentru a-și susține și consfinți teoriile netestate. Kuhn însuși neagă aceste implicații: el crede că rezistența continuă față de noile teorii (precum în cazul lui Joseph Priestley) poate fi ilogică sau neștiințifică. Cel care continuă să se opună noii perspective după ce întreaga profesie a fost convertită la ea încetează să mai fie om de știință. Deși Kuhn crede că intervin forme extralogice de persuasiune, nu înseamnă că „nu există multe motive întemeiate pentru a prefera o teorie în locul alteia“. El susține că acestea sunt „motive de genul celor care sunt standard în filozofia științei“[5].

Testarea ipotezelor în ştiinţă

Întrebările pe care trebuie să le ridicăm sunt următoarele: Care pot fi motivele întemeiate pentru alegerea unei ipoteze sau a unei teorii și care pot fi argumentele întemeiate pentru

acceptarea lor? Aici, accentul ar trebui să fie pus pe *criteriile* de testare a unei afirmații, nu pe procedura sau metoda prin care se ajunge la ea.

Nu cred că există criterii sau reguli ușor de formulat ce pot fi stabilite în prealabil. Într-o oarecare măsură, trebuie să ne extindem scepticismul la știința în sine și să respingem orice mit potrivit căruia știința sau metoda științifică sunt exacte și infailibile.

Oamenii de știință dau dovadă de aceleași slăbiciuni specifice restului ființelor omenești, iar știința, acolo unde este instituționalizată, poartă toată povara și dezavantajele tradiției și prejudecăților sădite în practica sa. Oamenii de știință pot fi și ei cât se poate de dogmatici și de ostili în fața unor idei noi. Obiceiurile întipărite nu sunt proprietatea exclusivă a religiei, a clasei economice sau a etnicității, ci afectează toate activitățile umane.

Totuși, există unele standarde pentru testarea afirmațiilor. Acestea pot fi greu de atins și pot exista abateri mari de la ele în practica propriu-zisă. Există cel puțin trei criterii importante: (1) necesitatea dovezilor, (2) coerența logică și (3) consecințele tehnologice și experimentale.

Dovezile

Principiul coroborării. Adepții pozitivismului logic au încercat să introducă criterii riguroase ce ne-ar permite să determinăm caracterul adecvat al

ipotezelor științifice. Aceste criterii au fost supuse de atunci unor critici aspre, în special principiul verificabilității, care a fost recomandat ca o teorie a semnificației și care trebuia să ne ajute să distingem afirmațiile autentice de pseudoafirmații. O afirmație empirică sau sintetică, susțineau pozitiviștii, este semnificativă dacă și numai dacă există condiții în care conținutul său poate fi testat. Criticii au subliniat că acest criteriu este mult prea strict. Multe afirmații din științe sunt teoretice și nu au un conținut ce poate fi confirmat cu ușurință. În plus, nu se poate determina întotdeauna a priori ce anume este testabil.

Privită în sens general, intenția din spatele principiului verificabilității este lăudabilă: trebuia să ne ajute să separăm absurditățile evidente din metafizică, teologie și pseudoștiințe de ipotezele semnificative. Din păcate, criteriile impuse sunt prea înguste, semănând cu o cămașă de forță pusă cercetării științifice: faptul de a determina care propoziții sunt autentice și care lipsite de sens numai printr-o analiză anterioară cercetării reprezintă o simplificare exagerată. Adesea, suntem limitați de propria paradigmă preexistentă, care ne face să respingem din start anumite afirmații.

Principiul *verificării*, diferit de verificabilitate, este o variație a criteriului empiric. Reprezintă o componentă esențială a metodologiei științifice. Principiul verificării are atât un aspect pozitiv, cât și unul negativ. În primul rând, o ipoteză este

adevărată (și nu semnificativă) dacă a fost verificată, direct sau indirect, și dacă există o serie de dovezi care pot fi aduse în sprijinul ei. Însă, după cum a subliniat Hume, nu putem spune niciodată cu certitudine că inducțiile noastre bazate pe observație și pe experiment sunt complete. Prin urmare, nici o ipoteză nu este confirmată definitiv, ci e numai probabilă. Nici măcar nu putem confirma însuși principiul inducției.

Karl Popper a încercat să modifice acest criteriu printr-un principiu negativ: nonfalsificabilitatea. El a susținut că procedura actuală din științe este aceea de a introduce conjecturi sau ipoteze, adesea bazate pe o presupunere creativă și intuitivă. Acest lucru nu este susținut întotdeauna de colectarea meticuloasă de date sau de experiment. Însă problema decisivă este dacă ipoteza presupusă e justificată, în acest caz existând teste ce pot fi utilizate. Cel puțin, trebuie să putem falsifica teoria prin stabilirea faptului dacă aceasta poate fi respinsă sau susținută de dovezile empirice. O teorie este lipsită de sens dacă nu există condiții în baza cărora să poată fi infirmată.

Sunt de acord cu criteriile de verificare atât pozitivă, cât și negativă. O terminologie mai adecvată care să exprime mai bine ce se întâmplă ar fi *principiul coroborării*. Mai întâi, încercăm să demonstrăm o afirmație prin raportarea la observații și experimente clar stabilite. Totuşi, în multe cazuri nu avem date suficiente; unele

ipoteze complicate nu pot fi confirmate decât fie printr-un singur test (de exemplu, experimentul Michelson–Morley a fost conceput pentru a confirma teoria einsteiniană a relativității cu privire la viteza luminii), fie printr-o infirmare a explicațiilor alternative. Dacă o teorie rezistă la cele mai severe teste ce pot fi formulate, este coroborată și acceptată, deși poate să fie detronată când sunt descoperite noi explicații și noi date.

Coroborarea intersubiectivă. Principiul coroborării se referă la dovezi *publice*. Adică, afirmațiile ce au la bază introspecții sau observații subiective accesibile numai unei singure persoane nu sunt niciodată suficiente. În principiu, trebuie să poată fi coroborate independent de alți observatori imparțiali. Misticii și clarvăzătorii pretind că au un acces interior la adevăr: aceștia se referă la un fel de pătrundere sau de iluminare pe care numai ei o posedă. Încercarea de a transpune acest lucru în cuvinte, spun ei, nu poate comunica esența experienței, din moment ce este „inefabilă“. Dar știința nu poate să accepte afirmații subiective despre realitate, ci trebuie să reproducă experiența sau experimentul. Ceea ce înseamnă că orice om de știință din orice laborator care se supune unor condiții standard ar putea obține aceleași reacții chimice sau ar putea observa aceleași fenomene cu ajutorul instrumentelor sale.

Una dintre problemele pseudoștiințelor este faptul că afirmațiile făcute atât de des de adepții lor rezistă coroborării din partea unor cercetători

independenți sau neutri. Una dintre problemele fundamentale ale parapsihologiei actuale o constituie faptul că cercetătorii independenți nu-i pot reproduce aproape deloc rezultatele. Printre acești cercetători nu se numără numai sceptici, care aproape că niciodată nu obțin rezultate, ci și alți parapsihologi din alte laboratoare, care nu pot obține aceleași date și nu pot determina condițiile în care se presupune că se produce efectul. O problemă similară se întâlnește în cazul așa-numitei cunoașteri bazate pe revelație, care reprezintă o componentă fundamentală a marilor religii. Cum știm că experiențele celor care ar fi primit revelații au fost „autentice“, dacă nu pot fi coroborate de alții? Trebuie să existe cel puțin câțiva martori oculari credibili, mai ales în cazul afirmațiilor care se abat de la așteptările noastre obișnuite despre lume. Nu vorbesc despre relatări din auzite, despre care se știe că nu sunt de încredere, ci despre mărturii directe ale mai multor persoane.

Chiar și în acest caz, ar trebui să prevenim cititorul în legătură cu unele dintre așa-numitele declarații ale martorilor oculari. Deși reprezintă fundamentul oricărui criteriu empirico-experimentalist de stabilire a dovezilor, fără de care știința nu poate progresa, percepția senzorială poate fi o capcană. În primul caz, observatorul neinstruit poate să judece adesea greșit „faptele“ cu care se confruntă. Cei trei orbi care descriu diferit același elefant ilustrează această dificultate. Mulți oameni pot fi martori la

o crimă, așa cum se întâmplă în filmul *Rashomon*, și fiecare va oferi o altă versiune cu privire la ceea ce s-a întâmplat: acest lucru este influențat de perspectiva din care martorul privește evenimentul. Am întâlnit persoane care jură că au fost răpite și duse la bordul unui OZN în spațiul cosmic sau că au fost vizitate de spiritul unei rude decedate. Actul percepției este rareori lipsit de interpretări bazate pe o idee, o ipoteză sau o teorie preconceptută, în special atunci când căutăm cauze. În acest caz, un ochi *critic* este o componentă esențială a observării. Pentru a vedea ceva, trebuie să știm ce anume să căutăm. Percepțiile fără concepte interpretative pot fi neinteligibile. Avem nevoie de utilizarea creativă a inferenței și a logicii pentru a interpreta datele, nu de o inferență care distorsionează faptele sau le influențează pentru a se potrivi unei teorii preconcepute, ci de o inferență condiționată de ceea ce se află de fapt acolo. Este necesar să existe observatori instruiți care pot verifica veridicitatea unei observații și care apoi pot să-i dea o anumită coroborare intersubiectivă. Trebuie să întrebăm nu numai *ce* se întâmplă, ci și *de ce* sau *cum*; și numai investigațiile efective pot răspunde la așa ceva prin formularea întrebărilor și aflarea răspunsurile posibile.

O întrebare adresată adesea este: „Ce anume reprezintă dovezi suficiente pentru ca o afirmație să fie acceptată?“ Nu există răspunsuri simple. Dacă cineva este înclinat către o teorie, atunci numai câteva exemple pot fi considerate

suficiente pentru a-i stabili credibilitatea. În unele situații, poate fi suficient un singur experiment decisiv. În alte cazuri însă am putea fi nevoiți să testăm și să retestăm datele înainte de a putea afirma că ipoteza noastră este justificată.

Probabilitate, failibilitate, scepticism. Aici ne întoarcem la discuția noastră anterioară, și anume că nici o teorie nu este *până la urmă* confirmată decisiv, din moment ce ne putem înșela și pot fi descoperite noi date. O teorie este valabilă numai în măsura în care și dovezile prezentate în sprijinul său sunt valabile; iar acest lucru este adesea doar comparativ. Toate celelalte explicații pot părea mai puțin probabile sau pot fi complet falimentare, deși teoria pe care o avem poate să nu fie sigură. Aici, îndoielile constructive apar din nou ca un ingredient fundamental al cercetării aflate în desfășurare. Ipotezele sunt idei de lucru sau formulări provizorii până când obțin coroborare. Multe astfel de ipoteze devin consacrate prin coroborarea repetată. Însă, având în vedere istoria științei, trebuie să fim pregătiți să admitem posibilitatea că au nevoie de o revizuire la o dată ulterioară.

Problema *gradului* de certitudine a teoriilor unei persoane este deosebit de relevantă pentru celebra interpretare a miracolelor de către Hume: este mult mai probabil să acceptăm o afirmație dacă nu ne contrazice experiența sau ceea ce știm deja că este adevărat. Ipoteza poate fi nouă, dar nu trebuie să contrazică totalitatea dovezilor care au fost deja acumulate. În cazul în care o

afirmație promite să răstoarne un întreg ansamblu de date și ipoteze pe care acum le acceptăm pe baza unor argumente temeinice, atunci, înainte de a o accepta, trebuie să avem argumente și mai solide pentru a face acest lucru. Afirmațiile ieșite din comun necesită astfel confirmări suplimentare. Prin urmare, înainte de a putea invoca explicații referitoare la miracole sau la forțe oculte care răstoarnă legile și regulile bine statornicite ale experienței și naturii, am avea nevoie de dovezi foarte convingătoare.

Putem vedea relevanța argumentului lui Hume în cazul domeniilor parapsihologiei, astrologiei și paranormalului. Adesea, se fac afirmații care, dacă sunt adevărate, ar nega principii bine stabilite atât ale științei, cât și ale vieții obișnuite. C.D. Broad a subliniat o serie de principii pe care parapsihologii se pare că doresc să le detroneze: (1) că evenimentele viitoare nu pot afecta prezentul *înainte* de a se produce (cauzalitate inversă); (2) că mintea unei persoane nu poate produce o schimbare în lumea materială: trebuie să existe intervenția unei anumite energii sau forțe fizice; (3) că o persoană nu poate cunoaște conținutul minții altei persoane decât prin utilizarea unor inferențe bazate pe experiență și rezultate din observarea discursului sau a comportamentului; (4) că nu putem ști în mod direct ce se întâmplă în puncte aflate la distanță în spațiu fără o percepție senzorială sau o energie care ne este transmisă; și (5) că ființele neîncarnate nu există ca persoane separabile de

corpul fizic[6]. Aceste principii generale au fost dezvoltate pornind de la o multitudine de observații și nu ar trebui abandonate până când nu există suficiente dovezi care ar face ca respingerea lor să fie mai plauzibilă decât faptul de a le accepta. Cei care folosesc termenul *paranormal* cred că au descoperit un ansamblu de fapte empirice care pun în discuție exact aceste principii. Cercetările ulterioare ne vor arăta dacă așa stau lucrurile. Aceste principii nu sunt sacre și poate că într-o bună zi vor trebui să fie modificate – dar numai dacă ne obligă dovezile empirice.

Mi se pare că argumentul lui Hume poate fi împins mult prea departe. Trebuie să fim suspicioși cu privire la eforturile bazate pe raționamente a priori, prin care se afirmă că unele ipoteze sunt false din moment ce sunt incomprehensibile în cadrul conceptual actual. Argumentul lui Hume poate fi folosit de către scepticii cu vederi înguste pentru a nega toate noile teorii revoluționare; trebuie să ne protejăm de posibilele sale abuzuri. Însă trebuie să fim pregătiți să ne schimbăm radical cadrul conceptual, dar numai dacă există suficiente date noi ce nu pot fi explicate prin alte mijloace. Toate teoriile, în ultimă instanță, trebuie să dea prioritate *dovezilor*. Trebuie să avem dovezi puternice și credibile înainte de a fi dispuși să răsturnăm teoriile consacrate. Acest lucru s-a întâmplat de multe ori în procesul cercetării științifice și trebuie să fim mereu pregătiți pentru o astfel de schimbare.

Coerenţa logică

Claritatea analitică. Testul de început al unui enunț îl constituie precizia formulării sale. Astfel, înainte de a putea evalua o afirmație, trebuie să analizăm semnificația ideilor și a conceptelor pe care le presupune. Înainte de a putea spune dacă enunțurile făcute sunt justificate, trebuie să știm dacă au vreun sens. Astfel, clarificarea lingvistică și logică reprezintă preambulul oricărei cercetări empirice. Oamenii tind să comită multe erori. Ideile pot să nu fie clar enunțate, pot fi vagi și chiar incoerente. Uneori, ideile abstracte nu au nici un element de referință și chiar pot fi lipsite de un sens clar. N-am putea afirma că există un singur criteriu pentru claritate, dar există câteva principii importante.

În primul rând, ar trebui întotdeauna să încercăm să ne definim termenii, dacă e posibil, prin folosirea sinonimelor sau prin indicarea caracteristicilor sau proprietăților la care se referă cuvintele, în special dacă sunt descriptive. Unii termeni nu au o conotație clară. (De exemplu, termenii etici precum *bun* sau *drept* sunt dificil de definit prin desemnarea unor proprietăți observabile în lume. Cu toate acestea, sunt înțeleși.)

În al doilea rând, ar trebui să încercăm să examinăm contextul în care termenii sunt folosiți, pentru a vedea dacă îi putem înțelege. Ceea ce

înseamnă că, pentru a înțelege limbajul, trebuie să fim familiarizați îndeaproape cu obiectul de studiu și cu modul în care termenii și conceptele interacționează în diverse situații.

În al treilea rând, pentru a face acest lucru, trebuie să vedem cum sunt folosiți termenii și ce rol sau ce funcție îndeplinesc. Prin urmare, ar trebui să căutăm întotdeauna cazurile în care un termen este folosit și să vedem ce rol are într-un anumit context pentru a înțelege ce ar putea însemna.

În științe, dacă vrem să dezvoltăm ipoteze sau teorii testabile, e nevoie de o minimă precizie. În poezie și religie, termenii pot avea doar utilizări metaforice sau simbolice și pot servi pentru a evoca sentimente sau stări de spirit, pentru a trezi mai degrabă pasiunea și angajamentul decât pentru a stimula gândirea cognitivă sau imaginile perceptuale. Este important să nu confundăm sensurile termenilor în diferitele contexte în care sunt folosiți. Aceștia pot să transmită informații, în special atunci când se găsesc în propoziții sub formă de enunțuri afirmative sau negări; dar pot avea funcție imperativă (când exprimă un ordin), interogativă (când ridică întrebări) sau performativă (când exprimă o ceremonie). Filozofia analitică contemporană a adus contribuții importante la înțelegerea limbajului. Dar aici vorbim despre înțelesul limbajului, nu despre adevărul afirmațiilor sau al credințelor. Nu putem stabili dacă un lucru este adevărat în cazul în care se dovedește absurd sau lipsit de sens.

Nu ne referim numai la clarificarea unor părți de vorbire, cuvinte, termeni și concepte, ci și la cea a unor propoziții sau enunțuri. Acestea pot avea o formă sau o funcție descriptivă, analitică, expresivă, prescriptivă, imperativă, performativă, interogativă etc. Din punctul de vedere al cunoașterii, suntem preocupați de (1) enunțurile descriptive, teoretice sau explicative și dacă și cum pot fi considerate adevărate și (2) de enunțurile prescriptive, de faptul dacă acestea funcționează sau nu și de consecințele întrebuințării lor.

Validitatea internă. Ideile, ipotezele, credințele sau enunțurile nu sunt niciodată susținute sau rostite în izolare. În caz contrar, ar fi elemente fragmentate. Trebuie să vedem modul în care sunt legate de alte credințe sau propoziții într-un cadru sau o structură. Prin urmare, credințele noastre sunt legate prin inferență logică și pot avea un fel de simetrie internă. În consecință, o condiție necesară (dar nu suficientă) pentru adevărul sau justețea unei ipoteze este aceea de a fi concordantă cu alte enunțuri care sunt acceptate. Aici se aplică regulile logicii deductive. Unii filozofi au crezut că această coerență internă este suficientă în sine.

Dacă Rip Van Winkl[4] se întoarce acasă după douăzeci de ani, fără să fie conștient de nici una dintre afirmațiile factuale făcute de oamenii din jurul lui, tot poate verifica veridicitatea enunțurilor lor văzând dacă acestea contrazic sau nu aserțiunile anterioare. Dar nu poate explica pe

deplin ceea ce a întâlnit dacă nu a coroborat datele empiric. Pentru a putea fi considerate adevărate, premisele și teoriile noastre au întotdeauna nevoie de un anumit conținut empiric.

Coerența cuprinzătoare. Totuşi, deși judecăm silogisme și argumente particulare sau ipoteze și teorii în limitele unei singure științe, prin criterii specifice acelei cercetări sau discipline, se face întotdeauna efortul de a merge în afară și de a generaliza. Căutăm să stabilim relații între diferite științe, iar pe ultimele să le raportăm la principii mai largi.

Unii filozofi s-au gândit că, dacă ar putea dezvolta un sistem suficient de cuprinzător și de elegant, ar putea în cele din urmă să încorporeze toate enunțurile posibile și astfel să cuprindă adevărul despre univers ca întreg. Este vorba despre așa-numita doctrină a relațiilor interne. În acest caz, pericolul este că, deși putem stabili că o serie de propoziții filozofice, teologice sau ideologice sunt valide și le putem integra într-un sistem mai larg, problema care încă rămâne nerezolvată este de multe ori veridicitatea întregului cadru. Tomismul și marxismul ilustrează astfel de sisteme cuprinzătoare. Au fost depuse mari eforturi ad-hoc pentru a explica orice discrepanțe constatate în astfel de sisteme. Din păcate, angajamentul față de un sistem total ne poate distorsiona judecata și percepția. Putem fi atât de absorbiți de perspectiva sa globală și de răspunsul său totalizator la întrebările

fundamentale, încât discrepanțele factuale sunt negate, ignorate sau eliminate. Deși argumentele folosite pentru elaborarea și apărarea sistemului de credință pot fi valide din punct de vedere formal, ar putea să nu oglindească cu fidelitate lumea materială. Multe teorii sunt coerente la nivel intern, dar din moment ce una sau mai multe premise sunt false, sistemul este fals. Întrebarea ce trebuie adresată întotdeauna este: oare premisele sunt factual adevărate sau pot fi susținute de fapte? Acestea nu ar trebui să fie testate doar printr-un apel la „intuiție“ sau cogniție, ci prin dovezi. Astfel, în cazul tomismului, problema o constituie premisa referitoare la Dumnezeu, care e nefondată, iar în cel al marxismului, o constituie legile dialectice ale istoriei, care sunt neconfirmate.

Aici am trecut dincolo de știință către metafizica, teologia și filozofia propriu-zise. Una e să cauți și să dezvolți enunțuri unificatoare în cadrul unei științe sau între științe (principiul evoluției ilustrează al doilea caz) și cu totul altceva să dezvolți o teorie unificatoare a istoriei sau o teorie ontologică a realității ultime. Aici ne aflăm în domeniul metaștiințific. O filozofie cuprinzătoare a naturii se bazează adesea pe o generalizare ce pornește de la științe într-o etapă a dezvoltării cunoașterii și pe reflecții filozofice asupra primelor principii ale științei, religiei și artelor. Însă, astfel de demersuri sunt deseori periculoase. Eforturile de a construi sisteme filozofice cuprinzătoare au fără îndoială unele

merite, deoarece ne oferă o anumită perspectivă și caută să ne integreze cunoașterea. Dar astfel de sisteme nu pot fi testate numai prin criterii analitice și/sau deductive: pentru a fi cât de cât fundamentate, au nevoie de teste empirice.

Consecinţele pragmatice

Testul experimental. Acest criteriu este legat de empirism și de necesitatea existenței unor dovezi coroborante, dar merge dincolo de asta, deoarece cunoașterea nu e doar o descriere a ceea ce există, ci a ceea ce poate fi. Într-un anumit sens, afirmațiile bazate pe credință sunt planuri sau reguli de acțiune; ele fac predicții cu privire la ce este probabil să se întâmple dacă vom adopta anumite forme de comportament.

A spune că „zahărul e solubil“ înseamnă că, dacă vom introduce o lingură de zahăr într-un pahar cu apă, această substanță cel mai probabil se va dizolva. Enunțul poate fi interpretat în termeni operaționali. Multe sau cele mai multe propoziții din știință au o formă ipotetică sau condițională, astfel încât, dacă vom face ceva, atunci se vor produce anumite consecințe. Fiecare teorie explicativă conține unele predicții implicite (în mod direct sau indirect); altfel, nu se poate spune că este adevărată. Nu vreau să spun prin asta că fiecare propoziție dintr-o teorie este echivalentă cu sensul său operațional – acest criteriu riguros

este mult prea îngust –, ci numai că o teorie ar putea fi asociată, cel puțin indirect, cu propoziții care sunt testabile din punct de vedere operațional.

Experimentalismul nu este reductibil la empirism. Ultimul se referă la date senzoriale și la rapoarte observaționale procesate în mod pasiv; primul se referă mai explicit la condițiile prin care sunt testate ipotezele. Le judecăm după consecințele lor verificate.

Rezolvarea problemelor și aplicațiile tehnologice. Un alt test în legătură cu care e mai dificil să se facă generalizări este faptul că ipotezele și credințele noastre exercită o influență asupra comportamentului nostru prin generarea de idei suplimentare ce pot modifica lumea în care trăim. Cercetarea pură în științele naturii a fost justificată în moduri surprinzătoare în timpurile moderne din cauza aplicării tehnologice a principiilor descoperite și a faptului că o astfel de cunoaștere a avut importante rezultate practice.

Ideile sunt așadar prescripții și directive: ne îndeplinesc scopurile și obiectivele și pot fi astfel evaluate stabilind faptul dacă rezultatul obținut a meritat sau nu. Există, prin urmare, o componentă *evaluativă*. Aici, testul nu este pur și simplu dacă un enunț sau o ipoteză este adevărată din punct de vedere descriptiv sau sigură din punct de vedere analitic, ci dacă este satisfăcătoare sau potrivită

situației. Judecăm ideile în parte prin eficacitatea lor: prin rezultatele lor, prin ceea ce generează, prin ceea ce aduc la existență. Fizica newtoniană ne-a oferit tehnologia motorului cu aburi și a pompei de apă, iar fizica contemporană ne-a adus călătoriile în spațiu și tehnologia informatică. S-ar putea să nu prețuim mereu aplicațiile tehnologice, dar rezultatele ideilor sunt relevante într-un fel pentru adevărul lor. Într-un anumit sens, justețea unei credințe depinde de măsura în care se poate demonstra că *puterea* sa este adevărată.

Ideile ajută la liniștirea îndoielilor, depășirea obstacolelor și rezolvarea problemelor. Sunt instrumente și unelte; dar, mai mult, ele sunt unelte ale descoperirii și creației. Gândirea este instrumentală: pentru omul obișnuit, ale cărui gânduri pot fi judecate prin faptul că îi permit sau nu să facă față vieții, și pentru omul de știință, ale cărui idei au consecințe vizibile în lume.

Apărarea metodei ştiinţifice

Pe scurt, metoda științifică presupune trei componente principale: (1) dovezi, (2) validitate logică și (3) caracter practic. Aceste criterii sunt strâns legate de modul de funcționare al credințelor în viața de zi cu zi, unde inteligența critică își face simțită prezența. Acest lucru este relevant pentru o altă problemă importantă: apărarea sau justificarea metodei științifice. Două

considerente destul de fundamentale sunt relevante. În primul rând, angajamentul față de metoda științifică este concordant cu folosirea inteligenței critice în experiența obișnuită și, în al doilea rând, metoda prezintă avantaje de ordin pragmatic.

Mulți filozofi și teologi care au criticat activitatea științifică au cerut justificarea totală a științei și a metodei științifice. Dar acest lucru este inadecvat, deoarece știința este presupusă de gândirea obișnuită și de raționamentele tehnologice deja puse în aplicare.

În plus, regulile ce guvernează gândirea obișnuită nu sunt relative cultural sau numai o predilecție a civilizației occidentale, așa cum par să argumenteze budiștii zen și alții atunci când susțin că metoda științifică empirică și conceptuală este occidentală, în timp ce culturile asiatice sunt înclinate mai mult spre cunoașterea „intuitivă“ și „mistică“. Dar analiza datelor antropologice pare să ne sugereze că o anumită modalitate de cunoaștere teleonomică de tip mijloc-scop este întâlnită în cazul tuturor culturilor, chiar și al celor primitive. Teoria structuralismului a lui Claude Lévi-Strauss pare să susțină noțiunea unui set de condiții invariabile ce stau la baza mentalității umane[7]. Cu alte cuvinte, chiar dacă mintea primitivului este axată pe tradiția sa religioasă mistică, acest lucru nu subminează sau invalidează angajamentul său față de raționamentul tehnologic. Mai degrabă, o completează și este întotdeauna prezent ca o

componentă necesară a vieții. Într-adevăr, negarea unui nivel minim de gândire obiectivă ar face viața în orice cultură imposibilă. Astfel, din nou, nu putem nega utilizările importante ale bunului-simț și metodei științifice în anumite sectoare ale vieții, atât în cazul primitivului, cât și în cel al omului modern. A face asta ar însemna să contrazici lucruri evidente. Întrebarea este însă: „Cât de departe să *extindem* această metodă?“

A cere o justificare a principiilor prime deja adânc sădite și active în lumea practicii înseamnă a ridica o problemă falsă. În ceea ce privește justificarea deducției, justificarea regulilor generale izvorăște atât din judecățile particulare în care respingem sau acceptăm inferențe deductive, cât și dintr-o examinare a regulilor generale în sine. Aristotel nu putea decât să formalizeze principiile inferenței deductive care erau deja implicite în judecățile oamenilor obișnuiți și în argumentele sofiștilor. Astfel, atât regulile, cât și inferențele particulare sunt justificate prin armonizare reciprocă. O regulă este modificată dacă duce la o inferență pe care nu suntem dispuși s-o acceptăm; o inferență este respinsă dacă încalcă o regulă pe care nu dorim să o modificăm. Considerații similare se aplică și în cazul metodei ipotetic-deductive a inducțiilor științifice. Anumite ipoteze sunt justificate dacă se conformează canoanelor valide ale cercetării inductive, iar canoanele sunt valide în cazul în care codifică în mod corect practicile inductive

acceptate. Prin urmare, putem înceta să ne mai chinuim cu întrebări nelegitime despre justificarea inducției științifice și să examinăm, în schimb, întrebuințările reale. Definiția unei reguli generale se referă la astfel de întrebuințări. Acest aspect logic este important. Justificarea metodologiei științifice se bazează în mare măsură pe analiza și reflecția referitoare la ceea ce facem deja, adică la regulile intrinseci întrebuințării. Nu este o metaregulă impusă obiectului proceselor obișnuite de cercetare.

Întrucât metoda științifică este în același timp o propunere normativă, apelul la întrebuințarea existentă nu este suficient de unul singur, mai ales dacă dorim să justificăm o extindere a metodei la alte domenii. Prin urmare, trebuie luate în considerare aspecte suplimentare în ceea ce privește chestiunea justificării.

Există și un alt aspect logic important referitor la tipurile de întrebări care sunt formulate. Nu există întrebări „ultime“, ci numai penultime, iar acest lucru se aplică justificării pentru ceea ce facem deja, procedurilor pe care le utilizăm și lucrurilor pe care trebuie să le întreprindem. A cere justificarea principiilor prime prin deducerea lor din principii și mai fundamentale ar necesita fie să le reducem la termeni indefinibili sau la propoziții nedemonstrabile, care sunt ultime, fie să comitem o eroare de tip *petitio principii* prin presupunerea însuși principiului pe care dorim să-l dovedim. Prin urmare, nu „justificăm“ principiile prime; dar încercăm să le facem să

pară rezonabile. În acest caz, apărarea filozofică implică un argument rațional, în care încercăm să ne justificăm poziția generală. Această procedură nu este diferită de cea utilizată în context juridic, unde încercăm să argumentăm nu doar prin deducere bazată pe principii prime, ci și prin alăturarea, concentrarea sau convergența considerațiilor, factorilor și argumentelor care fac ca apărarea să pară convingătoare.

Aici, există o considerație contextuală de bază. Nu începem niciodată un astfel de raționament *de novo* sau de la zero. Justificările sunt impuse în cazul de față de situații reale și probleme concrete. În experiența umană, nu există nici începuturi și nici încheieri absolute ale succesiunii principiilor morale. De fapt, pot fi formulate întrebări situate la niveluri diferite și pot fi date răspunsuri adecvate. Apărarea principiului prim al umanismului științific (adică folosirea cunoașterii științifice ca ideal) nu este diferită de justificarea dată în viața de zi cu zi procedurilor pe care preferăm să le adoptăm în grădinărit, în cizmărie sau în mecanică. Considerații similare se aplică în cazul raționamentului din domeniul etic și justificării altor principii normative; acestea sunt întotdeauna legate de situația sau de contextul cu care ne confruntăm. Astfel, chiar și în cazul domeniilor unde acum nu folosim metode și proceduri științifice, justificarea folosită pentru a le adopta ar trebui să atragă omul obișnuit, deoarece este folosită pe tot parcursul vieții.

Consecințele empirice constituie o considerație centrală: nu prin cuvinte, ci prin fapte sau rezultate putem judeca. Decizia noastră de a întrebuința, de a elimina sau de a modifica un principiu se bazează pe evaluarea funcționării sale în practică pe termen lung. Astfel, deși principiile finale ale naturalismului științific nu sunt neapărat adevărate, ele sunt plauzibile pentru omul obișnuit atunci când inspectează rezultatele întrebuințării lor; de fapt, majoritatea ființelor umane tind să judece ideile și idealurile prin consecințele lor pragmatice, indiferent de propriile lor convingeri filozofice. Consecințele cercetării științifice sunt de așa natură încât (l) facilitează dezvoltarea unor noi cunoștințe, din moment ce întrebuințarea lor controlată a condus la un progres constant; (2) folosirea acesteia ne permite să dăm coerență cunoștințelor acumulate deja; și (3) indiferent care ar fi dorințele, scopurile sau valorile noastre, ne permite să le îndeplinim cel mai adecvat, fiind cel mai eficient instrument pe care îl avem pentru a aborda lumea înconjurătoare.

Iată dilema cu care se confruntă întotdeauna adeptul naturalismului științific când încearcă să-și apere poziția și reprezintă acuzația pe care Platon a lansat-o la adresa sofistului Protagoras: de ce să accepți ceea ce face omul obișnuit atunci când ia în considerare standardele consecințelor sau eficacității? Adeptul naturalismului științific începe cu omul obișnuit și se întoarce la el și la bunul-simț pentru a-și justifica poziția; el nu

rămâne acolo, ci își consideră principiul o *propunere* normativă. Problema, din nou, nu este pur și simplu aceea de a justifica procedurile inductive existente, ci de a le justifica extinderea către alte domenii (de exemplu, către religie sau moralitate, unde nu sunt folosite acum) și de a le transforma într-un model pentru tot ce înseamnă cunoaștere și cercetare. Cum ar trebui să judecăm propunerile, întrebăm noi. Propunerile implică judecăți de valoare. Oare naturalismul științific nu presupune astfel o judecată de valoare mai fundamentală care e determinantă?

Singurul răspuns ce poate fi dat aici este să recunoaștem, la fel cum au făcut Mill, Dewey, Hook și alți zeci de gânditori, că nu există standarde de valoare ultime prin care principiile epistemologice să poată fi judecate. Singurul argument ce poate fi folosit în estimarea judecăților de valoare esențiale este de ordin *comparativ*: cu alte cuvinte și în ultimă instanță, un argument pragmatic bazat pe evaluarea echilibrată a afirmațiilor contradictorii.

Toate celelalte poziții se confruntă cu o dilemă similară celei aruncate în ograda adeptului umanismului științific, deși e mai complicată. Este nedrept să-l împovărăm pe adeptul umanismului științific cu „enigma inducției“, deoarece există o „enigmă a intuiției“, o „enigmă a subiectivismului“ sau o „enigmă“ pentru orice altă metodă. Intuiționistul, misticul sau subiectivistul își pot justifica poziția numai prin presupunerea validității metodei, făcându-se

astfel vinovaţi de comiterea unei erori de tip *petitio principii*. Sarcina probării revine acestor poziții alternative. În plus, în măsura în care încearcă să-și justifice metoda și recurg la argument și rațiune pentru a face acest lucru, intuiționistul, misticul sau subiectivistul admit din start unele elemente esențiale ale naturalismului științific. Chiar și faptul de a căuta o justificare înseamnă a presupune obiectivitatea ca ideal. Ce înseamnă cuvântul *justificare*? Într-un sens, este echivalent cu cel folosit în modelul de cercetare obiectivist și în viața obișnuită atunci când cerem temeiuri pentru a crede. Chiar și numai faptul de a ridica problema justificării înseamnă a sugera o soluție. A spune că justificarea este o chestiune deschisă înseamnă a deschide arena pentru o examinare obiectivă a tuturor afirmațiilor despre lume, ceea ce reprezintă un o metodă esențială a naturalismului metodologic. Singurul răspuns al nonobiectivistului este acela de a refuza să-și justifice metoda.

Putem întreba: „Ce reguli de procedură pe termen lung par să fie mai bune sau mai eficace în obținerea de rezultate?“ Neg faptul că adeptul umanismului științific doar stipulează sau că propunerea sa este o definiție arbitrară și persuasivă a „cunoașterii“. Dacă toate pozițiile implică o anumită circularitate logică și sunt egale în această privință, putem să ne întrebăm: „Care e cel mai puțin contradictorie? Care este cea mai potrivită cu faptele, cu inteligibilitatea așa cum e înțeleasă în mod obișnuit sau care ne

permite cel mai bine să ne satisfacem diferitele dorințe?“ Adepții umanismului științific au spus în mod clar, de exemplu, că nu exclud din rațiuni apriorice mărturiile misticilor, intuiționiștilor, mediumilor sau chiar ale persoanelor aflate sub influența LSD și a altor droguri psihedelice; ei nu exclud, pur și simplu prin definiție, referirea la un tărâm transcendent, la Dumnezeu sau la nemurire. Dimpotrivă, ar trebui să examinăm asemenea mărturii cu grijă și cu prudență. Dar insistăm asupra unei anumite responsabilități în evaluarea afirmațiilor făcute în numele subiectivismului sau al transcendentalismului. Trebuie să lăsăm problema deschisă și să nu blocăm cercetarea prin negarea pe temeiuri a priori, așa cum fac subiectiviștii, că astfel de lucruri nu pot fi cunoscute prin metode obiective de cercetare. Dimpotrivă și după cum am văzut, toate celelalte metode trebuie să presupună la un moment dat utilizarea metodelor obiective în plus față de metodele proprii. Cu alte cuvinte, unele metode obiective sunt într-o oarecare măsură inevitabile pentru a trăi și funcționa în lume și toată lumea trebuie să și le asume până la un punct. Dar nu același lucru se poate spune despre alte metode.

Nu ar trebui să păstrăm o credință oarbă în metodologia științifică sau să credem că o extindere a acestor metode riguroase la alte domenii de cercetare trebuie inevitabil să reușească. Nu ar trebui să fim atât de naivi încât să presupunem că toate problemele umane pot fi rezolvate și toate dilemele dezlegate. Dacă însă

examinăm argumentele principale care au fost folosite în trecut împotriva studiului științific al naturii și comportamentului uman, putem pune la îndoială un astfel de negativism a priori. Ne putem imagina în zilele prearistotelice sau pregalileene pe cineva care se opune propunerii de a dezvolta o știință a naturii ca fiind ilegitimă, arbitrară și contrară modurilor tradiționale de a privi lumea. Cu toate acestea, recunosc cu ușurință că încă rămâne o problemă deschisă dacă principiul prim al umanismului științific (adică folosirea metodei științifice) reprezintă cea mai eficientă abordare în ceea ce privește explicarea tuturor elementelor complexe ale lumii naturale și ale comportamentului uman și că îl vom putea judeca cum se cuvine numai pe măsură ce înaintează cercetarea. Din nou, faptul că reprezintă cea mai reușită abordare nu este deductiv cert. Dar, în lumina descoperirilor deja înregistrate în științele naturale, biologice și comportamentale, avem motive întemeiate să credem că cercetarea științifică va continua să progreseze. Un anumit scepticism, fără îndoială, ar trebui să fie prezent chiar și în privința acestei așteptări, mai ales dacă începe să capete forma unui scientism excesiv de încrezător.

---

4. Personajul principal al unei nuvele a scriitorului american Washington Irving, publicată pentru prima dată în 1819. Este vorba despre un sătean din America colonială care adoarme în Munții Catskill după ce bea

dintr-un lichid misterios și se trezește douăzeci de ani mai târziu într-o lume foarte schimbată, ratând Revoluția Americană (*n. red.*).

IV
INTELIGENŢA CRITICĂ

Raţionalismul

Problema pe care trebuie s-o lămurim acum este dacă metoda științifică poate sau chiar ar trebui să fie folosită pentru a rezolva dificultățile vieții cotidiene. Acest lucru e adesea greu de realizat; în plus, este cert că nu vrem ca niște specialiști în tehnică științifică să ne spună în ce să credem sau cum să ne comportăm în viața personală. Totuși, se poate pleda în favoarea extinderii principiilor raționalității științifice la procesele decizionale ale vieții cotidiene prin evaluarea cognitivă a credințelor și judecarea afirmațiilor despre realitate. Dar asta înseamnă că trebuie să ne lărgim și definiția pe care o dăm metodei științifice.

Termenul *raționalism* a fost folosit pentru a descrie o perspectivă și o abordare distinctivă a vieții. Dicționarul *Webster* definește raționalismul ca fiind „practica călăuzirii propriilor opinii și acțiuni numai în funcție de ceea ce este considerat rațional“. Totuși, termenul *raționalism* nu este lipsit de o oarecare confuzie, deoarece a fost identificat în istoria gândirii filozofice cu o teorie specializată a cunoașterii ce pune accentul pe

cogniția rațională, intuiție și inferența deductivă ca formă de dobândire și de testare a cunoașterii. Empiriștii au obiectat, susținând că criteriile adevărului analitic, coerenței logice și validității sunt insuficiente în sine pentru a valida afirmații, deoarece acestea sunt lipsite de conținut factual. Empiriștii insistă că metodele inductive, și nu cele deductive, ar trebui să reprezinte testul cunoașterii. Ei spun că ar trebui să examinăm dovezile înainte de a ne da consimțământul cu privire la o afirmație.

Termenului *raționalism* a început să fie folosit cu un sens mai larg în secolul trecut. Când raționaliștii de astăzi invocă folosirea rațiunii în viața de zi cu zi, ei se opun apelurilor la subiectivism, misticism, autoritate, credință sau revelație ca bază a cunoașterii, și lasă loc atât pentru logică, cât și pentru experiență ca test al adevărului, încorporând astfel ce e mai bun din raționalism și din empirism. A recurge la rațiune înseamnă a face apel la principiile generale ale cercetării obiective, iar acest lucru este sinonim cu metoda științifică așa cum este concepută în sens larg. Rationalist Press Association, care a fost fondată în Marea Britanie în 1899, a atras sub stindardul său un număr mare de intelectuali dedicați acestor idealuri. În scurta declarație care a fost alcătuită la înființarea sa putem citi următoarele:

> Prevalența „spiritului raționalismului“ […] este una dintre caracteristicile principale ce disting

gândirea și viața modernă de gândirea și viața medievală. […] Credem că acest spirit al raționalismului este strâns legat de progresul științei moderne și cercetării critice.

Raționalismul poate fi definit drept atitudine mentală ce acceptă fără rezerve supremația rațiunii și urmărește stabilirea unui sistem de filozofie și etică verificabil prin experiență și independent de orice asumpție sau autoritate arbitrară.[1]

În acest caz, folosirea termenilor *rațiune*, *raționalitate* și *raționalism* pentru a desemna o perspectivă și o metodă de abordare a chestiunilor ce țin de credință este destul de justificată, dar poate fi derutantă (cel puțin în mintea criticilor săi) dintr-un cu totul alt motiv: sugerează răceală, impersonalitate și insensibilitate față de conținutul psihologic al experienței trăite. O critică similară a fost adusă folosirii metodei științifice ca modalitate principală de cunoaștere. Mulți filozofi naturaliști care au subliniat succesul metodei științifice în dezvoltarea cunoașterii și au solicitat extinderea acesteia la alte sectoare ale vieții au fost criticați aspru pentru că au avut prea multă încredere în știință, iar termenul peiorativ *scientism* a fost folosit pentru a le ridiculiza eforturile.

Ce este inteligenţa critică?

Inteligența critică este sintagma care exprimă cel mai bine sensul pe care caut să-l transmit.

Aceasta încorporează deopotrivă folosirea rațiunii și a experienței în dezvoltarea cunoașterii și se aplică nu numai domeniilor științifice și tehnice de cercetare, ci și vieții obișnuite și sectoarelor normative, cum ar fi etica și politica. De asemenea, poate include bunul-simț și înțelepciunea practică. În plus, scepticismul este un aspect intrinsec al inteligenței critice.

Din fericire, inteligență critică este adânc înrădăcinată în natura umană. Este principalul instrument care a permis speciei noastre să se adapteze și să supraviețuiască pe parcursul evoluției. Dezvoltarea acestei capacități ar trebui să fie scopul principal al educației, iar prezența sa, trăsătura distinctivă a unei persoane educate. Din nefericire, la unii indivizi se află într-o stare latentă, iar aceștia ajung să-și suprime conștiința sau să-și diminueze sensibilitățile critice. Ființele umane sunt mai mult decât creaturi inteligente: în interiorul lor, emoțiile și pasiunile rivalizează pentru a obține controlul asupra sufletului. Unii indivizi sunt atât de copleșiți de deprinderi și obiceiuri, încât nu pot folosi gândirea critică în situații cruciale ale propriei existențe. Gândirea critică este adesea mai mult potențialitate decât realitate. Însă, pentru a putea trăi și funcționa în lume, suntem nevoiți, într-o măsură sau alta, s-o folosim cu toții.

Creștinul dogmatic consideră căutarea cunoașterii cauza căderii omului. Eva l-a ispitit pe Adam să mănânce din arborele cunoașterii binelui și răului, motiv pentru care Dumnezeu l-a alungat

pe om din rai. Pentru umanist, dimpotrivă, cele două păcate cardinale sunt (1) credulitatea și ignoranța și (2) lașitatea și frica. Acestea sunt defectele primordiale ale naturii umane. Credulitatea și ignoranța sunt sursa multor absurdități în religie, ideologie, moralitate și politică. Credulitatea îi ispitește pe oameni cu posibilitatea împlinirii unor lucruri miraculoase. Singura terapie pentru credința oarbă este cultivarea unei inteligențe critice ce poate examina și evalua afirmațiile și poate astfel produce cunoaștere.

Inteligența critică se referă la o capacitate sau o dispoziție a minții, o metodă, o atitudine sau o abordare ce poate fi folosită pentru a înțelege, a discerne și a evalua relații și pentru a face față problemelor. Aplicarea inteligenței critice poate fi zădărnicită de obstacolele întâmpinate de natură, de alte persoane sau de noi înșine. Uneori este folosită eficient; în alte momente poate să rămână în stare latentă.

Ce înțelegem prin *inteligență*? Se referă întotdeauna la așa-numitul IQ al unei persoane? S-au făcut eforturi pentru a testa coeficientul de inteligență al grupurilor de indivizi din punct de vedere statistic și comparativ. Oare inteligența măsoară cât de multe lucruri își poate aminti o persoană la un test sau cât de bine informată este? Oare indică aptitudinea verbală, acuitatea matematică sau cât de bine poate o persoană să rezolve probleme abstracte, vizuale sau practice? Inteligența implică în mod sigur unele aptitudini

(înnăscute și dezvoltate) pe care indivizii le posedă. Astfel, se spune că o persoană foarte inteligentă este strălucitoare sau pătrunzătoare, iar cei care efectuează testele îi vor acorda un scor și o vor compara cu alții.

Puterea inteligenței este însă echivalentă cu gradul în care e folosită. Psihologii estimează că aproximativ 80% din inteligența nativă a unei persoane este moștenită și că doar 20% este dobândită. Inteligența poate fi latentă și neexploatată, suprimată și irosită, sau poate fi orientată doar într-o anumită direcție de o persoană foarte motivată. Am folosit adjectivul *critică*, care aici are un sens particular. Componenta *critică* se referă la aplicarea analitică a inteligenței la o problemă sau o ipoteză; evaluează dovezi și idei; vede relații și trage concluzii. Poate fi un instrument puternic ce ne permite să pătrundem în miezul unei probleme, să reparăm și să corectăm deficiențe, să descoperim noi adevăruri și să renunțăm la concepțiile greșite.

O persoană poate avea o inteligență deosebită, dar lipsită de spirit critic. Capacitatea intelectuală generală a unei astfel de persoane poate să fie difuză. Elementul critic este puterea de focalizare, care îi permite să înțeleagă esența problemelor intelectuale și practice complexe și să le rezolve. Aristotel observase în *Etica nicomahică* faptul că există cinci virtuți intelectuale: înțelepciunea filozofică, intuiția, demonstrația științifică, arta și înțelepciunea practică. Şi mai observase că o

persoană ar putea să posede una sau mai multe astfel virtuți, dar să îi lipsească altele. Adevărul este însă că există o gamă mult mai largă de calități intelectuale, și o persoană poate să dețină numai unele dintre ele.

Un catalog al aptitudinilor intelectuale

Mai jos se află doar o listă parțială a diferitelor calități mentale pe care le pot avea indivizii.

1. *Inteligența abstractă*: capacitatea de a înțelege concepte și idei abstracte, precum și relațiile dintre ele. Logicienii, oamenii de știință, filozofii și teologii au o astfel de înclinație.

2. *Agilitatea logică*: capacitatea de a detecta erori și de a deduce inferențe valide, de a calcula și de a integra. Mai ales matematicienii și logicienii au această aptitudine.

3. *Observarea atentă*: capacitatea de a percepe faptele în mod clar și cu atenție. Reporterii, experții chemați să depună mărturie în instanță și oamenii de știință își folosesc constant puterea de observare.

4. *Acuitatea perceptivă*: capacitatea de a vedea clar ce se petrece sau de a discerne cauzele subiacente. Din nou, oamenii de știință și filozofii au dezvoltat această aptitudine.

5. *Pătrunderea intuitivă*: puterea minții de a descoperi și de a înțelege sensuri și cauze ale faptelor. Oamenii de știință, poeții și filozofii manifestă această capacitate.

6. *Capacitatea de interpretare*: abilitatea de a descoperi și de a găsi conexiuni între anumite evenimente, precum și de a le interpreta. Oamenii de știință, detectivii, avocații și criticii au o astfel de aptitudine.

7. *Rezolvarea de enigme*: capacitatea de a găsi soluții la enigme prin folosirea indiciilor ca dovezi circumstanțiale. Un exemplu grăitor îl constituie rezolvarea cuvintelor încrucișate sau a povestirilor polițiste.

8. *Luciditatea*: capacitatea de a-ți exprima gândurile în mod clar prin intermediul cuvântului rostit sau scris. Acest talent este întâlnit mai ales la marii scriitori și oratori.

9. *Metafora poetică*: aptitudinea de a exprima imagini, simboluri și metafore. Este întâlnită în special la romancieri, poeți și dramaturgi.

10. *Erudiția*: cultivare a unei cunoașteri detaliate a literaturii, istoriei și limbajului unui domeniu. Pedanții, savanții și profesorii universitari sunt astfel de exemple.

11. *Capacitatea artistică*: dezvoltarea și exercitarea talentelor în artele plastice. Muzicienii, compozitorii, sculptorii, pictorii și dansatorii sunt experți în profesia aleasă.

12. *Competențele tehnice*: există multe domenii tehnice ce necesită instruire și dexteritate. Exemplele sunt numeroase: chirurgi, stomatologi, jucători de baseball, boxeri etc.

13. *Dexteritatea mecanică*: capacitatea de a depista conexiuni fizice și de a manipula, repara

și utiliza dispozitive și mașini. Din nou, lista e nesfârșită: ingineri, mecanici, instalatori, sportivi etc.

14. *Capacitatea inventivă și creativă*: introducerea și descoperirea unor noi forme și combinații, a unor noi dispozitive și obiecte. Se întâlnește mai ales la inventatori, ingineri, poeți, arhitecți și artiști.

15. *Capacitatea profetică*: aptitudinea de a estima posibile situații viitoare pe baza cunoașterii trecutului și a prezentului. Oamenii care posedă această capacitate sunt comentatori și autori de editoriale, precum și unii politicieni și istorici.

16. *Simțul afacerilor*: folosirea unei bune judecăți în chestiuni financiare, faptul de a ști cum să faci bani, să investești înțelept, să cumperi și să vinzi bunuri și servicii. Persoanele care posedă această capacitate sunt economiști, contabili, manageri de corporații și experți financiari.

17. *Pătrunderea empatică*: înțelegerea și interpretarea atitudinilor, sentimentelor și nevoilor altor oameni. Acest lucru este necesar în special pentru psihologi, miniștri, psihiatri și partenerii de viață.

18. *Sagacitatea politică*: capacitatea de a trata cu oamenii, de a-i convinge și de a dobândi și menține puterea. Aceasta este îndeletnicirea politicienilor, oamenilor de stat, conducătorilor de corporații și rectorilor de facultăți.

19. *Pătrunderea morală*: abilitatea de a discerne valori și principii morale și de a rezolva dileme etice. Ne așteptăm la acest lucru de la psihologi, psihiatri, moraliști și filozofi etici.

20. *Bunul-simț*: experiență și înțelepciune de ordin practic ce ne permit evaluarea și judecarea situațiilor. Printre cei care au avut acest dar s-au numărat Pericle, Marc Aureliu, Benjamin Franklin și Abraham Lincoln.

21. *Judecata bună*: capacitatea de a evalua și de a aprecia circumstanțele și alternativele și de a lua decizii înțelepte. Acest lucru este necesar în special pentru judecători, psihiatri și consilierii maritali.

Este clar că putem avea una sau mai multe dintre aptitudinile anterioare, dar nu pe toate. Deși există unele suprapuneri ale acestor capacități, specializarea a devenit exacerbată, iar unele profesii sau cariere solicită concentrare. Astfel, poți fi, de exemplu, un arhitect sau un inginer priceput, educat la cele mai bune școli și dedicat domeniului tău, dar complet neinformat în privința altor domenii ale cunoașterii. Poți fi un poet extrem de inteligent și de talentat, dar cu o concepție total greșită despre universul științei. Poți fi un mare matematician, dar cu o viață dezordonată și haotică, sau un filozof tehnic căruia îi lipsește înțelepciunea filozofică sau practică. Poți stăpâni un ansamblu de cunoștințe foarte specializate într-un domeniu, dar complet inutile în alte domenii. Compartimentarea

extremă a cunoașterii se datorează, în parte, faptului că există atât de multe lucruri de acumulat, încât e imposibil într-o singură viață să cuprinzi cantitatea imensă de informații. Pentru a reuși într-un domeniu, trebuie să ne concentrăm talentele. Astfel, marea tragedie a culturii contemporane, după cum observa Emerson, este că am devenit oameni numai în parte, și nu pe deplin. Acest lucru nu se datorează numai proliferării specializărilor, ci și anumitor realități psihobiologice. Puțini oameni pot ajunge la nivelul unui Aristotel, Leonardo, Michelangelo sau Buckminster Fuller din punctul de vedere al aptitudinilor. A avea talente și capacități demonstrate într-un anumit domeniu nu înseamnă a avea și în altele; nici faptul de a fi informat în general nu înseamnă că ai o cunoaștere concretă. A fi competent din punct de vedere tehnic într-un domeniu nu înseamnă, de exemplu, că ai înțelepciune sau sensibilitate morală. Poți fi o persoană care iubește umanitatea la nivel abstract, dar disprețuiește indivizii. Poți fi viclean și plin de răutate sau prost și plin de compasiune ori poți rezolva ecuații abstracte, dar nu știi să conduci o mașină.

Totuşi, inteligența critică este o dispoziție generală a minții ce poate fi dobândită și dezvoltată de majoritatea oamenilor, chiar dacă admit că acest talent natural poate să fie distribuit inegal. De fapt, pentru a reuși într-un anumit domeniu înseamnă că deja ne-am disciplinat și ne-am concentrat capacitățile critice în domeniul

respectiv. Pentru ca un om să fie mecanic bun, are nevoie de pricepere și dexteritate a degetelor și mâinilor, un ochi bun și capacitate mecanică, dar are nevoie și de o anumită doză de bun-simț, inteligență critică și scepticism despre felul în care lucrurile se potrivesc unele cu altele și funcționează. În mod similar, un contabil competent este precis, are o minte matematică bună, este capabil să întocmească un bilanț, este bine informat cu privire la legislația fiscală și poate oferi, de asemenea, sfaturi bune clienților săi.

Un chirurg are multă cunoaștere practică, iar dacă este foarte bun, meseria lui poate fi predată și altora. Un medic înțelege principiile generale și știe cum să le aplice unor cazuri concrete. Trebuie să dea dovadă de o judecată bună pentru a decide când să opereze sau să trateze și cum să procedeze cel mai bine. În toate exemplele precedente, materialele sunt cele furnizate de obiectul în cauză, iar mijloacele sunt cel mai bine adaptate la context.

Prin urmare, inteligența critică reprezintă, într-un fel sau altul, o calitate generală a minții care se manifestă în aproape toate domeniile de activitate. Acest lucru este valabil atât în cazul romancierului talentat, care își cunoaște meseria și muncește din greu, cât și în cel al fizicianului, psihologului sau farmacologului. Evident, toată lumea are nevoie de inteligență pentru a aduna fapte, pentru a înțelege principii și pentru a-și folosi aptitudinile (uneori, acestea pot fi înțelese

intuitiv). În plus, poți să evaluezi și să judeci afirmații alternative sau performanțele altora. Dacă dai dovadă de abilități și competențe, vei fi recunoscut în cele din urmă de către colegii tăi. Necesitatea de a fi expert în cadrul unui domeniu are ca efect recunoașterea și validarea de către propriii colegi. De obicei (dar nu întotdeauna), ești nevoit să studiezi la școli acreditate, să ai o diplomă și să fi fost autorizat ca profesionist, dacă îndeplinești standardele autorităților de certificare. Când un domeniu se află într-o tranziție rapidă sau trece printr-o schimbare radicală, aceste standarde pot fi incerte. Acreditările profesionale nu sunt însă niciodată suficiente în sine, deoarece aplicarea unor standarde și a unor teste obiective este cea care determină, de fapt, caracterul adecvat al muncii unei persoane. În ultimă instanță, a fi competent într-un domeniu înseamnă că ești capabil să aplici inteligența critică în propria meserie.

Există multe sinonime pentru inteligența critică: bun-simț, experiență practică, judecată bună și agerime mentală. Şi mai sunt și altele. O persoană poate fi sensibilă, echilibrată, rezonabilă; poate fi ponderată, chibzuită, prudentă, sobră, lucidă, plină de discernământ; și poate fi înțeleaptă, deșteaptă și ageră. Este încăpățânată, precaută, clarvăzătoare. Antonimele inteligenței critice sunt credulitatea, ignoranța, iraționalitatea, faptul de a fi impresionabil, naiv, obtuz, prost. Poate că am supraestimat argumentele pro și contra. Este mai mult o

chestiune ce ține de grad decât de natură. Totuși, nici un om (cu excepția copilului sau a imbecilului) nu poate trăi și funcționa în natură și în societate fără un anumit grad de inteligență critică.

Rolul educaţiei

Problema reală este cât de mult poate fi extinsă inteligența critică. Paradoxul pe care l-am văzut este că abilitatea de care dăm dovadă în cadrul unui domeniu nu e neapărat folosită în afara lui sau aplicată în viață. Aceasta este cea mai dificilă provocare: cum putem dezvolta indivizi care sunt capabili să-și aplice inteligența critică pe tot parcursul vieții? Acesta este cu siguranță scopul educației liberale, care urmărește atât dezvoltarea unei aprecieri pentru mai multe domenii de activitate din arte și științe, cât și sporirea înțelegerii raționale și a capacității de a gândi.

De fapt, acesta ar trebui să fie, după părerea mea, obiectivul principal al educației. Ce este educația, dacă nu procesul de extindere a conștientizării și aprecierii, sporindu-ne imaginația și înțelegerea, oferindu-ne instrumente care ne vor permite să ne adaptăm, dar mai ales învățându-ne cum să gândim critic? N-am putea spune oare că o persoană educată nu se distinge prin numărul de fapte pe care și le poate aminti, ci prin cultivarea puterilor minții?

Deși sunt esențiale pentru un astfel de proces educativ, școlile nu sunt singurele instituții care ar trebui să fie însărcinate cu această misiune. Educația nu este un produs care să fie furnizat doar tinerilor, de la școala elementară până la facultate, ci e un proces continuu pentru toate grupele de vârstă și la toate nivelurile. Poate că cea mai mare criză a educației nu ține de tineri, ci vine din necesitatea ca adulții să răspundă în mod inteligent noilor provocări ale unei lumi aflate într-o schimbare rapidă.

Înainte, educația se afla cu precădere în sarcina școlilor, a căror funcție de căpătâi era aceea de a inculca credințele, valorile și aptitudinile de bază ale unei societăți și de a instrui pentru vocații și profesii. Era, ca să zic așa, cureaua de transmisie pentru tradițiile trecutului. Astăzi, comunicarea cunoașterii despre adevărurile perene ale istoriei (deși esențială) nu mai este adecvată. Odată cu creșterea cunoașterii, nu mai putem spera să obținem o diplomă într-un domeniu specific și apoi să ne culcăm pe lauri: există nevoia continuă de a învăța și de a ne dezvolta mai departe. Practic, toate instituțiile societății au de îndeplinit o funcție educativă: familia, sindicatele, corporațiile, mediul de afaceri, industria și mass-media.

Curriculumul ideal ar trebui să implice o serie componente, multe dintre ele familiare: formarea deprinderilor de bază (citit, scris, socotit), pregătirea profesională și ocupațională, înțelegerea naturii și practicarea virtuților civice,

aprecierea istoriei și a artelor. Cu toate acestea, este foarte important să sporim, prin intermediul științelor, al filozofiei și al artelor, înțelegerea pe care o avem despre lumea mereu schimbătoare în care trăim și să ne dezvoltăm capacitatea de a face judecăți reflexive.

Ultima componentă ajută la realizarea idealurilor unei educații generale și artelor liberale pe care multe școli le-au abandonat pentru programele vocaționale. Trebuie să ne centrăm atenția asupra educației generale, dar într-un sens nou, prin explorarea artelor eliberatoare. Scopul principal al acestui tip de educație este clarificarea capacității de a formula judecăți, astfel încât să le putem extinde creativ potențialitățile într-o lume aflată în schimbare.

Educatorii nu au explicat în mod adecvat știința ca pe o aventură extraordinară a învățării; nici nu au reușit să dezvolte o apreciere pentru metoda științifică: apelul la dovezi și criteriile logice în judecarea ipotezelor, caracterul provizoriu și ipotetic al cunoașterii, atitudinea sceptică, întrebuințarea inteligenței reflexive ca modalitate de rezolvare a problemelor.

Pentru ca oamenii să se poată adapta viitorului, educația în științele fizice, biologice, comportamentale și sociale ar trebui să fie o parte necesară a programelor de studiu, împreună cu alte cursuri în artele liberale. Dar accentul nu trebuie să fie pus pur și simplu asupra științei ca

ansamblu static de cunoștințe, ci mai degrabă ca metodă de înțelegere și de modificare a lumii naturale și culturale.

Concomitent cu această cultivare a înțelegerii științifice există nevoia de educație morală, un proces neîntrerupt de examinare a valorilor. Prin educație morală, nu mă refer la îndoctrinare și condiționare comportamentală, ci mai degrabă la procesul de dezvoltare morală cognitivă.

Valorile morale, în cel mai bun sens, sunt produsul unui proces de evaluare în care ființele umane se angajează în timp ce răspund provocărilor din mediul înconjurător. Apelul la standardele tradiționale nu este cel mai adecvat, deși acestea sunt păstrate cu sfințenie în religie, în lege sau în obiceiuri. Mai degrabă, trebuie să învățăm cum să deliberăm cu privire la lucrurile pe care le considerăm bune, rele, corecte și greșite. Apelul la emoție sau la pasiune nu e niciodată suficient; trebuie să învățăm cum să ne ocupăm de propriile valori în mod critic și inteligent. Valorile ar trebui tratate ca ipoteze, pornind de la care suntem pregătiți să acționăm sau pe care, dacă e nevoie, suntem pregătiți să le modificăm. Acestea ar trebui să se formeze pe baza unor situații concrete și să fie modelate în lumina problemelor reale și în urma examinării consecințelor deliberărilor noastre.

Având în vedere presiunile mari ale vieții moderne, nu putem oferi tinerilor răspunsuri de-a gata și nici profesii sau ocupații care să li se potrivească cu exactitate. Nimeni nu poate

anticipa pe deplin viitoarea evoluție a evenimentelor; cel mai bun lucru pe care îl putem oferi este o anumită reziliență, un ajutor în dezvoltarea conștientizării morale, un mijloc prin care să se poată răspunde eficient la provocările vieții în lumina unei înțelegeri mai profunde a acesteia.

Astfel, unul dintre scopurile fundamentale ale educației (poate cel mai important) este dezvoltarea unor oameni ingenioși, autonomi, cu gândire critică și responsabilă, capabili să se integreze și să se adapteze, cu o minimă doză de înțelepciune și de înțelegere a propriilor puteri, dar și conștienți de constrângeri și limitări. Oamenii trebuie mai ales să știe cum să judece obiectiv afirmațiile altora, cum să fie sceptici, cum să evite promisiunile frauduloase și nefondate și cum să tolereze ambiguitățile și incertitudinile.

V
JUSTIFICAREA CREDINŢEI

Problema formării unor credințe bine fundamentate este vitală pentru persoana obișnuită, care poate să nu fie la curent cu științele sau cu întrebuințarea sofisticată a metodei științifice, dar care și-a dezvoltat inteligența critică. Ea își pune neîncetat următoarele întrebări tulburătoare: Ce să cred și de ce? Ce este adevărat? Care e sensul vieții? Ce pot să sper? Ce ar trebui să prețuiesc?

Supunerea faţă de obiceiuri

Înainte, individul se năștea într-o societate înalt structurată. Convingerile îi erau rânduite de instituții sociale precum tribul, familia, templul sau polisul. Mintea copiilor era formată încă de la naștere de către părinți, profesori, lideri politici și religioși și grupul din care făceau parte. Erau îndoctrinați cu valorile și idealurile dominante ale comunității, cărora, în general, nu li se punea la îndoială adevărul sau autenticitatea. Cei care acceptau sistemul de credințe erau răsplătiți și considerați „virtuoși“, iar cei care nu se conformau erau pedepsiți și considerați „vicioși“

sau „păcătoși“. Metodologia era *obiceiul*. Ceva era considerat adevărat pentru că membrii dominanți ai grupului din care faci parte credeau că așa este.

Când a fost întrebat de Socrate în *Republica* ce este dreptatea, Cephalos, un stâlp al societății ateniene, nu a făcut decât să repete ideile tradiționale: rostirea adevărului, plata datoriilor și participarea la sacrificiile religioase. Însă Cephalos face un pas înapoi când coerența afirmațiilor sale e examinată critic de Socrate. Deși poate aduce mângâiere și siguranță, apelul la obiceiuri nu rezistă testelor inteligenței critice. Astfel, poți fi metodist, catolic, hindus, evreu sau musulman în mare parte pentru că tot așa au fost părinții și bunicii tăi, și nu dintr-o convingere rațională. Faptul de a-ți fundamenta credința în adevărul unor idei sau concepții (că supa de pui a bunicii va vindeca răceala, Cristos a fost răstignit și a înviat din morți după trei zile, că propria rasă ori națiune este superioară tuturor celorlalte) pe cutumele și tradițiile societății în care trăiești nu poate constitui o justificare suficientă. Trebuie pur și simplu să admitem că nu putem explora fiecare problemă de unii singuri sau nu avem cum să ne reclădim toate credințele de la zero. Trebuie să ne bazăm pe alții în privința majorității credințelor noastre, astfel încât supunerea față de aprobarea socială este abordarea cel mai des întâlnită. Ceea ce nu înseamnă că este în sine o metodă adecvată: nu se poate spune că ceva e adevărat doar pentru că strămoșii sau compatrioții

noștri cred asta. Multe credințe pe care le avem *sunt*, de fapt, adevărate, dar asta numai pentru că pot fi testate și demonstrate pe alte căi. Ideea este că nu obiceiurile sunt cele care le fac să fie adevărate; în realitate, ele nu pot decât să ofere un sprijin suplimentar unei credințe deja coroborate. Există o diferență importantă aici.

Dacă ar fi să acceptăm numai obiceiul, ne-am confrunta cu problema relativității culturale, din moment ce diferite grupuri susțin sisteme de credință contradictorii. De exemplu, creștinii cred în monogamie, musulmanii în poligamie; unele culturi cred că femeile sunt inferioare bărbaților, altele că sunt sau ar trebui să fie considerate egale; unii cred în sacrificiul sângeros, alții nu. Practic, orice fel de credință ciudată a fost acceptată de un grup de oameni undeva și cândva. Problema nu e conținutul credințelor, ci faptul dacă acel conținut este fundamentat sau deschis la critică și revizuire. Se potrivește cu faptele? Este concordant cu alte credințe? Care sunt consecințele sale? Evaluarea adevărului unei credințe depinde de *temeiul* alegerii acesteia și de *metodele* prin care o selectăm, nu de faptul că este considerată adevărată de o anumită cultură.

Problema credințelor actuale este deosebit de complicată. Indivizii din multe societăți contemporane au fost smulși din mediul lor tradițional; sunt bombardați cu credințe contradictorii și cu sisteme de valori alternative coexistente. Aceștia sunt provocați din toate părțile să accepte o afirmație sau alta. În

societatea nord-americană, de exemplu, o persoană se confruntă cu o mare diversitate de afirmații religioase, politice, morale, științifice și filozofice. Diferite culte misionare, cum ar fi Martorii lui Iehova, adventiștii de Ziua a Şaptea, evreii pentru Isus, Hare Krișna și teozofii, ne roagă să facem o donație sau să ne alăturăm lor. Suntem implorați să acceptăm un mesaj sau să ne dedicăm viața unei cauze, ca singura garanție a sănătății, fericirii, prosperității sau mântuirii veșnice. Nu e nevoie decât de scurtă privire asupra numărului de școli de psihoterapie care abundă astăzi pentru a ne da seama de problema cu care se confruntă individul. Pe care ar trebui s-o adopte (dacă acceptă vreuna) și de ce: psihanaliza, terapia primară, terapia cognitivă sau psihologia holistică?

Sunt rari cei care pot decide totul de unii singuri. Majoritatea oamenilor nu au timpul, capacitatea sau înclinația de a investiga fiecare problemă care apare: trebuie de foarte multe ori să apeleze la altcineva. Multe dintre aceste dileme sunt însă foarte importante: ar trebui să fiu socialist, liberal, democrat, republican, monarhist, libertarian, conservator sau reacționar? Ar trebui să cred în dragostea liberă sau să urmez un cod strict al moralității sexuale? Ar trebui să fiu vegetarian sau să consum carne? Tindem să urmăm pur și simplu exemplul prietenilor, rudelor, coreligionarilor sau fraților de aceeași etnie. O lecție care trebuie învățată este că, deși cadrul tradițional poate întruchipa, cel puțin

parțial, esența înțelepciunii unui grup, o mare parte din ea poate fi distorsionată de obiceiuri și ar trebui înlocuită cu noi descoperiri. Prin urmare, trebuie să fim deschiși către critica și reforma propriilor tradiții în lumina cercetării educate.

Totuși, în condițiile date, faptul că o credință este dominantă într-o comunitate reprezintă un motiv *prima facie*[5] să fie acceptată, până la validarea sa, însă nu constituie niciodată un motiv *de jure*[6]. Nimeni nu poate trăi fără convenții: ele ne guvernează nu numai credințele, ci și limbajul pe care îl folosim, manierele și felul în care ne îmbrăcăm, normele și valorile la care aderăm. Trebuie să fie stabilite anumite reguli ale jocului. Deși sunt într-o oarecare măsură arbitrare, un rezultat al hazardului și al istoriei, convențiile sunt adesea necesare. Astfel, este imposibil și nepractic să le respingi pur și simplu pe toate, după cum insistă reformatorul radical, și să începi din nou. Totuși, această afirmație nu e pe deplin adevărată, deoarece *putem* să ne mutăm într-o altă țară sau cultură și să adoptăm o nouă limbă și alte maniere, convingeri și valori: ca atunci când un disident rus sau un refugiat vietnamez emigrează în Statele Unite sau în Franța. Dar aici nu facem decât să trecem de la o cultură la alta. Nu putem ofensa sau renunța la toate normele sociale ce rânduiesc conduita. Indivizii care încearcă să facă acest lucru sunt considerați anormali, bizari sau chiar nebuni. Fiecare sistem social trebuie să structureze credințele și comportamentul astfel încât să putem trăi și lucra împreună. Astfel, se

dezvoltă rădăcini istorice adânci; iar acestea ne ordonează viața. Ne obișnuim să ne comportăm și chiar să gândim în anumite moduri. Ni se impun cerințe morale și se așteaptă de la noi să reacționăm în moduri considerate acceptabile. Indivizii care nu se conformează nu pot să funcționeze foarte bine în sistemul social dat.

Obiceiul are astfel un rol fundamental și pragmatic. Nu se poate trăi în întregime fără el, deoarece oferă o anumită stabilitate și încurajează cooperarea. Cu toate acestea, nu reprezintă decât o stație intermediară convenabilă, pentru că oricare dintre obiceiuri poate să nu fie adevărat și își poate pierde eficacitatea.

Este mult mai ușor să criticăm obiceiurile care țin de credințe despre lume descriptive sau cauzale decât să atacăm credințe care sunt expresii ale valorii, deși acestea sunt adesea înrudite. Însă sistemul nostru de credințe încearcă adesea să comunice vechile adevăruri despre realitate (în special credințele noastre religioase), iar acestea servesc ca mijloc de transmitere a ideilor din vechime care ne permit să facem față problemelor existențiale perene: nașterea, moartea, boala și tragedia; ele încearcă să ofere consolare, ajutor, speranță și promisiune.

Credința în transcendență (în Dumnezeu și nemurire) este profund înrădăcinată în obiceiuri și tradiție. Instituțiile religioase oferă cel mai puternic sprijin pentru superstițiile tribale. Acestea celebrează ritualurile importante de trecere: botezul pruncilor, confirmarea

adolescenților, căsătoria și înmormântarea prin intermediul ceremoniei și comemorării. Oamenii sunt înclinați să accepte o mitologie religioasă mai mult din cauza relației sale cu trecutul propriului grup decât pentru că a demonstrat vreo doctrină.

Credincioșii adevărați sunt susținători dedicați și loiali ai sistemului de credințe de care aparțin, apărându-l împotriva criticilor și adversarilor. Aceștia sunt de două feluri: (1) cei care au fost atât de îndoctrinați de părinții și de mentorii lor, încât orice punere la îndoială a credinței lor este considerată erezie și (2) cei care s-au convertit la o nouă credință sau dogmă. Credincioșii ambelor categorii pot fi inflexibili și intransigenți. Acum mă interesează cei din prima categorie. Credința religioasă presupune un angajament profund, care își are rădăcinile în anii noștri de formare. Suntem hrăniți de propria comunitate și ne este greu să ne rupem de ea, deoarece riscăm să ne afectăm șovinismul etnic și naționalitatea. Acestea sunt deosebit de greu de eliminat într-o societate pluralistă, din moment ce ajută la definirea individului și îl deosebesc de ceilalți.

Faptul de a afirma că ești catolic polonez sau irlandez, baptist sau episcopalian sudist, budist sau musulman înseamnă a spune ceva nu numai despre credințele tale, ci și despre rădăcinile și convingerile tale fundamentale, despre loialitățile tale, despre familia ta și prietenii tăi. Astfel, a pune la îndoială sistemul fundamental de credințe al cuiva înseamnă a-i contesta propria ființă.

Obiceiul este înrădăcinat în două lucruri: (1) identitatea etnică a unei persoane, bazată pe relațiile de sânge și pe încrucișarea genetică; și (2) condiționarea și enculturația socială care i-au modelat personalitatea și modul de gândire. Unii indivizi din societatea contemporană au reușit să-și depășească rădăcinile. Angajamentele lor religioase pot să fie numai nominale, s-au căsătorit cu o persoană de altă credință ori au întâlnit oameni de diferite etnii. Astfel, sunt mai dispuși să renunțe la credințele lor anterioare. Dar alte persoane (în special din familii și comunități restrânse) se agață de credințele lor și insistă că adevărurile pe care le susțin sunt „eterne“, „sacre“ sau dincolo de orice îndoială. Aici, obiceiul este sinonim cu prejudecata. Este păcat că reprezintă un fenomen atât de răspândit în cultura umană.

Apelul la emoţie

Multe credințe presupun de fapt sentimentul unui angajament internalizat. Credința pe care o avem despre lume nu e o simplă stare cognitivă sau intelectuală. Este vorba despre o stare și o dispoziție psihologică în care suntem implicați din punct de vedere emoțional și pornind de la care suntem pregătiți să acționăm. Atunci când spunem că noi *credem* ceva, exprimăm o atitudine pro sau contra. Credința este atât cognitivă, cât și afectivă: este în orice caz clar

motivațională. Adepții emotivismului considerau că interesele și atitudinile se aplică numai în cazul convingerilor noastre etice; dar putem vedea că atitudinile joacă un rol în toate credințele noastre, deși, fără îndoială, e o chestiune ce ține de grad. Totuşi, componentele emoționale sunt deosebit de recalcitrante, în special atunci când sunt prezente credințe și interese puternice față de care suntem foarte dedicați. Este adesea dificil să separăm sentimentele de gânduri sau sentimentele de percepții, deoarece sunt strâns contopite în conștiință. Omul de știință, la urma urmei, este o persoană, iar sentimentele și atitudinile i se amestecă în mod inevitabil cu propriile credințe: nu există linii de separare ușor de definit în cadrul experienței sale. Cu toate acestea, nu se poate spune că sentimentele sale oferă o justificare adecvată pentru susținerea unei credințe descriptive și nu sunt relevante pentru adevărul ei. Cel mai probabil, însă, sunt relevante în domeniul credințelor sale normative, deoarece se referă la dorințele și alegerile sale personale.

Trebuie să distingem aici între două tipuri de credință. Emoțiile pot fi prezente în ambele cazuri, dar sunt mai prezente în cel de-al doilea: (1) putem crede că *ceva este adevărat* sau (2) putem crede *în ceva*.

Astfel, în primul caz, pot să cred că (1) Dallasul este unul dintre orașele cu cea mai rapidă dezvoltare din Statele Unite; (2) Mercur este cea mai mică planetă din sistemul nostru solar; sau (3) fumatul de trabucuri produce

cancer. Şi sunt dispus să susțin că aceste enunțuri sunt adevărate. Sentimentele mele personale despre Dallas, Mercur sau trabucuri sunt irelevante pentru adevărul sau falsitatea afirmațiilor. Totuși, o stare de credință nu este echivalentă cu enunțul unui fapt, care poate fi separat de context și examinat analitic și empiric. Credințele nu sunt enunțuri neutre referitoare la fapte, ci stări psihobiologice de comportament. În cazul în care credința este vitală pentru mine și nu este lipsită de importanță, sunt pregătit să acționez și să-i apăr adevărul, poate chiar cu înverșunare, împotriva celor care i se opun. De exemplu, dacă locuiesc în Dallas, mă pot simți deosebit de dedicat față de dezvoltarea și prosperitatea acestui oraș, iar dacă sunt un fost fumător de trabuc, sunt foarte dispus să justific renunțatul la această plăcere anterioară.

Credințele despre transcendență, adică cele care depășesc observarea sau coroborarea empirică, sunt și mai încărcate de emoție. Aceste credințe nu sunt enunțuri reci despre realitate, ci angajamente încărcate de sentimente și emoții. Celebra afirmație a lui Pascal, potrivit căreia „inima are rațiunea sa, dar rațiunea habar nu are despre acest lucru“, exprimă în mod clar acest aspect.

Credințele din cel de-al doilea caz exprimă mai clar aspectul afectiv-atitudinal-motivațional al convingerilor noastre. A crede în ceva înseamnă a dori fie să conservi sau să aperi acel lucru, fie, dacă nu e deja acceptat de cei din jur,

să încerci să-l realizezi. Dacă cred într-un guvern mondial, în a doua venire a lui Isus, în socialism, în vegetarianism sau în pace, mărturisesc că îmi doresc ca aceste lucruri să se realizeze. Şi pot încerca să te conving, cu toată retorica pe care o pot stăpâni, să-mi accepți atitudinea și să lucrezi alături de mine la împlinirea lor.

În mod clar, apelul la emoție nu poate verifica adevărul credințelor din prima categorie. Deși este relevant pentru a doua categorie, nu e niciodată suficient în sine, ci trebuie să fie informat de criterii obiective și de judecată critică. Dacă dorim să realizăm ceva, este important să cunoaștem sentimentele și atitudinile oamenilor implicați, simpatiile sau antipatiile lor, ce iubesc sau ce urăsc. Cunoașterea valorilor de facto preexistente reprezintă date care trebuie luate în considerare în formularea judecăților de valoare, însă acestea nu pot avea rol de confirmare. Faptul că o persoană sau un grup aprobă sau dezaprobă realizarea unei stări de fapt viitoare nu o transformă ipso facto în ceva adevărat; deși, cu siguranță, nu o putem ignora.

Este foarte important să ne dăm seama că stările noastre emoționale nu verifică și nu pot verifica o propoziție. Un om de știință nu poate permite ca atitudinile sale să-i influențeze interpretarea datelor sau concluziile experimentelor. Poate că nu îi plac rezultatele pe care le descoperă și poate chiar să le disprețuiască, dar asta nu le face să fie adevărate sau false. Desigur, sentimentele îl pot ajuta să

ajungă la intuiții ce îi permit să formuleze conjecturi și chiar ipoteze ce s-ar putea dovedi adevărate. Însă adevărul lor se datorează unor coroborări independente. Acesta e punctul vital.

Apelul la autoritate

Problema fundamentală a emoției este subiectivismul său, pe care îl vom discuta mai jos. Este suficient să subliniez pentru moment că drumurile personale către adevăr intră în conflict cu cele ale altor indivizi și că trebuie să învățăm cum să negociem un modus vivendi între convingerile noastre și cele susținute de alții. Astfel, un oarecare apel la convențiile sociale pare să fie necesar pentru a trăi și funcționa într-o comunitate. Este evident că nu putem testa orice lucru noi înșine. Prin urmare, trebuie să ne supunem constant autorității altora. Dacă obiceiul eșuează (acolo unde credințele noastre se bazează pur și simplu pe reacții automate), atunci cu siguranță există o altă sursă la care tindem să apelăm. Această sursă izvorăște din faptul că există o diviziune a muncii în societate și că specialiștii și experții joacă un rol vital. Dacă unui individ îi este imposibil de unul singur să țină pasul cu progresele din toate domeniile cunoașterii și cercetării (indiferent dacă e vorba despre matematică avansată, fizică, microbiologie, arheologie, botanică, zoologie sau epidemiologie), cel puțin știe că o vor face alții.

Dezvoltarea diviziunii muncii ne extinde enorm cunoștințele. Prin concentrare specializată, cercetătorii dintr-un domeniu pot să-și extindă cunoașterea și productivitatea. Cu toții recunoaștem acest lucru și, în consecință, multe sau majoritatea credințelor noastre depind de ceea ce descoperă autoritățile. Dacă am o boală care persistă, consult un medic, care mă poate trimite la un alt specialist dacă nu știe cauza sau tratamentul problemelor mele. Sunt dispus în general, mai ales dacă e o boală gravă, să respect diagnosticul specialistului și să urmez remediul recomandat.

Așadar, putem să ne întrebăm: este legitim apelul la autoritate? Oare orice domeniu are autoritățile sale? Există, de exemplu, chiar și experți în chiromanție, chirurgie paranormală sau astrologie? Cei care cred în chiromanție etc. susțin că anumiți practicanți ai „artei“ au talente și o cunoaștere detaliată și că ar trebui să fie consultați în chestiuni legate de specialitatea lor. O modalitate de a-i evalua pe așa-numiții experți dintr-un domeniu este aceea de a le supune afirmațiile evaluării colegilor. Întrebăm: sunt recunoscuți de alte autorități din domeniu? Au studii corespunzătoare? Au diplome? Au acreditări? Sunt considerați pricepuți și competenți de către cunoscătorii domeniului? Astfel de întrebări le putem adresa fără probleme când vine vorba despre un specialist în știință. Dar nu orice domeniu are experți calificați în același sens. Un astrolog proclamă că

horoscoapele pe care le face sunt predictive. Dar nu te poți baza pe alți astrologi să-i judece afirmațiile în același fel în care astronomii testează ipotezele altor astronomi. Poate că astrologii, chiromanții, mediumii, adepții magiei negre, misionarii biblici sau ayatolahii recunoscuți au studiat cu toții la școli corespunzătoare și au fost acreditați de către asociațiile lor profesionale. Poate că au dobândit pricepere într-un domeniu și știu tot ce este relevant, au fost instruiți de cei mai mari specialiști și au citit literatura relevantă. Dar nu orice specialitate reprezintă o sferă legitimă de cunoștințe tehnice și afirmații testate și nu ne va fi de mare ajutor dacă lăsăm așa-numitele autorități să rezolve o problemă.

De exemplu, ce putem spune despre *moleosofie*, presupusa „știință a ghicitului în alunițe“? Potrivit adepților săi, alunițele ne oferă informații despre caracterul unei persoane și pot prezice viitorul. Predicția depinde de localizarea aluniței, de forma și culoarea sa. Se crede că „alunițele rotunde dezvăluie bunătatea din oameni; cele alungite, o parte mică a unei averi dobândite; cele unghiulare reprezintă atât caracteristici bune, cât și rele. Alunițele deschise la culoare sunt considerate cele mai norocoase“. Alunițele de pe gleznă arată că un bărbat are „o natură temătoare“ și că o femeie are „simțul umorului, curaj și înclinația de a împărtăși dragoste și posesiunile lumești“. Cele situate la subsuoara stângă arată că „primii ani sunt plini de

conflict, dar că o remunerație mare și chiar bogăția vor face ca apusul vieții să fie foarte fericit“. Cele aflate pe burtă indică o „tendință spre gratificare personală“, iar pe fese, că persoana nu e „foarte ambițioasă.“[1]

Cum putem evalua afirmațiile contradictorii întâlnite în fiecare zi? Există două soluții posibile la această întrebare dificilă. Unele domenii sunt sfere consacrate de cercetare și putem ține cont de părerea autorităților. Dar procedăm astfel numai pentru că s-ar putea să nu avem competența sau timpul să rezolvăm orice afirmație făcută și credem că există alte persoane care sunt calificate să se ocupe de acest lucru. Acceptăm judecata acestora deoarece credem că se bazează pe criterii obiective independente (observație empirică, inferență logică, consecințe experimentale predictive) și că a fost testată în parte datorită competenței demonstrate a cuiva. Sunt dispus să țin cont de părerea autorităților numai acolo unde cred că temeiurile judecăților lor pot fi verificate de alții (dacă nu chiar de mine) și că rezultatele lor pot fi analizate atent. În principiu, pot să examinez dovezile și procedurile pe care le-au folosit la formularea și testarea judecăților lor, să le verific argumentele și să le reproduc rezultatele.

Însă nu toate domeniile îndeplinesc aceste standarde riguroase de cercetare, astfel încât trebuie să rămână suspecte până când vor atinge un astfel de nivel. Nu au autorități legitime. Acest lucru este valabil în cazul majorității domeniilor

paranormale și oculte. În alte cazuri, unde nu avem informații suficiente, unde nu există destule dovezi sau unde experții recunoscuți nu au căzut de acord, singura noastră opțiune rezonabilă este să suspendăm judecata și să admitem că nu avem știință de cineva care cunoaște adevărata situație. Agnosticismul sceptic este un mod inteligent de a reacționa. E foarte important de observat că, deși poate fi convenabil și necesar să ținem cont de părerea autorităților și să ne orientăm în funcție de judecata lor informată, faptul că o autoritate susține că un lucru este adevărat nu îl face să fie astfel. Apelul în sine la o autoritate nu constituie niciodată o verificare adecvată a unei afirmații: ceea ce contează este de ce autoritatea susține că ceva este adevărat și dacă argumentele sale pot fi susținute. Dacă cineva este considerat o autoritate, se datorează faptului că e un bun cunoscător al regulilor și convențiilor, al conceptelor și principiilor meseriei sale și poate aplica standarde obiective pentru a testa ipoteze și pentru a obține rezultate. A apela la autoritate în sine pentru a justifica o credință este un mod greșit de a raționa. Putem folosi autoritățile numai dacă recunoaștem că nu pot pur și simplu să definească sau să creeze adevărul ori să-l proclame de pe o poziție superioară. Acesta este unul dintre motivele pentru care ar trebui să fim deosebit de suspicioși cu privire la așa-numitele autorități religioase care pretind că au un acces special la adevăr ce nu poate fi coroborat de nimeni altcineva.

O altă considerație este că diferitele tipuri de autorități au diferite funcții. Există autorități științifice, de exemplu, în chimie, fiziologie, antropologie și alte domenii. Ele sunt interesate să ne ofere cunoștințe fundamentale despre natură. Există, de asemenea, autorități în domeniul științelor și tehnologiilor aplicate: ingineri, specialiști în calculatoare, piloți de avioane, stomatologi, mecanici etc. Aceste persoane aplică expertiza pe care o au în cazuri concrete, rezolvă probleme și folosesc tehnici speciale pentru a atinge scopurile dorite. Există cunoscători și critici: persoane cu gusturi foarte cultivate, care ne pot ajuta să învățăm din experiența lor. Există, de asemenea, practicieni calificați care își expun și poate chiar își predau arta pe care o stăpânesc: artiști, scriitori, dansatori de balet, cântăreți de operă, muzicieni, mari maeștri bucătari. Şi există persoane cu o bună judecată și bun-simț care au dat dovadă de înțelepciune practică sau pricepere politică. Acestea oferă sfaturi cu privire la felul în care putem clarifica sau rezolva dilemele morale sau conflictele politice.

Aici ne interesează domeniul de cunoaștere în care oamenii *cred* că anumite lucruri sunt adevărate. În acest caz, e nevoie ca autoritatea să fie obiectivă în formularea și coroborarea ipotezelor sale. Motiv pentru care, din nou, aș respinge cele mai multe „autorități“ din domeniul religiei și paranormalului: deși pot ști foarte multe despre zona în care activează, afirmațiilor

lor ar putea fi lipsite de o bază empirică, de coerență internă sau de capacitatea de a face predicții.

Trebuie să mărturisesc că, în ultimă instanță, privesc cu un ochi sceptic toate autoritățile. Am văzut cum testarea Giulgiului din Torino realizată de o echipă de oameni de știință a dus la concluzia că imaginea lui Isus Cristos a fost creată de o rază de lumină supranaturală ce s-a imprimat pe material. O echipă de sceptici, care nu a beneficiat de o atenție publică la fel de largă, a contestat aceste descoperiri și a ajuns la concluzia că giulgiul este un fals. De asemenea, am văzut cum un grup de oameni de știință, dorindu-și să fie corecți și imparțiali, au susținut că cercetarea lui Michel Gauquelin din domeniul astrobiologiei este susținută de dovezi.[7] La fel de discutabili sunt mulți dintre cei care doresc s-o nege. Am fost acuzat că aș fi nedrept, deoarece, după ce am examinat cercetările lui Gauquelin timp de mai mulți ani, am ajuns să am îndoieli cu privire la veridicitatea lor și, în special, cu privire la posibilitatea de a le reproduce. S-ar putea să mă înșel, dar la fel pot face și susținătorii lui Gauquelin. Să sperăm că timpul și desfășurarea viitoarelor cercetări ne vor permite să rezolvăm disputa.

Unul dintre cele mai cunoscute cazuri de atitudine dogmatică din partea autorităților, pomenit deseori de adepții paranormalului, a fost decizia din 1772 a unei comisii formate din specialiști francezi membri ai Academiei de

Ştiințe că nu pot exista pietre care cad din cer. Din această comisie făcea parte și Antoine Lavoisier, părintele chimiei moderne. Oamenii de știință francezi nu au crezut relatările despre „pietrele de fulger“, dar s-au înșelat, căci meteoriții chiar cad pe Pământ. A existat, de asemenea, o opoziție științifică îndelungată față de ipoteza derivei continentelor și teoria germenilor patogeni a lui Semmelweis.

În unele științe, autoritățile sunt atât de formidabile și de impresionante (de exemplu, în astrofizică sau în cercetarea medicală), încât putem fi înclinați să ținem cont de judecata lor în toate privințele. Dar chiar și aici ar trebui să nu lăsăm total garda jos. Există un fel de cult al acceptării ce poate domina un grup de autorități: acest lucru este valabil în fizica nucleară de astăzi. Prin urmare, trebuie să fim extrem de sceptici în ceea ce privește capriciile care ar putea domina un anumit grup. Autoritățile dintr-un domeniu pot fi reticente în a accepta idei noi din cauza modelelor paradigmei dominante care le influențează. Sau, dimpotrivă, există unii care sunt prea dispuși să înghită ceea ce susține un coleg cu înaltă reputație. Asta dovedește doar faptul că nu așa-numitele autorități sunt cele care fac ceva să fie adevărat, ci un lucru este adevărat datorită dovezilor obiective. Chiar și așa, o astfel de afirmație nu e complet valabilă, din moment ce lucrurile ce pot părea dovezi sau probe certe pentru o generație riscă să devină total neconvingătoare pentru alta. Prin urmare, singura

concluzie este aceea că trebuie să fim precauți în privința tuturor autorităților, recunoscând totuși că e necesar să le folosim. Poziția corectă pare să fie cea de ambivalență bazată pe scepticism rațional, adică să manifestăm scepticism nu numai față de experții recunoscuți, ci și față de scepticii înșiși.

Subiectivism şi intuiţie

Ştiința și inteligența critică îmbrățișează obiectivitatea; acestea necesită coroborare și posibilitatea de reproducere a rezultatelor. Există însă anumite forme de adevăr ce pot fi cunoscute doar în mod subiectiv?

Mulți indivizi, în special mulți studenți pe care i-am întâlnit, sunt subiectiviști. Ei cred că ceva este adevărat doar pentru că l-au „validat“ personal; se bazează pe sentimentele și experiențele lor subiective, pe amintirea bogatei lor lumi perceptuale, pe motivațiile și aspirațiile lor. În acest caz, răspunsul este asemănător cu cel oferit în discuția despre emoție. Subiectivismul este inadecvat ca test al cunoașterii lumii, deși reprezintă fără îndoială punctul de plecare pentru cunoașterea de sine sau a altor minți pe cale empatică ori prin analogie. În multe cazuri, interpretările personale sunt greșite, motiv pentru care trebuie să ne corectăm fondul de experiență prin raportare la criterii obiective. S-ar putea să

ajungem la concluzii greșite despre noi sau despre alții. Astfel, cunoașterea pe care o avem despre noi înșine este corigibilă prin interpretare.

Subiectivismul ne pune în fața unor probleme serioase, mai ales în rândul celor care își consideră sentimentele personale sursa autorității transcendentale. Fără îndoială, există multe domenii ale vieții fără nici un fel de autorități, unde s-ar putea să nu știm ce e adevărat sau fals și unde rămânem în ignoranță. S-ar putea să apară noi domenii, protoștiințe aflate la limitele cunoașterii, și există aspecte ale naturii total necunoscute și, prin urmare, departe de a fi descoperite. În cazul în care nu există autorități pe care să le putem consulta, unele întrebări mai vechi pot persista: este posibil să rezolvăm „enigma universului“, să găsim un sens dincolo de lumea cunoscută, să găsim ceva ce nu poate fi catalogat de principiile logicii și inaccesibil cercetării empirice, științei experimentale și chiar inteligenței critice? Poeții și misticii întreabă: de ce să fii limitat de categoriile vieții obișnuite sau de metoda științifică? Inima tânjește după ceva mai mult; căutarea în adâncurile misterelor ființei, cred ei, poate fi universală. În acest punct, apar poeți și mistici, profeți și clarvăzători care pretind că pot sonda realitatea ultimă.

Subiectiviștii susțin că întreaga cunoaștere, în ultimă instanță, este interioară și privată. A spune că *știm* ceva înseamnă întotdeauna că există un subiect care are acea experiență sau e conștient de ea. Acest lucru e valabil în cazul percepțiilor

lumii pe care o observăm („datele senzoriale“ oferă informații despre tonuri, culori, forme și dimensiuni) și în cazul intuițiilor cognitive și inferențelor deductive. Astfel, se susține că întreaga cunoaștere începe și se termină cu *subiectul*, nu cu obiectul. Intuiționiștii trebuie să recunoască faptul că încercăm să comunicăm ceea ce experimentăm și simțim, precum și ceea ce credem că am descoperit despre noi înșine sau despre lume și că învățăm de la alții. Acest lucru îl realizăm prin intermediul limbajului. Semnele și simbolurile, termenii și cuvintele îmbracă impresiile noastre trecătoare și le dau contur și formă. Combinăm elemente de discurs vorbit și scris în propoziții și organizăm părțile distincte ale experiențelor noastre într-o structură sau într-un cadru conceptual mai larg. Dar intuiționistul insistă că, dacă eliminăm subiectul sau căutăm să scăpăm de el, cunoașterea va fi lipsită de conținut, deoarece intuițiile interioare sunt sursa adevărului. Şi afirmă că există un fel de adevăr pe care îl cunoaștem în noi înșine și nu poate fi tradus în limbaj pentru alții fără a i se pierde sensul. Admit fără ezitare că percepțiile sunt calități care apar în experiența nemijlocită, dar greșeala intuiționistului este aceea că nu-și dă seama, așa cum am subliniat deja, că acestea nu sunt doar interioare sau izolate, ci sunt împletite cu acțiuni și schimburi. Intuițiile nemijlocite nu pot fi tratate în abstract: ele sunt legate de comportament, iar acest lucru poate fi confirmat la nivel intersubiectiv. Astfel, folosirea

subiectivismului ca element intrinsec empirismului este o eroare. Modelul minții ca receptacul pasiv sau tabula rasa este greșit: începem cu actul, nu cu faptul intuit; cu domeniul, nu cu subiectul separat de el. Omul este un agent sau o ființă activă, nu doar un observator pasiv. Experiența subiectivă nu are sens dacă este lipsită de obiectele cunoașterii.

În mod similar, există intuiționiști cognitivi (ca în cazul lui Descartes) care cred că putem înțelege adevărul printr-o străfulgerare directă a intuiției. Adevărurile logice se presupune că intră în această clasă, din moment ce nici o dovadă a validității lor nu e necesară sau posibilă. Aș sublinia că discutăm despre operațiunile minții înseși, care nu sunt exclusiv private, din moment ce alte ființe umane (în acest caz, matematicienii și logicienii) ne pot evalua raționamentele pentru a vedea dacă sunt valide. Prin urmare, standardele obiective se aplică în mod explicit.

Mai e însă o problemă. Există oare forme de cunoaștere privată care nu pot fi înțelese empiric sau conceptual și nu intră sub categoriile experienței sau logicii, dar care ne oferă adevăruri despre realitate imposibil de obținut pe altă cale?

Pentru mulți, aceasta este principala provocare cu care se confruntă știința. Oare aceasta și-a definit obiectul de studiu și standardele în așa fel încât exclude a priori profunzimile realității și ființei ce nu pot fi cunoscute și definite în termenii săi limitați? N-ar trebui să consultăm mărturiile poeților și artiștilor, ale misticilor și

clarvăzătorilor despre adevărurile care sunt cunoscute direct și nu pot fi traduse în limbaj didactic sau într-o formă conceptuală?

Există oare adevăruri transmise de arte pe care nu le poți obține în științe sau prin experiența obișnuită? Platon credea că artele ne permit să întrezărim formele absolute, deși ar fi alungat artistul din societatea imaginată de el, fiindcă nu ar fi încredere sau pentru că ar avea o anumită doză de nebunie. Oare cvartetele târzii ale lui Beethoven, sintetizatorul Moog, picturile lui Modigliani sau orice altă operă de artă ne comunică în vreun fel adevăruri? Răspunsul meu este, mai întâi, că, dacă o fac, este clar că nu se referă la un domeniu transcendent al frumuseții sau al formei absolute, orice ar însemna asta. În al doilea rând, depinde de artă. Perspectiva platonică este dificil de apărat. Însă artele exprimă sensuri, pe care sunt capabile să le comunice, și pot să trezească emoții și reacții puternice. Este aceasta o formă de cunoaștere? Totul depinde de context. O pictură sau o statuie poate să descrie o scenă sau să transmită o idee despre o persoană, așa cum fac picturile elocvente cu cetățeni olandezi realizate de Rembrandt și David sculptat de Michelangelo. Romanele și piesele de teatru folosesc un limbaj didactic și transmit informație: pot descrie în detaliu evenimente, obiecte sau personaje și pot evidenția aspecte profunde ale naturii umane. Versurile cântecelor și opera dramatică fac același lucru.

Există astfel un aspect descriptiv al artelor. Multe (dar nu toate) comunică informații și cunoaștere. Cu toate acestea, aș argumenta că operele de artă se diferențiază printr-o componentă *estetică* și prin capacitatea de a trezi emoție. Artistul nu provoacă doar credință, ci și dispoziție sufletească. Operele de artă sunt dramatice, deoarece îl implică cu iscusință pe privitor sau pe ascultător. Diferența dintre o expunere descriptivă și una artistică este componenta estetică, care presupune trezirea plăcerii sau a unor sentimente puternice.

Opera de artă este produsul unei activități umane. Poate fi interpretată în termeni naturaliști, fără nici o referire la o sursă transcendentală. Ştiința nu e un substitut al artei; ele au funcții diferite. În artă, comunicarea cunoașterii are o funcție secundară: poziția centrală este ocupată de trezirea emoției, a dramei, sentimentului și plăcerii.

Convingerea ca justificare a credinţei

De multe ori, credința (*belief*) este fundamentată prin apelul la convingere (*faith*). În forma sa cea mai populară, aceasta reprezintă o altă versiune a subiectivismului. Mulți oameni insistă că credințele lor sunt adevărate datorită unei lumini, a unei certitudini sau a unei convingeri interioare că sunt astfel. Teologii încurajează acest apel la convingerea interioară, considerându-l cea mai

mare dintre virtuțile umane. Ei promit că credința în existența lui Dumnezeu bazată pe convingerea personală, în ciuda paradoxului, a îndoielii sau a lipsei de dovezi, va fi răsplătită în ziua judecății de apoi. Oare apelul la acest tip de convingere este justificat ca metodă de cunoaștere? Multe persoane religioase susțin că nu o putem abandona niciodată în întregime; anticipând obiecțiile, credincioşii insistă că până și oamenii de știință și scepticii au nevoie de un salt de credință în privința propriilor teorii. Ei întreabă: „De ce este o formă de credință mai puțin justificabilă decât alta?“

Elementul supus discuției aici este definiția „credinței“. Trebuie să distingem cel puțin trei tipuri: (1) credința intransigentă, (2) credința deliberată (o formă a acesteia este argumentul ignoranței) și (3) credințele structurate sub formă de ipoteze și bazate pe probabilități. Această distincție se referă la ponderea dovezilor (sau absența totală a acestora) pe care ne bazăm pentru a susține o credință.

1. În primul caz, credința este menținută cu tărie de unii oameni, în ciuda dovezilor care o contrazic. Putem numi această formă *credință intransigentă*. Pot fi oferite multe exemple, mai ales că e larg răspândită. În forma sa extremă, este total irațională: o persoană poate să nu fie dispusă să creadă că a fost trădată de altcineva. De exemplu, chiar dacă soțul a comis un act de infidelitate, soția poate refuza să accepte faptele, în ciuda dovezilor clare. În acest caz, atitudinile și

obiceiurile psihologice adânc înrădăcinate pot bloca capacitatea individului de a recunoaște situația. Un alt caz este persistența credințelor religioase de-a lungul secolelor, în ciuda descoperirilor științifice. A existat Isus? Mesajul său a fost unic? A fost împărtășit de alții în acea perioadă? A săvârșit miracolele descrise în Noul Testament? Nașterea din fecioară și învierea sunt oare reale? Conform celor mai bune studii biblice actuale, există destule dovezi care ne sugerează un răspuns negativ la aceste întrebări, însă mulți credincioși continuă să se agațe de răspunsul afirmativ.

A trecut mai bine de un secol de când Darwin a descris mecanismul selecției naturale. Totuşi, creaționiștii încă neagă teoria evoluției. Ei resping datele venite din biologie, geologie, paleontologie, antropologie, astronomie etc., care indică prezența proceselor evolutive în univers. În schimb, arătând spre lacunele din registrul fosil, creaționiștii neagă în totalitate evoluția. Ei au introdus o teză ad-hoc, pe care o numesc „creaționism științific“ și care e, de fapt, o formă a creaționismului din Geneză: Dumnezeu a creat universul *ex nihil*[8], inclusiv toate speciile, care nu s-au modificat. Avem aici de-a face cu un caz de echilibrare a probelor între două teorii științifice concurente? Mă îndoiesc. Adepții evoluționismului științific nu afirmă că teoriile lor au ajuns la o formă finală și au mers mult mai departe decât Darwin. Faptul că evoluția are loc este bine susținut de o mulțime de date.

Evoluționiștii au dezvoltat multe ipoteze despre *mecanismele* evoluției, dar există încă multe controverse în această privință. De exemplu, este un proces treptat sau se petrece prin echilibre punctate? Incertitudinea face parte din procesul normal al cercetării științifice, unde ipotezele sunt introduse și modificate pe parcursul investigației și în lumina unor noi dovezi.

Cei care argumentează în favoarea creației biblice susțin că lumea are o vechime situată între 6.000 și 10.000 de ani (episcopul Ussher a spus că a fost creată în anul 4004 î.e.n.). Aceștia invocă și potopul, pretinzând că a existat un dezastru mondial asemănător cu cel biblic. Dar pot fi ridicate tot felul de întrebări: arca lui Noe era prea mică pentru a cuprinde câte două (sau șapte) exemplare din toate speciile pământului, deoarece, potrivit Bibliei, avea 137 de metri lungime, 23 lățime și 14 înălțime. Speciile cunoscute astăzi sunt numeroase comparativ cu ceea ce se știa în vremurile biblice. Cum puteai să te deplasezi prin arcă, dată fiind cantitatea uriașă de gunoi de grajd care s-ar fi adunat? Probabil că Noe și fiii lui ar fi trebuit să curețe cu lopețile încontinuu pentru a păstra un culoar de trecere curat. În cazul în care potopul ar fi cuprins întregul glob, scufundând chiar și cele mai înalte vârfuri montane, nivelul mării ar fi trebuit să crească cu 8,8 kilometri. Acest lucru ar fi însemnat că mai mult de patru miliarde de kilometri cubi de apă ar fi fost adăugați oceanelor lumii. Dacă toată gheața de la poli s-ar topi, s-ar

adăuga doar 61 de metri. Bineînțeles, putem spune că Dumnezeu poate face orice, renunțând astfel la rațiune și fapte. De exemplu, cum putem explica mulțimea sedimentelor descoperite în straturile geologice care conțin fosile diferite la adâncimi diferite? Așa le-a creat Dumnezeu, susțin ei.

Răspunsul creaționistului exprimă o formă irațională de credință intransigentă. Ar trebui ca această formă extremă de creaționism să fie luată în serios? Faptul că este susținută de un număr mare de oameni educați indică faptul că nu poate fi ignorată. Mulți adepți ai acestei perspective au studii avansate în științe specializate. Unii teologi ridiculizează orice abordare critică a Bibliei sau orice efort de a supune teologia revelată cercetării științifice. Există două forme de adevăr, insistă ei. Unii afirmă, alături de Tertulian: „Cred pentru că e absurd“. Este religia bazată pe un miracol? Faptul de a accepta cu obstinație ceea ce este contrar principiilor logicii și dovezilor și de a cere un salt de credință *este* într-adevăr miraculos.

David Hume a observat că religia creștină nu poate fi crezută fără a admite un miracol. Simpla rațiune nu e suficientă pentru a ne convinge de adevărul ei: „Oricine este împins de *credință* să adere la ea este conștient de un miracol permanent ce are loc în propria sa persoană, care răstoarnă toate principiile intelectului său și îl determină să creadă ceea ce este cu totul contrar obișnuinței și experienței“[2]. În consecință, a face apel la propria credință și a o menține cu

intransigență, deși este în mod demonstrabil falsă, înseamnă a spune pur și simplu: „Cred pentru că cred“.

Nu trebuie să credem că astfel de forme de credință există numai în religie. Credința intransigentă este întâlnită în toate activitățile vieții: în politică, în etică, în arte și chiar în filozofie și în știință. Credințele sunt forme de deprindere adânc înrădăcinate și sunt deseori foarte greu de modificat. Eliminarea unei deprinderi și a stării de credință ce o însoțește poate avea rezultate tulburătoare. Această problemă este deosebit de accentuată astăzi, având în vedere dezvoltarea științei moderne și schimbările tehnologice și sociale ce au urmat. *Şocul viitorului* se referă la incapacitatea oamenilor de a asimila schimbarea tiparelor comportamentale și a credințelor prețuite. Prin urmare, credința devine un refugiu și un subterfugiu, permițându-ne să rezistăm provocărilor cărora ne sunt supuse credințele.

La unele persoane, nevoia de certitudine poate fi intensă. Ele nu pot îndura ambiguitățile în viață. Îndemnul la prudență sau recomandarea să ne suspendăm credința sau să nu tragem concluzii până când nu vom avea la îndemână toate dovezile sunt, în multe cazuri, complet ignorate. „Proștii [adică *credincioșii*] dau năvală acolo unde îngerilor [adică *scepticilor*] le e teamă să pășească“ descrie elocvent situația. Poate că există factori glandulari sau chiar genetici care îi predispun pe unii să tânjească după siguranța

oferită de credință, în timp ce alții pot să prospere în ambiguitate și să trăiască în incertitudine. Problema este complicată de faptul că credința intransigentă este susținută de multe instituții sociale și obiceiuri. Biserica, partidul politic și statul încearcă să influențeze credințele și comportamentele, iar atunci când dogmele sunt puse în discuție, ereticul sau disidentul sunt condamnaţi la arderea pe rug sau exilaţi în gulag. Credinciosul adevărat nu va face nici un compromis în ceea ce privește convingerile și valorile sale înflăcărate. El îi va recompensa pe cei care îi împărtășesc iluziile, îi va idolatriza ca pe niște zei, îi va sanctifica sau îi va onora ca pe niște eroi sau ca pe niște patrioți. Biserica sau statul ridicate pe piatra de temelie a credinței nu mai pot fi date cu ușurință la o parte.

2. Mai există și *credința deliberată*, pe care William James a numit-o „voință de a crede“. Într-un eseu celebru cu același nume, James a susținut că în unele cazuri, mai ales în religie, putem hotărî să credem că un lucru este adevărat. Este vorba despre credințe în cazul cărora nu există suficiente dovezi pro sau contra pentru a face o alegere rațională. În sfera religioasă, afirmă el, avem opțiunea de a crede (teismul), de a nu crede (ateismul) sau de a suspenda judecata (agnosticismul). Multe dintre credințele pe care le avem pot fi considerate neimportante și nu trebuie să facem o alegere. Credințele religioase, în opinia lui James, sunt „importante“, „vii“ și „forțate“. Aici, chiar și suspendarea judecății

înseamnă să acționezi, deoarece voința de a crede presupune consecințe pozitive importante, în special pentru comportamentul și pasiunile noastre. Îl putem contrazice aici pe James prin faptul că, de multe ori, omul modern consideră opțiunea iudeo-creștină moartă și plictisitoare, nu vie și importantă. Atât de puțin probabile sunt doctrinele acestei opțiuni, încât scepticul susține că poate adopta punctul de vedere al ateului sceptic sau al agnosticului și că nu trebuie să afirme o poziție puternică. Cu toate acestea, James crede că credinciosul ar trebui să aibă *dreptul* de a crede în astfel de cazuri și că nu e irațional să procedeze așa.

Este teismul o opțiune forțată și importantă? Este clar că nu seamănă cu următorul exemplu. Să presupunem că un bărbat a coborât de pe trotuar și ajunge la jumătatea drumului către cealaltă parte a străzii, când vede o mașină ce se îndreaptă cu viteză în direcția lui. Se întreabă dacă șoferul îl va vedea la timp și îl va ocoli sau dacă nu cumva chiar îl va lovi? Ar trebui s-o ia înapoi sau să fugă pe cealaltă parte a străzii? În cazul în care este agnostic, ar trebui să stea nemișcat pentru a vedea ce se întâmplă, deoarece nu are dovezi suficiente pentru a alege o variantă sau alta? Pericolul, desigur, este că mașina se poate îndrepta în viteză spre el. Inacțiunea aici este în mod clar o formă de acțiune și putem s-o judecăm prin consecințele ei.

Acum, trebuie să distingem două situații: cea în care nu există dovezi pro sau contra și cea în

care pot exista unele dovezi de ambele feluri, dar insuficiente pentru a permite o alegere informată. Exemplul mașinii de pe stradă intră cel mai probabil în a doua categorie, deoarece știm din experiență că accidentele pietonale sunt dese și că, prin urmare, intră în joc probabilități. O alegere rațională ar fi retragerea sau avansarea, decizie ce se bazează pe un calcul al probabilităților. Trebuie să acționăm în funcție de cele mai bune dovezi disponibile, chiar dacă nu avem timp să facem o analiză completă a probabilităților. Putem face o predicție și putem aștepta să se confirme. Dar o persoană rațională își va da seama că nu are sens să-și asume riscuri și să adopte această opțiune, întrucât mizele sunt prea mari dacă există o șansă ca mașina să se îndrepte direct spre ea.

James susține că voința este de multe ori părintele faptului, că ideile produc consecințe și că judecăm acele idei în mod pragmatic în funcție de cât de bine funcționează în practică. Astfel, ușa este lăsată deschisă pentru credința religioasă. La care răspund: credințele religioase, mai ales când sunt false, pot avea efecte negative și dăunătoare. Fără îndoială, ele oferă speranță și sens anumitor persoane, însă altora le îngustează orizontul și le limitează alegerile. Am putea să nu vrem să credem în religie și să facem asta din motive pragmatice, psihologice și etice.

Scepticul nu-și face iluzii despre viață și nici nu nutrește vreo credință sterilă în promisiunea nemuririi. Din moment ce viața de aici și de acum

e tot ce putem cunoaște, cea mai rațională opțiune este s-o trăim din plin. Faptul că nu ne amăgim cu privire la condiția umană ne permite să recunoaștem că suntem responsabili în mare măsură pentru ceea ce se va întâmpla cu noi. „Nici o divinitate nu ne va salva, ci trebuie să ne salvăm singuri“, spune *Manifestul umanist II*: din această recunoaștere pot apărea consecințe importante de natură etică, psihologică și socială.

Admit fără ezitare că, în cazul unor oameni, anumite probleme religioase pot fi atât de importante, încât aceștia simt că trebuie să creadă și să acționeze. Ei cred că riscă să-și piardă fericirea veșnică sau nemurirea. Mă îndoiesc de asta și voi discuta subiectul respectiv în capitolul XIV. Susțin că, în cazurile în care nu există dovezi obiective și *trebuie* să alegem, cea mai viabilă opțiune ar fi să dăm cu banul și să sperăm că va fi bine. Apoi, ar putea să intervină propriile prejudecăți și valori. Dar dacă nu avem *nici o* dovadă pro sau contra, atunci de ce nu admitem asta și nu lăsăm lucrurile în suspensie? Dacă procedăm astfel, răspunde credinciosul, riscăm ca o divinitate răzbunătoare să ne pedepsească pentru că nu am ales să credem. Când a fost întrebat ce ar face dacă ar fi confruntat de creatorului universului în Ziua Judecății pentru că nu crede, Sidney Hook a răspuns: „Aș spune «nu mi-ai oferit nici o dovadă», și aș avea încredere că, dacă Dumnezeu ar fi o ființă rațională, ar respecta raționalitatea creaturilor sale“.

Un domeniu în care credința deliberată poate fi importantă, chiar decisivă, este cel a valorii. De exemplu, ne-a putea dori să aducem ceva nou în lume sau am putea avea scopuri ideale pe care le considerăm vrednice de realizare; împlinirea lor depinde în mare măsură de ceea ce credem și de ceea ce facem. Poate că ne hotărâm să susținem un candidat sau să promovăm o cauză; și spunem că avem încredere în candidat sau în cauză, sperând că, prin realizarea obiectivelor noastre normative, vom avea o viață mai bună sau vom contribui la crearea unei lumi mai bune. Numai rezultatele ne pot arăta dacă credința în aceste recomandări prescriptive este sau nu înțeleaptă. Însă putem reuși sau eșua tocmai pentru că propria credință ne-a determinat să acționăm. Totuși, ar trebui să precizăm clar că astfel de credințe despre lume *nu* sunt adevărate din punct de vedere empiric. Astfel, existența lui Dumnezeu este o problemă separată: credința nu o confirmă. Tot așa cum este și problema dacă practicile și credințele religioase au vreun merit moral.

Putem întâlni de multe ori o variație a argumentului lui James, care este uneori adresată scepticului în apărarea credinței. Sună astfel: „Mă întrebi dacă cred în *X* (înlocuiește cu orice dorești: Dumnezeu, fantome, îngeri)? Îmi ceri dovezi pentru a-i confirma existența. Nu pot dovedi asta. Dar tu poți dovedi că *X nu* există? Spui că nu poți. Ei bine, dacă nu poți, atunci de ce nu am dreptul să cred în așa ceva până când îmi vei arăta că este fals?“

Acest argument este evident eronat; în logica clasică, este numit *argumentum ad ignorantiam* (argumentul ignoranței). Nu e ușor să-i arăți eroarea pe care o comite unei persoane care e convinsă de o astfel de perspectivă. Eu aș răspunde astfel: de fapt, unele chestiuni pot fi confirmate și altele infirmate, motiv pentru care putem soluționa multe dispute referitoare la fapte reale. Faptul că în prezent afară sunt 7°C, și nu 2°C, după cum pretinzi tu, poate fi rezolvat prin citirea mai multor termometre (presupunând că acestea funcționează corespunzător). Faptul că Vulcanul Sf. Elena a erupt aruncând cenușă peste întregul stat Washington poate fi coroborat cu datele înregistrate.

Unele afirmații sunt greu de confirmat. Poate că nu reușesc să resping o ipoteză în mod decisiv, dar aș putea s-o consider extrem de improbabilă. Aici, sarcina probării îi revine persoanei care afirmă ceva, și nu celei care îi respinge afirmația. Dacă o persoană formulează o ipoteză, întrebarea critică pe care trebuie s-o adresăm este: „Pe ce se întemeiază ipoteza?“ Dacă nu există nici un temei, nu înseamnă că toate credințele sunt la fel de adevărate și că susținerea lor e tot atât de rațională precum negarea lor. În astfel de cazuri, ar trebui fie să negăm, fie să adoptăm o poziție agnostică. Nu avem nici o justificare pentru a crede și a afirma că este adevărată.

Dacă cineva îmi cere să demonstrez că elfii și zânele nu există, ce pot să fac pentru a-l convinge? Putem călători peste tot și să nu găsim

nici o astfel de creatură. Dar persoana respectivă ar putea să nu fie convinsă și să insiste că acele creaturi s-ar putea afla în locuri unde nu am căutat. Dacă nu există dovezi care să confirme că Bigfoot există, cel care crede în existența sa poate insista că se ascunde în vreo pădure ecuatorială și că nu l-am descoperit încă. La care aș putea răspunde că, da, este posibil să se mai descopere alte specii, dar până când nu există probe științifice în favoarea unei noi forme de viață, este improbabil ca Bigfoot să existe. Argumentul ignoranței e mai ales atrăgător în cazurile care nu sunt doar improbabile, ci se află totodată dincolo de ceea ce e posibil. De exemplu, faptul de a susține, așa cum au făcut unii adepți ai paranormalului, că există ființe indiscernabile dintr-o altă dimensiune spațio-temporală care intervin în destinul nostru nu ne oferă o modalitate de a verifica afirmația, mai ales că aceste ființe sunt „indiscernabile“. Aceștia susțin că, din moment ce sunt paranormale, ființele respective pot bloca toate mijloacele normale de percepție. Dar atunci cum pot ști de existența lor? Dacă nu pot dovedi că ele nu există (lucru pe care nu-l pot face prin definiție), ce justificare ai să afirmi că sunt reale? Cele două opțiuni nu sunt echivalente: sarcina probării, după cum am susținut mai sus, îi revine fideistului, nu scepticului.

3. Mai există și o a treia formă de credință care merită să fie discutată, deși termenul *credință* este poate nepotrivit aici. Mă refer la „ipotezele bazate

pe dovezi“, adică credințe ce au grade diferite de probabilitate, bazate pe dovezi, dar fără o certitudine completă. Oare convingerea interioară intervine aici? Oare aceasta presupune un salt dincolo de temeiurile coroborante? Totul depinde pe relația dintre ponderea dovezilor și forța credinței. După cum am susținut în capitolul II, ipotezele nu ar trebui să fie considerate credințe inflexibile sau absolute. Principiul failibilismului ar trebui să fie ținut întotdeauna în rezervă. Valoarea de adevăr echivalează cu temeiurile care le susțin sau e o funcție a acestora. În cazul în care credința reprezintă acea parte a convingerilor noastre care merge dincolo de dovezi, atunci credința în sine este inadmisibilă. Scepticismul se referă tocmai la acea parte care merge dincolo și pe care nu avem motive întemeiate s-o credem. Admit că puțini oameni, dacă există vreunul, pot să-și structureze convingerile în așa fel încât să fie întotdeauna echivalente cu temeiurile lor. În principiu, sunt echivalente, dar, în practică, probabilitățile se transformă în certitudini și îndoielile sunt înlocuite de angajament. Aici intervine un fel de instinct animalic, care ne permite să trăim și să funcționăm.

Cu toate acestea, este clar că atât ipotezele și teoriile științelor, cât și judecățile raționale ale inteligenței critice nu presupun convingere interioară ca mecanism de confirmare. Credința nu e justificată de prezența unei convingeri interioare, așa cum se întâmplă în cazul credinței intransigente sau al celei deliberate. Credința nu

dovedește niciodată ceva, ci numai ne înregistrează convingerile. Credința nu poate fi justificată decât prin raportare la dovezi și la rațiune.

Trebuie să mai aducem în discuție problema statutului principiilor finale. Oare toate principiile finale sunt bazate pe credință și în esență iraționale? Fideiștii care cred în Dumnezeu, în transcendență sau nemurire au argumentat că acceptarea principiilor epistemologice ale logicii inductive și deductive este un act suprem de credință, asemănător cu credința în Dumnezeu. Dar aceste cazuri sunt diferite. John Stuart Mill a observat că principiile prime nu pot fi supuse demonstrației asemenea altor ipoteze. Totuşi, criteriile logicii inductive și deductive, așa cum am susținut în capitolul III, nu se bazează pur și simplu pe acte iraționale de credință. Ele sunt corigibile, sunt testate de întreaga alcătuire a raționalității, sunt presupuse de judecata obișnuită și încorporate în procesele prin care caracterizăm lumea cotidiană și prin care facem alegeri. Consecințele negării lor ar invalida întreaga structură a comportamentului și ar face imposibilă orice formă de cunoaștere. Dezvoltăm ipoteze despre care spunem că sunt adevărate și acționăm în baza acestei cunoașteri; și în acest sens, orice confirmare logico-empirică a credințelor noastre adaugă o justificare suplimentară principiilor noastre de bază. Adeptul umanismului secular și științific rămâne însă, în ultimă instanță, un sceptic; iar această poziție se

aplică chiar și în cazul principiilor prime, care nu sunt acceptate din motive religioase, ci sunt pur și simplu reguli de cercetare convenabile, justificate de consecințele lor.

---

5. „La prima vedere“, în limba latină în original (*n. tr.*).

6. „De drept“, în limba latină în original (*n. tr.*).

7. Este vorba despre așa-numitul „efect Marte“: o presupusă corelație statistică între performanța atletică și poziția planetei Marte în raport cu orizontul în momentul nașterii. Gauquelin a dezvoltat această teorie în cartea *L'influence des astres*, publicată în 1955 (*n. red.*).

8. „Din nimic“, în limba latină în original (*n. tr.*).

Partea a doua
MISTICISM, REVELAŢIE ŞI DUMNEZEU

VI
APELUL LA MISTICISM

Există vreo formă de cunoaștere care nu poate fi obținută din sursele obișnuite ale experienței umane și care nu trebuie justificată prin raportare la ele? Tradiția religioasă clasică ne spune că există: este așa-numita „experiență mistică“ sau „conștiință mistică“. Misticismul se presupune că dezvoltă o formă ezoterică de cunoaștere a unui tărâm transcendent al existenței sădit adânc în suflet. Această cunoaștere nu poate fi tradusă în termeni empirici senzoriali obișnuiți; sfidează categoriile logicii cognitive; este *extra*-ordinară în natura sa esențială. Totuşi, se presupune că ar trebui să fie cel mai important tip de cunoaștere pe care îl putem descoperi și indică o realitate dincolo de conștiința noastră normală.

Doresc să mă ocup de trei aspecte. În primul rând, ce este experiența mistică? Cum au caracterizat-o cei mai importanți mistici? În al doilea rând, cum și-au interpretat experiențele mistice? Este misticismul dovada existenței unui alt tip de realitate ultimă? Oare existența unei surse transcendente reprezintă singura explicație ce poate să fie dedusă din aceste experiențe, sau există alte explicații naturaliste și cauzale? În al treilea rând, este important să facem distincție

între mărturiile directe și cele indirecte ale experienței mistice. Mărturia directă exprimă punctul de vedere al cuiva care susține că a avut o experiență extraordinară caracterizată prin extaz și viziune spirituală. Interpretările indirecte provin de la cei care nu au avut o astfel de experiență, dar li se cere să evalueze o afirmație pentru a determina dacă ar trebui să fie considerată demnă de încredere. Care ar trebui să fie răspunsul lor la o astfel de afirmație?

Ce este misticismul?

Misticismul nu poate fi definit cu ușurință, din moment ce există atât de multe tipuri: este adesea dificil să găsești o proprietate împărtășită de toate formele pe care le ia. Există un misticism al religiilor orientale: *Upanișadele* reprezintă una dintre surse, iar Shankara este marele învățător și interpret al doctrinei *advaita*. Există, de asemenea, un amplu sistem yoga de concentrare mentală. Tradiția mistică budistă începe cu însuși Buddha și se extinde la experiența *satori* a maeștrilor zen contemporani. În religiile asiatice, sinele este pătruns de ființa divină, în timp ce ideea unui Dumnezeu personal este inexistentă. Misticismul este întâlnit și în religiile monoteiste. În tradiția musulmană, există sufismul, iar în cea iudaică, misticii evrei hasidici. Creștinismul este pătruns de filozofia neoplatonistă și are o mulțime de mari mistici și sfinți, inclusiv

Dionisie Areopagitul, Meister Eckhart, Sfântul Grigorie, Sfântul Bernard, Heinrich Seuse, Ecaterina de Genova, Sfânta Theresa de Ávila, madame Guyon, Sf. Margareta Maria, Sfântul Ioan al Crucii, Jan van Ruysbroeck și Jakob Böhme.

Cercetătorii misticismului au căutat să distingă experiențele mistice de alte forme de experiență religioasă sau de comunicare cu divinul. Presupusa întâlnire a lui Pavel cu Dumnezeu pe drumul spre Damasc, așa cum e descrisă în Noul Testament (Fapte 9), nu este mistică în sine, tot așa cum nu ar trebui să fie nici „auzirea vocilor“, „vederea vedeniilor“ sau „primirea revelațiilor“ prin intermediul poruncilor verbale. Prin urmare, misticismul ar exclude învățăturile primite din ceruri de Moise sub forma celor Zece Porunci, predica de pe munte a lui Isus sau primirea de către Mahomed a mesajelor divine înscrise în Coran. De această categorie specială de revelații ne vom ocupa în capitolele următoare.

Misticismul nu ar trebui echivalat nici cu ocultismul sau cu paranormalul, cu vedeniile, demonii, fantomele, telepatia, precogniția, clarviziunea sau percepția extrasenzorială. Misticismul nu ar trebui să fie atât de ambiguu încât să includă experiențe estetice: stări sufletești intense provocate de poezie, muzică, arte și de aprecierea frumuseții naturii. Acestea sunt extensiuni neîntemeiate și metaforice ale termenului. Mai exact, misticismul este aplicat acelei categorii specializate de experiențe în care

misticii susțin că au un contact direct cu o realitate spirituală; aceste experiențe sunt de obicei rezultatul unei întâlniri copleșitoare și unice, plină de intensitate și extaz.

În *Tipurile experienței religioase*, William James consideră că starea normală de conștiință, care include componente rațional-empirice, nu e decât un tip special de conștiință și că există „forme potențiale de conștiință complet diferite“. Percepem obiectele în lumea spațio-temporală prin intermediul culorilor, tonurilor, formelor și dimensiunilor. Această lume poate fi transformată în funcție de scopurile noastre: obiectele din sfera noastră comportamentală sunt afectate de acțiunile pe care le săvârșim și viceversa. Pe acestea le interpretăm în termeni de concepte relaționale. Misticii susțin că, dincolo de aceste forme normale ale gândirii, există un alt nivel al conștiinței ce ne permite să intrăm în contact cu o realitate mult mai profundă, mai autentică și mai durabilă decât orice altceva întâlnit în viața de zi cu zi. Ei nu pot să traducă această realitate prin apelul la structuri perceptuale sau conceptuale care să aibă vreun sens; și nici nu pot comunica ce este cu exactitate prin intermediul discursului lingvistic. Este „inefabilă“, insistă ei, greu de descris și imposibil de definit.

Plotin neagă că rațiunea discursivă poate descrie în mod adecvat o întâlnire mistică cu Unu:

> Căci sufletul, care parcurge toate adevărurile, chiar și pe cele la care participăm, le scapă totuși dacă ar vrea să le exprime și să reflecteze la ele, fiindcă, pentru a spune un lucru, rațiunea discursivă trebuie de fapt să îl ia succesiv, căci așa se face și o descriere. Or, ce fel de descriere poate fi pentru ceva absolut simplu? În schimb, ajunge o atingere intelectuală; dar, dacă sufletul a atins simplul, când îl atinge nu are deloc nici puterea, nici răgazul pentru a vorbi, ci abia apoi poate reflecta la acesta. Atunci trebuie admis că l-a văzut, când primește dintr-odată lumină; căci această lumină vine de la Unu și este el însuși.[1]

Unele specii pot simți mirosuri sau pot auzi sunete dincolo de spectrul perceput de om. N-ar putea exista un nivel de conștiință inaccesibil percepției obișnuite pe care misticii îl pot accesa? Aceasta e o provocare specială pentru empirist și sceptic. În cazul în care cunoașterea despre univers își are rădăcinile într-o anumită experiență (fie ea potențială sau reală, directă sau indirectă), atunci de ce să nu admitem afirmațiile misticilor, care pot fi atât de receptivi la realitate, încât să aibă capacitatea să pătrundă până în esența ființei. Există un basm despre un străin care vizitează un regat unde toți locuitorii sunt orbi; străinului îi este imposibil să le transmită acestora cât de frumoasă și de bogată e lumea vizibilă. Fără îndoială, este dificil să-i explici unei femei frigide sau unui călugăr celibatar ce înseamnă un orgasm, dacă nu au avut niciodată o

astfel de experiență. De ce să nu admitem atunci posibilitatea unei sensibilități extinse, care deschide splendori la care imaginația prozaică n-a visat niciodată?

Misticismul clasic în forma sa specializată a fost relativ rar. W.T. Stace estimează, de exemplu, că au existat numai o sută de mistici creștini bine-cunoscuți. Mulți dintre marii savanți care au dedicat extrem de mult timp studiului acestor fenomene admit că nu au avut niciodată experiențe de acest fel. Cuthbert Butler, teolog catolic și autor al unui studiu important despre misticism, recunoaște că nu a avut „niciodată ceva ce ar putea fi numit o percepție experiențială a lui Dumnezeu sau a prezenței Lui“[2]. William James mărturisește că privește lucrurile din afară. El spune că cea mai mare parte a lucrărilor despre misticism pe care le-a văzut „au tratat subiectul din exterior, deoarece nu cunosc pe nimeni care să fi vorbit în baza unei autorități directe furnizate de experiență“. James e de părere că „stările de intuiție mistică ar putea fi extinderi foarte bruște și mari ale «câmpului conștiinței» obișnuite […] o răspândire imensă a marginilor câmpului“[3].

Problema este însă că misticismul, prin însăși natura sa, încalcă standardele de obiectivitate științifică. Pentru a-i putea accepta datele, ar trebui să poată fi supuse analizei și coroborării intersubiective. Din nefericire, acest lucru este exclus aproape prin însăși natura sa. Până de curând, a fost practic imposibil de reprodus, mai bine zis până la introducerea psihedelicelor, care

par să provoace experiențe psihologice similare. Ar trebui să respingem misticismul a priori? O astfel de atitudine le pare teiștilor dogmatică prin definiție.

Problema pentru scepticism este că misticismul, cel puțin aspectele sale clasice, este o experiență neobișnuită și bizară. Deși misticii susțin că este inefabil și intraductibil, unii dintre ei încearcă să-l explice și să-l interpreteze prin limbaj, iar acest lucru îl putem supune unei cercetări atente. Primul aspect pe care îl descoperim este că există diferențe semnificative între relatările misticilor, în special între misticismul oriental și cel occidental, și că există interpretări radical diferite. Însă, potrivit unor comentatori, există o trăsătură comună. Cea mai importantă caracteristică a misticismului, susține Stace, este aceea că implică simțirea unei „unități nonsenzoriale“ supreme a tuturor lucrurilor, o puternică senzație de „unitate a realității“. În această unitate nediferențiată, diviziunea și multiplicitatea dispar. Această conștiință pur unitară este aparent lipsită de orice conținut senzorial și intelectual.

Rudolf Otto descrie tradiția mistică hindusă advaitină astfel:

> Cu adevărat fiind este numai Sat, fiindul însuși: veșnicul Brahman. Permanent, fără alterare și schimbare, fără părți și fără multiplicitate“. Aceasta înseamnă: a) orice multitudine de lucruri există numai prin „Maya“ (aceasta traducându-se

prin „aparență“). Sat însuși este însă „numai unu“; adică b) fără părți, fără pluralitate în general, deci fără pluralitatea determinațiilor diverse. […] Acest Unu Etern este, în ființa sa unitară, integral atman: adică spirit de la un capăt la celălalt […] adică pură conștiință […] adică pură cunoaștere […]. Ca atare, el este totdeauna „anantam“, nemărginit și în afara spațiului și a timpului […] sufletul nostru însă, „atman-ul lăuntric“, nu este altceva decât acest Brahman însuși, Unu, unic, etern, fără transformare, nedeterminat.[4]

Misticismul presupune astfel o cale pe care sufletul să o urmeze, o scară pe care acesta poate să urce până la intuiția mistică a Unului. Acest lucru implică, în cuvintele lui Plotin, o uniune cu divinul:

Când sufletul s-a înstrăinat de lucrurile prezente acolo și, gătindu-se cât mai frumos cu putință, ajunge la asemănare cu Unu […], după ce l-a văzut ivindu-se dintr-odată în el, căci nu mai este nimic între ei și deja nu mai sunt doi, ci amândoi sunt o singură realitate: de fapt, cât timp este acela prezent, nu îi mai poți deosebi.[5]

Sfântul Augustin a exprimat sensul misticismului creștin prin următoarele cuvinte expresive: „Şi astfel, în străfulgerarea unei priviri înfiorate, puterea mea de raționare s-a înălțat până la Ființa ca atare“[6]. Misticismul presupune astfel

un contact direct al sufletului cu realitatea transcendentă, un atașament intens față de aceasta și identificarea cu ea.

Un curent major în misticism îl constituie credința că modalitatea de a avea o experiență mistică și de a descoperi unitatea existenței constă în a te orienta spre interior. Calea care duce la Dumnezeu este găsită prin intermediul introspecției și introversiunii; Dumnezeu este imanent sufletului.

> Dumnezeu este ascuns în suflet, iar adevăratul contemplativ îl va căuta acolo în dragoste. (Sfântul Ioan al Crucii)
>
> Sufletul îl găsește pe Dumnezeu în propria sa profunzime. (Jan van Ruysbroeck)
>
> Acolo unde e sufletul, e Dumnezeu. (Meister Eckhart)
>
> Ar trebui să-l căutăm pe Dumnezeu în interiorul nostru. (Sfânta Tereza)[7]

Experiența mistică culminează cu o explozie extraordinară de împlinire pasională și emoțională, ceea ce presupune o deschidere a inimii, o trezire a iubirii. Se petrece un fel de „unire“, în sensul că sufletul misticului se topește sau fuzionează cu divinul: se revarsă în Dumnezeu, în timp ce Dumnezeu se revarsă în suflet. Este pomenită deseori o lumină intensă și strălucitoare, care invadează mintea și ființa persoanei și domină totul. Din această experiență

rezultă o bucurie de nedescris, un sentiment de beatitudine, de fericire extatică, de liniște sufletească asemenea unei senzații de plutire, de dulceață interioară.

Louis de Blois (un abate benedictin care a murit în 1566) și-a descris experiența astfel:

> Este un lucru minunat, un lucru extraordinar de mare […] să fii una cu Dumnezeu în lumina divină printr-o unire mistică și fără rest. Asta se petrece acolo unde sufletul pur, smerit și resemnat, aprins de o iubire arzătoare, este purtat deasupra lui însuși prin harul lui Dumnezeu și, prin strălucirea luminii divine ce inundă mintea, depășește orice distincție a lucrurilor și lasă deoparte totul, chiar și cele mai înalte imagini. Astfel, lichefiat pe deplin de iubire și, ca să zic așa, redus la nimic, se topește în Dumnezeu și apoi se unește cu Dumnezeu fără vreo mijlocire, devine un singur duh cu El și se preface în El. […] Devine una cu Dumnezeu, dar nu astfel încât să fie de aceeași substanță și natură cu Dumnezeu.[8]

Sfântul Ioan al Crucii (un călugăr carmelit care a murit în 1591) își descrie experiența în următorii termeni:

> Ţelul pe care îl am în vedere este îmbrățișarea divină, uniunea sufletului cu substanța divină. În această cunoaștere plină de iubire și tainică, Dumnezeu Însuși se unește cu sufletul în modul cel mai înalt și divin […]. Această cunoaștere constă într-un anumit contact al sufletului cu Divinitatea, iar Dumnezeu Însuși este Cel simțit și

gustat, deși nu în mod vădit și distinct, așa cum va fi în glorie. Dar această atingere a cunoașterii și a dulcеții este atât de adâncă și atât de profundă, încât pătrunde în cea mai tainică substanță a sufletului. Această cunoaștere are întru câtva gustul Esenței divine și al vieții veșnice.[9]

Sfântul Francisc de Sales (episcop al Genevei, care a murit în 1622) descrie unirea sufletului cu Dumnezeu astfel:

La fel ca un balsam topit ce nu mai are tărie sau soliditate, sufletul se lasă să treacă sau să curgă în Ceea ce iubește: nu iese din sine printr-un salt brusc, nici nu se agață ca într-o alipire sau unire, ci se prelinge ușor, ca un lucru fluid și lichid, în Divinitatea pe care o iubește. Iese în afară prin acea revărsare sacră și lichefiere sfântă și se părăsește pe sine nu numai pentru a se uni cu cel Preaiubit, ci și pentru a fi în întregime amestecat cu El și cufundat în El. Revărsarea sufletului în Dumnezeul său este un adevărat extaz prin care sufletul transcende limitele existenței sale naturale, fiind în întregime amestecat cu, absorbit de și înghițit în Dumnezeul său.[10]

Primele întrebări pe care trebuie să le adresăm sunt următoarele: ce reprezintă aceste experiențe? La ce se referă? Cum să le interpretăm? Una dintre probleme este că interpretarea a fost influențată de contextul social și cultural în care a avut loc experiența mistică. Misticii creștini tind să-l introducă pe Cristos în mesaj, dar misticii

musulmani, hinduși, budiști sau evrei au interpretări diferite. Budiștii nu sunt teiști, iar hindușii nu sunt monoteiști; și astfel noțiunea de Ființă Supremă nu este prezentă și nici nu există vreo așteptare a unei nemuriri personale. Hindușii vorbesc despre contactul cu Atman sau sufletul lumii, budiștii despre Nirvana sau „stingerea“ completă. Experiențele lor nu stau mărturie pentru interpretările monoteiste ale religiilor occidentale. Stace consideră că, probabil, experiența mistică n-ar trebui să fie interpretată în termeni religioși, ci să fie văzută ca atare, fără nici un fel înfloriturі teologice speciale.

Putem deduce din astfel de experiențe vreo dimensiune transcendentă? Oare trimit către un tărâm pe care numai unele persoane, prin eforturi speciale, îl pot întrezări pentru scurtă vreme? Ar trebui să acordăm o atenție deosebită la ceea ce ne spune experiența lor despre realitatea ultimă? Sau, dimpotrivă, experiența misticului este o stare de conștiință modificată și patologică? Este oare o distorsionare a conștiinței și percepției normale? Bertrand Russell observă: „Din punct de vedere științific, nu putem face nici o distincție între omul care mănâncă puțin și vede raiul și omul care bea mult și vede șerpi. Fiecare se află într-o stare psihică anormală și, prin urmare, are percepții anormale.“[11]

William James spune: „Ca problemă psihologică, stările mistice pronunțate și accentuate *sunt* de obicei autoritare în cazul acelora care le posedă“. Dar, pe de altă parte,

James este de acord că cei care nu au avut astfel de experiențe nu sunt obligați să le accepte validitatea. Cu toate acestea, el conchide: „Va trebui să rămână întotdeauna deschisă problema dacă stările mistice nu ar putea fi astfel de puncte de vedere superioare, ferestre prin care mintea privește afară la o lume mult mai vastă și mai cuprinzătoare.“[12]

Unele explicaţii naturaliste

De multe ori, persoana religioasă care acceptă realitatea experiențelor mistice nu cunoaște analiza științifică comparativă sau posibilele explicații alternative ale stării mistice. Tributari perspectivei teiste asupra lumii, acești oameni consideră că interpretările spirituale sunt plauzibile. Totuşi, sunt posibile o serie de explicații naturaliste alternative. Interpretările religioase clasice au fost făcute în mediul cultural dominant, în special în perioada medievală. Odată cu trecerea de la cultura religioasă la cea științifică, interpretările cauzale naturaliste au început să fie relevante.

O întrebare interesantă pe care trebuie s-o adresăm este următoarea: care sunt condițiile prealabile necesare pentru atingerea stării mistice? Este clar că se manifestă relativ rar și că necesită un efort uriaș. Acest lucru nu neagă faptul că multe ființe umane obișnuite au relatat experiențe de tip mistic, un sentiment de unire cu

natura și de pace; dar acestea nu sunt genul de experiențe pe care le relatează marii mistici și sfinți.

Dacă citim despre viața acestora, descoperim că experiențele lor implică de obicei o perioadă lungă și anevoioasă de pregătire înainte de apogeul mistic. Există mai întâi o năzuință intensă pentru experiența mistică, dorința de a-l descoperi pe Dumnezeu sau de a atinge nirvana. În al doilea rând, există un efort intens îndreptat spre viața spirituală, inclusiv rugăciuni și devoțiuni constante. În al treilea rând, misticul trebuie să se ferească de orice dorință fizică, plăcere lumească, gând sexual sau poftă carnală. În al patrulea rând, trebuie să ducă o viață ascetică, de negare de sine și autocontrol. Aceasta poate include postul, lipsa somnului, munca grea, ajungând până la autoflagelare și mortificare. În al cincilea rând, misticul duce în general o viață izolată și ferită în peșteri întunecate sau în chilii solitare și se retrage din lume. Terenul este astfel pregătit pentru experiența mistică prin privare senzorială, reprimare sexuală și retragere forțată; pe scurt, sunt prezente condițiile prealabile pentru o reacție de tip psihotic.

Or, conform misticului, calea directă pentru a atinge starea căutată este să te întorci spre interior prin angajarea în contemplare și meditație. Acest lucru poate începe cu intonarea unei mantre, repetarea unei rugăciuni, concentrarea atenției asupra unui obiect sau a unei experiențe. Conform metodei yoga, este nevoie de repetare și

concentrare. Abia atunci are loc detașarea dorită. Cercetările recente arată că se poate atinge o anumită „reacție de relaxare“ (care aproximează experiența unui mistic) prin concentrarea atenției asupra oricărui obiect, fără a fi nevoie de recitarea unei rugăciuni sau a unei mantre. Pare să se instaleze o stare preliminară de disociere. Însă misticul își poate atinge eliberarea dorită numai după un proces lung și dificil. Când se întâmplă asta, el intră într-un fel de stare de transă, în care conștiința se decuplează de la senzațiile corporale. Are loc o experiență extracorporală.

Sfântul Augustin a descris această stare ca pe o stare aflată între somn și moarte. El spune că „atunci când sufletul este răpit […] este întors în întregime de la simțurile trupului mai mult decât se obișnuiește în somn, dar mai puțin decât în moarte“.[13]

Sfântul Grigorie afirmă la rândul său că „mintea se desprinde de lucrurile din această lume și își îndreaptă atenția numai asupra lucrurilor spirituale“. El spune că, „printr-un efort deosebit“, mintea se ridică la perceperea efemeră a unei „lumini necuprinse“; apoi, „epuizată de efort“ și orbită de vederea luminii, „se scufundă din nou istovită în starea sa normală, pentru a se reface“.[14]

Alți mistici par să aibă impresia că plutesc în aer sau că levitează. Sfânta Tereza povestește că „de multe ori, trupul meu devine atât de ușor de

parcă și-a pierdut toată greutatea“ și simțea că e „ridicată“. Heinrich Seuse vorbește la rândul său despre o senzație de „plutire“[15].

Toate acestea sunt forme obișnuite de experiențe extracorporale descrise de multe persoane astăzi: sunt situate undeva între starea hipnagogică și cea hipnopompică. Întrebarea reală este dacă concentrarea exacerbată asupra acestor experiențe constituie un simptom de tulburare psihică. Astfel de experiențe seamănă cu stările psihotice. Schizofrenicul este deseori lipsit de contactul cu realitatea. Ar putea să nu distingă în mod clar obiectele din lumea spațială și temporală. Percepțiile sale normale sunt distorsionate. Sentimentul identității personale poate fi pus la îndoială sau pierdut. Poate părea că se află în afara lui însuși, că se vede pe sine ca pe un spectator sau se simte înghițit de realitate. Schizofrenicii sunt adesea copleșiți de halucinații și fantezii. Felul în care percep timpul și modul în care se exprimă nu mai au un sens obișnuit. Într-un caz bine cunoscut, Freud descrie reacțiile psihotice ale lui Daniel Paul Schreber, un paranoic care credea că se afla în contact cu Dumnezeu. Schreber credea că filamentele nervoase ale creierului său sunt legate de cele ale lui Dumnezeu. Auzea voci și vedea aceste filamente sub formă de raze:

> Cu ochiul minții mele văd razele, care sunt atât purtătoarele vocilor, cât și ale otrăvii cadavrelor ce urmează să fie descărcate în corpul meu, ca pe

> niște filamente lungi ieșite în afară, ce se apropie de capul meu dintr-un loc îndepărtat, de la orizont. […] Imaginea radiantă a razelor mele a devenit vizibilă ochiului meu interior, în timp ce stăteam întins în pat, fără să dorm, ci treaz.[16]

O persoană pe care o cunosc a relatat o experiență „mistică“ asemănătoare. Își pierduse soția din cauza cancerului și i-au rămas în grijă trei copii, apoi și-a pierdut locul de muncă din cauza „dificultăților emoționale“. Într-o zi, mi-a povestit el, mintea i s-a golit brusc. Lumea era scăldată într-o lumină albă, iar el nu mai avea nici o senzație a scurgerii timpului: se simțea ca și cum ar pluti și fusese cuprins de o stare de pace. Trei zile mai târziu, s-a trezit într-o secție de psihiatrie. Se pare că se plimbase gol pe străzi, dar nu-și amintea nimic despre asta. De atunci, a fost internat de mai multe ori în secția de psihiatrie, încercând în acest timp să-și dea seama ce se întâmplă cu viața lui.

Un aspect interesant al vieții misticului e reprezentat de rolul pe care reprimarea sexuală și simbolismul îl joacă în această experiență. Sunt prezente două ingrediente frapante. În primul rând, există reprimarea și frustrarea, sentimentul că plăcerile carnale, în special cele sexuale, sunt rele și păcătoase. În al doilea rând, există o aparentă formă de sublimare și o anumită satisfacție sexuală în întâlnirea mistică. În opinia lui James Leuba, acest comportament al misticilor ar putea fi explicat prin nevoi

psihologice și organice adânc înrădăcinate.[17] Există o tendință de „autoafirmare“ și „stimă de sine“, o dorință „de a te dedica unui lucru sau cuiva“, o nevoie „de afecțiune și sprijin moral“, o nevoie „de pace, de armonie sau de unitate“. În fine, există „nevoi organice“, pentru „satisfacția senzuală“, mai ales în legătură cu propria viață sexuală. Misticii creștini intră sub influența a două idealuri ale creștinismului monastic: „Abandonarea de sine voinței lui Dumnezeu și castitatea“. Pe de o parte, există idealul „lepădării de sine“, în care sexul fizic este interzis, și, pe de altă parte, cerința de a te lăsa în voia unui Dumnezeu iubitor și drept. Foarte puțini dintre marii mistici au dus o viață sexuală sau conjugală normală: dintr-un anumit punct de vedere, viața mistică s-a dezvoltat din tulburare și perversiune. Este expresia unei reacții patologice la nevoia de gratificare sexuală prin intermediul unei manifestări deviate a libidoului.

Cel mai cunoscut exemplu al acestui fenomen este Sfânta Tereza. Experiența ei mistică conține imagini falice și aluzii orgastice inconfundabile. Ea spune:

> A vrut Domnul să mi se arate uneori un înger în față, către stânga, sub formă de imagine corporală. […] Şi avea el, îngerul acesta, o suliță lungă, aurită, în vârful căreia, mi se pare, strălucea o flacără. Iar îngerul pare că mă străpungea cu ea prin inimă, ajungând să-mi sfredelească măruntaiele; când o scotea afară, simțeam ca și

> cum mi le-ar fi smuls de tot, lăsându-mă în întregime aprinsă, din cauza focului din vârful suliței, de iubirea cea mare de Dumnezeu. Era atât de mare durerea, că mă făcea să gem și, în același timp, era atât de dulce, că nu aveam nici o dorință să scap de ea, ci, dimpotrivă, doream s-o simt mereu întru Domnul.[18]

Un element sexual similar se găsește într-o descriere a lui madame Guyon (1648–1717). „Tânjesc“, strigă ea, „după dragostea care freamătă, arde și te lasă fără simțire într-o bucurie și o durere inexprimabile“. Dumnezeu, spune ea, răspunde rugii sale, o face să ardă de pasiune, iar după ce a avut parte de plăcere, încă tremurând din toate încheieturile, îi spune: „O, Doamne, dacă ai permite oamenilor senzuali să simtă ce simt eu, își vor părăsi degrabă plăcerile false pentru a se bucura de o binecuvântare atât de reală“.[19]

Psihiatrul francez Pierre Janet a tratat o pacientă, o femeie singură pe nume Madeleine, care era cunoscută pentru experiența sa mistică. Ea își descria trăirile astfel:

> Mă simt cuprinsă de vraja unei îmbrățișări pure și dulci care îmi răvășește întreaga ființă, o căldură de nedescris mă arde până în măduva oaselor […]. Carnea, care e moartă pentru simțuri, este foarte vie pentru plăcerile pure și divine. Mă duc în pat legănată dulce în îmbrățișarea lui Dumnezeu.

> Dumnezeu mă strânge atât de tare lângă El, încât mă face să sufăr cu tot trupul, dar acestea sunt dureri pe care nu pot decât să le iubesc.

Madeleine își dezvăluie și dorința de a avea copii în fanteziile sale despre relația pe care o are cu Dumnezeu: „La un moment dat, aceasta remarcă faptul că sfârcurile ei sunt inflamate, «pentru că El suge atât de mult». Ea este mama și doica lui Dumnezeu, îl lasă pe Dumnezeu să se joace, Îl ceartă și așa mai departe“.[20]

Elementele ce țin de sexualitate sunt prezente și la mistici bărbați, fapt ce pare să sugereze o homosexualitate latentă. Poate că statuile și picturile unui Isus aproape gol ce pot fi văzute în marile catedrale ale Europei au ajutat la trezirea unor sentimente lascive.

Sfântul Ioan al Crucii este cât se poate de expresiv:

> O atingere delicată și subtilă, Cuvântul, Fiul lui Dumnezeu, Care pătrunde subtil în însăși substanța sufletului meu și, atingându-l ușor, îl absoarbe în întregime prin dulcile căi divine. […] Ceea ce gustă acum sufletul în această atingere a lui Dumnezeu este, de fapt, deși nu cu desăvârșire, o anumită anticipare a vieții veșnice. Nu este incredibil că ar trebui să fie așa, atunci când credem, așa cum credem noi, că această atingere este cea mai substanțială și că Substanța lui Dumnezeu atinge substanța sufletului. Mulți sfinți

au avut parte de ea în această viață. Dulceața încântării pe care o produce această atingere zădărnicește orice descriere.[21]

Jan van Ruysbroeck spune:

În această furtună de iubire, două spirite se luptă împreună: Spiritul lui Dumnezeu și spiritul nostru. Dumnezeu, prin Duhul Sfânt, se apleacă către noi și, prin aceasta, suntem atinși în iubire [...]. Acest lucru face ca iubiții să se topească unul în altul, atingerea lui Dumnezeu și darurile Lui, dorința noastră plină de iubire și dăruirea noastră: acestea împlinesc dragostea. Acest flux și reflux fac ca fântâna iubirii să dea pe dinafară: și astfel, atingerea lui Dumnezeu și dorința noastră plină de iubire devin o unică și simplă dragoste. [...] Căci acel Bine abisal pe care îl gustăm și îl posedăm nu îl putem nici cuprinde, nici înțelege; nici nu putem pătrunde în el de unii singuri sau prin intermediul practicilor noastre. Şi astfel suntem săraci în noi înșine, dar bogați în Dumnezeu.[22]

Sfântul Bernard își descrie experiența ca „sărut mistic“ al lui Cristos. Dacă fundamentaliștii ar citi literatura devoțională catolică, probabil că ar considera pornografice rândurile care urmează:

[Sărutul gurii Sale] nu înseamnă altceva decât primirea revărsării Duhului Sfânt. [...] Mireasa are cutezanța să ceară cu încredințare ca revărsarea Duhului Sfânt să îi fie dăruită sub numele unui

> Sărut. Când Mireasa se roagă să i se dea Sărutul, ea cere revărsarea grației acestei cunoașteri întreite [adică a Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt], în măsura în care poate fi trăită în acest trup muritor. […] Darul acesta transmite atât lumina cunoașterii, cât și ungerea cucerniciei.[23]

O altă formă de sexualitate este masochismul. În multe cazuri, misticul poate să-și atingă extazul intens abia după autoflagelare. Biserica privea cu ochi buni suferința fizică și a descoperit adepți recunoscători care s-au supus de bunăvoie și cu dragă inimă cerințelor sale.

Heinrich Seuse (1300–1366), un călugăr dominican, și-a povestit experiențele în *Autobiografia* sa. Asemenea altora care se dedicaseră vieții monahale, a fost copleșit de ispite și a căutat să le învingă provocându-și durere fizică. A crezut că numai prin practicarea unui ascetism extrem și prin torturarea propriului corp ar putea să-și ispășească păcatele. Seuse povestește că o lungă perioadă din viață a reușit să atingă extaze frecvente, chiar zilnice. Dar, într-o bună zi, sfântul însângerat și-a dat seama că nu mai poate continua pe această cale fără a-și risca viața. „Era atât de sfârșit, încât singura alegere era fie să moară, fie să renunțe la aceste practici.“ În acel moment, ne spune el, și-a aruncat toate instrumentele de tortură într-un râu.[24]

Interesant este faptul că Marchizul de Sade și alții au găsit plăceri similare în durerea sadomasochistă, deși ei nu au considerat-o

„divină“. Biserica a exacerbat patologia și psihoza, considerând că o astfel de stare e plăcută lui Dumnezeu și e virtuoasă. A făcut asta prin instituirea vieții monahale, impunerea celibatului, solicitarea unor jurăminte stricte de castitate, răsplătirea penitenței și a suferinței și accentuarea pasivității și supunerii.

Halucinogenele şi misticismul

O contribuție importantă în explicarea trăirilor mistice o are faptul că drogurile pot induce experiențe similare. Există multe relatări verificate ale consumului de către triburile primitive a anumitor plante pentru a induce halucinații. Populațiile de indieni mexicani ingerau peyote, amerindienii fumau ciumăfaie, iar șamanii samoiezi din Siberia mâncau ciuperci otrăvitoare pentru a-și induce viziuni extatice. Pythia, la Delphi, în Grecia antică, postea timp de trei zile, mesteca frunze de laur și, după aceea, sufla vapori nocivi. Cultul vinului sfințit se regăsea în riturile dionisiace. Unii musulmani, având în vedere că le este interzis consumul de băuturi alcoolice, au încercat să se îmbete prin dansuri extravagante. Dervișii rotitori erau mistici sufiți care puteau atinge stări exaltate. Se pare că specia umană este puternic înclinată să-și modifice conștiința prin diferite stimulente și

substanțe: marijuana, cocaina, heroina, alcoolul, cafeaua, ceaiul și tranchilizantele sunt doar câteva dintre formele noastre moderne.

În ultimii ani, medicamentele psihedelice și halucinogene au fost testate în condiții controlate. William James a relatat că utilizarea oxidului de azot poate induce „sentimente inefabile“. Sir Humphry Davy a scris că oxidul de azot a produs emoții care erau „aprinse și sublime“. În anii ’50, Aldous Huxley a descris un fel de „experiență religioasă transcendentală“ stimulată de mescalină.[25] Mai recent, accesul mai larg la unele droguri psihedelice precum LSD-ul (dietilamida acidului lisergic-25) a permis studiul consumului acestora în condiții științifice. Unii cercetători au raportat că LSD-ul poate produce ceva similar cu extazul și misterul unei trăiri mistice. Experiențele psihedelice și cele mistice au elemente comune. În primul rând, există o încetinire a perceperii timpului, iar persoana pierde senzația trecutului sau viitorului, fiind adâncită în clipa prezentă. În plus, unii consumatori au un sentiment de „unitate nediferențiată“. Există o pierdere a identității personale, obiectele se topesc și fuzionează, culorile sunt mult mai vii, formele și dimensiunile sunt distorsionate. Mulți consumatori de LSD spun, asemenea misticilor, că este imposibil să descrie experiența, dar susțin că au avut viziunea unei realități accentuate. Unii pretind că experiențele psihedelice extind conștiința și perceperea frumuseții și complexității, precum și

a sinelui. Din păcate, mulți consumatori, în special cei care au ingerat droguri de mai multe ori, au avut experiențe neplăcute, ajungând să fie cuprinși de frică și dezgust. Unii au suferit episoade psihotice, fiind chiar năpădiți de experiențe din trecut. Oare persoanele cele mai înclinate să devină dependente de droguri sunt predispuse la boli mentale sau stupefiantele provoacă acest lucru? În orice caz, unele schimbări ale chimiei corpului (pe care misticii din vechime le puteau provoca doar prin procese îndelungate și anevoioase de privare senzorială, post și rugăciune) s-ar părea că pot fi declanșate destul de rapid prin intermediul psihedelicelor. Oare îl putem găsi pe Dumnezeu luând pastile sau bând conținutul unei sticle?

Oare experiențele mistice și cele provocate de droguri sunt identice sau diferă? Este una autentică și cealaltă artificială? Există un experiment destul de cunoscut care sugerează că LSD-ul produce ceva asemănător unei experiențe mistice. Cunoscut sub numele de „experimentul din Vinerea Mare“, acest studiu fost realizat de dr. Walter Pahnke în 1963 și a avut 20 de voluntari studenți la Teologie. Jumătate dintre studenți au primit un medicament psihedelic, iar cealaltă jumătate un medicament placebo. Grupul experimental a prezentat „experiențe mistice copleșitoare“, inclusiv „întâlniri cu o realitate supremă“ sau „cu Dumnezeu“. Grupul de control a relatat puține experiențe care le-ar putea egala în profunzime și intensitate pe cele din grupul

experimental. Mai mult, s-a constatat ulterior că viața multora dintre cei care au luat drogul a fost „transformată“.[26]

În perioada de apogeu a contraculturii, Timothy Leary a declarat că a avut experiențe profund religioase după ce a consumat „ciuperci sacre“ în Mexic. În urma „iluminării“ sale din august 1960, pe care a descris-o ca pe o „experiență transcendentă“ profundă, a spus că viața lui s-a schimbat și că de atunci și-a dedicat timpul încercării de a „înțelege potențialitățile revelatorii ale sistemului nervos uman și de a pune la dispoziția altora aceste descoperiri“[27]. Leary susține că experiența indusă de LSD este religioasă și că oferă „descoperirea extatică, incontestabilă și subiectivă a răspunsurilor“ la întrebări spirituale fundamentale. Printre acestea se numără: Ce putere supremă pune în mișcare universul? Ce este viața? Ce este omul? Ce sunt eu? Care este locul meu în planul universului? Leary mai spune că diferite tipuri de experiențe psihotice (psihedelice) sunt similare cu cele descrise de mistici.

Evaluarea experienţei mistico-psihedelice

Cum evaluăm astfel de experiențe? Ele pot fi examinate din punctul de vedere (1) al unei persoane care a avut parte de experiența respectivă și (2) al unei persoane care nu a avut acea experiență și se întreabă dacă poate fi

confirmată. Principalele rezerve ale persoanelor din a doua categorie (adică cea mai mare parte a oamenilor) sunt acelea că experiențele mistice clasice au un caracter privat și subiectiv, astfel încât nu pot fi supuse unei examinări sau coroborări controlate și, deci, nu au cum să fie confirmate. Dacă adepții consumului de psihedelice au dreptate când afirmă că putem să inducem experimental experiențe similare, atunci acestea pot fi studiate în laborator. Care e morala ce se poate trage de aici: că toți ar trebui să ne grăbim și să luăm mescalină, LSD și alte droguri pentru a avea acces la realități profunde? Sau că aceste noi puteri subminează credibilitatea misticismului, indicând o bază chimică a modificărilor percepției și posibilitatea ca toată acea extindere a conștiinței să nu fie altceva decât o distorsiune? Sunt psihedelicele cheia spre o nouă frontieră a cunoașterii sau duc doar la autoamăgire? Există pericole aici, având în vedere faptul că mult prea mulți consumatori de droguri au avut ceea ce par a fi reacții psihotice: studenți entuziaști, care doreau extaz și eliberare, au sfârșit prin a-și pierde mințile, rămânând fără vlagă în căutarea unei noi realități ce nu s-a arătat niciodată. În schimb, au pierdut contactul cu lumea și nu mai puteau să funcționeze în mod adecvat în societate. Potrivit unei ipoteze, nebunia și psihoza ne poartă într-o altă lume, iar acest lucru dezvăluie noi „adevăruri“ care altfel ar fi rămas negrăite. R.D. Laing, de exemplu,

susține că „nebunia ar putea să nu fie o simplă cădere nervoasă, ci și o descoperire. Este potențial eliberatoare“.[28]

Este misticismul, cel puțin în forma sa exacerbată, un fel de nebunie? Şi e aceasta o formă de adevăr? Oare o astfel de virtute religioasă (nebunia) este justificabilă? Există riscul ca scepticul să critice poziția persoanei religioase pe baza unor argumente *ad hominem*. Este mult prea simplu să respingi un punct de vedere prin punerea sub semnul întrebării a caracterului, a motivelor și, în acest caz, a sănătății celor cu care nu ești de acord. Poate că scepticul este cel orb și ignorant. M-am întrebat uneori: oare mie îmi lipsește simțul religios și cumva acest lucru se datorează unui defect de caracter? Afonii nu pot aprecia pe deplin intensitatea muzicii, iar daltoniștii trăiesc într-o lume lipsită de strălucire și de nuanțe. Este misticismul, de fapt, o psihoză (dacă putem face o astfel de comparație), un tip special de experiență ce ne permite să păşim dincolo de o lume perceptuală și conceptuală limitată? Poate. Posibilitatea rămâne deschisă.

Pe de altă parte, din punctul de vedere al celui care nu a experimentat o altă dimensiune, există probleme practice ce pot fi ridicate de bunul-simț și de inteligența critică. Nu cred că ar dori cineva să se afle în locul nefericiților pacienți din instituțiile psihiatrice, chiar dacă admitem că aceștia au acces la anumite tipuri de „adevăruri“ și de viziuni. Nu există nici o îndoială că am

considerat nebuni oameni care nu erau decât nonconformiști neconvenționali, așa cum bine a demonstrat psihiatrul Thomas Szasz. Cu toate acestea, a sanctifica lumea schizofrenicului ca pe o altă formă de „adevăr superior“ înseamnă a abandona toate categoriile de raționalitate pe care specia umană le-a dezvoltat de-a lungul mileniilor. Ar însemna o retragere în frenezie, superstiție și teamă, o părăsire a rațiunii și a sănătății mentale pentru o lume a confuziei și tulburării. Din aceste motive, avem dreptul să punem la îndoială afirmațiile misticilor despre „adevărurile“ pe care se presupune că le-au descoperit.

VII
MITUL LUI ISUS

Apelul la revelaţie şi miracole

Textele sacre ale celor trei mari religii monoteiste ale lumii, iudaismul, creștinismul și islamul, se bazează pe presupuse revelații miraculoase primite din ceruri. Aceste documente afirmă că trei mari figuri, Moise, Isus și Mahomed, au intrat în legătură cu Dumnezeu și au adus pe pământ mesaje ca profeți ai săi sau, în cazul lui Isus, ca fiu al său. Dumnezeu s-ar fi arătat într-un mod special lui Moise și lui Mahomed, iar Isus a proclamat un mesaj divin despre care a afirmat că este transmis de tatăl său; și s-a spus că era capabil să facă minuni. Discipolii apropiați ai lui Moise, Isus și Mahomed au fost atât de impresionați de afirmațiile făcute de și în legătură cu acești profeți, încât au devenit apostoli ai noilor religii.

Întrebarea pe care trebuie s-o examinăm este dacă asemenea revelații istorice ar trebui să fie considerate veridice. Sunt acestea surse speciale de adevăr? Putem autentifica declarațiile discipolilor lor cu privire la originile divine ale mesajului profeților? Deși adepților scepticismului științific le este extrem de greu să

trateze aceste revelații cu seriozitate, având în vedere puterea și persistența credințelor biblice și coranice, astfel de „dovezi“ nu pot fi respinse a priori.

La revelație au mai recurs și alții: Pavel din Tars, Joseph Smith, Baha'u'llah, Ellen White, Mary Baker Eddy, Oral Roberts și reverendul Sun Myung Moon. Cum ar trebui să-i tratăm astăzi pe cei care susțin că au puteri profetice sau daruri spirituale sau magice? Dacă nu vorbesc cu Dumnezeu, aceștia cel puțin pretind că au puteri unice. Ne vom ocupa de astfel de fenomene la timpul cuvenit. Pentru moment, vreau să mă concentrez asupra afirmațiilor istorice conform cărora câțiva indivizi excepționali și pătrunși de Dumnezeu au fost destinați sau aleși într-un anumit sens să proclame umanității adevăruri divine. Aceste adevăruri nu sunt pur și simplu exprimate în simboluri mistice inefabile și nici nu sunt considerate realități transcendentale ce depășesc întreaga experiență umană. Ele au fost comunicate omenirii fie prin mijloace verbale, fie sub forma pildelor și alegoriilor, adesea asociate cu fapte și vindecări miraculoase. Din moment ce au o dimensiune istorică, aceste afirmații pot fi supuse analizei și investigației istorice. Nu îi voi trata pe cei trei mari fondatori ai iudaismului, creștinismului și islamului în ordine cronologică, ci mă voi ocupa mai întâi de Isus, poate cel mai remarcabil profet religios a cărui reputație a supraviețuit din vechime până în prezent.

Critica biblică

Atât de multe lucruri au fost scrise și afirmate despre Isus, încât ne putem întreba dacă există ceva nou de adăugat. Din păcate, având în vedere că majoritatea comentariilor despre Isus aparțin celor care cred că acesta e fiul lui Dumnezeu, este greu să obții o analiză imparțială a personajului istoric Isus și a afirmațiilor făcute cu privire la natura sa divină. În numele său au fost ridicate biserici influente și au fost duse războaie îndelungate pentru a suprima criticile și erezia. Diferențe mai curând minore în interpretările textuale au stat la baza întemeierii unor noi secte, care au generat rivalități și o ură intensă, așa cum o demonstrează disputele dintre romano-catolicism, ortodoxia greacă și numeroasele versiuni ale protestantismului. Povestea lui Isus a fascinat într-o asemenea măsură generațiile ce s-au succedat, încât acestea au recitit Evangheliile în propriii termeni, interpretând viața și mesajul lui Isus în lumina nevoilor, intereselor și limbajului lor. Mitologia lui Isus este încă suficient de puternică pentru a transforma comportamentul și a răsturna toate principiile logicii și bunului-simț.

Nu înseamnă că nu există un număr considerabil de texte critice. Mulți dintre marii filozofi, precum Spinoza și Hume, au citit Biblia cu atenție și au publicat critici sceptice. În secolul

al XVIII-lea, religia biblică a fost supusă unor critici devastatoare de către Voltaire, D'Holbach, Diderot, Thomas Paine și alții. În *Ţelul lui Isus și al discipolilor săi*, Hermann Samuel Reimarus îl prezintă pe Isus ca pe un revoluționar politic care s-a zbătut să-i elibereze pe evrei de sub jugul roman. Nu a reușit ca rege al evreilor, iar după eșecul său, discipolii i-au interpretat greșit învățăturile. În influenta sa carte *Viața lui Isus*, publicată în secolul al XIX-lea, D.F. Strauss a făcut distincție între interpretările supranaturale și mitologice referitoare la Isus și Isus omul: pe Strauss l-a interesat al doilea aspect. Ludwig Feuerbach a oferit o interpretare materialistă a creștinismului și religiei. Bruno Bauer a încercat să arate că Isus a fost un mit, personificarea unui cult din secolul al II-lea. In Franța, Ernest Renan a interpretat Noul Testament pe baza criteriilor raționaliste în cartea *Viața lui Isus*. Abatele Loisy a publicat critici textuale riguroase și a fost excomunicat pentru că a negat existența lui Isus. John M. Robertson și alții au publicat lucrări similare în Anglia. Albert Schweitzer a încercat să naturalizeze și să umanizeze învățătura lui Isus în cartea sa *Căutarea lui Isus cel istoric*.

Ca urmare a acestor cercetări biblice, au fost trase o serie de concluzii neconvenționale și sceptice foarte dăunătoare pentru credința creștină. Cercetătorii au susținut că nu există dovezi solide în favoarea existenței lui Isus. Chiar dacă presupunem că a existat, știm foarte puține lucruri despre el care să poată fi coroborate. Noul

Testament și în particular evangheliile sunt pline de contradicții și inexactități, existând extrem de puține confirmări independente ale afirmațiilor acestora. Isus care apare acolo este în primul rând creația unei biserici emergente ce avea nevoie să-și justifice doctrinele. Informațiile pe care le avem despre nașterea, misiunea publică, răstignirea și învierea lui Isus sunt, prin urmare, pline de incertitudine. Dacă religia creștină se bazează pe un episod istoric și dacă acest episod este plin de adăugiri mitologice, atunci creștinismul nu poate fi acceptat cu ușurință ca un fenomen ancorat în realitate.

În secolul XX, mulți teologi, de la Barth la Bultmann, au reacționat la acest impas prin adoptarea unui răspuns paradoxal și în esență irațional. Ei resping în întregime metoda istorică sau (așa cum face Bultmann) o acceptă numai ca pe o strategie de evocare a credinței în Evanghelie. Nu putem ști nimic, recunosc ei, cu certitudine și definitiv despre persoana istorică a lui Isus sau despre viața lui. Odată ce figura lui Cristos este demitologizată, creștinismul este văzut în esență ca o formă de credință în *kerygma* (lit. „propovăduire“ sau „vestire“). Presupune credință în mesajul esențial al lui Cristos și în întruparea și învierea sa. Această perspectivă ciudată ocolește toate standardele de inteligență critică obiectivă: nu respinge rezultatele cercetării sceptice, ci numai le ignoră și proclamă o absurditate drept adevăr. „Cred pentru că este absurd“, afirmă Tertulian, Kierkegaard și

apologeții moderni ai creștinismului. Aici, există o contradicție sublimă care permite unor minți să accepte de bunăvoie credința în absurd, insistând că este justificabilă și chiar eroică. Motivul, desigur, este acela că cercetarea personajului istoric Isus duce la concluzia că credința în Cristos ca Dumnezeu întrupat nu are nici o bază rațională. Singura speranță pentru creștinătate este să insiste că acest lucru e adevărat, în ciuda tuturor dovezilor care atestă contrariul.

Astăzi, este important să aruncăm încă o privire asupra Noului Testament și legendelor construite în jurul figurii sale centrale. Nu ar trebui să abandonăm bogata tradiție a criticii biblice, chiar dacă unii savanți creștini au renunțat la cercetare, susținând că este ilegitimă, deoarece adevăratul Isus istoric nu poate fi cunoscut. Critica biblică ar trebui să fie dezvoltată mai departe și ar trebui ca textul biblic să fie examinat în mod riguros, folosind cele mai bune metode de analiză textuală, critică lingvistică și filologică, descoperirile științelor, istoria, antropologia comparată și arheologia. În ultimele decenii, au fost descoperite noi documente care aruncă o nouă lumină asupra Palestinei primelor două secole ale erei noastre. Manuscrisele de la Marea Moartă și scripturile gnostice de la Nag Hammadi prezintă o imagine mai clară despre cultura în care a apărut creștinismul. Viitoare descoperiri ne vor oferi probabil mai multe informații și poate ne vor demonstra că creștinismul nu a fost unic.

Punctul de vedere pe care l-am adoptat în examinarea Bibliei se bazează pe studiul empiric al noilor secte religioase apărute și dezvoltate în perioada modernă. Recitind Biblia, am fost frapat de asemănările cu paranormalul și sistemele de credințe de astăzi. Putem vedea apariția unor secte creștine sau cvasicreștine în secolul al XIX-lea, cum ar fi mormonii, adventiștii de ziua a șaptea, martorii lui Iehova și adepții științei creștine. Toate se bazau pe Biblie, dar au adăugat materiale noi, provenite din revelațiile fondatorilor lor moderni. Aceste secte s-au dezvoltat rapid, dar temeliile lor sunt slabe, chiar frauduloase. La fel și în cazul afirmațiilor mediumilor și vindecătorilor prin credință, ale astrologilor și ufologilor, care au la bază sisteme noi de credință paranormală. Analogiile cu religiile clasice sunt remarcabile și ne spun ceva despre o trăsătură omniprezentă a naturii umane: o anumită tendință de a accepta incredibilul fără a avea dovezi suficiente. În plus, faptul că atât de multe dintre sectele religioase contemporane se inspiră din Noul Testament ne face să punem întrebări cu privire la veridicitatea sa istorică. Ce anume vom spune despre personajul istoric Isus? Povestea tradițională este bine cunoscută: s-a născut la Betleem din fecioară, a ajuns la vârsta adultă și a început să susțină că el este Cristosul (un mesia) prevestit în Vechiul Testament și că a venit să mântuiască omenirea. A manifestat puteri miraculoase, a vindecat bolnavi, a înviat morți, a exorcizat demoni și a săvârșit fapte ce au încălcat

legile naturii. De asemenea, a proclamat o etică a supunerii față de Dumnezeu și a iubirii față de întreaga omenire, o etică a smereniei, supunerii, sincerității simple și încrederii. A avut mulți dușmani, a fost capturat și judecat în fața lui Pilat din Pont la Ierusalim și răstignit. A înviat din morți după trei zile și li s-a arătat ucenicilor. Învierea sa a fost considerată o dovadă a propriei naturi divine și, de asemenea, o promisiune pentru primii creștini că „oricine va crede în El va avea parte de viață veșnică“.

Care sunt dovezile acestor afirmații? Este în mare măsură vorba despre un ansamblu de 27 de documente cunoscute sub numele de Noul Testament, inclusiv cele patru evanghelii (ale lui Matei, Marcu, Luca și Ioan) și epistolele lui Pavel din Tars și ale altora. Există o serie de întrebări care trebuie ridicate. În primul rând, ar trebui ca aceste texte să fie considerate mărturii definitive în favoarea existenței lui Isus și/sau dovezi ale naturii sale divine? În al doilea rând, există vreo confirmare independentă a existenței lui Isus și a naturii sale divine?

Creștinismul ca religie se bazează pe un caz istoric și pe un anumit număr de afirmații empirice tipice: (1) că a existat o persoană pe nume Isus; (2) că s-a născut din fecioară; (3) că a săvârșit miracole; (4) că a fost răstignit și apoi a înviat; (5) că era fiul lui Dumnezeu; (6) că a anunțat sfârșitul lumii și venirea împărăției lui Dumnezeu; (7) că aceia care cred în el vor fi răsplătiți prin mântuirea veșnică. Este posibil să

acceptăm unele dintre aceste propoziții, de exemplu, că Isus a existat, și să respingem unele sau pe toate celelalte.

A existat Isus?

Conform unei solide tradiții din cercetarea biblică (deși astăzi reprezintă doar un punct de vedere minoritar), personajul istoric Isus nu a existat. Cum putem rezolva această chestiune? Putem să adresăm aceeași întrebare despre orice altă figură celebră din Antichitate: au existat Socrate, Isis, Osiris, Iulius Caesar sau Alexandru?

Cum rezolvăm problema existenței personajului istoric Isus? Putem citi textele biblice. Dar cele patru Evanghelii, după cum vom vedea, nu pot fi considerate documente istorice obiective, deoarece reprezintă mărturii scrise de misionari angajați să justifice și să răspândească credința creștină. Pentru a evalua exactitatea lor istorică, este important să descoperim o confirmare independentă. Așadar, trebuie să examinăm literatura nonbiblică a primelor secole ale erei noastre. Mă refer aici (1) la orice paralelă între creștinism și precursorii păgâni sau evrei; (2) la orice referințe seculare ale autorilor păgâni și evrei; (3) la afirmațiile primilor critici ai creștinismului; și (4) la literatura, evangheliile și epistolele apocrife care au fost ulterior respinse de biserică.

Este povestea lui Cristos un mit comparabil cu legendele lui Osiris, Attis, Krishna, Dionysos, Mithra și ale altor divinități care au avut o mulțime de adepți în lumea antică? Citind literatura clasică greco-romană, nu putem să nu observăm asemănările dintre povestea lui Cristos și celelalte figuri venerate. Astfel de povești se refereau deseori la o ființă divină care se întrupează, pătrunde în lumea noastră pentru a săvârși fapte miraculoase sau ispășitoare, după care se întoarce în ceruri. Se obișnuia ca împăratului roman să i se acorde atribute divine. De exemplu, scriind în anul 30 î.e.n., Horațiu a compus o odă în cinstea lui Augustus, pe care îl considera o încarnare a zeului Mercur. Fiii Zeului și zeii înviați erau numeroși în Antichitate.

Apollonius, care a trăit în Asia Mică (Tyana) în primul secol și a murit în jurul anului 78 e.n., a avut o carieră uluitor de asemănătoare cu cea atribuită lui Isus. Când era tânăr, a fost trimis în orașul elenistic Tars pentru a studia. Apollonius a devenit în cele din urmă un pitagorician și a adoptat regulile ascetice stricte ale frăției, renunțând la carne, vin și căsătorie. Şi-a împărțit moștenirea între propriile rude și a dus o viață de ascet, fără bani și rătăcind prin orașele din lumea mediteraneeană. Considera că în spatele lumii se afla o divinitate supremă necunoscută. Discipolii lui Apollonius au susținut că acesta este fiul lui Dumnezeu și i-au atribuit multe minuni. Putea să treacă prin uși închise, să-i vindece pe bolnavi, să alunge demonii și chiar se spune că a adus o fată

moartă înapoi la viață. Le-a poruncit ucenicilor săi să nu rănească nici o ființă vie și să evite ura, gelozia și dușmănia. „Nu-i putem urî pe semenii noștri“, a propovăduit el, sprijinind un tip foarte simplist de comunism. Acuzat de vrăjitorie și incitare la răzvrătire, s-a dus la Roma pentru a răspunde la acuzațiile aduse în fața lui Domițian, a fost închis, dar a evadat. Adepții lui au susținut că Apollonius le-a apărut după ce a murit și că trupul său s-a înălțat la ceruri.[1]

Există dovezi solide că Apollonius a fost o persoană reală, deoarece avem numeroase referiri la el în literatura antică. Dacă a avut atribute divine, așa cum au susținut adepții lui, este o altă chestiune. Întrebări similare pot fi ridicate și despre Isus: Oare a existat? Oare legendele construite în jurul lui și transmise prin adepții săi sunt relatări exacte despre viața și puterile sale? A fost el cu adevărat acel mesia trimis de Dumnezeu pentru a salva Israelul și omenirea aflată în suferință?

Investigarea istorică a originii mesajului creștin a fost îmbogățită enorm de descoperirea Manuscriselor de la Marea Moartă, la Qumran, în Palestina iordaniană. Documentele pe pergament și papirus descoperite în 1947 ne spun câte ceva despre originile creștinismului. Erau aparent scrise de membrii unei secte evreiești, cunoscuți sub numele de esenieni. Surprinzătoare pentru istoricul religiilor sunt numeroasele asemănări dintre aceste texte și Noul Testament, dintre esenieni și comunitățile creștine timpurii.

Esenienii practicau o formă de exclusivitate ascetică și menținеau o disciplină rigidă. Membrii acestei comunități foarte sudate trăiau dragoste și respect reciproc, practicau un comunism primitiv (la fel ca primii creștini), se opuneau iudaismului instituțional, participau la un fel de masă rituală sau cină euharistică, acordau o atenție deosebită profeților biblici și îi botezau pe neofiți. Foarte interesantă este învățătura esenienilor referitoare la un viitor mesia, care urma să se nască în neamul lui David și să instaureze o ordine mondială divină. Această Împărăție a lui Dumnezeu va apărea numai după o perioadă de războaie și revoluții. Mesia va conduce forțele luminii împotriva puterilor întunericului într-o bătălie apocaliptică. După ce Împărăția lui Dumnezeu va fi pe deplin instituită, mesia va ajuta la eliberarea Israelului și va mijloci între Dumnezeu și oameni. Nu încape îndoială că există diferențe între aceste texte și Noul Testament, între mântuitorul creștin și mesia esenienilor, pe care savanții creștini sunt gata să le sublinieze. Însă manuscrisele subminează ideea că mesajul creștin a fost unic. Dimpotrivă, ele demonstrează că, la fel ca toate celelalte culte, creștinismul s-a dezvoltat din și a manifestat credințe care erau comune în perioada respectivă. Forma și caracterul pe care aveau să le ia revelația nu au depins de intervenția lui Dumnezeu în istorie, ci de dorința umană.

Identificarea personajului istoric Isus și natura mesajului său sunt importante, dar este foarte

greu să stabilim faptele, deoarece, în afară de Evanghelii, nu există multe consemnări de încredere cu privire la existența sa sau la aspecte reale ale vieții sale.

Vom întreba: când au fost scrise Evangheliile? Au fost contemporane cu Isus? Pot fi considerate demne de încredere? Detaliile conținute în ele sunt susținute de coroborări independente? Ar fi putut creștinismul să fi fost dezvoltat de către Pavel, Petru și alții în absența unei figuri istorice?

Printre primele trimiteri la numele lui Cristos se află două fragmente din opera lui Josephus, istoric evreu care a murit în jurul anului 100 e.n. Dar s-a demonstrat destul de convingător, chiar și de către teologii creștini, că fragmentul mai lung a fost o interpolare, probabil scrisă de un creștin. Este o descriere foarte laudativă și e puțin probabil să fi fost scrisă de un evreu ortodox precum Josephus.[2] În plus, apare în mijlocul unei secțiuni care se ocupă de alte aspecte. Comentariul lui Josephus că „de atunci și până azi dăinuie poporul creștinilor“ este destul de ciudat dacă a fost scris în timpul vieții autorului, dar nu și dacă a fost intercalat mult mai târziu. De fapt, trimiterile la citatul lui Josephus nu apar până în secolul al IV-lea. Al doilea fragment constă numai într-o frază referitoare la Iacov, „fratele lui Isus, pe care l-a numit Cristos“. Autenticitatea acestui pasaj este încă supusă discuției.[3]

O altă menționare citată adesea îi aparține istoricului Tacit, care în cartea sa *Anale*, scrisă în

jurul anului 120 e.n., spune: „Numele li se trage de la Cristos, care, în vremea împăratului Tiberius, fusese condamnat la moarte de Pontius Pilatus“. Aici, Tacit nu folosește numele Isus. În plus, într-o altă referire, autorul repetă ceea ce afirmau de obicei creștinii în vremea sa. Acesta menționează că „o mulțime de adepți“[9] erau prezenți la Roma în timpul domniei împăratului Nero. Fragmentul se referă la creștini sau la cei care credeau într-un mesia (titlu pentru care existau atunci numeroși pretendenți), nu neapărat la adepții lui Isus, care erau destul de puțini la număr. În orice caz, Tacit nu face referire la Isus, ci numai la adepții săi.

O altă menționare în literatura noncreștină se află într-o scrisoare a lui Plinius cel Tânăr (cca 110), unde îi cere sfatul lui Traian cu privire la modul în care ar trebui să-i trateze pe creștini. Suetoniu (cca 125) menționează o persecuție similară și spune cum Claudius i-a alungat pe „evreii care, instigați de Cristos, au provocat tulburări publice“. Toate acestea demonstrează însă numai existența creștinilor, care nu este pusă la îndoială, și nu realitatea istorică a lui Isus.

Ce ar trebui să înțelegem din asta? Dovezile nonbiblice despre Isus sunt destul de incerte. Gordon Stein estimează că aproximativ 60 de istorici și cronicari au trăit în primul secol în lumea romană. Dacă Isus a avut asupra mulțimilor efectul susținut de cei care au scris Noul Testament, atunci ar trebui ca impactul său să fi fost remarcat de mai mulți istorici.[4] Pasajele

citate sunt, în cel mai bun caz, fragmentare. Ar trebui să negăm că Isus a existat? Ar putea creștinismul, la fel ca alte religii mitologice din Antichitate, să fi luat naștere fără o figură istorică în spatele său?[5]

Creștinismul are unele asemănări cu vechea religie egipteană, care avea două figuri-cheie: Isis, zeița maternității și fertilității, și Osiris, fratele și soțul ei, zeul lumii subpământene și judecător al morților. Potrivit mitului, Osiris a trăit într-un trup de muritor, a suferit, a fost mutilat și a murit; apoi corpul său a fost reconstituit, înviat din morți și ridicat la ceruri de către zeul întrupat în el. Atât Osiris, cât și Isis au apărut pe pământ ca ființe umane; ei erau zei care s-au întrupat în corpuri muritoare, așa cum s-a afirmat și despre Isus.

Mitraismul prezintă la rândul său multe asemănări izbitoare cu creștinismul. Această religie avea rădăcini adânci în istoria persană și hindusă și a început să fie tot mai populară în Roma, la sfârșitul primului secol al erei noastre. Până la încheierea secolului al II-lea, acest cult s-a răspândit rapid la nivelul mai multor clase sociale din lumea romană, inclusiv în rândul negustorilor, al soldaților și al sclavilor. Mitraismul s-a dezvoltat sub auspiciile împăraților datorită sprijinului pe care îl acorda dreptului divin de a domni; în secolele al II-lea și al III-lea a concurat cu creștinismul pentru câștigarea noilor adepți, dar Constantin l-a distrus atunci când a instituit creștinismul drept religie

oficială a imperiului, la sfârșitul secolului al IV-lea, deși mitraismul a supraviețuit de-a lungul secolului al V-lea la o scară mult mai redusă.

Numeroase ruine ale unor temple și vestigii statuare rămase din acea perioadă atestă marea sa influență. Această religie a fost clădită în jurul miticului Mithra, care era considerat un mediator între umanitate și Dumnezeul incognoscibil care domnea în univers. Se presupune că Mithra s-a născut dintr-o stâncă, o minune la care au fost martori mai mulți păstori, care îi aduceau daruri și îl adorau. Mithra putea să săvârșească miracole extraordinare. De exemplu, când asupra pământului s-a abătut o secetă cumplită, Mithra a tras o săgeată într-o stâncă și, ca prin minune, a început să curgă apă din ea. Analogiile cu creștinismul primar sunt inconfundabile. Comunitățile mitraice, compuse din oameni de origine umilă, au exprimat un spirit fratern și comunitar. În plus, preoții mitraici foloseau clopote, lumânări și apă sfințită în timpul împărtășaniei, când credincioșilor li se ofereau pâine și apă sfințită; au declarat că duminica și data de 25 decembrie sunt sfinte. Doctrinele lor încurajau comportamentul moral, cereau abstinență și autocontrol, îi îndemnau pe celibatari și pe fecioare să-l slujească pe Dumnezeu și afirmau raiul și iadul, o revelație primordială, un mediator al Logosului, care reprezintă o emanație a divinului, sacrificiul în vederea ispășirii, lupta constantă între forțele binelui și forțele răului (cu triumful final al

primelor), nemurirea sufletului, judecata de apoi, învierea trupului și distrugerea prin foc a universului. După moarte, toți oamenii urmau să fie judecați de Mithra; sufletele întinate aveau să sufere chinuri eterne, în timp ce sufletele pure urmau să fie primite în strălucirea cerului. Mithra a fost în mod clar o figură mitologică și, în cele din urmă, religia sa a cedat în fața asaltului creștin. Informațiile pe care le avem despre mitraism oferă un alt motiv pentru a ne întreba dacă creștinismul ar fi putut să se dezvolte în absența lui Isus.

Cu toate acestea, este interesant faptul că puțini dintre cei mai înverșunați oponenți păgâni sau evrei ai creștinismului au negat existența lui Isus. Printre aceștia se numără Celsus, Lucian și Porfir. Ultimul dintre ei a pus la îndoială acuratețea istorică a Noului Testament, iar criticii antici au recunoscut elementele mitice din creștinism. Însă nu au contestat istoricitatea lui Isus. Deși poate fi dificil să afirmi cu vreun grad de certitudine că Isus a existat, sunt de părere că, probabil, un astfel de om a trăit în Palestina la începutul primului secol al erei noastre, că a fost crucificat sau spânzurat (deși poate că nu a murit) și că apoi s-a dezvoltat o sectă de creștini care i-a proclamat natura divină. (Deși nu mă voi aventura să fac aceleași afirmații despre un posibil Mithra istoric.) În afară de această descriere generală, știm foarte puține fapte autentice despre Isus.

Ce spun creștinii despre el? Trebuie să mergem direct la literatura creștină primară, dar aici ne confruntăm cu mai multe probleme. În primul rând, ne este greu să stabilim care e textul autentic al Noului Testament și dacă a fost corect transcris. Cel mai vechi fragment care a supraviețuit până astăzi (câteva versete din Evanghelia după Ioan) a fost compus în jurul anului 150 e.n. În al doilea rând, există mai multe testamente care s-au păstrat. Printre acestea se numără așa-
numita literatură apocrifă, ce conține scrierile lui Clement, ale lui Barabbas, Toma, Nicodim și ale altora, dintre care unele nu-i fac cinste lui Isus. Se știe că în primele secole ale erei creștine trebuie să fi existat cel puțin 30 de evanghelii. Abia în secolul al IV-lea, în urma controverselor aprige prilejuite de Conciliul de la Niceea din anul 325, a fost luată decizia cu privire la ce anume să fie inclus literatura canonică: numai cele patru evanghelii pe care le avem acum au fost considerate „oficiale“. Şi abia în anul 367, după mai bine de trei secole de la moartea ucenicilor lui Isus, prima listă oficială a celor 27 de cărți ale Noului Testament a fost menționată într-o scrisoare a lui Atanasie, patriarh al Alexandriei.

O problemă des întâlnită în cazul stabilirii probelor istorice o constituie supraviețuirea mai multor documente despre o anumită perioadă. Într-un astfel de caz, putem să le acceptăm pe unele și să le respingem pe altele? De exemplu, Socrate a fost cu siguranță un personaj istoric;

Platon a scris numeroase dialoguri în care l-a idolatrizat. Xenofon și Aristotel au scris, de asemenea, despre el, precum și dramaturgul Aristofan, care îi face un portret destul de nefavorabil. Dar nu refuzăm să-l citim pe Aristofan. Literatura apocrifă vorbește despre copilăria lui Isus, perioadă în care face minuni și manifestă puteri uimitoare. Există cel puțin un caz în care acesta ucide un alt copil.[6] Ce este realitate și ce este ficțiune? Cum decidem?

În orice caz, pare clar că nici una dintre evangheliile Noului Testament nu a fost scrisă de martori oculari care l-au cunoscut pe Isus. De fapt, paternitatea reală a lui Marcu, Matei, Luca și Ioan este incertă. Probabil că, vreme de mai multe decenii după perioada în care a trăit Isus, mărturiile creștine despre el au făcut parte dintr-o tradiție orală. Astfel, diferite povești despre cuvintele și faptele sale au fost răspândite de discipoli, inclusiv de presupuși martori oculari. Aceste episoade din viața sa au fost predicate în primele comunități creștine din Ierusalim, Efes, Antiohia și Cezareea. Aceste comunități separate au dezvoltat tradiții diferite. Mărturiile orale au fost reinterpretate în măsura în care oamenii ce se presupune că l-ar fi cunoscut sau l-ar fi văzut pe Isus au început să moară. Întrucât durata medie de viață era destul de scurtă la acea vreme, acest lucru s-a întâmplat destul de rapid. De teamă că se vor pierde, s-au făcut eforturi pentru a păstra relatările despre viața și învățăturile lui Isus. Se consideră în general că cea mai veche mărturie

este Evanghelia după Marcu, care probabil că a fost scrisă între anii 65 și 70. Potrivit lui Eusebiu, autor al unei istorii a bisericii, scrisă în secolul al IV-lea, Marcu nu-l cunoștea pe Isus, ci a fost ucenic al lui Petru la Roma.[7] Potrivit legendei, Marcu a fost îndemnat de creștini să-și scrie memoriile, bazate pe amintirile orale ale lui Petru, în cel mai bun caz o relatare la mâna a doua. Mulți cercetători se îndoiesc acum că Marcu și-a primit într-adevăr materialul de la Petru: probabil că l-a preluat dintr-o tradiție orală care circula atunci în comunitatea creștină din care făcea parte. De fapt, nu se știe cine a fost Marcu. Astfel, autorul Evangheliei după Marcu rămâne anonim. Se știe prea bine că tradițiile orale sunt inexacte. Cercetătorii cred că a existat un alt document, numit *Q* (de la germanul *Quelle*, adică „sursă“), acum pierdut, care ar fi conținut în jur de 250 de spuse ale lui Isus. Dacă așa s-a întâmplat, ea a fost scrisă, probabil, aproximativ în anul 50 e.n. Evanghelia după Matei, posibil scrisă între anii 80 și 85 în Antiohia, cuprinde cea mai mare parte a relatării lui Marcu și repetă cel puțin 610 dintre cele 661 de pasaje, dar extinde foarte mult conținutul și, totodată, preia din documentul *Q*. Matei a adăugat o relatare despre nașterea lui Isus și a identificat profeții în Vechiul Testament pe care credea că Isus le-a împlinit.

Abia în anii 85–90, Luca, care era de origine păgână, și-a scris evanghelia reproducând o bună parte din Marcu și adăugând alte materiale. Luca este și autorul Faptelor, o relatare despre biserica

creștină primară, și este creștin aflat la cea de-a treia generație, care ne spune în evanghelia lui: „Deoarece mulți au încercat să alcătuiască o istorisire despre faptele deplin adeverite între noi, așa cum ni le-au predat cei care le-au văzut de la început și au fost slujitori ai Cuvântului“ (1:1–2). Interesant este că nici Matei, și nici Luca nu îl cunoscuseră pe Isus. Primele trei evanghelii sunt numite sinoptice. Se consideră în general că Luca și Matei cunoșteau Evanghelia după Marcu și s-au bazat pe ea, ceea ce le transformă într-o mărturie la mâna a treia.

Din câte se pare, a patra evanghelie a fost scrisă ultima și este diferită de celelalte. Nu se știe cine a scris-o și există tot felul de speculații cu privire la această chestiune. Autorul însuși indică faptul că el a fost ucenicul „pe care-l iubea“ Isus. Dar cine este acesta? A fost Ioan, unul dintre primii ucenici, Lazăr, pe care Isus l-ar fi înviat din morți, sau altcineva? Evanghelia după Ioan conține elemente care nu se regăsesc în celelalte evanghelii, iar Părinții Bisericii timpurii au recunoscut diferențele. Clement Alexandrinul notează, în jurul anului 200, că, deși ceilalți evangheliști au păstrat „faptele istoriei“, Ioan a scris o „evanghelie spirituală“. Tradiția ecleziastică consideră că Ioan a fost unul dintre primii ucenici, care nu ajunsese să fie executat asemenea fratelui său Iacob. Totuși, majoritatea savanților actuali sunt de părere că nu acesta e adevărul. Unii au sugerat că autorul a trăit în jurul anului 100 în Efes. Dar nu există un consens, iar

cei mai mulți comentatori consideră textul ca fiind anonim. Autorul era în mod evident familiarizat cu Evanghelia după Marcu și poate că l-a consultat pe Luca. Chiar și așa, Evanghelia după Ioan nu relatează o mare parte din versiunea sinoptică și amestecă șirul evenimentelor în multe privințe importante. De exemplu, relatarea despre Cina cea de Taină diferă de varianta întâlnită în evangheliile sinoptice. În plus, autorul reflectă influența filozofiei grecești, mai ales prin folosirea Logosului divin în prolog. Se pare că Evanghelia după Ioan a fost scrisă mai târziu decât celelalte cărți, iar autorul său nu a fost martor ocular. De fapt, ar fi trebuit să trăiască foarte mult timp pentru a-l cunoaște pe Isus, iar durata medie de viață a oamenilor din Orientul Mijlociu era destul de scurtă.

Până acum nu am făcut referire la epistolele lui Pavel, care au jucat un rol important în edificarea bisericii. Într-adevăr, mulți comentatori i-au atribuit lui Pavel cel mai important rol în crearea creștinismului ca religie. Epistolele lui Pavel din Noul Testament au fost cel mai probabil scrise înainte de evanghelii. Pavel nu l-a cunoscut pe Isus, deși pretinde că l-a văzut și l-a auzit într-o viziune pe drumul spre Damasc. Pavel, numit inițial Saul, era un evreu devotat, un fariseu din Tars, capitala Ciliciei, o provincie romană din Asia Mică. Cetățean roman, Saul i-a persecutat pe creștini, dar a fost convertit la credința lor după ce a avut o viziune cu Isus.

În urma convertirii sale, Pavel a început să propovăduiască evanghelia despre moartea și învierea lui Cristos în rândurile păgânilor. Aproape jumătate dintre epistolele lui Pavel sunt scrise către diferite biserici din Europa și Asia. Interesant este faptul că multe dintre poveștile care apar în cele patru evanghelii nu se regăsesc în epistolele pauline, care au fost cel mai probabil scrise între anii 49 și 62. Pavel a întreprins trei incursiuni misionare în anumite regiuni ale Imperiului Roman, încercând să construiască biserica, și, conform legendei, a fost în cele din urmă închis și decapitat la Roma, în jurul anului 64. Unele relatări ale călătoriilor sale apar în Faptele Sfinților Apostoli.

Cine a fost personajul istoric Isus?

Întrebările pe care aș dori să le ridic sunt următoarele: oare povestea vieții lui Isus din Noul Testament (presupunând că a existat) este exactă? Putem considera că evangheliile și epistolele sunt probe reale?

Avem trei probleme: în primul rând, există contradicții grave în diferitele relatări. În al doilea rând, autorii lor nu au fost martori oculari ai evenimentelor, ci propagandiști interesați să aducă oameni la credință. În al treilea rând, chiar dacă istorisirile lor și relatările la mâna a doua și a treia au provenit de la martori oculari, care au transmis aceste relatări prin tradiție orală și apoi

printr-un document (sursa *Q*), afirmațiile martorilor oculari trebuie să fie în continuare considerate suspecte. Obiecțiile mele generale față de ultimele se bazează pe argumentul lui Hume împotriva miracolelor și pe caracterul în general îndoielnic al mărturiilor oculare din partea unor populații primitive, needucate sau analfabete.

Cât de exacte sunt relatările despre viața lui Isus, consemnate în Noul Testament? Nu foarte exacte, susțin eu, din cauza istorisirilor contradictorii și nefondate prezentate în evanghelii.

Isus din evanghelii este o figură charismatică puternică, dar cea mai mare parte a istoriei sale personale este neclară, iar cea mai mare parte a vieții sale nu e nici măcar relatată. Evangheliile ne oferă mai curând legendă și mit decât fapte istorice. Noul Testament este plin de ficțiuni introduse pentru a-i justifica natura divină și rolul mesianic. Practic, fiecare fapt afirmat în Noul Testament este problematic din punct de vedere istoric. De exemplu, creștinii de astăzi sărbătoresc pe 25 decembrie nașterea sa, dar tot 25 decembrie era considerată în vechime ziua de naștere a lui *Sol Invictus* (Soarele Neînvins) și, după cum am remarcat, constituia principala sărbătoare a cultului mitraic. Ultima săptămână a lunii decembrie era o perioadă de celebrare pentru păgâni. De asemenea, se apropia de sărbătoarea evreiască Hanuka, ce are loc aproape de sfârșitul lunii decembrie. Cercetătorii speculează că Isus

s-a născut probabil cu patru ani mai devreme, având în vedere perioada domniei lui Irod.

Nu există nici o certitudine despre locul în care s-a născut Isus. S-a întâmplat la Betleem? Nu putem confirma acest loc prin intermediul unor surse istorice independente. Ce au de spus evangheliile? Şi aici întâmpinăm dificultăți. Luca și Matei spun că s-a născut în Betleem, în timp ce Marcu și Ioan sugerează că era originar din Nazaret, Galileea; Pavel nu menționează locul de naștere. Dar acesta trebuie să fi reprezentat un eveniment remarcabil. Ioan indică faptul că a existat o dispută în zilele sale despre faptul dacă Isus a fost mesia, deoarece mesia trebuia să se tragă din neamul lui David din Betleem, dar spune că Isus se trage în schimb din Galileea (Ioan 7:41–43; vezi și 7:52). Pentru ca Isus să fie mesia din neamul lui David, ar fi trebuit să se nască în Betleem. A fost acest loc de naștere inventat de Luca și de Matei pentru a-i justifica rolul de mesia al evreilor? Dacă s-a întâmplat astfel, nici măcar Matei și Luca nu sunt de acord cu privire la împrejurările legate de nașterea lui. În Matei se spune că Iosif și Maria locuiau în Betleem când s-a născut Isus, au rămas acolo aproximativ doi ani și apoi au fugit în Egipt. S-au întors în Palestina după moartea lui Irod, dar s-au mutat în Nazaret. Luca, dimpotrivă, susține că Iosif și Maria au trăit în Nazaret, dar au călătorit la Betleem în timp ce Maria era însărcinată pentru a se înregistra la un recensământ fiscal. (Nu există nici o confirmare istorică referitoare la

faptul că romanii ar fi organizat un recensământ care le cerea oamenilor să se întoarcă la domiciliul lor inițial, ceea ce ar fi constituit un demers de mari dimensiuni.) Au plecat din Betleem 40 de zile mai târziu și s-au întors la Nazaret.

Este clar că, pentru a se trage din regele David, Isus *trebuia* să se nască în Betleem. Dar era cu adevărat așa? Atât Matei, cât și Luca încearcă să alcătuiască un arbore genealogic. Matei urmărește originea lui Isus până la Avraam, în timp ce Luca enumeră generațiile până la Adam. Potrivit lui Luca, erau 41 de generații între David și Isus; după Matei, doar 28 (de fapt, el enumeră doar 27). Numele din genealogiile oferite de cei doi diferă. De exemplu, Luca (3:23–26) scrie că Isus era fiul lui Iosif, care era fiul lui Eli, în timp ce Matei (1:15-16) afirmă că tatăl lui Iosif era Iacov.

> Luca: „Şi Isus Însuși era ca de treizeci de ani când a început (să propovăduiască), fiind, precum se socotea, fiu al lui Iosif, al lui Eli“. (3:23–24)
>
> Matei: „Iacov a născut pe Iosif, logodnicul Mariei, din care S-a născut Isus, Care Se cheamă Cristos“. (1:16)[10]

Dar dacă urmărim mai departe strămoșii lui Isus, obținem genealogii discordante. Să ne uităm doar la șapte generații.

Luca	*Matei*
Iosif	Iosif
Eli	Iacov
Matat	Matat
Levi	Eleazar
Melhi	Eliud
Ianai	Achim
Iosif	Sadoc

Divergența dintre aceste genealogii este surprinzătoare, ca și cum ar fi fost inventate de comunitățile creștine evreiești în mod independent. Unii apologeți creștini au susținut că una dintre genealogii îi aparține Mariei. Dar textul neagă în mod clar acest lucru, iar dacă Maria este rudă cu Elisabeta (Luca 1:36), atunci originea sa nu este davidică, ci levitică, din casa lui Iuda. Una dintre cărțile Noului Testament apocrif, care nu a fost declarată canonică de Conciliul de la Niceea, în anul 325, Evanghelia Nașterii Mariei, spune că Maria nu era de origine davidică. Îl identifică pe tatăl ei ca fiind Ioachim, care nu apare nici în lista genealogiei lui Isus întocmită de Luca, nici în cea întocmită de Matei.

Chiar și astăzi este foarte dificil să-ți urmărești genealogia de-a lungul mai multor generații, dar Luca și Matei încearcă să facă acest lucru și se contrazic chiar și în ceea ce privește bunicul și

străbunicul lui Isus, ceea ce sugerează din nou că aceste pasaje sunt ficțiune pură. În orice caz, nu pot fi corecte ambele variante.

O altă discrepanță este aceea că, în timp ce Matei și Luca susțin că Isus a fost născut din fecioară, Marcu, Ioan și Pavel nu menționează acest fapt remarcabil. Din nou, acest eveniment miraculos este menționat pentru a demonstra că Isus era mesia evreilor. O problemă textuală nerezolvată se referă la nașterea din fecioară. Potrivit lui Matei 1:18, Maria „s-a aflat având în pântece din Duhul Sfânt“. Iosif are un vis care reiterează nașterea miraculoasă a lui Isus. Luca 1:35 se referă, de asemenea, la un înger care se arată și îi spune Mariei: „Duhul Sfânt Se va pogorî peste tine și puterea Celui Preaînalt te va umbri; pentru aceea și Sfântul Care Se va naște din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema“.

Dacă așa stau lucrurile, atunci în ce sens a fost Iosif tatăl lui Isus? Şi dacă Isus *nu* a fost fiul lui Iosif, atunci nu putea să fi descins din semința lui David! Evangheliile sunt străbătute de o contradicție ireconciliabilă.

Mulți cercetători au subliniat că autorii evangheliilor încercau să demonstreze că Isus era mesia, așa cum profețise Isaia în Vechiul Testament. Or cred că ideea de profeție este discutabilă. Nu e cert dacă profețiile precognitive sunt veridice sau dacă au fost vreodată demonstrate. Adesea, ceea ce se pretinde a fi o predicție parapsihică constituie fie o inferență bazată pe așteptări empirice sau raționale (care se

pot dovedi a fi corecte), fie pură presupunere! De cele mai multe ori, profețiile sunt atât de generale, încât pot fi făcute să se potrivească mai multor evenimente viitoare. Cred că asta s-a întâmplat în cazul profețiilor lui Isaia: și totuși, o parte atât de mare din credința în Isus Cristos este fondată pe ele. Fragmentul în cauză este următorul: „Pentru aceasta, Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece și va naște fiu și vor chema numele lui Emanuel“ (Isaia 7:14).

În primul rând, sensul termenului *fecioară* este discutabil. Cuvântul ebraic folosit de Isaia este *almah*, ceea ce înseamnă „tânără necăsătorită“, nu *bethulah*, care înseamnă literalmente „fecioară“. De fapt, traducerea New English Bible (1970) a clarificat acest aspect: „De aceea, Domnul însuși vă va da un semn: o tânără poartă un prunc în pântece și va naște un fiu pe care îl va numi Emanuel“.

Ceea ce înseamnă că Luca (cel mai probabil grec, nu evreu) a confundat termenii *fecioară* și *tânără* din Septuaginta, traducerea grecească precreștină a Vechiului Testament ebraic. Isus trebuia să fie „născut din fecioară“ pentru a împlini profeția lui Isaia, așa cum era interpretată de Luca în urma evenimentului. Însă este foarte puțin probabil ca Isaia să fi profețit ceva ce avea să se petreacă șapte secole mai târziu. Pasajele din Isaia probabil că se referă la conflictul siriano-israelian din anul 734 î.e.n., profetul încercând să-l asigure pe regele Ahaz că

invadarea Iudeii nu va reuși. Dar cuvintele profetice ale acestuia au fost interpretate de propagandiștii creștini astfel încât să confirme rolul mesianic al lui Isus prin faptul că fusese anticipat în vechile scripturi.

Matei era, fără îndoială, evreu și astfel nu avea cum să-i scape sensul termenului *almah* („tânără necăsătorită"), deși probabil că a citit și Septuaginta. Dar cel mai serios a fost pusă la îndoială moralitatea Mariei (după cum vom vedea în curând), mai ales în legătură cu faptul că rămăsese însărcinată înainte să se căsătorească cu Iosif. Oare nașterea din fecioară a fost o născocire introdusă, în parte, pentru a contracara acuzațiile legate de nelegitimitatea lui Isus? Faptul de a te naște în afara căsătoriei era considerat un păcat abominabil de către evrei. Prin urmare, logodna sau căsătoria Mariei cu Iosif (nu este clar care anume dintre ele) și însămânțarea ei de către Duhul Sfânt ar trebui să fi eliminat orice suspiciune cu privire la nelegitimitatea lui Isus. Într-adevăr, evreii de atunci, după cum se spune în Ioan 8:41, l-au batjocorit și l-au ridiculizat pe Isus din cauza dubiilor cu privire la tatăl său adevărat și la faptul că s-a „născut din desfrânare", ei înșiși având părerea că nu sunt „fii nelegitimi".

În afară de toate aceste rezerve, cea mai importantă problemă o reprezintă dovezile aduse în favoarea afirmației potrivit căreia Isus s-a născut din fecioară și, prin urmare, este fiul lui Dumnezeu. Nici Pavel, ale cărui epistole au

precedat scrierea evangheliilor, nici Marcu nu menționează nașterea din fecioară. Concepția lui Isus a fost cu siguranță percepută ca un eveniment miraculos de către Matei și Luca. De ce tăcerea celorlalți? Să se datoreze faptului că reprezintă o invenție a tradiției ulterioare și că a fost acceptată ca atare de către Luca și Matei? Nu era nimeni care să confirme că Maria a conceput în mod supranatural și nici nu era cineva în cameră cu ea când s-a arătat Duhul Sfânt. Prin urmare, nu există nici o confirmare a acestei afirmații. Potrivit lui Matei:

> Iar nașterea lui Isus Cristos așa a fost: Maria, mama Lui, fiind logodită cu Iosif, fără să fi fost ei înainte împreună, s-a aflat având în pântece din Duhul Sfânt. (1:18)

Iosif a fost tulburat de acest lucru, dar nu a vrut să facă din ea un exemplu public, ci se gândea să o țină ascunsă. Dar a avut un vis în care îngerul Domnului l-a vizitat și i-a spus că sarcina Mariei este lucrarea Duhului Sfânt:

> Şi cugetând el acestea, iată, îngerul Domnului i s-a arătat în vis, grăind: Iosife, fiul lui David, nu te teme a lua pe Maria, logodnica ta, că ce s-a zămislit într-însa este din Duhul Sfânt. (Matei 1:20)

Nu avem cum să știm dacă acest vis a avut loc cu adevărat. Este bine știut că visele nu reprezintă surse de încredere, iar faptul de a fundamenta o religie pe un vis este cel puțin dubios. Potrivit lui

Matei, Iosif a făcut ce i-a spus îngerul: a dus-o pe Maria acasă pentru a-i fi soție, dar nu a avut relații sexuale cu ea până când nu a născut.

Cât despre Maria, tot ce avem este mărturia sa că era fecioară și că Duhul Sfânt a vizitat-o. Potrivit lui Luca, un înger a salutat-o și i-a spus:

> Nu te teme, Marie, căci ai aflat har la Dumnezeu. Şi iată, vei lua în pântece și vei naște fiu și vei chema numele lui Isus. (1:30–31)

†

Duhul Sfânt Se va pogorî peste tine și puterea Celui Preaînalt te va umbri. (1:35)

Nu există alți martori la acest eveniment. Luca însuși nu a fost martor. De fapt, scriind în jurul anului 90 e.n., el spune clar că nu face decât să reproducă o istorisire bazată pe tradiția care i-a fost transmisă de martorii oculari inițiali și de slujitori ai Cuvântului (Luca 1:1–4). A afirma că Luca a fost „inspirat“ de Dumnezeu înseamnă a formula un argument circular, pentru că trebuie să știm pe ce bază putem confirma că s-a întâmplat așa. A spune că totul e o chestiune de credință nu respinge scepticismul inteligent cu privire la temeiurile autenticității Evangheliei.

În versiunea lui Luca există o relatare a relației dintre Maria și Zaharia, un preot, și soția sa, Elisabeta, o rudă a Mariei, care nu aveau copii. Conform descrierii pline de înfloriturі a lui Luca, îngerul Gabriel i s-a arătat și lui Zaharia și l-a informat că soția lui va naște un fiu, după câte se

pare Ioan Botezătorul, ceea ce a și făcut. Maria a trăit împreună cu Zaharia și Elisabeta timp de aproape trei luni. Maria nu a rămas fecioară de-a lungul vieții sale, de vreme ce Isus a avut mai mulți frați și surori și de vreme ce nicăieri nu se spune că au fost concepuți tot prin intervenție divină.

Dacă ne gândim la contextul secolului următor, când creștinismul căpăta formă de cult, găsim o poveste cu totul diferită despre originea și nașterea lui Isus. Primii creștini au susținut că Isus era fiul lui Dumnezeu. În lumea romană, circulau multe legende similare despre originea divină a anumitor personaje. Se pare că așa erau priviți împărații, numiți fii ai Zeului, iar anterior un mit grecesc spunea că Danae, mama lui Perseu, a fost lăsată gravidă de Zeus, care s-a manifestat sub forma unei ploi de aur. De ce nu și Maria pentru creștinii săraci și needucați?

Criticii lui Isus

Ce părere aveau cetățenii romani educați și evreii necreștini despre afirmația potrivit căreia Isus are origine divină? Mulți se pare că au considerat povestea incredibilă și au oferit alte versiuni ale originii lui Isus. Faptul că oamenii sunt dispuși să creadă cele mai fanteziste povești este întotdeauna motiv de uimire: cu cât e mai fantezistă exagerarea, cu atât convingerile tind să fie mai irațională și mai intense. Afirmațiile

primilor creștini despre Cristos nu au fost lipsite de critici și detractori. Într-adevăr, creștinismul a trebuit să ducă o luptă continuă pe tărâmul apologeticii. Mulți dintre primii Părinți ai Bisericii au fost întotdeauna în defensivă. Acest lucru sugerează că și atunci respingerile bazate pe inteligență critică au fost folosite împotriva noii religii. Filozofii și intelectualii, precum și forțele politice și sociale dominante ale zilei au căutat să respingă creștinismul, iar unii au folosit mijloace violente pentru a-l suprima. Totuși, în cele din urmă, creștinismul a reușit să îngenuncheze cultura greco-romană, una dintre marile tragedii ale istoriei umanității. Motivul acestui triumf i-a mirat pe gânditori încă de atunci. Surprinzător este și faptul că, acum, după două milenii, creștinismul încă mai persistă. Răspunsurile nu au legătură cu faptul că ar fi adevărat (departe de așa ceva), ci mai degrabă cu fragilitatea inteligenței critice umane și cu tendința multor indivizi de a devora mituri, oricât de nefundamentate sau de frauduloase ar fi.

Poate că cei mai cunoscuți dintre primii critici ai creștinismului sunt Celsus, filozof păgân care a trăit în ultima parte a secolului al II-lea, și Porfir, care a trăit în secolul al III-lea. Au fost fără îndoială mult mai mulți critici, dar aproape toate operele care criticau mitul creștin au fost cenzurate, distruse sau pierdute în perioada ulterioară, în care creștinismul a dominat Europa și vestul Asiei. Practic toate lucrările lui Porfir împotriva creștinilor, cu excepția câtorva

fragmente împrăștiate, s-au pierdut. Suntem norocoși totuși că tradiția a păstrat unele dintre punctele de vedere ale lui Celsus. În mod paradoxal, îi suntem îndatorați lui Origen, unul dintre primii Părinți ai Bisericii, care a citat mai multe pasaje din tratatul lui Celsus, *Discurs adevărat* (scris în jurul anilor 161–180), sau i-a parafrazat ideile pentru a-l combate. Acest lucru îl găsim în opera de dimensiuni apreciabile numită *Contra lui Celsus*, scrisă în prima parte a secolului al III-lea.[8]

În opinia lui Origen, Celsus a susținut că „unii dintre creștini, care se luptă cu ei înșiși, parcă ar fi în stare de beție, au corectat de trei sau patru ori sau și de mai multe ori textul Evangheliei, schimonosindu-l pentru ca să poată tăgădui ceea ce li se reproșează“[11]. Această afirmație sprijină ipoteza potrivit căreia propagandiștii creștini au scris evangheliile pentru a contracara obiecțiile la adresa religiei lor, și nu pentru a consemna un fapt istoric.

Celsus este un sceptic care dorește să folosească rațiunea. Potrivit lui Origen, el recomandă „să nu primim nici o învățătură, decât dacă-i îndrumată de rațiune și de mintea sănătoasă, întrucât greşeala e greu de ocolit dacă aprobăm Învățătura în chip necontrolat“; și îi pune pe creștini „alături de cei care cred fără discernământ, […] de ghicitorii de profesie […] ori de alți și alți demoni. Căci, după cum auzim adeseori că printre oamenii simpli prinde ușor teren ignoranța, fiind ușor influențabili și duși de

nas cum vor alții, tot așa stau lucrurile și la creștini, căci […] unii, nevrând nici să dea, nici să ceară socoteală despre ceea ce cred creștinii, ne răspund cam așa: «Nu cerceta, ci crede; credința este cea care te va mântui»“[9]. Fără îndoială, Celsus considera creștinismul o amenințare la adresa civilizației păgâne, pe care dorea să o apere.

Origen se opune abordării lui Celsus și a altor filozofi. El recomandă importanța credinței în Isus Cristos, în special pentru marea majoritate a omenirii care, spune Origen, nu este în măsură să înțeleagă subtilitățile logicii filozofice.

Celsus atacă mai departe ideea nașterii din fecioară, pe care o consideră ridicolă. El oferă o explicație alternativă a sarcinii Mariei:

> Mama lui Isus ar fi fost alungată de tâmplarul care o ceruse în căsătorie pe motiv că ar fi fost acuzată de adulter, în urma unor legături avute cu un soldat oarecare, numit Pantera.[10]

Iar nașterea lui Isus o descrie astfel:

> A plecat dintr-un târg al Iudeii, fiind născut dintr-o femeie de la țară, o torcătoare săracă […]; dovedită de adulter, ea a fost alungată de soțul său, un dulgher de meserie; […] părăsită de bărbat, ducând o viață de vagabondaj rușinos, ea a născut în ascuns pe Isus.[11]

Aceeași opinie o aveau aparent și evreii de la acea vreme, care respingeau afirmația potrivit căreia Isus este mesia. În secolele care au urmat

morții lui Isus, creștinii au întreprins ample acțiuni de prozelitism la care evreii au reacționat, o parte din răspunsul lor regăsindu-se în scrierile talmudice. Istorisirile din Talmud susțin, asemenea lui Celsus, că Isus s-a născut fără un tată legitim, ca rezultat al unei relații ilicite între Maria și un soldat roman pe nume Pandera, Panthera sau Pantera. Un alt scenariu dedus din cărțile apocrife ale Noului Testament sugerează că Maria este posibil să fi rămas gravidă cu unul dintre marii preoți ai Templului (poate Zaharia), care apoi îl alege pe Iosif ca să acopere relația.

Este dificil astăzi să stabilim adevărul. Ceea ce vreau să spun aici este că Marcu nu zice nimic despre nașterea lui Isus, iar celelalte evanghelii oferă afirmații contradictorii, astfel încât doctrina potrivit căreia Isus s-a născut din fecioară în Betleem, descinde din David și e fiul lui Dumnezeu nu este coroborată de date empirice. De fapt, în secolul ce a urmat morții lui Isus, au apărut relatări alternative ce furnizează explicații plauzibile și prozaice ale vieții și carierei sale. Nu există nici o modalitate de a confirma alte părți ale legendei: că pruncul s-a născut într-o iesle, când deasupra Betleemului se petrecea un eveniment astronomic special, că a fost vizitat de trei înțelepți sau astrologi babilonieni, sau că Irod a masacrat prunci de sex masculin de teamă că se născuse Cristos. Toate eforturile de a verifica aceste afirmații au eșuat, ceea ce indică aspectele mitice ale legendei lui Cristos.

Misiunea publică a lui Isus

În afară de aceste probleme în legătură cu originea sa, mai putem întreba: Ce se poate spune despre misiunea publică a lui Isus? Ce a realizat în timpul vieții sale? Care a fost mesajul său? Cât de întemeiată e afirmația potrivit căreia cuvântul său are autoritate divină? În ceea ce privește aceste aspecte, sursele biblice sunt contradictorii, iar însemnătatea vieții lui Isus poate fi explicată în diferite feluri. De fapt, putem spune foarte puține lucruri cu certitudine despre viața, personalitatea sau spusele lui Isus. Au fost oferite mai multe interpretări ale vieții lui Isus. Este posibil să fi fost un evreu galilean din primul secol, care a practicat iudaismul și nu s-a îndepărtat de Tora. În consecință, rolul său trebuie văzut în contextul societății evreiești și al vremurilor în care a trăit. În acea perioadă, Israelul era ocupat de legiunile romane, iar Isus sau cel puțin primii săi adepți evrei sperau că evreii ar putea să fie eliberați de sub jugul lor. O mare parte din această interpretare a vieții lui Isus este fără îndoială influențată de faptul că mulți dintre cei care au crezut în rolul său divin în generația următoare și au scris primele evanghelii au asistat la revolta evreilor împotriva Romei, la distrugerea templului din Ierusalim în anii 66–70 (aproximativ după 35 de ani de la moartea lui Isus), precum și la marele masacru și dispersarea

ulterioară a evreilor. Astfel, Isus, văzut retrospectiv prin ochii celor care au scris evangheliile, a fost un mesia, „regele evreilor“ care a venit pentru a elibera Israelul din robie, așa cum profețise Vechiul Testament. Atât Evanghelia după Matei, care îi atrage pe evrei, cât și Evanghelia după Luca, ce îi atrage pe neevrei, sunt la curent cu acele evenimente.

Fiecare persoană care trăiește și respiră este influențată și exprimă nevoile și aspirațiile perioadei și mediului în care există. În cazul lui Isus, putem distinge, în primul rând, mesajul său moral-politic, propovăduit și practicat cu fervoare și devotament și care a fost, în parte, o etică a iubirii și a smereniei; și, în al doilea rând, fundamentul miraculos și paranormal al misiunii sale mesianice, care avea menirea să acorde cuvintelor și faptelor sale autoritate divină specială. Acest lucru s-a datorat, în mare parte, transformării de către Pavel a mesajului într-unul al mântuirii prin credința în Isus Cristos.

Învăţăturile etice ale lui Isus

Codul moral al lui Isus, așa cum apare în evanghelii, are un caracter întru câtva universal. În multe privințe însă nu era unic, ci fusese anticipat de Vechiul Testament și de esenieni. Semăna, totodată, cu multe învățături rabinice ale primului secol, în special lauda adusă celor cu inima curată, milostivilor și făcătorilor de pace.

Eforturi de a construi o moralitate universală se găsesc în sursele păgâne, cum ar fi scrierile filozofilor, în special Platon (despre care probabil că Isus nu știa), și în doctrina etică a stoicismului, care punea accentul pe frăția dintre oameni și era susținută de clasele educate ale Imperiului Roman. Cu toate acestea, există ceva înălțător, dramatic și emoționant în Predica de pe Munte și în numeroasele sale parabole concepute pentru a ilustra o moralitate care să se adreseze întregii omeniri. Aparent, a avut un efect copleșitor asupra multora dintre cei care au primit ulterior mesajul său. Conform evangheliilor, Isus a predicat că nu litera legii, ci spiritul său contează. El nu era preocupat de cei bogați și puternici, ci de cei săraci, slabi, asupriți și neajutorați, de păcătoși și de femei decăzute. În locul eticii familiare a răzbunării, „ochi pentru ochi și dinte pentru dinte“, Isus predică o compasiune, o empatie, o iertare și o iubire autentice.

Moralitatea lui Isus este foarte simplă în elocvența sa, dar e practic imposibil de aplicat fără abatere. Există fragmente care, atunci când sunt citate în afara contextului, par extrem de dezaprobatoare și dure, ca atunci când spune:

> Ați auzit că s-a zis celor de demult: „Să nu săvârșești adulter“. Eu însă vă spun vouă că oricine se uită la femeie, poftind-o, a și săvârșit adulter cu ea în inima lui. (Matei 5: 27–28)

Pare un dicton foarte greu de respectat și dă de înțeles că dorința sexuală e un păcat. Însă

pasiunile sexuale sunt adânc înrădăcinate în natura umană. Mustrările lui Isus au constituit o sursă a refulării și a suferinței umane ulterioare. Multe dintre lucrurile care aveau să se instituie în tradiția ascetică a creștinismului pot fi identificate în pasaje de acest gen. Din păcate, situația a condus la un război împotriva corpului, pe care Pavel și Augustin îl considerau drept păcătos și corupt. Tot așa putem spune și despre următoarea afirmație a lui Isus:

> Oricine va lăsa pe femeia sa, în afară de pricină de desfrânare, o face să săvârșească adulter, și cine va lua pe cea lăsată săvârșește adulter. (Matei 5: 32)

O astfel de concepție este, fără îndoială, specifică societăților patriarhale, în care femeia are un statut inferior. Nu e nimic rău în a te căsători cu o femeie divorțată (contrar opiniei Bisericii Romano-Catolice), iar a interzice recăsătorirea este aspru și legalist. Sau să luăm ca exemplu această importantă afirmație atribuită lui Isus:

> Eu însă vă spun vouă: să nu stați împotriva celui rău; iar cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt. Celui care voiește să se judece cu tine și să-ți ia haina, lasă-i și cămașa. (Matei 5: 39–40)

În ceea ce privește primul îndemn, dacă nu ne-am opune tiraniei și răului, protejându-ne de agresiune sau de o crimă oribilă, am fi noi înșiși răi. Cum să facem față unui Attila, Cesare Borgia,

Hitler sau Stalin? Cu siguranță nu devenind pacifiști lipsiți de apărare. În cazul celui de-al doilea îndemn, dacă ajungem să fim judecați pe nedrept în fața unui tribunal, atunci ar trebui să ne apărăm cât de bine putem pe căi legale și să nu ne dăm cămașa dacă ne-a fost luată deja haina. Astfel, interpretarea literală a multora dintre sfaturile sale poate face mai mult rău decât bine.

Totuşi nu am cum să nu admit că dictonul general al lui Isus, „Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei care vă blesteamă, faceți bine celor care vă urăsc“ (Matei 5:44), are un aer de excelență morală și de nobilitate. Ne poate servi drept ghid pentru o mare parte a vieții, unde ar trebui să încercăm să punem accent pe toleranță, cooperare și caritate. „Toate câte voiți să vă facă vouă oamenii, asemenea și voi faceți lor“, a mai spus Isus (Matei 7: 12). Acest principiu general are multe merite și a strălucit în cadrul fiecărei generații. Speranța și adâncimea morală exprimate de Isus aici se adresează, astfel, fiecărui om. Însă iubirea și binefacerea universale reprezintă un principiu printre altele. Există mai multe principii și valori morale pe care le putem prețui în egală măsură, printre care necesitatea de a apela la rațiune și la inteligența critică. În plus, altele se impun mai ales astăzi: principiile drepturilor omului, libertății, egalității și dreptății. Ceea ce ridică probleme morale este însă *aplicarea* unor astfel de principii și valori generale la situațiile concrete ale vieții. Nu putem aplica pur și simplu un set de porunci absolute

așa cum ar vrea credincioșii: dilema este creată de felul în care interpretăm toate acestea și de ceea ce trebuie să facem atunci când intră în conflict. În cercetarea morală, trebuie să fim sensibili la complexitatea dilemelor morale, iar etica simplificată a lui Isus nu este niciodată suficientă pentru a ne ajuta să facem alegeri înțelepte. Acest lucru e mult prea evident pentru oricine este preocupat de etica filozofică, distinctă de moralitatea religioasă.

Este discutabil că Isus și-a urmat propriile principii. Se pare că a existat un dublu standard: unul care se aplica adepților săi și altul care i se aplica lui. Oare personajul istoric Isus, în cazul în care a existat, a adoptat principiile ce i-au fost atribuite de către cei mai zeloși susținători ai doctrinei morale creștine? Citind evangheliile, putem afirma că Isus nu era un absolutist și nici măcar ascet. A mâncat și a băut alături de vameși și de păcătoși și nu a condamnat plăcerile vieții. (Poate că acest lucru descrie numai componenta socială a mișcării.) De fapt, evangheliile spun că el și ucenicii săi au fost mustrați deoarece nu posteau asemenea celorlalți și că Isus a fost numit „mâncăcios“ și „băutor de vin“. Ar trebui să respectăm spiritul legii, și nu litera sa legalistă.

În mod surprinzător, există multe cazuri în care Isus renunță la etica iubirii și îi blestemă pe cei cu care nu este de acord. Îi critică pe cei care nu adoptă calea sa: „Niciodată nu v-am cunoscut pe voi. Depărtați-vă de la Mine cei care lucrați fărădelegea!“ (Matei 7: 23). Îi atacă pe cărturari

și farisei, spunând: „Vai vouă, cărturari și farisei“ (Matei 23:14), numindu-i fățarnici. Într-un moment extrem de omenesc, nemaiputând să se abțină, Isus se dezlănțuie împotriva celor pe care îi deplânge, spunând: „Şerpi, pui de vipere, cum veți scăpa de osânda gheenei“ (Matei 23:33). Acestea n-ar putea fi considerate cuvintele cuiva dăruit fără rezerve eticii iubirii. În Evanghelia după Luca, îi mustră nu numai pe farisei, ci și pe cărturari și juriști, exclamând: „Vai și vouă, învățători de lege!“ (Luca 11: 46–52). Când este acuzat că e impur, ripostează: „Adevărat grăiesc vouă că toate păcatele vor fi iertate fiilor oamenilor, și hulele câte vor fi hulit; dar cine va huli împotriva Duhului Sfânt [inclusiv împotriva lui Isus] nu are iertare în veac, ci este vinovat de osânda veșnică“ (Marcu 3: 28-30). Dumnezeul iubirii este măcinat de mânie atunci când îi convine.

Isus din evanghelii era departe de a fi smerit: de fapt, uneori dădea dovadă de aroganță. Evangheliile spun că vorbea cu mare autoritate și încredere până în clipa procesului și răstignirii, când se confrunta cu înfrângerea și cu moartea iminente. Altfel, le cere altora să-l urmeze, chiar să renunțe la părinți, soție și copii în semn de credință față de el. Își insultă mama și rudele. După ce este acuzat că e nebun, mama și frații săi stau în fața unei case alături de o mulțime și i se spune: „«Iată mama Ta și frații Tăi și surorile Tale sunt afară, Te caută». Şi, răspunzând lor, a zis: «Cine este mama Mea și frații Mei?» Şi privind

pe cei care ședeau în jurul Lui, a zis: «Iată mama Mea și frații Mei. Că oricine va face voia lui Dumnezeu, acela este fratele Meu și sora Mea și mama Mea»“ (Marcu 3:32–35). Cu altă ocazie, se adresează Mariei într-un mod insultător: „Ce ne privește pe mine și pe tine, femeie?“ (Ioan 2:4).

Cel mai rău era faptul că Isus al evangheliilor suferea de un complex de superioritate. Chiar credea cu adevărat că are o misiune divină și că toți ceilalți ar trebui să i se supună, sau doar se prefăcea, sau o combinație a celor două? „Să nu socotiți că am venit să aduc pace pe pământ“, spune Isus. „N-am venit să aduc pace, ci sabie. Căci am venit să despart pe fiu de tatăl său, pe fiică de mama sa, pe noră de soacra sa. Şi dușmanii omului vor fi casnicii lui“ (Matei 10:34–36). „Cel care iubește pe tată ori pe mamă mai mult decât pe Mine nu este vrednic de mine; cel care iubește pe fiu ori pe fiică mai mult decât pe Mine nu este vrednic de Mine“, spune Isus (Matei 10:37–38). Dacă presupunem că Isus a fost un simplu muritor, cum ar trebui să interpretăm aceste afirmații? La un moment dat, îi spune lui Petru: „Mergi înapoia Mea, satano! Sminteală Îmi ești; că nu cugeți cele ale lui Dumnezeu, ci cele ale oamenilor“. Este o dovadă clară de autoglorificare extremă. Când a fost întrebat ce ar trebui să faci pentru a ajunge în rai, Isus a răspuns că trebuie să renunți la tot, la avere și la familie, și să-l urmezi pe el. Celor 12 ucenici le-a promis că vor avea o putere mare, că vor sta alături de el în Ziua Judecății pentru a împărți

dreptate hulitorilor lui Israel. Când citim evangheliile cu atenție, Isus pare să fie un egoist extrem. O femeie vine la el și toarnă o sticluță de ulei parfumat peste capul său. Ucenicii sunt indignați de această risipă și spun că ar fi trebuit să fie vândut, iar banii dați celor săraci. Isus nu este de acord cu ei și laudă femeia: „Pentru ce faceți supărare femeii? Căci lucru bun a făcut ea față de Mine“ (Matei 26:10). Isus își exprimă indignarea, amenințându-i cu pedeapsa veșnică pe cei care nu îi respectă cuvintele. Îl amenință pe Iuda, care îl va trăda, spunând: „Vai însă acelui om […]. Bine era de omul acela dacă nu se năștea“ (Matei 26:24).

Suferea Isus de vreo tulburare psihică?

Toate aceste lucruri sugerează că Isus avea o personalitate tulburată. Nu putem fi siguri, deoarece nu avem cum să-l supunem unei expertize psihiatrice amănunțite. Obișnuia să vorbească în pilde atât ucenicilor, cât și celorlalți, spunând adesea lucruri vagi, un comportament nu foarte diferit de cel al persoanelor schizofrenice, care nu mai au legătură cu realitatea. Părea să fie deosebit de îngrijorat de ascendența lui obscură. S-a autointitulat „Fiul Omului“ și a spus că Tatăl său e Dumnezeu, ceea ce sugerează o sensibilitate exacerbată față de posibilele bârfe legate de nașterea sa nelegitimă. Dacă nu ar fi suferit de această confuzie psihologică sau tulburare

psihotică, posteritatea nu l-ar fi confundat niciodată cu fiul lui Dumnezeu, iar creștinismul nu s-ar fi născut. Oare Isus chiar *credea că e* mesia sau fiul lui Dumnezeu? Dacă a avut vreodată astfel de pretenții (ucenicii săi credeau că a avut), înseamnă că suferea de tulburări psihice. Propovăduia că ziua judecății de apoi sau apocalipsa e aproape și că numai *el* oferă adevărul și lumina ce vor salva Israelul și umanitatea de la nimicire. „Adevărat grăiesc vouă: Sunt unii din cei care stau aici care nu vor gusta moartea până ce nu vor vedea pe Fiul Omului venind în împărăția Sa“ (Matei 16:28). „Adevărat grăiesc vouă că nu va trece neamul acesta, până ce nu se vor împlini toate acestea“ (Matei 24:34–35).

Ucenicii săi au crezut toate aceste lucruri și au așteptat să se întoarcă și să împlinească promisiunea mântuirii. O mare parte din această atitudine era, fără îndoială, înrădăcinată în speranțele false și în temerile adepților săi, dar probabil că Isus a ajutat la întreținerea așteptărilor acestora prin delirul său de grandoare, considerându-se mesia, rege al evreilor sau fiul lui Dumnezeu. Mai multe pasaje din evanghelii ne spun că mulți israeliți, inclusiv rudele și vecinii săi, au crezut că e nebun, că e „posedat“ de un demon. În Ioan citim: „Şi mulți dintre ei ziceau: Are demon și este nebun. De ce-L ascultați?“ (Ioan 10:20). „Iudeii I-au zis: Acum am cunoscut că ai demon“ (Ioan 8:52). În Evanghelia după Marcu, citim: „Şi auzind ai Săi,

au ieșit ca să-L prindă, că ziceau: Şi-a ieșit din fire“ (Marcu 3: 21). Cărturarii care veniseră de la Ierusalim au spus: „Are pe Beelzebul și cu domnul demonilor alungă demonii“ (Marcu 3:22). Ei l-au acuzat spunând: „Are duh necurat“. Când se aflau în Nazaret, Isus și ucenicii săi au intrat într-o casă și se pare că s-a adunat o mulțime atât de mare în jur, încât nu au mai avut cum să mănânce: „Şi auzind ai Săi, au ieșit ca să-l prindă, că ziceau: Şi-a ieșit din fire“ (Marcu 3:20–21).

Dacă cineva astăzi ar pretinde că este mesia și că propovăduiește mesajul lui Isus, ar fi considerat nebun. Sunt mii de astfel de suflete rătăcite care au ajuns în instituții psihiatrice. Isus era atât de exasperant pentru autorități, încât l-au răstignit, o soartă mult mai rea. Dar a fost unul dintre motivele pentru care era psihotic? Nu vreau să fiu nedrept cu Isus și, fără îndoială, credincioșii vor fi ofensați de o astfel de sugestie.

Am putea pune, de asemenea, următoarea întrebare ipotetică: a fost Isus homosexual sau bisexual? Nu există, de exemplu, nici o dovadă că Isus s-a căsătorit. Sunt indicii că au existat ritualuri de inițiere în misterele „Împărăției lui Dumnezeu“ prin care au trecut cei mai apropiați ucenici ai săi. La un moment dat, se spune că, în noaptea arestării, Isus se afla împreună cu un tânăr. Poate că participase la astfel de ritualuri. În Evanghelia după Marcu, citim că, după capturarea lui Isus, toți discipolii lui l-au părăsit și au fugit: „Iar un tânăr mergea după El,

înfășurat într-un giulgiu pe trupul gol și l-au prins. El însă, lăsând giulgiul, a fugit gol“ (Marcu 14:51–52).

Descoperirea recentă de către Morton Smith a unei scrisori din secolul al II-lea scrisă de Clement Alexandrinul conferă o anumită credibilitate posibilității existenței unor practici erotice. Scrisoarea se referă la o evanghelie secretă a lui Marcu, ulterior cenzurată de părinții Bisericii. Autorul scrisorii îi atacă pe carpocrații, o sectă creștină timpurie, pentru că se angajaseră în practici libertine pe care le justificau prin raportare la Isus și la ucenicii săi. Conform evangheliei, Isus s-a dus în Betania și a intrat într-un mormânt pentru a învia un tânăr. Această poveste este similară cu cea din Evanghelia după Ioan, unde Isus îl aduce la viață pe Lazăr. Mai departe, aflăm că tânărul „l-a iubit“ pe Isus și „a început să-l roage să-l lase împreună cu el“. Şi apoi se spune că „seara, tânărul a venit la el, purtând doar o haină de pânză peste trupul (său) gol. Şi a rămas cu el în noaptea aceea, căci Isus l-a învățat taina împărăției lui Dumnezeu“[12]. Potrivit lui Smith, Isus practica diferite ritualuri: printre care euharistia, în cadrul căreia le-a poruncit ucenicilor să-i mănânce „trupul“ și să-i bea „sângele“, și botezul, rezervat în primul rând cercului său restrâns de adepți. Deși ar fi putut să aibă unele componente erotice, aceste ritualuri ne dau totodată de înțeles că Isus practica o formă de magie și că celebrările sale religioase semănau cu cele efectuate de alți magicieni ai perioadei.

A fost Isus magician?

Există o importantă interpretare a activității lui Isus, potrivit căreia acesta a fost prestidigitator. Din ceea ce am aflat despre felul în care magicienii, guru și mediumii au operat de-a lungul secolelor, această ipoteză este plauzibilă.[13] Însuși faptul că mulți dintre criticii păgâni și evrei ai lui Isus (cum ar fi Celsus), care au trăit în primele secole după moartea acestuia, l-au acuzat că este magician ar trebui să reprezinte un motiv suficient pentru a lua în considerare o astfel de posibilitate. În plus, însăși Evanghelia ne spune că Isus a fost acuzat în timpul vieții că practică vrăjitoria și magia. Caracterul divin al lui Isus a fost proclamat tocmai pentru că ucenicii săi credeau că poate să facă miracole. Cu alte cuvinte, autoritatea divină a lui Isus se baza, în primul rând, pe faptul că a săvârșit minuni și, în al doilea rând, pe actul învierii. Într-adevăr, aceste afirmații sunt folosite pentru a sprijini articolul de credință fundamental al religiei creștine: că întruparea a avut loc și că Dumnezeu a luat formă umană și a dezvăluit planul său de mântuire a omenirii aflate în suferință prin Isus Cristos, fiul său.

Ştim că magia, superstiția și fanatismul erau larg răspândite în primele două secole ale erei noastre. Lucian, autor roman născut în Siria, ne lămurește ce dimensiune aveau. Credința în

astrologie și prevestiri, în profeții, în artele mistice și oculte era ceva obișnuit. În acest mediu social, magicienii și scamatorii, ghicitorii și clarvăzătorii, profeții și vindecătorii se desfășurau nestingheriți. Promiteau că pot „să facă farmece dușmanilor“, „să ghicească viitorul“, „să descopere comori îngropate“ sau „să te însănătoșească“. Demonologia era ceva obișnuit. Profeții sau exorciștii insistau că pot să-i scape de diavoli pe cei posedați, să-i vindece pe bolnavi, să redea mersul șchiopilor și chiar să le redea viața celor decedați.

Lucian i-a criticat aspru pe impostorii care înșelau oamenii prin tot felul de șiretlicuri. Acești șarlatani profitau de temeri superstițioase și de speranțe iraționale și exploatau credulitatea și vanitatea fiecăruia. Deoarece știința medicală nu era dezvoltată, oamenii căutau cu disperare pe oricine i-ar fi putut vindeca de suferințe, indiferent dacă era vorba de lepră, paralizie, orbire, infecție, cancer sau diferite forme de tulburare psihică. La cine altcineva puteau apela? Așa că recurgeau fără ezitare la vindecători prin credință, la ghicitori și astrologi, la profeți și mediumi.

În textul „Mincinosul patologic“, Lucian critică aspru comportamentul unor asemenea escroci. El îi ia peste picior pe „oamenii care exorcizează stafii și vindecă victimele posedate de diavoli“[14]. El descrie foarte expresiv un sirian din Palestina care se specializează în astfel de cazuri.

> Pacienții lui sunt de genul celor pe care îi apucă crizele la fiecare lună nouă, dându-și ochii peste cap și făcând spume la gură. Şi totuși, el reușește întotdeauna să-i vindece și îi trimite acasă perfect sănătoși, cerând o sumă mare de bani pentru serviciile sale. Când îi găsește întinși la pământ, prima întrebare pe care le-o adresează este: „Ce faci acolo?“ Pacientul nu răspunde, dar diavolul explică, în limba greacă ori într-o limbă străină, cine este, de unde vine și cum a intrat în acel om. Apoi, sirianul începe să-l înjure pe diavol și, dacă e necesar, să-l amenințe până dispare.[15]

În textul său „Alexandru sau profetul mincinos“, Lucian oferă o relatare pe larg a renumitului impostor și escroc care reușise să-i facă pe oameni să creadă că are daruri paranormale speciale, că e vindecător și că deține și alte puteri miraculoase. Alexandru din Abonoteichos oferea în tinerețe servicii sexuale oricui îl plătea. Unul dintre clienții săi a fost un magician, care l-a învățat artele magice. El a observat că viața omului este dominată de doi tirani, speranța și frica, și că atunci când se află sub jugul oprimării, oamenii vor cel mai mult să afle ce le rezervă viitorul. Având în vedere acest lucru, Alexandru s-a specializat în profeție. Lucian povestește cum acesta cum a îngropat în noroi un șarpe mic într-o coajă de ou goală, pe care o lipise cu grijă la loc, pentru ca apoi să descopere minunăția de față cu mulțimea. Alexandru a rostit niște sunete de neînțeles în

timp ce spărgea oul, după care șarpele i s-a târât în palmă. Acest lucru i-a uimit pe cei aflați de față atât de puternic, încât au început să strige și să proclame că s-a petrecut un miracol, iar în momentul următor au îngenuncheat și s-au rugat. Din acea clipă, cariera lui Alexandru a luat o turnură nouă. S-a instalat într-o casă cu un șarpe mare (cel mic se pare că a crescut rapid în câteva zile!) și a început să ghicească viitorul.

Lucian descrie metodele prin care Alexandru îi înșela pe cei care veneau să-l consulte. Îi spunea fiecărui client să scrie întrebări pe o bucată de hârtie, s-o împăturească și s-o sigileze cu ceară. Alexandru a inventat moduri ingenioase pentru a citi întrebările pe ascuns: dezlipea hârtia și apoi resigila ceara, astfel încât să nu se vadă. Răspundea la întrebările oamenilor impresionabili și naivi în mare parte bazându-se pe inteligența și bunul său simț, combinate cu „ghicire plină de imaginație“. Răspunsurile lui, spune Lucian, erau uneori obscure, ambigue și chiar imposibil de înțeles, lucru care totuși i-a impresionat foarte mult pe oameni. Reputația a început să-i crească tot mai mult. Nu numai că lumea îl credea capabil să prezică viitorul, să spună unde se află sclavii fugari, să identifice hoți și comori îngropate, ci și că poate, în anumite cazuri, „să aducă morții la viață“. Pe măsură ce îi creștea faima, a trimis misionari în toate colțurile Imperiul Roman, avertizând cu privire la dezastre iminente și oferindu-și protecția.

Deși nu are de obicei cuvinte bune de spus despre filozofi, Lucian afirmă că epicurienii erau critici la adresa lui Alexandru, căutau să-i îndepărteze pe oameni de superstiții și să-i elibereze de speranțe iraționale: își doreau ca fiecare individ să accepte realitatea și să-și purifice mintea prin intermediul „rațiunii, adevărului și exprimării clare“. Alexandru îi ura pe acești critici și le-a condamnat eforturile, dar faima și influența lui au continuat să se răspândească. Era în mod clar șarlatan și magician, însă oamenii credeau cu fervoare că are puteri paranormale deosebite. Relatarea lui Lucian este pătrunzătoare, deoarece descrie cu exactitate felul în care mediumii, clarvăzătorii, astrologii și guru pot să înșele publicul chiar și în ziua de azi.

A fost Isus șarlatan? A practicat magia? Criticii săi evrei și păgâni credeau că da. Talmudul susține că Isus fusese vrăjitor și magician și că îi făcuse pe oameni să creadă că poate săvârși miracole. Celsus spune că Isus a trăit o vreme în Egipt, unde a învățat arta vrăjitoriei. În *Contra lui Celsus*, Origen citează următoarea afirmație atribuită filozofului grec:

> [Isus] a fost nevoit, din pricina sărăciei, să-și caute de lucru în Egipt. Acolo s-a experimentat în practicarea unor puteri magice cu care se mândresc egiptenii. După ce s-a întors acasă, fălindu-se cu aceste puteri, și datorită lor, Isus s-a proclamat Dumnezeu.[16]

Celsus susține că miracolele lui Isus, precum vindecările, învierea și hrănirea mulțimii, pot fi comparate cu „faptele vrăjitorilor care pretindeau că săvârșesc lucruri destul de uimitoare, precum și cu isprăvile dascălilor egipteni“; aceștia sunt oameni care „își vând în piețe, pe preț de câțiva bănuți, tainele lor sfinte, scot demonii din oameni, vindecă anumite boli […], pregătesc ospețe bogate, mese cu bunătăți și cu cărnuri de toate soiurile, care nici nu există în realitate, punând în mișcare ceea ce nu mai mișcă, dar care nu pare a fi așa decât în imaginație“.

Celsus întreabă apoi:

> Va trebui oare să credem […] că cei care săvârșesc asemenea fapte sunt cu adevărat fii ai lui Dumnezeu, sau va trebui să spunem că astfel de fapte le pot face numai oamenii răi și numai forțele demonice?[17]

Oare Isus era mai asemănător cu Houdini, Blackstone și alți magicieni de scenă sau cu Uri Geller, Eusapia Palladino și alți mediumi șarlatani? Este aceasta interpretarea corectă a activității sale? Noul Testament e plin de mărturii referitoare la fapte miraculoase săvârșite de Isus. Într-adevăr, adepții săi nu au acceptat numai mesajul moral sau concepțiile teologice ale lui Isus, ci au fost copleșiți și de miracolele sale. Mesajul cristic era considerat puternic pentru că fusese rostit de Isus, o figură charismatică, și era considerat autoritar datorită lucrurilor incredibile pe care Isus le putea înfăptui.

Miracolele atribuite lui Isus

Potrivit apărătorilor săi, Isus putea să săvârșească miracole remarcabile ce nu aveau nici o explicație naturală. Putea să transforme apa în vin și să hrănească mulțimile. Putea să potolească furtunile, să usuce smochinii, să meargă pe apă și chiar să alunge o armată de demoni într-o turmă de 2.000 de porci gadareni, care apoi s-au aruncat de pe țărm în mare și au murit înecați. Isus era și tămăduitor: vindeca oameni paralizați, ologi, „cu scurgere de sânge“, muți, orbi sau leproși. Era un exorcist capabil să alunge „duhurile necurate“ și „demonii“ din oameni și să le redea sănătatea mintală celor care erau posedați. Putea să învie morții. Avea, de asemenea, puteri paranormale: precogniție (prezicea viitorul), clarviziune (știa ce se întâmpla în altă parte) și telepatie (citea gândurile altora).

Matei rezumă tipurile de puteri vindecătoare care i-au uimit atât de mult pe adepții săi:

> … tămăduind toată boala și toată neputința în popor […] aduceau la El pe toți cei ce se aflau în suferințe, fiind cuprinși de multe feluri de boli și de chinuri, pe demonizați, pe lunatici, pe slăbănogi, și El îi vindeca. (4:23–25)
>
> †
>
> Au adus la El pe un demonizat, orb și mut, și l-a vindecat, încât cel orb și mut vorbea și vedea. Mulțimile toate se mirau. (12:22–23)

†

> Şi iată, I-au adus un slăbănog, zăcând pe pat. […] Isus a zis slăbănogului: Scoală-te, ia-ți patul și mergi la casa ta. Şi, sculându-se, s-a dus la casa sa. Iar mulțimile, văzând acestea, s-au înspăimântat și au slăvit pe Dumnezeu, Cel care dă oamenilor asemenea putere. (9:2–8)

Nu e cert că Isus chiar i-a vindecat pe oameni așa cum se spune în evanghelii. Nu avem informații medicale precise despre bolile de care sufereau, deoarece textul biblic nu e foarte clar în această privință. Nu avem nici dovezi indubitabile că au fost vindecați și că efectul a fost permanent. Relatările evanghelice sunt întru câtva contradictorii. De exemplu, Matei spune că mai-marele sinagogii s-a apropiat de Isus și i-a spus: „Fiica mea a murit de curând“, implorându-l pe Isus să-și așeze mâinile peste ea și s-o învie (9:18). Când Isus a ajuns la casa mai-marelui sinagogii, a spus: „Copila n-a murit, ci doarme“. Toată lumea a râs de el. Isus a cerut ca toți cei prezenți să iasă din cameră, apoi a intrat în încăpere și „a luat-o de mână și copila s-a sculat“. Vestea aceasta, remarcă Matei, a ajuns să fie cunoscută în tot ținutul (9:23–26).

Marcu ne oferă însă o versiune oarecum diferită, în care mai-marele sinagogii spune: „Fiica mea este pe moarte“ (5:23). El nu afirmă că e moartă. În Marcu, altcineva îl informează pe mai-marele sinagogii că fiica lui a murit, iar Isus îl aude. Când se duce la casa mai-marelui

sinagogii, Isus spune: „Copila n-a murit, ci doarme“ (5:39–40). Marcu mai spune că toată lumea a râs de el. În versiunea sa însă, Isus i-a dus pe mama și pe tatăl copilei, precum și pe cei ce îl însoțeau în locul unde era fata, i-a luat mâna și i-a poruncit să se ridice, ceea ce ea a și făcut (5:35–43). Luca arată numai cum mai-marele sinagogii spune că fiica lui „era pe moarte“ (8:42). Așadar, nu avem un indiciu sigur cu privire la starea reală a fetei, ci numai o mărturie fragmentară și incertă că era moartă sau pe moarte, sugerându-se că a înviat din morți. Nu știm ce boală avea sau de ce anume a fost vindecată. Clar este că abilitatea lui Isus de a vindeca sau de a da impresia că vindecă i-a impresionat puternic pe cei aflați acolo, care au ajuns astfel la concluzia că are puteri supranaturale. Potrivit lui Marcu, cei care l-au auzit pe Isus au început să se întrebe unul pe altul: „Ce este aceasta? O învățătură nouă și cu putere; că și duhurilor necurate le poruncește, și I se supun“ (1:27). În Ioan, citim cuvintele lui Nicodim: „Rabi“, a spus el, „știm că de la Dumnezeu ai venit învățător; că nimeni nu poate face aceste minuni, pe care le faci Tu, dacă nu este Dumnezeu cu el“ (3:2).

Isus al evangheliilor întărește impresia pe care a creat-o, susținând că puterile și cuvintele sale vin de la Dumnezeu, Tatăl său. Astfel, el spune: „Şi cuvântul pe care îl auziți nu este al Meu, ci al Tatălui care M-a trimis“ (Ioan 14:24). Şi din nou: „Cel care M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl“

(Ioan 14:9). Şi încă o dată: „Cuvintele pe care vi le spun nu le spun de la Mine, ci Tatăl – Care locuiește în Mine – face lucrurile Lui“ (Ioan 14:10). Chiar credea asta? Oare delira? Sau credea doar pe jumătate? Practica și magie? Oare acest lucru explică cum și de ce a reușit? Este clar că puterile miraculoase ale lui Isus ocupă un rol central în misiunea sa publică. Este greu de crezut că fără astfel de minuni ar fi atras vreun adept. Evangheliile pomenesc peste 200 de evenimente în legătură cu Isus ce implică ceva neașteptat sau miraculos. Aceste întâmplări neobișnuite sunt cele care i-au convins pe adepții săi că are o misiune divină și că este un Dumnezeu tămăduitor de proporții mitice.

Obiecţii aduse miracolelor

Cum putem interpreta astăzi astfel de fapte? Au fost oare miraculoase? S-au întâmplat cu adevărat? Ar trebui ca mărturiile despre ele să fie considerate autentice? Oare martorii oculari sunt de încredere? Am putea apela și la alt tip de explicații?

În renumitul său eseu despre miracole[18], David Hume ridică obiecții epistemologice serioase la adresa mărturiilor despre astfel de fenomene. Cunoașterea pe care o avem despre natură sau istorie, spune Hume, trebuie să se bazeze pe probele simțurilor, inclusiv pe relatări ale unor martori oculari de încredere. Experiența ne arată

că există o regularitate a legilor naturii, în căror realitate credem pe baze probabilistice. În felul acesta, experiența și deprinderea ne învață că uniformitatea observată în trecut va fi observată și în viitor. Un miracol, prin definiție, „este o încălcare a legilor sau regularităților naturii“. Dar Hume spune: „Nici o mărturie nu ajunge pentru a stabili producerea unei minuni, decât dacă mărturia este cumva de așa natură, încât falsitatea ei să fie mai miraculoasă decât faptul pe care ea năzuiește să-l stabilească“[12].

Hume pune următoarea întrebare: oare probele miracolelor istorice sunt suficient de solide pentru a putea respinge mărturiile trecute și prezente ale simțurilor cu privire la uniformitatea naturii în favoarea acestor excepții? Răspunsul său este negativ. Învierea cuiva este un miracol, observă el. Până acum, acest lucru nu a fost observat în vreo epocă sau țară. Dacă cineva ne povestește că a văzut un mort readus la viață, trebuie imediat să luăm în considerare posibilitatea ca acea persoană să se fi înșelat. Experiența uniformă pe care o avem despre natura morții este echivalentă cu o dovadă a faptului că morții nu se întorc la viață, iar acest lucru ar trebui să reprezinte o respingere a miracolului.

Pentru a accepta un miracol, spune Hume, mărturia pe care se sprijină un astfel de eveniment trebuie să fie suficient de puternică încât să ne răstoarne credința în uniformitatea naturii, care are la bază experiența trecută. Hume e de părere că, până acum, nu s-a întâmplat asta.

De ce? În primul rând, în istorie nu s-au găsit niciodată miracole susținute de un număr suficient de oameni al căror bun simț, educație și învățătură să stea în așa măsură în afara oricărei discuții, încât să fim asigurați că ei nu se înșală pe ei înșiși. În al doilea rând, natura umană este predispusă spre „surpriză și uimire“, astfel încât există o tendință de a găsi satisfacție în astfel de credințe. Există o înclinație puternică de a accepta extraordinarul și miraculosul, în ciuda faptului că istoria conține o mulțime de minuni și profeții ce s-a descoperit că sunt contrafăcute. În al treilea rând, astfel de miracole „sunt răspândite mai ales în rândul națiunilor neștiutoare și barbare“ sau au fost transmise de „strămoși neștiutori și barbari“. Credința în miracole își are adesea rădăcinile în țări îndepărtate, unde acestea au fost respinse și date uitării, dar sunt susținute în alte țări, deoarece temeiurile lor nu sunt examinate. În al patrulea rând, nu există nici o mărturie pentru vreun miracol care să nu fie contrazisă de un număr infinit de martori. Cu alte cuvinte, minunile unei religii le contrazic și le resping pe cele ale tuturor celorlalte. Cele ale unui anumit sistem religios precum islamul diferă de cele ale creștinismului sau budismului. Hume își continuă argumentul și observă că „nici o mărturie pentru vreo minune de orice fel nu s-a ridicat vreodată până la probabilitate și cu atât mai puțin până la probă“. Încrederea în religie, conchide el, se bazează pe credință, nu pe rațiune. Şi adaugă plin de ironie: „Oricine este împins de credință să

adere la ea este conștient de un miracol permanent ce are loc în propria sa persoană, care răstoarnă toate principiile intelectului său și îl determină să creadă ceea ce este cu totul contrar obișnuinței și experienței“.

Acest argument puternic a fost folosit pentru a respinge miracolele Vechiului și Noului Testament *in toto*. Afirmațiile extraordinare necesită dovezi extraordinare pentru a răsturna uniformitatea și regularitățile descoperite prin experiență. Trebuie să avem însă grijă să nu respingem pe temeiuri apriorice mărturia unui eveniment despre care se spune că e miraculos. Natura nu e lipsită de anomalii. Există situații bizare și neașteptate, fenomene unice sau inexplicabile, „fapte forteene“ (numite astfel după Charles Fort, care a catalogat un mare număr de evenimente ciudate). Nu putem să le respingem pur și simplu pe toate din start.

Când ne propunem să evaluăm afirmații despre fenomene neobișnuite, există cel puțin două chestiuni pe care trebuie să le lămurim: în primul rând, dacă faptele descrise au fost comunicate cu exactitate ori s-au bazat pe simple zvonuri, neconfirmate de examinarea specialiștilor. În al doilea rând, în cazul în care au fost comunicate corect, care este explicația lor, cum putem interpreta ce s-a întâmplat? Adesea, un eveniment este considerat „miraculos“ deoarece oamenii nu cunosc sau ignoră cauzele naturale, pe care le atribuie unei intervenții divine sau demonice.

Nu avem cum să știm dacă toate faptele înregistrate în evanghelii au avut loc cu adevărat. Evangheliile, după cum am arătat, au fost mult mai probabil scrise mai curând de credincioși care încercau să-i convingă pe alții să accepte credința lor religioasă decât de istorici obiectivi sau de observatori științifici imparțiali. În general, ne putem îndoi de multe sau chiar de cele mai multe evenimente neobișnuite care au fost raportate. Mulți oameni din mulțime erau creduli, ușor de impresionat, predispuși să accepte credințe fără o examinare adecvată și neînclinați să-și folosească puterea de observație și judecată. Puteau fi ușor înșelați de un magician viclean.

Aici ar trebui subliniat și un alt aspect important. Informațiile furnizate de martori oculari sunt adesea nesigure. Există studii ample care au evidențiat inexactitatea așa-numitelor relatări ale martorilor oculari. Cercetări științifice axate pe identificarea criminalilor de către martori oculari, pe raportarea infracțiunilor de către persoane aflate la fața locului și pe indicarea suspecților dintr-un grup au demonstrat că memoria martorilor este adesea predispusă la erori și exagerare. Judecătorul Nathan Sobel a declarat că identificările incorecte ale martorilor oculari au dus la mai multe erori judiciare decât toate celelalte cauze la un loc.[19]

Mulți cercetători au subliniat care sunt capcanele de aici. Elizabeth F. Loftus a adunat mai multe date din cercetări recente pentru a demonstra acest tip de problemă.[20] Într-un

experiment organizat de studenți de la Universitatea din Washington, două tinere au intrat într-un terminal de autobuz din Seattle, și-au așezat lucrurile pe o banchetă și s-au dus la toaletă. De îndată ce au plecat, un bărbat a început să scotocească prin bagajele lor, a strecurat ceva sub haină și a fugit afară. La întoarcere, una dintre femei a observat că bagajele fuseseră deschise și a țipat: „Mi-a fost furat radiocasetofonul!“ Mai mulți privitori care au asistat la incident au fost de acord mai târziu să dea o declarație despre ceea ce a fost furat și au spus că îl vor recunoaște pe hoț. Aceștia au făcut o descriere detaliată a obiectului, referindu-se la culoarea, forma, mărimea și chiar antena radiocasetofonului furat. De fapt, individul nu luase cu el nici un radiocasetofon: martorii fuseseră influențați de informațiile greșite furnizate de experimentatori.[21]

Interesant este că identificările greșite pot fi făcute nu numai de oameni simpli, ci și de către polițiști și detectivi. A.H. Tinker și E. Christopher Poulton au arătat un film ce înfățișează o scenă petrecută în stradă unui total de 24 de polițiști și 156 de civili. Subiecții au fost rugați să raporteze orice caz de infracțiune și să îi identifice pe cei implicați. Rezultatele au arătat că polițiștii au raportat mai multe presupuse furturi decât civilii, dar ultimii au procedat la fel atunci când au trebuit depisteze infracțiuni reale. Au existat

nenumărate cazuri în care au fost arestate alte persoane decât cele vinovate și condamnate pe baza identificării greșite a martorilor.

Rezultatele acestor studii ne arată, în primul rând, că memoria este adesea inexactă; în al doilea rând, că, în cazul în care situația implică un volum ridicat de stres sau de entuziasm, percepțiile sunt distorsionate; și, în al treilea rând, că, în cazul în care ajung să se lase convinși de un anumit lucru, oamenii tind să interpreteze evenimentul în funcție de credința adoptată.

Toți acești factori ce ne influențează percepția sunt foarte relevanți în cazul formării religiei în general și a creștinismului în particular. Lucru valabil cu atât mai mult cu cât dovezile în favoarea miracolelor sunt transmise pe cale orală, la mâna a doua și a treia. Ceea ce poate să fi fost un eveniment ciudat sau remarcabil pentru un observator inițial este posibil să aibă parte de atât de multe modificări ulterioare, încât să fie aproape imposibil de recunoscut în forma sa finală.

Unele explicaţii naturaliste alternative

Termenul *miracol* este destul de des invocat atunci când se petrece un lucru neobișnuit a cărui cauză naturală nu o cunoaștem. Într-un astfel de caz, nu facem decât să admitem că nu cunoaștem cauzele reale care au acționat. Când vedem pe scenă un magician, putem atribui acțiunile sale

„scamatoriei“, deoarece pot fi explicate cu ușurință prin prestidigitație și prin alte mecanisme de natură fizică; „tămăduirea“ unui vindecător prin credință nu trebuie neapărat să fie atribuită lui Dumnezeu sau forțelor oculte, ci poate avea și o explicație perfect naturală.

Astfel, în loc să afirmăm că Isus avea o origine supranaturală și putea să anuleze legile naturii, poate că ar fi mai bine să căutăm explicații cauzale normale. Hume ne avertizează să nu avem încredere în ceea ce e transmis de tradiție. Dar poate că a mers prea departe. Prefer să examinez felul în care magicienii își execută prestidigitația sau în care au loc predicțiile și vindecările paranormale de astăzi. Aceste lucruri pot explica în parte ce s-a întâmplat în timpul lui Isus.

Nu este de neconceput ca Isus, indiferent dacă credea sau nu că are o misiune divină, să fi practicat și artele înșelătoriei. Această ipoteză are o oarecare credibilitate nu doar pentru că reprezenta punctul de vedere al multora dintre criticii săi din vechime, ci și pentru că poate fi dovedită prin analogie cu felul în care sunt folosite astăzi metode similare. Astfel, ceea ce oamenii credeau a fi miraculos, ocult sau paranormal este posibil să fi fost numai efecte naturale induse prin scamatorii și procese psihologice ce ne fac să credem că anumite evenimente sunt supranaturale deoarece nu le cunoaștem cauzele.

Așa cum am subliniat deja, lumea antică era plină de magicieni, dintre care unii au fost socotiți încarnări ale divinului. Există anumite mărturii interesante ale activității acestora. Simon Magul era cunoscut de primii creștini. Citim în Fapte (8:9–11) că un bărbat pe nume Simon din Samaria i-a uimit pe samariteni cu actele sale magice. Toată lumea l-a ascultat. „Acesta“, spuneau ei, „este puterea lui Dumnezeu, numită cea mare“. Simon i-a convins pe mulți să creadă că e o putere divină întrupată. Josephus spune, de asemenea, că magicienii acelei perioade, care erau numeroși, au făcut lucruri similare cu cele realizate de Isus. „Obținerea duhului“ (la fel ca în botezul lui Isus) reprezenta primul pas pentru mulți magicieni. Aceștia practicau „ritualuri secrete de inițiere în mistere“ pentru a căpăta puteri și îi vrăjeau pe cei care se lăsau impresionați de capacitățile lor. În opinia lui Morton Smith, episoadele în care Isus e condus de un spirit în pustie și în care învinge un demon reprezintă o formă obișnuită de inițiere șamanică. Capacitatea de a vindeca afecțiuni psihosomatice este mult mai eficientă când există o convingere fermă că individul charismatic este înzestrat cu puteri supranaturale.

În cazul în care a călătorit în Egipt, Isus ar fi putut învăța artele și practicile numeroșilor preoți și magicieni care activau acolo. Un caz elocvent este utilizarea de către Isus a tehnicii scuipatului. În Evanghelia după Ioan citim că Isus a întâlnit un orb: „A scuipat jos și a făcut tină din scuipat și

a uns cu tină ochii orbului și i-a zis: «Mergi de te spală în scăldătoarea Siloamului»“ (9:6–7). Se pare că omul și-a recăpătat după aceea vederea. Papirusurile egiptene se referă deseori la scuipat, care era considerat o practică religioasă și magică, dar și un act curativ. Uneori, saliva era amestecată cu nisip sau apă și aplicată pe nări, ochi sau alte părți afectate. Isus practica aici o formă de vindecare care nu era ceva neobișnuit în lumea antică.[22]

Hipolit oferă o descriere detaliată și interesantă referitoare la Simon Magul.[23] Într-un tratat scris în jurul anului 200 e.n., acesta îl descrie pe Simon ca fiind priceput în artele magice: îi exploata pe alții și chiar a căutat să se deifice. Hipolit prezintă, de asemenea, felul în care lucrau alți magicieni care pretindeau că au puteri divine. Marcus, de exemplu, a fost „priceput în practici magice“, folosea șiretlicuri sau apela la demoni pentru a-i păcăli pe oameni și pretindea „că rezidă în el cea mai mare putere izvorâtă din tărâmuri nevăzute și nepătrunse“. „Printre lucrurile pe care le face prin șiretlic se numără «consacrarea unei cupe», pe care apoi o face să fie de culoare violet și uneori roșie, «astfel încât cei înșelați să creadă că un anumit har s-a pogorât și a dat o putere ca de sânge lichidului.»“ Apoi, rostește incantații deasupra cupei și astfel „îi distrage pe cei înșelați și pe trecători și e socotit făcător de minuni pentru că umple paharul mai mare cu cel mai mic, astfel încât dă pe dinafară“.

Ritualul euharistiei are puternice conotații magice. În plus, transformarea apei în vin de către Isus ar fi putut să fie realizată prin prestidigitație. Chiar și hrănirea mulțimilor (dacă s-a întâmplat vreodată) este posibil să fi fost rezultatul unei iluzii, la fel cum un magician poate să pară că taie cu fierăstrăul în două o femeie. Chiar și mersul pe apă nu este diferit de mersul pe un banc de nisip. Ne putem imagina multe modalități de a da impresia că pășești pe apă. Un fapt curios este că atunci când *credem* că o altă persoană posedă puteri supraomenești, suntem mult mai înclinați să acceptăm orice eveniment bizar și insistăm că nu poate fi explicat prin cauze naturale. În urma formării unei astfel de credințe, chiar și cea mai mică abatere de la normalitate este considerată dovada unui miracol.

Acest fenomen poate fi întâlnit și astăzi: e destul de ușor să pretinzi că ai puteri paranormale și să-i înșeli pe oameni. Magicianul și scepticul James Randi și alți doi iluzioniști tineri, Steve Shaw și Michael Edwards, ne-au arătat cât de ușor este să păcălești oamenii. Experimentul este cunoscut sub numele de proiectul Alpha.[24] Randi era convins că parapsihologii sunt mult prea ușor înșelați de oameni care pretind că sunt mediumi – Uri Geller este un exemplu notabil – în condițiile în care acești „mediumi“ foloseau doar trucuri magice banale. Randy i-a instalat pe Shaw și Edwards într-un laborator de parapsihologie din St. Louis. Cei doi tineri au pretins că dețin puteri paranormale și, folosind cele mai rudimentare

trucuri, i-au păcălit cu ușurință pe experimentatori. Dar și mai tulburător a fost faptul că, în momentul în care presa a raportat că Shaw și Edwards sunt mediumi, oameni de pretutindeni au vrut să apeleze la serviciile lor. A fost un fenomen înspăimântător, au spus ei cu uimire, care ilustrează cât de ușor pot fi păcăliți oamenii și cum își lasă așteptările să le influențeze percepțiile.

Efectul puternic pe care credința în fenomene magice sau oculte îl poate avea asupra oamenilor a fost demonstrat de doi psihologi, Barry Singer și Victor Benassi.[25] Ei le-au prezentat studenților de la psihologie un individ pe nume Craig, care era îmbrăcat într-o mantie lungă purpurie și realiza așa-numite acte paranormale. Îndoia o tijă de metal, aparent prin psihochinezie. Legat la ochi, citea numerele de pe un caiet ținut ascuns și putea să transfere cenușă de pe dosul palmei unei persoane în palma sa. Deși păreau să contrazică experiența obișnuită și noțiunile noastre de cauzalitate, aceste acte erau simple scamatorii pe care orice magician bun le poate face. La unele săli de clasă, profesorii le-au spus studenților că misteriosul personaj pretinde că are puteri paranormale, adăugând că ei personal nu sunt convinși. La alte săli de clasă, le-au spus studenților că vizitatorul este iluzionist și va prezenta un număr de magie. Cercetătorii au aflat cu surprindere că atât la cursurile în care li s-a spus că este „medium“, cât și la cele în care li s-a

spus că este „iluzionist“, aproximativ două treimi dintre studenți credeau că Craig are puteri paranormale.

În cele două săli de clasă unde s-a spus că Craig este iluzionist, au existat relativ puțini studenți care să accepte această descriere. Credința în puteri paranormale era destul de dominantă, era puternică și încărcată de emoție. Unii studenți și-au acoperit hârtiile pe care le aveau în față cu termeni specifici exorcismului și cu formule de alungare a diavolului. Mulți studenți au fost cuprinși de teamă sau au fost afectați emoțional. Cei mai mulți și-au exprimat uimirea. Când Craig se afla pe la jumătatea incantației în timpul „îndoirii“ tijei de metal, clasa era deja într-o stare de surescitare. Studenții stăteau înțepeniți în scaun, cu ochii larg deschiși și gura căscată, cântând împreună cu magicianul. Când metalul s-a îndoit, au oftat și au murmurat. După terminarea cursului, unii au continuat să rămână așezați, privind în gol sau scuturându-și capul; alții, plini de entuziasm, s-au repezit la Craig, întrebându-l cum ar putea să dezvolte astfel de puteri. Singer și Benassi consideră că au fost martorii unui efect comportamental extraordinar de puternic. Cei doi psihologi cred că, dacă Craig le-ar fi cerut studenților să-și rupă hainele de pe ei, să-i dea bani și să pornească un nou cult, unii ar fi răspuns cu entuziasm. Se întâmpla ceva ce nu înțelegeau. În plus de asta, mulți studenți fuseseră puternic afectați emoțional.

Singer și Benassi au fost atât de intrigați, încât au continuat experimentele prin prezentarea lui Craig altor studenți, cărora le-au explicat cât se poate de clar că în fața lor se află un magician care face trucuri. Această abordare a reușit să reducă oarecum credința că are puteri paranormale, dar niciodată sub 50%. Cel mai remarcabil rezultat al testului, au spus ei, l-a reprezentat faptul că nu au putut să reducă câtuși de puțin convingerea că Craig nu este un om obișnuit, chiar dacă s-a arătat limpede că este vorba de șiretlicuri și acte de magie. Singer și Benassi au ajuns la concluzia că unii oameni își vor păstra cu încăpățânare credința că o persoană are puteri paranormale indiferent de dovezile care le sunt prezentate. Interesant este că Craig nu a spus în nici un moment că ar fi medium și nici nu a susținut că are puteri neobișnuite. Testele lui Singer și Benassi au fost între timp reproduse de alți cercetători, cu rezultate similare. Ei au ajuns la concluzia că rezultatele obținute, oricât de bizare ar fi, au „o generalitate crescută“ și că procesele psihologice pe care le-au identificat provizoriu ca fiind implicate în întreținerea credinței în paranormal „sunt prezente și active în cadrul populației generale“.

Toate aceste lucruri ne indică faptul că există o înclinație adânc înrădăcinată către gândirea magică. Desigur, ispita transcendenței era la fel de puternică pe vremea lui Isus. Disponibilitatea de a crede în magie este mult sporită atunci când magicianul, precum Isus, este o personalitate

puternică. Asemenea indivizi charismatici sunt capabili să facă farmece. Incantațiile și alte rituri nu fac decât să contribuie la sugestia că respectivul are puteri divine. Încrederea deplină în eficacitatea magiei se aplică mai ales în cazul fenomenului vindecării prin credință și ajută în mare parte la explicarea sa. Oamenii vor cu disperare să fie vindecați. Întrucât multe boli sunt de origine psihosomatică, dispoziția psihică a persoanei îi poate influența comportamentul. Acest lucru ar putea explica efectul puternic pe care credința îl poate avea asupra unor boli. Vindecarea nu este intervenția lui Dumnezeu în natură, ci se produce deoarece o stare psihologică influențează și generează o schimbare, după cum a observat Freud la pacienții isterici, care fuseseră afectați fizic de propria nevroză. După cum am văzut, nu avem cum să știm de ce fel de boli sufereau oamenii menționați în Noul Testament, care au fost simptomele clinice sau dacă au scăpat de boală definitiv ori doar temporar. Presupusele vindecări se bazează pe dovezi fragmentare oferite de autorii Evangheliei și nu știm în ce măsură au funcționat. În nici un caz Isus nu a făcut să crească un membru sau să se petreacă ceva absolut miraculos. Majoritatea așa-numitelor vindecări par să aibă legătură cu boli psihosomatice și există posibilitatea ca multe dintre ele să fi avut la bază metode similare cu cele atribuite lui Alexandru de către Lucian. De exemplu, se pare că Isus a folosit șaptezeci de „iscoade“, care erau trimise câte două, înaintea

sa, în fiecare cetate și loc pe care intenționa să le viziteze (Luca 10:1–2). Este posibil ca acești indivizi să-i fi raportat apoi lui Isus starea unora dintre cei care urmau să fie „vindecați“ sau despre care trebuia să facă „profeții“; prin urmare, unele evenimente paranormale atribuite lui Isus ar fi putut să apară ca urmare a cunoștințelor anterioare pe care le avea despre indivizii implicați.

Există o poveste interesantă în Evanghelia după Ioan despre puterile paranormale ale lui Isus: se pare că a putut să-i spună unei femei multe lucruri despre ea însăși. Ucenicii plecaseră în cetate pentru a cumpăra de mâncare, lăsându-l pe Isus singur lângă o fântână. Între timp, o femeie samariteană a venit să ia apă. Isus a rugat-o să îi dea și lui să bea și a intrat cu ea în vorbă, spunând o pildă despre apa vieții veșnice. Ea a răspuns că vrea să bea o astfel de apă. Isus i-a zis: „Du-te și cheamă pe bărbatul tău și vino aici“. Ea a răspuns: „N-am bărbat“. „Bine ai zis că nu ai bărbat“, a spus Isus, „că cinci bărbați ai avut și cel pe care îl ai acum nu-ți este bărbat. Aceasta adevărat ai spus“. Femeia e uimită de câte știe și le spune celor din cetate: „Veniți să vedeți un om care mi-a spus toate câte am făcut. Nu cumva Acesta este Cristosul?“ (Ioan 4:8–30). Să fi fost o „citire la rece“ (bazată pe indiciile reperate Isus pe loc) sau o „citire la cald“ (bazată pe informații adunate și comunicate de alții)? Isus putea să fi aflat cu ușurință în prealabil detalii despre viața

femeii, furnizate de iscoadele sale. Dacă este așa, atunci Isus a folosit tehnici la care ghicitorii de astăzi apelează des.[26]

În Evanghelia după Luca citim că multă lume privea cu suspiciune puterile lui Isus. După ce a vindecat un om mut scoțând demonul din el, Luca povestește că „mulțimile s-au minunat, iar unii dintre ei au zis: «Cu Beelzebul, căpetenia demonilor, scoate demoni»“ (11:14–15). Oamenii din orașul lui Isus nu credeau că acesta are puteri miraculoase, ci îl considerau nebun sau vrăjitor. Adesea, când cereau un semn de la Dumnezeu, el nu le oferea nici unul. Astfel, vedem că Isus nu putea de fiecare dată să realizeze un lucru la cerere, ceea ce ne face să bănuim că avea nevoie de o anumită pregătire prealabilă. Matei confirmă faptul că Isus nu a făcut multe minuni în orașul său (13:55–58), așa că „se sminteau întru el“. Acest lucru l-a determinat pe Isus să spună: „Nu este prooroc disprețuit decât în patria lui și în casa lui“. „Şi n-a făcut acolo multe minuni“, spune Matei, adăugând că s-a întâmplat „din pricina necredinței lor“, ceea ce ar întări opinia că miracolele depind de măsura în care realitatea lor e acceptată de cei de față. În cazul în care credința e absentă sau e minimă, reușita nu mai e garantată. Marcu spune, de asemenea, că Isus a vindecat „numai câțiva oameni“ în orașul său, iar Ioan afirmă că, la acea vreme, „nici frații Lui nu credeau în El“ (7:5). Luca, de asemenea, spune că „alții, ispitindu-l, cereau de la El semn din cer“. La care Isus a răspuns în mod ambiguu: „Neamul

acesta este neam viclean; cere semn, și semn nu i se va da decât semnul proorocului Iona. Căci precum a fost Iona semn Ninivitenilor, așa va fi și Fiul Omului neamului acestuia“ (Luca 11:29–30). În Marcu citim, de asemenea, că fariseii au cerut un semn din cer, la care Isus a răspuns: „Pentru ce neamul acesta cere semn? Adevărat grăiesc vouă că nu se va da semn acestui neam. Şi lăsându-i, a intrat iarăși în corabie și a trecut de cealaltă parte“ (8:11–13). Astfel, Isus nu a putut să facă minuni oriunde sau la cerere, prin urmare este posibil să fi avut nevoie de o pregătire adecvată înainte de a-și putea expune puterile paranormale.

Un miracol renumit, care ridică unele semne de întrebare, este cel al presupusei învieri a lui Lazăr. Întreaga poveste este posibil să fi fost împrumutată din mitologia egipteană și împodobită de autorii evangheliilor. Putem doar specula despre ce s-a întâmplat de fapt; circumstanțele sunt, cel puțin, ciudate. Potrivit lui Ioan (11:3, 5), Isus îi cunoștea pe Lazăr și pe surorile lui, Maria și Marta, și „iubea Isus pe Maria și pe sora ei și pe Lazăr“, iar surorile i-au trimis un mesaj lui Isus în care spuneau că „cel pe care îl iubești este bolnav“. Dar în loc să plece direct către Lazăr, Isus a așteptat două zile. În cele din urmă, când a sosit în Betania, i s-a spus că Lazăr a fost așezat de patru zile în mormânt. Isus s-a dus la mormânt, o peșteră, și cere ca piatra de la intrare să fie înlăturată. Şi a strigat:

„Lazăre, vino afară!“, iar Lazăr a ieșit, „fiind legat la picioare și la mâini cu fâșii de pânză și fața lui era înfășurată cu mahramă“.

Acest episod are toate caracteristicile unui subterfugiu. De ce a așteptat Isus două zile pentru a-și vizita prietenul? E ceva în neregulă aici. În plus, de unde știm că Lazăr era mort când a sosit Isus? O astfel de ispravă ar fi fost perfectă pentru cei care se îndoiau: Lazăr trebuia să dea impresia că a murit, astfel încât Isus să poată demonstra că are puteri miraculoase. Dacă a fost așa, Lazăr (dacă nu și alții) trebuie să fi planificat această înșelătorie împreună cu Isus. Lazăr era un prieten apropiat al lui Isus, de vreme ce auzim de el din nou atunci când stă împreună cu Isus la o cină la care servea Marta. Ideea că Isus l-a înviat pe Lazăr din morți i-ar fi crescut cu certitudine reputația.

Biblia actuală este produsul mai multor autori și al selecției și cenzurii efectuate de conciliile bisericești. O mare parte a materialului a fost eliminată și modificată. Nu știm dacă ceea ce a supraviețuit este autentic. Mai devreme, am făcut aluzie la Evanghelia secretă după Marcu, conform căreia Isus a avut o relație specială cu un tânăr (Lazăr?) pe care îl înviase din morți. Tânărul „l-a iubit pe Isus“ și la un moment dat și-a petrecut noaptea împreună cu el. Isus l-a învățat „taina împărăției lui Dumnezeu“, ceea ce sugerează o relație foarte strânsă. Dacă Isus a fost magician, Lazăr *ar fi putut* să fie complicele lui.

Pentru mulți, învierea lui Lazăr reprezintă unul dintre cele mai remarcabile fapte miraculoase săvârșite de Isus. Cu toate acestea, mult mai impresionantă a fost propria înviere și dispariție din mormânt. De fapt, învierea lui Isus este, pentru posteritate, cel mai important eveniment al întregii sale cariere.

Răstignirea şi moartea lui Isus

Piatra de temelie a notorietății lui Isus se bazează pe răstignirea, moartea și presupusa lui înviere. Nu voi examina procesul lui Isus, baza acuzațiilor îndreptate împotriva lui sau condamnarea sa. Pentru creștinism, esențial este ceea ce s-a întâmplat după răstignire. Potrivit lui Pavel, fără înviere, întreaga credință creștină este zadarnică. Creștinismul promite mântuirea eternă pentru cei care cred în Isus; dar dacă nu ar fi înviat din morți, atunci articolul principal al credinței creștine nu ar avea nici un fundament.

> Dacă se propovăduiește că Cristos a înviat din morți, cum zic unii dintre voi că nu este înviere a morților? Dacă nu este înviere a morților, nici Cristos n-a înviat; și dacă Cristos n-a înviat, zadarnică este atunci propovăduirea noastră, zadarnică și credința noastră. Ne aflăm încă și martori mincinoși ai lui Dumnezeu, pentru că am mărturisit împotriva lui Dumnezeu că a înviat pe Cristos. (1 Cor. 15:12–15)

Care sunt dovezile că acest eveniment miraculos a avut loc? Isus a fost batjocorit de cei care asistau la suferința sa de pe cruce:

> „Pe alții a mântuit“, au spus ei, „iar pe Sine nu poate să Se mântuiască! Dacă este regele lui Israel, să Se coboare acum de pe cruce, și vom crede în El. S-a încrezut în Dumnezeu; să-l scape acum, dacă-L vrea! Căci a zis: Sunt Fiul lui Dumnezeu“. (Matei 27:40–43)

Logica lor era inatacabilă. Dacă Isus avea puteri divine, ar fi avut cum să dea o turnură mai favorabilă evenimentelor. Dacă era fiul lui Dumnezeu, de ce Tatăl său nu a intervenit? Marele paradox este că Isus practic a cedat în apărarea sa la proces, ca și cum ar fi știut că e vinovat. Pe cruce, în ultimul moment al morții iminente, el strigă: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, de ce M-ai părăsit?“ (Marcu 15:34–35), ca și cum ar fi crezut într-o oarecare măsură în puterile sale, pentru ca, în cele din urmă, să descopere că sunt inexistente. Totuși, această înfrângere totală a lui Isus este folosită de către ucenicii săi pentru da impresia că, de fapt, a ieșit victorios. Ei au reușit să realizeze acest lucru prin intensificarea și exagerarea poveștii învierii sale.

Care sunt faptele ce înconjoară moartea și învierea lui Isus? Din moment ce acest eveniment (mai mult decât ficțiunile din jurul nașterii sale) este crucial pentru religia creștină, ne-am aștepta să fie bine confirmat prin mărturii directe ireproșabile. Din nefericire, singurele „dovezi“ pe

care le avem sunt conținute în Noul Testament. Nu a supraviețuit nici o mărturie independentă (dacă a existat așa ceva) care să confirme acest eveniment de proporții cosmice. Chiar și așa, relatările biblice sunt fragmentare și contradictorii. Dacă citim cele patru evanghelii în paralel, neconcordanțele sunt extrem de izbitoare. Acest lucru ar trebui să arunce un semn de întrebare asupra faptelor relatate acolo. Oare Isus era mort când a fost luat de pe cruce? Sau pur și simplu leșinase și se credea că e mort, dar și-a revenit și a fost scos rapid din mormânt de către discipolii săi? Oare a apărut pentru o scurtă perioadă după răstignire, parțial deghizat, pentru ca apoi să dispară sau, în cele din urmă, să moară din cauza rănilor suferite? Există multe scenarii posibile pe seama cărora putem specula. Lucrul clar este că dovezile în favoarea învierii lui Isus sunt extrem de slabe.

Un lucru extrem de ciudat este că, în cazul în care s-a întâmplat asta, Isus s-a arătat numai celor care credeau în el, nu și unor observatori neutri sau celor care i s-au opus. În plus, el nu i-a pedepsit pe cei care l-au persecutat sau care au fost complici în procesul și răstignirea lui. Având în vedere faptul că Dumnezeu își arată mânia păcătoșilor (venind în ajutor numai celor care cred în El și ascultă de voia lui), este de mirare că nu s-a întors pentru a le arăta ce înseamnă răzbunarea divină. Ar fi reprezentat o excelentă afișare a puterii divine! În schimb, el se întoarce în secret. Dacă Cristos chiar a fost trimis de

Dumnezeu pentru a anunța mesajul său, atunci cu siguranță un eveniment public major, organizat cu mare fanfară, ar fi fost mult mai eficient. Ar fi putut să fie pus în scenă simultan la Ierusalim, în fața lui Pilat și a Sinedriului, și la Roma, înaintea împăratului și Senatului. Cel puțin, Dumnezeu ar fi putut face soarele să stea nemișcat în miezul zilei (așa cum se spune că a făcut în cazul lui Iosua) pentru ca fiecare istoric din lume să consemneze evenimentul.

Cum este descris episodul morții în cele patru evanghelii? Să examinăm mai întâi Evanghelia după Marcu (15:25–39). Citim că Isus a fost răstignit între doi tâlhari la nouă dimineața. Pe crucea lui se afla inscripția: „Regele iudeilor“. La prânz, întunericul s-a lăsat peste întreaga țară și a durat până la ora trei după-amiază. Isus a strigat: „Eloi, Eloi, lama sabahtani?“ „Iată, îl strigă pe Ilie“, spun unii dintre cei aflați de față. Folosind o trestie, un bărbat a ținut un burete înmuiat în oțet pe buzele sale. „Să vedem dacă vine Ilie ca să-l coboare.“ „Iar Isus, scoțând un strigăt mare, Şi-a dat duhul“, și catapeteasma Templului s-a sfâșiat în două. Centurionul care stătea în fața lui, văzând cum a murit, a zis: „Cu adevărat omul acesta era Fiul lui Dumnezeu!“ Se aflau și câteva femei care priveau de departe; între ele erau Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacov cel Mic și a lui Iosi, și Salomea. Isus a murit după șase ore, o durată relativ scurtă. Seara, Iosif din Arimateea a mers cu îndrăzneală la Pilat și a cerut trupul lui Isus. „Pilat s-a mirat că a și murit“

(Marcu 15:44–45). A trimis după centurion pentru a afla dacă e adevărat și, după ce i s-a confirmat acest lucru, i-a dat lui Iosif permisiunea să ia trupul.

În Evanghelia după Luca (23:26 *sqq.*) sunt introduse alte detalii. De exemplu, unul dintre tâlharii aflați lângă el i-a reproșat: „Nu ești Tu Cristosul? Mântuiește-te pe Tine Însuți și pe noi“. Dar celălalt l-a certat pe primul, spunând: „Acesta însă n-a făcut nici un rău“, adăugând „pomenește-mă, Doamne, când vei veni în împărăția Ta“. La care Isus a răspuns: „Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu Mine în rai“. Inscripția, după cum ne spune Luca, conținea cuvintele: „Acesta este regele iudeilor“. Luca susține că Isus afirmase mai devreme: „Părinte, iartă-le lor, că nu știu ce fac“. Luca declară că Isus a murit la ora trei după-amiaza și a strigat: „Părinte, în mâinile Tale încredințez Duhul Meu“. Dar, în acest caz, centurionul aflat de față a spus: „Cu adevărat, Omul Acesta drept a fost“. Luca povestește că toți prietenii lui Isus se aflau la distanță, inclusiv femeile care l-au însoțit din Galileea.

În Evanghelia după Matei, aflăm că pe crucea lui Isus se putea citi: „Acesta este Isus, regele iudeilor“ (27:37). Inscripția nu este exact aceeași în evangheliile sinoptice, ceea ce ne face să ne întrebăm cât de precișii au fost martorii oculari. Matei spune: „În același chip Îl ocărau și tâlharii cei răstigniți împreună cu El“ (27:44). Nu numai că a fost sfâșiată catapeteasma Templului, ci, totodată, „pământul s-a cutremurat și pietrele s-au

despicat; mormintele s-au deschis și multe trupuri ale sfinților adormiți s-au sculat“ (27:52). Matei susține că, după învierea lui Isus, sfinții înviați au intrat în cetatea sfântă, unde mulți i-au văzut. Acest eveniment nu e nici măcar pomenit de Marcu sau de Luca. Însă Matei se referă la centurion și la „cei ce împreună cu el păzeau pe Isus“, care, înfricoșându-se, au zis: „Cu adevărat, Fiul lui Dumnezeu era Acesta!“ (27:54). Printre cei care priveau de departe „erau Maria Magdalena și Maria, mama lui Iacov și a lui Iosi, și mama fiilor lui Zevedeu“.

Versiunea ioanină a răstignirii diferă în privința mai multor detalii importante. De exemplu, Matei (27:28–29) povestește că Isus a fost batjocorit de soldații lui Pilat după proces și înainte de răstignire: „Şi dezbrăcându-L de hainele Lui, L-au îmbrăcat cu o hlamidă roșie“ și i-au pus pe cap o cunună de spini. Apoi, soldații romani l-au dezbrăcat din nou și i-au pus vechile haine. Însă, potrivit lui Ioan, „L-au îmbrăcat cu o mantie purpurie“, nu cu una roșie (19:2). Ioan spune că răstignirea a avut loc cu o zi înainte de Paște, în vreme ce Marcu, Luca și Matei spun că s-a petrecut în ziua următoare. Există și alte elemente care diferă. Ioan spune că inscripția suna astfel: „Isus nazarineanul, regele iudeilor!“ (19:19). Astfel, avem patru inscripții ușor diferite. Discrepanțele nu se opresc aici. Ioan susține că de față erau și alți adepți ai lui Isus, care se aflau aproape de el: „Stăteau, lângă crucea lui Isus, mama Lui și sora mamei Lui, Maria lui Cleopa, și

Maria Magdalena [… și] ucenicul pe care Îl iubea“ (19:25–26). De fapt, Isus intră în vorbă cu mama sa. Ioan mai spune că cineva îi dă lui Isus un burete înmuiat în oțet înfipt într-o suliță (și nu o trestie). Ne-am aștepta că ultimele cuvinte ale lui Isus ar avea o importanță crucială, dar chiar și aici dăm peste relatări contradictorii. Spre deosebire de Luca, Ioan spune: „După ce a luat oțetul, a zis: «Săvârșitu-s-a». Şi plecându-Şi capul Şi-a dat duhul“ (19:29–30).

Ioan oferă alte detalii interesante. Pentru că era ajunul Paștelui, evreii voiau ca trupurile de pe cruce să nu rămână acolo și în ziua de Sabat. Așa că l-au rugat pe Pilat să le zdrobească fluierele picioarelor și să-i ridice de pe cruci. Ostașii au rupt picioarele celor doi tâlhari, dar nu și pe ale lui Isus, din moment ce au descoperit că era deja mort. Crurifragiumul poate să imite șocul și să provoace moarte rapidă, dar nu este clar dacă aceasta a fost situația lui Isus. O întrebare interesantă ar fi aceea dacă Isus a băut vreun lichid al cărui conținut l-a făcut să leșine. Sunt posibile tot felul de scenarii ipotetice cu privire la înțelegerea dintre complicii săi pentru a-i ușura accesul la substanțe care l-ar fi făcut să-și piardă cunoștința și, dacă era coborât de pe cruce la timp, să scape de pedeapsa capitală. Există unele explicații medicale alternative compatibile cu un astfel de complot.

Potrivit lui Ioan, unul dintre ostași l-a împuns în coaste pe Isus cu sulița „și îndată a ieșit sânge și apă“. Ioan susține că „cel ce a văzut a

mărturisit și mărturia lui e adevărată “ (19:31–36). Dr. Janet Caldwell, patolog, oferă un posibil diagnostic post-hoc al stării lui Isus, susținând că înfigerea unei sulițe între coastele victimei reprezenta un test standard pentru stabilirea decesului.[27] În opinia sa, prezența apei indică faptul că în piept era lichid și că Isus ar fi avut „pleurezie tuberculoasă cu efuziune“. Caldwell susține că această afecțiune este sugerată și de o relatare din Evanghelia după Luca, unde se afirma că, atunci când Isus și-a petrecut noaptea în grădină, „sudoarea lui s-a făcut ca niște picături de sânge ce cad pe pământ“ (22:44). În plus de asta, Isus nu a putut să-și poarte crucea către locul pentru răstignire. Fusese biciuit, lucru care l-a slăbit; dar textul ne mai indică faptul că ar fi avut o boală. Dacă Isus a suferit din cauza acestei afecțiuni, Caldwell este de părere că medicina modernă poate oferi o explicație a pseudodecesului său, sub formă de inconștiență sau comă. Să rezumăm scenariul posibil: Isus a suferit de pleurezie cu efuziune în partea dreaptă a cavității toracice, ceea ce în timpul răstignirii a dus la o stare de șoc cu pierderea cunoștinței, dând astfel impresia că a murit; eliminarea lichidului din cavitatea toracică a făcut posibilă recuperarea, la care au contribuit îndepărtarea sa de pe cruce și faptul că a fost pus la orizontală într-o cameră rece, ceea ce, conform evangheliilor, s-a și întâmplat când a fost așezat în mormânt.

Dr. Pierre Barbet susține că agonia răstignirii este provocată de poziția ridicată a brațelor, ceea ce face ca persoana răstignită să aibă o senzație de sufocare progresivă.[28] O astfel de poziție generează o dispnee extrem de neplăcută sau greutate în respirație. Oxigenarea nu se realizează în mod corespunzător în plămâni, care nu funcționează eficient, iar povara suplimentară produce un fel de stare tetanică a întregului corp. Așa se ajunge la asfixiere. Dacă Isus avea pleurezie, această afecțiune s-ar fi intensificat rapid prin trecerea alternativă de la asfixiere la respirație în timpul răstignirii, ajungându-se destul de rapid la starea de șoc. Astfel, s-ar putea ca Isus să nu fi fost mort când a fost coborât de pe cruce.

Următoarea etapă a poveștii are la rândul său elemente contradictorii. Iosif din Arimateea a luat trupul lui Isus (conform Evangheliei după Matei); l-a înfășurat într-o pânză curată de in și l-a așezat în mormântul tăiat în stâncă. Apoi a rostogolit o piatră mare la intrare. Marcu și Luca spun același lucru. Ioan, cu toate acestea, ne informează că i s-a alăturat Nicodim și i-au înfășurat trupul „în fâșii de pânză de in“, conform tradiției evreiești de înmormântare (19:40–41).

Acest lucru pune la îndoială autenticitatea așa-numitului Giulgiu din Torino, despre care mulți cred astăzi că este giulgiul în care a fost îngropat Isus. Ioan relatează mai târziu că erau „fâșiile de pânză jos“ și „mahrama, care fusese pe capul Lui“ (20:6–7). Dacă Ioan are dreptate, nu era un

giulgiu, ci fâșii de pânză de in. Dar dacă au dreptate, Matei, Marcu și Luca contrazic relatarea lui Ioan, care sugerează faptul că trupul a fost probabil înfășurat ca o mumie. În Evanghelia după Luca, ni se spune că Petru s-a uitat în mormânt și a văzut fâșii de pânză întinse pe pământ (24:12), ceea ce ar întări relatarea lui Ioan despre existența mai multor pânze. Prezența unei mahrame separate pentru față ar contrazice legenda că exista un giulgiu.

Persistența faimei Giulgiului din Torino este o ilustrare clasică a credinței deliberate. Este exasperant să afli că foarte multă lume încă mai crede că este giulgiul autentic în care a fost înmormântat Isus. Dacă ar fi adevărat, ar reprezenta singura confirmare a învierii. Care sunt faptele?

Au existat numeroase mărturii despre relicve și alte artefacte religioase care au fost venerate și chiar despre alte giulgiuri. Giulgiul din Torino a apărut în Lirey, Franța, în jurul anului 1353. Este o pânză de in lungă de 4,3 metri, care se pare că are imprimată pe ea imaginea corpului lui Isus. Figura de pe giulgiu poartă o coroană de spini și are pete de sânge în zona mâinilor, picioarelor și a părții drepte. În 1357, giulgiul este expus și se adună o mulțime de pelerini pentru a-l vedea. Episcopul Pierre d'Arcis a efectuat o investigație în vederea stabilirii autenticității sale în 1389 și apoi a trimis un raport detaliat către papă; episcopul susținea că giulgiul este un fals. D'Arcis a mai spus că motivele expunerii

giulgiului erau avariția și câștigul financiar; în plus, a scris că a fost realizat printr-o manevră inteligentă. Într-adevăr, artistul care a pictat imaginea a ieșit din anonimat și a mărturisit. Între timp, pânza a fost folosită pentru a atrage mulțimile și au apărut mărturii că ar putea face minuni, inclusiv că ar putea vindeca. Episcopul s-a plâns că, în timpul expunerii, anumiți indivizi au fost plătiți pentru a spune că s-au vindecat. Giulgiul a ajuns în cele din urmă la Torino ca proprietate a casei regale a Italiei.[29]

Dacă giulgiul ar fi autentic (un fapt cu adevărat remarcabil), ne-am aștepta ca prezența imaginii lui Cristos pe o pânză să fi fost măcar pomenită în evanghelii. Autorii acestora erau cu certitudine interesați de vestirea naturii divine a lui Isus. Dacă un astfel de giulgiu ar fi fost găsit, ar fi devenit un argument puternic în favoarea miracolului învierii. Dar evangheliștii nu spun nimic în acest sens.

Giulgiul din Torino a avut o istorie îndelungată, iar autenticitatea sa este contestată vehement astăzi. Există o echipă de oameni de știință (sau așa-ziși oameni de știință) care cred în autenticitatea sa. Această echipă se numește STURP (Shroud of Turin Research Project). Membrii săi pretind că, în Antichitate sau în Evul Mediu, nu se cunoștea nici o metodă de transpunere a imaginii corpului unui om pe pânză de in. Figura lui Isus seamănă cu un negativ fotografic, iar acest lucru, susțin ei, ar fi putut să

fie produs numai într-un mod miraculos de o lumină supranaturală, deoarece inul a fost ars în momentul învierii.

Analiza exhaustivă a lui Joe Nickell și a unei echipe de oameni de știință sceptici arată că este posibilă reproducerea giulgiului printr-o tehnică de frecare. În plus, dacă Isus murise, ar fi fost ras și spălat înainte de a fi aplicate mirodeniile de înmormântare, urmând metodele vechi ale înmormântării evreiești. Dar giulgiul arată că are atât barbă, cât și urme de sânge. Analiza microscopică a „sângelui“ roșu de pe giulgiu, efectuată de Walter McCrone, un specialist din Chicago, a arătat prezența ocrului, un pigment de vopsea. Interesant mai este faptul că persoana imprimată pe giulgiu are peste 1,80 metri, în timp ce evreii din primul secol al erei noastre erau în general scunzi. O întrebare care se pune este modul în care o bucată de pânză veche de douăzeci de secole poate fi atât de bine conservată. Deși a permis efectuarea anumitor teste, Biserica Catolică nu a permis până în prezent datarea cu carbon-14, care ar putea determina vechimea materialului.[30] Dar chiar dacă giulgiul are vechimea presupusă de cei care cred în autenticitatea sa, acest lucru nu ar constitui neapărat o dovadă că i-a aparținut lui Isus. Astfel, Giulgiul din Torino nu poate fi folosit ca dovadă fizică în favoarea realității învierii.

Învierea: care sunt dovezile?

Acum trebuie să examinăm afirmațiile referitoare la înviere, din moment ce acest eveniment reprezintă piatra de temelie a credinței creștine. A avut loc? Care sunt dovezile în sprijinul său? Literatura perioadei nu ne furnizează nici aici date independente care să confirme acest important episod. Nici măcar nu există probe circumstanțiale. Astfel, trebuie să ne bazăm exclusiv pe sursele din Noul Testament. Numai că relatările din evanghelii sunt atât de incoerente, încât povestea învierii nu stă în picioare în fața unei examinări atente. Mărturiile oferite sunt atât de contradictorii, încât nu ar rezista unei examinări critice din nici o instanță de judecată. Totuși, pe această legendă se bazează o întreagă credință religioasă.

În Matei, după ce Isus a fost coborât de pe cruce și așezat în mormânt, Maria Magdalena și cealaltă Maria stăteau în fața mormântului. A doua zi, arhiereii și fariseii l-au vizitat pe Pilat, reamintindu-i că Isus impostorul a spus că va învia din morți peste trei zile. L-au rugat să asigure paza mormântului până în cea de-a treia zi. „Ca nu cumva, venind ucenicii Lui, să-L fure și să spună poporului: S-a sculat din morți, căci va fi rătăcirea de pe urmă mai rea decât cea dintâi“ (27:62–65). Prin urmare, Pilat a autorizat ca o strajă să păzească mormântul. Şi totuși, în

dimineața zilei de duminică, când cele două Marii au venit să se uite la mormânt, a avut loc un cutremur violent și Matei spune că un înger a coborât, a rostogolit piatra și s-a așezat pe ea. Fața lui strălucea precum fulgerul, iar hainele sale erau albe. La vederea lui, străjerii s-au cutremurat și s-au prefăcut că sunt morți. Îngerul s-a adresat femeilor, spunându-le că Isus nu e în mormânt, ci s-a sculat din morți. „Veniți de vedeți locul unde a zăcut“, a spus îngerul, „și degrabă mergând, spuneți ucenicilor Lui“ (Matei 28:6–7). Cele două Marii s-au îndepărtat de mormânt în grabă, pline de uimire și bucurie, alergând să le spună ucenicilor. Brusc, Isus le-a apărut în cale și ele au căzut în genunchi în fața lui. „Nu vă temeți“, le-a spus Isus. „Duceți-vă și vestiți fraților Mei, ca să meargă în Galileea, și acolo Mă vor vedea.“

Relatarea lui Marcu (16:1–8) diferă semnificativ de cea a lui Matei. Pe lângă Maria Magdalena și Maria, mama lui Iacov, mormântul este vizitat duminică dimineață și de Salomeea. Când cele trei femei au ajuns acolo, au văzut că piatra imensă de la intrare fusese deja dată la o parte. S-au dus în mormânt (nu au rămas afară), unde au văzut un tânăr (nu un înger) stând în partea dreaptă, îmbrăcat în veșmânt alb. Corpul lui Isus dispăruse. Li s-a zis să meargă și să le spună ucenicilor și lui Petru că Isus a înviat și că se vor întâlni cu el în Galileea. Dar aici ni se spune că au fugit din mormânt „cuprinse de frică și de uimire“. „Nimănui nimic n-au spus, căci se temeau“, ceea ce este exact pe dos față de

relatarea lui Matei. În plus, nu se afirmă nicăieri că l-au întâlnit pe Isus. În care relatare ar trebui să avem încredere?

Lectura Evangheliei după Luca (23:55–56; 24:1–11) nu face decât să exacerbeze confuzia. Ni se spune că femeile care l-au însoțit pe Isus din Galileea au privit mormântul și cum a fost pus corpul lui. În această versiune, ele s-au întors duminică foarte de dimineață și au găsit piatra răsturnată de pe mormânt. Au intrat înăuntru și nu au găsit corpul lui Isus. Dintr-odată, doi bărbați (nu unul) în veșminte strălucitoare au apărut înaintea lor. Aduceți-vă aminte, li se spune, că Fiul Omului trebuie să fie răstignit și a treia zi să învie. Întorcându-se de la mormânt, femeile le-au spus ce s-a întâmplat celor 11 ucenici și tuturor celorlalți. Nu există nici un indiciu că l-au întâlnit pe Isus, așa cum susține Matei. Luca enumeră, în cele din urmă, femeile prezente: Maria Magdalena, Ioana, Maria lui Iacov și „celelalte împreună cu ele“. Dar suntem informați că ucenicilor li s-a părut că povestea e „ca o aiurare și nu le-au crezut“.

Şi „aiurare“ pare să fie, deoarece conține relatări contradictorii. Evangheliile sinoptice raportează pe scurt următoarele lucruri:

1. Un înger în afara mormântului. Un tânăr înăuntru. Doi bărbați înăuntru.
2. Piatra se află în fața mormântului. Este mutată de la intrarea în peșteră în fața femeilor și a străjilor. A fost deja mutată atunci când sosesc.

3. Femeile prezente sunt cele două Marii plus Salomeea. Li se alătură Ioana și alte femei.
4. Femeile sunt uimite și bucuroase, grăbindu-se să le spună ucenicilor; ele se întâlnesc cu Isus pe drum. Femeile sunt înspăimântate și nu spun nimănui nimic. Femeile le spun povestea ucenicilor, care nu le cred.

Ce s-ar întâmpla dacă cei care au raportat astfel de lucruri (oricare ar fi ei) ar fi duși în boxa martorilor? Aceste povești seamănă cu niște zvonuri împodobite de nenumărate reiterări. Este greu de stabilit care a fost versiunea inițială. Matei susține că femeile se îndreptau spre Galileea atunci când străjerii au raportat incidentul arhiereilor. Preoții le-au oferit străjerilor o mită substanțială și le-au cerut să spună că ucenicii au venit noaptea și au furat trupul în timp ce dormeau. Potrivit lui Matei, această versiune a întâmplărilor era larg răspândită în cercurile evreiești ale perioadei în care trăia.

Ne va ajuta oare Ioan să rezolvăm misterul mormântului gol? Am văzut că această evanghelie se abate deseori de la cărțile sinoptice. Să se fi petrecut un alt truc în peșteră (precum cel al învierii lui Lazăr)?

În versiunea ioanină, *doar* Maria Magdalena (nu și cealaltă Marie, Salomeea, Ioana sau oricare alte femei) vine la mormânt duminică dimineața devreme, în timp ce era încă întuneric. Maria a văzut că piatra fusese dată la o parte și a fugit să-i spună lui Simon Petru și celuilalt ucenic (cel pe

care Isus l-a iubit) că Domnul a fost luat din mormânt. Nu sunt prezenți nici un fel de bărbați în alb și nici ea nu intră în mormânt. Petru și ceilalți ucenici se duc în fugă la mormânt, intră și văd fâșiile de in și mahrama întinse pe jos. Apoi ucenicii au plecat acasă, dar Maria rămâne în afara mormântului plângând. În cele din urmă, se uită înăuntru și vede doi îngeri în alb așezați acolo unde fusese corpul lui Isus. Au întrebat-o de ce plânge. În timp ce răspunde, se întoarce și îl vede pe Isus stând în picioare acolo; dar nu îl recunoaște: crede inițial că e grădinarul. Oare Isus își revenise dintr-o pseudomoarte și era deghizat? Isus îi spune Mariei să meargă și să le transmită ucenicilor că se va înălța la Tatăl său. Maria se duce la ucenici cu vestea că l-a văzut pe Domnul.

Iar aici avem o a patra versiune ce conține diferențe importante față de celelalte trei. Care dintre ele este corectă, dacă e vreuna? Ar trebui ca mărturia directă a Mariei să fie acceptată, în condițiile în care nimeni nu a fost prezent pentru a o verifica? A reușit Isus să supraviețuiască? În evangheliile sinoptice, Isus îi spune Mariei și celorlalte femei să-l întâlnească în Galileea. Fugea spre propria sa provincie, un loc mai sigur? Oare, după ce a fost răstignit și era gata să moară, de teamă și în plină suferință, a decis să fugă, spunându-le celorlalți să se întâlnească cu el acolo? A murit în cele din urmă din cauza rănilor suferite? Dacă avea pleurezie, corpul i-ar fi fost atât de slăbit, încât să fi murit la scurt timp după aceea? Este, desigur, greu de stabilit.

Ce se întâmplă în continuare? În Matei (28:16–20), citim că cei 11 ucenici au plecat spre Galileea, la muntele unde Isus le-a spus să se întâlnească cu el. Au căzut în genunchi în fața lui, deși unii se îndoiau încă. Isus le-a zis să plece, să răspândească vestea cea bună și să-i boteze pe oameni peste tot în numele lui.

În Marcu, sunt însă menționate alte evenimente (16:9–26). Nu toate versiunile anterioare ale evangheliilor au această relatare, ceea ce ne face să ne întrebăm dacă nu cumva a fost o intercalare ulterioară. În orice caz, Marcu spune că, în dimineața zilei de duminică, Isus se arată mai întâi Mariei Magdalena, dar ucenicii nu au crezut-o, ceea ce pune din nou la îndoială credibilitatea sa ca martor ocular. Mai târziu, spune Marcu, Isus „s-a arătat în alt chip, la doi dintre ei, care mergeau la o ţarină“, dar nici pe aceștia nu i-a crezut nimeni. Să înțelegem de aici că Isus umbla incognito sau că era altcineva pe care ei l-au confundat cu Isus, vreun străin despre care au crezut că e Isus fiindcă Maria le spusese că l-a văzut? Mai târziu, pe când cei 11 ședeau la masă, li s-a arătat și i-a mustrat pentru necredința lor. Marcu nu spune dacă această apariție a avut loc în Galileea. Din nou, Isus îi îndeamnă să transmită vestea cea bună întregii lumi.

În Evanghelia după Luca (24:13–53), se spune că doi dintre ei se aflau pe drum către satul Emaus, care se afla la 11 kilometri de Ierusalim, și că Isus le-a ieșit în cale și a mers alături de ei. Luca relatează că „ochii lor erau ținuți ca să nu-L

cunoască“. Dar când au ajuns în sat, pe când el se pregătea să-și continue călătoria, i-au cerut să rămână cu ei, deoarece se lăsa seara. Așa că omul a rămas și a frânt pâinea cu ei. Numai în clipa aceea Luca spune că „s-au deschis ochii lor și L-au cunoscut“, după care „s-a făcut nevăzut de ei“. Așadar, se ridică aceeași întrebare: cine a fost străinul pe care l-au întâlnit cei doi? Să fi fost Isus, deghizat și fugind de teamă, sau o altă persoană pe care nu au recunoscut-o, dar au considerat că seamănă cu el? Sau să fi fost imaginația lor bogată?

Cei doi s-au întors apoi la Ierusalim (nu în Galileea), unde i-au găsit pe cei 11 și restul celor care îi însoțeau, care spun că Isus a înviat și i s-a arătat lui Simon (nimeni altcineva nu confirmă acest lucru). În timp ce vorbeau, apare Isus și ei sunt cuprinși de teamă: credeau că văd o nălucă. Isus îi întreabă dacă nu au ceva de mâncare, iar ei îi dau o bucată de pește prăjit: lucru poate de așteptat în cazul cuiva care fugea de călăii săi. Le cere să-i propovăduiască mesajul și îi conduce până spre Betania, unde se desparte de ei. (Unele versiuni ale evangheliilor spun că s-a înălțat la cer.) Grupul se întoarce apoi la Ierusalim „cu bucurie mare“.

Până acum, în evanghelii, Isus se arată următorilor: (1) numai Mariei Magdalena; (2) celor doi oameni aflați pe drum, care nu îl recunosc și își dau seama cu greu că este el;

acesta frânge pâine cu ei, dar apoi dispare sau pleacă; (3) celor 11 și persoanelor aflate cu ei în Ierusalim.

Acestea nu constituie probe solide în favoarea învierii. Isus nu se arată vreunei persoane care nu îi era discipol, nu e văzut de alți evrei sau de romani, ci numai de un grup tăcut și demoralizat de credincioși. Rapoartele martorilor sunt discutabile: Maria de una singură sau doi oameni care nici măcar nu sunt siguri pe cine au văzut. Dacă Isus s-a arătat celor 11 ucenici, să fi fost un ultim rămas-bun, întrucât urma să plece? Sau a fost un fel de autoamăgire în masă a unei mici comunități superstițioase și oprimate care îl urmase și voia să creadă în el și care acum se agăța de orice urmă de speranță? Toate aceste lucruri se află în limitele imaginației umane. Improbabilă rămâne însă veridicitatea afirmației că Isus a murit și apoi a înviat.

Oare Evanghelia după Ioan adaugă ceva pentru a confirma ideea că Isus a murit și a înviat? Povestea este completată cu noi elemente importante. Ne întrebăm dacă tradiția orală înflorise deja legenda lui Cristos pentru a consolida o mărturie ce părea destul de șubredă.

Din nou, este duminică seara când și ucenicii sunt strânși în spatele ușilor închise. Acum ni se spune că Isus li se arată (20:19 *sqq.*). Ucenicii sunt neîncrezători la început, dar foarte bucuroși. Ioan spune că unul dintre cei 12, Toma, nu era alături de ceilalți. Dacă Iuda nu mai era împreună cu ei sau era mort, atunci ar fi trebuit să fie doar

11 ucenici. A uitat Ioan acest fapt important? Apoi, spune că, o săptămână mai târziu, Isus li s-a arătat ucenicilor și a reușit să treacă prin ușile încuiate. Lui Toma, care se îndoia de mărturia apariției sale anterioare, i se spune să atingă semnele lăsate de cuie în mâinile lui Isus și rana din coasta acestuia.

După o vreme, susține Ioan, Isus s-a arătat din nou ucenicilor la Marea Tiberiadei, în Galileea. Din nou, aceștia nu l-au recunoscut la început. Apoi, Isus le-a spus unde să pescuiască, a mâncat împreună cu ei, inclusiv pâine și pește. Potrivit lui Ioan, aceasta a fost a treia oară când Isus s-a arătat ucenicilor. Se dusese în Galileea și se deghizase din nou, îngrijorat că romanii sau Sinedriul l-ar putea prinde iarăși? Oare li s-a arătat doar în fugă foștilor săi ucenici? După ce au prânzit, Petru l-a văzut pe Isus plecând, iar ucenicul pe care Isus îl iubea l-a urmat. Oare Isus a reușit să scape cu ajutorul unui tovarăș? Oare acest ucenic i-a fost complice pe durata scurtei sale cariere de magician și prestidigitator? Tot el să fi fost cel care l-a ajutat să iasă din peșteră după ce s-a descoperit că nu a murit pe cruce și că și-a revenit? Sau a fost iubitul său prieten Lazăr, după cum au sugerat unii? Sau chiar autorul Evangheliei după Ioan, rămas încă neidentificat?

Toate acestea sunt fără îndoială simple presupuneri. Nu știm. Dar un lucru care pare să fie clar este faptul că dovezile din cele patru evanghelii în favoarea presupusei învieri istorice a lui Isus sunt șubrede. De fapt, sunt total

incoerente și de necrezut. Ar putea tot atât de bine să fie rezultatul imaginației literare. Nu știm dacă Isus a murit sau nu pe cruce, dacă trupul fără suflare al acestuia a fost pur și simplu sustras din mormânt de către ucenici, după cum au pretins criticii păgâni și evrei ai lui Isus, sau dacă întreaga poveste a fost născocită de aceştia pentru a nu-și pierde credibilitatea. Clar este următorul lucru: dovezile prezentate nu sunt nici remarcabile, nici convingătoare. Acest eveniment istoric monumental (presupusa înviere a fiului lui Dumnezeu) este astfel nedovedit. Nu e nici măcar probabil. Rămâne, în ultimă instanță, doar un articol de credință.

Presupusa înviere a lui Isus nu este unică. Scripturile se referă la mulți alți oameni care s-au ridicat din morți. După cum am văzut, Lazăr se presupune că a înviat din morți. Ilie a readus la viață un copil (3 Regi 17:21–22), iar Elisei, pe fiul decedat al unei femei din Şunem (4 Regi 4:32, 34–35). După Isus, Petru înviat-o pe Tavita, iar Pavel i-a dat din nou viață tânărului Eutihie. De ce atunci este învierea lui Isus atât de vitală pentru creștinism? Deoarece numai Isus a fost fiul lui Dumnezeu. Realitatea învierii este crucială pentru întreaga teologie creștină. Se presupune că se bazează pe profeția scripturală și ni se amintește în repetate rânduri că Isus împlinește profețiile Scripturii. Astfel, ucenicii lui credeau că va învia în trei zile, mai exact trei zile și trei nopți. În Evanghelia după Matei citim: „Că precum a fost Iona în pântecele chitului trei zile și

trei nopți, așa va fi Fiul Omului în inima pământului trei zile și trei nopți“ (12:40). Dar, de fapt, dacă Isus a fost răstignit pe cruce vineri la ora nouă și a murit la ora trei după-amiaza, după aproximativ șase ore, fiind așezat în mormânt în noaptea de vineri, atunci nu a înviat după trei zile și trei nopți, căci mai rămân între 36 și 40 de ore până duminică dimineață.

Dacă cele patru evanghelii nu reușesc să confirme învierea, există oare alte pasaje din Noul Testament care să furnizeze dovezi suplimentare? Există, dar acestea nu contribuie cu mult. În Faptele Apostolilor (1:1–11), text scris cel mai probabil de autorul Evangheliei după Luca, citim că Isus li s-a arătat apostolilor timp de 40 de zile, un nou fapt care nu e menționat în evanghelii și nu e confirmat în altă parte. Aici mai citim că s-a înălțat și că a fost acoperit de un nor. Pentru mintea primitivă, Dumnezeu se afla în ceruri și, pentru a intra în rai, sufletul pornea către înalt. În acel moment, lângă apostoli au apărut doi bărbați în alb. Cât de certă este această mărturie? Imediat după aceea, autorul ne spune că Iuda, care îl trădase pe Isus, după ce a cumpărat o parcelă de teren cu banii primiți pentru ticăloșia sa, „căzând cu capul înainte, a crăpat pe la mijloc și i s-au vărsat toate măruntaiele“ (Fapte 1:18). Acest lucru contrazice din nou Evanghelia după Matei, care ne spune că, după ce l-a trădat pe Isus, Iuda fost cuprins de remușcări și a returnat cei treizeci de arginți aruncându-i înăuntrul Templului, după care s-a spânzurat (27:3–6). Cât

de încredere este autorul Faptelor, care se comportă mai mult ca un propagandist pentru o nouă credință decât ca un istoric care încearcă să studieze faptele? Luca spune că a avut loc o creștere rapidă a numărului adepților bisericii primare, pe măsură ce erau inspirați de misiunea lui Isus. Învierea, oricât de neîntemeiată, a fost aparent vitală pentru a atrage noi credincioși. Interesant este că membrii bisericii primare au practicat ritualuri de magie și exorcism, similare cu cele ale lui Isus. Este posibil ca unii dintre ei să fi învățat de la Isus meșteșugul înșelătoriei sau erau toți credincioși adevărați, făcându-și iluzii cu privire la misiunea sa divină, dar practicând în continuare aceeași artă?

Cealaltă sursă majoră de credință în învierea lui Isus este Pavel. După cum am subliniat, epistolele sale au fost scrise foarte probabil înaintea evangheliilor. Pavel a fost cel care a transformat creștinismul într-o religie ce a depășit limitele inițiale ale micului grup de credincioși evrei. Pentru Pavel, *credința* în Cristos este elementul central al creștinismului. Pavel nu l-a cunoscut niciodată pe Isus: nu a fost un martor direct al misiunii sale publice sau al învierii. Totuși, întreaga structură a creștinismului depinde de credința că Isus este mesia, fiul lui Dumnezeu, care a venit să mântuiască omenirea, a fost răstignit și a înviat. Pavel știa despre noul cult creștin evreiesc, pe care inițial îl persecutase, și a ajuns să accepte credința în înviere fără s-o analizeze îndeaproape. Pavel adaugă însă o

importantă informație nouă care nu apare în nici o altă evanghelie și care este, fără îndoială, o exagerare. Cu toate astea, pentru a putea converti neamurile la credința în Cristos, Pavel avea probabil nevoie de confirmări suplimentare.

În 1 Corinteni (15:3–7), Pavel spune că i-au fost împărtășite anumite fapte: „Că Cristos a murit pentru păcatele noastre după Scripturi; că a fost îngropat și că a înviat a treia zi, după Scripturi; și că S-a arătat lui Chefa“ (aici auzim prima dată despre acest lucru) și „apoi celor doisprezece“ (întrucât evangheliile au spus că Iuda a murit, cum a fost posibil acest lucru?). Apoi, Pavel adaugă un fapt remarcabil, pe care nici unul dintre autorii celorlalte evanghelii nu îl citează: „În urmă S-a arătat deodată la peste cinci sute de frați, dintre care cei mai mulți trăiesc până astăzi, iar unii au și adormit. După aceea S-a arătat lui Iacov“ (aceste informații nu apar în evanghelii), „apoi tuturor apostolilor“.

Majoritatea elementelor anterioare diferă de relatările deja citate, unde, înainte de a se arăta apostolilor, Isus e văzut de Maria și de doi bărbați. Apoi, Pavel dă lovitura de maestru care să-i întărească poziția: „Iar la urma tuturor, ca unul născut înainte de vreme, mi S-a arătat și mie“ (1 Corinteni 15:8). Aceasta este renumita vedenie pe care Pavel a avut-o pe drumul spre Damasc. În Fapte 9:3–9, avem o relatare a acestei convertiri. Saul, un persecutor al creștinilor evrei, în timp ce se apropia de Damasc, spune că „o lumină din cer, ca de fulger, l-a învăluit deodată“.

A căzut la pământ și a auzit o voce care spunea: „Saule, Saule, de ce Mă prigonești?“ Saul întreabă: „Cine ești, Doamne?“ Vocea răspunde: „Eu sunt Isus, pe Care tu Îl prigonești. Ridică-te, intră în cetate și ți se va spune ce trebuie să faci“. Potrivit Faptelor, oamenii care călătoreau cu Saul au rămas înmărmuriți. Suntem informați că au auzit o voce, dar n-au văzut pe nimeni. Saul s-a ridicat însă, „deși avea ochii deschiși, nu vedea nimic“. „Trei zile a fost fără vedere; și n-a mâncat, nici n-a băut.“ Întrebarea reală este dacă aceasta a fost o viziune autentică, o reacție psihotică, o criză epileptică sau altceva. Cum a știut Pavel că cei care îl însoțiseră au rămas înmărmuriți sau că au auzit vocea lui Isus, dacă el însuși nu-i putea vedea? Nu există nici o verificare independentă: nici măcar tovarășii săi de drum nu puteau confirma apariția lui Isus. Deși această revelație este o experiență subiectivă, s-a dovedit a fi cel mai remarcabil și important eveniment din lumea creștină după moartea lui Isus. Căci, poate mai mult decât oricine altcineva, Pavel este cel care transformă creștinismul într-o credință doctrinară pentru următoarea generație de oameni care nu l-au cunoscut pe Isus, dar o face pe baza monologului său interior, o incursiune neverificabilă în patologia personală.

Concluzie

Pornind de la studiul anterior referitor la personajul istoric Isus, putem trage următoarele concluzii: Deși creștinismul pretinde că este o religie istorică, fundamentată pe viața, misiunea publică și moartea lui Isus Cristos (articolul de credință central fiind acela că Dumnezeu s-a întrupat), datele pe care le avem despre Isus ne arată că nu putem spune cu certitudine că acesta a existat vreodată. Dar presupunând că a existat, viața și activitatea figurii centrale a Noului Testament pot avea mai multe interpretări alternative și raționale.

În primul rând, există perspectiva creștină tradițională, potrivit căreia Isus este Dumnezeu întrupat trimis pentru a mântui omenirea aflată în suferință. Această afirmație nu se bazează pe dovezi adecvate și pe nici o confirmare independentă a capacității sale de a săvârși miracole.

În al doilea rând, chiar dacă i-am putea atribui numai lui Isus un cod etic, moralitatea Evangheliei are o valoare limitată (și nu e specifică numai creștinismului), astfel încât codul creștin nu poate fi folosit de unul singur pentru a ne dezvolta un comportament etic informat.

În al treilea rând, dacă a existat, Isus nu poate fi înțeles decât în contextul societății evreiești din primele două secole ale erei noastre: a fost un om influențat de tradițiile sociale, culturale, politice și religioase ale vremii sale. Nici apariția și nici ideile sale nu sunt unice.

În al patrulea rând, dacă a existat și a săvârșit oricare dintre miracolele despre care vorbesc evangheliile, s-ar putea ca Isus să fi fost o personalitate cu tulburări psihice, dar charismatică, care a practicat magia, folosind tehnici cunoscute de iluzionism. Faptul că creștinismul a reușit să înfrângă atât de multe religii ale lumii și să sufoce metoda științifică și raționalitatea atât de mult timp sugerează că Isus a fost extrem de priceput în meșteșugul său, că a fost poate cel mai de succes magician care a existat vreodată. Mitologia ce învăluie cariera sa a fost devorată cu lăcomie de milioane de credincioși, care au găsit în ea un mesaj ce satisfăcea nevoia lor de mântuire și răscumpărare. Şi alții s-au priceput să practice o astfel de artă, dar nici unul nu a fost deificat cu aceeași fervoare și convingere. Poate doar cu excepția islamului, nici o altă instituție religioasă sau biserică nu a fost la fel de puternică precum cea dedicată lui Isus Cristos.

---

9. Cornelius Tacitus, *Anale*, trad. de Gheorghe Guţu, Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 430 (*n. tr.*).

10. Citatele biblice sunt preluate în principal din Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R., Bucureşti, 1988 și (în cazul unor diferențe relevante) din Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament, trad. de Dumitru Cornilescu, 1924 (*n. red.*).

11. Origen, *Contra lui Celsus*, în *Scrieri alese 4*, trad. de pr. prof. T. Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R, București, 1984, p. 124 (*n. red.*).

12. David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, trad. de Mircea Flonta, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 182 (*n. tr.*).

VIII
MOISE ŞI POPORUL ALES

Conform Vechiului Testament, iudaismul, ca religie, se bazează la rândul său pe revelația divină. Evreii, un popor tenace și eroic, au fost inspirați de această revelație încă de la scrierea Pentateuhului. Aceștia au aderat la o moștenire religioasă aspră și riguroasă, dar care i-a motivat puternic și le-a permis să supraviețuiască vreme de peste 3.000 de ani. Vechiul Testament vădește o atitudine prezumțioasă, deoarece proclamă în mod arogant că israeliții sunt „poporul ales“, favoriții lui Dumnezeu, ceea ce a provocat o animozitate intensă în rândul neamurilor.

Dumnezeul ebraic era o zeitate posesivă, cerând supunere oarbă. Se spune că i-a favorizat pe evrei într-un mod special, eliberându-i din Egipt și lăsându-le moștenire pământul făgăduinței. Cu toate acestea, a permis să fie dispersați și învinși ori de câte ori nu l-au ascultat, ceea ce a culminat cu marea diasporă după distrugerea Templului din Ierusalim, în anul 70 e.n. De-a lungul istoriei lor, profeții, preoții și rabinii evrei afirmau că obligația lor supremă este să respecte legea lui Dumnezeu așa cum le-a fost transmisă de Moise. Într-o zi, credeau ei, va apărea un mesia care să-i elibereze pe israeliți din

robie. Această credință a fost nutrită pe față sau în secret de rămășițele poporului lui Israel de-a lungul veacurilor de persecuție.

Antisemitismul este la fel de vechi ca evreii. Au fost persecutați în Egipt, înainte de a fi stabilit codul mozaic. Patria lor a fost mai târziu invadată și au fost dispersați; unii au fost capturați, în diferite perioade, de asirieni și de babilonieni. Persecuția a continuat intermitent în perioada romanilor, care i-au măcelărit în număr mare, la fel cum aveau să facă mai târziu și adepții lui Mahomed. Au fost persecutați cu multă cruzime în timpul inchiziției spaniole, pogromurilor rusești și Holocaustului nazist. În secolul XX, mulți evrei au repus în scenă exodul din Egipt revenind în Palestina și înființând un nou stat, în ciuda opoziției aprige a palestinienilor strămutați și a restului lumii arabe.

În perioada romană, evreii erau răspândiți în toate orașele din lumea mediteraneeană. Strabon, geograful grec din secolul întâi î.e.n., spunea că „nu-i deloc ușor să găsești în lumea întreagă un loc unde să nu se fi cuibărit acest popor, devenind stăpân“.[13] Deseori puternic religioși, practicându-și religia în izolare față de societățile în care se aflau, un nucleu dur a aderat la legea și tradițiile mozaice. De vreme ce mulți s-au căsătorit cu persoane din popoarele în rândul cărora trăiau (încălcând astfel interdicția de a face asta), este îndoielnic că evreii actuali mai sunt din același neam cu înaintașii lor. Hitler s-a înșelat, deoarece evreii moderni nu mai au sânge pur. Oriunde s-au

stabilit, s-au amestecat cu cei din jurul lor și au devenit blonzi, bruneți și roșcați, dar și cu părul negru, asimilând sângele egiptean și cel canaanit mai întâi, iar mai târziu cel grecesc și roman, spaniol și maur, european și, în cele din urmă, american și latinoamerican. În vremurile medievale, kazarii din stepele ruse s-au convertit la iudaism, adăugând încă o linie neamului iudaic.

Evreii disidenți au abandonat iudaismul și au întemeiat cele două mari religii concurente din zilele noastre, creștinismul și marxismul, ambele, deși inițial întemeiate de evrei, ajungând să-i persecute. Contribuții majore la civilizația mondială au fost făcute și de evrei care și-au transformat ori și-au respins credința: Pavel, Spinoza, Marx, Freud și Einstein. În Imperiul Roman al primului secol erau aproximativ șapte milioane de evrei (șapte procente din populație). În următorii 2.000 de ani, numărul lor s-a dublat, ajungând la 14 milioane, ținând cont că mulți s-au convertit la altă religie și că șase milioane dintre ei au pierit în Holocaust.

Evreii din vremurile moderne trăiesc aproape în fiecare țară din lume. În Occident, ei dau dovadă de talent și energie creativă în diferite profesii, în afaceri, comerț, arte și științe. În fiecare generație, un număr mare de persoane părăsesc credința părinților lor sau sunt asimilate. În unele perioade, au avut familii enorme (evreii ruși); în altele, rata natalității a scăzut drastic

(cum este cazul celor din Statele Unite ale secolului XX). Totuşi foarte mulți au rămas loiali vechilor doctrine.

Povestea evreiască a căpătat astăzi o semnificație specială, deoarece evreii, revenind în Palestina, au încercat să stabilească o continuitate cu vechile lor speranțe și aspirații biblice. Dacă nu ar fi fost Theodor Herzl și sionismul, care a început ca o mișcare seculară, precum și politicile de exterminare ale naziștilor, este puțin probabil că statul Israel ar fi fost întemeiat. Cel mai probabil, evreii din multe regiuni ale lumii s-ar fi asimilat în popoarele dominante ale țărilor unde locuiau. În rândurile evreilor de astăzi, a avut loc o renaștere a sentimentelor naționaliste similare celor din Vechiul Testament și a credinței că Israelul le-a fost promis de către Dumnezeu și că li se cuvine prin drept divin. Cei mai mulți evrei ortodocși consideră că Israelul este creația specială a lui Dumnezeu. Chiar și creștinii fundamentaliști interpretează întoarcerea evreilor în Israel ca pe o împlinire a profețiilor biblice. Cei care abordează Biblia în mod literal, așteaptă ca Armaghedonul să înceapă după reconstrucția Templului din Ierusalim, așa cum au prezis Daniel și Apocalipsa lui Ioan.

Explicațiile pentru neîntreruptele persecuții împotriva evreilor sunt multe. Au fost o minoritate vizibilă oriunde s-au dus, urmând obiceiuri și practici religioase ciudate. Evreii au avut o loialitate etnică puternică, cimentată prin memoria trecutului, prin legi stricte împotriva

căsătoriei interetnice și a convertirii, precum și o structură a familiei foarte strânsă, care a fost conservată cu rigurozitate și le-a permis să-și asigure continuitatea. Propria inteligență și munca asiduă le-au permis să capete statut înalt și bogăție în multe societăți. Interesați de apărarea libertății împotriva regimurilor dominante, au adoptat adesea cauze liberale și radicale și au inițiat ori s-au alăturat unor mișcări de protest. În felul acesta, au devenit ținte ușoare pentru antisemiți. Au fost eternii țapi ispășitori pentru demagogii care căutau putere politică sau câștiguri economice. Victime ale invectivelor și insinuărilor, ale zvonurilor și bârfei, evreii au fost persecutați cu multă cruzime (pe nedrept și în mod nejustificat), spre rușinea morală a omenirii.

Creștinismul și islamul au, la rândul lor, sisteme unice de credință și ambele se raportează la Vechiul Testament și la profeții evrei. Cu toate acestea, ele sunt religii universale misionare care caută să recruteze noi credincioși. Oricine îmbrățișează credința se poate alătura, iar convertirile sunt bine-venite. Mesajul ebraic, dimpotrivă, se adresează unui singur popor și este foarte șovin: Dumnezeu a intervenit în istorie și le-a dat evreilor un rol special. Iahve este Dumnezeul evreilor. Astfel, iudaismul este o religie care privește spre interior, destinată numai celor născuți dintr-o mamă evreică. Aceștia acceptă cu mari reticențe convertirea neevreilor care se căsătoresc cu evrei. Chiar și într-un astfel de caz, cei nou convertiți nu sunt considerați

evrei „de bună-credință“. În plus, pentru a putea trece la iudaism, bărbații trebuie să fie circumcișI, un ritual primitiv de inițiere impus pruncilor de sex masculin, dar care este dificil de solicitat adulților.

Într-un anumit sens, supraviețuirea evreilor de-a lungul mileniilor se bazează pe o nevroză, care a fost susținută și menținută de autoritatea tradiției. Întreaga istorie a unui popor a rămas pur și simplu desprinsă de realitate. Interpretarea pe care aceștia o dau propriei existențe se bazează pe un sistem de credințe delirant fără nici o legătură cu lumea reală. Această nevroză le-a permis evreilor să supraviețuiască cu tenacitate, dar i-a făcut să-și strângă rândurile în mijlocul grupurilor ostile, alimentați de credința în legendele mozaice și de așteptarea unui viitor mesia. Şi-au impus un sistem religios care le-a rânduit cu strictețe viața și un cod moral în care refularea în numele lui Dumnezeu era justificată. Pornind de aici, s-a dezvoltat o dependență față de munca grea, fidelitatea față de familie și aprecierea valorilor intelectuale și spirituale. Ca minoritate, au trăit într-o stare de alienare în raport cu lumea socială a persoanelor din afara grupului lor.

Deseori, națiunile în care evreii s-au stabilit le-au apreciat înclinația pentru munca grea și, uneori, le-au permis să exceleze și să prospere. Dar, de multe ori, erau disprețuiți din cauza izolării pe care și-o impuneau și invidiați din pricina realizărilor lor. Deoarece își învățau copiii în familie și la sinagogă că sunt aleșii lui

Dumnezeu, s-a dezvoltat un complex de superioritate. Dacă cei aflați în jurul lor îi urau sau îi respingeau, ei se considerau speciali. Faptul că puteau să citească în vechea limbă ebraică, pe care nimeni altcineva nu o înțelegea, avea o semnificație mistică profundă pentru ei în timp ce cugetau la cărțile lor sacre. Aceste lucruri i-au ajutat să-și mențină moștenirea nealterată. Au reușit să respingă mitologiile sau credințele culturilor străine în care trăiau și au putut să se opună îndemnurilor la convertire venite din partea religiilor păgâne, a creștinismului și a islamului. Desigur, au existat mulți evrei care s-au convertit deoarece voiau să fie acceptați, însă fiecare secol a avut un nucleu dur și invariabil alimentat de un sistem de credințe și de aspirații delirant. Deși evreii au fost nevoiți să învețe limba și cultura regiunilor în care trăiau și să-și arate loialitatea față de noua naționalitate, nu au renunțat la religia și la moștenirea etnică ce le-a format identitatea de-a lungul timpului.

A fost Moise egiptean?

La temelia iudaismului se află Vechiul Testament, în special primele cinci cărți, cunoscute sub numele de Pentateuh sau Tora, iar la temelia acestora se află figura lui Moise, despre care învață fiecare tânăr evreu crescut în credința strămoșilor săi. Moise este cea mai mare personalitate din antichitatea evreiască: inspirația

iudaismului. Nu știm nimic despre Moise dincolo de ceea ce se afirmă în Vechiul Testament și în tradițiile bazate pe acesta. Tora a fost inițial produsul unei tradiții orale și al legendelor care s-au dezvoltat în jurul ei. Oamenii au o ciudată venerație pentru vremurile îndepărtate. Marile religii își au rădăcinile în legendă, în mit și în unele fapte istorice, care sunt atât de întrepătrunse, încât este greu să separi realitatea de fantezie; iar scrierile apologetice sunt compuse *post hoc* pentru a exacerba și a menține autoritatea tradiției. E greu de spus câte dintre istorisirile biblice sunt ficțiune și câte sunt întâmplări reale. Nu s-a descoperit vreo dovadă independentă a existenței lui Moise. De fapt, sunt specialiști care cred că acesta s-ar putea să nu fi existat deloc.[1] Sursa noastră principală este textul biblic, care a fost fără îndoială revizuit, modificat și extins în repetate rânduri înainte de a căpăta forma la care avem acces astăzi.

Cărțile Vechiului Testament au fost scrise de-a lungul unei perioade de 1.000 de ani, ca parte a tradițiilor religioase, politice și ideologice ale evreilor. Cercetătorii textului biblic au reușit să identifice diferite surse ale Pentateuhului. Prima este cea iahvistă, numită astfel datorită utilizării relativ consecvente a numelui Iahve cu referire la Dumnezeul ebraic. Aceasta se numește de obicei forma J (după germanul *Jahweh*) și se crede că a fost scrisă prin secolul al X-lea î.e.n. Pe lângă relatările mozaice, există două surse mai târzii: cea elohistă (E), deoarece folosește termenul

Elohim cu referire la Dumnezeu, și cea preoțească (P), care e mai târzie. Desigur, tradiția religioasă ortodoxă îi atribuie lui Moise paternitatea primelor cinci cărți ale Bibliei, chiar și descrierea propriei morți de la sfârșitul Deuteronomului, însă nu există dovezi care să susțină o astfel de perspectivă. Pentateuhul în forma pe care o avem astăzi a fost scris în apropiere de anul 400 î.e.n. după misiunea lui Ezdra, care a prezentat comunității evreiești o Tora canonizată și revizuită. Aceasta a fost acceptată ca fiind sacră și completă și a devenit fundamentul iudaismului ca religie națională.

Dacă ar fi existat un Moise adevărat, ar fi trăit probabil în secolul al XIII-lea sau al XIV-lea î.e.n. Renumele său este legat de faptul că a fost eliberatorul evreilor, scoțându-i din robia egipteană pentru a se stabili în Canaan după o pribegie de mai mulți ani în ținutul deșertic aflat la est de Egipt. Povestea originii lui Moise este similară cu cele ale altor mari fondatori ai religiilor: implică un trecut nobil. Prezintă asemănări cu ceea ce s-a spus mai târziu despre originea lui Isus, dar și cu povestirile despre nașterea lui Sargon din Akkad, Ghilgameș, Oedip, Cirus, Romulus și Remus. Conform folclorului akkadian, mama lui Sargon l-a lăsat să plutească pe Eufrat într-un coș de trestie smolită. Un fermier a salvat copilul și l-a crescut. Mai târziu, Sargon avea să-l înlăture pe regele sumerian

Ur-Zababa și să devină rege al imperiului mesopotamian. Această legendă precedă cu multe secole povestea mozaică.

O temă des întâlnită în astfel de povestiri este nașterea unui copil considerat o amenințare la adresa tronului. Un rege dă ordine să fie ucis copilul și numai prin intervenția divinității poate acesta să crească și să-și împlinească înalta misiune. (În Noul Testament, Isus a scăpat de ordinul lui Irod de a ucide toți pruncii de sex masculin și a ajuns să fie numit regele iudeilor.) Conform textului biblic, Faraon se temea de rata ridicată a natalității evreilor și a ordonat ca primul născut al fiecărei familii să fie ucis. Pentru a-l salva, mama lui Moise l-a pus într-un coș din trestie uns cu catran și smoală și i-a dat drumul pe Nil, sperând că va fi descoperit de prințesa egipteană. Într-adevăr, aceasta l-a găsit și l-a dat spre îngrijire unei evreice (care s-a dovedit a fi mama lui). Moise a fost adoptat de familia regală și crescut în casa lor. Mai târziu, el îl va confrunta pe Faraon și își va împlini destinul.

Prințesa i-a pus numele Moise pentru că, spune ea: „Din apă l-am scos!“ (Ieșirea 2:10). În textul biblic, Moise era evreu, din neamul leviților, deși a fost crescut ca egiptean. Unii cercetători și-au pus problema dacă nu cumva Moise (în cazul în care a existat cu adevărat) era egiptean. Numele *Moses* este egiptean, însemnând „copil“, la fel ca numele regal Tutmosis (Tutmes) și Ramoses (Ramses). Interpretarea filologică ebraică a fost astfel

considerată nejustificată. Sigmund Freud face din această idee un punct central în interpretarea sa cu privire la dezvoltarea monoteismului.[2] Există chiar și unele dovezi biblice în sprijinul posibilității originii egiptene a lui Moise. Mai târziu, când locuiește în Madian, Moise este descris de fiicele lui Raguel ca un egiptean care le-a apărat de păstori (Ieșirea 2:19). Fără îndoială, Moise se purta și se îmbrăca asemenea unui egiptean, motiv pentru care ar fi fost identificat ca atare. Dar rămâne în continuare neclar dacă era sau nu evreu sau egiptean. Ar fi fost un mare afront la adresa identității evreiești ca eliberatorul și fondatorul religiei lor naționale să fi fost un străin. Moise inventat de legendă amintește de alte legende: este creat pentru a îndeplini un scop ideologic, pentru a da o tradiție și un țel unui popor.

Reconstrucția teoretică radicală a lui Freud merge mai departe. El arată că Moise nu a descoperit sau enunțat o nouă religie, ci mai degrabă a impus o nouă versiune a unei secte egiptene, cultul zeului Aton, care fusese deja introdus de către Akhenaton în Egipt și propagat în opoziție față de politeismul dominant. Această nouă religie nu avea un cult al zeului focului sau al animalelor și nici nu se centra asupra unei doctrine a nemuririi sufletului. Potrivit lui Freud, Moise a fost un preot egiptean disident care adoptase noua religie. Nu e clar dacă Moise credea în monoteismul strict dezvoltat mai târziu de evrei; cert este că textul cărților mozaice

timpurii definește și apără o singură divinitate (cea a evreilor) aflată în competiție cu alte divinități. În timp ce naratorii proclamă că fiii lui Israel nu trebuie să aibă „alți dumnezei“, ei nu afirmă în mod clar că ceilalți zei la care se închină alte popoare nu există. De fapt, Pentateuhul este o declarație naționalistă în aceeași măsură în care este o declarație religioasă, deoarece definește o existență națională stabilită post-factum, iar Dumnezeu este înainte de toate divinitatea evreilor.

În plus, nu e clar dacă Moise i-a eliberat pe evrei din Egipt sau dacă, înainte de acest episod, cei care au ieșit cu el au avut un caracter etnic sau rasial distinct. De fapt, dacă citim vechile surse, opinia generală era cea potrivit căreia Moise se afla în fruntea unei clase disidente de egipteni, probabil bolnavi de lepră, și că evreii nici măcar nu existau la acea vreme. Majoritatea specialiștilor consideră că termenul *evreu* era un apelativ care însemna „străin“ și care fusese folosit cu mult înainte de a-l identifica cu un grup etnic. Este interesant de observat și faptul că circumcizia era practicată de egipteni și de alte vechi triburi de beduini; așa că nu era folosită doar de Moise. Această practică a fost adoptată ulterior de evrei ca urmare a consacrării divine, aceștia dându-i un fel de încărcătură magică.

Ce spun sursele păgâne?

Sursele antievreiești păgâne din primele secole înaintea erei noastre și ale erei noastre susțineau că Moise era de origine egipteană. În scrierile lui Pseudo-Manethon, Chairemon, Apion, Hecateu, Strabon, Pompeius Trogus și Tacit, Moise era considerat un preot egiptean alungat din Egipt împreună cu un grup de locuitori care este posibil să fi fost contaminați.

Conform textului biblic, evreii, care deveniseră sclavi în Egipt, și-au stabilit ascendența până la Avraam, Isaac, Iacov și Iosif, inițial păstori din Canaan. Ni se spune că Iosif a fost vândut ca sclav de către frații săi. În timp ce se afla în Egipt, a prosperat în calitate de sfătuitor al Faraonului și, în cele din urmă, și-a invitat întreaga familie să vină să locuiască în Egipt. Pe măsură ce timpul a trecut, numărul lor a crescut rapid. Biblia spune că erau în Egipt de 430 de ani, dar menționează, de asemenea, numai patru generații (aproximativ 80 de ani), deci avem o contradicție aici. În perioada lui Moise, evreii făceau toate muncile inferioare și erau asupriți. Erau atât de numeroși, încât este posibil să fi fost mai mulți decât egiptenii. Biblia spune că aproximativ 600.000 de războinici de sex masculin au părăsit Egiptul, fapt care, dacă este înțeles ca atare, ar sugera o populație totală de două milioane și jumătate de persoane. Ce exod de proporții gigantice ar fi fost! Probabil că textul biblic exagerează, poate pentru a întări mândria națională. Conform surselor biblice, evreii aveau o identitate națională în timp ce se aflau în Egipt.

Există unele indicii că acest lucru este posibil să fi fost inventat *post hoc* de către preoți și scribi, care au dorit să păstreze vie conștiința națională evreiască și să-și sanctifice hegemonia și controlul asupra populației.

După ieșirea din Egipt, evreii au învins alte triburi în luptă și, de multe ori, s-au căsătorit cu femeile lor. Într-un caz, ni se spune că războinicii evrei au luat 32.000 de virgine ca soții, omorându-i pe toți ceilalți. Din nou, aceasta pare să fie o cifră exagerată. Totuși, există un aflux constant de neamuri tribale și etnice noi. Evreii de mai târziu erau un amestec format din cei care au trăit în Egipt și madianiți, canaaniți și alte neamuri. De fapt, prima soție a lui Moise a fost madianită și la fel au fost copiii lui. Oriunde există o imigrație și o invazie la scară largă, trebuie să fie și căsătorii interetnice și interrasiale. Același lucru trebuie să se fi întâmplat și evreilor pe măsură ce au format un grup național. Prin urmare, este posibil ca populația eliberată inițial de Moise să nu fi fost alcătuită în esență din evrei. Ei nu aveau o religie care să îi unească (aceasta fiindu-le furnizată de Moise) sau tradiții puternice. Poate chiar au fost o clasă de egipteni, inclusiv străini, care locuiau în Egipt. Evreitatea a început să se dezvolte abia după exod și se baza pe legile și ritualurile promulgate de Moise și elaborate ulterior.

După cum am spus, literatura păgână (egipteană, greacă și romană) susținea acest lucru. Până în secolul al II-lea î.e.n., evreii își

dezvoltaseră o identitate națională clară; iar mai târziu, după numeroase războaie și deportări, au ajuns să trăiască în întreaga lume mediteraneeană, precum și în Palestina. În special în Alexandria exista o importantă colonie evreiască. Evreii din această perioadă au practicat religia iudaică și exista o literatură a cărților sacre, Templul și o clasă rabinică ce a încercat să conserve obiceiurile și să țină evreii laolaltă. În această privință, legenda mozaică a devenit vitală, pentru că, pe de o parte, le-a furnizat o moștenire din trecut (în care numai ei erau poporul ales de Dumnezeu) și, pe de alta, a constituit o bază pentru coeziunea din prezent și pentru un destin viitor. Pământul făgăduinței era un dar al lui Iahve pentru ei. Până în acea perioadă, multe dintre trăsăturile care defineau evreii moderni apăruseră, în special exclusivitatea și mândria înrădăcinată în convingerea religioasă că ocupă un loc special în planul universului. În ultimă instanță, iudaismul se bazează pe o mândrie națională exagerată și pe pretenții teologice ce nu au nici o legătură cu realitatea. Toate aceste lucruri sunt fundamentate pe ideea că Moise i-a eliberat pe evrei din robie, că era un profet al lui Dumnezeu care a primit revelații din ceruri, inclusiv cele Zece Porunci, și că evreii au datoria să împlinească aceste porunci și să-și mențină identitatea. Consider că afirmațiile de mai sus sunt false, ba chiar pline de aroganță.

Revenind la scriitorii păgâni, putem întreba: ce spun acești neevrei? Cu siguranță, mulți dintre ei

aveau o atitudine critică față de evrei și, în primele secole ale erei noastre, față de creștini. În consecință, priveau cu mult dispreț și neîncredere Vechiul Testament, pe care îl acceptau atât evreii, cât și creștinii. Creștinii adoptaseră litania tradițională ebraică din Vechiul Testament, iar Noul Testament trebuia să fie împlinirea celui Vechi. Ei considerau Pentateuhul (Facerea, Ieșirea, Leviticul, Numerii și Deuteronomul) cuvântul lui Dumnezeu și preluaseră în totalitate doctrina ebraică despre Moise. Păgânii, pe de altă parte, scriind la aproape peste 1.000 de ani după Moise, îl considerau pe acesta un preot egiptean renegat, care și-a abandonat vechea religie și i-a sfătuit pe adepții săi, un grup de exilați, să disprețuiască orice lucru străin și să distrugă temple și religii străine oriunde s-ar duce. Moise le-a dat o religie nouă și bizară, cel puțin din punctul de vedere al păgânilor, căci nouă nu ne mai pare așa, deoarece s-a instalat în multe părți ale lumii în forma sa creștinizată.

Hecateu din Abdera, scriitor grec din secolul al IV-lea î.e.n., ne-a lăsat propria relatare despre evrei și obiceiurile lor, care se deosebește de ce găsim în Biblie:

> Când vechiul Egipt a fost cuprins de o molimă gravă, populația a atribuit acest necaz divinității. Cum multe grupuri de străini locuiau acolo și urmau practici ce nu aveau legătură cu templele și cu sacrificiile, s-a ajuns la neglijarea cultului

> tradițional al zeilor. Astfel, populația indigenă a presupus că, dacă nu îi îndepărtează pe străini de acolo, necazurile sale nu se vor încheia niciodată.[3]

Hecateu povestește apoi că „străinii au fost izgoniți“. Mulți dintre ei, spune el, au plecat în Grecia și în alte regiuni; cel mai mare grup a mers însă în ceea ce acum se numește Iudeea. Hecateu afirmă astfel că egiptenii îi expulzează pe toți străinii din Egipt, nu numai pe evrei.

O altă relatare îi aparține istoricului egiptean Manethon (cca. 300 î.e.n.), care se referă la Moise astfel:

> Se spune că preotul care le-a stabilit rânduirea și legile era un heliopolitan pe nume Osarsif, după zeul Osiris din Heliopolis; când s-a dus la acest popor (evreii), și-a schimbat numele și s-a numit Moise.[4]

Josephus, istoric evreu din primul secol al erei noastre, îl citează pe Manethon într-o carte care îi apără pe evrei împotriva detractorilor lor. Josephus respinge afirmația potrivit căreia evreii au fost alungați din Egipt în Siria împreună cu 80.000 de leproși care s-au aliat cu ei sub conducerea preotului Osarsif pentru a lupta cu Faraonul. El o atribuie unei „simple legende“, dar este interesant faptul că reprezenta o opinie curentă la vremea respectivă. Istoria iudaică a lui Josephus este fundamentată în mare parte pe povestea biblică, pe care o acceptă fără reținere, cu tot cu miracole. În plus, spune că toate

poveștile păgâne sunt născociri și insistă că „strămunii noștri nu au avut o obârșie egipteană și că ei n-au fost alungați din Egipt din pricina bolilor molipsitoare, nici a unor nevolnicii asemănătoare“ (Flavius Josephus, *Contra lui Apion* 2[14]).

În primul secol al erei noastre, aveau să mai apară alte povești despre istoria evreiască în *Geografia* lui Strabon. Textul grecesc i-a fost atribuit lui Posidonius-Strabon.

> Cum [locuitorii din Iudeea] erau amestecați astfel, faima care a crescut mai cu osebire – este vorba de renumele celor cu credința legată de templul din Ierusalim – arată că strămoșii iudeilor de astăzi au fost egipteni. Căci Moise, unul din preoții egipteni, care stăpânea o anumită regiune în Egiptul de jos, nemulțumit de starea lucrurilor de acolo, a emigrat în aceste părți și, împreună cu el, au emigrat mulți oameni care cinsteau divinitatea.[5]

Aici, Strabon repeta credința pe care o aveau contemporanii săi cu privire la originea egipteană a evreilor. Acest lucru a fost susținut de istoricul roman Tacit (primul secol al erei noastre), care enumeră cinci teorii referitoare la originile evreilor, dar susține totuși că teoria cea mai răspândită este cea potrivit căreia aceștia se trag din egipteni.

Un alt istoric roman, Pompeius Trogus, scrie în *Historiae Philippicae* despre expulzarea lui Moise și a adepților săi din Egipt. Trogus susține că egiptenii începuseră să sufere de „râie“ și de

„o infecție a pielii“ și l-au alungat pe Moise împreună cu cei bolnavi dincolo de granițele Egiptului „ca nu cumva boala să se răspândească la un număr mai mare de oameni“[6].

Interesant este că Pompeius oferă o explicație pentru separatismul evreiesc. Nu se datora faptului că evreii erau poporul ales, ci mai degrabă:

> … fiindcă își amintesc că au fost alungați din Egipt din cauza fricii de a nu se îmbolnăvi, au avut grijă să nu trăiască laolaltă cu străinii pentru a nu fi urâți de aceștia din același motiv [adică teama de o infecție contagioasă]. Această regulă, care a apărut dintr-o cauză particulară, el [Moise] a transformat-o treptat într-un obicei și o religie statornicite.[7]

Este greu de spus dacă această explicație e corectă. Era destul de răspândită în perioada respectivă. Tacit susține acest punct de vedere atunci când afirmă că evreii „se abțin de la carnea de porc în amintirea molimei, deoarece râia care atacă acest animal i-a infectat odinioară și pe ei“[8]. Legenda expulzării este repetată de Chairemon și de contemporanul său Apion, doi scriitori din Alexandria care au susținut că faraonul egiptean „a strâns 250.000 de persoane infectate și le-a izgonit“[9].

Dar ne-am putea întreba cine au fost cei care ce au părăsit Egiptul? Versiunile neevreiești susțin la rândul lor că a fost un număr mare de persoane care aparent nu aveau nici o religie sau identitate națională comună. De ce ar trebui să

considerăm versiunea biblică istorie obiectivă, având în vedere că fusese deja transformată într-un articol de credință? De ce să nu acceptăm o relatare alternativă a istoriei evreilor? Poate că ambele sunt părtinitoare. Poate că adevărul se află undeva la mijloc.

Revelaţiile lui Moise

Să reluăm acum analiza relatării veterotestamentare despre Moise și exod. Teza centrală atât a iudaismului, cât și a creștinismului este cea potrivit căreia Moise a fost un profet numit de Dumnezeu să-i elibereze pe fiii lui Israel de robia egipteană. Această misiune divină i-a fost încredințată lui Moise prin intermediul unor revelații speciale. Principala întrebare este: cine l-a instruit pe Moise să primească această sarcină și ce dovezi există în acest sens? De unde știm că a fost Dumnezeu? Principala mărturie, adică textul biblic, îi aparține lui Moise însuși. Aici avem de-a face cu un raționament circular: Moise este profetul lui Dumnezeu deoarece el a spus asta. Cum știm că Dumnezeu i-a dat această misiune? Pentru că Moise (autorul Pentateuhului) ne spune că așa a făcut. Cel puțin aceasta este structura argumentului Pentateuhului.

Legenda biblică a lui Moise se desfășoară după cum urmează: ca adult, Moise a văzut un egiptean lovind un frate evreu. Nevăzând pe nimeni de față, l-a ucis pe egiptean și i-a ascuns

corpul în nisip. Când a auzit Faraonul despre această faptă, a încercat să-l condamne la moarte pe Moise; dar Moise a scăpat și s-a stabilit în Madian, unde s-a căsătorit cu Sefora, care i-a născut un fiu. Ni se spune într-un loc că socrul său era Raguel, iar în altul Ietro, un preot din Madian. Narațiunea conține contradicții, deoarece socrul său are și alte nume: Ieter, Cain, Hobab sau Hobabben Raguel.

De mare importanță este prima întâlnire a lui Moise cu Iahve. În timp ce păștea turma lui Ietro, a ajuns până la Horeb, muntele lui Dumnezeu. Acolo ni se spune că „i S-a arătat îngerul Domnului într-o pară de foc, ce ieșea dintr-un rug“ (Ieșirea 3:2). Moise a observat că, deși rugul ardea, nu se mistuia. El se îndrepta spre această priveliște minunată, când Iahve l-a strigat din rug: „Moise! Moise!“ Moise a răspuns: „Iată-mă, Doamne!“ Iar Dumnezeu i-a spus să-și scoată sandalele deoarece se afla pe pământ sfânt. Apoi Dumnezeu i-a zis: „Eu sunt Dumnezeul tatălui tău, Dumnezeul lui Avraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacov!“ Moise și-a acoperit fața, pentru că îi era frică să-l privească pe Dumnezeu. Apoi Dumnezeu i-a spus că a văzut suferința evreilor din Egipt sub asupritorii lor și că îl va trimite pe Moise la Faraon să îi scoată pe israeliți, poporul lui, din Egipt.

Moise a ezitat: „Cine sunt eu, ca să mă duc la Faraon, regele Egiptului, și să scot pe fiii lui Israel din țara Egiptului?“ Iar Dumnezeu i-a răspuns: „Eu voi fi cu tine și acesta îți va fi

semnul că te trimit Eu“ și i-a spus lui Moise că el și poporul trebuie să se închine lui Dumnezeu pe munte (Ieșirea 3:11–12). Apoi, Moise a întrebat ce ar trebui să spună dacă poporul i-ar cere numele lui Dumnezeu. Dumnezeu a răspuns: „Eu sunt Cel ce sunt. […] Așa să spui fiilor lui Israel: Cel ce este m-a trimis la voi“. Dorința de a-i afla numele se bazează pe o veche credință potrivit căreia cunoașterea numelui real îi conferă omului o putere magică, inclusiv asupra divinității. Dar Dumnezeu este evaziv și nu-și va da numele. Această credință persistă în rândul multor evrei chiar și astăzi: ei încă nu doresc să-i scrie numele. Este Dumnezeu o ființă transcendentă? Cum poate să intervină în activitățile omenești, să influențeze evenimentele și să comunice cu persoane speciale?

Acum, tratând textul ca atare și lăsând deoparte toate interpretările istorice, ar trebui să fie clar că avem de-a face cu așa-numita mărturie a unui singur om care spune că l-a întâlnit pe Dumnezeu. Nu au existat martori imparțiali la fața locului, ceea ce îi oferă scepticului motive suficiente să nu accepte afirmațiile necoroborate cu privire la autoritatea divină a lui Moise. Interesant este că pasaje din Vechiul Testament de care depind atât de multe sunt înrădăcinate în apariții sau vise neconfirmate.

Textul are probleme în acest punct, deoarece caută să întărească misiunea divină. Moise trebuie să le spună bătrânilor că îi va conduce din Egipt în pământul făgăduinței, însă nu e sigur că

va reuși: „Dar nu mă vor crede și nu vor asculta de glasul meu, ci vor zice: «Nu ți s-a arătat Domnul»“ (Ieșirea 4:1–2). În acest moment, Domnul îi oferă lui Moise capacitatea de a săvârși miracole ca semn al puterii sale. Dumnezeu îi poruncește să-și arunce toiagul la pământ. El face asta, și toiagul se transformă în șarpe. Apoi, i se spune să apuce șarpele de coadă și, în clipa când o face, se transformă din nou în toiag. Moise își duce mâna în sân, între faldurile veșmântului său, și când o scoate, pare să fie bolnavă și albă ca neaua (de parcă ar fi fost atinsă de lepră); când o pune înapoi, redevine sănătoasă. Moise varsă, de asemenea, apă din Nil pe uscat și se transformă în sânge. Așa arată textul biblic ce susține adevărul revelației prin referire la semnele puterilor miraculoase pe care se presupune că le avea Moise. El spune, de asemenea, că este neîndemânatic la vorbă și gângav, iar Dumnezeu îi spune că fratele său Aaron va fi glasul său când va pleda în fața bătrânilor și a Faraonului.

Există aici două chestiuni importante ce trebuie semnalate: în primul rând, folosirea mărturiilor necoroborate ale profeților pentru a da credibilitate opiniei că aceștia au avut revelații divine și, în al doilea rând, folosirea magiei pentru a sădi în publicul credul convingerea că aceștia sunt cu adevărat profeții lui Dumnezeu. Voi reveni la problema dacă Moise a fost sau nu magician, însă acum vreau să mă concentrez asupra ideii de cunoaștere divină, obținută prin intermediul revelației.

Dacă aruncăm o privire asupra pasajelor anterioare din Facerea, vedem că Dumnezeu le-a apărut de multe ori patriarhilor când aceștia erau singuri. La un moment dat, Iahve îi vorbește doar lui Avram și-i arată țara Canaanului în depărtare, spunându-i că îi va da tot pământul lui și urmașilor lui pentru totdeauna (Facerea 13:14–16). Într-un alt capitol, citim: „Fost-a cuvântul Domnului către Avram, noaptea, în vis“ (Facerea 15:1). Când Avram avea 99 de ani, Domnul i s-a arătat din nou, făcând un legământ cu el și schimbându-i numele în Avraam (Facerea 17:1–6).

Unul dintre cele mai renumite episoade biblice este cel în care Iahve pune la încercare credința și supunerea lui Avraam. Domnul i-a poruncit lui Avraam să îl ia pe Isaac, singurul său fiu cu Sarra, și să îl ducă pe unul dintre dealuri pentru a-l oferi ca jertfă. Textul biblic spune că Avraam a pus samarul pe asin și a luat cu el doi dintre oamenii săi și pe Isaac. Când au ajuns în locul respectiv, le-a spus oamenilor săi: „Rămâneți aici cu asinul, iar eu și copilul ne ducem până acolo și, închinându-ne, ne vom întoarce la voi“ (Facerea 22:5–6). Avraam pleacă singur cu Isaac și este pregătit să respecte porunca lui Dumnezeu. Îi spune lui Isaac să vină și îl așază pe altarul aflat deasupra lemnelor. Când își ia cuțitul pentru a-l ucide, îngerul Domnului îl strigă din ceruri și îi spune să nu-și sacrifice fiul, de vreme ce a dovedit că se teme de Dumnezeu. În schimb, Avraam sacrifică un berbec care se afla în

apropiere. Aceasta este o lecție morală importantă pe care Vechiul Testament o prezintă împotriva practicii barbare a sacrificiului uman. Dar este descrisă ca o revelație privată către Avraam. Nu avem nici măcar un cuvânt din partea lui Isaac pentru a confirma întâlnirea tatălui său cu Dumnezeu.

Mai târziu, după ce ajunge la maturitate, Isaac are şi el o revelație de la Dumnezeu în timp ce se află în Beersheba. Textul sună astfel: „În noaptea aceea i S-a arătat Domnul și i-a zis: «Eu sunt Dumnezeul lui Avraam, tatăl tău! Nu te teme, că eu sunt cu tine și te voi binecuvânta și voi înmulți pe urmașii tăi, pentru Avraam, sluga Mea“ (Facerea 26:23–24). Mai târziu, citim în Facerea despre visul lui Iacov în care îi apare o scară ce se sprijină pe pământ și are vârful până în cer. Domnul îi spune din nou că pământul pe care doarme va fi dat urmașilor săi. Iacov se trezește din vis și spune: „Domnul este cu adevărat în locul acesta și eu n-am știut“ (Facerea 28:16–17).

Visele au intrigat omul dintotdeauna și, fără îndoială, au exercitat o fascinație specială pentru mintea needucată. Erau oare visele profetice? Ar trebui să fie considerate mesaje de la Dumnezeu? În timp ce se afla în Egipt, se spune că Iosif a putut să interpreteze sensul ascuns al viselor. Visele erau folosite de autorii Bibliei pentru a justifica existența lui Dumnezeu. Dar se știe foarte bine că experiențele subiective nu sunt de încredere, iar visele au la bază năzuințe, imaginație și împlinirea dorinței. Faptul că

Dumnezeu transmite o cunoaștere atât de importantă anumitor persoane în timp ce se află singure sau într-o stare de vis este foarte suspect. O lectură atentă a textului biblic ar trebui să ne facă precauți cu privire la afirmațiile rostite în numele lui Dumnezeu fie de către Moise, fie de către altcineva. Interesant este că, în Pentateuh, spre deosebire de vizitele personale, momentele în care Dumnezeu se înfățișează mulțimii sunt destul de rare.

Există un incident destul de ciudat al cărui protagonist este Moise și care ne indică misterele mitologice primordiale din care a apărut iudaismul antic. Dumnezeu i-a vorbit lui Moise în Madian și i-a spus să se întoarcă în Egipt, deoarece toți cei care voiau să-l omoare nu mai trăiau. Moise și-a luat soția și copiii, i-a urcat pe asini și a plecat înapoi în Egipt. „În timpul călătoriei, într-un loc unde a rămas Moise peste noapte, l-a întâlnit Domnul și a vrut să-l omoare. Sefora a luat o piatră ascuțită, a tăiat prepuțul fiului său și l-a aruncat la picioarele lui Moise, zicând: «Tu ești un soț de sânge pentru mine». Şi Domnul l-a lăsat. Atunci a zis ea: «Soț de sânge!» din pricina tăierii împrejur“ (Ieșirea 4:24–26). Aici, nu numai Moise, ci și soția lui îl întâlnesc pe Domnul. De ce a vrut Dumnezeu să-l omoare noaptea după ce l-a cunoscut ziua în rugul aprins? Pentru că Moise pășise pe locul sfânt locuit de Iahve? L-a întâlnit Iahve pe Moise și a căutat să-l omoare, cam la fel cum un demon ar încerca să-și păstreze domeniul neatins de intruși? Şi care este

semnificația gestului Seforei prin care îi oferă divinității prepușul fiului ei în această poveste grosieră și obscură? Ne sugerează cumva că circumcizia are rolul simbolic de a împiedica divinitatea să facă rău poporului său? Simbolul sacrificiului și cel al sângelui sunt pline de posibilități sexuale. Freud considera că aici este exprimat un amestec al complexului castrării și al fricii de Dumnezeu. Magia și misterul au supraviețuit acestui eveniment fictiv.

Poate că cel mai important eveniment din viața lui Moise a fost întâlnirea sa cu Iahve pe Muntele Sinai. De fapt, reputația lui Moise se bazează pe convingerea că el este legiuitorul evreilor deoarece a primit cele Zece Porunci și alte legi direct de la Dumnezeu. Conform textului Ieșirii, evreii rătăceau prin deșert. În a treia lună după ce au părăsit Egiptul, au ajuns în pustia Sinai și și-au așezat corturile în fața marelui munte. Moise a urcat pe munte și a primit un mesaj de la Iahve, spunându-i să le vorbească fiilor lui Israel și să le spună: „Deci, de veți asculta glasul Meu și de veți păzi legământul Meu, dintre toate neamurile Îmi veți fi popor ales, că al Meu este tot pământul. Îmi veți fi împărăția preoțească și neam sfânt“ (Ieșirea 19:1–6).

Doar Moise se întâlnește cu Dumnezeu pe munte (deși, uneori, Dumnezeu comunică cu Aaron și cu mai tânărul complice al lui Moise, Iosua Navi, care va deveni succesorul lui). Moise spune că Dumnezeu a interzis cu strictețe ca *oricine altcineva* în afară de el însuși să urce pe

munte și să comunice cu Iahve. El se exprimă astfel: „Păziți-vă de a vă sui în munte și de a vă atinge de ceva din el, că tot cel ce se va atinge de munte va muri“ (Ieșirea 19:12). Se pare că Moise încearcă să strecoare spaima în inimile grupului său de adepți. *Numai* lui îi este permis să comunice cu Dumnezeu și să îi transmită mesajul, iar oricine altcineva care încearcă să-l vadă sau să vorbească cu el va muri. Moise repetă: „Atunci a zis Domnul către Moise: «Pogoară-te și oprește poporul, ca să nu năvălească spre Domnul, să vadă slava Lui, că vor cădea mulți dintre ei»“ (Ieșirea 19:21–22). Această interdicție se aplică și preoților. „Du-te și te pogoară și apoi te vei sui împreună cu Aaron; iar preoții și poporul să nu îndrăznească a se sui la Domnul, ca să nu-i lovească Domnul“ (Ieșirea 19:24). „Numai Moise singur să se apropie de Domnul“, ni se spune din nou, „iar ceilalți să nu se apropie. Poporul de asemenea să nu se suie cu el“ (Ieșirea 24:2).

Moise urcă și coboară de pe munte, iar în cea mai dramatică dintre situații, sunt nori grei și tunete, chiar și sunetele unei trâmbițe. Nimeni nu are voie să meargă la Domnul; prin urmare, numai Moise poate transmite poruncile și interdicțiile lui Dumnezeu. Aceste legi, dacă sunt citite cu atenție, creează o nouă clasă de preoți, îi copleșește cu daruri sacrificiale și le dă putere lui Moise și tribului lui Levi să rânduiască viața poporului. Moise a stabilit o teocrație și o nouă elită privilegiată: toate în numele unui Dumnezeu invizibil, care vorbește numai cu *el*.

Oare Moise chiar a avut experiența rugului aprins? Chiar a auzit voci sau doar și-a imaginat? Era tulburat emoțional? Oare certitudinea sa că a auzit glasul lui Dumnezeu fost atât de puternică, încât și a reușit să-i convingă pe semenii săi exilați să-l asculte, de teama mâniei Domnului? (Când Faraon le-a permis evreilor să plece din Egipt, Moise a afirmat că acest lucru s-a datorat unor plăgi trimise de Dumnezeu.) Sau Moise a folosit înșelăciunea pentru a-și atinge scopurile și i-a amăgit pe cei care îl urmau, făcându-i să creadă că a avut revelații din ceruri, pur și simplu pentru a-i manipula? Sau acest episod reprezintă o modalitate de a oferi o expresie concretă dezvoltării etice și nevoilor politice ale unui popor?

Când ajungem la momentul primirii celor Zece Porunci, ne putem întreba: în ce sens a folosit Moise acest eveniment crucial pentru a obține supunere prin frică de la cei care îl urmau? Este cert că autoritatea i-ar crește dacă poporul ar crede că a fost numit pe cale divină în poziția de preot conducător al noii teocrații pe care o instituia. Din moment ce, în acea perioadă, se considera în general că monarhii, inclusiv faraonii, au drept divin, n-ar trebui să ne surprindă că și Moise avea aceleași pretenții. Dar puterile *sale* erau autoproclamate.

Avem cel puțin patru posibile ipoteze de care putem ține cont în interpretarea acestui episod:

1. Cea tradițională, potrivit căreia Moise chiar a vorbit cu Dumnezeu și a primit revelația. Nu

există absolut nici o dovadă pentru o asemenea afirmație extraordinară, deși credincioșii au acceptat acest lucru încă de atunci.

2. O interpretare contrară a fost furnizată de scepticism și pare plauzibilă. Argumentul de tip humean este următorul: poveștile cu Moise au fost invenții ale minții superstițioase; au fost transmise prin tradiție orală și dezvoltate de autori ulteriori. Aceste narațiuni fictive sunt produse ale imaginației primitive, mai ales în ceea ce privește minunile fanteziste. Nu avem cum să știm dacă evenimentele respective au avut loc cu adevărat, iar dacă s-au petrecut, li se pot da explicații naturaliste.

3. Poate că o parte a narațiunii tradiționale este adevărată. O explicație este aceea că Moise *credea*, cel puțin parțial, că a auzit voci și a atribuit, astfel, evenimentele din mediul său natural forțelor divine. Poate a crezut cu adevărat că are o misiune divină. Acest lucru ar însemna că a fost copleșit de experiențe religioase și era convins că Dumnezeu îi vorbește și că i-a încredințat o sarcină specială. Moise nu e singurul, căci astfel de tulburări au mai avut și alte persoane cunoscute din istorie. Moise a fost fără îndoială influențat de o cultură care accepta realitatea forțelor oculte și astfel este posibil să fi fost predispus psihologic să creadă că o anumită forță divină pătrunsese în viața sa. Starea sa de credință, oricât de neîntemeiată era, se poate să fi

fost foarte reală pentru el și să-i fi dat suficient zel și suficientă pasiune pentru a-și îndeplini misiunea.

4. Conform unei a patra explicații posibile, Moise era un magician-șarlatan, cu tendințe de megalomanie. Interesat să aibă putere și control, a convins prin înșelăciune un grup de țărani ignoranți că el este profetul lui Dumnezeu. Să examinăm această ipoteză.

A fost Moise magician?

Unirea strânsă a magiei cu religia din Antichitate a fost bine documentată. Preotul, asemenea magicianului, putea să facă lucruri care aparent sfidau explicația naturală: în cadrul ceremoniilor și ritualurilor, invoca puteri magice ce păreau să producă manifestări ale zeilor și demonilor. Aceste rituri mistice făceau apel la forțe care se credea că le permit oamenilor să-și împlinească aspirațiile și să-și depășească temerile care îi tulbură. Sir James Frazier, în *The Golden Bough*, susține că „în societățile timpurii regele este de multe ori atât magician, cât și preot; într-adevăr, el pare să fi obținut adesea puterea datorită presupusei sale priceperi în arta albă sau neagră“[10]. Frazier mai subliniază: „Poate că nicăieri artele magiei nu erau cultivate mai atent, nicăieri nu se bucurau de o stimă mai mare, nu exercitau o influență mai profundă în viața unei națiuni decât în țara faraonilor“[11].

Este posibil ca Moise să fi cunoscut artele magiei practicate în religia egipteană a epocii sale. Multe dintre ceremoniile efectuate de preoții vremii erau asemănătoare cu cele pe care Moise avea să le pună în practică mai târziu. Egiptenii se temeau de mânia zeilor și credeau că furia acestora ar putea fi potolită prin ofrande și sacrificii. Zeii erau deseori geloși și nu tolerau nici o lipsă de respect, dar puteau fi împăcați de slujitori supuși. Cu spiritele zeilor puteau comunica mai ales sfinții, care își foloseau puterile oculte pentru a-și impresiona adepții.

Am putea spune că și Moise a fost un astfel de magician? Oare el și complicii săi au apelat la iluzionism pentru a-i înșela pe cei care îi urmau și a le obține supunerea? Biblia însăși mărturisește că faraonul credea că Moise și Aaron recurgeau la vrăji și a apelat la propriii magicieni și vrăjitori care să concureze cu ei.

Citim că Moise și Aaron au făcut diverse acte magice în fața lui Faraon ca semn al puterii lui Iahve. „Atunci a chemat și Faraon pe înțelepții Egiptului și pe vrăjitori și au făcut și vrăjitorii egiptenilor asemenea lucru cu vrăjile lor“ (Ieșirea 7:11–12). Moise i-a cerut lui Aaron să arunce jos toiagul, care s-a transformat imediat într-un șarpe. Şi magicienii egipteni au făcut asta, dar șerpii lor au fost înghițiți de toiagul lui Aaron. Moise și Aaron au putut să transforme apele Nilului în sânge; peștii au murit, și fluviul a început să miroasă urât. Dar, ni se spune apoi, „au făcut așa și magii egipteni cu vrăjile lor“ (Ieșirea 7:22).

Apoi a fost o mare invazie de broaște. Din nou, magicienii au reușit să facă același lucru. Este greu de spus cât adevăr și câtă fantezie se află în aceste relatări. Potrivit lui Josephus, care știa de acuzația că Moise era magician, Moise i-a spus lui Faraon despre „semnele“ care au fost făcute pe Muntele Sinai. Regele l-a acuzat pe Moise că este „mișel“ și că a venit acum la el cu „înșelăciune și răutate, pentru ca miracolele și meșteșugul vrăjitoresc să-i atragă admirația poporului“. Egiptenii erau pricepuți în acest tip de învățătură, îi spune Faraon, și observă că Moise „nu era singurul care deținea puterea divină“, astfel că „nu-și dădea la iveală șarlataniile decât doar ca să câștige încrederea poporului necioplit și neînvățat și să-l amăgească“. Moise îi răspunde: „Vreau să dovedesc că isprăvile nu sunt vrăjitorii și imitații ale adevărului, ci că ele se împlinesc doar prin providența și puterea divină!“[12]

Potrivit Pentateuhului, egiptenii au fost loviți în repetate rânduri de calamități îngrozitoare: viermi, lăcuste, roiuri de muște, epidemii care infectează vitele, vărsatul negru la oameni și animale, o grindină violentă și foamete. Magicienii faraonului nu au reușit să reproducă toate aceste evenimente, toate fiind fenomene naturale (în cazul în care s-au produs) pe care Moise le-a atribuit voinței divine. Ultima plagă, ce i-a lovit pe toți primii născuți ai egiptenilor și i-a cruțat pe sclavii evrei, a fost ultima lovitură: în urma acestui episod, faraonul a fost de acord cu

plecarea lor. Încărcați cu comoara dată de egipteni, evreii au părăsit Egiptul. Însă faraonul s-a răzgândit și a trimis o armată pe urmele lor pentru a-i aduce înapoi. Când armata a fost surprinsă de o furtună puternică, evreii au scăpat prin Marea Roșie, în timp ce egiptenii au fost cuprinși de ape și au renunțat să-i mai urmărească. Acesta a fost „miracolul“ Mării Roșii.

Literatura păgână, așa cum am văzut, atribuie exodul altor cauze. Populația fusese lovită de diferite epidemii. (Astfel de boli puteau să apară cu ușurință din cauza nivelului scăzut de igienă și probabil că au decimat părți mari din populație, așa cum a făcut ciuma bubonică în Evul Mediu.) Așa că egiptenii i-au alungat pe sclavi și pe străini, crezând că au contaminat populația. Au căutat să potolească mânia zeilor, care s-ar fi aflat la originea unor astfel de nenorociri. Incapabili să înțeleagă cauza bolii și modul de a o preveni, erau înclinați să găsească țapi ispășitori în rândul oamenilor sau al zeilor și, de teamă, au luat măsuri disperate. În urma mai multor coincidențe, este posibil ca atât egiptenii, cât și evreii să fi ajuns la concluzia că aceste evenimente au fost provocate de forțe divine. Minții animiste îi este foarte ușor să vadă în natură puteri oculte care provoacă boli și împart dreptate. Evreii aflați pe fugă au dedus că Dumnezeul lui Moise este responsabil pentru necazurile coborâte asupra stăpânilor lor egipteni și că sunt salvați de mâna lui Iahve.

Mărturia Bibliei sugerează că Moise a folosit cu adevărat vrăjitorie pentru a impresiona faraonul și curtea sa. Vechile texte neevreiești întăresc această perspectivă, ce nu apare numai în literatura ostilă evreilor (care era destul de abundentă), ci și în cea despre magie și alchimie. Aceste pergamente indică faptul că Moise era un personaj de mare autoritate în domeniul magiei. Un ansamblu de papirusuri despre magie au fost colectate și editate de K. Preisendanz.[13] Există, de asemenea, texte alchimice vechi în care este menționat Moise. Acestea spun că Moise a avut o relație specială cu Dumnezeu și că a scris texte magice secrete.

Alte surse păgâne întăresc această perspectivă cu privire la Moise. Pliniu cel Bătrân, în *Istoria naturală* (spre sfârșitul primului secol al erei noastre), scrie o scurtă istorie a magiei și se referă la o sectă de evrei „care descinde din Moise“ și la alții care practicau magia. Referiri asemănătoare la Moise magicianul apar în operele *Apologia*, de Apuleius și *Despre bine*, de Numenius. Celsus considera, de asemenea, că Moise a fost magician și că a dobândit putere prin înșelătorii stângace: „Acești paznici de oi și de capre […] au dat ascultare cuvintelor lui Moise și, lăsându-se convinși de forța unor iluzii, au ajuns să creadă că există un singur Dumnezeu“[14]. Celsus apăra politeismul Romei împotriva monoteismului evreilor și creștinilor, despre primii spunând plin de dispreț: „Cinstesc pe îngeri și se dedică magiei, în care i-a inițiat Moise“[15]. El a respins,

de asemenea, încercarea evreilor de a stabili „începuturile neamului lor“ până la patriarhii biblici, pe care el îi numește „un prim răsad de vrăjitori și înşelători“[16]. Cuvinte aspre, dar există vreo probă concretă?

În *Contra lui Celsus*, Origen vorbește despre o conversație cu câțiva evrei referitoare la Egipt: cum răspund aceștia acuzației egiptenilor, întreabă el, care l-au respins pe Moise pentru că ar fi fost „un vrăjitor ce părea că și-a săvârșit marile sale fapte prin iluzii“[17]. El pomenește și despre alte critici egiptene aduse lui Moise, spunând că „fără să tăgăduiască minunile pe care Moise le făcuse, ei le atribuiau magiei, iar nu unei puteri dumnezeiești“[18]. Pentru Celsus, credința în astfel de miracole se limitează la „oameni fără carte“ și la cei care au „caracter moral depravat“.

Nu voi detalia diversele evenimente miraculoase care se presupune că s-au petrecut în timpul pribegiei evreiești prin deșert: este greu de spus dacă au avut loc așa cum se spune în Biblie. Adesea, mintea primitivă atribuia voinței divine evenimente cărora li se pot oferi explicații naturale. Elias Auerbach a încercat să așeze întâmplările din timpul pribegiei evreilor într-o perspectivă mai realistă.[19] El consideră că totalul persoanelor implicate nu a fost mai mare de 12.000 sau 13.000, nu acele cifre uriașe furnizate de textul biblic, și că și-au petrecut cea mai mare parte a timpului la Kadesh, o oază mare și relativ luxuriantă din deșert. În plus, refugiații probabil că nu au rătăcit neîncetat timp de 40 de ani.

Evreii sunt însetați și găsesc apă; vor să mănânce carne și găsesc prepelițe; vor pâine și primesc mană: toate considerându-se că au fost aduse de intervenția divină. Auerbach speculează că izvorul produs de Moise prin lovirea unei pietre cu toiagul era deja format în oaza Kadesh. Există, de asemenea, o explicație naturală pentru așa-numitul miracol al prepelițelor. Se întâmplă de multe ori ca păsările migratoare, obosite să zboare deasupra unui deșert fierbinte, să aterizeze brusc într-o oază pentru a-și stinge setea. Biblia spune că mana care a apărut într-o dimineață era „albă ca sămânța de coriandru, iar la gust ca turta cu miere“[15]. Semințe de acest fel pot fi găsite și astăzi în oaze: sunt produsul dulce și asemănător rășinii al tamaricii (iar acest rod tinde să cadă din copaci). A spune că mana poate să constituie sursă de hrană timp de 40 de ani este fără îndoială o exagerare.

N-am putea spune că Moise și-a înșelat în mod conștient poporul făcându-l să creadă că Dumnezeu lucrează prin el? Pentru a crea o nouă națiune și o nouă conștiință din triburile destrămate care l-au urmat, invocarea puterii divinității, cu toate elementele de magie, incantație și vrăjitorie necesare, a reprezentat o metodă pe care el și complicii lui ar fi putut s-o folosească cu succes. Moise a fost, fără îndoială, un individ charismatic, capabil să trezească sprijin înflăcărat, dar acest lucru depindea în mare parte de faptul că putea să facă minuni. Avem aici un muritor care încearcă să-și demonstreze

importanța și să-și consolideze puterea asupra celor care îl urmează, fiind nevoit neîncetat să-i convingă de statutul său suprauman.

Am discutat deja ciudata succesiune a evenimentelor în care Moise urcă singur pe munte pentru a vorbi cu Dumnezeu și apoi coboară cu Legământul. La un moment dat, Moise găsește tabăra în dezordine: evreii dansau, cântau și se închinau la un vițel de aur. Este evident că poporul său a revenit cu ușurință la vechile obiceiuri. Moise trebuie să-i înspăimânte din nou prin invocarea unei puteri mai înalte decât el însuși. Reușește să facă acest lucru, dar autoritatea lui este deseori contestată. Nu există nici o constituție și nici un sistem de legi care să guverneze comportamentul lor. Astfel, Moise alcătuiește un sistem bazat pe coduri de legi mai vechi, precum cel al lui Hammurabi, pe care este posibil să-l fi învățat în perioada educației sale egiptene. Dar atribuie autoritatea acestui cod unei divinități noi (Iahve) al cărei nume îl invocă deseori.

Este jalnic și totodată amuzant să speculezi despre posibilele tertipuri folosite de Moise pentru a-i face pe oameni să-i privească cu teamă și respect suveranitatea.

Atunci când privim Pentateuhul în acest fel, Moise apare ca un personaj viclean, cu unele trăsături respingătoare: era poruncitor, orgolios, viclean, iute la mânie, răzbunător, mult prea dispus să-i omoare pe cei care i se opuneau. Spre deosebire de Isus, Moise dă dovadă de puțină

compasiune pentru cei care i se opuneau. Această descriere poate părea aspră cu referire la un individ venerat ca mare profet și legiuitor, dar al cărui loc în istorie e învăluit în mister. Cu toate acestea, lectura atentă a textului în termeni moderni justifică felul cum îi înfățișez personalitatea. Nu contest câteva calități importante ale lui Moise legiuitorul, care, dacă Biblia este destul de exactă, a avut marele curaj de i se opune faraonului și o dorință neabătută de a-i conduce pe evrei prin mari adversități. Egiptul vremurilor sale *era* corupt; viața omului obișnuit *era* ieftină; se practica sacrificiul uman, chiar și canibalismul. Moise era limitat de timpurile sale și a împrumutat principii morale de la alții, dar a adus contribuții importante prin legile pe care le-a dat evreilor.

Dacă examinăm textul biblic, este clar că împrejurările în care Domnul se arată lui Moise și evreilor sunt învăluite în obscuritate. După cum am văzut, nimănui nu i s-a permis să urce pe Muntele Sinai, deoarece „se pogorâse Dumnezeu pe el în foc“. În plus, era fum, care „se ridica ca fumul dintr-un cuptor“. „Şi sunetul trâmbiței se auzea din ce în ce mai tare“ (Ieșirea 19:18–19). Era Sinaiul un munte vulcanic cu stâlpi de fum despre care Moise știa ca urmare a vizitelor sale anterioare la Madian? Să fi folosit acea ocazie pentru a-și atinge scopurile? Oare a apelat la diferite tehnici menite să creeze iluzii la scară mare, ținând cont că egiptenii aveau deja

tehnologia pentru a construi piramidele? Nu știm cu certitudine. Oricare ar fi explicația, oamenii erau îngroziți de spectacol.

În Ieșirea, citim despre predarea celor Zece Porunci către Moise. Oamenii au auzit bubuituri de tunete și au văzut sclipiri de fulgere. Ce scenă dramatică pentru întoarcerea lui Moise: exact atunci când se manifesta o furtună cu tunete și fulgere amenințătoare. Poate că un complice a suflat dintr-o trompetă sau a aprins un cuptor. I-ar fi dat practic lecții regizorului filmului *Cele zece porunci* (1956)! Iar poporul „s-a dat înapoi și a stat departe, temându-se“ (Ieșirea 20:18–19): le era frică să vorbească cu Domnul, din moment ce credeau că o astfel de tentativă le-ar aduce moartea. Moise a continuat să-i avertizeze în acest sens. Numai Moise avea voie să se apropie de norul negru unde se afla Dumnezeu. Acesta este contextul în care Moise a făcut cunoscute legile care aveau să-i guverneze pe evrei.

Mai târziu, după ce puterea îi este contestată, Moise îi lasă pe Aaron, Nadab, Abiud și șaptezeci dintre bătrâni să se apropie de Iahve și să i se închine de la distanță (Ieșirea 24:1–2). Numai Moise se apropie de Domnul. Textul este neclar cu privire la ce s-a întâmplat cu exactitate. Acest grup a plecat pentru a-l vedea pe Dumnezeul lui Israel, „dar El n-a întins mâna Sa împotriva aleșilor lui Israel“. Totuşi, „au văzut pe Dumnezeu, apoi au mâncat și au băut“ (Ieșirea 24:9–11). Din nou, Domnul i-a spus lui Moise să vină la el sus, pe munte. De această dată,

„sculându-se Moise împreună cu Iosua, slujitorul său, s-a suit în muntele Domnului“. În timp ce pleca, el le-a spus bătrânilor: „Rămâneți aici până ne vom întoarce la voi“ (Ieșirea 24:13–14). Apoi, Moise s-a urcat pe munte și un nor l-a acoperit. El a rămas acolo timp de 40 de zile și 40 de nopți înainte să coboare cu poruncile înscrise pe două table din piatră. După câte se pare, a fost nevoie din partea lui de un efort considerabil pentru a ciopli poruncile, deși credincioșii sunt siguri că piatra a fost săpată de degetul lui Dumnezeu. Iosua pare să aibă în acest episod un rol important. Să fi fost el responsabil cu accesoriile ce au însoțit scena de pe munte (trâmbița și fumul)? Un magician bun are de obicei nevoie de un asistent pentru a-l ajuta cu recuzita.

Numeroasele reguli pe care le proclamă Moise sunt concepute pentru a-i asigura anturajului preoțesc din tribul lui Levi cât mai multe ofrande. Se poruncește să se ofere hrană și lucruri de valoare lui Yahweh pentru a-i potoli mânia, dar aceste lucruri sunt luate de cei care ocupă funcții preoțești, o nouă elită ce slujește în numele lui Dumnezeu. În ciuda bravadei acestui act, lui Moise nu i-a fost ușor să mențină constant controlul absolut: chiar și fratele său Aaron și sora sa Miriam i-au contestat hegemonia uneori.

Mai târziu, Moise a sădit efectiv spaimă și cutremurare în inimile poporului său prin folosirea a ceea ce Pentateuhul numește „cortul adunării“. Citim: „Moise, luându-și cortul, l-a întins afară din tabără, departe de ea, și-l numi

cortul adunării; și tot cel ce căuta pe Domnul venea la cortul adunării, care se afla afară din tabără“ (Ieșirea 33:7–8). Când Moise se ducea către cort, oamenii stăteau în picioare și îl priveau de la distanță. „După ce intra Moise în cort, se pogora un stâlp de nor și se oprea la intrarea cortului și Domnul grăia cu Moise“ (Ieșirea 33:9–10). Potrivit textului biblic, „noaptea se afla peste el foc“ (Ieșirea 40:38). Substanța incandescentă nu emana doar fum, ci și scântei. De îndată ce oamenii au văzut acest lucru, s-au prosternat, în timp ce Domnul vorbea față în față cu Moise. Apoi citim că Moise se întorcea în tabără, dar, lucru interesant, „tânărul său slujitor Iosua, fiul lui Navi, nu părăsea cortul“ (Ieșirea 33:11).

Putem specula cu privire la ceea ce s-a întâmplat. Oare Moise comunica cu o entitate divină antropomorfă așa „cum ar grăi cineva cu prietenul său“? Ori Moise și Iosua au reușit, prin intermediul magiei, să producă deasupra cortului un nor dintr-o substanță necunoscută? Iosua este o figură centrală, deoarece fusese alături de Moise din copilărie și avea să preia puterea după moartea acestuia. Același Iosua trebuie să fi avut cunoștință de scamatoriile secrete ale lui Moise și foarte probabil l-a ajutat să ducă la capăt trucurile săvârșite în fața evreilor. De fapt, Iosua este responsabil pentru forma pe care a luat-o iudaismul după ieșirea din scenă a lui Moise.

Cortul adunării joacă un rol central în cariera lui Moise, deoarece, în afară de vizita pe munte pentru a vedea rugul aprins și pentru a alcătui

cele Zece Porunci și legile, locul în care acesta își desfășoară activitatea de preot, monarh și iluzionist este în interiorul sau în apropierea cortului, casa de mister și magie ce conține Arca sacră a Legământului.

Mai departe, Moise i-a luat pe Aaron și pe fiii săi la intrarea în cortul adunării, unde i-a uns și i-a consacrat ca preoți. Aici, Moise instituie o nouă castă preoțească ereditară. În al doilea an după exod, tabernacolul intră în grija leviților: ei sunt responsabili pentru ridicarea cortului și desfacerea acestuia atunci când se deplasau. Atât de temător pare să fie Moise că ar putea fi descoperit, încât pune un paznic. Textul spune: „Iar de se va apropia unul străin, să fie omorât“ (Numerii 1:51).

La un moment dat, se pare că era aproape gata să fie demascat. Aparent, numai lui Moise, Iosua și Aaron le era permis să intre în cea mai tăinuită incintă a cortului adunării. La un moment dat, „cei doi fii ai lui Aaron, Nadab și Abiud, luându-și fiecare cădelnița sa, au pus în ea foc, au turnat deasupra tămâie și au adus înaintea Domnului foc străin, ce nu le poruncise Domnul“ (Leviticul 10:1–2). Ni se spune apoi că sunt arși și omorâți de către Iahve din pricina acelei fărădelegi: „Atunci a ieșit foc de la Domnul și i-a mistuit și au murit amândoi înaintea Domnului“ (Leviticul 10:2–3). Moise îi avertizează pe oameni să fie atenți atunci când se apropie de cortul sfânt și de Dumnezeu și, de asemenea, să nu plângă după cei doi. Aaron este uluit, dar rămâne cu fiii săi

supraviețuitori, Eleazar și Itamar. Întrebuințarea focului pentru a-i ucide pe cei care contestă puterea lui Moise apare mai târziu, ca și cum ar fi fost construit un aruncător de flăcări rudimentar folosit din interiorul cortului.

Orice explicație a acestor ritualuri și evenimente din Pentateuh este dificilă și nu are la bază decât conjecturi. Nu avem cum să știm dacă întâmplările relatate au avut loc cu adevărat. În cel mai bun caz, ele pot fi doar ecouri îndepărtate ale unor evenimente reale. Totuși, dacă presupunem că s-au petrecut, atunci cred că putem oferi o ipoteză alternativă la interpretarea tradițională a misiunii lui Moise. Se poate să fi crezut că vorbește cu Dumnezeu – o formă de schizofrenie ce apare la cei care aud voci ori au experiențe asemănătoare unei revelații – și se poate să fi folosit toate tehnicile aflate la dispoziția sa pentru a-i convinge și pe alții de asta.

Există unele contestări ale autorității lui Moise care cer o analiză mai detaliată, deoarece ne arată cum acesta se folosește de diferite vicleșuguri pentru a interpreta evenimentele în favoarea sa. Situația devenea uneori foarte dificilă pentru israeliții aflați în pustie. De exemplu, „poporul a cârtit în gura mare împotriva Domnului, zicând că-i merge rău“. Când a auzit Iahve asta, spune textul biblic, s-a mâniat. Ca urmare, a izbucnit focul și s-a dezlănțuit la un capăt al taberei. Se spune că Moise s-a rugat Domnului și focul s-a stins (Numerii 11:13). Moise, în orice caz, își

asumă meritul pentru că a cerut ajutorul lui Iahve în stingerea incendiului. Oamenii se plâng din cauza lipsei de hrană sau de carne. Moise simte o mare responsabilitate pentru povara lor. Cum abordează plângerile lor constante? Moise aduce 70 de bătrâni în jurul cortului adunării. Aici aflăm că „s-a pogorât Domnul în nor și a vorbit cu el; și a luat din duhul care era peste el și a pus peste cei șaptezeci de bărbați căpetenii“, care apoi „au început a prooroci“ (Numerii 11:24–26).

Este greu de precizat ce s-a întâmplat aici, deoarece detaliile sunt deosebit de vagi. Au avut o „experiență religioasă“? Şi-au imaginat că au reușit să intre în legătură cu divinitatea? Mai citim că doi bărbați, Eldad și Medad, care făceau parte dintre cei șaptezeci, nu s-au dus la cort, dar duhul a venit și asupra lor, astfel încât „au proorocit și ei acolo în tabără“. Când află de asta, Iosua se agită și strigă: „Domnul meu, Moise, oprește-i“, ca și cum ar spune că doar el și Moise pot pretinde o astfel de putere. Moise însă îl atenționează pe Iosua să nu fie atât de gelos și îi spune că ar dori ca toți evreii să devină profeți. A doua zi, un vânt de la Domnul aduce un stol uriaș de prepelițe, care cad la pământ și sunt mâncate de popor. Dar evreii sunt din nou loviți de o boală mortală, care este atribuită mâniei lui Iahve.

Cu un alt prilej, autoritatea lui Moise este contestată de Aaron și Miriam. Ei întreabă: „Oare numai cu Moise a grăit Domnul? N-a grăit El, oare, și cu noi?“ (Numerii 12:1–3). Domnul se umple de mânie și îi cheamă pe toți trei la intrarea

în cortul adunării. Acolo, Aaron și Miriam sunt mustrați aspru de Iahve și, de fapt, o pedepsește pe Miriam, care este lovită de o boală de piele și ținută timp de șapte zile în afara taberei.

Poporul se plânge din nou din cauza vieții pe care o duce; evreii se tem de ce aud despre oamenii din Canaan, care par să aibă dimensiuni gigantice și încep să aibă îndoieli că vor pune stăpânire pe pământului făgăduinței. Încep să vorbească despre întoarcerea în Egipt și despre alegerea cuiva care să-i conducă înapoi.

Biblia ne spune că Iahve este mâhnit și spune că nici unul dintre cei cu vârsta de peste 20 de ani (cu excepția lui Iosua și Caleb) nu va ajunge pe pământul făgăduinței (Numerii 14:29–30). Este evident că Moise își menținea cu dificultate hegemonia. Câtă vreme își ține poporul în stare nomadă, fără rădăcini ferme, îl poate controla. Fără îndoială că el însuși este indecis și/sau temător să se stabilească undeva, de frică să nu își piardă hegemonia. Şi astfel, israeliții rătăcesc în pustie timp de 40 de ani. Abia după moartea lui Moise, Iosua reușește să cucerească Canaanul și să stabilească, în cele din urmă, o nouă națiune acolo.

Mai citim despre o revoltă, mult mai gravă, îndreptată împotriva autorității lui Moise: este condusă de Core, un levit, și de aproximativ 250 de israeliți, toți „oameni însemnați“. Ei le spun lui Moise și lui Aaron: „Destul! Toată obștea și toți cei ce o alcătuiesc sunt sfinți și Domnul este între ei. Pentru ce vă socotiți voi mai presus de

adunarea Domnului?“ (Numerii 16:1–4). Moise schimbă strategia. Ca și cum ar fi încolțit, el se prosternează în fața lui Core și a însoțitorilor săi, spunând că mâine dimineață Domnul va declara cine este sfânt. Ei trebuie să aducă ofrande la cortul adunării. Fiecare om va aduce o cădelniță cu tămâie aprinsă. După câte se pare, revolta este stârnită de leviți, deși acest lucru este incert în text. Din moment ce le dăduse leviților un loc privilegiat în menținerea tabernacolului, Moise este înfuriat că aceștia doresc mai multă egalitate. Astfel, le cere ajutor altora, adică lui Datan și lui Abiron, dar aceștia refuză să vină și protestează: „Vrei să și domnești peste noi?“ (Numerii 16: 13-14). Ce s-a întâmplat, întreabă ei, cu țara unde curge lapte și miere? Vom muri în pustie? „Crezi că poți să iei ochii oamenilor?“ (Numerii 16:14–15). Se pare că există o opoziție aprigă între membrii-cheie ai anturajului lui Moise.

Ceea ce ne atrage atenția este moartea lui Datan, a lui Abiron și a familiilor lor în fața propriilor corturi. Ni se spune că i-a înghițit pământul, dar probabil că au fost uciși de Moise. Între timp, Core și cei 250 de israeliți au adus ofrande la cortul adunării. „Şi și-a luat fiecare cădelnița sa, au pus în ele foc, au turnat tămâie în ele; și au stat înaintea intrării cortului adunării Moise și Aaron“ (Numerii 16:18). Şi au fost uciși de foc. Domnul nu și-a mai făcut apariția, dar cei adunați au fost arși de vii. Este în mod clar o faptă comisă de Moise. Nu este limpede cum a procedat, dar 250 de oameni cu mantii și tăvi cu

tămâie aprinsă reprezintă ținte ușor inflamabile. A fost opera lui Iahve sau a vicleniei machiavelice a preotului-regelui-profetului-magicianului Moise?

Totuşi, nemulțumirile și răzvrătirile continuă. Poporul este lovit de o altă plagă. Ni se spune că 14.700 de persoane mor din cauza ei. Este din nou atribuită mâniei Domnului și tot Moise e cel care îi pună capăt.

Într-un alt moment, Moise recurge la un șiretlic destul de respingător. Acesta reunește căpeteniile celor 12 triburi în fața cortului adunării. Fiecare căpetenie trebuie să aducă un toiag pe care este scris numele său. Numele lui Aaron este trecut pe toiagul leviților. Fiecare căpetenie îi înmânează lui Moise propriul toiag, iar acesta le duce în cort. Şi apoi citim că „a doua zi, când au intrat Moise și Aaron în cortul adunării, și iată toiagul lui Aaron, din casa lui Levi, odrăslise, înmugurise, înflorise și făcuse migdale“ (Numeri 17:8–9). Minune mare! Ne putem închipui cum Moise, Iosua și Aaron au înlocuit cu grijă un toiag nou, identic cu toiagul anterior al lui Aaron, inscripționat cu numele lui, dar tăiat din ramura unui migdal. Nimănui, cu excepția complicilor de încredere, nu îi este permis să stea în cort sau în apropierea cortului, sub pedeapsa cu moartea. Ne putem întreba: mâna lui Iahve sau manevra umană a condus la înmugurirea toiagului?

Din nou, Moise ne spune că Iahve îl anunță pe Aaron că el și fiii săi, împreună cu membrii tribului lui Levi, vor fi responsabili pentru cortul

adunării și pentru ce se află în interior. Ei vor păzi cortul și vor sluji lângă el, dar „să nu se apropie de lucrurile lăcașului sfânt și de jertfelnic, ca să nu moară și ei, și voi“ (Numerii 18:1–4). El și fiii trebuie să-și îndeplinească datoria preoțească „în toate cele ce țin de jertfelnic și ce se află înăuntru după perdea […], iar altul străin, de se va apropia, să fie omorât“ (Numerii 18:7). Ne putem întreba: ce este atât de secret în interiorul cortului, încât Moise dorește să îl păzească cu orice preț și să omoare pe oricine încearcă să privească înăuntru?

Furia lui Moise se manifestă pe deplin când, în cele din urmă, îl ucide pe fratele său Aaron, pentru că, potrivit textului, nu s-a „supus poruncii Mele“ (Numerii 20:24–25). Moise îi duce pe Aaron și pe fiul său, Eleazar, pe vârful Muntelui Hor, îl dezbracă pe Aaron de haine și îl îmbracă cu ele pe Eleazar: „Şi a murit Aaron pe vârful muntelui“ (Numerii 20:27–29). Moise coboară cu Eleazar și poporul plânge timp de 30 de zile. Deși Biblia îl condamnă pe Cain pentru uciderea lui Abel, nu același lucru face și în cazul Moise.

Moise poate să-i conducă pe cei care l-au urmat doar cu mână de fier. Se comportă ca un dictator absolut, care nu permite nici un fel de punere la îndoială a autorității sale (sau a lui Iahve). Oricine se opune voinței sale, chiar și propriul frate, care a fost alături de el ani la rândul, este lichidat. Este de mirare că istoria nu a condamnat faptele lui Moise. Poate pentru că și-a început cariera ca eliberator și oamenii tind să-i privească cu îngăduință pe cei care încearcă să

elibereze un popor de sub opresiune, oricât de asupritori și de corupți ar putea deveni ei înșiși pe parcurs și oricât de mult și-ar trăda propriul cod moral.

Moise legiuitorul

Reputația lui Moise se bazează pe presupunerea că a fost atât un eliberator național, cât și un mare legiuitor, al cărui cod moral a avut un impact uriaș asupra generațiilor viitoare. Dacă așa stau lucrurile, a sosit momentul să analizăm sistemul moral și poruncile proclamate de Moise. Nu încape îndoială că textul Pentateuhului a fost dezvoltat de-a lungul secolelor și că este greu de spus ce îi aparține lui Moise și ce a fost intercalat sau codificat de generațiile ulterioare. Mulți consideră că iudaismul este, în principiu, o religie etică și tind să-i minimalizeze elementele miraculoase sau supranaturale, concentrându-se asupra perspectivelor sale morale. Dar, în secolul XX, suntem îndreptățiți să întrebăm: este codul mozaic modelul de dreptate care ni s-a spus întotdeauna că este?

Credincioșii consideră în general că cele Zece Porunci sunt o dovadă de elocvență etică, dar rareori supun aceste principii evaluării atente și nici nu par să observe că multe dintre celelalte reguli sunt, din păcate, deficitare la capitolul moralitate, cel puțin după standardele conștiinței morale dezvoltate între timp. Fără îndoială, în

contextul acelor vremuri, se poate spune că toate aceste reguli au reprezentat un progres, dar nu în mod absolut. Codul moral al Pentateuhului are precursori și nu este un produs original al lui Moise. De exemplu, regele Hammurabi din Babilon a codificat vechile legi sumeriene și cele semitice și a anticipat multe reguli găsite în Pentateuh. Codul lui Hammurabi fost datat de cercetători între anii 2100 și 1700 î.e.n. Gravat pe un bloc de diorit negru și având o înălțime de 2,40 metri, a fost ridicat în piața publică a orașului babilonian Sippar. A fost descoperit la Susa de arheologi și se află acum expus la Paris. Interesant este că partea superioară a pietrei lui Hammurabi are sculptată o imagine a regelui babilonian primind legile de la zeul soarelui, Shamash, tot așa cum Moise avea să primească legea de la Iahve.

Multe dintre reguli au o asemănare izbitoare cu legământul mozaic din cărțile Ieșirii, Leviticului și Deuteronomului. De exemplu, noțiunea de dreptate, bazată pe „ochi pentru ochi și dinte pentru dinte“ (legea talionului), se găsește atât în codul lui Hammurabi, cât și în Pentateuh. Legile codului au aceeași formă condițională: dacă faci *A*, atunci *B* va fi pedeapsa. În multe cazuri, sunt aplicate sancțiuni similare pentru aceeași infracțiune, cum ar fi pedeapsa cu moartea pentru incest (care era practicat în Egipt de clasa conducătoare). Există, de asemenea, unele elemente umanitare în cadrul codului: se opune cu vehemență înșelării celor neajutorați.

Mândria iudeo-creștină nu poate fi decât puternic lezată de ideea că legile date de Iahve lui Moise și, prin el, poporului ales au antecedente la alte popoare.

Presupusa superioritate culturală iudeo-creștină este afectată și de alte descoperiri arheologice importante. Înfrângerile și victoriile israeliților sau ale dușmanilor lor sunt atribuite schimbărilor de dispoziție ale lui Iahve. Descoperirea din 1868 a unei plăci de bazalt, numită Piatra moabită, arată că o interpretare teologică similară a evenimentelor era la ordinea zilei în Moab, vecinul și dușmanul tradițional al Israelului. Conform inscripției de pe piatră, regele Moabului, Meșa, a dat vina pentru invazia țării sale de către israeliți pe mânia lui Chemoș, zeul național al moabiților. În mod similar, revolta victorioasă a moabiților împotriva israeliților din secolul al IX-lea î.e.n. se datorează binecuvântării lui Chemoș.

Același lucru se poate spune și despre textele ugaritice descoperite între 1929 și 1939 în zona vechii cetăți Ugarit, din Siria. Printre ele se află diferite povești canaanite despre Baal, El și Danel (care apare mai târziu în Cartea lui Daniel). Majoritatea acestor texte, care datează din anul 1400 î.e.n., arată că israeliții, care s-au stabilit în Canaan, au împrumutat multe concepte religioase și etice de la vecinii lor ugariți și canaaniți. Astfel, legea, moralitatea și teologia lui Moise nu erau specifice numai evreilor.

Să analizăm acum cele Zece Porunci, pe care teologii și credincioșii le consideră sacre. Primul lucru de reținut este faptul că aceste porunci apar în două locuri din Pentateuh. Prima versiune se află în Ieșirea (20:2–17), iar a doua, în Deuteronomul (5:6–21). Aceste versiuni diferă semnificativ în limba în care sunt exprimate, ceea ce afectează extrem de mult perspectiva simplistă, potrivit căreia Biblia reprezintă Cuvântul lui Dumnezeu revelat profeților. Dacă cele Zece Porunci au fost date lui Moise deja formulate de Dumnezeu, de ce există două forme diferite? Dacă cea mai fundamentală dintre toate legile – Decalogul – prezintă variații, ne putem întreba cât de exacte și de credibile sunt alte pasaje din Pentateuh. Ideea este că Biblia reprezintă un document uman imperfect ce cuprinde experiențele, victoriile și eșecurile unui popor, exprimând atât speranțele și aspirațiile, cât și greșelile și limitările sale.

Voi ilustra unele dintre diferențele din text prin așezarea în paralel a celei de-a patra porunci, unde se pot observa deosebiri ce țin mai ales de formulare:

Ieșirea 20:8–11	Deuteronomul 5:12–15
Adu-ți aminte de ziua odihnei, ca să o sfințești. Lucrează șase zile și-ți fă în acelea toate treburile tale. Iar ziua a șaptea este odihna Domnului Dumnezeului tău: să nu faci în acea zi nici un lucru: nici tu, nici fiul tău, nici fiica ta, nici sluga ta, nici slujnica ta, nici boul tău, nici asinul tău, nici orice dobitoc al tău, nici străinul care rămâne la tine. Că în șase zile a făcut Domnul cerul și pământul, marea și toate cele ce sunt într-însele, iar în ziua a șaptea S-a odihnit. De aceea a binecuvântat Domnul ziua a șaptea și a sfințit-o.	Păzește ziua odihnei, ca să o ții cu sfințenie, cum ți-a poruncit Domnul Dumnezeul tău. Şase zile lucrează și-ți fă toate treburile tale; Ziua a șaptea este ziua de odihnă a Domnului Dumnezeului tău. Să nu faci în ziua aceea nici un lucru: nici tu, nici fiul tău, nici fiica ta, nici robul tău, nici roaba ta, nici boul tău, nici asinul tău, sau alt dobitoc al tău, nici străinul tău care se află la tine, ca să se odihnească robul tău și roaba ta cum te odihnesti si tu. Adu-ți aminte că ai fost rob în pământul Egiptului și Domnul Dumnezeul tău te-a scos de acolo cu mână tare și cu braț înalt și de aceea ți-a poruncit Domnul Dumnezeul tău să păzești ziua odihnei și să o ții cu sfințenie.

Cum putem explica afirmațiile divergente altfel decât prin recunoașterea faptului că Biblia este produsul mai multor autori și că a evoluat

de-a lungul unei perioade de mai multe secole? Ce putem spune despre conținutul poruncilor înseși? Sunt universal valabile? Sunt modele de inspirație morală? Mă îndoiesc foarte mult că o lectură imparțială actuală le-ar acorda un astfel de statut.

Primele două porunci se referă la obligațiile religioase. Acestea nu sunt neapărat îndatoriri etice, ci îndemnuri religioase spre pietate și devoțiune și nu au nici o relevanță pentru un liber-cugetător sau un sceptic. Porunca sună astfel:

> 1. Eu sunt Domnul Dumnezeul tău, Care te-a scos din pământul Egiptului și din casa robiei. Să nu ai alți dumnezei afară de Mine. (Ieșirea 20:2–3)

Această poruncă se adresează mai ales israeliților și este din perspectiva divinității lor naționale. Nu e valabilă neapărat pentru toți oamenii, deoarece nu toată omenirea a fost eliberată din Egipt. Este o concepție extrem de locală despre divinitate.

A doua poruncă spune:

> 2. Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeul tău, sunt un Dumnezeu zelos. (Ieșirea 20:4–5)

Această poruncă se referă în mod evident la religiile rivale ale perioadei, care își venerau zeii sub formă animală sau umană, cum ar fi o vacă sacră sau un taur sacru. Zeul israelit nu putea fi numit cu ușurință și cu atât mai puțin văzut la față, în afară de Moise, desigur. Sensul acestei porunci este în mod limpede limitat de contextul cultural. Cum se împacă oare cu numeroasele statui și picturi care îl reprezintă pe Isus? Oare plafonul Capelei Sixtine sau catedralele cu imagini ale sfintei familii și ale sfinților o încalcă? Dumnezeul acestei porunci nu este un dumnezeu al iubirii, milei sau iertării, ci o divinitate geloasă, care cere supunere absolută. Iahve nu poate fi un model de dreptate, ci pare arogant. Acest lucru reflectă, fără îndoială, personalitatea lui Moise, care cere ascultare și nu permite nici o împotrivire sau părere diferită. Ne-am aștepta că un Dumnezeu rațional nu ar vrea ca propriile creaturi să se poarte asemenea unor copii supuși, ci să fie curioase, independente și autonome. De ce nu putea Iahve să împărtășească frumosul pământ cu creațiile sale, în loc să fie atât de gelos, de exigent și de posesiv?

Restul acestei porunci nu apare de obicei în rezumatele decalogului. Îmi pare că este un pasaj extrem de nedrept:

> Pedepsesc pe copii pentru vina părinților ce Mă urăsc pe Mine, până la al treilea și al patrulea

neam. Şi Mă milostivesc până la al miilea neam către cei ce Mă iubesc și păzesc poruncile Mele. (Ieșirea 20:5–6)

Această parte a celei de-a doua porunci pare imorală, deoarece presupune validitatea vinovăției colective. Dumnezeu este văzut ca pedepsind copiii părinților păcătoși, chiar și nepoții și strănepoții. În ce sens poate exprima acest lucru o formă exemplară de comportament cinstit? Îmi pare deosebit de barbar să dai vina pe copii pentru păcatele și omisiunile părinților. Nici o comunitate civilizată de astăzi nu ar justifica vreodată o lege care să condamne copiii nevinovați ai disidenților sau criminalilor. Cum poate să spună cineva că un Dumnezeu drept este dispus să lase responsabilitatea și vina pe seama lor și să considere asta o faptă meritorie? Avem aici rămășița unor practici barbare ce încurajau uciderea familiei sau a tribului persoanelor care greșeau față de noi. Dar merge și mai departe, deoarece se întinde asupra descendenților încă nenăscuți. Ce cruzime extremă! Această parte a celei de-a doua porunci trebuie să fie respinsă de orice persoană decentă din punct de vedere moral.

A treia poruncă spune:

3. Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deșert, că nu va lăsa Domnul nepedepsit pe cel ce ia în deșert numele Lui. (Ieșirea 20:7)

Putem pune în discuție și în acest caz gravitatea fărădelegii. Libertatea de gândire a

disidenților și necredincioșilor este interzisă și pedepsită, iar cea a altor religii este proscrisă. Mai jos, citim că cei care blasfemiază numele de Dumnezeu vor fi uciși. Această poruncă este o expresie a intoleranței și bigotismului de ordin religios și nu poate fi considerată un exemplu de virtute morală.

A patra poruncă cere ca ziua sabatului să fie considerată zi sfântă. Probabil că într-o societate în care drepturile altora sunt constant încălcate, a fost un adevărat progres să ceri o zi pe săptămână liberă, în special pentru sclavi, servitori, vite și străini. Astăzi însă, majoritatea societăților acceptă două zile libere pe săptămână; iar în societățile avansate există două sau mai multe săptămâni de concediu pe an. Dacă ar fi să rescriem această poruncă astăzi, ar suna astfel: „Nu veți lucra mai mult de cinci zile pe săptămână și veți avea weekendul liber pentru destindere, odihnă și activități culturale“. Singura mea observație este că îmi place să lucrez șapte zile pe săptămână și, de fapt, scriu acest capitol sâmbătă și duminică, ceea ce este o încălcare a poruncii. Şi totuși, evreii ortodocși au considerat sabatul atât de sfânt, încât le era frică să facă vreun lucru pentru a nu atrage mânia lui Dumnezeu.

Ultimele șase porunci au o dimensiune etică clară și sunt cu adevărat lăudabile. Ele ar trebui să

fie considerate principii morale generale, nu universale ca formă, deoarece modul în care sunt interpretate sau aplicate depinde de context:

> 5. Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta.
> 6. Să nu ucizi.
> 7. Să nu fii desfrânat.
> 8. Să nu furi.
> 9. Să nu mărturisești strâmb împotriva aproapelui tău.
> 10. Să nu dorești casa aproapelui tău; să nu dorești femeia aproapelui tău, nici ogorul lui, nici sluga lui, nici slujnica lui, nici boul lui, nici asinul lui și nici unul din dobitoacele lui și nimic din câte are aproapele tău. (Ieșirea 20:12–17)

Ar trebui ca principiile morale să fie considerate reguli *absolute* sau sunt doar ghiduri *generale* de conduită? Ca ghiduri generale, poruncile 5–10 exprimă o importantă intuiție morală, deoarece rezumă înțelepciunea neamului omenesc. Din păcate, uneori sunt considerate inviolabile. „Să nu ucizi“ este un principiu fundamental pe care ar trebui să-l respectăm și putem oferi motive pentru a-l justifica. Dar pot exista unele excepții, cum ar fi pe timp de război, în caz de autoapărare sau eutanasie. Felul în care acest principiu este interpretat depinde de context. Este clar că Moise a încălcat porunca de față (așa cum a făcut-o și Iahve), astfel încât câmpiile erau acoperite de trupurile celor pe care i-a omorât.

Tot așa și în cazul poruncii absolute ce interzice adulterul. Am putea spune că este o interdicție înțeleaptă, în special în cazul în care o căsnicie este viabilă și se bazează pe sinceritate și încredere. Este însă doar o regulă generală și implică un imperativ mai degrabă ipotetic decât categoric. În unele condiții, precum cele cu care s-a confruntat doamna Chatterle16 (al cărei soț a devenit impotent în Primul Război Mondial și era incapabil să facă dragoste cu ea), poate să fie încălcată; cel puțin așa a gândit doamna Chatterley, care a socotit că este de dorit să aibă un amant. Moise a încălcat principiul împotriva adulterului fără nici o consecință: și-a luat o a doua soție și, de asemenea, a distribuit femeile madianite oștii sale (dar numai după ce a ordonat să li se omoare soții). Conduita morală implică luarea în considerare a multor altor valori și principii decât cele enunțate de cele Zece Porunci. Chiar și Moise și-a dat seama de asta, deoarece a continuat să producă sute de alte porunci.

Majoritatea rezumatelor Pentateuhului se opresc însă la cele Zece Porunci, numai că nu există nici un motiv întemeiat pentru a face asta, în afară poate de faptul că nu te poți mândri cu ce urmează. Dacă citim Ieșirea 21, adică următorul capitol după decalog, găsim numeroase alte legi și judecăți, lucru valabil și în cazul Leviticului și Deuteronomului. Multe dintre aceste legi sunt extrem de dure și de legaliste, putând fi considerate adevărate ofense la adresa unei

conștiințe morale dezvoltate. Nu pot fi considerate modele potrivite pentru o societate civilizată actuală, fiind limitate de mediul social în care au fost promulgate.

De exemplu, citim că „de vei cumpăra rob evreu, el să-ți lucreze șase ani, iar în anul al șaptelea să iasă slobod, în dar“. Dacă este căsătorit, soția lui poate pleca cu el. Dar „dacă însă îi va fi dat stăpânul femeie și aceasta va fi născut fii sau fiice, atunci femeia și copiii ei vor fi ai stăpânului lui, iar el va ieși singur“, neputând fi eliberați. Dacă protestează, urechea lui va fi străpunsă cu o sulă și va fi înrobit pe viață (Ieșirea 21:2–6). Evident, această moralitate ține de o societate puternic ierarhizată, în care unele ființe umane sunt considerate simple bunuri. Nici femeile nu au drepturi egale. Astfel, dacă cineva își vinde fiica în sclavie, ea nu se bucură de aceleași drepturi ca un sclav de sex masculin și nu va fi eliberată (Ieșirea 21:7–8). Stăpânul însă nu ar trebui să o trateze rău. Îi este permis să își ia o altă femeie, dar dacă face acest lucru, trebuie să îi asigure în continuare cele necesare traiului. Moise însuși a practicat poligamia.

Același standard dublu se aplică și pedepsei. Dacă cineva lovește intenționat un altul și îl ucide, atunci va fi omorât. Cu toate acestea, dacă își lovește și își ucide pe loc sclavul sau sclava, stăpânul „trebuie să fie pedepsit“, dar nu cu moartea. Însă dacă sclavul supraviețuiește una sau două zile, atunci nu va fi pedepsit, „pentru că

sunt plătiți cu argintul stăpânului lor“ (Ieșirea 21:20–21). Nici femeile și nici sclavii nu au aceleași drepturi ca bărbații adulți liberi.

Legea talionului reprezintă un element-cheie în concepția mozaică despre dreptate și are un caracter deosebit de imperios: „Iar de va fi și altă vătămare, atunci să plătească suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură, vânătaie pentru vânătaie“ (Ieșirea 21:23–25). Aplicarea acestui principiu în unele cazuri și severitatea actului răzbunării par să depășească cu mult gestul inițial.

Relațiile dintre copii și părinți sunt deosebit de autoritare. A patra poruncă îi obligă pe toți să-i cinstească pe tatăl său și pe mama sa. Pietatea filială servește ca bază a structurii familiei. Dar dacă citim Pentateuhul mai departe, mulți dintre noi vor fi, fără îndoială, șocați de felul în care este interpretată: „Cel ce va bate pe tată sau pe mamă să fie omorât“ (Ieșirea 21:15).

Pedeapsa este la fel de severă și pentru infracțiunile mai mărunte. „Cel ce va grăi de rău pe tatăl său sau pe mama sa, acela să fie omorât“ (Ieșirea 21:17). Textul Leviticului le spune părinților că, dacă nu au cum să-și controleze copiii irascibili, pot cere să fie omorâți cu pietre de către comunitate. O formă înfiorătoare de abuz asupra copilului poate fi găsită în următorul pasaj:

> De va avea cineva fecior rău și nesupus, care nu ascultă de vorba tatălui său și de vorba mamei sale și aceștia l-au pedepsit, dar el tot nu-i ascultă, să-l ia tatăl lui și mama lui și să-l ducă la bătrânii cetății lor și la poarta acelei cetăți și către preoții cetății lor să zică: „Acest fiu al nostru este rău și neascultător, nu ascultă de cuvântul nostru și este lacom și bețiv“. Atunci toți oamenii cetății lui să-l ucidă cu pietre și să-l omoare. (Deuteronomul 21:18–21)

Duritatea codului mozaic poate fi văzută și prin frecventul său recurs la pedeapsa capitală. Pedeapsa cu moartea este aplicată în cazul crimei. Dar se recurge la ea și în cazul următoarelor infracțiuni: adulter, homosexualitate, incest, blasfemie, viol, pierderea virginității înainte de noaptea nunții, relațiile sexuale cu animale, nerespectarea sabatului, sacrificii făcute altor divinități, practicarea vrăjitoriei, prostituția practicată de fiicele preoților, încercarea de a contacta duhuri sau spirite.

O altă formă de justiție aspră se referă la copiii născuți în afara căsătoriei. Biblia spune: „Cel născut din curvie să nu intre în adunarea Domnului, nici chiar al zecelea neam al lui să nu intre în adunarea Domnului“ (Deuteronomul 23:2). Atât de întinată este o persoană nelegitimă, încât toți urmașii săi sunt alungați din Templu generații la rând. Interesant este că severitatea acestei pedepse nu s-a aplicat în cazul lui Isus, care a avut o origine discutabilă și în mod clar a

provenit dintr-o uniune extrem de inadecvată, ceea ce nu face decât să demonstreze capacitatea temperamentului religios de a scuza neconcordanțele sau de a justifica ipocrizia.

Multor reguli din Vechiul Testament le lipsește orice expresie a bunătății sau compasiunii umane. Moise alungă din tabără pe oricine are o boală de piele sau o scurgere malignă, poate pentru a-i feri pe ceilalți, dar rămâne în continuare o dovadă a lipsei oricărei îndurări. Unele reguli sunt amuzante. „Scopitul și famenul să nu intre în obștea Domnului“ (Deuteronomul 23:1). Ceea ce înseamnă că eunucilor le-a fost interzis să intre în congregație, chiar dacă fuseseră castrați fără să-și dea acordul.

Legile enunțate în codul mozaic exprimă fără îndoială fobiile iraționale ale perioadei. Bărbatul nu trebuie să aibă relații sexuale cu soția lui în timpul menstruației și nici să atingă vreun obiect care îi aparține în acea perioadă. O femeie aflată la menstruație era considerată întinată. Totodată, femeii i se interzice să poarte haine de bărbat și viceversa. Circumcizia este impusă pentru toți evreii de sex masculin. Apoi avem interdicția consumului de carne de porc. După cum am văzut, unii autori păgâni credeau că acest lucru se datora faptului că primii evrei au contractat o boală întâlnită la porci și, din acest motiv, au fost alungați din Egipt. Dacă e așa, acest lucru ar putea furniza o justificare rațională a interdicției. Totuși, cele mai multe dintre restricțiile dietetice par să nu aibă o bază rațională, cel puțin privind

retrospectiv. În cazul în care este cauza trichinozei, de exemplu, carnea de porc insalubră ar trebui evitată. Dar abstinența totală pare ridicolă. Multe interdicții sunt arbitrare. Afirmația „să nu fierbi iedul în laptele mamei lui“ a fost folosită de evreii ortodocși ca fundament pentru interdicția de a consuma împreună lactate și carne. Această fobie nu pare să aibă la bază vreo rațiune ce ține de igienă. Există, de asemenea, reguli care reglementează ritualul sacrificării vitelor. Nu trebuie să mănânci carnea cu sânge și, prin urmare, trebuie să scurgi sângele. Evreilor li se interzice să consume homari, stridii, creveți și scoici, fructe de mare care, dacă le pregătim corespunzător, sunt hrănitoare și delicioase. Nu este de mirare că neamurile au considerat ritualurile alimentare evreiești ciudate.

Există, de asemenea, multe reguli care oferă sfaturi despre cum să se trateze bolile, inclusiv cele de piele și lepra, o mare parte dintre ele bazându-se pe standardele rudimentare ale medicinei de atunci.

Un număr mare de reguli se referă la datoria față de Dumnezeu prin intermediul rugăciunii și al jertfei, explicându-se, în particular, felul în care să se aducă ofrande și daruri. Cel puțin, Moise se asigură că propria sa clasă preoțească va fi susținută de popor. Citim: „Toată pârga din toate darurile fiilor lui Israel, pe care le aduc ei la preot, să fie ale lui […] și orice va da cineva preotului este al lui“ (Numerii 5:9–10). Preotul furnizează maselor opiu mitologic referitor la

Dumnezeu și la puterile sale, iar oamenii jură credință eternă lui Iahve și intermediarilor săi. Acest lucru îi asigură clasei preoțești mijloacele de trai. Evreii nu erau singurii care făceau asta, deoarece majoritatea popoarelor obișnuiau să-și sprijine sacerdoții și să-i copleșească cu daruri și putere.

Desigur, etica Pentateuhului nu duce lipsă de virtuți sociale și morale înalte. Putem găsi fragmente cu adevărat pline de omenie care recomandă o atitudine caritabilă față de cei slabi și neajutorați, precum și echitate față de aproapele nostru. Pe lângă poruncile împotriva furtului, infidelității și invidiei, citim că nu trebuie să ne calomniem sau să ne înșelăm semenii, să ne asuprim sau să ne jefuim aproapele, să nu îi plătim pe cei care muncesc pentru noi, să-i tratăm cu dispreț pe cei care nu aud sau să stăm în calea celor care nu văd. Să nu judecăm nedrept, favorizându-i pe cei săraci sau supunându-ne celor mari și puternici. Trebuie să facem dreptate în mod imparțial. Să nu nutrim ură împotriva fraților noștri sau să căutăm răzbunare împotriva rudelor. Citim și o formă a regulii de aur: „Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți“ (Leviticul 19:11–18). Există și alte reguli speciale bazate pe bun simț care sunt cât se poate de corecte. Dacă îți lași fântâna neacoperită și dacă boul ori asinul unui vecin cade în ea, proprietarul fântânii va compensa pierderea.

Majoritatea acestor principii de decență morală nu au fost inventate de Moise și nici erau

specifice numai israeliților, ci se întâlneau și la popoarele învecinate. Ele exprimă moștenirea comună a celor mai civilizate comunități. Fără îndoială, faptul că israeliții le considerau porunci divine le-a crescut forța. (Deși aș adăuga că o persoană matură poate să fie morală nu din frică de mânia Domnului și nici din supunere oarbă, ci pentru că și-a dezvoltat o conștiință morală și are compasiune față de alții. Poți găsi un fundament pentru dezvoltarea morală fără apelul la autoritatea divină. Conduita etică poate fi justificată pe baza rațiunii, așa cum au evidențiat filozofi de la Platon și Aristotel până la Kant și Mill. Prin urmare, putem trăi o viață etică fără raportare la Dumnezeu sau la cler. Acțiunile noastre nu ar trebui să depindă de aplicarea automată a regulilor absolute, ci de decizii ce au la bază reflecții cu privire la dilemele morale.) Interesant este că înșiși învățații evrei și-au dat seama că vechiul cod moral al Pentateuhului trebuie să fie extins și interpretat, iar cărțile ulterioare ale Bibliei și Talmudului fac exact asta. Aplicarea regulilor morale depinde adesea de circumstanțe unice, astfel încât este necesar un anumit grad de sensibilitate și înțelepciune practică. Deși acest lucru s-a dezvoltat în cadrul tradiției erudite talmudice, inspirația originară a regulilor morale se regăsește întotdeauna în Tora, a cărei autoritate supremă se bazează pe Moise și pe Dumnezeu.

O problemă importantă ce trebuie lămurită este gradul de aplicabilitate a codului mozaic.

Principiile sale morale erau destinate inițial evreilor. Dar cum rămâne cu popoarele care nu sunt alese? Este clar că Pentateuhul îi cuprinde în etica sa pe străini și necunoscuți: „Aceeași judecată să aveți și pentru străin, și pentru băștinaș“ (Leviticul 24:22). Mai mult, „de se va așeza vreun străin în pământul vostru, să nu-l strâmtorați“. Şi citim: „Să fie pentru voi ca și băștinașul vostru; să-l iubiți ca pe voi înșivă“. După care se adaugă un memento: „Că și voi ați fost străini în pământul Egiptului“ (Leviticul 19:33–34). Astfel, există o recunoaștere clară a faptului că propriile responsabilități morale se aplică în egală măsură în cazul străinilor și necunoscuților. Există, de asemenea, o conștientizare că legea morală este universală și ar trebui extinsă la toți oamenii. Pe de altă parte, ideea de „popor ales“ presupune o distincție clară între evrei, care ar fi favorizați de Dumnezeu, și celelalte popoare. Şi există, totodată, limite ale toleranței morale față de propriii dușmani. Acest tip de șovinism nu este specific evreilor: alte triburi și popoare au purtat nesfârșite războaie unele împotriva altora și au recurs la atrocități adesea în numele celor mai înalte principii ale patriotismului, naționalismului sau religiozității. Iahve afirmă în Biblie: „V-am pus deoparte dintre popoare“ (Leviticul 20:24). Ceea ce, din punctul de vedere al evreilor, înseamnă că legile care le guvernează comportamentul în propria casă sau în propriul trib nu se aplică neapărat celor care trăiesc în afară.

În Deuteronomul citim o regulă contradictorie cu privire la împrumutul de bani: „Să nu ceri nici o dobândă de la fratele tău: nici pentru argint, nici pentru merinde, pentru nimic care se împrumută cu dobândă“. Dar în cazul străinilor, regula e diferită: „De la străin vei putea să iei dobândă“ (Deuteronomul 23:19–20). Evreii au practicat camăta în toată lumea, adesea pentru că nu erau acceptați ca egali și li s-a interzis practicarea altor profesii sau deținerea de terenuri în țările în care au locuit. Deuteronomul oferă o justificare și probabil o explicație pentru succesul lor în afaceri și finanțe, deși pledează totodată pentru onestitate: „Cântarul vostru să fie drept, [iar] greutățile drepte[17]“.

Cele mai ofensatoare pentru cititorii moderni sunt, fără îndoială, standardele aplicate adesea popoarelor cu care israeliții se aflau în război. Astfel, citim că, dacă ies învingători într-un război și iau prizonieri, evreii pot alege femei atrăgătoare pe care să le ia de soție cu forța: „Când […] vei vedea printre robi femeie frumoasă la chip și o vei iubi și vei vrea s-o iei de soție […], vei intra la ea, ca să fii bărbatul ei și ea să-ți fie femeie“. Există însă o temperare a dreptului de posesiune și o limitare cu privire la ceea ce se poate face. Dacă un bărbat nu mai consideră că femeia este plăcută, ar trebui s-o lase liberă: „Să n-o vinzi pe argint și să n-o prefaci în roabă“ (Deuteronomul 21:10–14).

Atitudinea lui Moise față de alte popoare care îi stăteau în cale era deosebit de violentă. Primul

act pe care îl auzim după ce a crescut este cel în care ucide un egiptean deoarece a lovit un evreu și apoi îi ascunde corpul. Lipsa lui de compasiune pentru poporul moabit în particular contrazice opinia că ar fi fost un legiuitor nobil al neamului omenesc. În Numerii, citim despre apropierea evreilor de pământul făgăduinței. Aceștia se luptă cu alte triburi și popoare, capturând sate și ucigând toți locuitorii. Reacția lui Moise după bătălia cu madianiții este deosebit de crudă. Evreii au intrat în război cu Madianul, au ucis toți bărbații, au ars toate cetățile, au luat sclavi, au jefuit și au prădat. Căpeteniile oștirii s-au întors din campanie și au fost întâmpinați de Moise, care era supărat pe ei: „Pentru ce ați lăsat vii toate femeile?“, întreabă el, plângându-se că femeile madianite au sedus poporul ales și l-au făcut să nu mai dea dovadă de loialitate. Şi astfel cere răzbunare: „Ucideți dar toți copiii de parte bărbătească“, poruncește el, „și toate femeile ce-au cunoscut bărbat, ucideți-le“. Au voie să elibereze numai virginele, care, potrivit Bibliei, erau în număr de 32.000 (Numerii 31:13–35). Evreii au împărțit apoi prada, iar Moise și-a luat partea lui, „cum poruncise Domnul“[18].

Strategia barbară a lui Moise este să-i omoare cu sălbăticie și fără milă pe locuitorii pământurilor pe care le cucerește. Altfel, spune el, „vor fi spini pentru ochii voștri și bolduri pentru coastele voastre“ (Numerii 33:55–56). Pe măsură ce avansează, dărâmă sanctuarele și altarele cucerite. Nu există toleranță pentru divinitățile

religiilor concurente: „Să dărâmați jertfelnicele lor, să stricați stâlpii lor […], să sfărâmați idolii dumnezeilor lor“ (Deuteronomul 12:2–3). Moise justifică o politică a exterminării totale. El garantează poporului său că Domnul Dumnezeu va „pierde“ popoarele „la care mergi“ (Deuteronomul 12:29). Moise nu era un pacifist și nici un model de virtute. Invazia evreiască a Canaanului nu diferă de masacrul nazist din cel de-al Doilea Război Mondial, de invazia hunilor, a mongolilor sau a altor armate din istorie. Nu transpare nici un respect pentru vreo moralitate umanistă superioară, în care toate popoarele și toți oamenii constituie o parte a comunității mondiale.

Pământul făgăduinţei

Moise nu a mai ajuns în pământul făgăduinței și nici majoritatea adulților care au părăsit Egiptul împreună cu el. Astfel, nu și-a împlinit promisiunea făcută în numele lui Iahve că se vor stabili într-o țară nouă, unde curge lapte și miere și care se află chiar dincolo dealurile din apropiere. Moise atribuie acest eșec faptului că *poporul* nu a ascultat de poruncile lui Iahve. Putem specula cu privire la motivele indeciziei lui Moise și ale faptului că nu a mers până la capăt. Oare s-a temut de dușmanul necunoscut, aflat de cealaltă parte a frontierei? Oare credea că poate controla poporul mai bine dacă rămâne la

stadiul de hoardă nomadă? Oare, pe măsură ce îmbătrânea, a început să fie cuprins de îndoieli cu privire la propria misiune, știind că nici un dumnezeu nu i-a promis un pământ nou și că nu poate să-l ia în posesie cu ușurință? Este posibil ca Moise să fi fost ucis de propriul popor, așa cum speculează Freud, act care a fost ascuns față de generațiile viitoare? În orice caz, lui Iosua și Eleazar le-a revenit misiunea să traverseze Iordanul și să ducă poporul în următoarea etapă. Astfel, Iosua, nu Moise, este cel despre care se poate spune cu adevărat că a fost fondatorul noii națiuni, deși Moise a oferit cadrul și ideologia pe care Iosua le-a putut exploata. Sub tutela lui Moise, Iosua și-a învățat bine meșteșugul și a reușit acolo unde Moise a eșuat. E cât se poate de paradoxal faptul că, deși nu și-a ținut cea mai importantă promisiune făcută poporului aflat în pribegie, Moise este totuși considerat salvatorul evreilor.

Această situație nu diferă de cea a lui Isus, care nu a trăit pentru a vedea sfârșitul lumii pe care îl prezisese și nici noua împărăție a cerului. Acest lucru ne sugerează că credincioșii sunt mult prea dornici să treacă peste înfrângerea eroilor lor tragici, care mor cu propriile promisiuni încă neîndeplinite de Dumnezeu, prin ridicarea lor la statutul de sfinți. Să fie setea după un astfel de angajament atât de puternică și de oarbă indiferent cât de contradictoriu ar fi mesajul, cât de false ar fi promisiunile, cât de îndoielnică ar fi autenticitatea profetului sau cât de bogate

dovezile că este un șarlatan și/sau o persoană tulburată psihic, încât credința în el va persista și va crește în generațiile următoare?

Eșecul lui Moise a fost răscumpărat de Iosua, care s-a asigurat că viziunea lui Moise se va împlini și nu va fi uitată de generațiile viitoare. Voi face *doar* o scurtă trecere în revistă a evoluției evenimentelor de după moartea lui Moise. Din nou, este imposibil să reconstruim întâmplările istorice, deoarece există prea puține dovezi în afara Bibliei care să le confirme. Este posibil ca populația care fugise din Egipt să se fi sporit considerabil, mai ales în urma căsătoriei cu femeile luate captive. Poate că liderii s-au simțit suficient de puternici pentru a invada Canaanul. Iosua avea acum o religie, făurită pentru el de Moise, pe care a consacrat-o: avea Arca Legământului, legile și poruncile, o clasă preoțească și o structură tribală. Toți bărbații, conform Cărții lui Iosua, erau circumcișii. Ei erau acum pregătiți să treacă Iordanul pentru a purta noi bătălii. Calea e deschisă de alte miracole: apele Iordanului sunt oprite în loc și chiar soarele rămâne la un moment dat nemișcat. Iosua a învățat bine arta clădirii unui stat teocratic, pentru că acum el este cel care îi face pe oameni să creadă că Iahve îi vorbește. În timpul luptelor, oastea sa măcelărește dușmanii și e complet neîndurătoare. În cele din urmă, evreii pun stăpânire pe pământul asupra căruia considerau că au dreptul, împart prăzile de război și se stabilesc acolo. Iosua, ajuns la apusul vieții, proclamă

mesajul lui Moise: israeliții trebuie să respecte și să facă tot ce este scris în cărțile care conțin legea lui Moise. Ei trebuie să se supună legământului cu Dumnezeu.

Nenumăratele generații viitoare ale poporului ales s-au supus și au privit înapoi la anii în care strămoșii lor se aflau în robia egipteană, sărbătorind salvarea acestora de către Dumnezeu. Tragedia istoriei evreiești este aceea că evreii au crezut cu înflăcărare în omul numit Moise, care probabil nici n-a vorbit cu Dumnezeu, nici n-a primit vreo revelație și e clar s-a folosit de viclenie și de înșelăciune pentru a-i face pe cei care l-au urmat să creadă că are un rol supranatural de îndeplinit. Mai mult decât atât: în ultimă instanță, Moise nu și-a îndeplinit promisiunea solemnă pe care le-a făcut-o. Credința că erau „poporul ales“ și că au avut un legământ cu Dumnezeu și o misiune divină de îndeplinit în istorie nu are nici un fundament și rămâne unul dintre miturile majore din istoria omenirii.

Unii vor răspunde că tradițiile etnice ale evreilor, care au supraviețuit de-a lungul istoriei, au o frumusețe și o valoare intrinsece, în ciuda mitologiei. Nu neg marile contribuții ale culturii evreiești aduse istoriei umane în literatură, știință, moralitate, artă, comerț și industrie, de fapt în toate domeniile de activitate umană. Trăind ca străini pe parcursul celei mai mari părți a istoriei lor, îndurând persecuții, înstrăinați și deznădăjduiți, evreii au reușit de multe ori să

manifeste o extraordinară pătrundere și creativitate. Mulți evrei vor afirma că supraviețuirea identității evreiești timp de peste 3.000 de ani (confruntându-se cu suferințe de nedescris și cu ura altora) nu face decât să demonstreze forța sistemului lor de credințe și de practici. La care răspund: poate că așa e, dar ce preț uriaș au trebuit să plătească pentru un mit, având în vedere antisemitismul, nenumăratele pogromuri pe care le-au îndurat și Holocaustul. Un evreu religios nu poate decât să mediteze la întrebarea: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit?“ Paradoxul crud al existenței istorice a evreimii este faptul că evreii au crezut în mod eronat că sunt poporul ales: aceasta este baza identității lor, dar și sursa înstrăinării și persecuției lor.

Post-scriptum postmodern

Ce am putea spune despre istoria evreiască astăzi, în această eră postmodernă? În opinia mea, antisemitismul nu poate fi atribuit doar unei antipatii îndelungate și iraționale a neevreilor sau nevoii psihologice de a găsi un țap ispășitor, ci își are rădăcinile și în practicile și convingerile evreiești exclusiviste. Şi poate fi urmărit până la baza mitologică a iudaismului: însuși conceptul unei divinități transcendente care îi consideră pe evrei drept poporul său ales. Acest mit strident a rezistat loviturilor grele ale timpului și asupririi; a

condus la o mentalitate a asediului, în care supraviețuirea și realizarea (în orice cultură au trăit evreii) au constituit cele mai înalte virtuți ce puteau fi atinse. Astăzi este important ca evreii religioși să-și reexamineze critic originile credinței biblice, deoarece devotamentul pe care îl au față de iudaism se bazează pe practică culturală, pe loialitate etnică și genetică, nu pe elemente de ordin divin. Evreii au ajuns astăzi sub influența modernismului în știință, filozofie și literatură, iar mulți au fost eliberați de loialitatea oarbă față de sinagogă și tradiția religioasă. Un grup distins de evrei secularizați – Spinoza, Marx, Freud, Einstein și alții – au mers în noi direcții și au adus contribuții semnificative la cultura mondială.

Din păcate, în unele societăți, evreii care au abandonat credința părinților lor erau încă etichetați drept evrei și urâți, în ciuda acestui lucru. Naziștii au decretat că un om este în continuare evreu dacă are o bunică evreică. Evreii au fost uneori definiți mai degrabă prin dușmanii lor decât prin ei înșiși, în ciuda faptului că o ființă umană ar trebui să fie evaluată prin ceea ce crede și face, prin valorile, aspirațiile, convingerile și angajamentele sale. Dacă abandonezi catolicismul sau protestantismul, budismul sau islamul, poți să fii asimilat în cultura și sângele altor societăți și națiuni. Noi naționalități se formează în mod constant: de exemplu, prin venele americanului de astăzi curge sângele multor etnii și rase. Evreii rătăcitori au

supraviețuit ca o identitate culturală separată aproape mai mult decât alții, dar având în vedere dezvoltarea secularismului, aceștia, la fel ca toți ceilalți, trebuie să se integreze în curentul principal al omenirii. Evreii au fost cosmopolitani și internaționali, cetățeni ai tuturor națiunilor. Ceea ce îi împiedică să facă pasul spre integrarea și asimilarea completă este deseori credința lor religioasă, care, la o examinare atentă, nu e decât o amintire estompată a unui trecut național bazat mai mult pe mit decât pe realitate.

Dacă nu ar fi existat ororile Holocaustului și consecințele acestuia, iudaismul contemporan ar fi continuat probabil să decadă, în special în societățile occidentale secularizate. Amintirea amară a persecuțiilor petrecute pe parcursul îndelungatei istorii evreiești a redeșteptat afecțiunea pentru rădăcinile etnicității evreiești și a inspirat o loialitate intensă și adesea necritică față de Israel.

Statul Israel există astăzi ca entitate politico-geografică și are același drept de a exista ca orice alt stat național. Privind însă din perspectivă umanistă, obiectivul ar trebui să fie acela de a crea un stat secular umanist (așa cum doreau sioniștii inițiali), deschis persoanelor de orice etnie și convingere religioasă. Existența unor restricții în acest sens ar fi o încălcare a drepturilor omului. Trebuie să admitem, bineînțeles, că puține state arabe, dacă există vreunul, sunt astăzi laice sau democratice și că majoritatea manifestă un angajament dogmatic

față religia islamică. Fără îndoială, ar fi nedrept să le impunem israelienilor politica granițelor deschise până când nu vor avea asigurarea că pot supraviețui.

Israeliții de astăzi, de teama unui alt holocaust, au ținut piept într-un mod neașteptat armatelor arabe; mulți au crezut că îndeplinesc vechile profeții, potrivit cărora aceasta este țara promisă de Dumnezeu. Ei fie i-au alungat pe palestinieni, fie nu le-au permis celor care au fugit să se întoarcă, aproape la fel ca populațiile evreiești așezate în țările arabe vecine, care fie au fugit, fie au fost expulzate. Acest lucru nu este unic și are precedente istorice. Coloniștii europeni de pe continentul american și cel australian au pus stăpânire pe pământuri ale aborigenilor și indienilor; rușii au cucerit diverse popoare etnice de pe vastele teritorii aflate sub hegemonia lor; iar arabii au invadat și au impus islamul în zone extinse ale Africii de Nord. Revendicările de ordin geografic se bazează pe factori istorici, politici, militari și economici. Nu sunt doar drepturi divine sau eterne, ci numai drepturi conferite prin locuire și prin trecerea timpului. În acest sens, israelienii au astăzi drept asupra Palestinei în aceeași măsură în care foștii palestinieni au asupra Iordaniei. Pe evreii care trăiesc în afara Israelului, în special dacă au abandonat iudaismul, îi mai leagă de acest stat poate sentimentul sau amintirea persecuțiilor suferite în trecut; fenomen întâlnit și în cazul irlandezilor, italienilor, grecilor, spaniolilor,

portughezilor sau englezilor care au emigrat în America de Nord sau de Sud, în Africa, în Asia sau în Australia și au devenit locuitori ai unor pământuri virgine cu noi oportunități, lăsându-și în urmă o mare parte din memoria patriei inițiale.

Provocarea morală mai largă pentru toate comunitățile separatiste este să depășească fixațiile arhaice etnice sau religioase și să dezvolte angajamente noi și mai incluzive față de umanitate. Istoria comună a omenirii este înrădăcinată în amintirile estompate ale vechilor civilizații. Ierusalimul, Atena, Roma, Damascul, Mecca și Pekinul au contribuit toate la cultura mondială, dar nu au nici un statut politic independent: au furnizat cultura lăsată moștenire civilizației în general. Ele sunt astăzi moștenirea comună și neexclusivă a întregii omeniri. Noii *aleși* sunt cetățeni ai comunității globale, iar misiunea umanistă este aceea de a crea o lume dincolo de rasă, naționalitate, religie sau etnie, în care dreptul persoanei la demnitate și valoare se bazează doar pe faptul că face parte din rasa umană.

Rezumat: câteva reflecţii umaniste

Ce concluzii se pot trage din analiza precedentă? În locul celor Zece Porunci, propun următoarele zece puncte:

În primul rând, dacă a existat, Moise este posibil să fi fost egiptean.

În al doilea rând, probabil a fost magician.
În al treilea rând, nu avem dovezi că a comunicat cu Dumnezeu sau că a avut vreo revelație din ceruri, deși se poate să fi crezut că a avut.
În al patrulea rând, evreii nu mai reprezintă o etnie clar identificabilă, ci prin vene le curge sângele mai multor popoare.
În al cincilea rând, nu sunt „poporul ales“. Acest mit a fost propus de Moise și perpetuat de profeții și preoții ulteriori.
În al șaselea rând, identitatea, nevroza și alienarea evreiești sunt în mare parte înrădăcinate în acest mit.
În al șaptelea rând, codul moral al Vechiului Testament este limitat de timpul și locul în care a fost alcătuit și trebuie modificat radical și adăugit sau, în caz contrar, respins.
În al optulea rând, evreilor și altora care trăiesc în Israel și au un fel de identitate politică, culturală sau lingvistică ar trebui să li se permită acest lucru.
În al nouălea rând, ar fi mai logic dacă evreii (și iudaismul) s-ar topi în curentul principal al umanității, lucru valabil și în cazul celorlalte grupuri etnice.
În al zecelea rând, adevărații profeți ai poporului evreu din lumea modernă sunt cei care au apărut după Iluminism: oamenii de știință, artiștii, scriitorii și filozofii. Noua lor misiune etică este eliberarea umanității de supunerea oarbă față de autoritatea divină și cultivarea rațională, creativității și universalismului secular dincolo de frontiere.

13. Flavius Josephus, *Antiquities*, XIV.7 [*Antichităţi iudaice* 2, trad. de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, XIV.7 (*n. tr.*)].

14. Trad. de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, p. 124 (*n. tr.*).

15. Ieşirea, 16:31 (*n. tr.*).

16. Personaj al romanului *Amantul doamnei Chatterley*, de D.H. Lawrence (*n. red.*).

17. Leviticul 19:36 (*n. tr.*).

18. Numerii 31:31 (*n. tr.*).

IX
MAHOMED: PROFETUL ISLAMULUI

Religia islamică a fost întemeiată de Mahomed în secolul al VII-lea și se bazează pe revelațiile primite de acesta în ultima parte a vieții. Revelațiile lui Mahomed, care au fost rapid proclamate și consemnate în Coran, i-au impresionat atât de mult pe cei din jur, încât l-au urmat pe profet cu dăruire și devotament. Mahomed a atras pe parcursul vieții un număr mare de credincioși sub stindardul său. În mai puțin de un secol după moartea sa, armatele islamului au cucerit și au convertit regiuni mari ale lumii, ce se întind din Spania și Maroc în vest, până la fluviul Ind și Punjab în est. Astăzi, islamul încorporează aproximativ un miliard de musulmani în Africa, Asia, Orientul Mijlociu și alte părți și concurează cu creștinismul pentru inima și sufletul fiecărui om.

Termenul *islam* înseamnă „supunere față de voința lui Dumnezeu“. *Musulmanul* este cel care ascultă de credința întemeiată de Mahomed, adică cel care „se supune lui Dumnezeu“. *Mahomedan* este un termen impropriu, deoarece musulmanii nu se închină lui Mahomed și nici nu îl consideră divin. El nu a făcut miracole, așa cum a făcut

Isus, ci a fost pur și simplu un profet al lui Allah („Dumnezeu“, în arabă) care a primit revelații similare cu cele ale profeților din Vechiul Testament.

Mahomed i-a acceptat pe profeții Vechiului Testament și a urmărit ascendența arabilor până la Ismael, fiul cel mai mare al lui Avraam. L-a acceptat și pe Isus, dar nu îl considera fiul lui Dumnezeu, ci unul dintre cei mai importanți profeți. Musulmanii de astăzi susțin că, dacă credem că Dumnezeu s-a dezvăluit profeților biblici, atunci trebuie să fim coerenți și să acceptăm că revelațiile lui Mahomed au la rândul lor o origine divină.

Începuturile

Viața lui Mahomed și dezvoltarea rapidă a religiei întemeiate de el reprezintă o poveste fascinantă. Deși detaliile exacte ale începuturilor vieții sale sunt oarecum obscure, se crede în general că s-a născut în anul 570 la Mecca, un oraș din Arabia. Tatăl său, Abdullah, a murit înainte de nașterea lui Mohamed, iar mama, după ce împlinise șase ani, astfel încât a fost crescut de bunicul și apoi de unchiul său, Abu Talib.

Orașul Mecca este situat într-o vale dintr-un lanț muntos, aflată la aproximativ 72 de kilometri față de Marea Roșie. Era amplasat strategic în mijlocul Peninsulei Arabice și a devenit un important centru comercial care era traversat de

numeroase caravane. Mecca era, de asemenea, un fel de centru religios antic, deoarece găzduia Kaaba, un altar sacru ce conține Piatra Neagră. Acest sanctuar avea o încărcătură magică, iar în epoca lui Mahomed era deja vizitat de numeroși pelerini din toată Arabia. Tribul quraysh, care trăia în zona Meccăi, credea într-o formă de animism; spiritele (djinni) trăiau pe pământ și locuiau în animale sau în obiecte. Politeismul predomina, deoarece triburile aveau propriile divinități locale. Sclavia era ceva obișnuit, iar sclavii erau obținuți fie în urma războaielor sau a jefuirii teritoriilor ostile, fie prin exploatarea copiilor celor aflați deja în sclavie. În afară de câteva oaze și centre de comerț, Arabia era un deșert steril, iar viața, aspră și dificilă. Locuitorii aveau fie ocupații agricole, acolo unde solul o permitea, fie trăiau ca nomazi. Nu exista o ordine politică centrală. Diferitele triburi erau compuse din unități familiale, fiecare fiind condusă de un șef tribal sau un șeic, care îi proteja pe toți cei ce trăiau sub autoritatea lui. Jafurile reprezentau o sursă obișnuită de câștig. Singura protecție venea din partea legăturilor de sânge. Fiecare trib garanta siguranța membrilor săi, iar răzbunarea și legea talionului guvernau structura slab închegată a societății.

Mahomed, orfan sărac, a fost luat de unchiul său, care, în calitate de șef al clanului hașemit, era foarte apreciat în zonă. Mahomed a fost inițial cămilar, luând parte la comerțul înfloritor din acea vreme. La vârsta de 25 de ani, s-a căsătorit

cu o femeie bogată, Khadija, care era cu 15 ani mai în vârstă decât el. Înainte de căsătorie, Khadija i-a testat aptitudinile trimițându-l ca reprezentant al său cu o caravană în Siria. Mohamed și-a încheiat misiunea cu succes, și ea i-a propus să se căsătorească. Având un anumit fler pentru afaceri, Mahomed a reușit să prospere în viața comercială a orașului Mecca. A avut mai mulți copii cu Khadija. Toți fiii săi au murit de tineri, iar pe cele patru fiice care i-au supraviețuit a reușit să le mărite cu soți bogați. În plus de asta, căsătoria l-a eliberat în cele din urmă pe Mahomed de nevoia de a-și câștiga traiul zilnic și i-a asigurat totodată răgazul să-și urmeze alte interese. Fără îndoială, momentul de cea mai mare însemnătate pentru islam a fost chemarea primită de Mahomed când avea 40 de ani. Aceasta a marcat începutul profundei sale convertiri religioase și al revelației pe care se presupune că a avut-o.

Documentele istorice

Originea celor trei mari religii monoteiste constituie o problemă ce nu poate fi neglijată. Am văzut deja dificultatea determinării veridicității textelor Vechiului și Noului Testament și, în special, a relatărilor profeților înfățișați în ele. Situația nu e tocmai aceeași în cazul lui Mahomed și al islamului: savanții și istoricii musulmani au produs o vastă literatură în legătură

cu acest subiect. În ultimii ani, specialiștii occidentali au încercat un fel de reconstrucție istorică. Asemenea surselor iudaice și creștine, consemnările istorice islamice sunt pline de legende și mituri. În plus, nu par să fi supraviețuit (în cazul în care au existat vreodată) texte eretice sau critice de amploare scrise de musulmani sau de grupuri religioase afectate de extinderea islamică. În consecință, este extrem de necesar să aplicăm instrumente științifice de cercetare în studiul originii islamului.

Să examinăm cele două surse majore pe care le avem acum. În primul rând, Coranul în sine. Potrivit musulmanilor fundamentaliști, fiecare silabă a Coranului este de origine divină și eternă. De fapt, metoda prin care a fost alcătuită această carte este bine-cunoscută. Coranul este compus din sure (*surah*) sau capitole, care sunt împărțite în versete (*ayat*). Textul cuprinde doar porunci și revelații ale lui Mahomed, pe care le-ar fi primit fie de la îngerul Gabriel, fie direct de la Dumnezeu. Mahomed era „inspirat“ și, în acel moment sau la scurt timp după aceea, pasajele primite erau recitate rudelor, prietenilor sau adepților aflați de față. Aceste spuse erau ulterior consemnate de cineva care putea scrie (Mahomed era analfabet): pe piele, piatră, frunze de palmier sau orice materiale disponibile. Revelațiile au fost numeroase, începând cu momentul în care Mahomed a împlinit 40 de ani și continuând timp de 23 de ani, până la moartea sa. Nu știm în ce stare au fost păstrate scrierile inițiale. Multe

dintre revelații au avut doar un scop temporar, apărând în anumite împrejurări. Nu e cert dacă toate revelațiile au fost păstrate și e improbabil ca în momentul morții lui Mahomed să fi existat o colecție completă a tuturor transcrierilor originale.

Comunicarea acestor revelații se făcea prin intermediul recitării orale, o artă pe care Mahomed însuși a cultivat-o. Membrii anturajului său reținеau aceste recitări și le repetau altora. Mai târziu, aveau să fie citite în moschei și intonate în școli religioase și în locuri publice. Deoarece cuvintele lui Mahomed au trezit o venerație și o admirație extrem de profunde, au fost făcute eforturi mari pentru a se asigura că recitările orale erau redate cu precizie, iar recitatorii erau mândri că pot să memoreze și să transmită mesajul intact. Este bine știut că tradițiile orale sunt deseori dezvoltate, chiar dacă în mică măsură la început, deoarece sunt transmise de la o persoană la alta. Prin urmare, nu avem nici o garanție că Coranul păstrează revelațiile exact așa cum au fost comunicate prima dată. În orice caz, abia după moartea lui Mahomed, discipolii săi (rude apropiate și prieteni) au adunat toate materialele scrise pe care le-au putut identifica: rezultatul este Coranul, care înseamnă „recitare“.

Primul care a adunat documentele scrise a fost Zayd, fiul adoptiv al lui Mahomed și unul dintre primii convertiți. Zayd a încercat să adune tot ce s-a putut într-un interval de doi sau trei ani după

ce Mahomed a murit. Surele nu erau aranjate în ordine cronologică; în general, surele mai lungi au fost puse la început, iar cele mai scurte, la final. Deoarece Zayd recita adesea Coranul în prezența lui Mahomed, se considera că versiunea sa era demnă de încredere. În ediția lui Zayd au început să se strecoare în curând diferențe de pronunție, ceea ce a generat diferite versiuni. În consecință, un alt efort de a compila o reproducere fidelă a fost făcut de Usman, al treilea calif și discipolul și ginerele profetului Mahomed. Din câte ne dăm seama, această versiune a Coranului, probabil alcătuită la douăzeci de ani de la moartea lui Mahomed, este cea pe care musulmanii o posedă acum, iar savanții cred că reprezintă o reproducere aproape corectă a unei mari părți a revelației lui Mahomed.

Din nefericire, adesea este dificil să se dateze exact momentul în care au avut loc revelațiile sau să se identifice contextul în care au fost rostite. Multe pasaje cu revelațiile inițiale au fost abrogate sau contrazise de pasaje ulterioare. Astfel, nu se pot explica întotdeauna sensul revelațiilor sau intenția exactă a autorului. Se crede că versetele mai scurte de la sfârșitul Coranului datează de la începutul carierei profetului. Cu toate astea, Coranul rămâne o carte unică, ce poate trezi sentimente intense de devotament în nenumărate generații de credincioși, impresionați de poezia elocventă și de mesajul puternic.

A doua sursă a istoriei islamice timpurii care contribuie la interpretarea Coranului și a vieții lui Mahomed este cunoscută sub numele de *hadith* („tradiția“). Această sursă cu greu poate fi considerată de încredere: este compusă din amintiri ale spuselor lui Mahomed și din întâmplări despre el povestite de prietenii și adepții săi, transmise din generație în generație prin mijloace orale și, în cele din urmă, înregistrate în scris. Aisha, soția favorită a lui Mahomed, este responsabilă pentru 1.210 de hadith-uri ce se presupune că au fost rostite de el. Primii adepți ai lui Mahomed au fost evident profund impresionați de personalitatea lui puternică și charismatică. Cunoscuți drept „însoțitorii“ lui Mahomed, erau în general simpli nomazi sau războinici, în mare parte analfabeți. Este îndoielnic că mărturiile lor pot fi acceptate fără rezerve, mai ales că, asemenea autorilor Noului Testament, practic toți însoțitorii lui Mahomed au fost propagandiști ai noii credințe; după moartea lui Mahomed, mulți și-au ocupat poziții de putere în imperiul islamic aflat în expansiune și ar putea să fi fost tentați să amplifice legenda lui Mahomed pentru a-și întări autoritatea. Foarte probabil, următoarele două generații de musulmani au dezvoltat la rândul lor aceste povești timpurii, așa cum s-a întâmplat și în cazul legendei lui Isus.

În jurul persoanei lui Mahomed s-a dezvoltat o puternică venerație, și orice poveste despre el, chiar și o șuviță din podoaba capilară, era

considerată de o inestimabilă valoare. Pe măsură ce islamul s-a extins în Africa și în Asia, la fel au făcut și povestitorii, cunoscuți sub numele de „colecționari“, care au țesut legende despre profet. Hadith-urile au căpătat astfel dimensiuni maiestuoase și supranaturale: practic, la două secole după moartea lui Mahomed, se adunase un volum impresionant de materiale născocite.

Una dintre principalele probleme ale unei cercetări o constituie separarea faptelor de ficțiune. O dificultate insurmontabilă cu care se confruntă cercetătorul obiectiv este aceea că islamul a impus limite stricte asupra investigației libere, iar pedeapsa pentru orice interpretare diferită era uneori moartea. Ştim că Mahomed s-a confruntat cu o opoziție foarte puternică atunci când și-a proclamat primul mesaj: criticii săi credeau că e nebun. Unele reverberații ale acestui lucru apar în Coran și în hadith-uri. Dar nu avem multe detalii despre scepticismul lor și nici despre argumentele pornind de la care au respins revelațiile. Astfel, ducem lipsă de relatări musulmane sceptice ale vieții lui Mahomed, deși au existat numeroși critici evrei și creștini în secolele care au urmat.

Cele mai vechi biografii ale lui Mahomed au fost scrise între 120 și 200 de ani de la moartea sa, iar acestea conțin o mulțime de povești despre evenimente miraculoase, care sunt greu de confirmat. Lăsând deoparte aceste extrapolări în

mod clar exagerate, putem totuși să sondăm unele dintre detaliile importante ale vieții lui Mahomed și chiar ale revelațiilor sale.[1]

Primele revelaţii

Revelațiile lui Mahomed au început în circumstanțe neobișnuite. Avea obiceiul să meargă pe un deal stâncos, chiar în afara orașului Mecca, unde petrecea mult timp singur, în meditație. Uneori stătea retras mai multe zile și nopți într-o peșteră de la poalele Muntelui Hira. Câteodată, era însoțit de soția (sau de familia) sa. Din câte ne putem da seama, Mahomed trecea printr-o perioadă de mari frământări interioare și se pare că a suferit o depresie majoră, poate chiar o criză a vârstei mijlocii. Tradiția spune că s-a gândit serios să se sinucidă prin aruncarea într-o prăpastie. În această perioadă, visele intense și viziunile misterioase îl tulburau foarte mult. După câte se pare, Mahomed trecea printr-o profundă convertire religioasă: începuse să se îndoiască de divinitățile și de moralitatea culturii sale politeiste și să fie tot mai înclinat către monoteismul exprimat în vechile texte biblice. Se spune că nu știa să citească sau să scrie, dar cunoștea tradițiile religioase ale evreilor și ale creștinilor pe care îi întâlnise în călătoriile sale cu caravana, precum și credința lor în revelația divină. Dacă acești oameni aveau profeți mari care au primit mesaje

de la Dumnezeu, atunci de ce să nu aibă și arabii? Așa că Mahomed a început să aibă propriile revelații, exprimate în formă poetică rapsodică.

Majoritatea istoricilor consideră că prima revelație este sura 96, versetele 1–5. În acestea, el vorbește despre întâlnirea sa cu o prezență divină. Într-o zi, după ce a rătăcit printre vârfurile Muntelui Hira, poate pierdut într-o meditație profundă și cuprins o anxietate intensă, i-a apărut brusc o viziune. Din cer cobora o ființă maiestuoasă care s-a așezat foarte aproape de el. Tradiția musulmană spune că era arhanghelul Gabriel, un mesager al lui Dumnezeu. Această ființă atotputernică a repetat cuvântul *iqraa* (recită, citește, proclamă) de trei ori. „Ce trebuie să recit?“, a întrebat Mahomed epuizat. În cele din urmă, au fost rostite următoarele cuvinte:

> Citește în numele Domnului tău ce a creat!
> Cel ce a creat omul dintr-un cheag de sânge.
> Citește, căci Domnul tău este Mult-dăruitorul,
> El l-a învățat pe om cu condeiul,
> l-a învățat ceea ce nu știa.[2]

Vocea era puternică, poruncindu-i să vestească un mesaj trimis din ceruri. Efectul asupra lui Mahomed a fost copleșitor: a căzut în genunchi și s-a târât în timp ce partea superioară a pieptului îi tremura. În cele din urmă, și-a revenit și s-a grăbit spre casă pentru a-i povesti Khadijei înspăimântătoarea experiență. Potrivit Hadith-ului, Khadija l-a consolat și l-a asigurat că nu și-a pierdut mințile. De asemenea, i-a întărit

convingerea că primește profeții. Ea s-a consultat cu vărul ei Waraqua, care cunoștea ambele scripturi (și cele evreiești, și cele creștine), și a spus că Mahomed primește revelații profetice. Unii comentatori cred că, dacă nu ar fi existat susținerea morală a Khadijei, Mahomed nu ar fi îndrăznit niciodată să îmbrace mantia de profet.[3]

Deși cronologia personală exactă este incertă, se pare că a existat o pauză de câteva luni după această primă întâlnire, în timpul căreia Mahomed nu a mai fost vizitat de Gabriel, deși a continuat să aibă experiențe inexplicabile. Acest lucru i-a sporit din nou îndoielile. Trecând prin suferințe psihologice considerabile, avea nevoie de asigurarea că nu e nebun sau posedat de djinni (spirite rele). În cele din urmă, Gabriel l-a vizitat din nou, proclamând că este profet adevărat al Domnului. Astfel, în sura 68:1–5 citim:

> Pe condei și pe ceea ce scriu ei!
> Tu, har Domnului tău, nu ești îndrăcit!
> O răsplată necurmată vei avea!
> Tu ai o fire prea-înălțată.
> Ai să vezi și au să vadă,
> care dintre voi este apucatul.

Mahomed a început acum să creadă că vocile pe care le aude sunt reale și s-a convins că veneau din afara sa: era sigur că poate distinge între gândurile sale și revelațiile care veneau de la Dumnezeu. Inițial, a încercat să țină aceste evenimente secrete, vorbindu-i despre ele numai

soției, care îl asigura că primește mesaje divine. Treptat, crezând că este cu adevărat profet al lui Dumnezeu, a căpătat curaj și a început să-și exprime deschis convingerile: avea misiunea divină de a răspândi Cuvântul lui Dumnezeu, de a predica și de a aduce oamenii la credința în Allah. Ei trebuie să creadă într-un singur Dumnezeu, sursa întregii creații și judecătorul oamenilor.

În cele din urmă, Mahomed a început să predice în public. Conform Coranului, a fost tachinat la început de cei care l-au auzit: credeau că e posedat de demoni și l-au acuzat de vrăjitorie și magie. Tradiția a păstrat diferite povestiri despre revelațiile sale. Într-un episod de acest fel, temându-se pentru sănătatea sa mentală, Khadija a testat caracterul duhului care nu îi dădea pace lui Mahomed, spunându-i soțului să stea mai întâi pe genunchiul ei drept, apoi pe cel stâng. Mahomed nu scăpa de viziune, indiferent ce poziție adopta. Apoi l-a luat pe Mahomed în poală, îndepărtându-și vălul sau dezgolindu-și corpul, clipă în care duhul a dispărut, ceea ce părea să demonstreze că ființa era virtuoasă sau modestă. Khadija a spus: „Bucură-te, vărul meu, căci, pe Domnul!, este un înger și nu un diavol“. Cu un alt prilej, înspăimântat de o astfel de experiență, Mahomed a rugat-o pe Khadija să-l acopere, ceea ce ea a și făcut, având grijă permanent să-l liniștească.[4]

Un diagnostic psihofiziologic

Cum să interpretăm experiențele lui Mahomed? Au fost produse de Dumnezeu sau există o explicație fiziologică? Nu este ușor, având în vedere că a trecut atât de multă vreme, să oferim un diagnostic complet al stării sale. Însă unele dintre relatările primelor sale revelații ne dau de înțeles (1) că este posibil să fi suferit de halucinații, care indică episoade patologice, și (2) că este posibil să fi avut, de asemenea, o tulburare similară cu epilepsia. În primul caz, credea că revelațiile au fost comunicate de Gabriel de la Dumnezeu. În al doilea caz, a suferit o tulburare a activității cerebrale sau un fel de criză epileptică extatică. Epilepsia era cunoscută civilizațiilor antice, unii considerând-o chiar o „nebunie divină".

Cele mai multe cazuri de epilepsie debutează din copilărie. Există unele sugestii că Mahomed ar fi suferit de această tulburare în primii ani ai vieții, dar nu este cert, deoarece nu avem multe mărturii de încredere despre el înainte de împlinirea vârstei de 40 de ani.[5] Crizele epileptice au loc brusc și fără avertisment. Ele se caracterizează prin pierderea cunoștinței și implică de obicei convulsii, mușcături ale limbii, rigiditate musculară și oprirea respirației. Individul nu își mai aduce aminte ce s-a petrecut în timpul crizei și este aparent epuizat de aceasta.

Mărturiile pe care le avem despre tulburarea și simptomele lui Mahomed nu urmează exact manifestarea sindromului clasic epileptic. De obicei, crizele sale se manifestau brusc și fără nici un avertisment. De multe ori, leșina și avea febră mare, deoarece se afirmă că transpira profund. Unii autori spun că tremura sau se cutremura violent și că era epuizat de aceste atacuri. Următoarea descriere a unei crize pe care a avut-o în a doua parte a vieții este revelatoare, deoarece indică în mod clar o tulburare fiziologică. Potrivit lui Ibn Sai'd:

> În clipa inspirației, pe Profet îl cuprinde neliniștea și chipul i se tulbură. Cade la pământ asemenea cuiva amețit de băutură sau răpus de somn; chiar și în cea mai friguroasă zi, fruntea lui e acoperită de picături mari de sudoare. Până și cămila sa, dacă se întâmplă să fie inspirat în timp ce o călărește, e cuprinsă de o agitație sălbatică, așezându-se și ridicându-se, când încremenindu-și picioarele, când aruncând din ele ca și cum ar fi fost desprinse din ea. Din afară, inspirația părea să se instaleze asupra Profetului în mod neașteptat și fără nici o prevenire. Când era întrebat despre asta, el răspundea: „Inspirația vine în două feluri: uneori Gabriel îmi comunică Revelația, ca de la un om la altul, iar acest lucru este ușor; în alte clipe, este ca sunetul unui clopot, care pătrunde în inima mea și mă sfâșie, iar asta mă tulbură cel mai mult".[6]

Descriind caracterul unei crize și ce a urmat, Abd al-Rahman relatează că mulți ani mai târziu, întorcându-se de la Al-Hodeibiya, când Mahomed

avea 58 de ani, deodată oamenii au început să-și îndemne cămilele să se grăbească. Care a fost motivul acelei grabe? „Inspirația a pogorât asupra profetului“, a fost răspunsul. Al-Rahman se grăbea și el, călare pe cămilă, și s-a apropiat de Mahomed. Când Mahomed a observat că un număr suficient de oameni s-au adunat în jurul lui, a început să recite sura 40.[7] Potrivit Hadith-ului, în general, Mahomed nu știa dinainte că urmează să aibă o inspirație. După criză, acesta își revenea suficient de mult pentru a recita o sură. Mai târziu în viață, Mahomed ar fi remarcat că firele albe care începuseră să îi apară în barbă erau grăbite de aceste experiențe. Se spune că i-ar fi răspuns prietenului său devotat Abu Bakr că „minunatele“ sure sunt de vină pentru firele albe apărute.[8]

Tradiția indică faptul că, atunci când s-a trezit și a fost întrebat despre experiența avută, Mahomed a povestit revelația de care a avut parte. Întrebarea importantă este dacă Mahomed a suferit o halucinație în timpul crizei (pare să fi fost inconștient) sau, în cazul în care nu-și amintea experiența, dacă găsise o modalitate să născocească o poveste post-factum pentru a-și înșela adepții, din moment ce aceștia acceptaseră deja interpretarea supranaturală a crizelor sale.

Mulți comentatori care simpatizează cu islamul iau în derâdere această explicație și susțin că Mahomed a fost sincer. Ei spun că a ajuns cu adevărat să creadă că revelațiile sale sunt primite de la Dumnezeu. Cum testăm sinceritatea unui

om pe care milioane de oameni l-au cinstit și l-au venerat ca pe un profet mare și nobil? Mahomed trebuie să fi fost un om cu un magnetism personal enorm, capabil să-i influențeze puternic pe cei aflați în jurul său. Criticii spun că dădea dovadă de inteligență calculată, prevedere și predilecție pentru uneltiri viclene, o perspectivă dificil de reconciliat cu credința că avea un caracter inegalabil și onorabil.

Este posibil ca activitatea religioasă a lui Mahomed să fi fost dominată de pofta de putere? Poate că nu la început. Dar *este* clar că, spre sfârșitul vieții, dobândise o mare putere. Cu timpul, se poate să fi ajuns să creadă că viziunile și crizele sale ciudate sunt cu adevărat provocate de Dumnezeu, iar episoadele de delir nu au putut decât să fie întărite de faptul că erau considerate reale de cei din jur. Mai târziu, după cum vom vedea, Mahomed (la fel ca Moise înaintea sa) putea să producă revelații în funcție de nevoi personale și politice urgente, iar aceste revelații erau considerate de cei din jurul său lege definitivă a lui Dumnezeu.

Să analizăm mai atent experiențele sale, consultând mai multe detalii furnizate de Hadith-uri. Potrivit lui Ibn Sai'd, Aisha, soția preferată a lui Mahomed, povestește: „Odată am văzut cum a venit revelația la apostolul lui Allah într-o zi foarte friguroasă. Când s-a încheiat, din sprâncenele sale picura sudoare". Potrivit lui Abdullah ibn Umar, când l-a întrebat dacă își dă seama când urmează să aibă o revelație, profetul

a răspuns: „Aud niște zgomote puternice și apoi am senzația că parcă sunt lovit. Nu primesc niciodată o revelație fără conștiința că sufletul îmi este luat“, ceea ce ne sugerează că ar fi vorba despre o pierdere a cunoștinței.[9]

Mahomed pare să fi avut viziuni cu Gabriel doar la începutul carierei sale. După aceea, revelațiile sale erau, în general, auditive. Unii martori au povestit despre suferința și durerile sale fizice intense în momentul inspirației, care sugerează din nou un fel de criză epileptică. „Atunci când revelația a coborât asupra profetului, l-a apăsat puternic, iar fața i s-a întunecat.“ Căzând la pământ ca și cum ar fi fost amețit de băutură, se spune chiar că „gemea ca puiul unei cămile“[10].

Aceste descrieri par să confirme că Mahomed suferea de o afecțiune gravă. Când l-a întâlnit pentru prima dată pe Gabriel, s-ar putea să fi avut halucinații induse de post și epuizare. Este posibil, de asemenea, să fi suferit de convulsii epileptico-astatice, care îi afectau temporar funcțiile neuro-motorii. Nereușind să-și explice starea în termeni medicali, acesta a considerat-o un fenomen miraculos. În orice caz, Mahomed și cei din jurul său au ajuns să creadă că a fost o chemare divină. Paradoxul este că una dintre marile religii ale omenirii se bazează pe necunoașterea cauzelor naturale ale fenomenelor ce s-ar putea să-l fi afectat pe principalul său profet, invocându-se astfel o cauză supranaturală pentru a le explica. Ispita transcendenței este atât

de puternică, încât tindem să vedem o cauză divină în orice, în ciuda inexistenței unor dovezi credibile.

Criteriile elementare pe care credincioșii le ignoră complet sunt următoarele: de ce să acceptăm ca fiind adevărate relatări subiective, directe și neconfirmate? Poate că afirmațiile lui Mahomed au fost înțelese ca atare din cauza succesului activității sale. Desigur, pe măsură ce a câștigat adepți, faima și influența lui s-au răspândit, deși avea mulți dușmani care l-au considerat nebun și i s-au opus de la început. Criticii săi au fost în cele din urmă învinși de atracția pe care a exercitat-o noua credință și de puterea sabiei.

Întrebarea pe care și-o poate pune cititorul este dacă, pe parcursul carierei sale, Mahomed a apelat la vreo formă de înșelătorie. Coranul însuși se referă la unele dintre acuzațiile aduse împotriva lui de către locuitorii Meccăi și mai târziu de către evrei: că a practicat vrăjitoria și înșelătoria și că a fost inițial inspirat de un străin (un evreu sau un creștin) cu care a discutat zilnic. Este dificil de stabilit cu precizie ce s-a întâmplat, din moment ce comentariile negative în general nu au supraviețuit, deși am găsit o referire la acest lucru. *Musnad* sau Colecția de Tradiții a lui Ibn Hanbal, care a murit în anul 855 (241 AH), afirmă că unul dintre scribii folosiți pentru a consemna spusele lui Mahomed a ajuns la concluzia că profetul este un impostor și, ca urmare, a renunțat la islam.[11]

Oare Mahomed se prefăcea că are revelații ca urmare a episoadelor epileptice sau putea să producă revelații după voie fără să fi avut vreo criză? Cea mai bună probă pe care o pot descoperi ne spune că, în ultima parte a vieții, Mahomed a recurs la „inventarea“ unor revelații care să se potrivească scopurilor sale politice și private.

Primii convertiţi

Evenimentele din cariera lui Mahomed ce au urmat primei vizite a lui Gabriel sunt remarcabile. Este clar că în adâncurile întunecate ale sufletului profetului existau licăriri de lumină care se străduiau să se manifeste pe măsură ce căuta să-și înțeleagă experiențele. A ajuns, în cele din urmă, la concluzia că sunt de origine divină. Treptat, a început să creadă că Dumnezeu este singurul creator, judecător și conducător al omenirii. Oamenii din societatea lui erau scufundați în idolatrie și păgânism. Simțea că are o misiune divină. Marea lui sarcină era să-i învețe prin intermediul noii sale treziri religioase. Avea să sădească în ei prețuire pentru măreția lui Dumnezeu și nevoia absolută de a i se supune. Numai așa puteau să obțină mântuirea, ceea ce nu era ceva nou, deoarece reprezenta, în esență, mesajul monoteist iudeo-creștin. Nouă a fost interpretarea propriilor viziuni ca pe un semn că el, Mahomed, a fost ales de Dumnezeu să fie

ultimul profet și să aducă mesajul final. Acest lucru s-a dovedit direct relevant pentru contextul cultural arab și a dus la reforme morale și spirituale necesare. Convingerile lui Mahomed au fost exprimate într-o poezie plină de pasiune, întotdeauna îndemnându-și semenii să-l găsească pe Dumnezeu. Afirmațiile sale erau exprimate în cuvinte de o mare frumusețe și forță. În sura 95 se spune:

> Pe smochin și pe măslin!
> Pe Muntele Sinai!
> Pe această cetate tihnită!
> Noi am creat omul dându-i chip desăvârșit,
> și l-am trimis apoi în catul cel mai de jos,
> afară de cei care au crezut și au făcut fapte bune pe care o răsplată necurmată îi așteaptă.
> Ce te face să socoți apoi Legea minciună?
> Nu este oare Dumnezeul cel mai drept dintre judecători?

Cel mai probabil, Mahomed a exprimat aceste sentimente față de cei din interiorul cercului său de apropiați înainte de a se aventura în lume pentru a le proclama. Prietenii și rudele lui Mahomed erau fără îndoială nedumeriți în timp ce ascultau mustrările lui reverențioase. Revelațiile nu s-au oprit și a insistat că este profet al Domnului. Abia după trei ani de la prima revelație, Mahomed s-a aventurat să-și anunțe deschis mesajul pe străzile din Mecca. Este clar că pentru a se dezvolta și a căpăta autoritate, orice cult trebuie să fie clădit pe fundații solide:

succesul său depinde foarte mult de persoanele care se numără printre primii convertiți și de cât de dispuse sunt acestea să se sacrifice și chiar să moară pentru cauză. Printre primii săi convertiți la islam au fost soția sa Khadija și doi tineri membri ai familiei sale, Zayd, fost sclav care fusese adoptat ca fiu de către Mahomed, și Ali, vărul său, care avea numai 13 sau 14 ani.

Vecinii care au auzit pentru prima oară învățăturile lui Mahomed au râs de el și l-au tachinat. Îl considerau nebun. Dar a adăugat în curând și alți credincioși la micul său cerc de adepți. Mai întâi a fost un vechi prieten al lui Mahomed, un bărbat pe nume Abu Bakr, care avea aproape aceeași vârstă cu el și îi împărtășea preocupările religioase. Rolul lui Abu Bakr a fost foarte important, întrucât a ajutat la creșterea numărului primilor convertiți, aducându-l inclusiv pe Osman și cumpărând ulterior chiar și sclavi care s-au convertit la islam. Sclavii din Mecca erau deosebit de atrași de predicile profetului, sentiment întâlnit și în rândul femeilor și tinerilor nemulțumiți, în general oameni fără putere sau influență. După trei ani de predicare publică, se estimează că Mahomed atrăsese aproape 40 de persoane la cauza sa.

Între timp, relația lui Mahomed cu locuitorii Meccăi a început să se schimbe vizibil. La început, aceștia îi considerau învățăturile destul de inofensive, dar, pe măsură ce îi creștea influența, au devenit tot mai ostili; credincioșii

islamului au început să fie hărțuiți. Cauza inițială, fără îndoială, a fost că Mahomed părea să amenințe controlul tribului quraysh asupra sanctuarului Kaaba. Mahomed se opunea cu tărie venerării idolilor păgâni. El predica unitatea lui Dumnezeu, judecata după moarte a faptelor bune și a celor rele, învierea morților, rugăciunea, milostenia, postul și supunerea față de profet. „Allahu Akbar!“ striga cu voce tare: „Dumnezeu este mare!“ Şi oamenii se înfuriau. Deși erau familiarizați cu ideea unei divinități monoteiste, așa cum vedeau în predicile evreilor și creștinilor din mijlocul lor, conducătorii clanurilor dominante se temeau că vor pierde controlul în cazul în care Mahomed ajungea să triumfe. Astfel, persecuția musulmanilor s-a intensificat.

Tot în această perioadă, Mahomed a fost protejat de unchiul său, Abu Talib, deși alți membri ai familiei lui Mahomed au fost înfuriați de comportamentul său. Un alt unchi, Abu Lahab, și-a arătat disprețul față de activitatea sa și chiar l-a insultat. Pe măsură ce numărul membrilor sectei a crescut, musulmanii au fost ostracizați și pedepsiți în continuare. Cei mai vulnerabili erau sclavii și străinii din clasele inferioare care se convertiseră, unii dintre ei fiind închiși sau chiar atacați fizic. Totuși, cu cât erau persecutați mai mult, cu atât mai puternică le devenea fidelitatea față de mesajul profetului. Începuse să acționeze un factor psihologic: cu cât credincioșii erau oprimați mai mult pentru credința lor, cu atât mai devotați erau. Faptul că Mahomed a fost acuzat

de înșelăciune și minciună nu a făcut decât să întărească dedicarea adepților săi față de el. În această perioadă, Mahomed a trăit practic în izolare într-un cartier din oraș, protejat de unchiul său. Locuia într-o casă deținută de unul dintre primii convertiți, Al-Arkam, și totuși era înconjurat de mânia plină de dușmănie a vecinilor săi.

În timp, Mahomed a reușit să convertească oameni foarte importanți precum Hamza și Omar, ambii insultându-l anterior. Numărul adepților săi de la acea vreme era de aproximativ 100 de persoane. Un punct de cotitură în misiunea publică a lui Mahomed a avut loc în anul 619, odată cu moartea Khadijei și cam în aceeași perioadă în care i-a murit unchiul. (De altfel, Abu Talib a rămas necredincios până la sfârșit.) Moartea soției sale, cu care fusese căsătorit de 25 de ani, a fost o lovitură deosebit de dureroasă pentru el. Locul lui Abu Talib în fruntea clanului hașemit a fost luat de Abu Lahab, care inițial l-a protejat pe Mahomed, dar apoi a renunțat, deoarece profetul susținea că Abu Talib este supus chinurilor iadului pentru că fusese necredincios. Începând din acel moment, situația musulmanilor s-a deteriorat rapid. Mulți au început să renunțe la credință, iar numărul noilor convertiți era din ce în ce mai mic. Pentru a supraviețui, grupul lui Mahomed trebuia să găsească o altă bază. Dacă Mahomed nu ar fi găsit un pământ nou, atunci micul său cult, la fel ca alte mii care au existat înaintea sa și după

aceea, ar fi decăzut și ar fi dispărut. Dar, din fericire, s-a ivit posibilitatea de expansiune în altă parte, iar Mahomed a profitat de această nouă oportunitate.

Medina: sabia islamului

Observația că profeții nu sunt prețuiți în propriul oraș s-a dovedit a fi adevărată în cazul lui Mahomed. Deoarece numai atunci când mesajul său a fost adus la Medina, unde a început să prindă rădăcini, s-a produs o schimbare dramatică. Medina (sau Yathrib) era un oraș (sau mai exact un grup de case într-o oază) situat la 290 de kilometri nord de Mecca: fusese măcinat de lupte sângeroase timp de mai mulți ani și se afla pe punctul de a izbucni din nou un masacru general. Mahomed vizitase această regiune când era copil. În plus, tatăl său fusese îngropat acolo și avea inclusiv rude acolo. Oamenii din Medina aveau nevoie de pace și liniște, mai ales că traiul lor depindea de agricultură. Unii dintre ei vizitaseră deja Mecca pentru a participa la pelerinajul de la Kaaba. Mahomed a reușit să-i câștige pe unii dintre ei de partea islamului. A trimis chiar pe unul dintre discipolii săi la Medina pentru a recita versete din Coran și pentru a atrage noi credincioși. La un moment dat, 75 de locuitori ai Medinei au venit spre sud până la Aquaba pentru a se întâlni cu Mahomed. El le-a promis că Allah, prin intermediul său, va pune

capăt conflictului tribal și va arbitra neînțelegerile viitoare. Aceștia au fost de acord să-i asigure protecție, dacă se va muta în orașul lor.

Migrarea lui Mahomed și a adepților săi de la Mecca la Medina s-a petrecut la scurt timp după aceea. Acest episod a fost numit *Hijra* (Hegira), un moment decisiv în istoria islamică, deoarece calendarul musulman începe din acel punct. Astfel, anul 622 din calendarul gregorian este 1 AH (*Anno Hegirae*). Odată ce islamul a fost adus la Medina, a avut loc o creștere rapidă a mișcării. Mahomed și-a asumat conducerea zonei și și-a înființat propria armată, care a ajuns să fie vitală pentru succesul eforturilor sale. Acum devenise clar că răspândirea credinței nu va depinde numai de cuvântul revelat, ci și de sabie. S-a produs o transformare de mare importanță. Mahomed nu mai era un profet slab, implorându-și adepții să dea dovadă de virtute sau arătând drumul spre mântuire prin exemplu: de acum înainte, putea să-și impună voința cu forța. Noua religie nu a fost instituită doar de revelație în sine, deși e clar că a reprezentat factorul dramatic ce a rezonat cu inimile oamenilor și cu dorința lor de a ajunge în paradis. Credința musulmană a fost catapultată mai degrabă de unirea zelului religios cu puterea politică și militară.

Separarea bisericii de stat, care a ajuns să fie atât de prețuită în democrațiile occidentale, este străină islamului: tocmai unirea moscheii cu statul a fost cea care a pus bazele unui nou sfânt imperiu. Dacă un lider religios nu poate convinge

credincioșii să accepte credința, îi poate obliga să nu o respingă și le poate controla pământurile. Acest lucru nu este specific islamului, deoarece instituirea creștinismului ca religie oficială a Imperiului Roman de împăratul Constantin în secolul al IV-lea transformase deja Biblia într-o armă ideologică. Fără îndoială, dacă în inima noii credințe n-ar fi existat mesajul mesianic, sabia n-ar fi putut să taie foarte adânc. Dacă nu exista convingerea că Dumnezeu l-a ales pe Profet să-i împlinească voința, poate că legiunile lui Mohamed n-ar fi ajuns foarte departe. Victoriile de care Mahomed a avut parte în următorul deceniu al vieții sale au fost uluitoare. Aceste realizări ne-au arătat că are o personalitate complexă: e profund motivat de impulsurile religioase, capabil de generozitate și de virtute morală, dar și dispus să folosească strategii politice eficiente și metode nemiloase când considera că este necesar să-și atingă scopurile.

Mahomed a fost întâmpinat la Medina cu brațele deschise. Principala preocupare a lui Mahomed și a adepților săi era construirea unei moschei și a unor case pentru ei înșiși. Prima problemă majoră cu care s-au confruntat era însă de ordin economic: noii musulmani din Medina nu aveau banii necesari pentru a cumpăra terenuri sau turme astfel încât să se întrețină singuri. Mahomed a recurs la o soluție arabă tradițională: jaful. Ţinta erau caravanele bogate ale tribului quraysh din Mecca, ce treceau la numai 96 de kilometri de Medina, în drum spre Damasc. După

câteva incursiuni reușite, căpeteniile tribului quraysh s-au înfuriat și au început să adune o armată împotriva musulmanilor. Prima bătălie majoră s-a purtat la Badr. Mahomed adunase 300 de oameni, în vreme ce meccanii au trimis 900. A urmat o bătălie înverșunată, iar meccanii au fost învinși de musulmani, care, fără îndoială, fuseseră motivați de promisiunea lui Mahomed că vor ajunge în paradis. Prada a fost împărțită în mod egal între musulmani, deși Mahomed însuși a luat doar o cincime din ea (în loc de un sfert, așa cum se obișnuia). Victoria musulmană în fața unei armate superioare a fost interpretată ca un semn al favorii lui Dumnezeu, ceea ce a adus noi convertiri la cauza sfântă.

Între timp, profund afectați de înfrângere și gata să se răzbune, membrii tribului quraysh erau hotărâți să pună capăt amenințării musulmane. Au strâns de data asta o armată formată din 3.200 de oameni, mulți dintre ei călare. Mahomed a reușit să adune numai 1.000 de soldați, care au ajuns rapid la 700 din cauza dezertărilor. De această dată, însuși Mahomed a fost rănit în bătălia de la Uhud, iar musulmanii au fost învinși, mulți dintre ei murind sau fiind răniți. Cu toate acestea, cutezătorul profet și-a adunat forțele și a plecat în urmărirea acerbă a armatei meccane, aprinzând multe focuri pe timp de noapte, astfel încât să se creadă că forțele sale au crescut mult. Armata meccană a făcut o greșeală prin faptul că nu îi urmărise pe musulmanii aflați în retragere pentru a-i omorî. Însă nu a existat nici o confruntare, iar

poziția lui Mahomed era acum contestată de oponenții săi. Dacă victoria de la Badr a fost un semn al favorii lui Dumnezeu, atunci înfrângerea de la Uhud nu însemna oare că Dumnezeu le-a întors spatele? Mahomed a încercat să potolească îndoielile prin proclamarea unei noi revelații. Dumnezeu nu îi abandonase pe credincioși, ci era doar o încercare pentru a vedea cine crede cu adevărat și cine doar se preface (sura 3:1–19). Membrii tribului quraysh au hotărât că trebuie să-i distrugă pe musulmani o dată pentru totdeauna. Ei dispuneau acum de trei armate de 10.000 de oameni și 600 de soldați de cavalerie. Mahomed a reușit să strângă doar 3.000. Oamenii lui au săpat un șanț adânc cu metereze înalte în jurul perimetrului oazei din Medina, pe care l-au fortificat puternic. Asediul meccanilor nu a reușit să spargă bariera, ajungându-se la un impas. În cele din urmă, forțele meccane s-au retras. Acest lucru a fost interpretat ca o victorie pentru musulmani, deoarece a demonstrat că Mahomed nu poate fi învins prin forță.

Tot în această perioadă, relația lui Mahomed cu triburile evreiești din zona Medinei s-a agravat. Aceștia i-au respins mesajul, iar el le-a pus la îndoială loialitatea. Credea că trebuie să pună capăt opoziției lor. Relația dintre islam și iudaism pe parcursul lungii istorii a acestor două religii este mult prea complexă pentru a putea fi expusă aici. Mă voi concentra numai pe folosirea de către Mahomed a scripturilor evreiești pentru a câștiga loialitatea evreilor și pe efortul său

ulterior de a supune aceste triburi ca urmare a imposibilității de a le atrage de partea sa. Este evident că o mare parte a perspectivei sale teologice izvorăște din Vechiul Testament. Mahomed era familiarizat cu obiceiurile și credințele evreiești, deoarece în Arabia existau foarte multe așezări evreiești. Primele formulări ale mesajului său s-au inspirat foarte mult din surse evreiești: în primul rând, a acceptat monoteismul. La începutul misiunii sale publice, le-a cerut adepților noii credințe să se roage cu fața către Ierusalim. Respecta postul de Iom Kipur (Ziua ispășirii). I-a instruit pe credincioși să se roage în zilele de vineri. De asemenea, a stabilit un timp pentru rugăciune în mijlocul zilei, așa cum făceau evreii, și i-a îndemnat pe adepții săi să se îmbrace, să se tundă și să aibă o dietă asemănătoare. Mahomed îl cinstea pe Avraam ca fondator al iudaismului și al islamului și chiar afirmă la un moment dat că Kaaba a fost construită de Avraam pentru a-l apropia pe om de Dumnezeu. Își dorea ca evreii să-l accepte drept ultimul dintr-o lungă succesiune de profeți evrei, așa cum și el acceptase scripturile lor. Dumnezeu a trimis alți profeți pentru a-i mărturisi slava divină, inclusiv pe Moise, Noe, Avraam, Lot, Ismael, Isaac, Iacov și David. Mahomed considera că noile sale revelații le depășesc pe toate celelalte. Dar când evreii i-au respins apelul și au rămas „necredincioși“, mulțumiți cu

practicile și scripturile lor și crezând că sunt poporul ales al lui Dumnezeu, s-a întors împotriva lor.

Astfel, în 623, Mahomed a produs o revelație ce va marca o schimbare decisivă a politicii sale religioase. Circumstanțele au fost următoarele: la 16 sau 17 luni după sosirea în Medina, când nu părea să mai existe vreo speranță de a împăca iudaismul și islamul, Mahomed a schimbat metoda de rugăciune. Potrivit Hadith-ului, la un moment dat, în timp ce se ruga cu fața spre Ierusalim, a avut pe neașteptate o revelație divină (sura 2:144):

> Întoarce-ți fața către Moscheea cea sfântă!
> Oriunde ați fi, întoarceți-vă fața către ea!

Profetul făcuse deja două prosternări cu fața în direcția Ierusalimului. Când a primit această revelație, s-a întors brusc spre Kaaba din Mecca și a încheiat rugăciunea în această direcție. Toți cei aflați în moschee i-au urmat exemplul și s-au întors spre sud, iar aceasta a rămas practica musulmană. Această revelație nu a avut nevoie de o transă, ci a fost rostită și atât.

Între timp, tensiunile dintre Mahomed și evrei s-au transformat într-un război deschis. Unele dintre triburile păgâne din Medina care l-au primit cu brațele deschise pe Mahomed fuseseră anterior aliate cu evreii în conflictele lor interne și sperau că profetul va face același lucru. Însă Mahomed a refuzat. Atitudinea lui a fost întărită atunci când a aflat că unele dintre triburile

evreiești au încheiat alianțe cu meccanii împotriva lui. Mahomed considera că aceste triburi îi amenință controlul. Primul conflict a apărut cu clanul evreiesc numit qaynuqa. Un incident minor între o tânără arabă și câțiva tineri evrei a căpătat proporții nejustificat de mari, iar represaliile au dus la represalii. Când armata lui Mahomed i-a atacat pe evrei, aceștia s-au sechestrat în propria fortăreață, care a fost înconjurată timp de 15 zile, până când s-au predat. Mahomed era pregătit să-i condamne pe toți la moarte, dar a renunțat la această idee când aliații lor din Medina au cerut să fie eliberați. Nedorind să strice relațiile cu noii lui prieteni din Medina, a anulat pedeapsa cu moartea, insistând însă ca evreii să părăsească Medina în termen de trei zile și să-și lase în urmă toate bunurile.

Un masacru sângeros al unui trib evreiesc a avut loc în luna mai a anului 627, după bătălia Marelui Şanț. Era tribul evreiesc qurayza. Armata lui Mahomed a asediat satul fortificat al acestora și le-a cerut să se predea, ceea ce au și făcut. Mahomed s-a oferit să le cruțe viața dacă vor îmbrățișa islamul, dar ei au refuzat. Au fost supuși unei pedepse teribile: toți bărbații au fost executați, femeile și copiii au fost vânduți ca sclavi și averile le-au fost împărțite. Bărbații au fost închiși într-o curte separată de femei și de copii. Aceștia și-au petrecut ultimele ore în rugăciune, cântând fragmente din scripturi. În decursul nopții, Mahomed a cerut să fie săpate șanțuri de-a lungul pieței orașului. Dimineața, a

ordonat ca prizonierii de sex masculin să fie aduși în grupuri de câte cinci sau șase. Fiecare grup a fost obligat să se așeze într-un singur rând la marginea șanțului. Apoi au fost decapitați, iar trupurile le erau împinse în mormânt. Omorurile care au început dimineața au continuat toată ziua și toată noaptea, la lumina torțelor. Sângele unui număr de aproape 800 de victime scălda piața. Mahomed a asistat la întregul măcel, a dat ordin să se umple și să se acopere șanțurile și apoi a distribuit prada. Pământurile, posesiunile, vitele și sclavii au fost împărțiți, Mahomed păstrându-și o cincime din fiecare. Le-a dăruit prietenilor săi fete ca sclave și femei ca servitoare. Restul femeilor și copiilor au fost vânduți ca sclavi. A păstrat-o însă pentru el pe Reihana, o evreică frumoasă al cărei soț și rude de sex masculin au pierit. Deși i-a cerut să-i fie soție, Reihana a refuzat, dar, neavând de ales, a trăit cu el ca sclavă sau concubină.

Ce s-a întâmplat cu mesajele Domnului? De ce într-un timp atât de scurt Mahomed s-a transformat dintr-un profet singuratic, aflat în căutarea adevărului lui Dumnezeu, în cineva dispus să-i masacreze pe cei care refuză să-i accepte domnia? Aceeași brutalitate de care a dat dovadă împotriva evreilor a folosit-o și împotriva dușmanilor săi arabi păgâni. Cruzimea lui Mahomed nu e unică: Moise și Iosua îi masacraseră la rândul lor pe cei care s-au opus dominației lor asupra triburilor și teritoriilor cucerite. Aceste lucruri pun la îndoială

sinceritatea și caracterul unora dintre cei care cred că vorbesc cu Dumnezeu și caută să-și impună legea asupra umanității.

Ulterior, Mahomed a cucerit și alte colonii evreiești, dar nu a fost la fel de aspru: li s-a permis să-și păstreze proprietățile și le-a cruțat viața cu condiția să plătească un tribut. Acesta a devenit un model pentru viitoarele armate islamice, care, după cucerirea populațiilor băștinașe, le cereau uneori doar tribut.

Mahomed a continuat să-și schimbe atitudinea față de practicile și credințele iudaice. Astfel, postul de Ramadan a înlocuit sărbătoarea de Iom Kipur, iar majoritatea practicilor dietetice evreiești au fost respinse. Vechiul Testament nu mai avea aceeași importanță, deoarece această nouă religie se baza acum pe un singur profet: Mahomed. Orice opoziție din partea evreilor din Arabia era acum înăbușită și au încetat să mai constituie o piedică în calea extinderii islamului.

Următoarea acțiune importantă a lui Mahomed a fost cucerirea Meccăi. Liderii din Mecca, inclusiv Abu Sufyan, par să fi considerat că este în interesul lor să ajungă la un acord cu musulmanii. La un moment dat, chiar le-au permis pelerinilor de la Medina să intre în Mecca pentru a vizita Kaaba. Au fost impresionați de disciplina lor și aparent credeau că ar putea ajunge la o înțelegere. Au redeschis negocierile. Între timp, Mahomed a reușit să strângă o armată mare, de peste 10.000 de oameni, inclusiv mulți recruți noi, și a pornit iarăși spre sud. Locuitorii

Meccăi au fost cuprinși de panică. Abu Sufyan s-a întâlnit din nou cu Mahomed și a fost convertit la islam. Mahomed și-a prezentat condițiile: viețile și proprietățile locuitorilor vor fi respectate, dacă vor lăsa armata musulmană să intre în mod pașnic.

Astfel, la 11 ianuarie 630, după opt ani după de la fuga sa din Mecca alături de un mic grup de însoțitori, Mahomed și armata sa au pătruns în oraș victorioși. Profetul a vizitat imediat Kaaba, a atins Piatra Neagră și a strigat „Allahu Akbar“. A distrus toți idolii păgâni din sanctuar și a cerut tribului quraysh să-l recunoască drept adevăratul profet al lui Dumnezeu. În următorii doi, la capătul cărora avea să moară, Mahomed s-a mai luptat cu alte triburi, în special cu cel hawazin, și a reușit să unifice întreaga peninsulă arabă sub conducerea sa. Între timp, a început să aibă mesaje mai înclinate spre bunăvoință și bunătate. În surele târzii, Mahomed pune accent pe supunerea față de Dumnezeu, onestitate și caritate față de alții.

După moartea sa, Abu Bakr, un vechi prieten și aliat, a fost numit succesor al său și a devenit primul calif. Bakr a murit doi ani mai târziu și a fost succedat de Omar, un alt vechi însoțitor al profetului. A fost urmat, la rândul său, de Osman în 644, iar el, de către Ali, vărul lui Mahomed, căsătorit acum cu Fatima, fiica lui. Ali a condus până în 661. Toți acești conducători erau fie rude apropiate, fie prieteni de-ai lui Mahomed. O mare parte din Hadith-uri provine din amintirile lor,

care nu știm în ce măsură au fost influențate de exigențele menținerii puterii. În lumea musulmană, au existat dispute aprige pentru succesiune care nu au fost rezolvate nici până astăzi, dar califii au reușit la 30 de ani de la moartea profetului să extindă controlul musulman dincolo de granițele Arabiei. Au cucerit Siria, Palestina și Egiptul, care anterior fuseseră sub hegemonie creștină, precum și Iranul; iar la 80 de ani de la moartea lui Mahomed, mesajul profetului și sabia islamului domneau peste o regiune ce se întindea din Spania până în Indii. În secolele următoare, patru mari imperii musulmane au înflorit pe rând: cel selgiucid și cel otoman, cu centrul la Istanbul, cel safavid în Iran și cel mongol în India – toate în numele lui Allah și al trimisului său.

Profetul lui Allah

Să revenim la analiza detaliată a personalității lui Mahomed. După cum am văzut, și-a început viața ca un orfan sărac. Mai târziu, s-a căsătorit cu Khadija și a ajuns negustor prosper. La vârsta de 40 de ani, și-a primit chemarea religioasă, probabil în urma unor halucinații și/sau crize epileptice. Ultima parte a vieții și-a petrecut-o ca profet al islamului, dar și ca lider militar și politic.

La scurt timp după moartea Khadijei, Mahomed, care împlinise 50 de ani, a fost

convins să se recăsătorească. Şi-a luat două soții: prima, Sauda, era văduvă și unul dintre primii săi convertiți, iar a doua, Aisha, fiica lui Abu Bakr, avea doar șase sau șapte ani (căsătoria lor nu a fost consumată timp de trei ani). Deoarece poligamia era o practică obișnuită în rândul arabilor, Mahomed nu făcea ceva ieșit din comun.

După opt ani, Mahomed a divorțat pe Sauda, care înaintase în vârstă, și și-a petrecut cea mai mare parte a timpului cu Aisha, care a devenit favorita lui. Sauda a promis că va da una dintre zilele sale (Mahomed petrecea câte o zi cu fiecare dintre soțiile sale), dacă ar fi de acord să o primească înapoi. Ea voia să învie în Ziua Judecății ca soție a lui. Mahomed a acceptat, dezvăluind o nouă sura (4:128), care permite soțului și soției să ajungă la o înțelegere reciprocă:

> Când o femeie se teme de părăsirea ori nepăsarea soțului său, nu i se face nici o vină, dacă ei se vor împăca, căci împăcarea este un lucru bun.

Cât de convenabil pentru Mahomed că Dumnezeu a dat o nouă poruncă omenirii chiar în momentul în care profetul avea mare nevoie. Se vede clar că revelațiile din această perioadă aveau de îndeplinit scopuri concrete și practice, de obicei cele care satisfăceau nevoile personale și politice ale profetului. Cu toate acestea, decizia sa cu privire la Sauda a fost caritabilă.

În anul 628, Aisha l-a însoțit pe Mahomed într-o expediție, dar a rămas din neatenție în

urmă. Aisha a reușit să ajungă din urmă grupul lui Mahomed cu ajutorul unui tânăr care se întâmpla să se afle pe același drum. Suspiciunile că avusese loc un adulter s-au înmulțit și i s-a cerut lui Mahomed să divorțeze de ea. Profetul nu voia să facă asta și a rezolvat problema printr-o nouă revelație. Circumstanțele producerii acestei revelații sunt relatate în Hadith-uri, pornind în cea mai mare parte de la mărturia Aishei. Se pare că scandalul despre virtutea Aishei a continuat câteva săptămâni și a fost intensificat de Ali, membru al cercului interior al lui Mahomed, care considera că profetul ar trebui să-și pedepsească soția pentru adulter. Mahomed era, se pare, plin de amărăciune din cauza disputei. Conform tradiției, profetul a vizitat camera Aishei, care stătea împreună cu părinții ei. Ea era copleșită de durere. Mahomed i-ar fi spus că, dacă e vinovată, ar trebui să se pocăiască. Ea a izbucnit într-un șuvoi de lacrimi, declarându-și inocența.

Apoi, deoarece toți tăceau, profetul a părut să cadă într-o transă. Cei prezenți l-au acoperit și i-au pus o pernă sub cap. Aisha era încrezătoare că Mahomed îi va face dreptate. După puțin timp, și-a revenit, s-a ridicat, ștergându-și sudoarea de pe frunte, și i-a spus soției să se bucure, căci Dumnezeu o găsise nevinovată. Mahomed a ieșit apoi în fața oamenilor și a recitat o nouă poruncă referitoare la adulter.

Coranul prevede că persoanele care se fac vinovate de relații extramaritale ar trebui să fie biciuite de o sută de ori. Mahomed adaugă însă

condiția conform căreia este nevoie de patru martori pentru a dovedi acuzația de adulter, ceea ce îngreunează foarte mult orice încercare de a proba un astfel de act. Coranul continuă apoi (sura 24:4):

> Biciuiți-i cu optzeci de bice pe cei care le învinuiesc pe femeile cinstite și apoi nu pot veni cu patru martori. Să nu mai primiți mărturia lor niciodată, căci ei sunt stricați.

Din moment ce nu existau patru martori în momentul în care se bănuia că a comis adulterul, Aisha a fost considerată nevinovată.

Mahomed, asemenea arabilor și altor popoare ale epocii, era extrem de sexist în atitudinea sa față de femei, o atitudine care domină obiceiurile și legea musulmană de azi.

Acestea fiind zise, Mahomed și-a luat zece soții și a avut cel puțin două concubine. Unele dintre aceste căsătorii aveau rațiuni politice, însă altele este clar că îi satisfăceau înclinațiile sexuale. Tradiția ne spune că Mahomed avea cel puțin trei plăceri principale: femeile, mâncarea bună și parfumurile. Gustul său pentru femei era bine cunoscut, chiar scandalos. Acest aspect este ilustrat în special de un episod în care e implicată soția lui Zayd, fiul adoptiv al lui Mahomed. Zayd a fost complet loial și devotat față de Mahomed pe tot parcursul vieții sale. Într-o zi, Mahomed se afla în vizită la Zayd și a văzut-o din întâmplare pe soția acestuia, Zaynab, îmbrăcată sumar. Mahomed a plecat de acolo extrem de confuz,

fiind copleșit de frumusețea ei. Aflând despre asta, Zayd s-a oferit imediat să divorțeze de soția sa și să o dea profetului, dacă dorea așa ceva, deoarece se pare că Mahomed fusese cel care aranjase căsătoria lui Zayd cu Zaynab. Mahomed l-a refuzat, dar Zayd a divorțat oricum de Zaynab, iar Mahomed s-a căsătorit cu ea, dar numai după ce a obținut permisiunea de la Dumnezeu sub forma unei revelații (sura 33:36). Mulți membri ai comunității erau nemulțumiți de căsătorie. Deoarece Zayd era fiul adoptiv al lui Mahomed, au considerat că e un act incestuos. Însă Mahomed a reușit să facă așa cum a vrut și să respingă criticile acestora prin primirea unei revelații speciale. În Coran citim următoarele (sura 33:37):

> Când Zayd a împlinit cele de cuviință față de ea, noi ți-am dat-o ție soție ca să nu li se mai facă un păcat credincioșilor care le iau pe soțiile copiilor lor de suflet, dacă au împlinit cele de cuviință față de ele.

Mahomed spune apoi că „porunca lui Dumnezeu trebuie împlinită“. Pentru a se asigura că toată lumea va înțelege că actul căsătoriei cu Zaynab este acceptat de Dumnezeu, a produs următoarea revelație (sura 33:38):

> Nici un păcat nu i se face profetului pentru ceea ce Dumnezeu i-a rânduit să facă după obiceiul hotărât de Dumnezeu celor de odinioară. Porunca lui Dumnezeu este soartă hotărâtă.

Faptul că Zayd și-ar da de bunăvoie soția lui Mahomed este, în sine, un motiv de uimire, iar faptul că ar accepta explicația oferită de Mahomed este aproape incredibil. Acest caz ilustrează caracterul multora dintre ultimele revelații ale lui Mahomed. Erau deseori create intenționat pentru propriul său câștig și avantaj. Interesant este că Mahomed părea uneori să le poată induce după voie, ceea ce sugerează că, deși poate suferea de crize epileptice autentice, unele convulsii este posibil să fi fost simulate. Erau folosite pentru a-i rezolva problemele matrimoniale și dorințele amoroase. Faptul că au fost considerate reguli eterne care să rânduiască viața tuturor musulmanilor este greu de crezut. Acest lucru confirmă încă o dată ideea că un individ charismatic care își poate convinge adepții că deciziile sale sunt de inspirație divină poate să facă aproape orice, oricât de transparente ar părea pentru istorie motivele sale.

De asemenea, revelațiile lui Mahomed au fost introduse pentru a servi scopurilor politice. S-a recurs la ele pentru a exprima ordine generale cu privire la campaniile militare și pentru a stabili felul în care un guvern teocratic ar trebui să trateze aliații și opozanții, să formuleze tratate și să accepte condiții. Ele conțineau elemente de cod civil și penal. Sunt reglementate de asemenea îngrijirea orfanilor, căsătoria, divorțul, testamentele, camăta și alte activități practice. În acest sens, Coranul nu este diferit de Levitic și Deuteronom, pe care Moise le-a dăruit fiilor lui

Israel să le guverneze comportamentul și să-l ridice pe el însuși la statutul de profet al Domnului.

Coranul i-a dat în mod evident lui Mahomed o armă puternică cu ajutorul căreia să-și poată intimida adepții. Cuvântul profetului era definitiv și avea statut de lege islamică. Toate neînțelegerile trebuiau să îi fie adresate pentru a fi soluționate. Deși nu era considerat o divinitate, a condus totuși ca un suveran absolut. Când își făcea apariția, toți cei din adunare se ridicau și îi făceau loc lui și anturajului său. Musulmanii trebuiau să-l abordeze cu respect, să vorbească cu voce calmă în prezența lui, să nu se îmbulzească în jurul său. Nu puteau să-l viziteze fără a fi invitați. Soțiile lui trebuiau să fie ferite de ochii lumii. Ca Favorit al Cerului, avea privilegii speciale. Revelația s-a dovedit a fi instrumentul prin care a întărit supunerea absolută față de voința sa. Numai Dumnezeu l-a uns pe Mahomed să fie mesagerul lui. Toți ceilalți trebuiau să se supună, altfel…

Astfel, pornind de la primele viziuni vagi și indecise ale lui Mahomed, s-a dezvoltat un corp de prescripții explicite prin care își putea îndeplini dorințele și opiniile politice și etice. Adepților săi nu li s-a îngăduit niciodată să pună la îndoială cuvântul lui Mahomed, deoarece era cuvântul lui Dumnezeu. Revelația în acest sens exprimă o formă de paranoia. Un individ tulburat ce își dă frâu liber fanteziilor, convingându-i și pe alții că imaginea sa distorsionată despre lume este

adevărul lui Dumnezeu, devine acum o ființă atotputernică, care decide la rândul său destinul oamenilor. Creșterea puterii lui Mahomed depindea de ceilalți actori ai acestei relații. Astfel, cei care au crezut că mesajul său are o sursă transcendentă au renunțat la orice formă de inteligență critică și au acceptat să se supună judecăților sale.

Supunerea faţă de Dumnezeu – cea mai înaltă virtute

Ce virtuți am putea spune că au islamul și sistemul politic și moral lăsat moștenire de Mahomed? Desigur, un sistem etico-socio-politic care a rezistat aproape 1.400 de ani și care continuă să exercite o profundă influență asupra vieților a sute de milioane de musulmani trebuie să aibă un rol foarte important. În primul rând, a stabilit un grad de ordine și armonie în regiunile în care a fost dominant. A înlocuit practicile neorânduite, anarhia și haosul care existau anterior cu un sistem de legi și de regulamente. În al doilea rând, a furnizat un cod etic ce a guvernat destinul a nenumărate generații de ființe umane, a oferit stabilitate vieții sociale și a pus la dispoziție criterii pentru rânduirea comportamentului. În al treilea rând, islamul a dat un nou sens existențial oamenilor care trăiau în condiții aspre și umile. A ajutat la potolirea durerii și a anxietății, a alinat teama de moarte și a oferit astfel o oarecare

consolare sufletelor aflate în suferință prin promisiunea intrării în paradis. În al patrulea rând, islamul a inspirat opere de artă impresionante, poezie și cercetare filozofică și intelectuală.

La vremea formării sale, religia islamică a reprezentat un progres atât față de iudaism, cât și față de creștinism. Dacă acceptăm unitatea lui Dumnezeu, atunci forma de monoteism a lui Mahomed, spre deosebire de iudaism (care este îndreptat numai spre „poporul ales“), este mult mai deschisă, deoarece se adresează tuturor oamenilor, indiferent de rasă, etnie sau naționalitate. Astfel, presupune o formă de egalitate: se aplică celor bogați și săraci, bărbaților și femeilor, conducătorilor și supușilor lor. Spre deosebire de creștinism, islamul nu a dezvoltat o poveste mitologică supranaturală despre o divinitate înviată care făcea minuni. În plus, nu a dezvoltat o clasă preoțească puternică sau o ierarhie ecleziastică, cu excepția situației recente din Iran. Această religie nu are rituri și ritualuri complicate, nici nu este plină de abstracții mistice, de neînțeles pentru persoana obișnuită. Musulmanul trebuie să se roage de cinci ori pe zi prin prosternare înaintea lui Dumnezeu; trebuie să postească în timpul zilei pe toată durata Ramadanului; dacă poate, trebuie să facă un pelerinaj la Mecca; și trebuie să contribuie la acțiuni de caritate și să fie drept. Deși există reglementări stricte împotriva alcoolului, a jocurilor de noroc, a cămătăriei și a

adulterului, islamul nu se opune plăcerilor corporale sau sexului, așa cum au făcut asceții și preoții creștini (până în timpurile noastre), dar a încercat să echilibreze bucuria fizică cu devotamentul spiritual. Paradisul nu e un loc auster unde se cântă osanale pe vecie (nici iadul nu putea fi mai rău), ci un loc în care îți poți continua plăcerile pământești. Această religie simplificată exercita o mare atracție și a permis islamului să crească atât de repede, încât a înlocuit creștinismul în multe zone ale lumii.

Din păcate, islamul are unele caracteristici negative destul de grave. A păstrat cu sfințenie unele valori morale care nu sunt relevante pentru lumea modernă. Principala hibă a sistemului, cel puțin pentru umanist, este prima sa premisă: că trebuie să ne supunem lui Dumnezeu. Aceasta are rădăcini în credința în Coran și în mesajul său, dar nu avem dovezi rezonabile că Dumnezeu/Allah există, că Mahomed a primit revelații de la Dumnezeu sau că există viață după moarte. De ce ar trebui să ne încredințăm întregul destin unei doctrine false și să ne supunem autorității sale?

Ce putem să spunem despre un sistem etic care apreciază supunerea psihologică totală și care nu are suficientă încredere în capacitatea ființelor umane de a-și folosi propriile puteri pentru a ajunge să aibă o viață bună? Adorarea lui Dumnezeu ca izvor al întregii înțelepciuni și legi îl înjosește pe om. Ridicarea credinței scade inteligența critică. Insistența că suntem

dependenți subminează independența. Încercarea de a deriva obligații etice din paternitatea lui Dumnezeu împiedică eforturile de a crea principii și valori etice autonome bazate pe rațiune și testate prin consecințele concrete pe care le au pentru binele uman. Prin venerarea afirmațiilor unui profet autoproclamat de acum 1.400 de ani, musulmanii limitează aplicarea inteligenței libere, aliată cu o cercetare științifică critică, pentru a dezvolta valori etice și a reforma instituțiile sociale adecvate contextului schimbător al vieții.

Tradiția musulmană încearcă să reglementeze toate aspectele vieții, ceea ce îngrădește foarte mult libertatea de alegere sau conștiință. Astfel, denigrează capacitatea individului de a-și descoperi propriile resurse de adevăr, de frumusețe și de virtute, independent de tradiția religioasă, sau de a adopta un stil de viață alternativ. Restricționează orice libertăți morale care nu sunt recunoscute de Coran sau de legea islamică. Conformarea la convențiile religioase șterge individualitatea.

În aplicarea sa cea mai îngustă, islamul împiedică femeile să profite de oportunități egale de a se dezvolta pe deplin în lume. Discriminarea sexistă este codificată de islam, deoarece așa a decretat profetul. Cu toate acestea, se poate spune că Mahomed a ajutat în perioada sa la eliberarea femeilor de unele obiceiuri barbare. De exemplu, tații care preferau descendenții de sex masculin își îngropau uneori fiicele de vii, iar Mahomed a interzis acest lucru. Deși Mahomed a practicat

poligamia, femeilor le erau acordate anumite drepturi, cum ar fi dreptul de a deține sau de a moșteni proprietatea, iar bărbaților li se cerea să nu-și trateze rău soția. Dar majoritatea femeilor trăiau ferite de lume și nu puteau să participe pe deplin la viața economică, socială și politică. Este adevărat, iudaismul și creștinismul au exprimat la rândul lor prejudecățile sexiste ale perioadei în care s-au dezvoltat, dar, în măsura în care te supui unei lecturi ortodoxe a Coranului, nu ai cum să recunoști drepturile femeilor, să le acorzi o demnitate și o valoare egale. Atât de adâncă este supunerea față de islam, încât bărbații nu doar continuă să urmeze aceste obiceiuri depășite, ci și femeile, în multe țări musulmane, se supun voluntar hegemoniei soților și taților lor, din moment ce Dumnezeu însuși a decretat asta.

Dreptul la libertate de gândire și la libertate de conștiință, ca drepturi fundamentale ale omului, sunt insuficient recunoscute de islam. Desigur, după moartea Profetului, islamul a dezvoltat o bogată civilizație filozofică și intelectuală, în care erudiția și arta au înflorit. De fapt, dacă nu era islamul, o parte importantă din marea literatură a lumii păgâne, interpretată, și elaborată de învățații islamici, n-ar mai fi pătruns în Europa creștină. Redescoperirea acestor opere în mănăstiri ale secolelor al XII-lea și al XIII-lea a contribuit la sporirea interesului pentru gândirea clasică și, în cele din urmă, la instalarea Renașterii europene.

Întrucât islamul înseamnă guvernarea întregii vieți a societății, care trebuie să fie dedicată lui

Dumnezeu, nu există aproape nici o apreciere a principiului separării bisericii de stat, care s-a dezvoltat în Occident și care a permis secularizarea culturii și apariția libertății religioase și a gândirii libere. Este adevărat că islamul a dezvoltat o anumită toleranță față de celelalte religii cu care se află în contact, astfel încât există un fel de *modus vivendi* extins la evrei și la creștini, cărora li s-a permis de obicei să-și urmeze practicile religioase. Dar această toleranță nu s-a extins la cei care s-au născut în lumea musulmană. Erezia și disidența nu sunt recunoscute, iar cel mai mare păcat pentru un musulman este apostazia sau necredința. Acest lucru a condus la un nou val de fanatism printre musulmanii șiiți din Iran și din Liban.

Până când lumea islamică nu va trece prin propria Renaștere și propriul Iluminism, respectul pentru libertatea umană care există în alte părți se va dezvolta cu mare greutate; iar asta înseamnă prețuirea libertății religioase, inclusiv a libertății de gândire și de conștiință atât în cazul necredincioșilor, cât și în cel al credincioșilor. Poate că secularizarea și democratizarea valorilor, precum și recunoașterea dreptului la disidență, se vor manifesta pe măsură ce islamul va intra în contact cu alte regiuni ale lumii moderne prin intermediul comerțului și comunicării. Poate că dezvoltarea economică și tehnologică va aduce în prim-plan necesitatea dezvoltării cercetării științifice, care poate să înflorească doar în condițiile libertății de gândire.

Aceste schimbări importante vor fi înlesnite numai atunci când cei aflați în interiorul lumii islamice vor conștientiza cât de nefundamentată este ideea că Mahomed a fost profetul lui Dumnezeu și își vor da seama că nimeni nu e obligat să se supună tuturor presupuselor sale revelații.

X
DIFERIŢI PROFEŢI MAI MARI SAU MAI MICI

Întrucât originile principalelor religii monoteiste se situează în mare parte în negura trecutului, este adesea dificil, dacă nu chiar imposibil, să se verifice afirmațiile făcute în numele înaltelor lor figuri. Am observat totuşi că formarea și perpetuarea religiilor istorice au la bază procese psihologice și sociologice similare. Deși Moise, Isus și Mahomed și-au fundamentat autoritatea și faptele prin raportare la divinitate, comportamentul lor ar putea fi explicat prin ipoteze alternative. Poate că sufereau de vreo tulburare psihosomatică, poate credeau că au o misiune divină, dar foloseau subterfugii și trucuri pentru a-i convinge pe adepții lor creduli că primesc revelații și că vorbesc în numele lui Dumnezeu. Bineînțeles, criticii pot spune că ipoteza mea nu a fost verificată și că, deși pot exista dovezi care s-o susțină, rămâne o idee pur speculativă.

Întrebarea pe care ar trebui s-o punem în continuare este următoarea: avem dovezi recente sau contemporane ale unor procese analoage care ar susține teza mea? Există multe cazuri de indivizi inspirați de Dumnezeu care au avut

revelații, dar influența lor nu a supraviețuit și nici nu au fost întemeiate religii în numele lor. Fie absurditatea afirmațiilor acestora a fost adusă la lumină, fie nu au strâns niciodată discipoli care ar fi putut să le transmită mesajul în viitor. Datele istorice demonstrează faptul că, din mulțimea de profeți rivali, majoritatea au pierdut în marea luptă pentru suflete. În mod surprinzător, unii au reușit. Adesea, lucrurile pe care le-au afirmat au fost considerate absurde chiar din timpul vieții lor, dar au supraviețuit tuturor criticilor. Unele dintre aceste secte religioase s-au format suficient de recent pentru a aplica tehnicile analizei istorice și a le testa revelațiile.

Din mai multe motive, America de Nord a dat naștere unei mari diversități de culte, multe dintre ele atât de bizare, încât sfidează toate standardele logicii, dar care totuși au persistat și chiar au înflorit. O cauză ar putea fi aceea că America era o societate de frontieră în care soseau nenumărați imigranți: aceștia erau dezrădăcinați și singuri, căutând sens și îndrumare, astfel încât au căzut ușor pradă doctrinelor absolutiste. Cel puțin patru „profeți“ importanți și sectele care s-au dezvoltat în jurul lor în secolul al XIX-lea îmi vin în minte: cei mai influenți au fost Joseph Smith și biserica mormonă, Ellen G. White și Biserica Adventistă de Ziua a Şaptea, Charles Taze Russell și Martorii lui Iehova, Mary Baker Eddy și Ştiința Creștină. Toate aceste biserici au susținut că se bazează pe

Biblie, dar au mers mult mai departe prin proclamarea revelațiilor moderne ale fondatorilor lor.

Ca sceptic, nu ai cum să nu fii surprins când observi că revigorările religioase de la începutul secolului al XIX-lea au urmat rapid după perioada revoluției americane, când vântul raționalismului, deismului și anticlericalismului sufla puternic. După instituirea republicii, a avut loc o reacție. Ce spune acest lucru despre natura noastră? Sunt oamenii atât de nemulțumiți spiritual de scepticism și raționalitate, încât vor îmbrățișa doctrine absolutiste care pretind că oferă un sens al vieții?

Joseph Smith şi Cartea lui Mormon

Joseph Smith, căutătorul de comori

Voi dedica cea mai mare parte a acestui capitol unui studiu de caz despre Joseph Smith și Cartea lui Mormon. Asemănările cu evoluția carierei lui Mahomed și cu dezvoltarea islamului sunt izbitoare. Religia mormonă a fost întemeiată de Joseph Smith, un tânăr care trăia în zona Palmyra, o comunitate mică din partea de nord a statului New York, lângă Rochester. Născut în 1805, Smith a fost o personalitate charismatică și extrem de controversată. Cele mai importante viziuni ale sale erau revelații de la Moroni, un înger al Domnului, care i s-a arătat și i-a spus unde să descopere plăcile de aur: din acestea a

„tradus“ Cartea lui Mormon, pe care Smith a publicat-o în anul 1830. A continuat să aibă revelații pe tot parcursul vieții și a adunat în jurul său un grup dedicat de credincioși adevărați. Întrucât era deseori obligat să se mute, a creat o armată de apostoli permanent pregătiți să lucreze pentru cuvântul său și chiar să moară pentru el. Smith a fost împușcat în cele din urmă de o mulțime furioasă din Carthage, Illinois, în 1844, dar nu înainte de a suscita atât devotamentul, cât și ura a zeci de mii de oameni. Interesant este că mormonismul nu a dispărut odată cu uciderea profetului și fondatorului său, ci a continuat să se dezvolte chiar și în fața unor opoziții și persecuții virulente. Adepții săi asupriți din toate părțile s-au îndreptat spre vest, în Salt Lake City, Utah, care încă nu era stat, pentru a construi un nou Sion în sălbăticie. Astăzi, biserica mormonă are un număr estimat de șase milioane de membri în întreaga lume și este una dintre religiile cu cea mai rapidă creștere, cu misionari care sunt răspândiți pe tot globul. În plus, a dat naștere la aproximativ 50 de ramuri disidente, cea mai mare fiind Biserica Reorganizată a lui Isus Cristos a Sfinților din Zilele din Urmă.

Mormonismul este important pentru teza acestei cărți, deoarece ne oferă prilejul de a investiga empiric nașterea unei religii relativ noi și de a-i studia dezvoltarea de-a lungul generațiilor următoare. Biserica mormonă a fost transformată dintr-un cult radical persecutat în vremea formării sale în apărătorul actual al unei

noi ortodoxii. Mormonii credincioși sunt considerați muncitori și foarte morali: nu consumă băuturi alcoolice, cafea sau ceai și nu fumează. Sunt modele de virtuți tradiționale morale și sunt foarte patrioți. Mormonismul este cea mai nativistă dintre religiile americane, deoarece s-a dezvoltat și s-a adaptat la condițiile de frontieră, atrăgând noi coloniști care soseau din Europa. În plus, a găsit un loc în planul divin pentru amerindieni și pentru noul continent, lucruri care nu se găsesc în Biblie.

Ne putem întreba următoarele lucruri: a fost fondatorul mormonismului un profet divin? A primit vreo revelație de la Dumnezeu sau a fost un impostor inteligent, un paranoic și un șarlatan, după cum l-au acuzat criticii din vremea sa?

Viața și faptele lui Joseph Smith au fost amplu cercetate și documentate atât în epoca sa, cât și în prezent. Există istorii oficiale ale bisericii, inclusiv propria relatare a lui Smith despre activitatea și misiunea sa.[1] Dar există și biografii critice, bazate pe cercetări minuțioase, multe dintre ele scrise de specialiști mormoni sau foști mormoni. Am în vedere în special lucrările lui Fawn Brodie, Ernest Taves, Jerald și Sandra Tanner și E.D. Howe. Următoarea discuție se bazează în cea mai mare parte pe biografiile scrise de aceștia.[2] Cercetători și istorici care au publicat studii sceptice au fost excomunicați din biserica mormonă, inclusiv Fawn Brodie și Tanners (la cererea lor), iar asupra disidenților sunt exercitate diferite alte forme de presiune.

Istoria și traducerile oficiale ale bisericii au fost adesea modificate, intercalate și chiar fabricate de către liderii religioși pentru a conserva credința. Acest lucru este oarecum analog cu ce s-a întâmplat în dezvoltarea istorică a dogmei creștine.

Joseph Smith a avut începuturi destul de umile. Familia sa și-a schimbat domiciliul de mai multe ori în căutarea unui trai mai bun. S-a mutat din Vermont în vestul New Yorkului în 1816 și a trăit acolo în timpul construcției și deschiderii Canalului Erie. Atmosfera perioadei era încărcată puternic de o efervescență spirituală constantă. Interesele religioase neînfrânate au generat culte bizare.

Ann Lee (1736–1784) susținuse că este Cristos reîncarnat. A predicat celibatul și curățenia și a ajutat la întemeierea comunităților de shakeri în coloniile americane. Shakerii au apărut la mijlocul secolului al XVIII-lea în Anglia în rândul Societății Prietenilor. Grupul era cunoscut sub numele de „quakeri tremurători“, din cauza manifestărilor fizice ale înflăcărării spirituale, în special în timpul slujbelor publice. Shakerii pledau pentru o viață fără posesiuni private, pentru separarea de lume și pentru egalitatea sexuală. Ann Lee susținea că a primit o revelație care proclama că elementul matern al duhului lui Cristos a înviat în ea. A emigrat în statul New York în 1774. După moartea sa, au fost înființate mai multe comunități de shakeri. Acest cult credea în natura dual a divinității:

principiul masculin a apărut în Isus, iar cel feminin în Mama Ann Lee. Întrucât predica celibatul, grupul în cele din urmă a dispărut.

După revoluția americană, și-au făcut apariția o mulțime de lideri spirituali. Isaac Bullard, îmbrăcat doar cu un brâu din blană de urs, a condus un grup de „pelerini“ și a susținut iubirea liberă și o formă primitivă de comunism; considera că spălatul este un păcat și purta aceeași îmbrăcăminte timp de ani de zile. Jemima Wilkinson, care credea că este Cristos şi că nu va cunoaște moartea, le spunea adepților ce să facă cu ajutorul revelațiilor primite de la Dumnezeu. Abel Sargent primea la rândul său revelații și vorbea cu îngerii. A călătorit într-un turneu prin statul New York în 1812, cu 12 apostoli femei, afirmând că poate învia morții și predicând că, dacă suntem evlavioși, am putea trăi fără mâncare. Pe măsură ce statul era inundat de valuri după valuri de treziri spirituale, au apărut o mulțime de vindecători prin credință, de propovăduitori ai Bibliei și de evangheliști. A existat și o recrudescență a interesului pentru credințele și practicile oculte.

Joseph Smith și-a început cariera ca „necromant“, „ghicitor“ și „vânător de comori“. El și tatăl său au încercat să-și câștige existența ajutând oamenii să descopere comori pierdute, pentru care au folosit o formă de radiestezie. Tatăl lui Joseph folosea o nuielușă de divinație. Existau zvonuri că în zonă ar fi ascunse o comoară indiană, aurul spaniol și mine de argint. Metoda

principală de vânătoare a comorilor folosită Joseph era o „piatră de divinație“, care semăna cu ghicitul într-un glob de cristal. Smith susținea că poate vedea lucruri privind în piatră. Interesant este că acesta a fost pus sub acuzare și judecat în 1826, la vârsta de 21 de ani, pentru că ar fi „o persoană turbulentă și un impostor“. A fost condamnat pe baza mărturiilor obținute, inclusiv a recunoașterii proprii că practică arte magice, farmece și incantații. Săpăturile sale nu aveau nici un rezultat: când clienții săi credeau că au găsit ceva, comoara se afunda și mai adânc. Dar totul s-a schimbat când a descoperit marea comoară: Cartea lui Mormon.

Joseph Smith a susținut că, la data de 21 septembrie 1823, când avea 17 ani, i-a apărut un înger pe nume Moroni și i-a dezvăluit unde se aflau plăcile de aur. Acestea fuseseră îngropate pe dealul Cumorah, nu departe de casa lui. Pornind de la traducerea textului aflat pe ele, Smith a produs Cartea lui Mormon. Mult mai târziu în viață, în scrierile sale autobiografice, Smith avea să susțină că a avut o revelație și mai veche, la vârsta de 14 ani, de data asta chiar peste drum de casa lui, într-o dumbravă numită acum „dumbrava sacră“. În această revelație, Smith spune că două personaje „ale căror strălucire și slavă întreceau orice descriere“ stăteau deasupra lui în aer. El le-a întrebat căreia dintre numeroasele confesiuni concurente ar trebui să i se alăture, iar răspunsul a fost următorul:

> Mi s-a răspuns că nu trebuie să mă alătur nici uneia dintre ele […] că: „Ei se apropie de Mine cu buzele lor, dar inimile lor sunt departe de Mine; ei propovăduiesc ca doctrine poruncile oamenilor, având o formă de evlavie, dar ei neagă puterea ei“.[3]

Această revelație s-a dovedit a fi o bază pentru a justifica întemeierea unei noi religii.

Astăzi, se pot vizita Palmyra și Manchester, New York, pentru a vedea diferitele locuri ale revelațiilor lui Smith. Biserica mormonă a cumpărat casa lui Joseph Smith, terenul din jurul dealului Cumorah (unde a fost ridicată statuia unui înger), „dumbrava sacră“ și alte repere și le-a transformat în altare mormone. Mii de mormoni merg în pelerinaj în zonă. Cu toate astea, nu ai cum să nu fii uimit de credința că mărturia lui Joseph despre propriile revelații este adevărată. Nu avem dovezi coroborante că Smith a avut vreo viziune pe deal sau în dumbravă sau că, în cazul în care a avut, este rodul intervenției divine. Asemenea altor mărturii ale profeților și misticilor, relatările sale sunt pur subiective și lipsite de martori.

La începutul secolului al XIX-lea, partea de vest a orașului New York era plină de tumuli indieni, iar locuitorii albi din regiune au speculat pe marginea originii lor. Joseph Smith a oferit o soluție complet fantezistă. El a susținut că plăcile de aur pe care le-a dezgropat se aflau în pământ din anul 421 e.n. Descrise într-o perioadă în care

civilizația egipteană era intens explorată atât de americani, cât și de europeni, aceste plăci fuseseră gravate cu caractere „egiptene reformate“. Ele dezvăluiau că amerindienii descind din două rămășițe ale triburilor pierdute ale lui Israel (Efraim și Manase) și din tribul lui Iuda, care au părăsit Orientul Mijlociu și au navigat pe ape spre lumea nouă în anul 600 î.e.n. Existau două popoare principale, iarediții de la Turnul Babel și mai târziu nefiții și lamaniții din Ierusalim. Iarediții, care au ajuns primii, s-au răspândit pe întregul continent american și au construit așezări mari. După mai multe generații, s-au distrus reciproc din cauza mândriei și păcatelor lor. Nefiții și lamaniții, descendenți ai profetului Lehi, au fugit din Israel înainte de invazia babiloniană. Şi aceștia s-au răspândit pe cuprinsul continentului. Lamaniții „căzuseră în necredință“. Pielea lor a devenit „întunecată la culoare și dezgustătoare“ și, în cele din urmă, i-au ucis pe nefiții sârguincioși și evlavioși. Conform acestei versiuni a istoriei, Cristos a vizitat America în anul 34 e.n., iar după înviere și înălțare s-a arătat nefiților și a făcut minuni. Cartea lui Mormon are în vedere mântuirea indienilor și o nouă revelație pentru a completa Biblia. Moroni, ultimul nefit rămas și fiul lui Mormon, este cel care a adunat poveștile profeților poporului său și le-a scris pe plăcile îngropate. Același Moroni, de data asta înger, este

cel care l-a vizitat pe Joseph în 1823 și în anii următori. Abia în 1827 i s-a permis lui Joseph să intre în posesia plăcilor.

Întrebarea este dacă relatarea lui Smith poate fi considerată adevărată. De unde a primit Joseph Smith Cartea lui Mormon? Povestea sa pare să fie o invenție, deoarece nu a fost confirmată de cercetările arheologice sau antropologice. Nu există dovezi independente și verificabile în favoarea existenței triburilor menționate sau a proveniență lor din Orientul Mijlociu.

În perioada lui Joseph Smith se credea în general că triburile de amerindieni sunt înrudite cu triburile pierdute ale lui Israel. Mulți critici ai lui Joseph Smith au subliniat că o carte cu o teză similară a fost publicată în 1825 de către Ethan Smith la Poultney, Vermont. Cartea se numește *A View of the Hebrews* și susține la rândul său originea ebraică a indienilor. Comentatorii au arătat mai multe analogii textuale între Cartea lui Mormon și *A View of the Hebrews*. Cel mai probabil, Smith era familiarizat cu astfel de opinii, deoarece erau destul de răspândite în secolul al XIX-lea.

Adepții Bisericii lui Isus Cristos a Sfinților din Zilele din Urmă (biserica mormonă) susțin însă că, asemenea Bibliei, Cartea lui Mormon este cuvântul lui Dumnezeu și că lui Joseph Smith i s-a dat misiunea s-o traducă de pe vechile plăci din aur. Apostolul mormon Orson Pratt scria în 1851:

> Cartea lui Mormon susține că e o istorisire de inspirație divină scrisă de o succesiune de profeți care au locuit în vechea Americă. […] Această carte trebuie să fie adevărată sau falsă. Dacă este adevărată, reprezintă unul dintre cele mai importante mesaje transmise vreodată de Dumnezeu omului. […] Dacă este falsă, reprezintă una dintre cele mai viclene, mai rele, mai nerușinate și mai bine ticluite șarlatanii concepute vreodată pe această lume. […] Natura mesajului din Cartea lui Mormon este de așa natură încât, în cazul în care e adevărat, nimeni nu poate fi mântuit dacă îl respinge.[4]

Deși biserica mormonă consideră Cartea lui Mormon cuvântul revelat al lui Dumnezeu, istoricilor actuali le este greu să aibă aceeași abordare. Există multe afirmații contradictorii și neîntemeiate referitoare la originea acestui text. Potrivit mărturiei lui Joseph, mai întâi a fost vizitat de Moroni la 21 septembrie 1823. Îngerul i-a apărut după ce s-a așezat în pat:

> Un personaj a apărut la marginea patului meu, stând în aer. El purta o mantie amplă, de un alb minunat. Era un alb care întrecea orice văzusem vreodată pe pământ. […] Mi-a fost teamă; dar frica m-a părăsit de îndată. El m-a chemat pe nume și mi-a spus că era un mesager trimis la mine din prezența lui Dumnezeu și că numele lui era Moroni; că Dumnezeu avea o lucrare pe care să o fac eu; și că numele meu va fi ținut de bine și de rău printre toate națiunile, neamurile și limbile

> […]. El a spus că a fost depozitată o carte, scrisă pe plăci de aur, cuprinzând o relatare despre foștii locuitori ai acestui continent și despre originea lor. De asemenea, a spus că plenitudinea nepieritoarei Evanghelii era cuprinsă în această carte, așa cum a fost dată de către Salvator vechilor locuitori; de asemenea, că erau două pietre montate în arcuri de argint – și aceste pietre, atașate unei platoșe, constituiau ceea ce se numește Urimul și Tumimul. […] Şi posesiunea, și folosința acestor pietre erau ceea ce făceau „văzătorii“ în vechime sau în vremurile trecute; și […] Dumnezeu le pregătise în scopul traducerii cărții.[5]

Smith că a fost avertizat să nu arate nimănui nici plăcile și nici pietrele Urim și Tumim, căci altfel va muri. (Acest lucru ne aduce aminte de avertismentul lui Moise față de fiii lui Israel de a nu urca niciodată pe Muntele Sinai, locul în care sălășluia Iahve, altfel vor cădea la pământ fără suflare.) Moroni a revenit de două ori în noaptea aceea. A doua zi, Smith a mers să lucreze la câmp, dar de vreme ce arăta palid la față, tatăl său i-a spus să se întoarcă acasă. Pe drum, Smith s-a urcat pe un gard și a căzut fără simțire. Să fi avut o criză epileptică, așa cum s-ar putea să i se fi întâmplat lui Pavel sau lui Mahomed? Moroni i-a apărut din nou și i-a spus să-i zică tatălui său, pe care îl chema tot Joseph Smith, ce s-a întâmplat. Tatăl său i-a spus lui Joseph că trebuie să facă ceea ce i-a cerut îngerul. Ambii părinți credeau în evenimente supranaturale și chiar în vrăjitorie, iar

tatăl său avea multe viziuni și vise paranormale; prin urmare, amândoi trebuie să fi fost foarte receptivi la mărturiile fiului lor. Joseph a spus că a mers pe dealul Cumorah în fiecare an timp de patru ani până când, în cele din urmă, a fost informat de înger că poate lua plăcile.

Potrivit studiului lui Ernest Taves despre Joseph Smith, există și alte relatări ale acestor evenimente. Tatăl lui Joseph i-a spus unui vecin, Parley Chase, că, în momentul în care Joseph s-a apropiat prima dată de plăci, îngerul Moroni nu era prezent, ci „o ființă asemănătoare cu o broască râioasă, care s-a transformat în om“. Parley Chase susținea că „aceștia nu spuneau aproape niciodată două povești asemănătoare“.[6] Un alt critic a afirmat că povestea scripturilor de aur începuse ca o „speculație“, adică pentru profit; altul a spus că intenționau să folosească profiturile obținute din vânzarea cărții pentru a-și continua afacerea cu dezgroparea comorilor; iar altul a declarat că, atunci când Joseph s-a întors la plăci un an mai târziu cu soția lui, o „mulțime de diavoli“ scrâșneau și țipau la el.

După ce unul dintre primii adepți, Philastus Hurlburt, a părăsit biserica, a adunat un număr mare de mărturii defăimătoare despre Smith de la vecinii și prietenii săi, precum și de la foști mormoni. În 1834, materialul strâns în acest fel a fost publicat într-o carte editată de E.D. Howe și intitulată *Mormonism Unveiled*. Volumul conține o declarație a lui Peter Ingersoll, care susține că în 1827 se afla în relații strânse de prietenie cu

Joseph Smith, care i-ar fi spus lui Ingersoll, într-o notă plină de umor, următoarea poveste. Se afla cu familia la cină și a fost întrebat ce are sub haină. „Așa că le-am spus pe un ton foarte serios că este Biblia de Aur.“[7] Spre surprinderea sa, familia l-a crezut. Oricine se uită la ea, avertiza el, va cădea secerat. „Acum“, l-a informat Joseph pe Ingersoll, „i-am păcălit pe fraieri și voi continua distracția“[8]. Ingersoll spune mai departe:

> Cu toate astea, mi-a spus că nu are o astfel de carte și credea că nu a existat niciodată o așa carte, totuși mi-a zis că a mers de fapt la Willard Chase, pentru a-i cere să-i facă un cufăr, în care ar putea să-și pună Biblia aurie. Dar, cum Chase nu a vrut, și-a construit singur o cutie din șindrile și a pus-o într-o față de pernă, permițând oamenilor numai s-o ridice și să o atingă prin fața de pernă.[9]

Această poveste este confirmată de Willard Chase. Mormonii au răspuns că, din cauza invidiei și ostilității, au fost inventate tot felul de povești despre Smith, adică lumea îl persecuta.

De unde știm că Joseph Smith a fost vizitat de Moroni? Nu avem decât mărturia lui. S-a amăgit singur sau a inventat întreaga poveste? Şi odată ce a devenit publică, a fost atât de inspirat de credulitatea celor din jur, încât a continuat înșelăciunea? Fawn Brodie speculează că Joseph Smith a început ca un „clarvăzător bucolic“, folosind tehnici rudimentare de magie specifice

zonei și perioadei în care trăia, și că abia ulterior, după ce a atras adepți, și-a dezvoltat aptitudinile de profet-predicator.

Din câte ne putem da seama, Joseph Smith a fost un om afabil, cu o înfățișare impresionantă, charismatic pentru cei atrași de ideile lui și, de asemenea, cu o imaginație bogată. Daniel Hendrix, care locuia la Palmyra la în acea perioadă, îl descrie astfel:

> A fost un bun vorbitor și ar fi fost potrivit pentru discursuri electorale, dacă ar fi avut pregătirea necesară. Era cunoscut printre tinerii cu care umblam drept un mincinos de primă mână. N-am cunoscut niciodată un om mai ignorant decât Joe, dar care să aibă o imaginație atât de bogată. Nu putea spune niciodată o întâmplare obișnuită din viața sa fără a împodobi relatarea cu lucruri închipuite; totuși, îmi amintesc că fusese cuprins de mâhnire într-o zi când bătrânul Parson Reed i-a spus lui Joe că va ajunge în iad din cauza obiceiului său de a minți.[10]

După cum am văzut, Smith a fost judecat și condamnat pentru înșelăciune. Din fericire, avem un dosar al procesului din 20 martie 1826. Mai mulți martori au declarat cum proceda. Joseph se uita într-o pălărie în care avea o piatră de divinație, susținând că poate găsi comori pierdute. Doi martori, Arad Stowell și A. McMaster, au spus că au mers să-l vadă pe arestat (Joseph Smith) pentru a se convinge de priceperea sa, dar că „au plecat dezgustați, observând cât de

palpabilă e înșelăciunea“[11]. În opinia lor, Smith pretindea că poate să discearnă obiecte aflate la distanță, ținând o piatră albă la soare sau la lumina unei lumânări, dar a declarat că în acel moment nu poate privi în pălărie fără să-l doară ochii. În această privință, Smith nu diferă de ghicitorii sau clarvăzătorii din ziua de azi, care pretind că văd lucruri aflate departe și că posedă puteri paranormale.

De asemenea, avem mărturia socrului lui Joseph Smith, Isaac Hale, din Armonia, Pennsylvania, despre cariera lui Smith. Joseph voia să se căsătorească cu Emma Hale. Peter Ingersoll a mers cu Smith pentru a-l ajuta să mute mobilierul Emmei din Harmony în statul New York. Potrivit relatării sale, tatăl Emmei i-a reproșat lui Smith că i-a furat fiica. „Îți petreci timpul săpând după comori; pretinzi că te uiți într-o piatră și astfel încerci să înșeli oamenii.“[12] Ingersoll povestește că Joseph a plâns, recunoscând că nu poate să ghicească în pietre și că afirmațiile sale anterioare sunt false. De asemenea, a promis că va renunța la astfel de obiceiuri.

Când vine vorba despre relatări referitoare la fenomene paranormale, oculte sau bazate pe revelație, trebuie să ne punem următoarea întrebare: pe cine să credem? Să acceptăm mărturiile celor aproape o sută de vecini și foști prieteni din Palmyra și Harmony, Pennsylvania, adunate de Hurlburt? Fără îndoială, mulți se opuneau din start lui Joseph Smith din cauza

procesului și condamnării sale și a faptului că perspectiva sa religioasă era neortodoxă. Trebuie să recunoaștem că profeții sunt deseori neapreciați în orașul natal. Cu toate astea, Howe a publicat mai multe declarații ale unor oameni care atestau practic faptul că familia Smith nu era privită în regiune cu ochi buni. Mărturiile lor dau de înțeles că Joseph Smith și familia sa aveau un „caracter discutabil“, angajându-se în scheme „dubioase“ pentru a face bani.

Toate dovezile par să susțină ipoteza potrivit căreia Smith s-a inspirat din magia folclorică și a îmbinat cu abilitate artele oculte cu interpretarea biblică. A folosit nuielușe de divinație, pietre de divinație și magie rituală încă de la începutul carierei sale, dar aura magiei nu l-a părăsit pe tot parcursul vieții. Asemănarea dintre Joseph Smith și mediumii sau clarvăzătorii moderni este evidentă. A pretins nu numai că are revelații divine, ci și că posedă puteri și înzestrări paranormale unice. A trezit într-o asemenea măsură ispita transcendenței în cei din jurul său, încât i-a inspirat să-l urmeze și, de fapt, să clădească o nouă religie. Afinitatea strânsă dintre magie și religie sau, mai exact, dintre magician și profet este evidentă mai ales în primele etape ale dezvoltării mormonismului. Şi asta deoarece, pentru a-și crește imaginea, Smith pare să folosească arta magiei și să se bazeze pe cunoștințele sale elementare despre metodele de înșelăciune. Perspectiva sa ontologică asupra lumii este cu siguranță asemănătoare cu cea a

vrăjitorilor și a clarvăzătorilor. Eforturile sale anterioare de descoperire a comorilor s-au dovedit inutile și nu i-au adus prea mulți bani. O schimbare profundă în viața lui a avut loc atunci când și-a transformat presupusele talente paranormale într-o nouă religie, iar acest lucru a avut un efect uriaș nu numai asupra sa, ci și asupra celor care l-au urmat în noua aventură.

†

Un autor lipsit de generozitate ar conchide că cea mai profitabilă etapă din viața lui Smith a fost inventarea Cărții lui Mormon, care i-a adus avantaje uriașe, l-a transformat în profet-predicator și, în cele din urmă, în martir.

A existat vreo dovadă coroborantă care să susțină originea divină a Cărții lui Mormon? Înaintea textului cu revelațiile lui Joseph Smith, avem mărturia unui total de 11 persoane:

> Fie cunoscut tuturor națiunilor, neamurilor, limbilor și popoarelor la care va ajunge lucrarea că noi, prin harul lui Dumnezeu Tatăl și al Domnului nostru Isus Cristos, am văzut plăcile care conțin această cronică, care este o cronică a poporului lui Nefi și, de asemenea, a lamaniților, frații lor și, de asemenea, a poporului lui Iared, care au venit din turnul despre care s-a vorbit. Şi, de asemenea, noi știm că au fost traduse prin harul și puterea lui Dumnezeu, căci glasul Lui ne-a spus-o nouă; de aceea, noi știm cu siguranță că această lucrare este adevărată. Şi noi, de asemenea, mărturisim că am

văzut inscripțiile care sunt pe plăci; și ele ne-au fost arătate prin puterea lui Dumnezeu, și nu a omului. Şi noi declarăm în cuvinte chibzuite că un înger al lui Dumnezeu, a coborât din cer și a adus și a pus în fața ochilor noștri, astfel că noi ne-am uitat și am văzut plăcile și inscripțiile de pe ele; și noi știm că prin harul lui Dumnezeu Tatăl și al Domnului nostru Isus Cristos noi am văzut și depunem mărturie că aceste lucruri sunt adevărate. Şi este minunat în ochii noștri. Cu toate acestea, glasul Domnului ne-a poruncit să depunem mărturie despre aceasta; de aceea, ca să ne supunem poruncii lui Dumnezeu, noi depunem mărturie despre toate aceste lucruri. Şi noi știm că, dacă suntem credincioși lui Cristos, ne vom curăța veșmintele de sângele tuturor oamenilor și vom fi găsiți fără pată la scaunul de judecată al lui Cristos și vom locui veșnic cu El în ceruri. Şi onoarea să fie a Tatălui, și a Fiului, și a Duhului Sfânt, care este un Dumnezeu. Amin.

Oliver Cowdery
David Whitmer
Martin Harris

Fie cunoscut tuturor națiunilor, neamurilor, limbilor și popoarelor la care va ajunge această carte că Joseph Smith Jr., traducătorul acestei lucrări, ne-a arătat plăcile despre care s-a vorbit și care se aseamănă cu aurul: și atâtea foi câte numitul Smith a tradus, noi cu adevărat le-am avut în mână; și noi, de asemenea, am văzut inscripțiile de pe ele, toate câte erau arătau ca lucru din vechime și de o lucrătură neobișnuită. Şi despre aceasta noi depunem mărturie în cuvinte chibzuite,

că numitul Smith ni le-a arătat, căci noi le-am văzut și le-am ridicat și știm cu siguranță că numitul Smith a avut plăcile despre care am vorbit. Şi noi ne dăm numele lumii întregi spre a mărturisi lumii ceea ce am văzut. Şi noi nu mințim, Dumnezeu depunând mărturie despre aceasta.

Christian Whitmer Hiram Page
Jacob Whitmer Joseph Smith, Sen.
Peter Whitmer, Jun. Hyrum Smith
John Whitmer Samuel H. Smith

Am putea afirma că mărturiile anterioare sunt satisfăcătoare? Trei oameni au văzut plăcile într-o viziune și opt membri ai familiei se pare că au confirmat existența lor. Isaac Hale, socrul lui Smith, susținea „că toată (așa-numita) «Carte a lui Mormon» este o născocire prostească, bazată pe minciuni și ticăloșii, concepută pentru speculație și cu dorința de a-i păcăli pe creduli și pe neavizați, astfel încât cei care au fabricat-o să poată trăi pe seama celor care sunt înșelați“[13]. Lucy Harris, soția lui Martin Harris, avea să spună mai târziu că Harris a intrat în afacerea cu Biblia de Aur pentru a face bani, deși „credea că Joseph poate vedea în piatra lui orice dorește“[14].

Acum trebuie să ne întrebăm ce anume din psihologia credincioșilor îi face să accepte drept autentică ceea ce pare să fie o vădită născocire și să renunțe la toate standardele inteligenței critice. Să fi fost Smith, de exemplu, o personalitate atât de convingătoare, încât adepții săi nu au putut să-și dea seama că e un om viclean și un actor

desăvârșit? Există vreun mecanism psihologic care le dizolvă credincioșilor orice filtru critic și îi face să înghită tot ceea ce li se oferă? Există vreo nevoie pe care tind s-o satisfacă? Există vreun lucru în mediul cultural care îi face receptivi la doctrinele mitologice? Sau foamea psihologică este atât de intensă, încât blochează orice îndoială care ar putea apărea în legătură cu poveștile incredibile pe care le auzeau?

Joseph Smith profetul

Următoarea etapă a poveștii lui Joseph Smith este fascinantă. Avem aici un „impostor“ cunoscut ca atare, cu o aparentă „tulburare de personalitate“, încercând să-și convingă un cerc apropiat de rude (să fi avut vreun complice printre ele?) și de prieteni. Este fără îndoială dificil să se formuleze un diagnostic clinic pentru cineva care a murit cu peste un secol în urmă. Fawn Brodie consideră că Smith ar fi putut suferi de „pseudologie fantastică“.[15] Ea o citează pe psihiatra Phyllis Greenacre, pentru a arăta că impostorii celebri nu sunt mincinoși obișnuiți, ci oameni cu conflicte intense. Citând-o pe Greenacre în continuare, ea vede în astfel de oameni o luptă între două tendințe puternice: una de impostură puternic asertivă și calculată și una adesea rudimentară și slab închegată, din care s-a dezvoltat impostorul. Se pare că asupra impostorului se exercită o presiune extraordinară și continuă de a-și trăi fantezia, ceea ce ar putea lua forma unui delir,

deși poate exista o anumită conștientizare automată că ideile exprimate nu sunt adevărate. Impostorul are un anumit simț al realității, fiind mai ales atent să nu fie depistat. Dar, în general, simțul realității specific unei astfel de persoane este afectat.

Marii impostori se bazează pe „fanteziile omnipotente“. Ei sunt invariabil histrionici, absolut dependenți de prezența unui public. „Impostura“, scrie Greenacre, „nu poate fi susținută decât dacă există sprijin emoțional din partea cuiva care crede în ea și o alimentează“. Pare să aibă la bază un anumit grad de interacțiune umană și de influență socială. Această caracterizare ar putea să se aplice în cazul anumitor lideri politici, escroci din domeniul economic, guru și impostori de diferite tipuri. Impostorul hrănește fanteziile adepților săi cu promisiuni și se apără cu eficiență împotriva detectării. Adepții, la rândul lor, îi acordă bani, putere, adulare și chiar venerare religioasă. Acest lucru nu face decât să alimenteze mai departe eul impostorului. Nu există cale de întoarcere. După săvârșirea unei șarlatanii, succesul său este de așa natură, încât nu mai poate spune că totul e o făcătură. Impostorul poate chiar să creadă pe jumătate sau pe deplin că posedă puteri speciale sau că a fost ales să îndeplinească o misiune unică. Impostura, dacă are succes, se alimentează singură, căpătând practic viață proprie: se transformă într-o rețea de minciuni și subterfugii. La un moment dat, șarlatania poate duce la o

imagine distorsionată despre sine, la megalomanie și corupție. Să ne imaginăm cazul unui om sărac și needucat care are în taină îndoieli cu privire la propriile aptitudini și descoperă că, dacă joacă rolul de profet, multe persoane se vor lăsa înșelate și îi vor atribui puteri supraomenești. Imaginea de sine poate fi atât de dependentă de acest lucru, încât are nevoie de asigurări constante, motiv pentru care continuă să adauge noi elemente la construcția fantastică. Dacă examinăm scrisorile și jurnalele lui Joseph Smith, ne dăm seama că acesta pare să fi ajuns să creadă în a Doua Venire a lui Isus, considerând evenimente obișnuite din propria viață în termeni apocaliptici.[16]

Dar ce se poate spune despre persoanele aflate în cercul său imediat care îi acceptă iluzia, știind de criticile aduse acestuia și de carențe sale de caracter? Sunt atât de orbiți de magnetismul său, de charisma sa și de importanța pe care a dobândit-o, încât reușesc să-și înfrâneze îndoielile? Viața lor este atât de legată de a lui, încât nici pentru ei nu mai există cale de întoarcere? Şi ce se poate spune despre următorul cerc de admiratori pe care îi atrage? Cât de conștienți sunt de ce se petrece? Cât de mult cred? Poate impostorul să fie atent la fiecare lucru sau există fisuri în armura sa? Oare adepții săi sunt atrași în această mascaradă, trecând cu vederea trăsăturile sale comice, pentru că obțin putere și influență? În timp, mesajul impostorului poate ajunge departe, dincolo de cercul său

imediat, format din cunoștințe, acoliți și adepți inițiali. Aflându-se la distanță, acestor noi convertiți ar putea să le fie greu să evalueze dacă afirmațiile sale sunt sau nu adevărate. În jurul unei astfel de personalități se poate dezvolta un aer de mister în mare parte exagerat, dar care îi obligă în continuare pe oameni să urmeze orice fel de poruncă. Acest fenomen nu e întâlnit numai în cazul liderilor religioși, ci și în cel al marilor generali, cum ar fi Alexandru cel Mare și Napoleon, care și-au condus oamenii la moarte în luptă, sau al figurilor politice, precum Hitler și Stalin. Chiar dacă se dovedesc a fi persoane demonice, pe care lumea le urăște, legiunile lor le adorau fără rezerve.

Am citat 11 martori care au afirmat adevărul revelației lui Joseph Smith. Cât de sigură este mărturia lor? Aceștia nu spun că ar fi citit plăcile de aur, care fuseseră gravate cu „litere egiptene reformate“. (Cam în aceeași perioadă, marele lingvist francez Champollion încerca să descifreze cheia pietrei de la Rosetta, și astfel să traducă demotica egipteană și textele hieroglifice.) Nici nu s-a făcut vreun efort pentru a determina dacă plăcile fuseseră traduse corect în engleză de către Joseph Smith: o sarcină dificilă, din moment ce textele egiptene erau încă indescifrabile. Martorii nu spun decât că au văzut plăci de aur. Oare acest lucru confirmă autenticitatea Cărții lui Mormon? Smith ar fi putut să fabrice cu ușurință presupusele plăci.

Dacă le-a ținut ascunse și a permis să fie privite numai în fugă, atunci s-ar putea să nu fi fost examinate niciodată cu atenție și în mod critic.

După ce Joseph și-a anunțat „descoperirea“ în 1827, lumea din zona Palmyrei a început să fie tot mai interesată de mesajul conținut acolo. Joseph s-a apucat apoi să traducă plăcile. La fel ca Mahomed, acesta și-a dictat principalele revelații, iar soția lui, Emma, a fost primul scrib. Joseph își așeza piatra magică peste ochi, își acoperea capul cu o pălărie și dicta. Pentru primele 116 pagini de traducere, Joseph s-a folosit și de o platoșă pe care a numit-o „Urim și Tumim“ (menționată în Biblie) și care ar fi fost găsită odată cu plăcile. Joseph nu a lăsat-o niciodată pe Emma să se uite la plăci. Ea a spus că Joseph nu consulta plăcile în timp ce dicta și că ea crede în autenticitatea lor. (Emma a fost o figură tragică, pentru că a rămas alături de el până când a fost ucis, chiar și după ce și-a luat mai multe soții. După moartea lui Joseph, Emma a refuzat să-l urmeze pe Brigham Young și a rezistat până când fiul ei putea prelua Biserica Reorganizată.) Aparent, chiar și tatăl lui Joseph credea că Dumnezeu vorbește prin fiul său.

Al doilea scrib al lui Smith a fost Martin Harris, un fermier de succes care locuia aproape de Joseph. Harris a devenit un devotat convins. În procesul de traducere, Smith se așeza în spatele unei perdele improvizate dintr-o pătură, cu plăcile așezate în cutie lângă el sau învelite într-o pânză de in pe o masă. Citea cu voce tare presupusul

conținut al plăcilor și scribii treceau pe hârtie tot ce dictează. Joseph nu cunoștea arta scrisului, deși avea o imaginație foarte dezvoltată și știa textul biblic. La fel ca în cazul lui Mahomed, prietenii și rudele s-au întrebat cum un om lipsit de educație ar putea să producă o astfel de carte, iar răspunsul nu putea fi decât acela că a fost ajutat de inspirația divină.

Martin Harris a fost intrigat de descoperirea plăcilor și, mai târziu, a contribuit financiar la publicarea manuscrisului. Într-o scrisoare recent descoperită și adresată lui William W. Philips la 23 octombrie 1830, Harris descrie relația sa cu Smith și procesul de traducere. El spune că Joseph „a găsit niște ochelari de argint uriași odată cu plăcile, i-a pus într-o pălărie veche și, pe întuneric, citește plăcile“. A avut vreodată îndoieli cu privire la autenticitatea Cărții? Soția acestuia, Lucy Harris, a protestat cu amărăciune că Harris a fost înșelat, că i-a dat bani lui Joseph și că și-a neglijat ferma, care era destul de prosperă. Harris i-a cerut lui Joseph să-l lase să vadă plăcile, dar Joseph a refuzat cu fermitate să facă acest lucru. Lui Harris i s-a permis să le ridice de mai multe ori în cutia lor și a calculat că greutatea acestora era între 18 și 23 de kilograme. Nu i s-a permis niciodată să deschidă cutia sau să le examineze direct, deși a semnat declarația prin care atestă că a văzut plăcile.

Apoi, Harris i-a cerut lui Joseph o transcriere a unora dintre inscripții, iar Joseph a acceptat în cele din urmă să le copieze de pe plăci și să i le

dea. Harris le-a dus profesorului Charles Anthon, un clasicist de la Universitatea Columbia, New York. Istoria oficială a bisericii spune că Anthon a atestat autenticitatea caracterelor de pe hârtie, afirmând că sunt „cu adevărat egiptene, caldeene, asiriene și arabe“ și că traducerile sunt „corecte“. Acest lucru este ciudat, deoarece e foarte puțin probabil ca Anthon să fi putut citi în egipteană, caldeeană sau asiriană, o mare parte din aceste limbi nefiind încă descifrate la vremea respectivă. Harris a spus că, în timpul vizitei sale la Anthon, profesorul a scris mai întâi un certificat pentru a atesta exactitatea traducerii. Însă când era gata să plece, Anthon a întrebat de proveniența simbolurilor. Când Harris i-a spus că au fost dezvăluite de un înger al Domnului, Anthon a luat certificatul înapoi și l-a rupt. Anthon l-a rugat să-i aducă plăcile de aur pentru a le traduce, iar Harris i-a spus că acest lucru e strict interzis. Anthon a răspuns: „Nu pot citi o carte pecetluită“. Când Harris îi povestea detaliile discuției sale cu Anthon, Joseph răsfoia Biblia și ajunsese la Isaia 29:11–12:

> Drept aceea, orice descoperire este pentru voi ca graiurile dintr-o carte pecetluită. Dacă le dai cuiva care știe carte și-i zici: „Citește“, el îți răspunde: „Nu pot, căci ea este pecetluită“. Şi dacă o dai cuiva care nu știe carte și-i zici: „Citește“, el îți va răspunde: „Nu știu carte“.[17]

Harris a rămas uimit, deoarece credea că Joseph a împlinit cu adevărat o profeție. Ce logică întortocheată! Harris era acum dispus să-și rișteferma pentru a finanța Biblia de Aur.

După ce a aflat că numele său era folosit pentru autentificarea Cărții lui Mormon, profesorul Anthon a negat acest lucru și a declarat într-o scrisoare datată 17 februarie 1834 că „întreaga poveste despre faptul că m-am pronunțat cu privire la inscripția mormonă că ar fi «hieroglife egiptene reformate» este complet falsă“. Mai departe, spune că a ajuns la concluzia că cineva încearcă să perpetueze „un act de înșelăciune împotriva erudiților“ sau o „schemă pentru a-l lăsa pe fermier fără bani“.[18] Cu toate astea, declarațiile lui Anthon nu l-au abătut pe Harris de la calea pe care pornise. Mai târziu, după ce a fost publicată Cartea lui Mormon, Anthon a spus că Harris l-a vizitat din nou, aducând un exemplar pe care a încercat să i-l vândă. Când Anthon a refuzat să-l cumpere, Harris a cerut permisiunea de a-i lăsa cartea oricum. Anthon i-a spus din nou lui Harris că a fost victima unei „înșelăciuni“ și l-a sfătuit să aducă un magistrat și să examineze cutia care conține plăcile de aur. Harris a răspuns că „blestemul lui Dumnezeu“ s-ar abate peste el dacă ar face asta, dar, în cele din urmă, a susținut că va deschide cufărul dacă Anthon ar lua blestemul lui Dumnezeu asupra sa. Anthon a spus că va face acest lucru. Apoi Harris a plecat, dar Anthon nu a mai văzut niciodată plăcile.[19]

O copie a foii date lui Anthon la prima vizită a fost descoperită într-o veche Biblie de familie. Este clar că materialul de acolo nu are nimic de-a face cu scrierea egipteană, caldeeană, asiriană și arabă, ci erau pur și simplu ideograme fără sens. Martin Harris era dispus să se agațe de orice dovadă posibilă că traducerea lui Joseph Smith e autentică, așa că nu a acceptat obiecțiile lui Anthon.

Harris a cerut să ia acasă la el prima parte a manuscrisului tradus (116 pagini), în mod evident pentru a-și împăca soția sceptică. Manuscrisul a dispărut și nu a mai putut fi găsit. Să-l fi ascuns sau distrus de furie doamna Harris? Smith a fost nevoit astfel s-o ia de la capăt. Dacă vechea traducere ar fi fost găsită, iar cea nouă nu ar fi semănat, compararea celor două versiuni ar fi arătat că e vorba de o fabricație. Smith a conceput un pretext: i-a spus lui Harris că va începe o traducere complet nouă. Traducerea anterioară, l-a informat el, a fost doar o prescurtare, iar acum va oferi o istorisire mai detaliată. Harris a acceptat această explicație. Acum nu mai putea să spună nimeni că cele două versiuni nu se potrivesc, în cazul în care prima avea să fie descoperită. Cât de naiv trebuie să fi fost Harris! Acum era ferm convins că textul are o origine divină. Joseph Smith nu avea să mai dea traducerea nimănui până când nu îi va face o copie.

După ce auzise despre descoperirea plăcilor, și-a făcut apariția și Oliver Cowdery, a treia

persoană care va nota ce dictează Smith. Cowdery, văr de gradul trei cu Smith, se născuse tot în Vermont. S-a împrietenit cu Joseph și s-a oferit să ajute la munca de transcriere. Cowdery era un fierar de 22 de ani și învățător. Se pare că fusese impresionat de purtarea lui Joseph și avea încredere în puterile sale, deși, mai târziu în viață, Cowdery a recunoscut că a avut îndoieli cu privire la felul în care Joseph putea să traducă prin intermediul pietrei de divinație, fără ca plăcile să fie la vedere. Uneori, Joseph nici măcar nu se prefăcea că folosește piatra, ci pur și simplu închidea ochii și dicta. Joseph Smith producea prima versiune, scrisă de Cowdery, care apoi o citea pentru a vedea dacă trebuiau făcute corecturi. Lucrau într-un ritm rapid. Cowdery nu punea puncte sau virgule, ci scria pur și simplu ce îi dictează Joseph. Abia zețarul din Palmyra a fost cel care i-a dat cărții o formă gramaticală adecvată. David Whitmer, un prieten al lui Cowdery, a urmărit la rândul său procesul de traducere. Asemenea lui Cowdery, el a susținut ulterior că „prin darul și puterea lui Dumnezeu a fost tradusă Cartea lui Mormon, și nu prin vreo putere omenească“[20]. Cowdery și Whitmer au afirmat, de asemenea, că au văzut plăcile.

La un moment dat, în perioada 1828–1829, cariera lui Joseph Smith a suferit o transformare radicală. Nu mai era interesat pur și simplu să transcrie plăcile de aur și nici nu intenționa să le mai publice sub formă de carte pentru a obține profit (în prima ediție, Joseph Smith era numit

„proprietar și deținător“), așa cum plănuise inițial. Joseph a început acum procesul de clădire a unei noi biserici, deoarece se pare că îi făcuse pe Harris, pe Cowdery, pe Whitmer și pe alții să creadă că are o legătură atât de strânsă cu divinul, încât a decis să întemeieze o nouă preoție aaronică. Trebuie să fi fost uimit de credulitatea discipolilor săi inițiali și de faptul că aceștia considerau că mesajul său are o origine divină. Martin Harris avea atât de mare încredere în Joseph, încât era dispus să-i furnizeze toți banii necesari pentru a-și finanța eforturile. În această perioadă, Smith și familia lui erau strâmtorați financiar, iar acest prieten recent descoperit le-a oferit sprijin. Harris a fost de acord să pună ipotecă pe ferma sa pentru 3.000 de dolari, în vederea tipăririi a 5.000 de exemplare din Cartea lui Mormon; mai târziu a trebuit să vândă o parte din teren pentru a achita restanțele. Entuziasmul și adularea lui Cowdery și Whitmer erau, de asemenea, evidente.

Există vreo lecție importantă de învățat despre întemeierea unei noi credințe religioase? Unele suflete sărmane sunt atât de ușor de înșelat, încât dau de bunăvoie totul celui care pretinde că e profet divin și își interpretează rolul cu măiestrie. Poate ceva latent din personalitatea lor a fost alimentat de Joseph și astfel au fost încurajați să creadă și să spere că fac parte din cercul său interior și că vor ocupa un loc special în planul divin. El l-a botezat și hirotonit pe Oliver Cowdery, care la rândul său a făcut același lucru

pentru Joseph. La scurtă vreme după aceea, în noul grup de preoți au mai intrat David și Peter Whitmer, Hiram și Samuel Smith, iar mai târziu Martin Harris și alții. După ce s-a rupt de biserică, Whitmer a povestit că Joseph își exprimase deja dorința puternică de a fi liderul unei noi biserici: a abandonat piatra de divinație și a început să rostească revelații ca și cum ar fi venit direct de la Dumnezeu. Noua lui vocație era acum clar stabilită și a început să atragă numeroși adepți.

Ce putem înțelege din mărturia lui Harris, Cowdery și Whitmer că au văzut plăcile de aur? Joseph le-a refuzat în mai multe rânduri această oportunitate, dar, în cele din urmă, și-a dat seama că va avea probleme de credibilitate dacă nu va arăta plăcile altora. Astfel, le-a spus că le vor vedea dacă vor da dovadă de suficientă credință și, mai târziu, i-a condus în pădure să se roage.

După câte se pare, Joseph Smith exercita o influență aproape hipnotică asupra adepților săi: Cowdery și Harris erau prinși în vraja sa. Mai târziu, Cowdery avea să spună că Joseph posedă o „putere misterioasă“ de nepătruns. Acesta părea să aibă o înțelegere intuitivă a celor din jurul său, ceea ce i-a făcut să considere că are puteri paranormale și le-ar putea citi gândurile. Să fi avut o personalitate atât de puternică, încât putea să exercite uneori un efect hipnotic, făcându-i pe adepții săi să aibă viziuni? Atât Whitmer, cât și Cowdery au relatat că, în timp ce erau adânciți în rugăciune, au zărit o lumină strălucitoare în aer și

un înger s-a oprit înaintea lor. Îngerul avea în mâini plăcile și a început să întoarcă foile una câte una, astfel încât să se poată vedea gravurile. Vocea i-a informat că plăcile au fost descoperite și traduse prin puterea lui Dumnezeu. Între timp, Harris îi lăsase pe ceilalți să se roage singuri. Joseph s-a dus după el. Ni se spune că aceeași viziune a avut-o și Harris, care a strigat: „E îndeajuns; e îndeajuns; ochii mei au văzut“. Interesant este că, potrivit ziarului local, cei trei martori au relatat ulterior versiuni oarecum diferite ale propriilor viziuni. Să fi fost un efect al puterii credinței sau doar al imaginației? Să fi avut halucinații? Să le fi stimulat cumva Joseph viziunile? De ce nu a arătat plăcile nimănui în timpul traducerii sau după aceea? Întrucât plăcile sunt atât de cruciale și de sfinte, de ce nu au fost păstrate? De ce au dispărut? Am discutat într-un capitol anterior despre lipsa de credibilitate a declarațiilor martorilor oculari. În cazul în care există o înclinație puternică de a crede, oamenii își pot imagina că au văzut aproape orice.

Ceilalți opt martori care au atestat existența plăcilor erau prieteni ai lui Joseph sau membri ai familiei, inclusiv frații săi și tatăl său. Potrivit unor relatări ulterioare, cei opt erau adânciţi fără întrerupere în rugăciune și în exerciții spirituale. Joseph a scos în cele din urmă o cutie în care s-ar afla plăcile, deschide capacul și cei aflați de față se uită înăuntru, dar nu pot vedea nimic. Conform mărturiei lor, după încă două ore de rugăciune intensă, au reușit să vadă plăcile. Să fi avut loc un

fel de isterie colectivă contagioasă? Mărturiile directe pot fi influențate dacă stării de credință i se permite să afecteze puterea de observație. Oare au ajuns să creadă că au văzut plăcile de aur în urma unei anticipări și a unei dorințe uriașe a-și arunca ochii asupra acestor obiecte atât de venerate, sau în urma unei halucinații determinate de epuizare?

Să fi fabricat Joseph Smith niște plăci contrafăcute (lucru ușor de realizat) pe care le-a așezat într-o cutie și apoi le-a permis adepților săi să arunce o privire scurtă înăuntru? Unii martori vorbesc despre greutatea, dimensiunea și textura metalică a plăcilor. În orice caz, indiferent dacă au existat sau nu, plăcile, în cele din urmă, au dispărut: Joseph i-a informat pe toți că îngerul care li s-a arătat le-a dus înapoi în ceruri!

Din câte putem reconstitui, avem următorul scenariu: (1) Joseph a refuzat oricui accesul direct la plăci în timpul procesului de traducere sau ulterior, sub pedeapsa cu moartea, inspirând astfel frică. (2) Apoi, susține că, în cele din urmă, a permis celor 11 martori să vadă plăcile sau să aibă o viziune a lor, dar nu a existat vreun moment în care cineva să le răsfoiască în detaliu. (3) Joseph nu a citit direct plăcile în timp ce erau transcrise. (4) Când nu a mai fost nevoie de ele, au dispărut. Să fi fost o șarlatanie?

Doi dintre martorii inițiali, Cowdery și Whitmer, au fost mai târziu excomunicați din biserică de către Joseph Smith. Martin Harris, cel de-al treilea martor, a părăsit ulterior biserica în

urma unei dispute cu Smith, pe care l-a acuzat de „minciună și licențiozitate“. Într-un ziar editat de Smith, liderii mormoni i-au acuzat la rândul lor pe Harris și pe alții că se fac vinovați de „înjurături, înșelăciune, escrocherie, consum de băuturi alcoolice și de toate tipurile de depravare“[21]. În același an, Cowdery l-a acuzat pe Joseph de „adulter, minciună și propovăduirea unor doctrine mincinoase“. Whitmer susține că „toți cei opt martori care trăiau atunci (cu excepția celor trei Smith) au părăsit“ biserica. Cowdery și Whitmer au fost atacați de Smith și de alți lideri mormoni și acuzați că s-au „unit cu o bandă de falsificatori, hoți, mincinoși și escroci de cea mai joasă speță pentru a-i înșela și lăsa pe sfinți fără proprietate“[22].

Harris era extrem de nestatornic. Se spune că s-a convertit la diferite secte (quakeri, restauraționiști, baptiști, universaliști, prezbiterieni, mormoni și shakeri), schimbându-și frecvent poziția religioasă. Mai târziu, a acceptat cartea sfântă a shakerilor (*A Holy, Sacred, and Divine Roll and Book*, publicată în 1843) ca fiind inspirată divin. Shakerii credeau că Cristos și-a făcut cea de-a doua apariție pe pământ sub forma lui Ann Lee. Interesant este că, asemenea Cărții lui Mormon, cartea sfântă a shakerilor are o secțiune în care opt martori susțin că au văzut un înger sfânt stând în picioare pe acoperișul unei case cu prețioasa carte în mână. Martin Harris a ajuns să creadă cu atâta convingere în shakerism, încât a spus că mărturia sa în favoarea acestei

secte este mai mare decât în cazul Cărții lui Mormon.[23] Prima soție a lui Harris a divorțat la câțiva ani după ce acesta și-a ipotecat ferma. Cea de-a doua soție s-a mutat la Salt Lake City, la fel cum a făcut și Harris în ultima parte a vieții sale. Nu și-a retras niciodată mărturia anterioară despre originea divină a Cărții lui Mormon, și nici Cowdery sau Whitmer; de fapt, Harris și Cowdery au fost ulterior reprimiți în biserică.

Cel mai probabil, Cartea lui Mormon este produsul mai multor surse care au influențat imaginația bogată a lui Joseph Smith. Conține multe contradicții și inexactități. George D. Smith subliniază faptul că încorporează multe fragmente luate direct din versiunea regelui Iacob a Bibliei, deși sunt deseori folosite în context istoric greșit. Mai mulți profeți ai Vechiul Testament (de exemplu, Maleahi și Isaia) apar mai devreme decât perioada în care au trăit. Nefiții ar fi ajuns din Ierusalim în America în jurul anului 600 î.e.n., dar pasaje veterotestamentare ale unei epoci mai târzii sunt plasate într-un interval de timp greșit. În plus, surse neotestamentare apar în context veterotestamentar. Smith nu se dădea în vânt după detalii, iar imaginația sa a adăugat din plin la datele istorice.[24]

Teza principală a Cărții lui Mormon (că America a fost întemeiată de popoarele evreiești din Orientul Mijlociu și că Isus a vizitat continentul american) nu a fost confirmată de nici o probă științifică, deși mormonii au depus eforturi mari în acest sens. Dovezile arheologice

care ar indica existența popoarelor nefit, iaredit sau lamanit sunt inadecvate. Dacă ar fi existat cu adevărat astfel de civilizații, așa cum susține Joseph Smith, unele dintre artefactele lor ar fi fost descoperite până acum. Pe de altă parte, arheologii și antropologii consideră că explicația cea mai probabilă pentru prezența amerindienilor este aceea că au venit din Asia printr-o punte de gheață formată în Strâmtoarea Bering cu aproximativ 30.000 de ani în urmă și s-au stabilit în America de Nord și de Sud. Smith comite multe alte erori: de exemplu, spune că indienii foloseau cai și fabricau oțel cu mult înainte de a apărea pe continentul american. Potrivit lui Smith, Cartea lui Mormon a fost scrisă de mai mulți profeți. Cu toate astea, Ernest Taves a demonstrat prin stilometrie faptul că diferitele părți ale Cărții lui Mormon (și mai târziu ale Cărții lui Avraam) nu au mai mulți autori, ci au fost probabil scrise de aceeași persoană.[25]

Mulți mormoni devotați, atunci când se confruntă cu astfel de discrepanțe, răspund într-un mod similar celor care cred că Biblia este cuvântul lui Dumnezeu: fac apel la credință, pretind că, de fapt, Cartea lui Mormon este o „alegorie inspirată“ sau spun că nu doresc să pună la îndoială „tainele“.

Crearea unei noi biserici

Există atât de multe greșeli în povestea lui Joseph Smith despre originea divină a Cărții lui Mormon,

încât nu putem fi decât uimiți de credulitatea cu care cei din jurul său i-au acceptat mărturia. Dar nu sunt primii care au fost înșelați: modele psihologice similare au fost cel mai probabil repetate în alte culte de lideri spirituali care și-au folosit talentele pentru a-și induce în eroare discipolii și pentru a recruta noi adepți. Noua Biserică a Sfinților din Zilele din Urmă înființată de Smith s-a dezvoltat rapid. Pe măsură ce se întâmpla asta, Smith a fost practic alungat din vestul New Yorkului. Căpătând brusc notorietate în urma publicării Bibliei de Aur, a început să atragă adepți, dar și adversari și dușmani, care au susținut că Biblia de Aur e un produs al „fraudei, blasfemiei, credulității și scamatoriei“. În interval de o lună, Smith a ajuns să aibă 40 de adepți, dar pentru fiecare persoană pe care o boteza, exista o alta care își amintea că a fost judecat și condamnat pentru înșelăciune și care îl acuza că este profet mincinos. Fawn Brodie a observat cu multă perspicacitate că Smith a folosit persecutarea mormonilor în avantajul său. După ce a devenit martir, misiunea lui a căpătat o importanță suplimentară pentru cei care au crezut în el, deoarece li s-a acordat un rol special în biserica pe care o crea. Dăduse naștere cu multă ingeniozitate unui nou popor ales, care ar fi putut să lupte cu înflăcărare pentru a-i convinge pe alții de originea divină a revelațiilor. Smith nu a apelat la erudiți sau la intelectuali, ci la oameni de rând

asemenea lui: simpli și fără educație sau instruire formală. Cei mai mulți erau dedicați avansării pe scara socială.

Majoritatea credincioșilor au fost nevoiți să se mute în Kirtland, Ohio, unde Sidney Rigdon, conducătorul unei alte biserici, și întreaga sa congregație au fost convertiți la noua religie. Primii critici ai mormonismului au speculat că Smith nu a scris Cartea lui Mormon, susținând că a fost un plagiat bine elaborat și că Rigdon știa de asta de la bun început. Inamicii săi nu puteau să creadă că acest om fără carte a fost cel care a compus-o. Se zvonea că un alt manuscris nepublicat scris de Solomon Spaulding cu două decenii mai devreme prezenta o descriere generală similară cu cea conținută în Cartea lui Mormon. Cel puțin, unele persoane care citiseră manuscrisul lui Spaulding susțineau că există asemănări izbitoare și au afirmat că Smith s-ar fi inspirat de acolo. Această teorie, deși interesantă, nu a fost confirmată, deoarece manuscrisul respectiv nu a ieșit la iveală, deși un alt manuscris de Spaulding a fost descoperit mai târziu. Mormonii neagă orice asemănare între Cartea lui Mormon și prezumtivul manuscris. Unii autori au afirmat de atunci că au găsit similarități între Manuscript Story de Spaulding și Cartea lui Mormon. Vernon Holley spune că lucrarea lui Spaulding ar putea să fi reprezentat sursa de inspirație a Cărții lui Mormon.[26]

În orice caz, Joseph Smith s-a concentrat acum pe dezvoltarea talentelor sale de predicator-profet

în Kirtland. A reușit să sădească în public o convingere plină de pasiune și practic îl electriza cu vocea sa puternică și elocventă. Oamenii spuneau că are un simț al umorului plin de viață, dar că dă dovadă de demnitate și se comportă *ca și cum* ar fi cu adevărat un profet al lui Dumnezeu. De asemenea, au început să circule povești despre capacitatea sa de a vindeca sau exorciza. Postul, privarea de somn, incantațiile și cântatul constituiau adesea un preludiu pentru revelațiile de grup în Templul din Kirtland. La fel ca Isus și alți „vindecători prin credință“, Joseph a constatat că unor persoane care cred în mesajul său le-ar putea fi refăcută starea de sănătate. În unele cazuri, simptomele isterice de origine psihosomatică păreau că se potolesc. Nu avem cum să știm dacă acești oameni erau sau nu vindecați definitiv, însă veștile despre tămăduirile miraculoase au dus la alte convertiri. Să-și fi luat Joseph acum rolul de profet atât de în serios, încât nu își dădea masca jos nici în fața soției sale, Emma? Oamenii spuneau că e înconjurat de „vrajă și câștig“.

Smith a instituit o hegemonie de la bun început. Deși biserica pe care a clădit-o avea o structură birocratică și exista o largă participare laică la conducerea afacerilor sale și la propovăduirea noii evanghelii, Smith a rămas stăpânul său absolut. A trebuit să recurgă în mod constant la noi revelații și porunci de la Dumnezeu – „Așa spune profetul!“ – pentru a pune lucrurile în ordine. El le inventa de obicei

pentru a rezolva probleme practice din cadrul bisericii. Interesant este că Smith călca pe urmele lui Moise și Mohamed, care și-au convins adepții că se află în comunicare cu Dumnezeu.

Ezra Booth, unul dintre primii convertiți mormoni, mărturisește cum, la început, „farmecul iluziei și falsității“ își „înfășurase mantia-i neagră în jurul său“. Dar în curând a ajuns la concluzia că revelațiile lui Smith nu sunt de origine divină, ci reprezentau doar soluții umane la problemele cu care se confruntau. De multe ori, profețiile sale nu se împlineau, le contraziceau pe altele anterioare și purtau semnele slăbiciunii și răutății umane, uneori mascând interesele lui Smith. Însă Joseph ajunsese deja să fie numit profet, clarvăzător, revelator și traducător, iar atunci când vorbea „prin Duhul“, se considera că „vine direct din gura Domnului“. Când spunea că așa trebuie să fie, așa rămânea. De exemplu, doi bătrâni ai bisericii discutau dacă o găleată cu apă ar deveni mai grea prin punerea unui pește viu în ea. După o vreme, Smith a decis: „Ştiu prin duh că nu va fi mai grea“. Booth observă că, dacă apela la un experiment, orice persoană putea să hotărască pe cont propriu dacă Profetul a fost influențat de un duh adevărat sau fals. Smith susținea cu tărie că numai el poate primi porunci sau revelații pentru întreaga biserică. La un moment dat, potrivit lui Booth, în Kirtland și-a făcut apariția o femeie care susținea că are darul profeției. Ea a intrat în grațiile unora dintre bătrâni și a fost întâmpinată

cu bucurie de Rigdon. Smith a considerat că îi „încalcă“ domeniul sacru și a fost înlăturată din mijlocul lor.[27]

Nu voi relata aici întreaga istorie ulterioară a lui Joseph Smith și a bisericii pe care a creat-o, ci voi oferi numai o expunere sumară. Este cu adevărat o poveste dramatică și incredibilă. Biserica timpurie cerea dedicare totală din partea membrilor săi. La Kirtland, Joseph a avut o nouă revelație importantă, care a devenit cunoscută sub numele de „Legea consacrării“: bunurile și proprietățile urmau să fie consacrate bisericii. Astfel, s-a stabilit o formă de existență în comun. Acest lucru a adus bisericii noi surse de finanțare și de îmbogățire.

Însă Kirtland nu avea să fie pământul făgăduinței sau noul Sion, astfel încât mormonii s-au mutat din nou spre vest și au înființat comunități în Independence și în Far West, Missouri, care se aflau atunci la frontiera de vest a Statelor Unite. Între timp, au izbucnit disensiuni în rândurile bisericii, iar Smith a fost acuzat de adulter. În 1832, o mulțime l-a târât pe Smith dintr-o casă în care locuia și l-a uns cu catran, după care l-a acoperit cu fulgi. Sidney Rigdon a primit același tratament. În mijlocul unor astfel de tensiuni, dezvoltarea noii biserici nu a fost o sarcină ușoară. Totuşi, biserica a continuat să crească, atrăgând constant noi credincioși. Printre ei se afla Brigham Young, un tânăr entuziasmat de doctrinele proclamate. Potrivit lui Ernest Taves, Young avea un mare talent administrativ,

lucru avantajos pentru dezvoltarea eficientă a bisericii.[28] Young, de asemenea, „vorbea în limbi“, fapt interpretat de ceilalți ca un semn că era „pătruns de Sfântul Duh“.

În 1833, în Missouri locuiau deja peste o mie de mormoni. Extrem de harnici, adepți ai unei noi evanghelii neobișnuite și aparent blasfematoare, cu o atitudine de clan, chiar fanatici, au fost considerați periculoși de către ceilalți. Conflictul a izbucnit din nou. Adjunctul guvernatorului statului, Lilburn Boggs, ulterior ajuns guvernator, a condus un grup înarmat împotriva mormonilor. A existat vărsare de sânge de ambele părți, în condițiile în care mormonii s-au înarmat și s-au apărat. Peste tot erau critici și detractori extrem de vocali. Philastus Hurlburt, pe care l-am citat deja, fusese excomunicat din biserică și a devenit un dușman acerb al bisericii. A făcut cercetări în trecutul lui Joseph și a publicat mărturii critice la adresa acestuia. Hurlburt l-a acuzat pe Smith că este escroc și șarlatan și că întreaga Carte a lui Mormon nu e decât un fals. Smith l-a dat în judecată, a câștigat, iar lui Hurlburt i s-a ordonat să-și înceteze activitatea timp de șase luni și să plătească o amendă de 300 de dolari. Mormonii au negat toate criticile și acuzațiile, atribuindu-le „lucrării diavolului“.

Criticile detaliate și îndoielile sceptice legate de sinceritatea lui Joseph Smith nu i-au afectat pe cei atrași de vraja sa și de biserică. S-ar părea că cea mai sigură cale de a spori o mișcare revoluționară sau religioasă este atacul. Acest

lucru o aduce în centrul atenției, iar criticile și defăimările par să-i atragă la noua credință pe cei nemulțumiți, marginalizați sau dezamăgiți. Cu toate că atacurile pot provoca suspiciune și antipatie sau chiar ură în cadrul populației generale, există persoane care încep să nutrească simpatie și dorința de a susține noua mișcare. Pentru acele ființe umane deja profund atașate de cauză, defăimarea nu poate decât să ajute la întărirea mentalității de asediu și să producă o conturare mai accentuată a nucleului dur al credincioșilor. *Noi* suntem poporul ales. *Ei* ne urăsc și caută să ne distrugă. *Noi* vom lupta cu mai multă dăruire și convingere pentru credințele noastre. Așa pare să se fi întâmplat cu adepții oprimați și hărțuiți ai lui Smith.

Între timp, Smith a căpătat un alt statut pentru cei care considerau că are o misiune divină: nu mai era un simplu vânător de comori sau traducător al Bibliei de Aur, ci căpetenia unor batalioane de bărbați, femei și copii dispuși să asculte de orice poruncă a sa. Cine știe în ce fel a fost stimulat orgoliul deja supradimensionat al lui Smith când și-a dat seama că poate să controleze destinul a mii de ființe umane și să le dea sens vieții. Toate lucrurile care au dus până aici fuseseră produsul fanteziei sale și erau acum acceptate ca adevăr evanghelic de către membrii bisericii pe care a întemeiat-o.

Oare Smith avea nevoie, asemenea altora, de aprobare constantă? Tânjea după o întărire pozitivă a propriului comportament? Este posibil

să fi fost motivat în acest fel? Înclinațiile psihosexuale ale unei persoane sunt foarte complexe și greu de pătruns. Se zvonea de ceva vreme că are relații extraconjugale chiar și cu soțiile altora. Se pare că Joseph trecea dintr-o aventură în alta. Deși aceste acte erau în general discrete, au început să apară mai multe plângeri din partea soților și fraților cu privire la indiscrețiile lui Joseph. Vom reveni în scurt timp la subiectul poligamiei, deoarece a devenit o problemă arzătoare în cadrul bisericii.

Povestea de început a bisericii mormone este plină de conflicte și de pericole. Permanent persecutați și expulzați din cauza opiniilor lor eretice, cei mai mulți mormoni s-au mutat din Missouri, unde nu erau doriți, în Illinois, unde existau deja numeroși adepți. Mormonii au fost inițial bine primiți în acest stat, unde s-au adunat pentru a primi protecție. Aici au început să-și construiască Sionul, iar în 1839 au rebotezat Commerce, un mic oraș din Illinois, în Nauvoo, care, potrivit lui Smith, este un termen ebraic care se traduce prin „plantație frumoasă“. Mormonii, neobosiți în munca lor, au pornit la reconstruirea orașului, urmând planurile arhitecturale ale lui Smith. Pe măsură ce orașul se dezvolta și prospera, misionarii mormoni din Marea Britanie s-au dovedit a fi extrem de eficienți. Astfel, s-a înregistrat un aflux de noi convertiți care au fost trimiși în Statele Unite prin eforturile lui Brigham Young, care s-a folosit de un fond special pe care l-a înființat pentru a ajuta la plata călătoriilor. În

această perioadă, Smith a dezvoltat o teocrație închisă, susținută de o miliție, iar el s-a autointitulat locotenent-general al Legiunii Nauvoo. Avea ambiții politice grandioase.

Tot în această perioadă, structura bisericii a avut parte de elaborări suplimentare. Fawn Brodie descrie noi practici religioase care au fost introduse și consacrate de Smith.[29] Multe dintre acestea erau similare cu cele practicate de francmasoni. Ritualurile secrete ținute în Templu presupuneau spălarea și ungerea unor părți ale corpului. În plus, mormonilor li s-a poruncit să poarte întotdeauna un veșmânt ritualic special, prevăzut cu simboluri masonice ce aveau rolul să îi protejeze împotriva răului. Şi mai erau și alte simboluri și ceremonii specifice francmasoneriei, precum șorțul masonic.

Ritualurile Templului Mormon Secret au transformat biserica într-un cult inițiatic. Aceste ceremonii erau legate de noile teorii urzite de Smith despre viața de apoi. După moarte, spunea el, sufletul unei persoane este transportat în lumea duhurilor, unde așteaptă Ziua Judecății. Cu toate astea, numai acele suflete care se afiliaseră bisericii mormone puteau atinge cel mai înalt nivel din regatul ceresc. Dar sufletele din trecut, care nu au trăit suficient de mult pentru a primi Evanghelia lui Mormon, puteau fi eliberate din lumea duhurilor prin intermediul botezului unei persoane în viață în numele unei alte persoane decedate. În consecință, orice mormon ar putea

să-și salveze rudele sau prietenii care nu mai sunt în viață sau chiar să le fie de folos unor mari figuri din trecutul istoric.

În Salt Lake City există în prezent documente cu date genealogice despre sute de milioane de persoane decedate. Multe dintre ele au fost, se pare, salvate (fără permisiune) prin botezuri post-mortem. Acest ritual poate părea ciudat celor care nu sunt mormoni, dar poate că nu este cu mult mai ciudat decât euharistia creștină, unde sângele și trupul lui Cristos sunt consumate, sau decât obiceiurile dietetice mozaice. Dacă există consacrarea unui profet, nenumărate generații de credincioșii vor îndeplini fără reținere practici ciudate doar din convingerea că urmează poruncile divinității.

Mormonismul îi atrăgea pe coloniștii din prerie și de la frontierele Americii probabil pentru că era o religie indigenă, legând Vechiul și Noul Testament de continentul virgin. Nu numai că avea un loc pentru pieile roșii, ci vorbea, totodată, despre un nou pământ al făgăduinței (în vestul Americii) și pretindea că Grădina Edenului se aflase în apropiere de Independence, Missouri. Toate ingredientele erau nesofisticate, limbajul religiei era accesibil, și profetul său se născuse în America. Cât de frumos se împletea cu mediul înconjurător!

Poligamia

Problema poligamiei a ieșit la iveală în timpul perioadei Nauvoo. Zvonurile că mormonii aflați la conducerea bisericii adoptaseră o astfel de practică au devenit publice. Fawn Brodie a oferit o listă a soțiilor lui Smith: era vorba despre 49 de femei care fuseseră „pecetluite profetului“, multe dintre ele căsătorite în continuare cu alți bărbați.[30] Brodie spune că lista sa este incompletă și că existau mult mai multe femei care nu fuseseră pecetluite în cadrul unei ceremonii. Căsătoriile puteau fi realizate fie „în timp“ (în această viață), fie „pecetluite în veșnicie“. Căsătoriile acestor femei cu Smith nu erau pur și simplu numai în această viață, ci durau o veșnicie. Dacă soțiile sale erau căsătorite cu alții, asta se întâmpla numai „în timp“. Multe dintre căsniciile lui Joseph permiteau relații sexuale, în vreme ce altele erau doar „pecetluite“ pentru el în viața de apoi. Pe măsură ce avea tot mai multă putere și influență, Smith a început să își ia noi soții fără nici o rezervă. Alți lideri ai bisericii, cum ar fi Brigham Young și Heber Kimball, și-au luat la rândul lor zeci de soții.

În Cartea lui Mormon, poligamia a fost interzisă în mod expres. Există însă unele sugestii că, încă din 1831, Smith a avut o revelație care anunța căsătoria pluralistă. În 1843, după mai mulți ani de negare a acuzațiilor de poligamie, Smith a făcut cunoscută o revelație explicită care justifică poligamia pe baze biblice. Fusese în mod clar concepută pentru a-i legitima stilul de viață. La urma urmei, dacă Avraam, Solomon, David și

vechii patriarhi aveau mai multe soții, de ce nu și Joseph Smith și frații săi? Prima lui soție, Emma, a asistat la multe dintre aventurile pe care le-a avut cu alte femei și a fost chiar obligată să fie prezentă în timpul ceremoniilor speciale de pecetluire. Ea s-a opus cu vehemență acestui comportament. Smith însă a răspuns prin vocea revelației, poruncindu-i Emmei să le „primească pe toate cele care au fost date robului meu Joseph“ și „să stea aproape de robul meu Joseph și de nimeni altcineva“.[31] Dacă va da dovadă de nesupunere, a avertizat-o el, va fi distrusă. Smith a proclamat apoi o nouă lege:

> Dacă un bărbat ia în căsătorie o fecioară și dorește să mai ia încă una, iar prima își dă consimțământul, și dacă se căsătorește cu cea de-a doua, iar ele sunt fecioare și nu sunt promise altuia, atunci el este îndreptățit; nu poate săvârși adulter […], iar dacă are zece fecioare date prin această lege, el nu poate săvârși adulter, căci ele îi aparțin.[32]

Această revelație nu a fost făcută publică și a fost chiar ascunsă de cei care trăiau în Nauvoo, deși a condus la schismă când acest subiect a fost discutat în cadrul consiliului superior al conducătorilor bisericii. Criticii știau de doctrina poligamiei și au acuzat biserica mormonă că încurajează promiscuitatea sexuală. Această problemă a adâncit tensiunile cu publicul larg, mulți urându-i pe Joseph Smith și pe adepții săi extrem de intens. Pentru a demonstra reputația

scăzută a mormonilor, Ernest Taves citează un preot protestant, W.M. King, care în 1842 scria: „Presupun că Nauvoo este o cloacă perfectă a depravării și a tuturor ticăloșiilor întâlnite în Sodoma și Ninive“[33]. Mormonii au fost acuzați de toate crimele morale. Antimormonismul începuse să semene cu antisemitismul. Întrucât se considera că sunt aroganți și plini de mândrie, că sunt dedicați fără abatere doctrinelor lor religioase, că practică obiceiuri ciudate și că au credințe bizare, mulți dintre cei care nu erau mormoni nu îi priveau cu ochi buni. Când s-a auzit că aceștia practică poligamia, starea de spirit s-a încins și mai mult și se poate să fi constituit factorul-cheie ce a dus la moartea lui Joseph Smith.

Trebuie să fi existat mai multe forțe care au contribuit la decesul prematur al lui Smith. Strânsese mii de suporteri, era comandantul unei armate și căuta putere politică în statele în care mormonii aveau influență: s-a declarat chiar candidat la președinție în 1844. A curtat lideri politici, promițându-le votanți negri, dar când și-a declarat candidatura, protecția lor politică s-a evaporat. Era acuzat că devenise o lege în sine: adepții săi îi ascultau poruncile orbește și a impus o regulă tiranică ce amenința să se extindă în statele învecinate. Unii credeau că Joseph Smith va crea un nou imperiu religios despotic, peste care să domnească el ca împărat-papă. De exemplu, Joseph dorea să separe Nauvoo de sistemul juridic al statului Illinois și de guvernul

federal. Prin urmare, cei care erau responsabili pentru aplicarea legilor Statelor Unite căutau să-l condamne la închisoare și să desființeze armata aflată sub controlul său.

Un incident care a sporit în mod deosebit iritarea publică a fost distrugerea de către Smith a unui ziar al opoziției din Nauvoo. Ziarul fusese fondat de William Law, un mormon disident, care respingea doctrina poligamiei și considera că este impropriu ca Smith să fie atât de puternic implicat în afaceri imobiliare. După ce a fost excomunicat, Law s-a dedicat publicării atacurilor la adresa lui Smith, iar ultimul s-a răzbunat prin distrugerea tiparniței ziarului. Opinia publică s-a întors împotriva lui Smith. A fost acuzat de suprimarea libertății presei și de încălcarea Primului Amendament. Taves observă că, în ultimii săi ani, Smith dădea semne că începuse să piardă contactul cu realitatea.

Sfârșitul se apropia rapid. În 1844, Joseph și fratele său Hyrum, care se aflase mereu alături de el, au fost duși la Carthage, Illinois, pentru a aștepta procesul în care li se aduceau mai multe acuzații. O gloată furioasă a intrat cu forța în închisoare și i-a împușcat atât pe Joseph, cât și pe Hyrum. Comunitatea mormonă de la Nauvoo a fost extrem de șocată la returnarea solemnă a trupurilor celor doi. Odată cu moartea liderului și a profetului, mulți mormoni au părăsit biserica. Prăbușirea bisericii a fost evitată de priceperea lui Brigham Young, acest sfânt Pavel al mormonismului. Bineînțeles, această comparație

nu e tocmai exactă: Pavel a scris o doctrină, în vreme ce Brigham a administrat; Pavel era ascetic, în vreme ce Brigham se bucura de femei și era proprietar de terenuri. Însă ambii au furnizat noi fundamente propriei sale biserici. Au existat unele dispute legate de succesul lui Joseph, dar Brigham a învins. Mormonismul nu a dispărut, deoarece a fost introdus un nou element: Smith fusese omorât; era un martir, asemenea lui Cristos, și murise pentru cauza mormonismului. Poporul ales trebuia să fugă acum și spre vest pentru a construi un nou Sion. Smith era asemenea lui Moise, care nu a ajuns la pământul făgăduinței, dar fiii săi credincioși vor ajunge.

La scurt timp după moartea lui Smith, mormonii au plecat din nou și s-au mutat pe teritoriul statului Utah, unde credeau că vor putea s-o ia de la capăt. Dar dezvoltarea bisericii s-a confruntat cu multe probleme și s-au ivit nesfârșite conflicte cu guvernul federal. Brigham Young a condus biserica cu o mână de fier. El a proclamat oficial poligamia în 1852, lucru care a înfierbântat și mai mult spiritele în restul Americii. Liderii bisericii au fost nevoiți să renunțe la ea în 1890, incapabili să reziste presiunilor sistemului federal. Biserica Reorganizată, un grup mult mai mic și disident, nu practica poligamia și, prin urmare, nu a suferit aceeași persecuție.

Astăzi, biserica mormonă este o instituție puternică foarte bogată și influentă; se dezvoltă în continuare, trimite misionari pe tot globul (la fel

ca primii creștini) și recrutează noi credincioși. Biserica s-a transformat dintr-un cult radical și nonconformist, disprețuit peste tot, într-o instituție puternică și conservatoare, apărătoare a statu-quoului și a situației socioeconomice. În perioada relativ scurtă de 150 de ani de existență, s-a născut, s-a dezvoltat și s-a maturizat asemenea vechilor religii ale căror origini sunt îngropate într-un trecut nesigur, dar ai căror profeți sunt însă veneraţi datorită presupuselor lor revelații de la Dumnezeu.

Cred că astăzi putem oferi răspunsuri aproape definitive la următoarele întrebări: a fost Joseph Smith un profet autentic, sau doar o ființă umană care s-a folosit de „revelația divină“ pentru propriile scopuri? Oare Smith a primit o revelație sub forma Cărții lui Mormon? Nu există probe concludente în acest sens. Majoritatea dovezilor sugerează că Biblia de Aur a fost creația lui Joseph Smith. Mormonul credincios va insista, desigur, că Joseph a fost profetul lui Dumnezeu, iar Cartea lui Mormon, un produs al revelației. Este aproape imposibil să-l convingi de contrariul acestui lucru, mai ales atunci când credința, obiceiul, autoritatea și tradiția spun altceva și mai ales din moment ce religia mormonismului, indiferent care ar fi fundamentul său intelectual, a dezvoltat o nouă tradiție etnică puternică. A fost inculcată de numeroși tați și bunici copiilor și nepoților lor. Acest sistem de credințe nu numai că statornicește un crez și o dogmă însușite de un grup strâns închegat, ci, totodată, le definește

credincioșilor modul de viață și le întărește imaginea de popor ales pe care îl așteaptă un destin special după moarte. Acest lucru este valabil mai ales în cazul mormonilor americani din Utah și din statele învecinate, dacă nu și în cel al persoanelor din alte părți ale lumii, care s-au convertit recent și care vor lăsa fără îndoială generațiilor viitoare noua moștenire etnică.

Astăzi, scepticul (fie că este mormon sau nu) este nevoit să pună la îndoială autenticitatea afirmațiilor lui Joseph Smith. Alte două descoperiri pe care le-a „tradus“ (Cartea lui Avraam și plăcile Kinderhook) oferă o confirmare suplimentară ipotezei potrivit căreia Smith, deși aparent convins de rolul său profetic, a practicat totuși înșelătoria.

Cartea lui Avraam

În 1835, Joseph Smith a fost vizitat de Michael Chandler în Kirtland, Ohio. Chandler expunea în întreaga țară patru mumii egiptene împreună cu mai multe papirusuri care aveau aceeași proveniență. Aflând despre reputația lui Smith, i-a cerut ajutorul în traducerea vechilor scrieri. Joseph a fost atât de interesat de descoperiri, încât le-a cumpărat și apoi a declarat că papirusurile conțin scrierile profeților evrei Avraam și Iosif. (În 1837, publicul larg nu știa de faptul că Champollion reușise să descifreze hieroglifele egiptene.) Smith a recurs la aceeași metodă pe care o folosise anterior. Pretinzând că primește

inspirație de la Dumnezeu, a „tradus“ papirusurile și, în 1842, a publicat materialul sub titlul Cartea lui Avraam. (Nu a mai tradus papirusurile lui Joseph.)

Cartea lui Avraam (parte a Perlei de Mare Preț) este poate cea mai nefericită parte a întregii literaturi mormone. Conține o relatare a creării cosmosului și speculațiile lui Joseph cu privire la planete și stele. Mai conține și reflecții cu privire la originea persoanelor de culoare. Potrivit Cărții lui Avraam, negrii erau descendenți ai „coapselor lui Ham“, din sângele canaaniților. Se spune că „de la Ham provine această rasă care a păstrat blestemul în țară“[34]. Negrii se pare că erau meniți să fie servitorii altor rase. Faraon, împăratul Egiptului, a fost fiul lui Egyptus, fiică a lui Ham. Toți egiptenii au moștenit pielea neagră și, în urma acestui blestem, nu aveau dreptul să fie hirotoniți în preoția mormonă. Aceste opinii, publicate înainte de Războiul Civil, au sprijinit poziția sclavagiștilor albi, care căutau o justificare biblică pentru statutul inferior al negrilor.[35]

Am adus în discuție Cartea lui Avraam pentru că, spre deosebire de plăcile de aur, care au dispărut în mod misterios după traducere, mumiile și papirusurile pe care Joseph le-ar fi tradus au fost expuse în Kirtland și Nauvoo. În perioada în care Joseph a publicat Cartea lui Avraam, egiptologia era încă la începuturi. Dar se dezvolta rapid. După moartea lui Joseph, în 1860, facsimilele egiptene tipărite în Cartea lui Avraam

au fost traduse de egiptologi și s-a observat că diferă complet de versiunea lui Smith. Cercetătorii au arătat că papirusurile erau suluri funerare ce făceau parte din Cartea respirațiilor, o versiune revizuită a Cărții morților. Aceste suluri erau îngropate frecvent împreună cu persoanele decedate și se găseau în mii de morminte egiptene ale perioadei; ele se refereau la zeii Maat, Osiris și Isis.

Mai târziu, specialistul Arthur Mace de la Muzeul Metropolitan de Artă a afirmat că traducerea lui Smith este „o adunătură de absurdități de la un capăt la altul“, iar dr. W.M. Flinders Petrie de la Universitatea din Londra a declarat: „Se poate afirma cu siguranță că nu există nici măcar un cuvânt adevărat în aceste interpretări“[36].

În 1967, 11 fragmente de papirus au apărut la Muzeul Metropolitan de Artă. Cercetătorii au verificat din nou analizele științifice anterioare. De fapt, o traducere a papirusurilor a fost publicată în 1968 în revista mormonă independentă *Dialogue*. Aceasta arăta că Joseph Smith a născocit traducerea sa inspirată de la început până la sfârșit și că nu are nici o legătură cu originalul.

O invalidare similară a darului profetic al lui Joseph Smith a avut loc odată cu traducerea parțială a așa-numitelor plăci Kinderhook. În acest caz, lui Smith i s-a întins o capcană. Trei persoane care trăiau în Kinderhook, Illinois, au susținut că în aprilie 1843 au descoperit într-un

vechi tumul șase plăci din alamă sub formă de clopot, care conțineau hieroglife. La procesul dezgropării și curățării plăcilor corodate fuseseră martori doi mormoni. După ce le-a primit în Nauvoo, Joseph Smith a declarat imediat că sunt autentice și a început să traducă o parte din ele. A spus că acestea conțin istoria unei persoane ale cărei oase se află în apropiere și care era un „descendent al lui Ham, prin coapsele lui Faraon, regele Egiptului“[37]. Smith nu a publicat o traducere completă a plăcilor. Poate că acum era ceva mai precaut, deoarece *New York Herald* anunțase la 28 decembrie 1842 că vechea limbă egipteană a fost în sfârșit descifrată și că în Anglia a fost publicată o gramatică. Mulți ani mai târziu, una dintre cele trei persoane a recunoscut că plăcile de la Kinderhook sunt o farsă, că au fost tăiate din cupru, gravate cu acid și oxid nitric și apoi îngropate în tumul, pentru a-l păcăli pe Joseph Smith. Joseph, comportându-se așa cum era de așteptat, a fabricat din nou o „traducere“.[38]

William Miller şi profeţia despre sfârşitul lumii

În perioada lui Joseph Smith, a început să se dezvolte o altă mișcare bizară, de data asta cu note puternic apocaliptice. S-a format în climatul spiritual al statului New York și al învecinatei Noua Anglie, sub inspirația directă a lui William Miller, care era fermier, baptist fundamentalist și

cititor avid al Bibliei. Lectura textului biblic l-a convins pe Miller că sfârșitul lumii este iminent. Raționamentul său era destul de forțat și se baza pe interpretarea literală a Bibliei. Miller era interesat cu precădere de Cartea lui Daniel din Vechiul Testament și de Apocalipsa lui Ioan din Noul Testament, care ar fi profețit sfârșitul lumii și a doua venire a lui Cristos.

Au existat multe eforturi de a extrage profețiile din Biblie. Mișcarea millerită este un caz clasic al caracterului adeseori tragic al unor astfel de predicții. Cărțile Bibliei au fost scrise de-a lungul mai multor secole și reflectă perspectiva istorică idealizată a evreilor, năzuința acestora către identitate națională și dorința de eliberare de sub jugul străin. A vedea în Biblie mai mult de atât și a încerca o interpretare astfel încât să devină un plan pentru întregul viitor al omenirii se poate transforma într-o capcană înșelătoare pentru cei neavizați. Faptul de a ne vedea prefigurată propria epocă în texte anterioare, care exprimă alte interese politice, religioase sau sociale, sau de a crede că ceea ce se întâmplă acum sau urmează să se întâmple a fost prevestit cu mult timp în urmă de vechi profeți nu reprezintă decât o dovadă de aroganță din partea noastră.

O bună ilustrare a acestui lucru poate fi văzută în fascinația pentru Nostradamus, un astrolog francez din secolul al XVI-lea. Nostradamus a scris strofe a câte patru versuri (catrene), care sunt aranjate în grupuri de o sută, cunoscute sub numele de centurii. Catrenele sale ar fi trebuit să

fie utilizate pentru a prezice viitorul, dar sunt atât de vagi și de generale, încât nu spun în mod clar ce urmează să se întâmple. De fapt, nu ar putea fi înțelese decât dacă sunt interpretate retrospectiv, după ce evenimentul s-a petrecut. Astfel, cei care interpretează catrenele descifrează predicțiile aproape de capul lor. Ce fapte se potrivesc cu ce perioadă? Se pot produce profeții ad-hoc și o mulțime de interpretări, astfel încât practic orice poate fi făcut să se potrivească.

Să luăm ca exemplu celebrul catren 60 (centuria 1). Nostradamus scrie:

> Un împărat se va naște în vecinătatea Italiei,
> Care Imperiului va fi vândut foarte scump;
> Dintre cei cu care se află în dispută, vor spune că
> Este mai mult un măcelar decât un prinț.

La cine se referă acest catren? Napoleon (sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea) se potrivește cu predicția, deoarece s-a născut în Corsica și a devenit împărat al Franței, iar armatele pe care le-a condus au contribuit la sacrificarea unui număr mare de oameni. Dar se poate referi și la Hitler (secolul XX), care s-a născut în Austria (lângă Italia), a devenit dictator absolut și a masacrat milioane de oameni. Dar și la Ferdinand II (1578–1637), rege al Boemiei și împărat roman sfânt, care a domnit în timpul sângerosului Război de Treizeci de Ani. Cel care interpretează este liber să aleagă orice dorește. În asta constă dificultatea faptului de a merge înapoi în timp și

de a găsi profeții misterioase la scriitorii anteriori. În secolul XX, se face des apel la Nostradamus pentru a profeți dezastre majore și un război uriaș.

Este universul supus unui plan? Este viitorul prestabilit în așa fel încât unele minți profetice pot să-l descifreze? S-a afirmat că această capacitate este reală pe baza unor argumente de ordin religios sau parapsihologic. Dar clarviziunea precognitivă nu a fost niciodată demonstrată empiric în laborator, iar faptul că e îmbrăcată în straie religioase nu o face să fie mai adevărată.

Biblia a fost și încă mai e citită pentru a prezice viitorul. Cele mai detaliate profeții biblice nu se împlinesc și pot fi invalidate cu ușurință dacă nu se petrec, cu excepția cazului în care sunt înțelese într-un sens atât de general, încât pot fi extinse și interpretate astfel încât să se refere la ceea ce se dorește din viitor sau din trecut. Propria profeție a lui Isus (potrivit căreia cei din generația lui vor apuca sfârșitul lumii și revenirea sa) nu s-a împlinit. Dar acest lucru nu i-a descurajat pe ucenicii săi. Aproape în fiecare epocă, inclusiv a noastră, profeții biblici pronunță noi previziuni legate de sfârșitul lumii și de mântuirea credincioșilor adevărați. Există un soi de fatalism în perspectiva potrivit căreia nu putem face altceva decât să așteptăm în mod pasiv desfășurarea evenimentelor predestinate și

să sperăm că vom fi cruțați de la distrugerea îngrozitoare care îi așteaptă pe păcătoși și necredincioși.

Poate cea mai vădită ilustrare a folosirii greșite a profeției biblice este povestea lui William Miller. Perspectiva sa frizează ridicolul, dar a fost luată în serios la vremea respectivă. Din nefericire pentru Miller și adepții săi, cunoscuți sub numele de milleriți, previziunile lui erau atât de detaliate, încât puteau să fie verificate cu ușurință. După cum vom vedea, acest lucru nu a slăbit credința următoarei generații: dimpotrivă, le-a crescut convingerea că sfârșitul se apropie.

Miller a anunțat că în 1818, după ce a studiat riguros Biblia, a ajuns la concluzia fermă că în 25 de ani starea actuală de lucruri se va sfârși. În acel moment, toată mândria, puterea, pompa, vanitatea și răutatea lumii se vor sfârși, iar Împărăția lui Mesia va fi instituită. Fragmentele din Vechiul Testament pe care le-a folosit ca bază pentru deducția sa au fost luate din Cartea lui Daniel. Potrivit acestei cărți, Daniel a avut vise și viziuni, uneori când se afla în pat sau, la un moment dat, când căzuse ori când era bolnav. În capitolul 8, există o relatare a unei viziuni detaliate. Un sfânt se adresează altuia, întrebând cât timp „templul și oștirea vor fi călcate în picioare“. Iar Daniel adaugă apoi:

> Atunci el i-a răspuns: „Până la două mii trei sute de seri și de dimineți; după aceasta templul își va avea din nou rostul lui“. (8:14)

Oricât ar părea de incredibil, Miller a dat *zilelor* sensul de „ani“ (așa cum făcuseră și alții în perioada sa), fiind convins că durata multor evenimente din Biblie fusese prezisă: potopul, 120 de ani; robia descendenților lui Avraam în Egipt, 400 de ani; timpul petrecut în pustie, 40 de ani; exilul, 70 de ani etc. La fel și în cazul celor 2.300 de ani până la sfârșitul lumii. El a estimat că profeția lui Daniel a fost făcută în jurul anului 457 î.e.n. și a identificat acest lucru cu porunca lui Artaxerxes, menționată în Ezdra. Deci, profeția s-ar împlini după 2.300 de ani, adică în 1843! Întrucât au existat multe schimbări în calendar, Miller nu putea spune cu certitudine ziua sau anul în care s-ar împlini profeția, dar credea că urma să se petreacă între 21 martie 1843 și 21 martie 1844. El a interpretat afirmația „templul își va avea din nou rostul lui“ astfel încât să semnifice că pământul va fi curățat de răutatea oamenilor prin foc și sabie. Va avea loc apoi ziua judecății, al doilea advent sau a doua venire a lui Cristos. La ora fatidică, cerul se va deschide și se va vedea oastea Domnului, morții se vor ridica din morminte, credincioșii ar fi fost luați la ceruri, și păcătoșii ar fi fost aruncați în iadul pe care îl merită cu atâta prisosință.[39]

Miller a început să-și facă cunoscute teoriile în 1831: a publicat și a ținut prelegeri despre profeția biblică și a dus o viguroasă o campanie de propagandă. Mulțimile se adunau să-l asculte. Entuziasmul a prins avânt și mișcarea millerită a început să se dezvolte rapid. Un număr

considerabil de oameni și-au părăsit biserica și s-au convertit la doctrinele sale apocaliptice. Însă mulți au respins profețiile lui Miller: scepticii din domeniul științific le considerau absurde, iar alți preoți considerau că sunt prea simpliste, fanatice și incomplete, chiar și pe temeiuri biblice. Cu toate astea, până în 1839, mișcarea s-a transformat într-un fenomen de masă cu mari biserici urbane. Estimările numărului de adepți variază de la 50.000 la sute de mii. În 1842 și 1843, pe măsură ce presupusul sfârșit al lumii se apropia, interesul pentru profețiile lui Miller a continuat să crească. Dacă lumea se va sfârși, ce ar trebui să facem pentru a ne pregăti, se întrebau oamenii cu teamă.

În noiembrie 1833, a existat o ploaie de meteoriți, ploaia Leonid, numită astfel deoarece obiectele cerești fuseseră văzute foarte aproape de constelația Leului. Întâmplarea face că această ploaie se petrece periodic. O cometă luminoasă și-a făcut apariția în 1843. Pentru creduli, care nu au cunoștințe de astronomie, acestea reprezentau semne divine ce prevesteau sfârșitul iminent al lumii. În 1843, un zvon a străbătut ca fulgerul grupul millerit că sfârșitul va veni la 23 aprilie 1843, deși Miller și liderii bisericii sale nu au acceptat oficial această dată. Ziua a trecut fără nici un incident neplăcut. În mod similar, la sfârșitul anului 1843 lumea aștepta cu spaimă marele moment. Când nu s-a întâmplat nimic nici la 21 martie 1844, mișcarea millerită s-a confruntat cu o criză reală; adversarii i-au luat în

derâdere. În așteptarea sfârșitului lumii, mulți credincioși și-au vândut bunurile lumești și au așteptat sfârșitul plini de emoție. Fermierii nu și-au mai plantat câmpurile și, din moment ce urmau să nu mai aibă nevoie de bani, și-au donat fondurile și i-au concediat pe cei care lucrau pentru ei, pregătindu-se pentru ziua dată, când Domnul avea să vină și să-i izbăvească. Miller și adepții săi au fost demoralizați când au văzut că nici de data asta nu s-a întâmplat nimic. Credincioșii au mizat totul pe speranța că lumea va fi distrusă și vor fi mântuiți. Miller insista în continuare că „ziua Domnului“ se apropie, că mai sunt poate câteva luni până atunci.

La începutul anului 1844, un alt millerit, Samuel S. Snow, a declarat că sfârșitul lumii va veni în toamna anului 1844, mai exact la 22 octombrie. Majoritatea liderilor milleriți s-au concentrat acum pe acea zi, Miller însuși ajungând în cele din urmă la aceeași concluzie. Dedicați în sfârșit zilei de 22 octombrie 1844, milleriții au făcut din nou pregătiri pentru a-și întâlni creatorul. Au fost organizate întâlniri de tabără și au fost intensificate activitățile misionare; magazinele, afacerile și fermele au fost închise din nou. Un detaliu interesant este faptul că Miller a strâns o sumă considerabilă de bani prin vânzarea către adepții săi a unor „mantii de înălțare“ de culoare albă. Miller insista că nu face decât lucrarea lui Dumnezeu asigurând o cantitate abundentă din îmbrăcămintea recomandată credincioșilor pentru a-și întâlni

creatorul. Mulți milleriți, îmbrăcați în mantiile lor albe, s-au îndreptat spre dealuri pentru a aștepta venirea Domnului. Oamenii erau plini de entuziasm, plângeau și țipau în anticiparea marelui eveniment. Câțiva au încercat să sară și să își ia zborul la fel ca păsările. „Un om și-a pus aripi de curcan, s-a urcat într-un copac și s-a rugat ca Domnul să îl ia. A încercat să zboare, a căzut și și-a rupt mâna.“[40] Mulți erau profund înspăimântați de ce ar putea să li se întâmple. A trecut miezul nopții și, din nou, nu s-a întâmplat nimic. De data asta, speranțele lor au fost cu adevărat spulberate. Oamenii au început să plângă în hohote, iar Miller și-a mărturisit greșeala și s-a arătat surprins, întristat și dezamăgit. Dar încă rămăsese ferm în credința sa că a doua venire va avea loc în curând. A murit plin de mâhnire și complet descumpănit. Cei mai mulți dintre adepții săi dispăruseră deja, iar predicția fusese complet invalidată.

Ce trebuie să înțelegem din această profeție? În primul rând, ar trebui subliniat faptul că mulți cercetători biblici nu sunt siguri cine a fost autorul Cărții lui Daniel. În al doilea rând, nu pot afirma cu certitudine nici când a fost scrisă cartea. Unii cercetători cred că a fost alcătuită în timpul captivității babiloniene a evreilor, secolul al V-lea sau al VI-lea î.e.n. Dacă este într-adevăr așa, Daniel și-a petrecut cariera la curtea conducătorilor mesopotamieni, încercând să rămână credincios legii evreiești, chiar și la curtea persană. În acest context istoric, Daniel prezicea,

în cel mai bun caz, evenimente care s-ar petrece în timpul vieții sale și probabil deplângea pierderea credinței fraților săi și spera în revigorarea iudaismului. Alții au spus că, de fapt, Cartea lui Daniel a fost scrisă în secolul al II-lea î.e.n. Există ipoteze potrivit cărora unele părți ale textului sunt apocrife. Daniel ar putea fi chiar un personaj fictiv. Astfel, Miller a greșit până și data la care a presupus că profeția lui Daniel a fost făcută.

În al treilea rând, chiar dacă tratăm pasajele ca atare și presupunem că descriu ce i s-a întâmplat unei persoane reale, ce putem spune despre visele și viziunile unui om bolnav? Profeția este foarte subiectivă. De unde știm că Daniel a avut o viziune sau un vis? Poate că era numai imaginația lui. Nu este oare periculos să prezici distrugerea iminentă a întregii lumi în funcție de fanteziile unui individ? În al patrulea rând, aceste profeții au fost interpretate astfel încât să se întindă până în secolul al XIX-lea, și am văzut că erau false.

Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul celui de-al doilea mileniu după Cristos, oamenii sunt din nou înclinați să vadă apocalipse în viitorul apropiat. Astăzi, unii profeți fundamentaliști propovăduiesc că trăim în „zilele din urmă“ și consideră că toate cutremurele de pământ, războaiele și zvonurile unui viitor război sunt semne ale unui dezastru apocaliptic iminent. Suntem avertizați că ultima mare bătălie a Armaghedonului se apropie. Într-adevăr, *această*

generație, insistă mulți dintre ei, este *ultima* generație, iar toate aceste lucruri au fost prezise în Vechiul și Noul Testament.

În *The Late Great Planet Earth*, Hal Lindsey susține că sfârșitul lumii e foarte aproape.[41] Potrivit profețiilor biblice, șapte ani de necazuri îngrozitoare se vor abate în curând asupra omenirii. Această perioadă este pe cale să înceapă, deoarece poporul evreu, după o pribegire îndelungată, s-a întors în sfârșit în vechea sa patrie din Palestina, pe care a părăsit-o după distrugerea Ierusalimului în anul 70 e.n. Apoi, spune Lindsey, evreii vor reconstrui Templul din Ierusalim. Apoi, o întreagă serie de evenimente cumplite vor declanșa Armaghedonul final. Va începe un război mondial. Israelul va fi invadat din toate părțile de o confederație a națiunilor din nord (care se spune că va fi condusă de ruși), de națiunile arabe și de o mare putere din est (cea chineză), cu o armată de două sute de milioane de soldați. În perioada ce conduce către aceste evenimente, va apărea și o confederație de zece națiuni (înainte era vechiul Imperiu Roman, acum e Piața Unică Europeană), condusă de un anticrist care predică o nouă religie. Acești ani vor fi martorii celei mai mari devastări pe care omenirea a văzut-o vreodată. Văile vor fi inundate de sânge, iar orașele vor fi distruse de torente de foc și pucioasă. Adică va avea loc un război termonuclear, cel mai înfiorător holocaust al tuturor timpurilor. Dar Cristos se va întoarce

să-i ridice la cer pe toți credincioșii adevărați și va domni o mie de ani. Apoi, va instaura împărăția sa finală, care va dăinui în veci.

Putem pune următoarele întrebări: poate constitui Biblia un fundament temeinic al predicțiilor despre viitor? De ce ar trebui să considerăm că profețiile sale se referă la epoca noastră? De ce ar trebui ca Biblia să fie înțeleasă numai în sens literal? Aș nega, bineînțeles, însăși posibilitatea profeției. Adevăratul creștin a așteptat aproape 2.000 de ani și poate întotdeauna să-și extindă în viitor așteptarea celei de-a doua veniri a lui Cristos. O astfel de declarație generală (că va exista un război al Armaghedonului și o a doua venire) e imposibil de confirmat, deoarece este mereu împinsă în viitor. Nu încă, spun adevărații credincioși, dar în curând.

Ellen G. White: profetul inspirat

Revelaţii şi viziuni divine

Mișcarea millerită însă nu a murit. Am putea crede că predicțiile care au eșuat fără drept de apel ar fi încheiat această poveste. Dar ispita transcendenței era atât de puternică, încât credincioșii nu s-au lăsat descurajați. Cei care i-au urmat pe milleriți și au crezut că Biblia este cuvântul inspirat al lui Dumnezeu au avut nevoie de o explicație cu privire la motivul pentru care Isus nu a venit: așa că au fabricat-o. Procedând astfel, au repetat un tipar psihomitologic

cunoscut: în mod paradoxal, unele mișcări religioase capătă avânt tocmai în urma unui eșec. Postmilleriții au raționat astfel: este vina noastră, nu a lui Dumnezeu, că sfârșitul lumii și mântuirea omului nu au avut loc; noi suntem cei care am înțeles greșit intenția reală a lui Dumnezeu.

Liderul acestei noi mișcări a fost Ellen G. White. William Miller nu a pretins niciodată că are revelații, ceea ce nu putem spune și despre Ellen White. Viziunile sale au condus la întemeierea Bisericii Adventiste de Ziua a Şaptea. Această biserică, la fel ca cea mormonă, își are rădăcinile în secolul al XIX-lea și s-a dezvoltat rapid până a ajuns acum la peste patru milioane de membri. Asemenea celei mormone, Biserica Adventistă susține că are un mesaj de inspirație divină primit de doamna White. Nu voi descrie toate doctrinele sale și nici nu îi voi urmări dezvoltarea istorică, ci mă voi concentra asupra revelațiilor cruciale ale fondatorului său. Susțin că acest caz ilustrează același sindrom pe care l-am observat în privința formării altor religii. Ellen White este un fals profet care afirma că primește viziuni și revelații divine. Între timp, s-a stabilit destul de clar că atât de trâmbițatele sale puteri profetice se bazau pe o dizabilitate fizică și emoțională și că nu au fost primite de la o ființă divină, ci au fost doar împrumutate din alte surse.

Ellen White și frații săi adventiști au încercat să depășească decepția psihologică extraordinară a profeției eșuate prin oferirea unei noi explicații pentru „marea dezamăgire“ din 22 octombrie

1844. Nu au acceptat faptul că propriile calcule cu privire la momentul în care va apărea Cristos sunt greșite. În schimb, au considerat că trebuie să fi greșit numai în ceea ce privește descrierea tipului de eveniment care fusese profețit.

Ellen Harmon, o fată de 17 ani din Gorham, Maine, a început să aibă viziuni frecvente. Aceste viziuni au oferit explicații pentru aparentul eșec. În 1846, s-a căsătorit cu James White, un alt adventist dedicat. La început, ei au promulgat teza „ușii închise“, și anume convingerea că la 22 octombrie 1844 șansa mântuirii a fost oprită pentru păcătoși. Numai cei care fuseseră credincioși vor avea parte de mântuire. Era o doctrină destul de dură, deoarece restul oamenilor nu mai aveau vreo șansă să se mântuiască. De ce să ne mai batem capul, dacă totul a fost deja hotărât? Această teză amintește de teoria calvinistă a predestinării. Dar nu se putea întemeia o biserică pornind de la o concepție atât de dură; prin urmare, a fost transformată în „doctrina sanctuarului“. Explicația oferită pentru marea dezamăgire a fost că, în ziua fatidică din 1844, Cristos *chiar* intervenise în favoarea credincioșilor, dar s-a mutat dintr-o parte a sanctuarului ceresc în „partea cea mai sfântă“ a acestuia. Începând cu 22 octombrie 1844, Cristos a început lucrarea „judecății de cercetare“, adică a început să examineze faptele tuturor adepților săi declarați din istorie și din prezent pentru a determina cine merita mântuirea veșnică.

Să prezentăm detaliile genezei acestei noi noțiuni teologice. Ellen Harmon s-a născut pe 26 noiembrie 1827. A abandonat școala de la o vârstă fragedă. Familia ei era extrem de religioasă. În 1840, când avea 13 ani, l-a auzit pe William Miller predicând despre sfârșitul iminent al lumii. Înspăimântată, s-a întors acasă și a petrecut toată noaptea în lacrimi și rugăciune. A continuat să aibă aceeași stare de angoasă timp de mai multe luni după ce a trecut printr-o experiență de convertire. În 1842, l-a auzit din nou pe Miller predicând și a fost din nou înspăimântată de afirmațiile sale. Aceasta povestește cum condamnările îi răsunau în urechi zi și noapte, că se temea că „își va pierde rațiunea“ și că era copleșită de o disperare isterică. Apoi, relatează că adesea rămânea în rugăciune toată noaptea, gemând și tremurând, că a fost purtată în rai, unde l-a întâlnit pe Isus și s-a simțit ușurată. Adesea, participa la întâlniri de rugăciune, își pierdea cunoștința și rămânea într-o astfel de stare toată noaptea. A mai susținut că, în timpul unor asemenea experiențe, „duhul lui Dumnezeu“ punea stăpânire asupra ei. Ea și familia ei acceptau învățăturile lui Miller și erau prinși în fervoarea spirituală a acelor zile. Tânăra prezenta toate semnele instabilității emoționale. A suferit îngrozitor împreună cu ceilalți credincioși în momentul marii dezamăgiri. La scurtă vreme după eșec, în decembrie 1844, a început să spună că are viziuni, care aveau să se manifeste în fiecare zi. Primii adventiști considerau că aceste

viziuni sunt halucinații produse de starea ei fizică precară și de influența celor din jur. Abia mai târziu au început să le atribuie unei surse divine. Putem observa aici analogia cu patologia psihică a lui Mahomed.

Doamna White a continuat să elaboreze „doctrina sanctuarului“ de-a lungul carierei sale, căutând s-o confirme de-a lungul timpului prin noi revelații. Această explicație privitoare la motivul pentru care Cristos nu a venit seamănă foarte bine cu o justificare post-hoc. Interpretarea millerianã a profeției biblice a prezis revenirea lui Cristos la o anumită dată. Faptul că nu s-a întâmplat acest lucru era o dovadă empirică evidentă a falsității sale. Doamna White a ignorat această concluzie rațională și a susținut că, de fapt, ceva se petrecuse: Cristos a intervenit, că a început un proces de cercetare, că într-o bună zi va veni sfârșitul lumii și credincioșii adevărați vor fi mântuiți.

Obiecțiile la adresa acestei justificări sunt atât de multe încât, dacă nu ar fi bazată pe autoritatea credinței religioase (pe revelația divină primită de cineva), această teză ar fi fost respinsă de la bun început. Să presupunem, de exemplu, că cineva a prezis că un cutremur distrugător ar avea loc în Chicago la 10 aprilie 1950 și că, de teama acestui lucru, și-a mutat toate bunurile, și-a vândut proprietatea și și-a convins prietenii să procedeze la fel. Evenimentul nu a avut loc. Se înșelase? Nu, spune el: în acea zi, a avut loc o modificare „de nedeslușit“ în structura geologică, iar

cutremurul teribil prezis tot se va produce. *S-ar putea* produce în viitor, dar cum știe el că a existat o modificare „de nedeslușit“, dacă nu e deslușită și de alții? Dacă răspunde „pentru că am avut o viziune“, lumea ar râde de el. Totuși, tocmai asta a făcut doamna White.

Așadar, trebuie să întrebăm încă o dată: oare Ellen White a avut cu adevărat viziuni despre „judecata de cercetare“ a lui Dumnezeu? I-a dezvăluit Dumnezeu „razele strălucitoare de la tronul Lui“? Nu avem decât mărturia ei. (Se estimează că a scris peste 25 de milioane de cuvinte prin care își descrie viziunile avute de-a lungul vieții.) Dacă îi acceptăm pe Moise, Isus, Mahomed și profeții Vechiului Testament, de ce nu și o femeie-profet din secolul al XIX-lea? Mulți adventiști de ziua a șaptea consideră că tot ce spune Ellen White este inspirat de divinitate și, prin urmare, are deplină autoritate.

Începutul carierei lui Ellen White se învârtea în jurul tezei ușii închise. Potrivit lui D.M. Canright, un adventist de ziua a șaptea care cunoștea familia White bine și care mai târziu a părăsit această religie, teza ușii închise fusese sugerată inițial de O.R.L. Crosier, un adventist pe care Ellen îl știa. Ea a acceptat această idee deoarece a spus că a avut o viziune care i-a confirmat-o. Potrivit tezei în discuție, Moise a construit un tabernacol sau un sanctuar care avea două încăperi. Prima încăpere era „locul sfânt“, iar a doua, „locul preasfânt“. Preoții obișnuiți puteau să intre numai în prima incintă, iar în a

doua intra doar marele preot o dată pe an, când „purifica sanctuarul“ cu o jertfă de sânge, pentru a ispăși păcatele poporului.

Potrivit acestei teze, sanctuarul pământesc este asemănător cu cel care există în cer, iar Daniel 8:14 se referea la sanctuarul ceresc. Isus a fost marele preot, care a slujit în prima incintă, „locul sfânt“, unde a primit credincioșii și i-a iertat pe cei care și-au mărturisit păcatele. La 22 octombrie 1844, s-a mutat în „locul preasfânt“ și a început să purifice sanctuarul. Doctrina ușii închise spune că perioada de probă pentru păcătoși s-a încheiat și că Cristos s-a dus în „locul preasfânt“ pentru a pregăti mântuirea credincioșilor. În sprijinul acestei teze este citată parabola celor zece fecioare din Matei 25:1–13, în care Isus spune că trebuie să fim mereu pregătiți, deoarece nu se știe niciodată când va avea loc a doua venire. Pilda spune povestea celor zece fecioare. Unele erau „înțelepte“, iar altele „fără minte“. Cele înțelepte și-au luat candelele cu o cantitate suficientă de untdelemn și au mers să aștepte mirele. Cele fără minte și-au dat seama, până la urmă, că nu le ajunge untdelemnul și au plecat să mai cumpere. În timp ce erau plecate, mirele a apărut și le-a luat cu el pe cele care erau pregătite pentru nuntă, apoi „ușa s-a închis“. Când fecioarele fără minte au ajuns și au cerut să fie primite, nu au fost lăsate înăuntru de mire. Pornind de la această parabolă, s-a ajuns la concluzia că cei care așteptaseră a doua venire pe 22 octombrie 1844 nu au făcut-o în zadar, deoarece vor fi primiți în

cele din urmă în „locul preasfânt“, dacă Cristos va socoti că se poate. Isus devenise susținătorul sfinților, al credincioșilor adevărați. Cei care nu au crezut sau care au păcătuit nu vor mai fi primiți niciodată: ușa spre mântuire era acum închisă pentru ei.

> Această doctrină s-a dovedit a fi prea aspră, deoarece nu permitea atragerea unor noi convertiți, și tindea să promoveze un fel de apatie pasivă, din moment ce totul fusese deja hotărât și nu mai exista o perioadă de probă pentru păcătoși. Cum ai putea clădi o biserică, dacă noii convertiți nu pot fi acceptați? Această situație a dus la o nouă doctrină care a fost făcută cunoscută în 1849. Teza ușii închise se referea la rămășița bisericii, adică la primii credincioși adventiști care fuseseră dezamăgiți. Noua teorie propusă era cea a „ușii deschise“ sau a sanctuarului și permitea altor persoane să devină membri ai bisericii. În baza tezei ușii închise, adventiștii nu puteau să-și aducă în sânul bisericii nici măcar copiii. Pentru a te putea mântui, trebuie să știi despre schimbarea din cer petrecută în 1844, când Isus s-a mutat în locul preasfânt. Singurii care știau despre asta erau adventiștii de ziua a șaptea. Toți ceilalți creștini care nu cunoșteau această doctrină nu puteau spera că se vor mântui. Toate rugăciunile se adresau lui Isus din locul sfânt, dar erau inutile, din moment ce el nu se mai afla acolo. Acest lucru i-a pus pe adventiști în opoziție față de toate celelalte biserici creștine, întrucât numai ei aveau acces la mântuire.

Doamna White și-a întărit autoritatea divină susținând că a vorbit cu îngerii în viziunile ei și că a urcat la cer pentru a vorbi cu Isus. Criticii au subliniat totuși că viziunile sale s-au schimbat în timp, ceea ce înseamnă că mesajele divine sunt adesea contradictorii. D.M. Canright a negat că aceasta ar avea vreun contact cu divinul și a tras concluzia că „revelațiile sale nu sunt de la Dumnezeu, ci sunt produsele autosugestiei și ale unei stări mentale anormale. […] Revelațiile sale erau pur și simplu produse mentale ce reflectau învățăturile celor din jurul său“[42]. Canright a mai susținut că aceste viziuni erau cel mai probabil „rezultatul unei boli nervoase timpurii și al unei combinații de isterie, epilepsie, catalepsie și extaz. Faptul că ea însăși ar fi crezut cu sinceritate în ele nu schimbă acest lucru“[43]. Canright povestește și despre alte femei isterice adventiste care au avut viziuni și care au fost respinse de biserică. Oare faptul că revelațiile doamnei White au fost acceptate de cei din jurul său ca fiind divine au încurajat-o și mai mult să creadă în adevărul lor? Canright este uimit că o persoană întreagă la minte ar accepta aceste teorii doar pentru că așa spune doamna White.

În plus, criticii Bisericii Adventiste au acuzat că scrierile anterioare ale doamnei White, care elaborează și apără politica ușii închise, au fost suprimate. Deși fuseseră publicate, biserica le-a cenzurat, deoarece contrazic doctrinele de mai târziu. Canright arată, de exemplu, cum o viziune ce dezvăluie că „toată lumea păcătoasă pe care

Dumnezeu a respins-o“ este pierdută pentru totdeauna și nu va mai avea parte de mântuire a fost ștearsă atunci când „primele scrieri“ au fost mai târziu republicate. Aici, Ellen White argumenta că nu există nici o simpatie pentru necredincioși și nici nu trebuie să ne rugăm pentru ei în speranța că vor fi mântuiți. Este firesc ca opiniile unei persoane să se schimbe după o perioadă mai lungă, dar acest fapt este greu de acceptat dacă se susține că fiecare punct de vedere este cuvântul infailibil al lui Dumnezeu.

Doamna White împrumuta în mod constant doctrine de la cei din jurul său și le proclama ca fiind ale ei. Soțul său a inventat o metodă prin care fiecare persoană trebuia să facă un dar bisericii în fiecare an pe baza veniturilor sale nete: este vorba despre așa-numita „dăruire sistematică“. Doamna White a divulgat apoi în *Mărturiile* sale că „planul dăruirii sistematice este plăcut lui Dumnezeu“[44]. Canright susține că doamna White venea rareori cu revelații de la ea însăși și că unele persoane din cadrul mișcării îi sugerau lucruri pe care apoi ea le adopta. Au căutat s-o controleze, în special soțul său.

Oare viziunile lui Ellen White pot fi explicate pe baze fiziologice și psihologice, după cum sugerează Canright? La vârsta de nouă ani, Ellen a suferit o lovitură în față, care i-a rupt nasul și a lăsat-o inconștientă, astfel încât a rămas într-o stare de stupoare timp de trei săptămâni. Este posibil ca aceasta să fi fost cauza viziunilor de mai târziu? Există mărturii că aceasta leșina

frecvent, avea palpitații și dureri de inimă și era grav bolnavă. Multe dintre viziunile sale erau, se pare, precedate de leșin și se manifestau când era foarte bolnavă. Ea relatează că avea pierderi de cunoștință atât de grave, încât prietenii săi credeau că nu va supraviețui: practic, nu părea că mai respiră. Se îmbolnăvea foarte grav și părea aproape că e moartă: abia atunci avea viziuni. Se pare că acest proces s-a repetat pe tot parcursul vieții. Majoritatea viziunilor sale au avut loc în fața altor oameni, în timp ce se ruga sau când era bolnavă, și nu în clipele în care se afla singură. A fost diagnosticată ca suferind de isterie, iar experiența ei seamănă cu o criză de epilepsie. După ce își revenea din criză, își înregistra gândurile și sentimentele. Iată o descriere a stării de transă:

> Timp de patru sau cinci secunde, pare că a leșinat sau că a rămas fără vlagă; apoi pare să fie imediat pătrunsă de o putere supraumană, uneori ridicându-se brusc în picioare și plimbându-se prin cameră. Execută mișcări frecvente ale mâinilor și brațelor, arătând spre dreapta sau spre stânga, în funcție de direcția în care i se întoarce capul. Toate aceste mișcări sunt făcute în cel mai grațios mod. Mâna sau brațul, indiferent de poziția în care s-ar afla, nu poate fi mișcat din loc. Are întotdeauna ochii deschiși, dar nu clipește; capul îi este ridicat și privește în sus, dar nu în gol, ci cu o expresie plăcută, diferită de cea normală doar prin faptul că pare să se uite la un obiect îndepărtat. Nu respiră, dar pulsul îi bate în mod regulat.[45]

Din moment ce nu aveau noțiuni de medicină și psihologie, multe persoane au considerat că viziunile doamnei White sunt de la Dumnezeu. S-ar putea oferi o explicație naturală a acestor „experiențe transcendentale“? Ar putea să fi fost rezultatul unei tulburări neurologice precipitate de o stare emoțională? Criza epileptică începe de obicei cu un strigăt puternic, iar individul nu-și mai amintește apoi nimic. Doamna White nu își începea transa prin convulsii; starea ei fiziologică este mai apropiată de cea extatică, în care corpul este imobil și respirația e foarte redusă. Citând un anume dr. Wood, Canright spune că „atât extazul, cât și catalepsia pot coexista în aceeași persoană și pot alterna“. S-ar părea că intensitatea viziunilor sale a scăzut pe măsură ce a înaintat în vârstă: spunea de multe ori că revelațiile sale vin de la o voce sau de la cineva care vorbește cu ea, adăugând că a fost „instruită“. În prima parte a vieții, afirma întotdeauna: „Am văzut“.

Biserica Adventistă acceptă atât Biblia, cât și scrierile și viziunile doamnei White drept „cuvânt“ al lui Dumnezeu. La data de 7 februarie 1871, Conferința Generală a bisericii anunța următorul lucru: „Noi reafirmăm încrederea noastră deplină în mărturiile date bisericii de către sora White, ca fiind învățătura Duhului Sfânt“[46].

În 1914, publicațiile bisericești declarau că Ellen White a manifestat „Duhul profeției“ și că era „un profet al lui Dumnezeu“[47]. Mulți au mers chiar până acolo încât au pretins, asemenea lui

G.A. Irwin, președinte al Conferinței Generale vreme de mai mulți ani, că „Duhul profeției este singurul interpret infailibil“ al Bibliei și că „prin acest mijloc, Cristos dă adevăratul sens al propriilor sale cuvinte“[48].

Doamna White a susținut această interpretare a activității sale spunând: „În timpurile din vechime, Dumnezeu le-a vorbit oamenilor prin gura profeților sau a apostolilor. În zilele acestea, El le vorbește prin mărturiile Duhului Său“[49] și, de asemenea: „Nu un muritor supus greșelii, ci Dumnezeu este Cel care a vorbit“[50]. Se presupune că acest lucru este valabil pentru *toate* scrierile sale! Nu sunt cuvintele ei, ci ale lui Dumnezeu. „Eu vă prezint ce mi-a arătat Domnul. Nici un articol scris de mine în publicații nu exprimă doar ideile personale“; ele sunt mai degrabă „razele prețioase de lumină care strălucesc, venind de la tronul Său“[51].

A fost Ellen White o plagiatoare?

Acum pare foarte clar că ceea ce Ellen White considera rezultatul revelațiilor divine era de multe ori cea mai rudimentară formă de plagiat. Se poate demonstra că multe dintre scrierile sale sunt preluate în totalitate de la alți autori. Cercetătorii i-au comparat textele cu ale altora și au descoperit că a împrumutat foarte mult material fără să apeleze la ghilimele sau la note

de subsol, susținând tot timpul că este vorba despre „cuvântul lui Dumnezeu“, care i-a fost transmis în cadrul unei viziuni sau transe.

Un observator generos ar putea spune că doamna White a citit diverse scrieri, că acestea i-au pătruns în subconștient și că au revenit în starea de transă. Dacă așa e, înseamnă că nu sunt de origine divină. Atât Ellen, cât și soțul său, James, au negat în repetate rânduri că a citit vreo carte sau că a folosit cărți drept sursă pentru „inspirațiile“ sale. Ea spune: „Deși sunt la fel de dependentă de ajutorul Duhului lui Dumnezeu atunci când îmi scriu viziunile, ca și atunci când le primesc, totuși cuvintele pe care le folosesc sunt ale mele, cu excepția acelora care sunt rostite de un înger și pe care le delimitez între ghilimele“[52]. Soțul ei, care i-a editat scrierile, a insistat că afirmațiile ei *nu* se regăsesc în cărțile altora.

O a doua concluzie la care s-ar putea ajunge este faptul că Ellen White a împrumutat cu bună știință de la alți autori fără să îi menționeze – cea mai flagrantă formă de plagiat. Această acuzație a fost adusă de unii dintre cei care au părăsit recent Biserica Adventistă, în special Walter T. Rea, Ronald L. Numbers și Douglas Hackleman, și a provocat destul de multă agitație.[53] Acum avem instrumentele care ne permit să testăm afirmațiile unui profet. După moartea sa, s-a descoperit că Ellen White avea o bibliotecă impresionantă. Când comparăm scrierile sale cu ale altora, este clar că multe dintre cărțile, articolele, scrisorile,

mărturiile și jurnalele scrise pe o perioadă de 70 de ani sunt pline de plagiate. De multe ori, începe o mărturie sau un paragraf cu „am văzut“ sau „mi s-a arătat“, dând de înțeles că a avut o viziune. Cu toate astea, pasajele care urmează sunt, în general, preluate de la alți scriitori. Chiar și atunci când Cristos sau o „călăuză angelică“ îi vorbeau într-o viziune, „cuvintele“ lor proveneau de la alți autori. Totuşi, Ellen White insista tot timpul că pasajele conținute în viziunile sale nu sunt o „producție umană“ și că „ideile [ei] au fost scrise independent de cărțile sau de părerile altora“[54].

Douglas Hackleman afirmă că Ellen White a fost uneori pusă în fața asemănărilor dintre ceea ce ea pretindea că este un mesaj divin și scrierile altora, însă nega de fiecare dată că s-ar fi inspirat din ele. Intr-o scrisoare din 13 iulie 1847 către Joseph Bates, care remarcase asemănările dintre „teza ușii închise“ și ideile altui autor, Ellen White a negat că ar fi citit vreun articol de acest gen, insistând că nu e interesată de lectură, deoarece o astfel de activitate o „agită“.[55] Mulți ani mai târziu, un alt adventist, J.N. Anderson, observa asemănarea remarcabilă dintre *Paradisul pierdut* de John Milton, care descrie căderea omului în păcat, și viziunea ei despre „marea controversă“ care a culminat cu volumul *Marea controversă* din 1858.[56] Când a fost confruntată cu această asemănare, a negat că l-a citit vreodată pe Milton, dar cercetători recenți au arătat că există extrem de puține diferențe între viziunea din *Paradisul pierdut* și cea a lui Ellen White. Un

critic îngăduitor (sau sarcastic) ar putea spune că atât Milton, cât și White au primit aceeași viziune de la Dumnezeu „în mod independent“; însă Milton nu a pretins niciodată că ar fi avut revelații divine, marele său poem fiind bazat pe imaginație artistică și creativă. Hackleman mai arată că există asemănări mari între *Marea controversă* și o carte similară publicată de G.H.L. Hastings.[57] Cartea lui Hastings a fost recenzată în *Adventist Review* și *Sabbath Herald*, publicate de către soțul ei, așa că s-ar putea spune că probabil Ellen White era familiarizată cu ea. În plus, pentru a susține teza că Ellen White era o plagiatoare, Canright relatează că o adventistă a văzut-o la un moment dat pe doamna White copiind dintr-o carte pe care o ținea în poală și că, atunci când cineva a intrat în cameră, a acoperit cartea până când persoana respectiva a plecat, după care și-a reluat activitatea.

Au fost aduse și alte acuzații la adresa lui Ellen White: că a obținut mari sume de bani prin vânzarea cărților; că și-a revăzut textele, ceea ce înseamnă că nu puteau fi cuvântul infailibil al lui Dumnezeu; că scrierile ei au fost editate, corectate și compilate de membrii personalului ei etc. Toate aceste lucruri ar fi fost ceva normal dacă n-am fi avut de-a face cu o persoană care pretinde că este „profet al Domnului“. Criticii au subliniat, de asemenea, că Ellen White a făcut o serie de predicții bazate pe „viziunile sale divine“, care nu s-au adeverit până la urmă. De exemplu, în timpul Războiului Civil, a profețit că

războiul va fi un eșec și că sclavia nu va fi abolită. De asemenea, a susținut vegetarianismul și a interzis consumul de carne. Totuși, s-a spus că aceasta a consumat carne în secret toată viața. Toate aceste lucruri indică fără îndoială faptul că Ellen White era un om ca oricare altul, nu un mesager al lui Dumnezeu, ci o persoană supusă greșelii.

Morala poveștii e aceea că suntem că destul de aproape de perioada în care a trăit Ellen White pentru a-i putea vedea înclinațiile și neputințele, în timp ce profeții și sfinții din vechime, care au fost divinizați de generațiile ulterioare de credincioși, sunt cu mult în afara puterii de pătrundere a binoclului nostru istoric. Faptele lor s-au adâncit într-un trecut aflat dincolo de privirea noastră scrutătoare: ideea că s-ar fi comportat asemenea lui Ellen White nu se află dincolo de domeniul plauzibilității.

Profeţii mincinoşi

În urma lecturii acestui capitol, cel care crede în religiile ortodoxe ar putea ajunge la concluzia că toți sunt „profeți mincinoși“ care pretind că au fost aleși de divinitate. Prin urmare, am putea folosi aceeași concluzie pentru a întări credința în profeții Vechiului și Noului Testament? Dimpotrivă: dacă autenticitatea profeților moderni este discutabilă, de ce să nu aplicăm același standard al scepticismului critic și în cazul

celor din vechime? Desigur, sursele istorice sunt neclare, și o mare parte din ele s-a pierdut: dar această situație ar trebui să ne facă să ne îndoim și mai mult de afirmațiile vechilor profeți. Se pot observa procese similare: profeți autoproclamați care pretind că vorbesc în numele lui Dumnezeu și o mulțime credulă care, în cele din urmă, îi acceptă. Ulterior, se creează o biserică autoritară care să asigure supraviețuirea mesajului lor. Dacă s-a întâmplat în cazul lui Joseph Smith și al lui Ellen White, de ce nu s-ar fi întâmplat și la începuturile iudaismului, creștinismului și islamului?

Nu cred că putem spune că *toți* profeții, mediumii și clarvăzătorii sunt sau au fost șarlatani cu bună știință. S-a putea ca mulți să fi crezut cu adevărat că au puteri speciale; din cauza acestei convingeri sincere, i-au putut convinge și pe alții. O persoană care suferă de psihoză poate fi atât de convinsă de realitatea sistemului său delirant, încât nu există nici o fisură în structura creată. De fapt, se pot identifica diferite caracteristici psihologice: (l) în unele cazuri este vorba despre șarlatanie clară; (2) în altele, se manifestă o șarlatanie parțială în perioade de criză sau de diminuare a credinței; (3) iar în altele, persoana poate să creadă sau să creadă pe jumătate în puterile sale divine, dar acest lucru să se datoreze unei tulburări grave emoționale sau delirante. Mulți profeți bărbați sau femei care au apărut în istorie au fost schizofrenici sau sufereau de alte tulburări mentale; credeau cu adevărat că

au avut viziuni de la Dumnezeu. Cu toate astea, nu i-a crezut nimeni, deoarece nu aveau suficient talent pentru a-i convinge pe alții de autenticitatea lor.

Există însă persoane care au întemeiat mișcări religioase ce au supraviețuit morții lor. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Mary Baker Eddy a fondat Biserica Ştiinței Creștine, care se baza pe interpretarea Bibliei oferită de ea. Adepții săi cred că fiecare cuvânt al său este revelație inspirată de Dumnezeu. Această confesiune neagă existența bolilor și consideră că nu sunt decât o eroare a minții. Practicanții științei creștine se roagă adesea ca alternativă la medicină; biserica se bazează pe interpretări biblice și pe cuvântul revelat al lui Mary Baker Eddy.

Charles Taze Russell, un comerciant din Allegheny, Pennsylvania, a pus bazele organizației religioase Martorii lui Iehova. El susținea că mileniul a început în 1873, apostolii s-au ridicat în 1878 și sfârșitul lumii se va petrece în 1914. Russell a predicat că el e îngerul la care se face referire în Ezdra și că reprezintă al șaptelea mesager al bisericii. De la moartea sa, conducătorii mișcării pe care a inițiat-o au profețit sfârșitul lumii și continuă să atragă adepți. Armaghedonul va avea loc, afirmă ei, de îndată ce lucrarea Martorilor se va încheia, iar acest moment va fi urmat de mileniul în care păcătoșii vor avea o a doua șansă la mântuire. Sloganul lor este declarația „milioane de oameni care trăiesc acum nu vor muri niciodată“.

În secolul XX, au apărut alți profeți care pretind că au revelații divine; reverendul Moon, de exemplu, în urma unei revelații avute în Coreea când era tânăr, a creat în cele din urmă Biserica Unificării. Solul fertilizat de Biblie este atât de bogat, încât profeții autoproclamați sunt întotdeauna gata să răsară. Majoritatea acestor culturi nu se dezvoltă până la capăt, însă unele își sădesc rădăcinile adânc în generațiile următoare, iar influența lor crește și se dezvoltă. Credincioșii sunt dispuși să renunțe la toate facultățile lor critice în speranța de a obține pacea transcendenței. În unele cazuri extreme, profetul a fost urmat până la moarte, după cum s-a întâmplat cu sute de oameni care s-au lăsat pe mâna reverendului James Jones în Guyana și s-au sinucis. Jones folosise tot felul de trucuri paranormale pentru a-și convinge adepții că divinitatea vorbește prin el.

Începând sub forma unei secte sau a unui cult și inițial respinsă de majoritatea oamenilor, instituția fondată în numele profetului supraviețuiește în inimile adepților săi. În cele din urmă, se poate transforma într-o biserică, iar loialitățile sunt hrănite și încurajate, la fel ca într-o familie sau într-o națiune. Profetul este considerat de generațiile ulterioare un „mesager al lui Dumnezeu“. Întrucât foarte multă lume a crezut și crede în profeția divină, nu ar trebui să fim surprinși de aceste fenomene recurente. Ele vor persista până când întregul fundament al profeției și revelației este pus la îndoială de

raționalitatea sceptică și de cercetarea științifică. Totuși, cei care fac acest lucru în mod liber și deschis riscă întotdeauna să aibă parte de ostilitatea, dușmănia și presiunea credincioșilor, care, atunci când dobândesc suficient control politic, îi țintuiesc de obicei la stâlpul infamiei pe cei care îndrăznesc să le pună la îndoială credințele indiscutabile.

Concluzie: reevaluarea argumentului revelaţiei

Argumentul revelației este esențial pentru multe religii. A pătruns Dumnezeu în istoria omenirii în diferite momente din trecut? S-a arătat unor oameni alesi de el? A comunicat Dumnezeu mesaje către aceste persoane și ne-au fost oare mesajele sale transmise cu exactitate?

Afirmația că există un Dumnezeu care comunică cu omul este o afirmație empirică: putem să examinăm conținutul său factual pentru a determina forța probelor și probabilitatea adevărului său.

În vederea examinării „logicii“ argumentului revelației, să ne lămurim mai întâi cât de multe dovezi sunt necesare pentru a putea accepta afirmația că revelația divină este adevărată. Argumentul revelației este un argument cvasiinductiv; în general, are următoarea formă. (1) O anumită ființă divină (Iehova, Allah, Dumnezeu Tatăl etc.) s-a manifestat unor indivizi

aleși (un profet, un ucenic sau un sfânt) și ne-a comunicat mesaje unice prin ei. Dumnezeu și-a făcut prezența și intențiile cunoscute fie direct, fie prin intermediul unui trimis: un înger, Duhul Sfânt sau chiar fiul său Isus. (2) Mesajele transmise sunt sub formă de adevăruri, spuse, porunci sau interdicții. Acestea sunt considerate obligatorii și se presupune că ne guvernează credințele și comportamentul moral. (3) Realitatea revelațiilor lui Dumnezeu se bazează însă pe mărturii umane. Se susține că unii profeți au fost martori ai prezenței divine și/sau au primit informații despre intențiile lui Dumnezeu. Revelațiile divine sunt fenomene relativ rare, motiv pentru care cunoștințele pe care le avem despre ele sunt în mare parte istorice. (4) Totuşi, pe baza acestor presupuse revelații, se deduce că Dumnezeu există. Argumentul revelației este astfel folosit pentru a demonstra că există o ființă divină și că și-a făcut cunoscute intențiile omului.

Am discutat diverse cazuri ale unor revelații considerate sacre de diferite tradiții religioase, așa cum au fost relatate în texte asociate cu Moise, Isus, Pavel, Mahomed, Joseph Smith și Ellen White. Ar trebui să le socotim de inspirație divină? Oare revelațiile mai noi sunt superioare celor care au o vechime mai mare, sau viceversa? Conform creștinilor, multe dintre revelațiile Noului Testament le înlocuiesc sau le modifică pe cele ale Vechiului Testament. Revelațiile coranice, susțin musulmanii, ar trebui să le completeze și să le depășească pe cele ale

iudaismului și creștinismului. Revelațiile mormone le completează pe cele din Vechiul și din Noul Testament (deși mormonii resping islamul), dar sunt respinse de alte biserici creștine.

Există vreo explicație pentru caracterul contradictoriu al revelațiilor? De vreme ce Dumnezeu s-a revelat în momente diferite în istorie, probabil că a trebuit să trimită mesaje diferite. Dar care ar trebui să fie ghidul nostru suprem? Poate că ar trebui să comparăm revelațiile și să le acceptăm numai pe cele care predomină? De exemplu, Moise, Mahomed și Joseph Smith au practicat poligamia și au susținut că e acceptată de Dumnezeu. Să însemne că apărarea monogamiei de către creștinism ca singura formă legitimă de căsătorie este greșită? Ale cui revelații sunt autentice și ale cui sunt îndoielnice? Este neliniștitor când Dumnezeu vorbește în atât de multe limbi și în atât de multe feluri, când are sisteme alternative de preoție bazate pe diferite tradiții revelate și când oferă diferite seturi de reguli și interdicții. Care dintre ele exprimă cuvântul *autentic* al lui Dumnezeu și care nu? Ar trebui să acceptăm ce spun Vechiul Testament, Coranul, Cartea lui Mormon, Ellen White, Maria Baker Eddy, reverendul Moon și toți ceilalți care au pretins că au avut revelații divine? Sau ar trebui să fim selectivi și să argumentăm, la fel ca aproape toate sistemele religioase, că doar *unele* revelații sunt adevărate? Creștinii îl consideră pe Mahomed un profet

mincinos, care a negat că Isus este fiul lui Dumnezeu. Astfel, contradicțiile interne din întregul corp al presupuselor revelații divine sunt dificil de reconciliat.

Consider că *nici una* dintre afirmațiile legate de revelație nu ar trebui să fie socotită veridică pentru un alt motiv, și anume pentru faptul că încalcă flagrant anumite canoane elementare atât ale bunului-simț, cât și ale dovezilor inductive, așa cum ultimele sunt folosite în viața obișnuită și în știință. Din nefericire, credința în revelație este adesea considerată a fi imună la cercetarea critică. Credința unei persoane este de obicei bazată pe originile sale etnice (excepția fiind convertirea) și, de obicei, acceptăm tradițiile strămoșilor noștri și le respingem pe cele ale altor grupuri. Astfel, este adesea dificil să examinăm bazele credinței religioase în mod obiectiv. Cu toate astea, o serie de aspecte critice pot și ar trebui să fie luate în considerare.

Ne putem gândi la câteva întrebări-cheie. În primul rând, revelația *chiar* s-a produs așa cum s-a relatat? (1) Câte persoane au asistat la eveniment și pot atesta că a avut loc? Din câte cunoaștem, Moise, Mahomed și Smith au fost fie singuri când au avut experiențele ori le-au trăit în mod subiectiv. (2) Cine a înregistrat prima dată mărturia revelației? S-a pierdut ceva din povestea inițială? A fost transmisă printr-o tradiție orală? A fost distorsionată de propagandiști în favoarea credinței? Biblia și Coranul au suferit unele transformări, astfel încât cercetătorii au pus la

îndoială integritatea materialului care a supraviețuit. (3) Cele mai importante întrebări la care ar trebui să se răspundă în cadrul evaluării oricărei mărturii referitoare la o revelație sunt următoarele: au fost oare de față observatori obiectivi și imparțiali, persoane care pot să confirme manifestarea revelației? Există vreo dovadă fizică sau circumstanțială independentă în sprijinul unei astfel de mărturii? În nici una dintre situațiile precedente nu este îndeplinită această ultimă condiție, deși cei aflați preajma lui Mahomed și a lui Ellen G. White i-au observat uneori că intră în transă.

Ce anume constituie mărturie coroborantă adecvată? Există, desigur, mărturii bazate pe observația directă. Dar dacă profetul este singur atunci când trece printr-o astfel de experiență, ne putem întreba dacă mărturia sa este exactă, dacă a fost sincer, dacă suferă de tulburări psihosomatice, dacă a avut halucinații, dacă crede el însuși în ele. Este clar că relatările unor experiențe bizare și pur private trebuie să fie luate în considerare cu mare precauție. De-a lungul timpului, oamenii au văzut orice, de la elefanți roz la zâna măseluță, și e cert nu le putem accepta mărturiile doar pentru că așa zic ei. Pentru a putea da mai multă credibilitate unei mărturii cu privire la o revelație este nevoie de prezența unor martori oculari. Această coroborare independentă poate să fie de două tipuri. (1) O coroborare *slabă*, oferită de observatori aflați de față când cineva susține că aude voci, că are o viziune sau că e vizitat,

chiar dacă ceilalți nu au aceeași experiență. Cel puțin, persoanele prezente acolo pot mărturisi că profetul în cauză credea că are o experiență. În Faptele Apostolilor, se spune că cei prezenți pe drumul spre Damasc împreună cu Pavel au rămas fără cuvinte și au auzit glasul, dar nu au văzut nimic. Nu avem nici o confirmare independentă că așa s-a petrecut, din moment ce observatorii nu au fost numiți și nici mărturia lor nu s-a păstrat. În plus, nu se susține că au văzut ceea ce văzuse Pavel. (2) O coroborare *tare*, oferită de observatori care văd și aud aceleași fenomene. În nici unul dintre cazurile precedente nu există vreo mărturie suplimentară.

O altă întrebare care poate fi ridicată în legătură cu revelația este următoarea: *Cum* să *interpretăm* presupusa experiență, chiar și în cazul în care plecăm de la premisa că s-a petrecut? Există cel puțin două explicații posibile: (1) experiența este de origine divină și reprezintă un mesaj unic transmis de o divinitate sau de trimisul său persoanei care l-a primit sau (2) există explicații cauzale naturaliste pentru ceea ce s-a întâmplat. Care ar putea fi unele dintre aceste explicații naturale? Poate că persoana care a avut experiența (dacă era vorba de un fenomen complet privat și subiectiv) suferea de schizofrenie, de delir sau de psihoze. Poate că a confundat o experiență halucinatorie cu realitatea. Ştim din bogata literatură psihiatrică faptul că milioane de oameni suferă de stări delirante, dintre care mulți susțin că au auzit voci sau au

avut viziuni considerate de ei reale. Poate că profetul a avut o criză epileptică. Este dificil să se efectueze diagnostice medicale post-hoc, însă se pot efectua interpretări plauzibile și raționale ale „stărilor revelatoare“.

O altă explicație pentru o parte din comportamentul așa-numiților profeți religioși care pretind că au puteri extraordinare este faptul că unii ar putea să fi făcut apel la artele magiei și prestidigitației pentru a-și înșela adepții. Afirmațiile acestora că au avut revelații erau concepute pentru a trezi cutremurare și a păstra misterul. Dacă vechii împărați puteau să apeleze la autoritatea divină pentru hegemonia lor, de ce nu și profeții?

Apelul la revelația divină are puternice implicații politice. Un conducător poate să controleze mai bine o armată pe câmpul de luptă dacă cei care îl urmează cred cu tărie că se află în fruntea lor prin voința divinității. Acest lucru îl motivează pe profetul religios să recurgă la revelație ori de câte ori simte nevoia: porunca nu vine de la mine, insistă el, ci de la Dumnezeu. Aceasta este o modalitate perfectă de a sădi teroare în inima oamenilor simpli și de a impune loialitate și sacrificiu pentru sfânta cauză.

Este posibil ca apelul profeților la revelație să aibă la bază un amestec de cauze și motive: tulburări psihice, dorința de putere politică, câștig economic sau adulare. Chiar dacă, la început, profetul este vag convins că deține o misiune divină, în cazul în care este ulterior acceptat de

tot mai mulți oameni, ar putea fi motivat să-și continue eforturile de a-i convinge prin orice mijloace că primește mesaje de la divinitate. În cele din urmă, puterea, influența și faima pot deveni atât de mari, încât ispita de a continua înșelăciunea poate fi prea puternică pentru a-i rezista. Tendința de a avea experiențe transcendente se poate autoperpetua și, prin faptul că îi convinge pe alții de legătura sa specială cu divinitatea, poate ajunge să creadă că puterile sale sunt supranaturale. Această explicație a comportamentului profeților religioși pare să se potrivească mult mai bine cu datele decât orice altă noțiune fantezistă potrivit căreia Dumnezeu a coborât în istorie și le-a vorbit unor persoane alese.

Revelațiile sunt în mare măsură îngropate în nisipurile istoriei și astfel nu pot fi supuse analizei empirice definitive. Am propus doar câteva explicații alternative posibile. Dar putem să punem următoarea întrebare: cum ar trebui să tratăm afirmațiile unei persoane contemporane care spune că are revelații? Să presupunem că întâlnim un individ care susține că a vorbit cu Dumnezeu și că a primit de la acesta porunci speciale cărora trebuie să ne supunem cu toții. (Eu am mai întâlnit câteodată astfel de oameni pe la colțuri de stradă; poate că și tu.) Ce ar trebui să spunem despre un astfel de om? E nebun? Ar trebui să stea într-o instituție de boli mintale? Este un pericol pentru sine sau pentru alții? Ar trebui să tratăm totul cu lejeritate, ca pe o glumă

nevinovată? În cazul în care are un grup de discipoli ce îl urmează, ne-am putea întreba dacă reprezintă o amenințare pentru siguranța noastră. Ne-am putea întreba ce urmărește de fapt. Este un șarlatan? Dar dacă e un profet autentic? Poate că e trimisul lui Dumnezeu.

Există anumite teste ale legitimității sale cerute de bunul-simț. Dacă avem ocazia, am putea să verificăm următoarele lucruri: (1) Dacă presupusul profet a fost sau nu singur atunci când a vorbit cu Dumnezeu. Dacă nu era nimeni în preajmă, probabil că am râde de credulitatea adepților săi. (2) Dacă poate cineva să dovedească afirmațiile sale uimitoare. În cazul în care au existat martori oculari, sunt oare aceștia complicii săi? Dacă da, poate că sunt nesinceri. Este credibil vreunul dintre martori? Sunt observatori atenți, sunt obiectivi, sunt capabili să detecteze fraudele sau înșelăciunile? (3) Dacă pot fi oferite explicații perfect normale pentru presupusele experiențe de origine divină. A avut halucinații? A fost un tertip sau o glumă? Au fost ascunse microfoane și difuzoare care să explice faptul că a auzit voci? Consumă droguri?

Bunul-simț ne cere să dăm dovadă de precauție rezonabilă. Să dezvoltăm acest exemplu și să presupunem că „profetul“ insistă că e sincer și îți poruncește să-i dai toate bunurile tale lumești, să îți părăsești familia, să sacrifici totul, inclusiv viața, pentru el și cauza lui. Ce ai face? Ai fi pregătit să-l urmezi? Sau ai fi iritat din cauza nerușinării de care dă dovadă?

În mod surprinzător, nici unul dintre cazurile clasice de revelație nu satisface cerințele bunului-simț rațional. Am descoperit că mărturiile referitoare la revelația divină nu sunt coroborate.

Moise a fost singur când a susținut că s-a întâlnit cu Dumnezeu. Cel puțin ne-am putea întreba: este Pentateuhul cuvântul exact al lui Dumnezeu? A fost modificat și adăugit de generațiile ulterioare? Conform Bibliei, Moise a putut să-i convingă pe israeliți că este profetul Domnului și că are revelații, printre care acelea de a-și măcelări dușmanii fără reținere, totul în numele lui Dumnezeu. Dacă textul biblic are dreptate (și nu avem cum să știm asta), Moise le-a interzis tuturor să intre în cortul adunării sau să urce pe Muntele lui Dumnezeu (cu excepția lui Iosua), de unde a adus cele Zece Porunci. Din câte se pare, marea întâlnire a lui Moise cu Iahve de pe Muntele Sinai, în care lumea crede cu atâta înflăcărare, nu a avut nici un martor. De ce ar trebui să acceptăm că acest episod este demn de încredere?

Nici unul dintre autorii Noului Testament nu l-a cunoscut pe Isus în mod direct. Evangheliile sinoptice se bazează pe relatări contradictorii care au circulat pe cale orală și care au fost mai târziu adunate și elaborate de propagandiștii unei noi credințe. Mărturiile cu privire la presupusele fapte miraculoase ale lui Isus nu au fost confirmate de observatori independenți sau imparțiali. La fel și în cazul experienței lui Pavel

de pe drumul spre Damasc: numai el l-a întâlnit cu Isus și nimeni nu poate confirma în mod independent adevărul afirmațiilor sale.

Mahomed a fost la rândul său singur atunci când l-a întâlnit prima dată pe îngerul Gabriel. După aceea, s-a dus acasă pentru a-i spune soției. Deși ea i-a acceptat mărturia, Mahomed nu a reușit inițial să-și convingă apropiații că are o misiune divină, iar aceștia l-au batjocorit. Numai după ce a cucerit un oraș din apropiere, a putut să se întoarcă și să-și supună poporul. Cu toate acestea, întreaga credință islamică se bazează pe experiențele extatice ale lui Mahomed.

Joseph Smith a primit revelații de la îngerul Moroni, fiul lui Mormon, pe un deal din apropierea casei sale și anterior într-o dumbravă de peste drum. Dar aceste revelații nu au fost confirmate.

Există un al patrulea criteriu pe care ar trebui să îl aplicăm în cazul tuturor mărturiilor, mai ales când se face apel la ele în sprijinul unor afirmații extraordinare care sunt contrare experiențelor anterioare: afirmațiile extraordinare necesită dovezi extraordinar de solide. Relatările martorilor oculari sunt deseori confuze. Acest lucru este evident mai ales atunci când o situație e încărcată de entuziasm și de emoție. În cazul în care există o voință puternică de a crede, tindem să denaturăm faptele în favoarea persoanelor implicate. Acolo unde este prezentă o

personalitate charismatică puternică, capacitatea sa de a influența și de a convinge poate fi mult accentuată.

Cred că ar trebui să fim extrem de precauți cu privire la toate afirmațiile făcute în așa-numitele cărți sacre. Acestea nu au fost coroborate în mod corespunzător. Dovezile aduse în sprijinul lor se bazează pe zvonuri și adesea viziunile sau revelațiile se reduc la o mărturie ce are la bază un vis. Oamenii din vechime erau dispuși să accepte astfel de mărturii ca atare, fără o cercetare exhaustivă. Narațiunile despre revelații erau scrise de susținători dedicați care credeau în ele și care încercau să-i convingă și pe alții să facă același lucru. Nu au fost scrise de persoane neutre, obiective sau imparțiale care încercau să descopere adevărul. Prin urmare, ar trebui să fim extrem de precauți cu privire la afirmațiile făcute în numele revelației.

XI
EXISTĂ DUMNEZEU? DIVINITATE ŞI EFEMERITATE

Cărțile sacre sunt expresii ale năzuinței umane de a cuprinde necunoscutul; ele reprezintă un efort de a postula ceva ce transcende existența omenească și se află dincolo de această lume. Poate că Moise, Isus, Mahomed și profeții minori (indiferent cât de șarlatani ar fi fost) au întrezărit totuși o „realitate ultimă“. Deși Moise nu s-a întâlnit cu Dumnezeu „față către față“ (aceasta este o concepție antropomorfă a divinității), putem întreba: există vreo ființă sau vreo realitate dincolo de lumea cunoscută la care Moise a avut acces? Să fi fost Cristos conștient de adâncul ființei atunci când vorbea despre „Împărăția cerurilor“ sau despre „Tatăl ceresc“? Oare Mahomed, prin veneraţia sa pentru Allah, a simțit cumva măreția eternității? Sunt aceste revelații doar expresii metaforice sau simbolice imperfecte ale vreunei dimensiuni numenale ultime a existenței? Suntem noi, muritorii obișnuiți, închiși în lumea experienței, suntem limitați de organe senzoriale ce nu pot percepe decât lucrurile cu care intră în contact? Suntem mărginiți de un cadru logic care ne obligă să elaborăm distincții conceptuale și să tragem

concluzii raționale cărora le lipsește esența realității supreme? Cât de limitate sunt eforturile noastre de a manipula lucrurile și de a le testa experimental prin folosirea metodelor de predicție și de control? Este această realitate numenală inaccesibilă percepțiilor, inferențelor sau predicțiilor normale, precum și metodelor obișnuite de verificare și de validare? Asta susțin de obicei misticii și profeții religioși. Am adus deja mai multe obiecții afirmațiilor acestora în favoarea realității unor entități divine nedeterminate și a revelațiilor, care sunt bazate pe mărturii neconfirmate.

Totuși, chiar dacă respingem elementele mitologice și istorice ale religiei ca fenomen pur uman, am putea să ne întrebăm dacă există ceva ce nu e în această lume, ci se găsește în afara sa și îi este fundament. Putem considera că această ființă e „divină“, „numenală“ sau „sacră“? Este aceasta, în ultimă instanță, realitatea pe care a surprins-o experiența religioasă, dându-i o expresie atât de incoerentă sau de neclară? Este această intuiție religioasă primordială un impuls autentic în măsura în care poate întrezări transcendența? Oare singura greșeală a profeților și misticilor a fost faptul că au încercat să-i dea formă umană, în condițiile în care este de nedescris?

Iar acum vine vechea întrebare: ce putem afirma nou astăzi, având în vedere numeroasele încercări milenare de a înțelege natura divinității? Poate fi cunoscută? Putem valida sau demonstra

existența sa? Cât de largă și de pătrunzătoare e cunoașterea umană? Are dreptate teistul în convingerea lui că o astfel de ființă supranaturală există, oricât de incomprehensibilă ar putea fi pentru categoriile noastre obișnuite de înțelegere? Ar trebui să adoptăm poziția ateului și să negăm adevărul poziției teiste, insistând că este lipsită de sens și fără fundament rațional sau empiric? Sau ar trebui, în schimb, să adoptăm perspectiva agnosticului, susținând că existența lui Dumnezeu este încă o întrebare deschisă și că nu putem nici s-o afirmăm, nici s-o negăm?

Eforturile teiste de a sonda adâncurile existenței încep de obicei cu „misterul ființei“ și apoi merg până la o ființă necesară care este cauza primă, proiectantul sau creatorul universului. Întrebarea familiară adresată de Heidegger este aceasta: de ce există ceva mai degrabă decât nimic? Cum putem explica existența în general? Teiștii răspund că există o ființă care a creat realitatea. Altfel, cum ar putea exista ordine, regularitate și legi cauzale în univers? Din nou, teistul postulează o ființă responsabilă pentru ordinea întâlnită.

Teologii și filozofii care sunt uimiți de marele mister al ființei caută să-și rezolve dilema prin introducerea unui principiu etern aflat în afara și la originea universului. Obiecția imediată pe care o ridică scepticul la o astfel de posibilitate este dacă are sens să se „explice“ universul prin recursul la un Dumnezeu aflat în afara sa. El întreabă: putem defini un astfel de „Dumnezeu“

incognoscibil? Indiferent dacă Dumnezeu există sau nu, este greu să ne dăm seama despre ce vorbim până când nu precizăm la ce se referă *Dumnezeu*.

Tradiția clasică folosește termenul *Dumnezeu* cu referire la un creator „omnipotent“, „omniscient“ și „omnibenevolent“, imanent, deși transcendent, o ființă personală ce are unele relații cu omul. Avem vreun temei pentru a crede că există o astfel de ființă? Această afirmație nu pare să fie justificată de probe temeinice. Ne-am ocupat deja de diferite eforturi de a susține credința într-un astfel de Dumnezeu făcând apel la tradiție, emoție, autoritate, credință, misticism sau revelație – toate dovedindu-se nefundamentate. Dar ce putem spune despre încercările filozofice și teologice de a dovedi existența lui Dumnezeu prin argumente demonstrative? Din cauza neclarității lucrurilor la care ne referim, poate că nu vom rezolva sau ocoli niciodată această problemă. Poate că singura poziție logică este cea a agnosticului, care susține că problema existenței lui Dumnezeu este viciată de problema sensului termenilor folosiți, poticnindu-ne pe terenul ininteligibilității și neputând să spunem pe cine sau ce căutăm decât în cel mai vag sau mai incoerent mod.

De ce dezordine şi haos?

Cu toate astea, propun să reexaminăm problema existenței lui Dumnezeu. Dar voi face asta ridicând o altă problemă ontologică la fel de dificilă: nu de ce există lucruri în general sau de ce există ordine în univers, ci de ce lucrurile se *schimbă* și de ce există *dezordine*? Putem observa în mod direct că lucrurile trec printr-un proces constant de transformare: atât la nivel fizic, cât și biologic ele se produc și apoi se sting. De ce ar trebui să existe vremelnicie, efemeritate, evoluție, creștere, degenerare și descompunere? De ce lucrurile nu durează pentru totdeauna? De ce un organism ce și-a atins potențialul deplin este uneori doborât și distrus? Floarea crește și își deschide petalele glorios, dar se ofilește și moare. Mânzul se naște, învață rapid să alerge și se dezvoltă într-un armăsar frumos, dar apoi se instalează senescența și, în cele din urmă, moare. Curcubeul splendid strălucește pentru câteva clipe, după care dispare. Un vulcan poate să fie activ timp de decenii sau secole, dar apoi să devină inactiv. Nenumărate specii au avut zile de glorie sub soarele acestei planete, pentru ca mai apoi să dispară şi să fie descoperite de paleontologi și geologi. O ploaie de meteoriți strălucește prin ceruri de milenii, întâlnește în cele din urmă o planetă îndepărtată și se mistuie în flăcări la intrarea în atmosfera acesteia. Astronomii ne spun despre nașterea și moartea unor sori și galaxii îndepărtate. Universul

manifestă un proces continuu de schimbare. Nu poți să intri în același râu de două ori, observa Heraclit.

În viața fiecăruia dintre noi există o năzuință profundă după permanență, mai ales atunci când ne confruntăm cu caracterul contingent al întreprinderii umane. Incertitudinea și ambiguitatea umbresc condiția umană. Viitorul nu numai că nu e fix, dar e adesea lipsit de logică sau de rațiune; neașteptatul și bizarul se manifestă fără avertizare. Un copil este lovit de o boală incurabilă; o tornadă decimează un oraș, omorând sute de oameni nevinovați, inclusiv preotul și întreaga sa congregație adunată la rugăciune. Un accident absurd de automobil paralizează în mod neașteptat un atlet olimpic. O națiune este învinsă în război și distrusă, așa cum s-a întâmplat cu vechea Cartagină, care a dispărut de pe hartă. Cele mai bine gândite planuri pot deseori să nu se împlinească. Dintr-o asemenea perspectivă, universul pare haotic, imprevizibil, nedeterminat. Aceasta poate fi doar din perspectivă umană, ni se spune, deoarece *trebuie* să existe o unitate mai profundă a tuturor lucrurilor. Dar o astfel de noțiune nu exprimă decât o presupunere umană, o speranță pioasă, deoarece realitatea brută a naturii indică prezența unei polarități: ordinea și dezordinea există laolaltă.

În unele culturi umane schimbarea este mai evidentă decât în altele. Cultura contemporană are avantajele cercetării istorice comparative. Arheologii și antropologii au descoperit ruinele

unor orașe impresionante din trecut, care sunt o mărturie elocventă a speranțelor și visurilor ce au fost spulberate. Prin urmare, nu ne putem face nici o iluzie în privința propriei noastre finitudini. Ființele umane încearcă să-și imortalizeze eroii și geniile și chiar îi ridică pe unii la rangul de sfinţi: Beethoven și Pindar, da Vinci și Pericle, Lincoln și Platon, Ioana d'Arc și Sf. Francisc, Buddha și Isus. Câțiva sunt ridicați la statutul de divinitate, iar frumusețea și înțelepciunea moralei lor sunt considerate nemuritoare și divine. Cu toate astea, ar trebui să fie clar civilizației noastre, dacă nu celor din trecut, că tot ce clădește omul intră pe scena istoriei, își are momentul de glorie și, în cele din urmă, este înlocuit sau dispare. Oare declinul Romei s-a datorat apariției creștinismului, invaziei vizigoților și hunilor, sau otrăvirii cu plumb provocate de vasele din plumb în care romanii își găteau și din care mâncau?

Drama istoriei umane dezvăluie fragilitatea existenței speciei noastre, a personalităților individuale și a artefactelor culturale pe care le-au creat. Cât de repede trece timpul! Nu demult eram tineri, visând și imaginându-ne un viitor minunat, și acum îmbătrânim. Când privim înapoi, ne aducem aminte de oamenii pe care i-am cunoscut și iubit și care nu mai trăiesc: rudele și prietenii noștri, oamenii cu care am lucrat și ne-am jucat. Potopul timpului ne va înghiți pe toți. Frumusețea și puterea sunt de scurtă durată; momentele de plăcere și melancolie părăsesc repede scena. Cu ce rămânem acum, dacă nu cu

amintirea zilelor prețioase din anii scurși, cu bucuriile și realizările noastre, cu suferințele și durerile noastre? Nu putem trăi fixați asupra trecutului, deoarece suntem întotdeauna cuprinși de urgențele prezentului, precum și de oportunitățile și cerințele viitorului care se apropie.

Unele societăți sunt destul de stabile și se schimbă lent. Se fac eforturi constante, în special de către clasele favorizate, pentru a-și consolida instituțiile și a-și ridica monumente din piatră. Şi totuşi, casele pe care le construim, obiectele de artă pe care le cumpărăm și monumentele la a căror ridicare contribuim se vor degrada la fel ca pietrele funerare din vremurile de altădată și, în cele din urmă, vor zăcea risipite prin cimitire străvechi, neîngrijite și necurățate. Toate eforturile umane vor eșua în ultimă instanță, așa cum ploile și degradarea, rugina și eroziunea înfrâng în cele din urmă orice bariere pe care încercăm să le ridicăm împotriva valurilor timpului. Ridurile de pe fețele noastre pot fi netezite de cele mai bune eforturi ale cosmeticienelor și chirurgilor esteticieni, dar vor apărea altele. Prevenirea schimbării nu este posibilă nici pentru comunități, nici pentru indivizi. Faptele atotprezente cu care ne confruntăm sunt caracterul precar al condiției umane, volatilitatea dorințelor, natura provizorie a tuturor planurilor și instituțiilor umane.

Unele ființe umane încearcă să nege năvala schimbării. Căutarea religioasă iluzorie este

alimentată de setea de longevitate și permanență. Oamenii își doresc să prelungească plăcerile existenței, să extindă frumusețile experienței, să rețină pentru totdeauna elocvența evenimentelor memorabile. Există o căutare continuă a veșniciei, un zbor spre atemporalitate, în care ne imaginăm că ne vom elibera de sub tirania timpului și în care putem să perpetuăm forme ce exprimă ordine perfectă și noblețe desăvârșită. Această căutare este cea pe care Platon, Moise, Isus, Augustin și Mahomed au încercat s-o consacre. Teologii ne spun că există o ordine mai adâncă a tuturor lucrurilor și că, deși universul e dominat de curgere și vremelnicie, nu putem nega existența unei armonii fundamentale. Dar această perspectivă nu e oare decât o supoziție introdusă pentru a ne potoli anxietatea, pentru a depăși teama de neant și pentru a alina durerea morții? Oare speranța pe care ne-o punem în lucrurile nevăzute poate fi susținută de dovezi?

Privind lumea din jurul nostru, vedem ceea ce pare a fi dezordine, neregularitate, deviere și variație. Credinciosul subliniază regularitatea, periodicitatea și cauzalitatea ce se pot observa. Avem motive suficiente pentru a crede că în natură există ordine și structură. Dar, în același timp, universul se dovedește a fi pluralist. Căci, pe lângă armonie, putem găsi și dizarmonie: există regularitate, dar și neregularitate, stabilitate, dar și variabilitate. Date fiind anumite condiții cauzale, putem prezice probabilitatea manifestării unor consecințe particulare. Dar

aceasta este o formă de necesitate ipotetică, nu absolută. Desigur, există regularități sezoniere recurente, continuități periodice, ritmuri pulsante, iar acestea pot fi descrise și reprezentate grafic. Însă există, de asemenea, discontinuități, fluctuații, dislocări, schimbări, transformări, opriri, divergențe și abateri de la normele așteptate. John Dewey considera că trăim într-un „univers precar“.

Trebuie să ne ferim de categoriile antropomorfe. De ce ar trebui să vedem în natură propriile incertitudini și nehotărâri? Cum putem spune că ordinea s-a prăbușit sau este limitată sau că există haos de vreme ce orice se petrece pare să urmeze tipare cauzale legice? Faptul că suntem derutați de evenimentele neprevăzute și bizare înseamnă că natura este echivocă în legătură cu ceea ce se va întâmpla? Din punctul de vedere al fizicii și astronomiei, este dificil de observat dezordine în univers, deoarece cosmosul pare să se comporte în funcție de legi imuabile și universale.

Desigur, astăzi nu se poate argumenta cu ușurință în favoarea unui univers strict determinist, având în vedere descoperirile din mecanica cuantică și însemnătatea evoluției ca principiu-cheie în interpretarea universului. În plus, se pune întrebarea: chiar dacă admitem faptele evidente ale schimbării, nu există legi care guvernează procesele universului, nu sunt ele fixe și nu se află la baza schimbării? Există oare permanență sub vremelnicie? Parmenide, Platon

și alții au crezut că da și au postulat un fundament intelectual: formele atemporale și *principiul* schimbării se află dincolo de schimbare. Nu ne conduce oare rațiunea direct către acel adevăr? Dar, dacă este așa, cum se poate explica participarea particularului la universal? întreba Platon. Platonicienii au avut mari dificultăți în a explica schimbarea și a existat chiar o tendință de a i se nega realitatea. De fapt, lumea nestatorniciei a devenit doar un ordin secundar sau inferior al ființării, existând numai datorită esențelor care guvernează schimbarea. Totuși, schimbarea este un dat empiric. Biroul pe care scriu acum este deja scorojit și zgâriat și va avea nevoie de un nou strat de șelac. Într-o zi va ajunge în șemineu sau într-o grămadă de gunoaie, la fel ca hârtia și cerneala… și mă voi stinge chiar și eu. Deși persistă și au o structură materială, obiectele se vor degrada în timp. Cum putem explica procesele de schimbare? Nu putem nega realitatea schimbării, deoarece pare să fie omniprezentă. Schimbarea nu este o invenție umană, ci un fapt cosmic ce se aplică tuturor formelor de viață.

Una dintre experiențele cele mai revelatoare din viața mea a avut loc în timp ce mă aflam cu soția în Parcul Național Kruger, o rezervație la granița dintre Africa de Sud și Mozambic. Parcul uriaș a fost creat pentru a permite vieții sălbatice să prospere în forma sa naturală fără a fi decimată de influența civilizației umane. În această rezervație sunt mii de specii de animale, păsări,

insecte, reptile, arbori, arbuști și plante cu flori. Ele trăiesc, în măsura în care se poate, în propria lor stare naturală, neafectate de intruziunea umană. Există prezență umană, dar oamenii nu au voie să vâneze, să campeze sau să-și parcheze vehiculele decât în locuri special amenajate.

Am luat un microbuz de la un camping pentru a observa animalele și plantele în habitatul lor natural. Peisajul este plin de diverse nuanțe de verdeață; se pot vedea desișuri de ierburi din care se fac acoperișuri de paie, iarbă-mare și ierburi înalte de tambouki. Există tot felul de copaci, de la arbori cu ghimpi până la baobabi impunători și palmieri-evantai. Plante superbe cu flori sunt vizibile peste tot. De-a lungul terenului, în câmpurile deschise și sub coronamentele copacilor umbroși, se ridică numeroase movile de termite. Animalele care trăiesc în parc sunt minunate: există zeci de mii de impala grațioase, de antilope mici steenbok, grysbok, klipspringer și antilocapre pline de grație, kudu mai mari, turme de bivoli africani, girafe, zebre și elefanți, grupuri de maimuțe și babuini, dar și hipopotami, rinoceri și mistreți. Cei mai impresionanți sunt prădătorii, precum leoparzii, gheparzii și leii, urmați de hienele pătate și de șacalii cu spatele negru. Există păsări exotice: turaco cu creastă roșie, turturele, prigorii, grauri africani, pescărel albastru, păsări rinocer și becaține; nu mai puține sunt ocazionalele acvile minunate, vulturii înfricoșători și rapidul struț. Parcând pentru câteva ore lângă un lac, am observat crocodili,

șopârle, broaște-țestoase și țestoase de apă dulce pe maluri și în apă. Şi, bineînțeles, lumea insectelor era plină de viespi, termite, albine, gândaci, muște, chilopode, miriapode și scorpioni de diferite feluri.

Două lucruri m-au copleșit. În primul rând, tăcerea totală din desișuri. Liniștea era asurzitoare, cu excepția ciripitului ocazional al păsărilor. În al doilea rând, senzația generală de teamă ce străbătea panorama luxuriantă și frumoasă. Animalele de peste tot păreau să păşească cu grijă: atât delicatul pui de căprioară, cât și greoiul elefant; și toate erau permanent atente la pericol. Urechile li se întorceau la cel mai mic foșnet. Masculul aflat în fruntea haremului de femele, indiferent dacă era vorba de căprioare sau de bovine, era tot timpul vigilent, gata să le protejeze; la primul semn de pericol, o porneau într-o goană nebună.

Lupta pentru supraviețuire este evidentă: masculii multor specii sunt gata să se lupte cu alți masculi pentru favorurile prețuitelor femele. O sculptură elocventă de la intrarea în parc înfățișează doi masculi masivi de antilopă având coarnele întrepătrunse într-o luptă pe viață și pe moarte. Un grup de babuini se află sub controlul unui mascul dominant mai bătrân care este în cele din urmă provocat la luptă și învins de un mascul mai tânăr. Mamele își protejează puii aflați la păşunat, apărându-i și fugind de prădătorii care ar putea să atace în orice clipă. Ne aflam departe, pe o câmpie înaltă, când am observat cum un grup

de lei au fugărit și apoi au ucis un kudu, ospătându-se din el în timp ce sângele țâșnea din animal. Pe când priveam un lac liniștit, am văzut cum o pasăre apare brusc, planează pe deasupra apei, se scufundă și prinde un pește, pe care îl duce la mal și îl înghite. Am mai văzut doi șacali frumoși pășind cu atenție după ce adulmecaseră un animal ucis de puțină vreme. Unul dintre ei m-a privit fix și apoi a plecat în tăcere.

În ultimii ani, Africa s-a confruntat cu o secetă cumplită. Un număr mare de animale din Parcul Kruger au murit din cauza lipsei de apă și mâncare. Vizitatorii au fost înspăimântați de miile de carcase de animale ce se găseau acolo. Animalele nu au fost adăpate sau hrănite și nici corpurile lor nu au fost îndepărtate; conducerea parcului a încercat să nu tulbure starea naturală a rezervației. A intervenit însă în două moduri: (1) a ars în mod sistematic iarba pentru a o menține proaspătă și pentru a elibera lăstărișul (incendiile naturale produse de fulgere au loc frecvent în savană). (2) Unele turme, cum ar fi cele de elefanți, au fost sacrificate pentru a împiedica proliferarea lor prea rapidă și, prin urmare, distrugerea savanei. Elefanții au tendința să scoată din pământ și să consume un număr mare de copaci pentru a le suge și roade rădăcinile.

Putem întreba: în ce sens această scenă presupune prezența „ordinii“? Am asistat la conflicte și la o luptă neîncetată pentru a supraviețui adversităților amenințătoare din mediul înconjurător. Cruzimea naturală părea să

fie prezentă peste tot, cel puțin din punctul de vedere al indivizilor și/sau al speciilor care sunt învinse și consumate de altele. Mulți masculi nu se puteau reproduce sau puii și adulții ajunși la bătrânețe erau mâncați de prădători, totul în contextul unei secete necruțătoare. Ghidul ne-a spus cu un amestec de groază și tristețe că noaptea trecută un turist care dormea într-una dintre tabere și-a pierdut în întregime un picior din cauza unei hiene care s-a strecurat pe nesimțite în locuința unde se afla. Oare tristețea și tragedia se aplică și în cazul lumii animalelor, a reptilelor, a păsărilor sau chiar a insectelor? Gâștele monogame plâng moartea partenerilor o perioadă lungă de timp. Similar, cimpanzeii par să sufere din cauza pierderii partenerului. În mod ciudat, teistul neagă faptul că lupta din lumea naturală denotă „dezordine“ sau „rău“ și consideră că ecosistemul trebuie să aibă un „sens“ mai profund. Dar ce se poate spune despre prețul plătit de indivizii sau de speciile sacrificate pentru această „armonie“?

De ce ar trebui să existe haos, conflict, dezordine, moarte a indivizilor și/sau a speciilor, eroziune și distrugere constantă a diferitelor forme de viață? A nega existența acestei situații înseamnă a ignora faptele observabile, iar a le reduce la altceva înseamnă a te opune unui lucru evident. Dar tocmai asta face conștiința religioasă. Copleșită de suferință și de lupta pentru supraviețuire, persoana religioasă încearcă să le depășească prin postularea unei ordini

ascunse, transcendente. Credinciosul găsește frumusețe și măreție în lumea naturală (ceea ce așa și *este*), dar nu poate să explice aspectele detestabile și continuă să le minimalizeze. Nu vreau să-mi încarc perspectiva asupra naturii cu pesimism. Este adevărat că viețuitoarele vânează alte viețuitoare pentru a supraviețui, dar universul nu e așa cum l-a descris Schopenhauer (complet fără speranță), deoarece viața are virtuțile și plăcerile sale. Ipoteza darwinistă oferă o explicație pentru ce se întâmplă. Intervin factorii aleatorii: lupta pentru supraviețuire, adaptarea la mediu, mutațiile și reproducerea selectivă. În procesul evolutiv, toți membrii mor și pot să dispară specii întregi. Acest lucru demonstrează că dezordinea, conflictul, ruptura și disonanța există în natură. Natura conține eșecuri și evenimente aleatorii. Liniile individuale ale sistemelor cauzale interacționează și intră în coliziune. Natura vădește existența anomaliilor, eventualități neașteptate sau neprevăzute. Din punctul de vedere atât al individului, cât și al speciilor viața este instabilă și amenințătoare.

S-a argumentat că postularea dezordinii sau a haosului în natură înseamnă a-i impune o categorie morală și că acest lucru ne maschează propria prejudecată. Dar, dacă este într-adevăr astfel, atunci aceleași considerente trebuie să se aplice tuturor eforturilor de a identifica ordine sau armonie în natură sau de a presupune că întreaga lume manifestă bunătate și perfecțiune. Ar trebui să fim neutri și să nu impunem naturii vreo

categorie morală. Chiar dacă evităm judecățile morale, pare să existe un fundament pentru perspectiva potrivit căreia natura manifestă atât dezordine, cât și armonie. Deși fiecare individ are caracteristici comune cu alți indivizi din specia sa și reproduce morfologia speciei, individuația, variația și deviația există în continuare. Deși heterosexualitatea este norma pentru comportamentul sexual, unele specii manifestă tendințe bisexuale sau homosexuale.

Degradarea sistemelor naturii poate fi observată și din punctul de vedere al celei de-a doua legi a termodinamicii, care a fost introdusă în fizică în secolul al XIX-lea. Prima lege a termodinamicii afirmă că, în orice volum de spațiu izolat, cantitatea de energie rămâne constantă. Conform celei de-a doua legi, cantitatea acestei energii (și anume cât de multă poate fi folosită) scade constant. Conform fizicianului german Rudolf Causius, căldura trece în mod spontan din regiunile mai calde în cele mai reci și, în timp ce energia utilă scade, entropia crește. Utilitatea energiei termice derivă din distribuirea ordonată a căldurii în regiuni distincte. Mișcarea căldurii erodează ordinea; pe măsură ce acest proces continuă, structurile se distrug. A doua lege a entropiei a fost reformulată pentru a arăta că aranjamentele de orice fel, și nu doar temperatura, tind să degenereze în dezordine. Potrivit acestei teorii, dacă se dă suficient timp, temperatura în univers s-ar egaliza pretutindeni și orice mișcare ar înceta. Universul

ar deveni un vid lipsit de viață fără nici un fel de activitate sau mișcare. Marea excepție sunt ființele vii, care indică o favorizare a ordinii față de dezordine, a persistenței încăpățânate a vieții în fața degenerării. În natură găsim sisteme izolate în diferite stări de echilibru și homeostazie: funcționarea corpului uman, ecosisteme echilibrate, rotația planetelor în jurul soarelui. Cu toate astea, odată cu trecerea timpului, fiecare dintre aceste sisteme se va eroda și, în cele din urmă, va fi perturbat de forțe noi. Entropia copleșește, ca să spunem așa, sistemele ordonate care există. Astfel, ordinea și haosul coexistă în natură.

Există o ordine fundamentală?

Ideea unei ordini ascunse care se află la baza schimbării și diversității este invocată nu doar de teologi, ci și de unii oameni de știință, care cred la rândul lor că există o ordine cosmică. Chiar și Einstein a crezut că este un „miracol“ și un „mister etern“ faptul că lumea fizică are o ordine inteligibilă. A priori vorbind, ar fi fost mult mai probabil, era de părere el, ca lumea să fi fost neinteligibilă și chiar haotică, și nu inteligibilă și ordonată. În fizică și în astronomie descoperim legi matematice și cauzale simple și frumoase care guvernează cosmosul; iar acest lucru i-a nedumerit pe mulți oameni de știință. Lewis Feuer susține că Einstein a cochetat chiar cu ideea

că la baza ordinii cosmice s-ar afla o inteligență personală. El citează dintr-o scrisoare pe care Einstein i-a trimis-o unui prieten în martie 1952:

> Găsiți curios că eu consider posibilitatea de a înțelege lumea ca un miracol sau ca un mister etern. Ei bine, *a priori* ne putem aștepta la o lume haotică ce nu poate fi cuprinsă prin nici un tip de gândire. Am putea să ne așteptăm ca lumea să fie supusă legii numai în măsura în care intervenim noi, cu inteligența noastră ordonatoare; ar fi o ordine de felul celei alfabetice a cuvintelor unui limbaj. Tipul de ordine creat de teoria relativității generale este, dimpotrivă, de cu totul altă natură. Chiar dacă axiomele teoriei sunt formulate de către oameni, succesul unei asemenea întreprinderi presupune un grad înalt de ordine a lumii obiective pe care nu am fi câtuși de puțin îndreptățiți să o așteptăm *a priori*. Acesta este „miracolul“ ce se întărește tot mai mult odată cu dezvoltarea cunoștințelor noastre.
>
> Iată unde se află punctul slab la pozitiviști și la ateii dedicați care se consideră norocoși deoarece au senzația nu numai că au golit cu succes lumea de zei, dar și că au „deposedat-o“ de miracole. Lucrul curios este că trebuie să ne mulțumim cu recunoașterea „miracolului“ fără să avem un mijloc legitim de a merge dincolo de el.[1]

Potrivit lui Feuer, când folosim termenul *miracol*, înțelegem că ceva se abate de la legile cunoscute și nu poate fi explicat de ele. Einstein folosește termenul *miracol* în sens metaforic, deoarece crede că se aplică însești existenței legii.

Probabil că există un număr infinit de universuri posibile. De ce acesta vădește o ordine atât de elegantă?

Apelul la autoritatea lui Einstein este fără îndoială puternic. El a fost folosit pentru a susține teoria lui Spinoza despre Dumnezeu împotriva teismului și a fost citat pentru a apăra ateismul. Principala problemă care mă interesează este premisa că întregul univers manifestă o ordine perfectă sau elegantă. Fizica și astronomia sunt științe impresionante, care explică porțiuni mari din cosmosul fizic, dar nu explică întregul univers. Nici nu au formulat încă o teorie unificată a universului fizic, ca să nu mai vorbim despre universul vieții.

Unii autori sunt, de asemenea, fascinați de întrebarea lui Heidegger: de ce există ceva mai degrabă decât nimic în univers? Dar are această întrebare vreun sens atunci când e formulată într-o formă atât de generală? Universul cunoscut conține sisteme cauzale *particulare* și putem încerca să explicăm originile și geneza substanțelor sau sistemelor individuale prin raportare la știința relevantă. Întrebarea de ce există *ceva*, când acel ceva e înțeles într-un sens universal sau general, este pur formală și lipsită de conținut. Întrebarea de ce nu există *nimic* în univers este fără noimă. Ne e greu să ne imaginăm conceptul de neant absolut și universal. Am putea concepe un spațiu gol fără nici o materie în el, poate chiar ideea unui vid universal absolut. Dar asta presupune un fel de recipient

sau de loc unde toate particulele de masă sau energia sunt absente. Ideea de neant presupune cel puțin faptul că există o minte care observă sau că acel spațiu nu este complet lipsit de orice. Referința lingvistică nu are logică decât atunci când ne referim la un anumit *lucru* specific sau la anumite *lucruri* specifice care sunt absente sau prezente.

Sintagma „de ce există ceva?“ are sens dacă subliniază acel *ceva* interpretat în mod concret. Această formă a întrebării merită un răspuns. Întrebarea are sens dacă o interpretăm prin referire la lucruri particulare. Cel puțin în principiu, putem explica originea unei entități sau a unui sistem *specific*. Astfel putem încerca să explicăm dezvoltarea unei formațiuni glaciare specifice în emisfera nordică sau rămășițele unei erupții vulcanice pe suprafața planetei Marte; sau putem încerca să descriem linia ancestrală a unei specii particulare (calul, de exemplu), apariția unui sistem social (precum cel din Creta antică) sau nașterea și cariera unei persoane (Winston Churchill, de exemplu). Prin urmare, motivul existenței *acestui lucru* aici și acum necesită o reconstrucție istorică și cauzală în care urmărim antecedentele, în măsura în care putem, prin precizarea cauzelor sale eficiente. Ne raportăm, de asemenea, la elemente avute în comun de acest lucru cu altele asemănătoare, la cauza sa esențială sau formală ce guvernează lucruri din categoria sa (poate ca universal concret). Astfel, particularul este explicat prin referire la legi

generale, enunțate ipotetic și aplicabile tuturor lucrurilor de același tip. Nu este ușor să se obțină o explicație a *totalității lucrurilor* dacă nu specificăm conținutul.

În mod similar, problema „de ce există vremelnicie în general?“ nu poate fi rezolvată cu ușurință. Răspunsul meu este că procesele de schimbare sunt descoperite și reprezintă datele furnizate de observație. Încercăm să explicăm modificările identificate în sisteme particulare. Tentativa de a explica *totalitatea* schimbării tuturor sistemelor este un efort ambițios, dar poate că greșit orientat. Părțile universului, lucrurile care se schimbă și care manifestă ordine și dezordine, pot foarte bine să fie eterne în sensul că au existau dintotdeauna: s-ar putea să nu fi fost niciodată o vreme când nu au existat. În orice caz, suntem oare îndreptățiți să introducem o ființă situată în afara universului pentru a explica existența, ordinea și efemeritatea din cadrul acestuia? Faptul că toate lucrurile din univers au o origine nu înseamnă că totalitatea are o origine, astfel încât nu era nimic înaintea sa. Întrebarea care se pune de obicei nu este „De ce există ceva?“, ci „De ce există *toate lucrurile*?“. Cu alte cuvinte, se caută o explicație a totalității lucrurilor din univers.

Argumentul cosmologic

De obicei, în argumentul cosmologic, existența lui Dumnezeu este postulată ca bază pentru întreaga scenă cosmică. Întrebarea pe care doresc să o ridic acum este dacă universul total are o origine. Are nevoie de o „temelie“? Există tendința de a suprageneraliza prin presupunerea existenței unui singur univers, când ar putea tot atât de bine să existe o mulțime de universuri. Această tendință se datorează în mare parte presupunerii că totul este interconectat. Această perspectivă pornește de la un model determinist potrivit căruia aceleași legi cauzale sunt valabile peste tot. Principiul uniformității naturii poate fi privit ca o regulă metodologică ce guvernează cercetarea științifică, nu ca o lege universală a naturii; ca o presupunere pragmatică utilă, nu ca o generalizare testată despre întregul univers. Nu știm cu certitudine că întreaga înlănțuire de evenimente este în așa fel interconectată încât orice se întâmplă într-o parte influențează orice se întâmplă în toate celelalte părți. Dimpotrivă, universul pare să fie un sistem deschis în care există diferite universuri, inclusiv sisteme și subsisteme individuale. Unele dintre aceste sisteme au relații gravitaționale sau fizice cu toate celelalte sisteme. Dar ele sunt, de asemenea, relativ izolate prin distanță și timp, iar procesele evolutive petrecute într-unul ar putea să nu se repete în altul.

De exemplu, faptul că viața a evoluat pe Pământ în forme variate este evident. Din câte ne dăm seama, viața organică nu a evoluat în același

mod pe Venus și este improbabil să fi evoluat pe Mercur din cauza proximității față de Soare și a temperaturilor extreme. Astfel, nu toate sistemele cauzale posibile se manifestă în toate părțile universului. Este posibil, poate chiar probabil, să existe viață pe alte planete din galaxia noastră și/sau în alte sisteme planetare îndepărtate din alte galaxii. Nu știm ce forme ar putea să aibă viața în alte regiuni ale universului: dacă ceea ce s-a întâmplat pe Pământ este repetat în altă parte, există o gamă extrem de largă de variații posibile ce depind de condițiile unice existente într-un alt sistem planetar. Posibilitatea existenței altor civilizații inteligente i-a atras atât pe unii scriitorii de literatură SF, cât și pe unii oameni de știință. Ceea ce vreau să spun este pur și simplu că nu știm cu certitudine dacă diversele sisteme și subsisteme descoperite sunt interconectate într-o mare rețea cauzală și nici dacă totul are o structură uniformă.

Teologii, metafizicienii și unii oameni de știință au crezut într-o astfel de uniformitate. Când urmărești corpurile cerești de pe Pământ, ai impresia că bolta înstelată este unică și că noi facem parte din ea. Teoria geocentrică a fost îndepărtată de știința modernă, care a subminat sistemul ptolemeic. Astronomia actuală, folosind telescoape și radiotelescoape de mare putere, precum și vehicule spațiale, a extins enorm de mult perspectiva pe care o avem asupra universului, cu mult dincolo de ceea ce se poate vedea cu ochiul liber. Suntem doar o mică planetă

dintr-un univers aflat în expansiune. Este evident că ceea ce se întâmplă în spațiul cosmic ne influențează trecutul, prezentul și viitorul pe această planetă. Energia solară, mareele solare și lunare și radiațiile gravitaționale și cosmice de la stele îndepărtate au avut un efect continuu asupra Pământului și a formelor de viață care au evoluat. Nu numai că există influențe continue, dar au existat și evenimente catastrofale. În ultimul timp, se speculează tot mai mult că dinozaurii au dispărut din cauza unei ploi de meteoriți care a distrus cea mai mare parte a vegetației terestre. S-ar putea ca materia organică să nu se fi ivit din supa primordială de pe planeta noastră în urmă cu două sau trei miliarde de ani, ci mai degrabă din molecule organice transportate de meteoriți din galaxii îndepărtate. Fred Hoyle și Francis Crick au sugerat acel posibil scenariu. În prezent, nu știm ce ipoteză despre originea vieții este exactă sau dacă ambele sunt adevărate.

Cunoașterea noastră are lacune mari; dar și universurile din jurul nostru ar putea avea lacune, astfel încât să existe linii separate de cauzalitate sau serii distincte de procese care nu au decât o legătură minimă între ele. Concepția pe care o prezint este similară cu universul pluralist al lui William James. Este un univers populat de stele și galaxii, sori și planete, quasari și quarcuri, electroni și neutroni, flori și păsări, lanțuri montane și ghețari, cimpanzei și ființe umane, arhitectură și poezie, sisteme sociale și civilizații – pe scurt, un univers variat și complex, care

conține diverse elemente individuale și sisteme coexistente. Este un univers greu de redus la un set unic de formule sau de unificat într-o teorie generală în cadrul căreia totul este explicat prin raportare la câteva principii ultime. De fapt, ar putea să nu existe principii ultime care guvernează toate lucrurile în același fel. Diversitatea pluralistă poate fi caracteristică naturii, care se opune oricărei reduceri facile la uniformitate universală sau ordine structurală: asemănările și diferențele, ordinea și dezordinea, procesele reversibile și cele ireversibile, sistemele dinamice și cele termodinamice, universalitatea și individualitatea, periodicitatea și concretețea pot să fie toate prezente. În acest univers există noutate, unicitate, inventivitate, apariție și diferență calitativă autentice.

Se pare că universul tinde să adopte deprinderi, după cum se exprima Peirce. Natura manifestă regularități generale, dar acestea pot să nu fie universale sau complete. Întâmplarea, contingența și multiformitatea (în loc de uniformitate) pot fi, de asemenea, trăsături omniprezente și ireductibile. Universul pare să manifeste atât disonanță și discordanță, cât și constanță și simetrie, ceea ce sugerează că este un sistem deschis, nu unul închis, fix sau uniform. Acest lucru descrie, cel puțin, ceea ce am observat și am descoperit până acum. Dar e ceva înșelător, ne spun teologii și filozofii, deoarece există o ordine ascunsă prin raportare la care diversitatea pluralistă poate fi explicată. Ni se

spune că heteromorfismul și eterogenitatea au la bază legi cauzale elegante și uniforme. Desigur, de-a lungul timpului, știința a descoperit neîncetat relații cauzale tot mai adânci. Explicațiile materialiste democritiene localizează structura esențială a ființei la nivel micro: aici descoperim structuri moleculare, atomice, subatomice și genetice ce stau la baza schimbărilor produse la nivel macro. Alții găsesc ordine la alte niveluri de analiză.

În toate acestea există o tendință de a sări de la explicații unificate din una sau din mai multe științe la o explicație uniformă universal valabilă. Există convingerea că întreaga existență ar avea un principiu unificator ultim. S-au formulat o serie de presupuneri: (1) că universul are o unitate comună și este unul; (2) că întregul cosmos manifestă o ordine și o structură fundamentale; (3) că structura fundamentală implică principii ordonatoare, care au un caracter universal sau aproape universal; și (4) că acest lucru poate fi transformat într-un articol de credință de ordin religios. Acest principiu ordonator este divin; reprezintă atât temelia ființării, cât și obiectul evlaviei.

În formularea pe care o dă argumentului cosmologic, Aristotel postulează o cauză primă (mișcătorul nemișcat și ființa necesară) pentru a explica existența cauzalității, mișcării și contingenței. Această ființă este necauzată și necontingentă. Ca principiu prim, a coexistat dintotdeauna cu materia și forma. Nu a creat

universul material *ex nihilo* și nu a dat materiei o formă. În plus, fizica aristotelică necesita 55 de mișcători nemișcați, o pluralitate de principii cosmologice. Dar acestea nu presupuneau un zeu personal sau teist. Sfântul Toma din Aquino va modifica apoi acest argument astfel încât Dumnezeu să fie nu numai fundamentul cosmologic, ci și creatorul universului, persoana omnipotentă și omniscientă a tradiției iudeo-creștine.

Există o versiune slabă și una tare a argumentului cosmologic. Versiunea slabă este folosită pentru a explica mișcarea, cauzalitatea, contingența. A căutat să facă acest lucru prin (1) negarea inteligibilității regresului la infinit și (2) prin postularea unui principiu sau a unei ființe aflate dincolo de cauzalitate, schimbare, mișcare sau contingență. Kant, Hume și alți critici sceptici au arătat că această noțiune de cauză primă nu are sens atunci când este extinsă și aplicată universului în general. Căci ideea de cauză presupune o alăturare constantă, o relație ipotetică: de fiecare dată când e descoperit *a*, se petrece *b*. Cunoașterea pe care o avem despre relațiile cauzale presupune observarea faptului că ori de câte ori sunt prezente anumite condiții antecedente rezultă anumite efecte. Cu toate astea, argumentul cosmologic merge în afara universului și postulează o ființă infinită și transcendentă total inobservabilă. Conceptul de cauză este folosit aici în mod greșit: nu are decât un sens metaforic sau analogic. „Dumnezeu“ este

o idee pur speculativă căreia îi lipsește orice conținut empiric identificabil. Celebrul dicton al lui Kant potrivit căruia „ideile fără conținut sunt goale“ (și invers „intuițiile fără concepte sunt oarbe“)[19] este relevant aici, căci și sensul termenului *Dumnezeu* este neclar, dar și criteriul empirist este încălcat. Acest lucru nu neagă faptul că oamenii de știință introduc adesea constructe ipotetice (de exemplu, particule subatomice sau gene) înainte ca ele să fie observate empiric. Cercetătorul identifică o consecință experimentală ce îi permite să deducă prezența unei entități neobservate. Urmele particulelor sunt apoi observate, de exemplu, cu ajutorul unui microscop electronic sau al unei plăci fotografice dintr-o cameră cu ceață. Neștiind cauza unei boli, cercetătorii postulează un virus, în speranța că va fi până la urmă identificat. Dumnezeu, ca ființă transcendentă, nu este însă atât de ușor identificabil sau perceptibil, altfel decât prin intermediul revelației scripturilor.

Toma de Aquino a respins conceptul de regres la infinit ca fiind „neinteligibil“ deoarece nu putea înțelege cum ar fi posibilă mișcarea sau cauza în absența lui. El a susținut că dacă nu ar exista o cauză intermediară, nu ar exista nici o cauză finală; însă nu ar exista o cauză intermediară dacă nu ar exista o cauză primă care este ea însăși necauzată. Însă ideea unui șir infinit de cauze nu este mai puțin inteligibilă decât postularea unei cauze necauzate a cărei esență este infinită și necunoscută. Faptul de a rămâne în

cadrul universului pare mai inteligibil decât deplasarea în afara sa. Explicația teistă este înșelătoare; nu aduce nici o contribuție. Cea mai tăioasă obiecție ridicată de naturalistul sceptic este întrebarea: „Care e cauza primei cauze?“ Teistul răspunde că această întrebare este ilegitimă, întrucât nu se poate merge dincolo de Dumnezeu. Dar dacă această întrebare este ilegitimă, la fel e și căutarea unui fundament transcendent al universului. Nu ne dezvoltăm cunoașterea prin invocarea unei forțe divine, a unei entități necauzate, neschimbătoare și incognoscibile pentru a explica ceea ce este observat. Universul presupune materie și energie, spațiu și timp, ordine și stabilitate, schimbare și proces: nu e necesar să mergem în afara sau în jurul lui pentru a-l „explica“. Am putea spune pur și simplu că nu cunoaștem în prezent originea întregului univers și că nu există suficiente motive pentru a crede că este divină. Teistul răspunde că ateismul este nefundamentat, întrucât chiar dacă teistul nu poate dovedi că Dumnezeu există, nici ateistul nu a putut dovedi că nu există. Aici se face apel la argumentul *ad ignorantiam*. Dar suntem oare îndreptățiți să credem orice dorim acolo unde nu există nici o dovadă? Așa cum am arătat deja în capitolul V, sarcina probării îi revine persoanei care face afirmația: ea trebuie să-și justifice ipoteza, și nu persoana care o respinge. Nu eu trebuie să demonstrez că nu există sirene sau unicorni, ci acela care susţine existența lor.

Există și o versiune tare a argumentului cosmologic. Este vorba despre afirmația potrivit căreia Dumnezeu nu reprezintă numai cauza primă a universului, ci și creatorul său. După cum am observat, mișcătorii nemișcați ai lui Aristotel erau principii fizice introduse în cosmos pentru a furniza ordine tuturor lucrurilor. Cu toate astea, în cazul lui Aristotel, atât materia, cât și forma erau eterne și coexistau cu divinul. Afirmația lui Toma de Aquino potrivit căreia Dumnezeu a creat universul *ex nihilo* reprezintă un salt cerut de acceptarea genezei expuse în Pentateuh, care domina mediul său cultural; era un articol de credință, nu o probă empirică.

În calitate de cauze teleologice, mișcătorii nemișcați ai lui Aristotel nu fac decât să-și gândească propria ființă, sunt gândire care se gândește pe sine: ei nu sunt preocupați de omenire. Dumnezeul lui Toma a devenit un Dumnezeu personal al poruncilor morale, al dreptății, al iubirii și al îndurării. El este interesat de destinul uman. Prin urmare, universul nu este etern, ci doar Dumnezeu, care a creat din nimic și care guvernează lumea după planul său. Pentru Aristotel, din moment ce universul materiei și formei este etern și coexistent cu Dumnezeu, ultimul nu este un principiu creator.

Scepticul întreabă: cum știm că Dumnezeu a creat universul? Teologul clasic nu răspunde decât printr-un apel la angajamentul său a priori bazat pe credință. Dacă privim universul ca atare, am putea argumenta în favoarea unor principii

cosmologice politeiste, care explică mai bine diversitatea sistemelor observate. Chiar dacă a zidit universul, Dumnezeu ar putea chiar să fi murit în urma actului său creator inițial: nu există dovezi că mai trăiește și că „susține“ universul chiar acum. Astfel, putem spune că argumentul cosmologic nu dovedește existența lui Dumnezeu pentru necredincios și nici nu poate dezvolta vreo convingere despre realitatea lui acolo unde nici una nu e prezentă. În cel mai bun caz, dacă cineva crede deja în existența lui Dumnezeu, argumentul cosmologic poate ajuta la întărirea acestei stări de credință, deși, în sine, nu dovedește ce își propune să dovedească. Prin urmare, nu face decât să furnizeze o oarecare plauzibilitate convingerii credinciosului.

Deși invalid, argumentul cosmologic a găsit diferiți susținători de-a lungul timpului, căpătând forme diferite. Unii nonteiști au fost chiar convinși de el. De ce există universul, întreabă ei? De ce există ordine? Chiar și deiștii secolului al XVIII-lea, care respingeau revelația biblică sau orice idee de Dumnezeu personal, au apelat la argumentul cosmologic. Dumnezeu a creat universul, spuneau ei, dar după ce a făcut asta nu a mai intervenit sau nu a mai înfăptuit minuni. Universul este ca un mecanism sau ca un ceas: continuă să ticăie în armonie perfectă și să se supună legilor mecanice. Perspectiva deterministă a științei newtoniene a fost pusă la îndoială în secolul XX de fizica cuantică. Conform principiului lui Heisenberg, unele evenimente

sunt aleatorii și se pot petrece fără cauze clar definite. Astfel, momentul exact al dezintegrării radioactive a nucleului unui atom este impredictibil, chiar dacă știm care e starea nucleară. Principiul incertitudinii spune că nu putem anticipa poziția și viteza unei particule în mod simultan. Acest lucru a fost extins de unii astronomi de la mecanica cuantică, situată la nivel micro, la nivel cosmic. S-a dezbătut cu aprindere dacă acest principiu ține de incapacitatea noastră actuală de a izola și determina efectele sau dacă este inerent în natură. În fizica actuală, spațiul și timpul absolut de sorginte newtoniană au fost înlocuite de concepte ale relativității.

Scenariul universului inflaţionar

Cu toate astea, unii fizicieni și astronomi moderni au dat un nou impuls argumentului cosmologic. Acest lucru este legat de ipoteza nebulară (sugerată mai întâi de Emanuel Swedenborg și dezvoltată apoi de Kant). Observând efectul Doppler (că există o deplasare spre roșu în analiza spectroscopică a luminii), aceștia deduc că radiația și materia călătoresc la viteze mari departe de un centru și că sunt distribuite omogen în întregul cosmos. Acest lucru este considerat o dovadă în favoarea ipotezei big bangului, adică a faptului că a existat o explozie cataclismică în urmă cu aproximativ 18 miliarde de ani[20] și că

universul nostru este rezultatul acelui eveniment cosmic. La o primă vedere, ar părea să ofere o anumită credibilitate argumentului cauzei prime. Potrivit teoriei marii explozii, universul a fost inițial concentrat într-un punct de densitate infinită, o minge de foc destul de mică ce avea o temperatură inimaginabil de ridicată. La un moment dat, această sferă a explodat, iar universul se extinde de atunci fără oprire. Pornind de aici, se poate înțelege că universul este finit din punct de vedere spațial.

Unii fizicieni consideră că big bangul este o creație *ex nihilo*, deoarece materia, energia și legile fizice, spațiul și timpul au apărut în acel moment. În opinia fizicianului teoretician Paul Davies, observația sfântului Augustin, potrivit căreia „lumea a fost creată odată cu timpul, și nu în timp“, reprezintă o „remarcabilă pronunțare profetică“. Davies a argumentat că fizica contemporană oferă unele dovezi în favoarea perspectivei clasice.[2] Potrivit teoriei relativității generale, exista singularitate: big bangul a pornit de la o stare de densitate uriașă, în care spațiul și timpul erau infinit comprimate. În aceste condiții, ideea de înainte sau după și cea de cauzalitate sunt greu de înțeles și nu pot fi relevante, întrucât timpul și cauzalitatea sunt valabile în cazul universului fizic așa cum îl cunoaștem. Davies mai susține că întregul univers fizic, inclusiv spațiul și timpul, ar fi putut să apară în mod „spontan“ și „necauzat“ ca un fel de „fluctuație cuantică“. El elucidează ideea „universului care

se creează singur“ folosind teoria unui „scenariu inflaționar“ în cadrul căruia multe elemente au apărut în etapa ce a urmat exploziei. Cu toate astea, teiștii au căutat să folosească modelul big bangului pentru a-și consolida credința într-o ființă divină, care a creat mingea de foc și a făcut-o să explodeze.

Unii fizicieni au sugerat un alt scenariu speculativ: cel al unui univers oscilant. Astfel, la un moment dat, universul colapsează total și probabil o ia de la capăt asemenea unui acordeon sau unei jucării yo-yo. Acest scenariu este numit teoria marii implozii sau „big crunch“ și depinde de faptul dacă universul conține sau nu suficientă masă pentru ca atracția gravitațională să-l aducă înapoi la punctul său inițial. Dacă nu, atunci a doua lege a termodinamicii (entropia) ar putea să se manifeste fără întrerupere, astfel încât universul mișcării și timpului va degenera într-un univers mort și lipsit de viață. Acesta este scenariul „marii înghețări“.

Fizicianul britanic Stephen Hawking[3] susține că există trei posibile scenarii, pe care le atribuie fizicianului rus Alexander Friedmann: (1) modelul marii implozii: în prezent, nu știm dacă există sau nu o cantitate suficientă de materie pentru ca atracția gravitațională să se poată exercita. (2) Galaxiile se deplasează atât de repede, încât gravitația nu le poate opri, iar universul continuă să se extindă. (3) Galaxiile se îndepărtează într-un ritm critic suficient pentru a evita colapsarea.

Într-un anumit sens, am ajuns la limitele cunoașterii universului fizic: deoarece legile materiei fizice, spațiului și timpului se aplică la ceea ce s-a întâmplat după explozia inițială a mingii de foc și este greu să spunem ce a existat sau ce s-a petrecut înainte de big bang sau ce se va întâmpla după orice viitoare posibilă mare implozie, nici măcar dacă spațiu-timpul și aceleași legi generale ale naturii au fost sau vor fi valabile. Aici se pare că am pătruns în sfera speculației pure (din punctul de vedere al științei actuale), unde lucrurile sunt dificil de prezis sau de confirmat experimental. Ceea ce nu înseamnă că teoriile experimentale nu pot fi introduse în fizică și în astronomie și nici că evoluțiile viitoare din domeniul științei nu ar putea rezolva acest impas.

În opinia lui Davies, s-ar putea ca universul să fie necreat și să fie inexplicabil fără Dumnezeu. Miniuniversul s-ar putea să fi explodat și să se fi extins într-o clipă până a ajuns la dimensiunea actuală. Energia extraordinară din acel moment a alimentat cosmosul și a furnizat toate radiațiile și materia care există astăzi. În mod surprinzător, telescoapele noastre, dacă sunt suficient de puternice, oferă o imagine a universului în expansiune și a istoriei sale temporale; iar calculele matematice ne permit să facem astfel de inferențe. Toate aceste lucruri se petrec în condițiile legilor cunoscute ale fizicii, care sunt considerate suficiente pentru a explica ce s-a întâmplat de la explozie. Astfel, universul nostru

fizic poate fi înțeles în termenii legilor științei și matematicii. Încă nu s-a stabilit dacă universul științei are „condiții la limită“. Dacă nu are înseamnă că nu trebuie să ne preocupe ce s-ar afla în afara sa. Dacă are înseamnă că nu putem să-l înțelegem încă; poate că nu vom reuși niciodată, spun unii, prin intermediul categoriilor actuale ale științei.

Unii fizicieni însă depășesc argumentul cosmologic prin alte mijloace. Davies, de exemplu, introduce o variație a argumentului proiectului. El crede că putem deduce existența lui Dumnezeu, dar acest lucru rezultă din venerația pe care o are pentru legile naturii. La fel ca Einstein, Davies consideră că aceste legi manifestă o asemenea simetrie și armonie, încât ar părea să indice o anumită inteligență divină. „Legile fizicii se îmbină cu o consecvență și o coerență atât de fine, încât impresia de proiect este copleșitoare.“[4] Dumnezeu, pentru Davies, este matematician, iar fizica teoretică este redusă la logică și matematică. Nu este nevoie de Dumnezeu drept creator în sens tradițional; Dumnezeu se află, ca să zicem așa, „deasupra naturii, susținând întreaga existență“. Dumnezeu este aici atemporal, iar ordinea matematică subzistă într-un sens platonician. Oare legile științei precedă big bangul (sau implozia finală) în vreun tărâm atemporal?

Mario Bunge crede că cei care speculează în acest mod au abandonat științele fizice și au intrat pe terenul teologiei. Potrivit lui Bunge, Davies e

preocupat de religie, nu de știință. La fel ca James Jeans și Arthur Eddington cu o generație în urmă, și-a propus „să dărâme materialismul și să-l înlocuiască cu o filozofie spiritualistă a naturii“. Aceeași idee este reiterată de fizicianul Mendel Sachs, care susține că aici își spune cuvântul credința și că, de fapt, este o interpretare a naturii mai degrabă metafizică și speculativă decât științifică.[5]

Hawking consideră că aceste probleme cosmologice ar putea fi rezolvate în cadrul științei. În opinia sa, are sens să vorbim despre singularități din univers, adică despre locuri în care curbura spațiu-timp încetează să mai aibă sens (big bangul, marea implozie, chiar și găurile negre, produse de colapsul unor stele masive). Asta înseamnă, de asemenea, că am putea să stabilim ce s-a întâmplat înainte de big bang, iar legile științei ne-ar permite să determinăm starea inițială a universului la nivel de singularitate. Nu ar exista condiții la limită în ceea ce privește cunoașterea pe care o avem despre univers. Poate că singularitatea este „întinsă“, iar spațiul și timpul ar forma o suprafață închisă, cu patru dimensiuni și fără margine sau frontieră. În acest caz, universul ar fi complet „de sine stătător“ și nu ar necesita condiții la limită. Dacă așa ar sta lucrurile, legile fizicii nu s-ar întrerupe și nu ar exista o stare prealabilă în care legile științei să nu se aplice. În plus, nu am avea nevoie de o ființă sau de o forță supranaturală pentru a crea și/sau susține universul.

Unii teiști întreabă în continuare: cum se explică simetria și eleganța legilor științei? Şi răspund prin reducerea argumentului cosmologic la cel teleologic: și anume susțin că universul indică prezența unei inteligențe creatoare. Oare Dumnezeu ca ființă necesară atemporală și responsabilă pentru crearea legilor intelectuale și cauzale există cu adevărat?

Argumentul proiectului

Argumentul proiectului reprezintă o încercare foarte populară de a demonstra realitatea lui Dumnezeu. Chiar și Biblia prezintă o versiune a acestuia: „Cerurile spun slava lui Dumnezeu și facerea mâinilor Lui o vestește tăria“ (Psalmii 18:1). Cea mai influentă formă filozofică a argumentului este întâlnită la Aristotel și la Toma de Aquino, deși a devenit populară printre deiști. Astfel, există două versiuni principale: prima este asociată cu știința teleologică greacă adoptată de teologii creștini, care a fost abandonată odată cu respingerea științifică modernă a cauzelor finale; a doua este argumentul proiectului, care a fost apărat chiar și de mecaniciști și este independent de explicațiile teleologice.

Aristotel este în mare măsură responsabil pentru formularea argumentului teleologic clasic. În *Fizica* și *Metafizica*, el a introdus patru tipuri de cauze folosite în explicații: (1) cauza materială: când ne întrebăm ce este un lucru, care

e materia sa de bază; (2) cauza esențială: de ce este ceea ce este, esența sau forma sa; (3) cauza eficientă: cum a ajuns un lucru să fie ceea ce e, procesele de schimbare și mișcare prin care a trecut; și (4) cauza finală: când căutăm să-i înțelegem scopul, țelul sau obiectivul.[6]

Aristotel folosea cele patru cauze pentru a explica procesele descoperite în natură. Ştiința sa avea o orientare biologică și se baza pe explicații funcționale și teleologice. Aristotel face o analogie între lucrurile care se întâmplă „prin artă“ în creația umană și cele care se întâmplă „prin natură“ și susține că relațiile de tip mijloc-scop din producția de artefacte umane pot fi observate și în procesele naturale.[7]

De exemplu, un arhitect construiește o arenă sportivă; fiecare parte (scaunele, scena deschisă, holurile și ușile) are o funcție în ansamblul arenei. El a creat arena având în vedere nevoile omului și întrebuințarea care i se va da. În mod similar, Aristotel constată că adaptarea funcțională este valabilă și în cazul naturii: scopul ochiului este de a vedea, iar al urechii, de a auzi; iar aceste organe servesc scopului mai larg al supraviețuirii și reproducerii membrilor unei specii. Aici, potențialitățile sunt actualizate în procese de creștere și dezvoltare pe măsură ce scopurile sunt realizate; acest lucru se aplică tuturor membrilor normali ai unei specii și ajută la definirea esenței sau formei sale fixe. De ce avem dinți? întreabă Aristotel: pentru a putea să mestecăm mâncarea. Aristotel a extins acest tip

de explicație la procesele naturale: a încercat să stabilească de ce multe sau majoritatea lucrurilor din natură se petrec „în mod invariabil“, „întotdeauna“ sau „în cea mai mare parte“. Procesele și substanțele, credea el, aveau scopuri naturale: un râu își caută delta, o piatră, atunci când este aruncată în sus, se va întoarce înapoi, ploile cad astfel încât grâul să crească și să-l putem mânca. Dar atribuirea acestor procese unor scopuri teleologice pare să fie eronată din punctul de vedere al fizicii moderne, întrucât par să opereze numai cauze materiale și eficiente, date fiind structurile formale sau asemănătoare unor legi, fără necesitatea de a atribui cauze finale naturii. Cu alte cuvinte, entelehiile vitaliste nu sunt de nici un folos în fizică, iar știința galileano-newtoniană a răsturnat orice vestigii ale teleologiei naturale referitoare la lumea fizică. Abia începând cu Darwin explicațiile teleologice au fost, în sfârșit, eliminate din biologie și din științele vieții. În primul rând, speciile nu sunt fixe, ci au evoluat de-a lungul unor perioade lungi de timp; în plus, multe au dispărut între timp. În locul identificării unui scop în lumea biologică, acum se poate apela la alte principii: mutații aleatorii, reproducere diferențială și adaptare. Părea că domeniul biologic nu conține nici o ordine teleologică vizibilă.

Este interesant faptul că Aristotel a introdus explicații teleologice în contextul perspectivei sale științifice și metafizice. Cu toate astea, Stagiritul nu a folosit argumentul teleologic

pentru a susține că lumea a fost proiectată de o minte divină. Deși manifestă ordine, lumea nu are în spate un proiect și nu îndeplinește un plan prealabil. Aristotel, după cum am văzut, nu susține că Dumnezeu a creat universul.

Toma din Aquino l-a folosit din nou pe Aristotel în versiunea argumentului teleologic pe care a formulat-o. În cea de-a cincea încercare a sa de a dovedi existența lui Dumnezeu, Toma se exprimă astfel:

> A cincea cale este luată din guvernarea lucrurilor. Vedem că unele lucruri care sunt lipsite de cugetare, precum corpurile naturale, acționează în vederea unui scop: aceasta reiese din faptul că întotdeauna sau foarte frecvent acționează în același fel încât urmăresc ceea ce este cel mai mare bine. De aici reiese că nu întâmplător ajung la scop, ci cu intenție. Dar cele lipsite de cunoaștere nu tind spre un scop decât îndreptate de cel care are cunoaștere sau inteligență, precum săgeata de arcaș. Așadar, există ceva inteligent, de către care toate lucrurile naturale sunt ordonate spre un scop. Pe acesta îl numim Dumnezeu.[8]

Dacă însă ne lipsim de explicațiile teleologice în fizică și în biologie (acestea sunt încă utile în parte ca explicații ale intențiilor și motivelor omului), acest argument rămâne fără fundament. Lucrurile din natură nu se mișcă pentru a îndeplini scopuri. Seamănă cu o abordare animistă: piatra sau lacul nu au un țel în sine. Prin

urmare, nu există nici un temei pentru a introduce un creator inteligent în vederea explicării acestui lucru.

Abia în perioada post-newtoniană deiștii au abandonat teleologia, dar au păstrat argumentul proiectului, care se baza, de asemenea, pe analogia dintre artefactele omului și sistemele ordonate găsite în natură. În *Dialoguri asupra religiei naturale*, Hume îl pune pe Cleanthes să formuleze și să apere argumentul proiectului:

> Voi explica pe scurt cum înțeleg eu această problemă. Uitați-vă la lumea din jur, priviți-o în ansamblul și în părțile ei: veți descoperi că nu este altceva decât un mare mecanism împărțit într-un număr infinit de mecanisme mai mici care, la rândul lor, sunt subîmpărțite într-un grad pe care simțurile și facultățile omenești nu-l pot nici urmări și nici explica. Toate aceste mecanisme diferite și chiar cele mai mărunte părți ale lor sunt potrivite laolaltă cu o exactitate care trezește admirația tuturor oamenilor care le-au contemplat. Modul curios în care mijloacele sunt adaptate la scopuri pe tot cuprinsul naturii seamănă cu – deși depășește cu mult – operele produse de mâna omului, cu planurile, gândirea, înțelepciunea și inteligența acestuia. Fiindcă efectele seamănă între ele, putem să inferăm, prin legile analogiei, că și cauzele seamănă între ele și că autorul naturii este întru câtva asemănător cu spiritul omului, deși primul are facultăți mult mai mari, raportate la măreția operei pe care a executat-o. Prin acest

argument *a posteriori* și doar prin el dovedim deopotrivă existența divinității și asemănarea acesteia cu mintea și inteligența omului.[9]

Hume se folosește apoi de Philon pentru a examina acest argument și a-l supune unei critici devastatoare, pe care o putem rezuma astfel. Este dificil să dovedești ceva prin analogie. Analogiile nu demonstrează adevărul unei ipoteze; ele nu îți pot sugera decât posibilitatea, nu demonstrația ei. Raționamentul analogic este adesea ușor de respins; putem extinde analogia astfel încât să se întoarcă împotriva noastră. De fapt, mulți oameni au fabricat obiectele și produsele pe care le folosim. Prin urmare, nu am putea spune că există mai mulți zei care au produs lucrurile din natură? Proiectele umane sunt adesea imperfecte și inadecvate: multe case pot fi lucrate de mântuială și executate greșit. Să fi existat oare mai multe încercări ratate înainte de crearea acestui univers imperfect? De ce să amplificăm pur și simplu inteligența umană și s-o atribuim ființei divine? Ce am putea spune despre alte calități umane: mândria, gelozia, răzbunarea? Dacă omul posedă aceste trăsături, atunci de ce nu le-ar avea și ființa divină? Așa se explică răul din lume? N-am putea conchide că Dumnezeu este o ființă malefică?

Argumentul proiectului tinde să reducă totul la o perspectivă antropomorfă asupra universului; reprezintă un efort al omului de a-l crea pe Dumnezeu după chipul său și de a găsi în natură propriile trăsături. Moise a invocat mânia divină

pentru a-i face pe oameni să se supună poruncilor formulate de el însuşi: calitățile lui Dumnezeu reflectau tendințe umane, deși la o scară mai mare ce se apropia de omnipotență. În mod similar, teologii și filozofii ce susțineau argumentul teleologic și cel al proiectului au invocat un soi de inteligență la nivelul universului, extinzând-o dincolo de rațiunea umană, astfel încât să devină omniscientă. Ambele eforturi au consolidat calitățile umane într-o formă idealizată. Dar nu se poate raționa selectiv: trebuie să mergem cu analogia până la capăt, chiar și cu riscul de a se întoarce împotriva noastră. Omul nu este doar creator, ci și distrugător uneori, e capabil de dușmănie și se folosește de teroare pentru a-și învinge dușmanul. Este oare ființa divină distructivă și poate asta să explice big bangul, marea implozie sau marele îngheț la scară cosmică? Nu, răspunde teistul, ar fi ridicol. Cu siguranță, dar la fel este și efortul de a reduce întregul univers la calitățile unei singure specii de pe o singură planetă. De ce să nu apelăm la o analogie cu alte specii sau forme de viață? De ce nu ar fi universul asemenea unei legume? Prin intermediul unor procese de expansiune și dezvoltare, o sămânță minusculă se poate transforma într-un organism uriaș care, până la urmă, îmbătrânește, se degradează și se stinge. Universul a început cu un strigăt puternic: oare se va sfârși cu un biet scâncet? Toate aceste lucruri se află la nivelul metaforei poetice: nu sunt afirmații confirmate. În loc să explicăm natura

prin raportare la inteligența umană, de ce să nu inferăm că procesele vii manifestă grade de ordine ca reflexii ale naturii și că inteligența umană este, la rândul său, o reflexie a ordinii naturale, fără să transformăm universul după chipul omului? Câtă vanitate să înzestrezi creatorul cu calități preferate ale ființei umane!

Argumentul cosmologic și cel al proiectului mai au însă un defect: raționamentele lor merg de la ceea ce se observă în natură până la existența unei ființe divine. Din nefericire, teistul alege numai câteva fapte empirice și preferă să le ignore pe celelalte. El observă ordine, regularitate și lege cauzală în natură și ajunge la concluzia că cineva a proiectat sistemul naturii. Dar ordinea și proiectul nu sunt echivalente. Este posibil să recunoaștem grade de ordine în natură fără un rânduitor și legi cauzale fără un legiuitor. Dacă analiza mea anterioară este corectă și dacă dezordinea există, atunci de ce să nu atribuim cauza unei ființe divine distructive sau demonice? Teologii clasici au făcut de fapt acest lucru, în măsura în care atribuie dezordinea Satanei sau altei forțe demonice și în măsura în care susțin că există o luptă cosmică între forțele binelui și forțele răului, între fiii întunericului și fiii luminii. Aici apare însă problema clasică a răului. Este răul din univers ceva real sau doar ceva aparent? Iar, dacă există, poate fi atribuit, până la urmă, lui Dumnezeu sau doar Satanei? Dacă Dumnezeu este atotputernic, de ce îi permite Satanei să existe?

De fapt, teistul se confruntă cu două paradoxuri, deși există două manevre la care recurge pentru a le nega: (1) paradoxul dezordinii și (2) cel al răului.

(1) Teistul poate nega existența dezordinii, haosului, hazardului și nedeterminării, susținând astfel că universul este perfect ordonat și armonios. Dar această perspectivă ignoră dovezile abundente în favoarea luptei pentru supraviețuire din lumea viețuitoarelor, a conflictelor din lumea umană și a interacțiunii sistemelor din lumea fizică, precum formarea și moartea stelelor, ploile de meteoriți sau vulcanii.

(2) În cazul problemei răului, începe să se manifeste un proces de raționalizare. Suntem asigurați că existența răului e doar o aparență. Dar ce putem spune despre forțele distrugătoare ale tornadelor sau inundațiilor violente sau despre dispariția totală a unor specii. Am fost cu toții martori ai durerii, tristeții, agoniei, suferinței, perfidiei, duplicității, cruzimii și chiar ai morții. Într-adevăr, toți indivizii și toate speciile trebuie să se lupte pentru supraviețuire și, asemenea omului, se bucură de viață și suferă vicisitudinile acesteia până când, în cele din urmă, mor. Ah, răspunde teistul, trebuie să existe o ordine *mai adâncă*. Dar aici avem de-a face cu un articol de credință, nu cu o dovadă; faptul de a sublinia numai ordinea și de a ignora dezordinea nu face decât să favorizeze o anumită concluzie. Teistul poate afirma că există legi ale naturii, dar trebuie, de asemenea, să admită existența unor elemente

particulare concrete și să accepte că sistemele interacționează și că lumea pare să manifeste dezordine și haos.

Dacă teistul va admite că există o anumită dezordine, atunci ne putem întreba dacă Dumnezeul său nu este limitat, neputincios, finit și incapabil să organizeze și să armonizeze universul. Oare universul se extinde atât de repede și este atât de complex, încât Dumnezeu nu poate să se afle peste tot în același timp? Explică acest lucru instabilitatea și neajunsurile întâlnite în schema cosmică? Dumnezeu este măreț și puternic, dar nu și atotputernic. Poate că are nevoie de ajutor în cârmuirea acestui conglomerat, poate că noi, ființele din acest colțișor al universului, îl vom putea ajuta să scape de o parte din confuzie. Dacă este așa înseamnă că Dumnezeu nu e omnipotent și poate nici măcar omniscient. Poate că și acțiunile sale sunt guvernate de principiul incertitudinii, astfel încât, asemenea nouă, nu are cum să prezică poziția și viteza corpurilor decât în termeni probabilistici generali. Dacă suntem uneori nesiguri, de ce nu ar fi și Dumnezeu? Astfel, teistul se confruntă cu insurmontabila problemă a armonizării unui univers pluralist cu o ființă monoteistă. Nu e Dumnezeu cauza vremelniciei și a schimbării? De ce nu așază lucrurile într-o armonie perfectă? De ce a mai creat universul dacă îi va permite să se extindă și să se deterioreze asemenea unui vechi motor cu aburi sau a unui ceas ruginit? De ce a creat această minunată harababură? Poate că

universul nu acumulează deprindere sau ordine, ci dezordine și dezbinare, astfel încât, în cele din urmă, toate părțile sale, inclusiv noi, vor fi distruse. Răul, spune teistul, într-un nou efort de a-l explica, este necesar pentru a putea înțelege sau aprecia binele și se manifestă numai atunci când există un defect sau o lipsă într-un proces natural (neființă). Răul dispare când există realizare deplină sau împlinire a ființei. Acest argument neotomist este valabil numai în cazul unui univers fix și finit și nu se potrivește cu modelul darwinist sau cu cel astronomic discutat anterior.

În orice caz, dacă Dumnezeu există, atunci nu este el responsabil pentru universul actual? Poate că nu e o ființă malefică, ci doar neputincioasă: deși se opune răului, nu este în stare să-l elimine. Hume observa că dacă am putea crea sau guverna universul, poate că am face o treabă mai bună. Am încerca să atenuăm o mare parte din nenorocirile și din durerile inutile: de exemplu, prin eliminarea secetei din deșerturi sau a inundațiilor din zonele ploioase ori prin diminuarea furiei distrugătoare a vânturilor puternice și uraganelor. De fapt, istoria umană este plină de eforturi de a învinge, prin intermediul inteligenței, boli, accidente și alte forțe care tind să ne distrugă.

Încercarea teistului de a rezolva problema răului negându-i existența reprezintă o evitare a realității, dată fiind marea cantitate de suferință și de durere ce poate fi observată în special în lumea

biologică. Teistul crede că ne proiectăm perspectiva morală îngustă asupra naturii și că, dacă privim lucrurile la nivel cosmic, totul va fi bine. Voltaire îl ridiculizează pe naivul Candide, care insistă că aceasta este „cea mai bună dintre toate lumile posibile“. Dar care este sensul unui astfel de bine cosmic? Budistul crede că ordinea totală a lucrurilor vădește un fel de perfecțiune, dar el privește dincolo de conflict, către nirvana și neființă. Speranța evlavioasă (că ființa, după ce se va împlini, va fi desăvârșită) nu face decât să ocolească problema. Putem pune următoarea întrebare: din moment ce toate lucrurile dispar odată cu trecerea timpului, de ce dezordinea și decăderea, neființa și neantul nu fac parte din temelia ultimă a universului? Deși un lucru poate exista o perioadă de timp (un atom, o planetă, un meteor sau un soare, un liliac, un ulm, un delfin sau o ființă umană), se va reduce în cele din urmă la praf și cenușă, iar particulele de material care îl compun vor fi rearanjate, transformate sau preluate în altă parte. Poate că în curgerea lucrurilor există un haos mai adânc? Teistul a permis propriei gândiri dezideratives să intervină: totul va fi bine până la urmă. Pentru a proteja condiția umană și pentru a oferi un colac de salvare aspirațiilor umane, el postulează existența unui suflet etern, care poate să scape de curgerea timpului.

O altă manevră a teistului constă în admiterea existenței unui *anumit* rău: cel limitat numai la activitatea umană. Răul natural nu poate avea nici

o realitate, având în vedere fixația teistă asupra unui Dumnezeu bun. Numai răul uman există, lucru ce nu se datorează lui Dumnezeu, ci păcatului omenesc. Prin intermediul unei gimnastici mentale, teistul îl scapă pe Dumnezeu de responsabilitatea răului și o așază pe umerii omului, ceea ce sădește în el un sentiment de rușine și de vină.

Explicația iudeo-creștină ortodoxă pentru răul uman este încă susținută: minunea e că a satisfăcut atât de mulți credincioși. Doctrina păcatului originar ar trebui să rezolve paradoxul răului. Dumnezeu l-a creat pe om după chipul său, capabil să aleagă liber. Omul este astfel responsabil pentru păcatul omisiunii și al comisiunii. Căderea lui Adam și a Evei a fost interpretată atât literal, cât și metaforic. Interpretarea literală susținută de către fundamentaliști se bazează pe un mit pur. Interpretarea metaforică avansată de teologii liberali ne dă de înțeles că prima poruncă morală a lui Dumnezeu este ca propriile sale creaturi să nu mănânce din pomul cunoașterii binelui și răului și că prima lor obligație este să asculte de porunca divină. Ființele umane ajung să cunoască suferința și să devină muritoare numai din cauza neascultării: păcatul uman este cauza. Omul nu poate face nimic de unul singur: întregul lui demers moral depinde de supunerea față de voința divină. Astfel, răul, în măsura în care există, se datorează eșecului uman, pentru care vom fi în cele din urmă pedepsiți.

Această explicație îl mulţumeşte pe credincios, dar lasă prea multe întrebări fără răspuns. De ce Dumnezeu, care ne-a creat după chipul și asemănarea sa, nu a sădit în noi virtutea și bunăvoința desăvârșite? De ce ne-a înzestrat cu o dublă natură și apoi ne-a pedepsit pentru păcat, când ne-ar fi putut împiedica să păcătuim de la bun început? Dacă Dumnezeu este omniscient și știe că vom cădea în păcat, de ce ne permite să facem acest lucru, în condițiile în care ar fi putut evita o astfel de situație? De ce ar trebui să-i pedepsească pe păcătoși aici și în viața de apoi, când ne-ar fi putut crea asemenea lui, capabili să facem numai bine? Şi cum rămâne cu cei nevinovați și neajutorați? De ce să-i pedepsească? De ce a permis distrugerea templului din Ierusalim sau prădarea Romei? Din cauza răutății oamenilor? De ce a permis uciderea hughenoților, masacrarea armenilor, genocidul cambodgienilor, tirania nazistă, gulagul lui Stalin? Cum a putut o divinitate dreaptă și milostivă să permită astfel de lucruri îngrozitoare? Poate că unii dintre adulții torturați sau masacrați erau păcătoși, dar de ce și copii nevinovați?

Mulți romano-catolici și fundamentaliști se opun avortului deoarece insistă că fetușii sunt ființe umane nevinovate. De ce atunci permite Dumnezeu să aibă loc un număr atât de mare de avorturi spontane? De ce permite unui prunc să moară de spină bifidă sau de o altă boală incurabilă în suferință și dureri inimaginabile? Este oare vina omului? Ne împotrivim suferinței

și încercăm s-o atenuăm sau s-o prevenim. De ce nu face și Dumnezeu la fel? De ce nevinovații mor adesea tineri, iar oamenii răi se bucură de roadele puterii și bogăției în această viață? Vor suferi în următoarea? Ce asigurări avem? Iov, în Vechiul Testament, a adus în fața conștiinței religioase astfel de întrebări neliniștitoare. El a ajuns la concluzia că nu putem pătrunde voința divină, ci trebuie să credem că se va face dreptate în cele din urmă. Dar perspectiva biblică asupra răului nu rezolvă paradoxul, ci doar îl exacerbează.

Are Dumnezeu motive suficiente din punct de vedere moral pentru a nu împiedica răul? Pe baza reflecției etice, se poate argumenta că este greșit ca o ființă morală care poate împiedica răul să nu facă nimic. Dacă vedem că o persoană oarbă și nevinovată e gata să coboare de pe trotuar în stradă și să fie ucisă de o mașină care trece în goană, nu am face tot ce putem pentru a o avertiza de pericol? Dacă putem preveni moartea unei persoane și nu facem nimic în acest sens, nu am da oare dovadă de carență morală? Deși nu suntem responsabili pentru prevenirea sau atenuarea *fiecărui* rău din lume, nu avem o datorie *prima facie* de a încerca să prevenim ceea ce putem? Atunci când nu facem nimic sau nu intervenim trebuie să avem un motiv întemeiat. Are Dumnezeu un motiv bine întemeiat din punct de vedere moral când permite ca un copil nevinovat să moară în chinuri? Poate că îi pedepsește pe părinții copilului pentru păcatele pe

care le-au comis. Dar acesta nu este un motiv justificabil moral. Poate că pedepsește copilul pentru păcatele strămoșilor lui chiar până la a treia sau a patra generație. Ce formă alambicată de vinovăție colectivă! Sau poate că micuțul este vinovat și Dumnezeu îl pedepsește pentru ce a făcut într-o viață anterioară, chiar dacă acesta nu-și amintește să fi fost Lucreția Borgia, un ofițer SS sau altă persoană păcătoasă. Această ultimă justificare necesită postularea doctrinei reîncarnării pentru a explica de ce Dumnezeu nu este suficient de mișcat de compasiune sau milă astfel încât să prevină producerea unor asemenea lucruri îngrozitoare. Mulți oameni au subliniat că există o incompatibilitate logică între concepția tradițională a unei divinități bune și prezența răului.

Concluzia pe care o putem trage este că, având în vedere prezența răului în natură, este dificil de susținut că Dumnezeu e bun, omnipotent și omniscient. Ţinând cont de aceste fapte neplăcute, nu am putea oare atribui pe bună dreptate trăsături josnice celui care a creat universul? Dacă este urmat în mod consecvent, și nu selectiv, argumentul analogiei sau al proiectului îl va face pe teist să tragă o concluzie neplăcută cu privire la caracterul divinității. Folosind metodologia sa, există o trapă de scăpare: el se confruntă cu paradoxul insurmontabil al reconcilierii. În opinia teistului, căile lui Dumnezeu sunt de nepătruns pentru mintea umană. Trebuie să crezi, insistă el, în

mântuirea divină și în înfrângerea finală a răului. Dar acest lucru doar ocolește problema și nu îl absolvă pe Dumnezeu de vină.

Folosind argumentele analogice și teleologice, putem conchide, de asemenea, că ființa divină este responsabilă pentru vremelnicie și dezordine, pentru rău, neant și moarte, pentru haosul suprem presupus de marea implozie sau de marele îngheț. Acesta ar putea fi numit „argument demonologic“. Folosind același raționament, putem argumenta, pornind de la natură, în favoarea existenței unui demon atotputernic, care este creatorul, susținătorul și, în cele din urmă, distrugătorul universului. Dumnezeu ar fi Forța Distructivă ce domnește în cosmos!

Argumentul ontologic: ce este Dumnezeu?

Teistul neagă cu îndârjire răul și vremelnicia și postulează bunătatea și ordinea, care devin caracteristica definitorie a divinității. Acest lucru ne conduce la o altă abordare clasică a lui Dumnezeu: efortul de a descoperi o ființă atemporală situată dincolo de lume, neatinsă de concret, de particularitate, de efemeritate sau de rău.

Platon și Augustin sunt principalii autori care au promovat acest argument, însă Sf. Anselm a fost cel care, în secolul al XI-lea, i-a dat cea mai influentă formulare. Mai târziu, Descartes, Spinoza și alți raționaliști au apelat la un astfel de

raționament. Chiar și astăzi, filozofi precum Alvin Plantinga și Norman Malcolm au repetat în esență același argument. Argumentul ontologic este dezarmant de simplu. Se bazează pe un raționament formal care susține că existența lui Dumnezeu este adevărată datorită analizei conceptuale. Argumentul sună astfel: am o idee despre „o ființă față de care altceva mai mare nu poate fi conceput“. Dacă supun această idee analizei, constat că existența trebuie să facă parte din sensul său esențial. Dacă, prin reducere la absurd, presupun că acea ființă nu există, atunci nu ar fi „o ființă față de care altceva mai mare nu poate fi conceput“. Căci, dacă nu există, atunci măreția sa ar fi diminuată. Prin urmare, ideea de Dumnezeu implică în mod necesar existența sa.

Împotriva acestui argument se poate aduce următoarea obiecție: însuși faptul că cineva are o astfel de idee nu presupune existența ideii în mod independent. Astfel, dacă am o idee despre un unicorn, acest lucru nu necesită existența sa. Ontologul răspunde că putem folosi argumentul ontologic numai pentru a demonstra necesitatea existenței lui Dumnezeu. Din moment ce existența nu face parte din esența definitorie a unicornului, nu suntem îndreptățiți să presupunem existența sa. Existența, afirmă el, este esențială înțelegerii pe care o avem despre conceptul de Dumnezeu, la fel cum faptul de a avea trei laturi este esențial ideii de triunghi. Ideea unui triunghi ce nu are trei laturi contrazice

ideea de triunghiularitate. În mod similar, proprietatea esențială definitorie a lui Dumnezeu este aceea că el există. *Ergo*, Dumnezeu există.

Răspunsul meu la argumentul ontologic este, în primul rând, că neoplatonicienii atribuiau existență unicornilor, triunghiurilor și altor concepte universale și credeau că acestea subzistă într-un tărâm ideal al formelor pure. Probabil am putea face aceeași inferență cu privire la Dumnezeu, care ar avea apoi același statut ontologic precum alte esențe ideale. Dar realismul platonician este extrem de îndoielnic: nu reprezintă decât un simplu postulat. Cum putem afirma că ceea ce este prezent în mintea noastră subzistă sau există în realitate? O manevră adoptată a fost aceea de a respinge realismul platonician, dar de a insista că existența se aplică *numai* ideii de Dumnezeu. La care răspund: nu toată lumea are *aceeași* idee despre „o ființă față de care altceva mai mare nu poate fi conceput“. Ideea nu este intrinsecă sau înnăscută; nu e sădită în noi de vreo divinitate (nu există dovezi în acest sens), ci e doar produsul unei anumite culturi. De fapt, ideea unei ființe infinite depășește orice înțelegere: este o noțiune vagă ce nu poate fi definită cu ușurință. Ontologul se folosește de un argument circular când susține că existența este esențială ideii pe care o are despre Dumnezeu: faptul de a afirma că existența este intrinsecă ideii de Dumnezeu înseamnă a presupune din start ceea ce dorești să dovedești. Aceasta e o simplă supoziție: nu avem cum să

știm dacă ideea de Dumnezeu are vreun sens extrinsec sau existențial. Propoziția „Dumnezeu există“ este analitică, nu sintetică. Este un enunț incomplet și trunchiat, deoarece *există* nu e predicat, ci numai copulă. Nu putem raționa cu privire la Dumnezeu până când nu spunem ceva despre proprietățile sale și până nu indicăm în ce sens există.

O altă variantă a aceluiași argument începe cu ideea unei „ființe perfecte“. Din nou, ontologul susține că are o astfel de idee. În urma analizei, acesta deduce că „ființa perfectă“ trebuie să existe, căci, dacă n-ar exista, ea ar fi mai puțin perfectă decât mine, care exist. Ar fi contradictoriu să spunem că ființa perfectă nu există, pentru că atunci ar fi imperfectă. Prin urmare, aceasta există în mod necesar.

Caracterul specios al acestui argument e cât se poate de clar și este, totodată, determinat din punct de vedere cultural. Budistul, de exemplu, susține că perfecțiunea supremă reprezintă o stare de neant sau de inexistență pură, unde te eliberezi de lupta pentru supraviețuire și rămâi dincolo de lumea schimbării. În loc să reprezinte împlinirea ființei, Dumnezeu ar putea exista la nivelul neființei. Astfel, am putea argumenta că ideea de ființă perfectă presupune inexistența sa. Cum poate ontologul să dovedească faptul că argumentul anterior este greșit? Ideea e că ne aflăm pe tărâmul fanteziei speculative, al conceptelor pure și lipsite de orice conținut

empiric. Nu avem cum să știm dacă un sistem de axiome și postulate, care e ales în mod arbitrar, poate fi considerat mai real decât oricare altul.

De fapt, folosind același tip de inferență, am putea raționa după cum urmează: am o idee (presupunere pură) despre o ființă omnipotentă, malefică și satanică. Dacă este omnipotentă și extrem de malefică, atunci trebuie să existe, căci, dacă n-ar exista, nu ar fi atotputernică, ceea ce ar fi o contradicție. Dacă este extrem de malefică înseamnă că poate să provoace haos distructiv, dezordine, degradare și entropie în univers, începând cu big bangul și terminând cu marea implozie sau marele îngheț. Faptul de a nega că este capabilă de așa ceva ar contrazice ideea că e omnipotentă și extrem de malefică. Prin urmare, această ființă trebuie să existe. Dacă respingem argumentul de față, atunci trebuie să respingem argumentul ontologic, care presupune că ființa omnipotentă este perfectă în toate privințele. Existența unei ființe perfecte care posedă calitățile lui Buddha, lui Cristos sau lui Socrate la scară cosmică sau a unei ființe extrem de malefice care posedă calitățile extreme ale Satanei, ale lui Hitler, ale lui Himmler și ale lui Stalin nu a fost niciodată dovedită, deși se poate specula la fel de mult în oricare direcție. În ambele cazuri, ne angajăm într-un balet înșelător de categorii inerte prin deducerea, bazată pe folosirea unor concepte din limba noastră, a unor lucruri despre natura realității ultime.

Sensul conceptului de Dumnezeu

În acest capitol, ne-am pus problema dacă existența lui Dumnezeu poate fi demonstrată. Am examinat argumentele introduse de teologi și filozofi și am văzut că sunt invalide sau neconvingătoare. O sarcină mult mai fundamentală este poate aceea de a clarifica sensul conceptului de Dumnezeu. Din nefericire, noțiunile tradiționale referitoare la Dumnezeu sunt destul de vagi și de ambigue. Ele reprezintă extinderi analogice ale calităților umane care au fost extrapolate la nivelul întregului univers: omnipotența este dedusă din cunoașterea puterii umane, omnibenevolența – din admirarea virtuții umane, un creator divin –, din observarea creațiilor umane. Ce înseamnă să spui că o ființă divină posedă astfel de capacități umane extinse? Are Dumnezeu formă corporală? Are suflet? Este o persoană? Zeii greci de pe Muntele Olimp erau investiți cu puteri umane supradimensionate. Oare omniscienta, benevolența și creativitatea sunt un rezultat al structurii biologice a lui Dumnezeu? Creștinismul, religia actuală care conține cele mai multe elemente antropomorfe și mitologice, afirmă că Dumnezeu a luat formă umană sub înfățișarea lui Isus, fiul său, în vreme ce Moise a vorbit „față către față“ cu Dumnezeu. Astfel de concepții despre divinitate sunt expresii ale vanității umane fără limite. Ele demonstrează

că mândria umană este mult prea înclinată să atribuie vastității naturii propriile puteri fragile. A crede că Dumnezeu este o persoană asemănătoare nouă reprezintă, dintre toate vanitățile umane, cea mai mare amăgire de sine. Dumnezeu a devenit proiecția idealizată a nevoii umane, a năzuinței inimii și a minții, care caută să completeze universul, dându-i un înțeles care să se potrivească cu dorințele noastre. Din păcate, nu există dovezi care să susțină această perspectivă umană atât de prezumțioasă, rezultat al unei imaginații nerușinate. Dorința umană nu dictează numai faptele, ci și apariția întregului univers.

Teiștii recunosc însă că nu îl pot defini pe Dumnezeu, că acesta transcende toate categoriile experienței și înțelegerii. Astfel, Dumnezeu nu este o ființă pur imanentă, ci una transcendentă. Nu poate fi descris sau caracterizat prin intermediul conceptelor umane limitate. Deși teistul poate demonstra *că* o astfel de ființă trebuie să existe, nu poate spune ce sau cine este sau care îi este esența, cu excepția a ceea ce a fost revelat în Scriptură. Karl Barth susține că rațiunea filozofică sau științifică nu poate înțelege ceea ce este, în definitiv, „insondabil“, „inefabil“ și „de neconceput“. Dacă așa stau lucrurile, atunci cei care încearcă să demonstreze că Dumnezeu există sunt total nedumeriți cu privire la ceea ce fac. Concepția lor despre Dumnezeu este în mare măsură vidă, iar Dumnezeu devine un factor *x* ce poate fi (și a fost) înlocuit cu aproape orice. Dacă respingem Vechiul și Noul Testament, Coranul și

alte așa-numite cărți sacre și astfel îl lipsim pe Dumnezeu de orice proprietăți umane identificabile, atunci Dumnezeu devine un concept pur formal și gol. Întrucât nu-l putem defini sau nu avem cum să-i dăm o formă referențială, acest concept nu are nici un sens desemnat sau descriptiv, ci este literalmente un concept fără semnificație cognitivă.

Cu toate astea, factorul *x* nu ar trebui privit doar ca un construct intelectual: i se pot da și alte sensuri. Limbajul religios are și alte funcții în afara celei de a transmite informații despre lume. Ideea de Dumnezeu ne indică faptul că în univers există lucruri pe care nu le înțelegem și care ne depășesc experiența și cunoașterea, prin urmare este o afirmație cvasidescriptivă pe care nu avem de ce s-o punem în discuție. Dar această perspectivă doar maschează o funcție mai profundă a ideii de Dumnezeu.

„Dumnezeu“, în opinia mea, este în primul rând o proiecție a năzuinței umane către plenitudine. Ideea de divinitate este o evocare a dorinței noastre emoționale de a atinge permanența. E o descărcare a pasiunii noastre pentru veșnicie, a dorinței noastre de a transcende haosul, pericolul, vremelnicia și adversitatea. Dumnezeu este speranța omului pentru o lume ideală aflată dincolo de această vale a suferinței. Fixați pe imaginea tatălui, căutăm pe cineva care să ne călăuzească în siguranță prin marea adversității, o ființă care, după ce a creat toate lucrurile, ne va scăpa, în cele din urmă, de neant

și de moarte. Limbajul referitor la Dumnezeu are astfel un sens expresiv, furnizează o componentă morală distinctivă, deoarece ne arată cum ar trebui să trăim și cum ar trebui să ne comportăm în raport cu universul. Postulează o divinitate externă și cere devotamentul nostru față de ea. Funcția sa principală este normativă. Prin rugăciunea adresată „nevăzutului“ incognoscibil și consacrarea sa, precum și prin porunca credinței, limbajul religios devine imperativ. Izvorând din strigătul primordial și din dorința de a atinge nemurirea, acest limbaj construiește un sistem de porunci și reguli morale. Dumnezeu se referă la felul în care ar trebui să trăim: este codul moral devenit ceva sacru.

Ce a rămas? Pietatea naturală

Este ideea de Dumnezeu total lipsită de valoare și de sens? Este oare o simplă iluzie? Dacă Dumnezeu nu are nici un referent în univers, atunci ar trebui ca ideea de divinitate să fie complet abandonată? Admit că există un caz, și numai un singur caz, în care ideea de Dumnezeu are un sens minim pentru om. El este o născocire a imaginației și inventivității omului, exprimată creativ în religie, artă, moralitate și poezie. Dumnezeu nu există: nu este o persoană sau o ființă separată, un creator atotputernic, atotcunoscător și benevolent al universului. Toate astea nu sunt decât expresia unei perspective

antropocentrice greșit orientate. A venera o astfel de ființă este greșit. Rugăciunea este doar o reacție psihologică la problemele cu care ne confruntăm și o expresie a speranței că le vom depăși. În astfel de momente, nu suntem auziți de nimeni, de nimeni cu care să ne putem negocia mântuirea. Ființele umane nu au un scop cosmic, nici nu îndeplinesc vreun plan divin. Nu există nici o dramă a istoriei în care să putem distinge voința lui Dumnezeu. Probabil că specia umană va dispărea într-o bună zi. În ciuda acestor realități necruțătoare, se mai poate conserva ceva din atitudinea religioasă? Mai există loc pentru religiozitate, vreun motiv pentru cultivarea pietății naturale? Da, cred că există. Ca ateu sceptic, voi afirma următoarele:

1. Universul pe care îl observăm este vast în dimensiunile sale spațiale și temporale. Ființele umane sunt relativ nesemnificative din punctul de vedere al cosmosului.
2. Ar trebui să cultivăm o apreciere a splendorii naturii și a ordinii și regularităților pe care le descoperim în ea. De asemenea, ar trebui să admitem și să privim cu mirare și consternare conflictul și haosul din natură, polaritățile vieții și morții, ordinii și dezordinii, stabilității și precarității.
3. Am aflat multe lucruri despre natură. Ştiința ne dezvoltă neîncetat cunoașterea pe care o avem despre universul inteligibil. Dar multe lucruri din univers rămân dincolo de înțelegerea noastră, depășind limitele actuale ale cunoașterii.

4. Scena cosmică conține o uriașă diversitate și pluralitate de procese organice și anorganice. Nu putem decât să-i apreciem măreția, de la corpurile cerești cercetate de astronomie până la cele mai mici părți sondate de fizică și de microbiologie.
5. Această scenă cosmică poate naște o anumită apreciere intelectuală amestecată cu uimire față de măreția pură a lumii naturale și o atitudine umilă față de caracterul brut al substanțelor și sistemelor individuale pe care le întâlnim și ale căror relații cauzale le observăm.
6. Cu toate astea, trebuie să privim cu suspiciune așa-numitul tărâm supranatural. Scepticul nu este inconștient de vastitatea cosmosului și de faptul că există regiuni îndepărtate încă neexplorate și puțin înțelese. Dacă supranaturalul se referă numai la ceea ce nu înțelegem în prezent, nu înseamnă că acea parte a universului este independentă de natură. Scepticul nu dorește să grefeze speranțele noastre efemere în totalitatea naturii sau să susțină cu mândrie că universul a fost creat pentru om și că omul e zidit după chipul unui creator. Deși nu există dovezi pentru nici una dintre ele, aceste afirmații continuă să persiste în cultura umană. Înrădăcinat în credință și convingere, stimulând înflăcărarea religioasă, Dumnezeu în general rămâne mitul prin excelență, care dăinuie în orice epocă și se întoarce să ne bântuie indiferent cât de genial este criticat sau cât de decisiv este respins.

Oare ideea de Dumnezeu își are rădăcinile în latura psihologică sau în cea biologică? Este extrarațională? Oare ispita transcendenței trimite în repetate rânduri la Dumnezeu din cauza unei

nevoi mai adânci pe care omul încearcă s-o satisfacă? Acestea sunt întrebări la care vom încerca să răspundem în continuare.

---

19. Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2014, p. 96 (*n. tr.*).

20. Conform consensului actual, big bangul s-a petrecut în urmă cu 13,8 miliarde de ani (*n. red.*).

Partea a treia
ŞTIINŢA ŞI PARANORMALUL

XII
OAMENI DE ŞTIINŢĂ, SPIRITUALIŞTI ŞI MEDIUMI

Recursul la înșelăciune și fraudă ce se poate observa în religie este cât se poate de evident în mișcarea spiritualistă care a apărut în secolul al XIX-lea și a continuat să se dezvolte în secolul XX în special în Statele Unite, Marea Britanie și Europa. Afirmațiile spiritualiste pot fi supuse unei examinări atente și, într-un anumit sens, pot fi analizate cu o mai mare ușurință decât cele religioase. Acest lucru este posibil deoarece, cu câteva excepții, spiritualiștii nu au pretins că posedă puteri divine sau profetice și, prin urmare, nu au dezvoltat biserici puternice care să îi divinizeze, care să le apere mesajul împotriva necredincioșilor sau care să îi reducă la tăcere pe cei ce se opun. Chiar și așa, în mișcarea spiritualistă acționează procese psihologice și epistemice similare celor întâlnite în religie. Spiritualiștii au afirmat că anumiți indivizi au puteri paranormale speciale, ceea ce le-ar permite, printre altele, să comunice cu lumea spiritelor. Astfel, avem aici o nouă formă de cochetare cu transcendența.

Premisa de bază a spiritualismului este că sufletul omului supraviețuiește morții și poate

comunica prin anumite persoane special înzestrate. Se susține că această lume a spiritelor se manifestă în multe feluri: prin comunicare mentală, precum telepatia, viziunile și aparițiile; și prin fenomene fizice, precum poltergeist-urile, levitațiile, mesele rotitoare, emisiile ectoplasmice, materializările, cântatul la instrumente muzicale și scrierile automate. Metoda cea mai convenabilă de comunicare sunt ședințele de spiritism: acestea au loc într-o cameră întunecată în care un medium permite spiritului cuiva să comunice prin intermediul său cu ajutorul unor manifestări mentale sau fizice.

Mișcarea spiritualistă are puternice note religioase sau cvasireligioase, deoarece face trimitere la un tărâm ascuns ce transcende această lume și oferă promisiunea unei vieți de apoi: speranța că vom supraviețui morții reprezintă unul dintre motivele ce au dus la nașterea acestei mișcări. Mai apoi s-au dezvoltat două tabere: (1) credincioșii, care acceptau existența unei alte dimensiuni a realității și capacitatea anumitor persoane (mediumi) de a intra în contact cu ea, și (2) scepticii și necredincioșii, care considerau întregul fenomen o absurditate autoamăgitoare. Pe acest câmp de luptă a apărut știința. Căci, în cele din urmă, părea să existe o metodă empirică prin care să se cântărească cu atenție dovezile pro și contra și să se testeze afirmațiile referitoare la supranatural. Din întâmplare, toate aceste lucruri ne arată că revelațiile transcendentale și fenomenele spiritualiste sau paranormale pot fi

tentante atât pentru persoanele cu studii superioare și destul de sofisticate, inclusiv din domenii științifice, cât și pentru cele care nu au o educație formală.

Nu intenționez să ofer o istorie completă a nașterii și dezvoltării spiritualismului, ci mă voi referi numai la anumite aspecte ale mișcării care sunt relevante pentru cercetarea noastră generală: natura căutării religioase a transcendenței. Totodată, nu mă voi ocupa de toți spiritiștii și mediumii cunoscuți.

Credința în spiritualism este des întâlnită în istoria omenirii. Biblia este plină de relatări despre fenomene supranaturale, despre vizite ale persoanelor decedate și apariții în starea de vis sau în cea de veghe. Iar acest lucru continuă pe tot parcursul istoriei. În secolul al III-lea, de exemplu, filozoful sceptic Porfir a investigat presupusa mișcare a obiectelor neînsuflețite care nu erau atinse, levitația mediumilor, aparițiile spiritelor și alte manifestări neobișnuite. Relatări similare despre fenomene spiritualiste se găsesc în viețile sfinților, în acuzațiile aduse vrăjitoarelor și în mărturii referitoare la case și castele bântuite. În secolul al XVIII-lea, misticul și filozoful religios suedez Emanuel Swedenborg a dat un mare impuls spiritualismului când a pretins că e capabil de clarviziune și de precogniție.

Surorile Fox: cine bate în podeaua mea?

Spiritismul modern a început, de fapt, în anul 1848, când membrii unei familii sărace și izolate care trăia în Hydesville, un orășel din nordul statului New York, nu departe de locul unde Joseph Smith și-a început cariera, credeau că locuința lor e bântuită de spiritul unui om despre care se spunea că ar fi fost ucis și îngropat în pivniță. Această poveste incredibilă a fost răspândită de familia Fox, de cele două fiice mai mici, Margaretta (11 ani, mai târziu numită Margaret) și sora ei mai tânără Catherine (9 ani, numită Kate), precum și de sora lor mult mai mare, Leah.[1]

Povestea surorilor Fox seamănă cu un roman de ficțiune: singurele lucruri reale sunt capacitatea surorilor de a comite o înșelăciune și incredibila înclinație a publicului de a le crede fără rezerve. Totul a început când familia Fox a auzit bătăi și zgomote ciudate în casă. Mama lor deja credea în forțe paranormale. În seara zilei de 13 martie 1848, după ce Kate și Margaret au urcat să se culce, părinții lor au auzit de jos bătăi ciudate. S-au urcat imediat și au auzit ciocănituri și bătăi în întreaga cameră. Bătăile începeau după ce Kate trosnea din degete. Bătăile numărau până la zece și chiar au indicat vârsta copiilor. Când doamna Fox a întrebat „Este acesta un spirit care a posedat-o pe scumpa mea copilă?“, răspunsul a fost o bătaie puternică, interpretată drept un răspuns afirmativ. Doamna Fox s-a dus să le zică vecinilor și aceștia s-au adunat cu toții în casă. Un vecin, William Duesler, a spus că, într-o seară, în

casă se aflau până la 14 oameni mult prea speriați ca să intre în dormitor. Duesler a intrat, a auzit-o pe doamna Fox punând întrebări, precum și bătăile prin care i s-a răspuns. Diverși vecini au adresat întrebări și li s-a oferit un răspuns. A fost comunicată vârsta celor prezenți, o bătaie pentru fiecare an, și câți copii aveau.

Vestea acestui eveniment remarcabil s-a răspândit ca fulgerul în împrejurimile orașului Hydesville, astfel că noi vizitatori apăreau zi de zi. Capacitatea surorilor Fox de a interpreta lumea spiritelor a fost sporită atunci când fratele lor mai mare, David, a propus să se comunice prin silabisire. David rostea literele alfabetului și spiritul făcea zgomot când se ajungea la litera corectă. Deși era un proces lent și laborios, începuseră să vină mesaje de pe lumea cealaltă. Cariera surorilor Fox a luat o turnură dramatică atunci când a intrat în scenă sora mai mare a fetelor, Leah Fox Fish, care locuia în Rochester și auzise despre întâmplările de acasă. Leah le-a luat pe Margaret și pe Kate deoparte, le-a pus să se dezbrace și să îi arate cum produc misterioasele zgomote.

Multe dintre aceste informații au fost dezvăluite într-o mărturisire publică făcută de Margaret Fox în New York și publicată în ziarul *New York World* câțiva ani mai târziu, la 21 octombrie 1888. Potrivit lui Margaret, înșelăciunea a început când cele două fete s-au dus la culcare. Ele legau un măr de o sfoară și îl lansau să se lovească de podea. Mama lor a auzit

de jos și s-a alarmat. Nu și-a imaginat niciodată că frumoasele ei copile erau capabile s-o mintă într-un asemenea fel. După ce mama a chemat vecinii, fetele au conceput o modalitate de a face bătăile mai eficiente. Se simțeau încolțite de ceea ce făcuseră; autoconservarea le-a forțat să joace teatru în continuare. Metoda pe care au dezvoltat-o a fost să-și trosnească degetele mari de la picioare, permițând zgomotului să răsune prin tăblia patului, pardoseala din lemn sau alt obiect din lemn. Efectul era ciudat, mai ales dacă credeai că vine din lumea spiritelor. În lunile următoare, sute de oameni curioși le-au vizitat pe surorile Fox în Rochester și Hydesville și mulți au plecat de acolo convinși că fuseseră martori ai unor fenomene paranormale.

La cererea lui Eliah Wilkinson Capron, editor de ziar, și a lui George Willets, în Rochester a fost închiriată o sală mare. Aceștia au văzut o oportunitate de a face bani din acest fenomen și au avut dreptate, deoarece, în prima seară, s-au adunat 400 de oameni, fiecare plătind 25 de cenți pentru a le vedea pe surorile Fox. Publicul auzea bătăile și apoi asculta o prelegere ținută de Capron. Un comitet format din cinci persoane era selectat din public pentru a investiga neobișnuitele fenomene. Ciudat era că bătăile nu se mai limitau la casa bântuită din Hydesville, ci le urmau pe surorile Fox oriunde mergeau, iar ele puteau invoca acum orice spirit, nu doar sărmanul suflet care ar fi fost îngropat în pivniță.

Cererea publicului pentru spectacol era extrem de mare. Au fost programate trei spectacole pentru Rochester. În fiecare noapte, mulțimea creștea. Nici unul dintre cele trei comitete desemnate nu a reușit să detecteze vreun semn de înșelăciune. A existat însă o opoziție venită din partea publicului. În cea de-a treia seară a izbucnit o revoltă condusă de Joseph Bissell și de alții care susțineau că întregul eveniment este o „înșelătorie“ gândită pentru a face bani de pe urma persoanelor credule. Ziarele locale au fost, de asemenea, extrem de critice la adresa surorilor Fox și au ridiculizat noțiunea comunicării cu spirite. Întreaga situație a beneficiat în curând de atenție la nivel național, când Horace Greeley, de la *New York Weekly Tribune*, a relatat despre cele trei întruniri în urma unei scrisori primite de la Capron și Willets. Greeley era unul dintre cei mai puternici și mai respectați jurnaliști ai perioadei.

Reacția la articolul din *Tribune* a venit fără întârziere. Surorile au fost invitate la New York, unde au organizat ședințe spiritiste la Hotelul Barnum’s. Au primit mulțimi uriașe de oameni, o mare parte dintre ei sperând să intre în contact cu rude și cu persoane iubite decedate. Nu au fost dezamăgiți. Comunicarea cu spiritele se realiza fără probleme, iar mulți dintre cei care le-au adresat întrebări surorilor Fox au fost uimiți de răspunsurile precise pe care le-au primit.

Horace Greeley era complet convins de realitatea acestor fenomene, de „integritatea și desăvârșita bună-credință“ a surorilor Fox. De

fapt, acestea au fost invitate să stea la conacul său. Alte ziare din New York erau însă extrem de sceptice și au acuzat fetele de „tertipuri“ și „fraudă“. Cu toate astea, credința în surorile Fox a crescut rapid. Multe persoane distinse au fost atrase de acest fenomen, inclusiv judecătorul Edmonds de la Curtea Supremă de Justiție din New York. Mulți au făcut pelerinaje la ședințele lor de spiritism și au fost destul de impresionați: celebrul romancier James Fenimore Cooper, istoricul George Bancroft, poetul William Cullen Bryant, guvernatorul Tallmadge din Wisconsin, generalul Bullard și alții. În plus, au început să apară sute de alți mediumi care susțineau că au puteri similare: spiritualismul cuprinsese țara asemenea unui incendiu de pădure. Pe tot cuprinsul Statelor Unite se organizau ședințe de spiritism. Surorile Fox au pornit într-un turneu prin țară pentru a face bani, iar în fiecare oraș prin care treceau se înființau noi cercuri de spiritualiști. Aderarea la spiritualism era acum adânc săditǎ în imaginația populară. Zeci de reviste și ziare au fost înființate pentru a proclama noua credință.

George Templeton Strong, un avocat important din New York, a deplâns popularitatea spiritualismului și considera că aceste fenomene sunt periculoase. Strong a participat la mai multe ședințe de spiritism, dar nu și-a dat seama cum se puteau petrece fenomenele la care asistase. Cu toate astea, considera că explicațiile spiritualiste sunt inacceptabile și s-a arătat consternat mai ales

de ușurința cu care alți oameni raționali le acceptau. „Ce aș fi răspuns acum șase ani“, scria el în 1855 plin de surprindere, „oricui ar fi prezis […] că sute de mii de oameni din această țară vor crede că pot să comunice zilnic cu fantoma bunicului lor?“ Apoi observă că printre aceștia se numără „foști judecători de la Curtea Supremă de Justiție, senatori, clerici și profesori de fizică“, care țineau prelegeri și scriau cărți în favoarea spiritualismului.[2] Se pare că, în acea perioadă, milioane de americani acceptau spiritualismul și se estimează că erau activi aproximativ 30.000 de mediumi.

Se publicaseră încă de la început expuneri critice ale activității surorilor Fox, dar nu au avut aproape nici un efect asupra celor care voiau să creadă. Astfel, într-un articol din *New York Excelsior* (2 februarie 1850), E.P. Langworthy, un medic din Rochester, scria că, potrivit investigațiilor sale, loviturile provin de sub picioarele fetelor sau de la obiecte, precum mese sau uși, cu care se află în contact. Concluzia sa era că zgomotele sunt produse chiar de Margaret și Kate. Alții au ajuns la o concluzie similară. Reverendul John M. Austin scria pentru *New York Tribune* că ciocăniturile ar putea fi produse prin trosnirea degetelor de la picioare; iar în decembrie 1850, reverendul Potts a demonstrat unui public de la Corinthian Hall, Rochester, că poate reproduce bătăile în acest fel. În 1850, reverendul Charles Chauncey Burr și fratele său au publicat o carte, *Knocks for the Knocking*, în

care susțin că au investigat activitatea surorilor Fox și a altor mediumi din cinci state, atribuind acest fenomen „înșelătoriei“ și „iluziei“. Burr spune că ar putea produce bătăile în 17 feluri, metoda lui preferată fiind trosnirea degetelor de la picioare.

În februarie 1851, un comitet format din trei medici de la Universitatea din Buffalo, Austin Flint, Charles A. Lee și C.B. Coventry, le-au investigat pe Margaret și Leah, care de acum putea și ea să producă bătăi. Aceștia au ajuns la concluzia că bătăile sunt produse în mod voluntar de către surori. Le-au observat expresia feței și au dedus că sunetele sunt produse de trosnirea articulațiilor osoase, probabil ale genunchilor. Semi-dislocarea articulațiilor osoase ar provoca vibrațiile distincte ale ușilor, meselor și altor obiecte cu care intrau în contact. Folosind un test controlat, medicii le-au pus pe Margaret și Leah să stea pe o canapea și să își întindă picioarele astfel încât călcâiele lor să stea pe perne. Surorile au rămas în acest fel timp de 50 de minute, cerându-le spiritelor să comunice. Dar nu s-a auzit nici un sunet, asta până când și-au pus din nou picioarele pe podea. Leah a recunoscut că spiritele nu se manifestă când stă cu picioarele pe perne, situație pe care a explicat-o prin faptul că spiritele sale prietenoase s-au retras atunci când au văzut „condițiile aspre impuse de persecutorii lor“ și nu putea face nimic pentru a le reține.

Acesta este pretextul oferit adesea de mediumi: că scepticii blochează producerea fenomenului investigat.

Un alt indiciu decisiv că era vorba despre o înșelătorie a apărut atunci când dna Norman Culver, cumnata lui David Fox, a recunoscut în 1851 că fetele i-au mărturisit cum produc bătăile. Dna Culver a depus mărturie sub forma unei depoziții. „Fetele au fost de multe ori la mine acasă“, a spus ea, „și timp de aproape doi ani am crezut sincer că bătăile sunt reale“. Până la urmă, a început să aibă bănuieli că surorile păcăleau oamenii. S-a oferit s-o ajute pe Kate, care atunci „mi-a dezvăluit secretul. Bătăile erau produse cu degetele de la picioare. Erau folosite toate degetele. După aproape o săptămână de practică împreună cu Catherine [Kate], care mi-a arătat cum să fac, le puteam produce la perfecție eu însămi“[3]. Margaret i-a mai spus că atunci când oamenii îi cereau să țină picioarele și degetele la vedere, putea produce sunete cu gleznele și genunchii.

Având în vedere aceste dezvăluiri, reverendul Burr a prezis că „domnia acestor impostoare se apropie de final“[4]. Cât de mult s-a înșelat! Au mai existat experți care au explicat ce se întâmplă de fapt, dar fără nici un rezultat. O provocare la adresa înflăcărării credincioșilor produce adesea efectul contrar: nu face decât să le întărească credința. În 1853, profesorii Henry și Page de la Institutul Smithsonian și, în iunie 1857, un comitet format din trei profesori de la Harvard au

ajuns la concluzia că bătăile nu sunt produse de lumea spiritelor, ci de surorile Fox. În 1884, Comisia Seybert de la Universitatea din Pennsylvania a atribuit sunetele pulsațiilor piciorului.

Au existat, desigur, și apărători ai surorilor Fox. Printre aceștia se numără celebrul om de știință britanic sir William Crookes, care a ținut ședințe de spiritism cu Kate la Londra în 1871. Testele l-a care a supus-o pe Kate Fox l-au condus la următoarea concluzie:

> Cunoscând bine numeroasele teorii formulate, în special în America, pentru a explica aceste sunete, le-am testat în toate modurile pe care le-am putut concepe, până când nu a mai putut fi evitată convingerea că reprezintă apariții obiective reale care nu sunt produse prin șiretlicuri sau mijloace mecanice.[5]

Oare Crookes avea dreptate? Oare surorile Fox aveau puteri autentice? Oare toți criticii și detractorii lor se înșelau? Cu timpul, surorile Fox au devenit celebrități cunoscute în toată lumea, oferind ședințe de spiritism chiar și la Casa Albă și pentru regina Victoria. Foarte mulți oameni erau complet fermecați de aceste fenomene. Totuși mediumii și-au avut propriii critici permanenți. Asociația Baroului din New York a hotărât să facă tot ce se putea pentru a curăța orașul de mediumi, pe care îi considera șarlatani. Având în vedere acest lucru, Academia de Muzică a fost rezervată pentru seara de 21 octombrie

1888, în vederea demascării mișcării spiritualiste. Margaret Fox Kane avea să țină o cuvântare. Un moment important, de vreme ce spiritualismul avea să fie denunțat de unul dintre principalii exponenți ai săi. Margaret începuse s-o blameze pe sora ei, Leah, cu care se afla în conflict, că le-a atras pe ea și pe Kate într-o mare înșelătorie cu intenția de a face bani. Începând cu trosnirea degetelor de la picioare, Leah adăugase apoi și alte atracții spiritualiste în repertoriul său, inclusiv levitația, ciupirea coardelor instrumentelor muzicale și „fantome“ realizate din hârtie luminescentă. Într-un interviu publicat în *New York Herald*, Kate Fox Jencken a confirmat ce spusese Margaret și insista că „spiritualismul este o farsă de la început până la sfârșit […], cea mai mare farsă a secolului“[6].

Cu Kate aflată în publicul adunat la Academia de Muzică, Margaret a început:

> Nu există nici un fel de manifestare a spiritelor. Mulți dintre voi știți deja faptul că am contribuit foarte mult la perpetuarea fraudei spiritualismului asupra unui public prea credul. Este cea mai mare durere a vieții mele. […] Când am început această înșelătorie, eram prea tânără pentru a putea deosebi binele de rău.[7]

Unii medici din public au fost invitați pe scenă pentru a observa o demonstrație. Margaret a venit cu ciorapi în picioare și s-a urcat pe o masă de pin joasă. Publicul asculta ca fermecat. Nu se auzea nici un sunet. Când Margaret și-a trosnit degetul

mare de la picior de blatul mesei s-au auzit reverberând distinct bătăi tari în întreaga sală. Iată femeia care a ajutat la lansarea mișcării spiritualiste și care acum contribuia la deconspirarea ei. Margaret era foarte emoționată și agitată; dansa pe scenă, bătea din palme și exclama: „Spiritualismul este o fraudă de la un capăt la altul! E un șiretlic. Nu e nimic adevărat!“[8]

Ar putea spiritualismul să supraviețuiască acestei demascări zdrobitoare? Alți spiritualiști au negat mai târziu că Margaret Fox a făcut vreodată vreo mărturisire; au spus că surorile Fox erau alcoolice (ceea ce e adevărat), că au fost plătite să facă demascarea și că mărturia lor e nesigură.

După întâlnirea din 1888, ambele surori au pornit la drum, oferind numeroase demonstrații oriunde s-au dus. Sora lor mai mare, acum dna Leah Underhill, a negat cu furie întreaga lor poveste. Spiritualiștii au încercat să îi ia copiii lui Margaret. Un an mai târziu, Margaret și-a retractat mărturisirea, spunând că a fost înșelată de bărbați fără scrupule. Având mari probleme financiare, a constatat că demascarea produce mai puțini bani decât anticipase. Arthur Conan Doyle, un susținător înflăcărat al spiritualismului, era reprezentativ pentru cei care au acceptat această retractare. A spus că Margaret o luase pe căi greșite. În plus, Doyle era de părere că la originea bătăilor auzite trebuie să fi fost o substanță „ectoplasmică“ proiectată din picioarele ei și care nu poate fi altceva decât o „forță parapsihică“.[9]

Istoriile spiritualismului scrise de persoane care cred în astfel de fenomene consideră că surorile Fox au fost autentice. Aceste cărți fie nu menționează mărturisirea celor două surori, fie o minimalizează.[10]

Cu toate astea, surorile Fox au dezvăluit și alte trucuri ale meseriei. Ele au spus că, în timpul ședințelor de spiritism, pot urmări cu atenție mișcările faciale ale celui care pune întrebările, pentru a ști când să se oprească la litera corectă. Tehnica este cunoscută sub numele de „citire musculară“ și este des folosită de spiritualiști. Ele au dezvăluit, de asemenea, cum au reușit să producă sunetele bătăilor astfel încât să pară că provin din diferite părți ale camerei. Prin plasarea picioarelor în partea de jos a unei mese sau a unei uși, puteau face ca sunetul să pară că vine din partea de sus. Dacă doreau să facă sunetul să pară că vine dintr-un zid îndepărtat, pur și simplu băteau mai tare și priveau direct spre un loc de pe perete, iar oamenii credeau că vine din direcția sugerată. Prin punerea unui deget de la picior pe tăblia de la capătul patului, puteau face ca sunetul să reverbereze în cameră.[11] Nu ezitau nici să apeleze la complici atunci când era nevoie: au instruit pe cineva să facă sunete în pivniță sau sub scenă în momentul dinainte stabilit.

O mare parte dintre aceste trucuri sunt descrise în cartea *The Death Blow to Spiritualism*.[12] Cele două surori au contribuit cu o prefață care confirmă conținutul mărturiilor din text. Dar, cu toate că i-a domolit pentru o vreme avântul,

această carte nu a dus la dispariția mișcării spiritualiste. După moartea surorilor Fox, alți mediumi și spiritualiști au preluat ștafeta și i-au condus pe creduli într-o nouă căutare a spiritelor.

Alți mediumi celebri, mulți dintre ei controversați, au apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea și și-au continuat activitatea până în secolul XX. Mulți au fost testați de comisii formate din oameni de știință: unii dintre acești specialiști au ajuns la concluzia că sunt șarlatani, în vreme ce alții au început să creadă că mediumii testați au puteri paranormale. S-a ajuns la un impas ciudat. Unii insistau că, odată ce un medium a fost prins că trișează, toate celelalte manifestări ale sale vor trebui să fie tratate cu suspiciune. Cu toate astea, adepții perspectivei spiritualiste susțineau (și încă mai susțin) că, deși unii mediumi sau clarvăzători pot fi compromiși de descoperirea că sunt șarlatani, există alte dovezi bine documentate în favoarea existenței fenomenelor paranormale și că, astfel, unii mediumi sunt autentici.

Totuși, numărul cazurilor clar dovedite de înșelătorie este copleșitor. Existau o mulțime de mediumi. De exemplu, Jonathan Koons, un fermier din Dover Village, Ohio, a construit o casă de bârne și a încuiat-o bine. Dar a descoperit că spiritele trimit o mulțime de mesaje de acolo. A lăsat înăuntru diverse instrumente muzicale, precum și soluții de fosfor pentru ca spiritele să-și înmoaie mâinile în ele. Zvonul s-a răspândit rapid că spiritele persoanelor decedate cântau la

instrumente muzicale. Un alt medium, Henry Gordon, a dezvoltat puterea levitației. Aproape asemenea lui Cristos, despre care se credea că a umblat pe apă, se pare că el a fost ridicat de la sol prin puterea spiritelor și transportat până la tavanul camerei alăturate. Din moment ce camera era mereu întunecată, cei prezenți își puteau doar imagina levitația acestuia din strigătele sale că este „purtat în sus“ sau că plutește în aer. Nu există nici o confirmare a levitației sale.

Multe regiuni ale Statelor Unite fuseseră cuprinse de o puternică fervoare cvasireligioasă. Reverendul C. Hammond susținea că a intrat în contact cu revoluționarul și filozoful Thomas Paine. În Columbus, Ohio, o anumită doamnă Vinson, un medium și un bătrân preot metodist organizau ședințe publice. De plafon erau suspendate cu ajutorul unor fire instrumente muzicale; când luminile erau stinse, spiritele cântau la instrumente. Într-o seară, doi bărbați au aprins luminile în timpul concertului și i-au găsi pe preot și pe medium cântând la instrumente. Deseori, publicul larg putea să descopere șiretlicurile folosite. De ce nu și oamenii de știință? În 1857, după critici potrivit cărora știința convențională nu e dispusă să examineze spiritualismul, trei profesori de la Universitatea Harvard (Louis Agassiz, Benjamin Peirce și Ellen Horsford) și-au propus să testeze autenticitatea mediumnității; iar *Boston Courier* oferea 500 de dolari pentru dovada manifestării oricărei capacități paranormale autentice. Leah Fox, Kate

Fox și alți patru mediumi au mers la Boston pentru a se supune testelor, dar nu au putut să demonstreze nici un fel de putere sub controlul strict al profesorilor.

Au mai apărut și alți mediumi care au cerut să fie testați de oamenii de știință, crezând că îi vor păcăli cu ușurință. Ceea ce de multe ori au și reușit, deoarece mulți profesori credeau în fenomenele paranormale și s-au lăsat înșelați cu ușurință. Alți profesori au fost mai sceptici, iar mediumii au căzut pradă demascării lor. Henry Slade, un medium renumit, a fost demascat de către John W. Truesdell în 1872, la New York. Aceeași soartă a avut-o și în 1876, când șiretlicurile i-au fost descoperite de profesorul Lankester și de medicul Donkin. Astfel, Slade a fost găsit vinovat și condamnat la trei luni de închisoare, dar a reușit să fugă în Europa înainte de executarea sentinței. Fusese prins când înlocuia o tăbliță pe care fusese scris mesajul unui spirit. A mai fost demascat încă o dată în Ontario, Canada, în 1882, dar a continuat să găsească un public credul.

Un fenomen destul de răspândit era apariția bruscă a unor spirite misterioase care se puteau plimba prin cameră. Robert Owen, unul dintre fondatorii socialismului utopic, credea în spiritism: el a relatat în 1860 că a văzut figura luminoasă a unei femei care mergea prin cameră în timpul unei ședințe de spiritism conduse de Leah Fox Underhill. Aceste materializări aveau să fie tot mai frecvente. Conotațiile religioase erau

evidente. Cei care participau la ședințele de spiritism începeau prin intonarea unor imnuri. Într-o cameră slab luminată, într-o atmosferă încărcată emoțional, se manifestau diferite fenomene paranormale.

Mulți dintre cei care cereau serviciile unui medium făceau asta în speranța că vor întâlni o rudă sau o persoană iubită decedată. Începeau ședința de spiritism cu așteptări mari și deseori ajungeau să fie epuizați emoțional din cauza experienței. Şarlatani lipsiți de scrupule profitau de credulitatea lor. Şedeau în jurul unei mese de spiritism și un colț al încăperii era izolat printr-o draperie: de aici apăreau tot felul de fenomene „oculte“. Mediumii au alcătuit liste cu potențiali clienți, oameni care aveau tendința de a reveni la ședințele de spiritism, și astfel clarvăzătorii știau adesea câte ceva despre mulți dintre cei care apelau la serviciile lor. La sosirea într-un oraș nou, mediumul sau complicele său vizita cimitirul local și aduna informații de pe pietrele funerare. Era cât se poate de deconcertant să te trezești că primești informații „ce nu puteau fi știute din nici o altă sursă“. Din cauza îndrăznelii de care erau capabili, mulți mediumi au fost demascați cu ușurință și astfel publicul ne se lăsa înșelat. Dar cei care doreau cu înflăcărare să creadă în viața de apoi apelau la serviciile lor în ciuda tuturor demascărilor. Pasiunea pentru credința în supranatural, în special cu privire la chestiuni ce țin de viață și de moarte, este atât de puternică,

încât sistemul mental de filtrare a bazaconiilor poate fi adesea distrus, mai ales dacă există chiar și cea mai mică speranță că nemurirea e reală.

D.D. Home: pluteşte prin aer cu cea mai mare uşurinţă

Cei care cred în paranormal îl consideră pe Daniel Dunglas Home cel mai important medium al secolului al XIX-lea. Home a făcut fapte miraculoase pe care puțini au fost în stare să le explice, astfel încât și astăzi adepții spiritualismului îi privesc cariera cu un mare respect. Spre deosebire de alți mari guru, precum Madame Blavatski, Home a fost un singuratic: nu a căutat să stabilească o nouă religie, deși ar fi putut. Tot ceea ce făcea părea să fi fost proiectat pentru a-i spori averea personală. Unii făcători de miracole din istorie au întemeiat religii care îi slăvesc și îi divinizează. Alții își folosesc pur și simplu talentele pentru propriul câștig, pentru îmbogățire și bucuria luxului acestei vieți. Asta pare să fi fost intenția lui Home. Deși a fost testat ocazional de oameni de știință, în special de sir Walter Crookes, care a ajuns la concluzia că puterile sale sunt „remarcabile“, Home nu a fost niciodată demascat în mod direct, deși există unele dovezi că a realizat anumite înșelătorii foarte abile.

Cariera lui Home ilustrează un principiu-cheie: dacă o persoană este destul de prefăcută și

de vicleană și este pregătită să-și folosească talentele pentru a deruta și înșela oameni nevinovați, va fi adesea foarte greu de demascat, iar oamenii se vor convinge cu greu că puterile sale nu sunt autentice. Un artist desăvârșit într-ale înșelăciunii nu-și va lăsa niciodată garda jos, nici măcar pentru cei din cercul său imediat, dându-și seama că, dacă cei mai apropiați de el ar bănui că e șarlatan, alții vor fi și mai înclinați s-o facă. Cazul Home este important chiar dacă nu avem multe mărturii negative, așa cum avem în privința surorilor Fox sau a Eusapiei Palladino, despre care vom vorbi mai jos. (Într-un fel, cazul Home este asemănător cu cel al lui Isus și al lui Moise, care au trăit într-o epocă atât de îndepărtată, încât nu putem descoperi cu ușurință faptele adevărate din viața lor.) Suntem destul de aproape în timp de Home încât să nu avem vreun motiv de îndoială că a făcut multe dintre lucrurile care i se atribuie: de fapt, putem chiar să presupunem și poate chiar să reconstituim felul în care a acționat.

Teza șarlataniei presupune întotdeauna un anumit risc, deoarece este posibil ca Home să fi fost autentic. Fenomenele despre care se spune că au avut loc în prezența sa ar putea să se fi petrecut cu adevărat și poate că numai o explicație supranaturală le-ar lămuri. Ca sceptici, nu putem să comitem eroarea credinciosului: să refuzăm examinarea dovezilor. Nu putem exclude alte posibilități și nici cercetarea nepărtinitoare. Dacă credința îndărătnică tinde să înceţoşeze

percepția și judecata credincioșilor, care sunt înclinați să accepte cu ușurință fenomenele paranormale, la fel și scepticismul poate afecta observațiile și interpretările necredincioșilor, care ar putea refuza să accepte existența unor evenimente neobișnuite indiferent de dovezi sau ar putea crede că șarlatania trebuie să fie prezentă în toate cazurile. Este clar că studierea paranormalului necesită obiectivitate.

Daniel Home s-a născut la Edinburgh în 1833. Susținea că descinde din cel de-al zecelea conte de Home, o distinsă familie scoțiană, așa că și-a luat prenumele Dunglas. Nu există nici o dovadă referitoare la originea sa aristocratică, iar unii comentatori, precum Trevor H. Hall, au încercat să demonstreze că Home și-a inventat ascendența pentru a-și croi drum spre pătura superioară a societății.[13] Când încă era foarte tânăr, Home a fost adoptat de o mătușă și luat în Statele Unite. În autobiografia sa, *Incidents in My Life*, Home relatează că a avut „putere de clarviziune“ sau puteri spirituale devreme în viață, susținând că a prevăzut moartea unui coleg de școală pe când avea doar 13 ani și că după aceea a comunicat cu spiritul acestuia. Apoi, adaugă că, în 1850, a văzut prin clarviziune moartea mamei sale aflate departe; lovituri puternice și elemente de mobilier mutate tulburau atât de mult gospodăria, încât mătușa sa, o persoană religioasă devotată, l-a dat afară din casă.[14]

Din acel moment, Home a devenit medium profesionist, asemenea multor altora inspirați de

succesul surorilor Fox. Cu toate astea, modul lui de operare era diferit de cel al altor mediumi prin faptul că nu cerea bani pentru ședințele sale de spiritism. Se pare că a putut să trăiască de pe urma generozității altora, care erau influențați de farmecul său personal, de sinceritatea și afecțiunea lui. De obicei căuta compania oamenilor bogați și influenți pe care îi impresiona cu înzestrările sale spirituale. Prietenii săi din America, unde numeroase personalități marcante căzuseră sub vraja sa, au strâns bani în 1855 pentru a-l trimite în Marea Britanie, dobândind la scurt timp reputația de medium de înaltă clasă.

Home susținea că misiunea sa în viață este „mare și sfântă“: nu urmărea să facă bani, ci să dovedească existența nemuririi, care ne va „aduce mai aproape de Dumnezeu“. Însă admiratorii săi s-au atașat atât de mult de el, încât l-au copleșit cu daruri. Așa a făcut o văduvă, dna Jane Lyons, care i-a dat 33.000 de lire sterline și alte daruri. Mai târziu, s-a răzgândit, declarând că Home a influențat-o spunând că soțul ei decedat ar fi rugat-o să facă ce îi cere Home. Mesajele din lumea spiritelor i-au poruncit să-l adopte pe Home ca fiu al ei și să facă un testament prin care să-i lase numele și proprietatea familiei. Dna Lyons l-a dat pe Home în judecată și acesta a fost obligat să restituie totul. Mai târziu, Home s-a căsătorit pe rând cu două femei ce aveau avere considerabilă (una dintre ele fiind o aristocrată de origine rusă), iar aceste căsnicii i-au permis apoi să trăiască în lux.

Home oferea sfaturi spirituale și ținea ședințe de spiritism pentru mai multe personalități distinse: de fapt, reputația sa se bazează în mare parte pe mărturia lor. Printre acestea se numărau sir David Brewster, lordul Brougham, sir Edward Bulwer-Lytton, T.A. Trollope, vicontele Adare (care a devenit al patrulea conte de Dunraven) și lordul Lindsay (mai târziu conte de Crawford). Home a ținut, de asemenea, ședințe de spiritism pe continent în fața unor capete încoronate franceze, germane, olandeze și ruse.

Şedințele de spiritism ale lui Home erau similare cu cele efectuate de alți mediumi ai perioadei. Mai întâi, aveau loc ciocănituri, bătăi și vibrații ale mesei. Apoi, masa de spiritism levita, iar mâinile și îmbrăcămintea celor așezați în jurul ei erau aparent atinse de un spirit. După care urmau fenomene mai complicate: se manifestau mâini, brațe și alte obiecte luminoase, iar piesele de mobilier se mișcau brusc până la masa de spiritism. Dar Home a venit cu elemente noi. Avea un acordeon care plutea în aer sau pe care îl ținea cu o mână: instrumentul începea să cânte melodii (de obicei aceleași) fără să-i atingă clapele vreun deget vizibil. Cel mai uimitor pentru oaspeții lui erau momentele în care corpul lui Home părea că se „alungește“ și în care lua din șemineu cu mâna o bucată de cărbune încins. Chiar mai remarcabilă era aparenta capacitate a lui Home de a pluti fizic pe deasupra celor care ședeau la masă, uneori atingându-i în timp ce

trecea peste capetele lor.[15] Cea mai renumită ispravă a lui Home a fost presupusa lui levitație de la o fereastră la alta peste o stradă din Londra.

Din câte ne dăm seama, marea reputație a lui Home se baza pe mărturiile celor care au participat la ședințele sale de spiritism. El a fost rareori testat de oameni de știință în condiții strict controlate. Nici mâinile și nici picioarele sale nu au fost ținute sau legate, așa cum aveau să fie ulterior testați mediumii. Home însuși decidea cine stă lângă el în timpul ședințelor de spiritism. La începutul ședințelor, când se auzeau bătăi și ciocănituri, lumina era destul de bună. Dar înainte de manifestările mai complexe, precum apariția mâinilor spiritelor sau mișcarea mobilierului, luminile erau de obicei stinse, singura sursă de lumină venind de la șemineu sau de la o jaluzea întredeschisă. În asemenea condiții, existau puține garanții (în cazul în care existau) împotriva înșelătoriei și este posibil ca Home să fi folosit fire, cârlige, scripeți și alte născociri pentru a produce efectele dorite, poate chiar tehnici specifice ventrilocilor sau alte forme de iluzionism. Home folosea sugestia în mod eficient: de exemplu, în cazul levitației, declara: „Acum încep să urc“. Nici unul dintre cei prezenți nu l-a văzut ridicându-se, dar l-au crezut. Sau spunea: „Mă alungesc“, când poate nu făcea altceva decât să se întindă, să se contorsioneze sau chiar să stea pe vârfuri. Percepția într-o lumină slabă poate fi întotdeauna influențată de remarci sugestive. Unii critici considerau că

Home le-a indus halucinații unora dintre vizitatorii săi, iar alții credeau că este un simplu impostor. Cunoscuții poeți Robert și Elizabeth Browning l-au urmărit pe Home la o ședință de spiritism, iar Robert Browning l-a acuzat mai târziu că este „șarlatan“. Browning chiar a compus o poezie pentru a-l defăima pe Home.

Se spune că Home, spre deosebire de aproape toți ceilalți mediumi ai epocii, nu a fost niciodată demascat în mod direct. Frank Podmore susține totuși că există unele dovezi că a fost prins și citează o scrisoare din 1855 scrisă de un oarecare Merrifield. Acolo e descrisă o ședință condusă de Home la care autorul scrisorii asistase. Merrifield relatează că singura lumină din cameră era cea oferită de licărirea slabă a stelelor, în condițiile în care luna apusese deja. Era ora 11 seara. Home stătea de o parte a mesei și participanții de cealaltă parte. Mâinile lui Home se aflau sub masă. După câteva bătăi, cineva a spus că a văzut „mâna unui spirit“, un obiect asemănător cu mâna unui copil care avea atașată o mânecă lungă și largă. Obiectul a apărut într-unul sau două locuri diferite din apropierea mediumului, fie aproape de piciorul său, fie lângă mâna sa întinsă. Merrifield spune următoarele: „Am observat că trupul mediumului sau umărul său coborau sau se ridicau în scaun în funcție de situație“. După care adaugă: „Am văzut întreaga legătură dintre umărul și brațul mediumului și «mâna» îmbrăcată a «spiritului» la capătul mâinii sale“.[16] Merrifield susține că trucul era atât de vizibil și persoanele

prezente atât de respectuoase și de admirative, încât a fost cuprins de un impuls puternic de a izbucni în hohote de râs.

Jurnalista Delia Logan povestește despre o ședință de spiritism similară ținută în locuința unui nobil din Londra. Nobilul l-a observat pe Home că își croia drum pe bâjbâite prin camera întunecată, în timp ce din când în când apăreau mâini luminoase. Potrivit lui Logan, nobilul l-a văzut pe Home punând o sticluță la marginea șemineului. Nobilul i-a luat apoi pe furiș sticluța și, la o examinare ulterioară, a descoperit că aceasta conținea ulei fosforat, aşa se explica luminozitatea. Toată lumea din cameră fusese însă impresionată de „minunile spiritualiste“ ale lui Home. Din păcate, nobilul nu l-a confruntat niciodată în mod direct pe Home.[17]

Home era în general foarte precaut în desfășurarea ședințelor sale de spiritism și astfel nu a suferit niciodată o demascare directă. Întotdeauna se pregătea până la cel mai mic detaliu. S-a făcut mult caz de faptul că Home a fost testat de sir William Crookes.[18] La prima ședință de spiritism, care a avut loc în 1871, au participat Crookes și prietenii săi personali. S-au petrecut diferite fenomene: o levitație parțială a lui Home, punerea mâinilor în foc, levitația mesei, apariția mâinilor luminoase și interpretarea la acordeon fără ca degetele să atingă clapele. Cum a realizat Home toate aceste trucuri? A folosit un fir negru? A cântat la o muzicuță (după cum s-a speculat) sau a folosit o cutie muzicală?

A fost Crookes păcălit practic de un număr de iluzionism? Este dificil astăzi să reconstituim succesiunea evenimentelor sau să explicăm cum au avut loc.

Trei lucruri ies în evidență în istoria cercetării fenomenelor parapsihice și a relației sale cu știința. În primul rând, fenomenele parapsihice se manifestă mai ușor atunci când condițiile de testare sunt destul de lejere și informale. În al doilea rând, pe măsură ce condițiile de testare sunt tot mai stricte, efectul tinde să dispară. În al treilea rând, dacă sunt predispuși să creadă în fenomene paranormale sau spirituale, oamenii de știință pot fi păcăliți la fel de ușor precum o persoană obișnuită. De fapt, mulți iluzioniști cred că unii oameni de știință, care în general acceptă standardele etice ale științei și au încredere în onestitatea subiecților lor, sunt adesea mai ușor de păcălit decât alții. Magicienii, care au învățat artele înșelătoriei, constată că, de multe ori, este mai ușor să distragă atenția unui om de știință cu gândire logică decât a unui copil. În plus, nu există nici o garanție că, dacă ești specializat într-un domeniu științific, vei putea aduce aceleași standarde de observare și interpretare în alte domenii, mai ales acolo unde subiectul tău este un farsor dedicat amăgirii experimentatorului.

Să se fi întâmplat la fel și în cazul lui William Crookes? El a conceput un experiment folosind o cușcă în care a pus un acordeon. Potrivit lui Crookes, Home nu putea atinge clapele, dar se pare că acordeonul a cântat și chiar a plutit în

interiorul cuștii. Sala în care se țineau ședințele de spiritism era, desigur, destul de întunecată. Suntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă era suficientă lumină pentru a stabili dacă sunetul acordeonului fusese produs de mâna unui spirit sau de mijloace materiale. Alți mediumi au folosit diferite mecanisme pentru a obține un efect asemănător. O buclă de catgut ascunsă la care se atașa un cârlig era folosită pentru a trage de capătul inferior al acordeonului și a produce note. Dacă sala pentru ședințele de spiritism este foarte întunecată, mediumul poate folosi un tub de cauciuc pentru a sufla aer în acordeon. Plămânii lui iau locul burdufului și aerul produce diferite note. În plus, am putea întreba dacă percepția lui Crookes a fost influențată de puterile de sugestie ale lui Home. Oare Crookes a relatat cu exactitate ce s-a întâmplat? Faptul că Crookes le apăra pe surorile Fox atunci când alții le acuzau de șarlatanie și că, în opinia sa, Florence Cook a reușit să materializeze forma unui spirit ne oferă suficiente motive pentru a-i pune la îndoială judecata.

Levitaţie deasupra Londrei

Cel mai renumit eveniment spiritualist din epoca modernă este, fără îndoială, presupusa levitație a lui Home deasupra unei străzi londoneze. Acest

episod uluitor este considerat de-a dreptul miraculos de analele spiritismului, fiind asemuit mersului pe apă al lui Isus.

Arthur Conan Doyle, care susținuse că Home a levitat de mai bine de o sută de ori în fața unor martori de încredere, relatează acest eveniment atât de cunoscut. Se spune că a avut loc pe 16 decembrie 1868 în apartamentul lordului Adare din Casa Ashley. Martori au fost lordul Adare, lordul Lindsay și căpitanul Wynne. Potrivit lui Doyle, Home a intrat într-o stare de transă și apoi „a plutit din dormitor spre fereastra din camera de zi, trecând pe la douăzeci și unu de metri deasupra străzii“[19]. După ce a ajuns în camera de zi, lordul Adare a rămas surprins și a remarcat că nu înțelege cum poate Home să facă asta, moment în care Home se pare că i-ar fi spus lui Adare „să stea puțin mai departe“. Apoi a trecut destul de rapid prin spațiul deschis, cu capul înainte, corpul său fiind aproape orizontal și aparent rigid. S-a întors apoi cu picioarele înainte.[20] Doyle insistă că cei trei martori au fost „ireproșabili“. Sir William Crookes susține că „nici un fapt din istoria sacră sau profană nu e confirmat de o serie mai mare de probe“[21]. Dacă nu ar fi fost admisă această declarație, insistă Doyle, atunci posibilitatea verificării oricărui fapt prin mărturie umană trebuie abandonată.

Cu toate astea, împrejurările acestui eveniment sunt mult mai obscure decât admite Doyle: de fapt, nu am putea spune că îndeplinesc standardele unei anchete imparțiale obiective. O

relatare a evenimentului real a fost scrisă de lordul Adare într-o carte intitulată *Experiences in Spiritualism*, pe care a publicat-o în regie proprie. Se pare că numai cincizeci de exemplare au fost tipărite; iar cele mai multe dintre ele au fost ulterior retrase de Adare, care se poate să se fi răzgândit. El a trimis o altă descriere a acestui episod unui prieten, sir Francis D. Burand. Lordul Lindsay s-a referit și el la acel moment cu două prilejuri: înaintea comitetului Societății Dialectice din Londra, care era interesat de cercetarea fenomenelor spiritualiste, și într-o scrisoare adresată ziarului *Spiritualist*. Comitetul a organizat ulterior patru ședințe de spiritism controlate cu Home, dar fără rezultate semnificative. Există, de asemenea, o scrisoare de la Wynne către Home unde este descris evenimentul.

Trevor Hall a investigat cu mare grijă subiectul. El are o fotografie a clădirii cu pricina (care a fost între timp dărâmată) în care se pot observa ferestrele și balustradele. Hall demonstrează că Home ar fi putut să treacă de la un balcon la altul prin mijloace normale. Hall mai arată că Adare și Lindsay nu ar putea fi considerați martori de încredere, că aveau tendința de a vedea spirite și că mai ales Adare intrase sub influența puternică a personalității lui Home. De fapt, Home și Adare locuiseră împreună pentru o perioadă de timp și chiar au împărțit același pat (ceea ce sugerează o relație homosexuală), astfel încât așa-zisa imparțialitate

a lui Adare nu a fost câtuși de puțin demonstrată. Hall este de părere că Adare ar putea să fi fost influențat de Home.

În orice caz, în acea seară fatidică, potrivit relatării lui Adare, Home a început să meargă prin cameră: „Era alungit și ridicat în aer. Vorbea în șoaptă, ca și când spiritele puneau ceva la cale“. Adare povestește în continuare că Home le-a spus: „Nu vă fie frică și în nici un caz nu vă părăsiți locurile“. Apoi a ieșit pe coridor.[22] Indicațiile lui Home au preîntâmpinat în mod eficient orice verificare minuțioasă a comportamentului său ulterior. Ne amintesc de avertizările adresate de Moise israeliților de a nu urca niciodată pe munte, unde numai Moise și Iosua aveau voie, sau de avertismentul adresat de Joseph Smith discipolilor săi de a nu se uita în cutia care conține Biblia de Aur.

Potrivit lordului Adare, Lindsay a auzit vocea unui spirit spunându-i că Home iese pe o fereastră și intră pe următoarea. Apoi, afirmă Adare, „l-am auzit pe Home ducându-se în cealaltă cameră, am auzit că fereastra a fost deschisă și imediat a apărut Home stând în picioare în fața geamului nostru. A deschis fereastra și a intrat destul de calm. «Ah», a zis el, «de data asta ați fost cuminți», referindu-se la faptul că nu ne-am mișcat din loc și nu am vrut să-l împiedicăm. S-a așezat și a râs“[23]. Lindsay a confirmat că a auzit fereastra deschizându-se, dar a spus că nu putea s-o vadă întrucât era așezat cu spatele la ea. Dar a

afirmat că a „observat umbra lui [Home] pe peretele opus“[24] și l-a văzut plutind afară pe cealaltă fereastră.

Dar, potrivit lui Hall, Home putea să fi ieșit pe fereastra dintr-o cameră, să fi mers de-a lungul pervazului clădirii și să fi intrat pe următoarea fereastră. Ar fi putut chiar să așeze o placă între cele două balcoane (lucru sugerat de unul dintre primii critici), Hall estimând că între ele exista o distanță de numai 1,27 metri (nu 2,24 metri, după cum afirmase Adare). În plus, înălțimea până la cel de-al treilea etaj nu era de 26, 24 sau chiar 21 de metri, după cum susțin diferite mărturii ale evenimentului, ci de numai aproximativ 9,75 metri. Hall susține că era posibil ca Home să treacă de la un balcon la altul fără prea multe probleme; cel puțin nu era imposibil. Astfel, în loc să leviteze, Home ar fi putut să iasă pe o fereastră și să se întoarcă pe următoarea câtă vreme cei trei martori rămâneau așezați în camera întunecată.

Levitația lui Home nu a fost confirmată de nici o persoană aflată pe stradă sau în apartamentele alăturate. Din moment ce versiunea lui Lindsay și cea a lui Adare diferă în multe detalii și din moment ce singura lumină din cameră era cea a lunii, criticii au motive întemeiate să fie sceptici. Opinia lui Hall este că principalul secret al lui Home era capacitatea sa de a-i influența pe cei care intrau în contact cu el și de a sugera interpretări supranaturale pentru comportamentul său. Această explicație pare mai plauzibilă decât

versiunea spiritualistă: este mai concordantă cu principiul lui David Hume potrivit căruia nu ar trebui să acceptăm că un eveniment e miraculos dacă nu avem mărturii extraordinare și de încredere despre el, ceea ce nu e cazul în situația de față.

Interesant e că levitația de la Londra a avut loc la doar câteva luni după ce Home a pierdut procesul în instanță cu dna Lyons. Avea nevoie Home să-și refacă reputația în ochii celor pe care îi influența și de care depindea financiar? La scurt timp după aceea, în 1871, Home a încetat să mai facă acte mediumnice și s-a mutat în Franța, unde s-a căsătorit cu o femeie bogată. Nu s-au mai auzit multe despre el de atunci. Se săturase de fosta lui viață, nemaiavând nevoie de banii pe care îi obținea în urma influenței sale? În 1877, a publicat *Lights and Shadows of Spiritualism*, carte în care demască practicile frauduloase ale altor mediumi, în special ale celor care susțineau că au reușit să materializeze spirite ale unor persoane decedate. Home a murit în 1886.

Au apărut însă alți mediumi care și-au proclamat și manifestat capacitățile paranormale. Îi atrăgeau pe cei care aveau mare nevoie să creadă că viața nu se sfârșește în mormânt și că existența are un scop spiritual profund.

Societatea pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice

Interesul publicului față de spiritualism a contribuit fără îndoială la stimularea cercetării fenomenelor parapsihice de către oameni de știință și de către filozofi. O parte a acestui interes științific a fost motivată de o dorință autentică de a dovedi existența fenomenelor paranormale. *Originea speciilor* de Darwin, publicată în 1859, a scos omul din centrul universului, iar acest lucru a fost privit cu îngrijorare, fiind considerat o lovitură dată spiritualității. Dacă s-ar putea demonstra că natura umană are dimensiuni parapsihice sau spirituale și că acestea depășesc limitele impuse de știința materialistă, credința religioasă ar fi avut multe de câștigat. Am fi putut avea din nou „dreptul de a crede“, de data asta pe baza unor dovezi științifice. În consecință, în 1882, în Marea Britanie a fost înființată Societatea pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, sub conducerea lui Henry Sidgwick, renumitul filozof englez. O filială americană a fost înființată doi ani mai târziu sub autoritatea filozofului și psihologului William James. Trei cercetători, Richard Hodgson, Edmund Gurney și Frederic W.H. Myers, s-au străduit vreme de mai mulți ani să așeze cercetarea fenomenelor parapsihice pe o bază științifică. Ei au reușit să atragă de partea lor o serie de alți oameni de știință și cercetători eminenți: sir Oliver Lodge, sir William Crookes, Charles Richet din Franța și sir W.F. Barrett.

Există dovezi că fondatorii inițiali ai SCFP s-au angajat în examinarea fenomenelor

parapsihice nu în spiritul cercetării imparțiale sau neutre, ci pentru a demonstra autenticitatea credinței religioase. Prin urmare, este surprinzător că, după 25 de ani de la înființarea SCFP, atât Sidgwick, cât și James aveau să spună că sunt surprinși de progresul atât de mic făcut în această direcție și că domeniul e plin de șarlatani. James a găsit în final o singură excepţie: dna Piper; cei mai mulți mediumi fiind respinși pentru că nu erau de încredere sau pentru că nu se putea dovedi că posedă vreo putere paranormală. Obiectivele declarate ale societății erau destul de înalte: era vorba despre „o încercare organizată și sistematică de a investiga acel grup mare de fenomene controversate cu referire la care se folosesc termeni precum mesmerism, parapsihism și spiritualism“. Conform organizatorilor societății: „Potrivit declarațiilor mai multor martori competenți atât din trecut, cât și din prezent și potrivit observațiilor făcute recent de oameni de știință eminenți din diferite țări, în mijlocul unor asemenea înșelătorii și șarlatanii pare să existe o serie foarte importantă de fenomene remarcabile care sunt inexplicabile *prima facie* pornind de la ipotezele actuale și care, dacă ar fi confirmate în mod incontestabil, ar avea cea mai mare valoare posibilă“. Aceștia afirmă mai departe că astfel de fenomene reziduale au fost examinate până acum prin eforturi individuale, dar „niciodată de o societate științifică organizată pe o bază suficient de largă“[25].

Societatea era interesată de problema supraviețuirii după moarte, inclusiv de mărturiile cu privire la apariții fantomatice, de studiul stărilor de transă, al scrisului automat și al rolului mediumilor în comunicarea cu spiritele. Dar s-a ocupat și de alte fenomene paranormale, cum ar fi telepatia, precogniția, clarviziunea și psihochinezia.

Au fost numite șase comisii pentru a prelua diferite părți ale acestei cercetări. Printre sarcinile lor se numărau:

> Examinarea naturii și amplorii oricărei influențe care ar putea fi exercitată de o minte asupra alteia, în afara oricărei forme recunoscute de percepție.
>
> †
>
> Studiul hipnotismului și al formelor așa-numitei transe hipnotice, cu presupusa ei insensibilitate la durere, al clarviziunii și al altor fenomene asociate.
>
> †
>
> Investigarea atentă a oricăror rapoarte bazate pe mărturii solide referitoare la apariții în momentul decesului sau la fenomene neobișnuite din case despre care se spune că sunt bântuite.
>
> †
>
> Cercetarea diferitelor fenomene fizice numite în general spiritualiste cu scopul de a le descoperi cauzele și regulile generale.[26]

Activitatea inițială a membrilor SCFP era plină de entuziasm. De multe ori, erau înșelați în investigațiile lor de către șarlatani lipsiți de

principii. Ilustrări deosebit de elocvente ale acestui lucru au fost testele telepatice ale căror subiecți erau Douglas Blackburn și G.A. Smith. Aceste teste au fost citate timp de mulți ani ca dovezi pentru transmiterea gândurilor. Abia după moartea principalelor personalități din SCFP, Blackburn a dezvăluit că el și Smith trișaseră. Această situație este tipică pentru istoria cercetării fenomenelor parapsihice: știri despre un clarvăzător sau un medium remarcabil sunt relatate în presă; persoana poate fi apoi testată de cercetători specializați în paranormal; puterile sale sunt acceptate fără nici un fel de spirit critic și se anunță că sunt reale; după mai mulți ani și, de obicei, numai după o investigație meticuloasă se descoperă că experimentul fusese viciat de vreo eroare gravă sau se demonstrează că avusese loc o înșelăciune.

Așa s-a întâmplat cu Blackburn și Smith. Ei au fost descoperiți inițial de Edmund Gurney și F.W.H. Myers și apoi prezentați altor membri ai SCFP, printre care dna Sidgwick, Alice Johnson și Frank Podmore. Unii membri ai SCFP au fost atât de cuceriți de presupusele lor capacități, încât au publicat un raport despre testele Blackburn-Smith în primul volum al revistei societății. Smith a fost ulterior angajat ca secretar al SCFP și a lucrat în această calitate vreme de mai mulți ani.

După aproximativ 30 de ani, povestea completă a ceea ce s-a întâmplat a fost dezvăluită de Blackburn într-un articol din *Daily News*.[27] Blackburn a declarat că, în perioada când edita

publicația săptămânală *The Brightonian*, a început o campanie de demascare a unor mediumi șarlatani, deoarece Brighton, o stațiune de pe litoral, devenise teren de vânătoare pentru tot felul de clarvăzători. În 1882, l-a întâlnit pe Smith, un tânăr în vârstă de 19 ani, care a oferit un spectacol de spiritism deosebit de abil. Cei doi s-au împrietenit și și-au propus să „ia în derâdere“ o parte dintre profesorii de ocultism care făceau afirmații fără să fie contestați. Astfel, cei doi și-au început propria schemă de „citire a gândurilor“. Prezentarea lor a fost descrisă cu entuziasm în *Light*, o revistă spiritualistă. Potrivit articolului, printr-o concentrare puternică, Smith putea să citească gândurile și imaginile mintale ale lui Blackburn. SCFP i-a contactat pe Blackburn și pe Smith doar în baza acestui articol. Blackburn îi descrie pe cercetătorii cu care au avut de-a face drept niște „tipuri superioare de trăsniți spiritualiști“. El relatează cu uimire că aceștia au acceptat rezultatele demonstrației lor fără ezitare și fără să ia măsuri elementare de precauție. Potrivit lui Blackburn, el și Smith erau foarte amuzați, dar hotărâți să arate „cât de incompetenți sunt acești «cercetători științifici»“. Planul lor era să-i păcălească până la capăt.

În acest sens, au folosit niște semnale destul de simple, precum clinchetul unui pince-nez sau al butonilor de manșetă, respirație și chiar suflare. Blackburn observă că Myers și Gurney erau deosebit de nerăbdători să obțină o confirmare a teoriilor lor preferate, că erau extrem de creduli și

foarte relaxaţi cu procedurile de testare. Au trecut de nenumărate ori cu vederea experimente care erau un eșec total. Le-au permis lui Blackburn și Smith să le impună propriile condiții și au acceptat fără ezitare explicațiile pe care le ofereau pentru eșecuri. De exemplu, spune Blackburn, descriind unul dintre experimente, Myers și Gurney au susținut cu emfază că „în nici un caz B. nu l-a atins pe S., nici măcar în cea mai mică măsură“. Cu toate astea, susține Blackburn, „l-am atins de opt ori, aceasta fiind singura modalitate în care codul nostru putea să funcționeze“. Blackburn era uimit de faptul că doi tineri, cu doar o săptămână de practică în spate și dispuși să-i înșele pe alții, puteau să-i ducă atât de uşor de nas pe Gurney și Myers (iar mai târziu pe Podmore și Sidgwick) încât aceștia să creadă că au de-a face cu clarvăzători autentici. Ce-ar fi putut să realizeze, se întreba el, un șarlatan mai experimentat cu aceiași investigatori?

Când a citit mărturia lui Blackburn, Smith a negat în mod categoric că a trișat. În replică, Blackburn a spus că nu știa de faptul că Smith e încă în viață și că regretă că l-a făcut să se simtă jenat, dar a insistat că ei doi chiar trișaseră și a continuat să descrie cu multe detalii cum au reușit să păcălească SCFP. Comitetul SCFP a încercat de multe ori să-i determine să transmită „informații neregulate“, deoarece acestea nu puteau fi transmise cu ușurință prin intermediul unui cod. Blackburn și Smith au eșuat atât de des să comunice informații neregulate, încât comisia

a renunțat la utilizarea acestor teste. A fost însă conceput un test pe care Blackburn și Smith l-au trecut cu succes: presupunea transmiterea de „tipare neregulate“. Rezultatul testului a impresionat foarte mult membrii comitetului, considerându-l o confirmare autentică a telepatiei. Şi totuși, spune Blackburn, acest rezultat a fost obținut printr-un truc ingenios.

În cadrul acestui test, Smith stătea așezat la o masă mare legat la ochi cu o țesătură groasă și neagră pe sub care se pusese o stofă de lână. Urechile îi erau umplute cu vată de bumbac și acoperite cu chit. Peste el fuseseră așezate două pături grele. Sub picioare și sub scaun se afla un covor gros și moale, care era menit să împiedice transmiterea oricăror semnale sonore cu ajutorul picioarelor. Blackburn stătea în partea opusă a camerei. Myers i-a arătat un desen pe care trebuia să i-l transmită lui Smith. Era un triunghi întretăiat de linii și curbe, care nu putea să fie descris în cuvinte sau transmis cu ușurință printr-un semnal. Blackburn povestește că s-a uitat la figura neregulată câteva minute, plimbându-se înainte și înapoi, dar întotdeauna departe de Smith. În acest timp, Blackburn a desenat și a redesenat figura de mai multe ori în fața observatorilor astfel încât, după cum a spus el, să și-o fixeze mai bine în minte. Apoi a descris cum a putut să-i transmită mesajul în mod direct lui Smith prin prestidigitație:

Am desenat-o pe furiș și pe o foiță de țigară. De acum eram destul de priceput în ascunderea unui lucru în palmă și, cât mă plimbam prin cameră încercând să-i „transmit“ gândurile mele, nu am avut nici o dificultate să introduc foița de țigară în tubul din alamă de pe creionul pe care îl foloseam. I-am transmis lui Smith semnalul convenit că eram gata împiedicându-mă de marginea covorului gros de lângă scaunul lui.

În clipa următoare, el a exclamat: „Mi-a venit“. Şi-a scos mâna dreaptă de sub pătură și a scotocit pe masă spunând, conform aranjamentului: „Unde mi-e creionul?“

L-am așezat imediat pe al meu pe masă. L-a luat și a urmat o pauză lungă și tensionată.

Dar iată ce se întâmpla pe sub pătură. Smith ascunsese în vesta sa una dintre acele plăci luminescente vopsite care în întuneric emit suficientă lumină pentru a arăta figura atunci când foița de țigară aproape transparentă e așezată pe placă. A ridicat legătura de la unul din ochi și a copiat figura cu o precizie extraordinară.

I-a luat mai bine de cinci minute. Între timp, aflat la doar trei metri distanță, mă așezasem pe un scaun din cauza epuizării provocate de atâta efort mintal. Smith a dat apoi pătura la o parte și, ridicându-și legătura de pe ochi, ne-a arătat desenul: fusese făcut pe o bucată de hârtie de caiet și avea aproape aceeași dimensiune ca originalul. Era o copie splendidă.[28]

Acesta a fost unul dintre testele citate ca dovadă incontestabilă în favoarea existenței

telepatiei. Ne indică, totodată, faptul că oamenii de știință creduli sunt uneori ținte ușoare pentru șarlatanii care vor să-i înșele.

Odată cu trecerea timpului, specialiștii și filozofii asociați cu SCFP au început totuși să-și dea seama când sunt păcăliți și chiar au contribuit la demascarea unor șarlatani. Astfel, Richard Hodgson a fost trimis în India să investigheze presupusele puteri oculte și parapsihice ale Elenei Blavatski, fondatoare a teozofiei. Elena Petrovna Blavatski era fiica unui nobil german pe nume Hahn, care se stabilise în Rusia, și nepoată a unei prințese rusoaice. Se căsătorise la vârsta de 17 ani, dar a părăsit Rusia pentru a vizita India, Statele Unite și Canada. În 1873, a vizitat New Yorkul, iar doi ani mai târziu, în colaborare cu diverse persoane bine cunoscute interesate de spiritism, a fondat Societatea Teozofică. A plecat în India în 1878 și și-a stabilit cartierul general în Madras. Se presupune că avea multe puteri paranormale pe care adepții ei le considerau miracole. În urma decesului său din 1891, ar fi fost vizitată de aproximativ 100.000 de teozofi.

Hodgson a plecat în India cu mintea deschisă. La întoarcere, a publicat un raport usturător (în 1885), acuzând-o pe Blavatski de escrocherie. Sidgwick, președintele SCFP, și alții fuseseră impresionați de Blavatski și o considerau o femeie „remarcabilă“. Cu toate acestea, au fost convinși de Hodgson că pretinsele sale minuni se bazau pe înșelăciune de la un capăt la altul.[29] Fundamentale pentru învățătura teozofiei erau o

serie de scrisori ce se presupunea că fuseseră scrise de un om religios tibetan, dar, a observat Hodgson, adevăratul autor era Madame Blavatsky. Altarul în care își arăta puterile miraculoase era situat lângă propriul dormitor, iar Hodgson a descoperit un perete fals între cele două incinte. Această demascare de către SCFP nu a avut însă efect asupra acelor credincioși care o acceptau pe Madame Blavatsky și care erau convinși de ideile filozofico-teologice aflate la baza sistemului său.

SCFP a mai investigat alți mediumi, în special pe Eusapia Palladino în Marea Britanie și pe Leonora Piper în America. Dna Piper intra într-o stare de transă și susținea că un oarecare Phinuit poate transmite mesaje din „lumea cealaltă". Phinuit, care era francez, n-a vorbit niciodată în limba sa maternă și, cu toate că ar fi trăit în Marsilia, nu există nici un document care să ateste că vreo persoană cu acest nume a locuit vreodată acolo. Dar William James a fost impresionat de așa-zisele puteri ale Leonorei Piper. Însă cel mai riguros testat medium din epocă este Eusapia Palladino. Ne vom concentra asupra ei în restul acestui capitol pentru a ilustra tendința oamenilor (chiar și a celor din domeniul științei) de a se lăsa fermecați de aparența de supranormal.

Eusapia Palladino

Eusapia Palladino s-a născut în provincia Bari, Italia. Fiică de țărani, nu știa să citească sau să scrie. Se căsătorise de la o vârstă fragedă cu un magician itinerant, care fără îndoială a învățat-o arta prestidigitației. După moartea tatălui ei, a fost angajată ca servitoare în casa unei familii care practica spiritismul. Luând parte la o astfel de ședință, a spus despre sine că e medium și, potrivit propriei mărturii, ar fi determinat producerea unor manifestări spontane. Deși spunea că se teme de aceste fenomene, a fost convinsă să-și dezvolte în continuare talentele paranormale. A trecut printr-o perioadă de pregătire în cercurile mediumnice din Napoli și a fost testată de celebrul criminolog și psihiatru italian Cesare Lombroso, care, deși era sceptic, a ajuns să creadă că puterile ei sunt autentice.

În 1892, Lombroso a invitat un grup de oameni de știință, inclusiv profesorul Charles Richet din Paris (care mai târziu a devenit președinte al SCFP), și alte persoane să participe alături de el la diferite ședințe. La început, Richet și-a exprimat incertitudinea cu privire la Eusapia. Cu toate astea, a constatat că multe dintre fenomenele produse în prezența ei sunt impresionante și a considerat că este dificil să le catalogheze pe toate drept înșelăciuni. Demonstrațiile sale spectaculoase presupuneau levitația mesei, mișcarea obiectelor din apropiere, modificarea greutății ei pe un cântar și apariția „mâinilor spiritelor“. La aceste ședințe de spiritism, Eusapia se afla în contact permanent cu

John King, „spiritul care o călăuzea și o controla“. Richet a recunoscut că nu ar putea oferi nici o asigurare că Eusapia nu se face vinovată de înșelăciune sau că nu e vorba de o simplă iluzie.

În 1893–1894, la Varșovia, dr. Ochorowicz a organizat 40 de ședințe la care au participat 23 de observatori. Rezultatele au fost mixte: unii au afirmat că puterile paranormale ale Eusapiei sunt reale, în timp ce alții și-au exprimat îndoiala și au spus că au văzut-o folosindu-și mâinile și picioarele pentru a genera manifestări.

În 1894, sub auspiciile profesorului Richet, diverși cercetători britanici au fost invitați să participe la patru ședințe. Între aceștia se numărau sir Oliver Lodge, un renumit fizician, și F.W.H. Myers. Profesorul și dna Sidgwick au luat parte mai târziu la ședințe. Un raport al acestor evenimente a fost publicat de SCFP.[30] Lodge și Myers, care credeau cu tărie în fenomenele parapsihice, erau convinși că au observat manifestări paranormale autentice. Henry și Eleanor Sidgwick, care nu au participat la același număr de ședințe precum Lodge, unde se spune că s-ar fi petrecut lucruri cu adevărat extraordinare, au susținut totuși că, dacă mâinile mediumului sunt bine controlate, fenomenele ar putea fi explicate doar prin mijloace paranormale.

Modul de organizare a ședințelor de spiritism era dictat de Eusapia. Aceasta insista ca regulile impuse de ea să fie respectate: în caz contrar, se înfuria și refuza să mai continue. Ședințele de

spiritism erau ținute în general pe întuneric sau semiîntuneric, de obicei noaptea, când mulți dintre cei care participau erau obosiți. Eusapia se trezea de obicei târziu și venea bine pregătită. Îmbrăcată într-o rochie sau o fustă lungă, ședea la o masă mică aflată într-un capăt al încăperii. În spatele ei, într-unul dintre colțurile camerei, erau întinse draperii negre. Acest colț mic (cu o adâncime de aproximativ 1,5 m) se numea „dulap“. Înăuntru erau o masă și diverse instrumente muzicale. Eusapia stătea la numai 30 sau 60 cm de draperie. Doi observatori se aflau de fiecare parte a ei. Una dintre persoanele așezate la masă o ținea de mână, iar ea ținea mâna celeilalte persoane. Eusapia își plasa fiecare picior pe picioarele martorilor sau aceștia își așezau pantofii lângă încălțările ei sau îi înconjurau picioarele. Mai întâi, Eusapia intra într-o stare de transă, și apoi începea să se răsucească și să se zvârcolească. În cursul ședinței, se auzeau bătăi, masa începea să leviteze, iar din dulap apăreau și se ridicau obiecte precum o masă mică. Se auzeau instrumentele muzicale și își făceau apariția mâini ciudate; uneori, cei care ședeau la masă erau ciupiți de brațe și de picioare.

Mulți, printre care mai ales Richard Hodgson, și-au exprimat îndoiala cu privire la eficacitatea controalelor folosite. Oare mâinile și picioarele Eusapiei erau ținute bine sau a reușit să producă fenomene prin prestidigitație? După ce s-au acumulat suficient de multe nedumeriri, SCFP a invitat-o pe Eusapia la Universitatea din

Cambridge pentru a susține încă 21 de ședințe. Eusapia a impus din nou restricții serioase procedurilor folosite: a stabilit condițiile privind iluminarea, a insistat ca mâinile să-i fie ținute doar într-un anumit fel, nu le-a permis martorilor să pipăie prin întuneric și le-a interzis în mod explicit să apuce vreo mână materializată sau oricare dintre obiectele care levitau sau se deplasau. Observatorii au afirmat că Eusapia fusese uneori văzută că își folosește mâinile și picioarele. De exemplu, elibera o mână, astfel încât una sau ambele persoane care ședeau la masă să poată ține o porțiune diferită din cealaltă mână a ei sau chiar propria lor mână, fără să știe că mâna Eusapiei era acum liberă să facă diferite trucuri. Comitetul a ajuns la concluzia că este vorba despre o formă de înșelăciune dezvoltată în mod sistematic de-a lungul mai multor ani de practică asiduă, lucru care explică o parte dintre fenomene observate și probabil altele. Lumina din cameră era de obicei atât de slabă, încât mâinile Eusapiei abia se puteau vedea uneori și nu puteau fi ținute foarte bine din cauza contorsionărilor ei. Din considerente de ordin experimental, comitetul i-a dat Eusapiei posibilitatea de a înșela, astfel încât să poată fi observată, iar ea a profitat de oportunitate. Criticii spiritualismului de la ședințele ținute la Cambridge au admis că, ocazional, Eusapia a recurs la înșelăciune, dar au insistat că nici una dintre manifestările sale nu ar putea fi explicată în acest mod și că unele dintre ele sunt paranormale.

Membrii SCFP erau însă deja convinși că recurge la trucuri și au decis să nu mai aibă nimic de-a face cu ea.

Eusapia a intrigat atât de mult lumea științei, încât a continuat să fie testată de cercetători și oameni de știință distinși, atât bărbați, cât și femei, precum Henri Bergson și Pierre și Marie Curie. Eusapia a primit onorarii frumoase pentru ședințele sale. Deși extrem de controversată, a devenit o celebritate. Unii oameni de știință, cum ar fi profesorul Enrico Morelli de la Universitatea din Genova, au declarat fără rezerve că Eusapia Palladino posedă puteri paranormale, dar alții au continuat să insiste că e o impostoare. Astfel, lumea științifică avea opinii împărțite cu privire la puterile ei.

După mai mulți ani, mai exact în 1908, SCFP a decis să-i investigheze din nou puterile. A fost desemnat un comitet format din trei persoane: Everard Feilding, Hereward Carrington și W.W. Baggally. Albert Meeson, un angajat al companiei American Express, trebuia să noteze ce se petrece în timpul ședințelor. Eleanor Sidgwick, președinte SCFP, a explicat de ce consiliul societății a decis să efectueze noi teste. Conform politicii sale, SCFP nu se preocupa de mediumii despre care se arătase că apelează la înșelătorie. Altfel, ar fi încurajat „o activitate dăunătoare“ și ar fi stat în calea cercetării științifice. Deși SCFP dorea să descurajeze remunerarea șarlatanilor, era însă important să se facă o excepție în cazul Eusapiei, deoarece se pretinsese în repetate rânduri că are

puteri autentice. Astfel, Eleanor Sidgwick considera că, în ciuda faptului că a fost prinsă trișând de către SCFP, întrucât existau suficienți oameni de știință cu reputație deosebită care susțineau că are puteri autentice, era important ca fenomenele produse de Eusapia să fie reexaminate de SCFP, mai ales în condițiile în care se susținea că nu toate ar putea fi explicate prin recursul la șiretlicuri.[31]

Cele trei persoane care ședeau la masă, deși cercetători dedicați ai fenomenelor paranormale, erau iluzioniști amatori: fuseseră implicați în demascarea înșelătoriei altora și au publicat explicații ale metodelor folosite. Feilding provenea dintr-o familie distinsă. Romano-catolic devotat, care voia să descopere dacă există sau nu nemurire, era dispus să folosească metode stricte de investigare. Carrington, care era american, scrisese o carte unde prezenta în detaliu metode folosite de unii mediumi impostori.[32] El reușise să reproducă prin tehnici de iluzionism multe dintre miracolele mediumilor; de fapt, cei trei investigatori au declarat că nu au întâlnit niciodată un medium care ar putea produce fenomene paranormale imposibil de explicat prin trucuri magice. Feilding se confruntase cu atât de multe rezultate negative în investigațiile sale, încât nu se mai aștepta la „posibilitatea“ de a mai găsi vreo forță spirituală autentică. De altfel, investigase un caz hilar în care un avocat bine-cunoscut materializa mici obiecte aparent din neant. Avocatul și complicele său au fost

percheziționați cu atenție și s-a descoperit în cele din urmă că introduseseră în anus un tub de 18 cm ce conținea obiecte de mici dimensiuni, cum ar fi șuruburi, stilouri și ceară de sigiliu.[33]

Şedințele de spiritism ale lui Eusapiei au avut loc în perioada 21 noiembrie–19 decembrie 1908, la Hotelul Victoria din Napoli. Aranjarea camerei pentru ședința de spiritism era similară cu cea folosită anterior. Descrieri detaliate ale celor 11 ședințe de spiritism au fost publicate de SCFP.[34] Feilding a participat la toate ședințele, Carrington, la 10 dintre ele, iar Baggally, doar la 7. În plus, au luat parte și alte persoane, inclusiv italieni cunoscuți de Eusapia. Au fost descoperite unele dovezi de înșelăciune. Baggally a relatat că, de cel puțin trei ori, Eusapia a recurs la un braț sau la un picior prin substituție și că un sărut dat se pare prin draperie părea să fie provocat de două degete de la mână care l-au ciupit ușor. Cu toate astea, toți trei au declarat că, în multe cazuri, nu au existat dovezi clare că ar fi avut loc vreo înșelăciune.

Gradul de control pe care l-a permis Eusapia depindea foarte mult de starea ei de spirit. Dacă era în toane bune, Eusapia dădea voie ca picioarele și mâinile să-i fie bine controlate. Dacă era în toane proaste, devenea incontrolabilă. Comitetul a constatat că Eusapia putea produce fenomene spiritiste chiar și atunci când controalele erau stricte. În timpul ședinței, intra într-o transă profundă și se unea cu John King, spiritul care o controla. Uneori vorbea cu o

tonalitate joasă, ca și cum îi transmitea vocea. În alte momente devenea pasivă. Cu toate astea, au raportat apariția mai multor fenomene fizice. Pe lângă lovituri, levitații și rotirea mesei, se materializau mâini, rochia ei se umfla în partea din față, o umflătură apărea în draperia din spate și un aer rece era emis dintr-o cicatrice de pe fruntea sa.

Comitetul Feilding a ajuns la concluzia că „s-a manifestat o forță aflată dincolo de controlul obișnuit și dincolo de priceperea celui mai abil magician“[35]. Condițiile ședinței de spiritism erau de așa natură, au adăugat cei trei observatori, încât era imposibil ca Eusapia să aibă complici. S-a pus problema dacă cei care erau prezenți au suferit de vreo halucinație colectivă; această ipoteză a fost, de asemenea, respinsă în mod categoric. Alice Johnson, un membru sceptic al SCFP, s-a întrebat dacă Eusapia a fost în măsură să le influențeze percepția în așa fel încât să-și închipuie că au văzut fenomenele. Nu, au răspuns ei. Singura concluzie pe care o puteau trage, cu o „mare reticență intelectuală“, era „faptul că există o forță eliberată în prezența ei ce încă nu poate fi determinată“[36].

Hereward Carrington a adăugat o notă în care își rezumă atitudinea:

> Trebuie să consemnez convingerea mea absolută cu privire la realitatea unora dintre fenomene și convingerea, ce se ridică în mintea mea la

certitudine, că rezultatele pe care le-am văzut nu sunt urmarea vreunui truc sau vreunei înșelăciuni din partea Eusapiei.[37]

Carrington a fost unul dintre martorii-cheie, participând la 10 ședințe de spiritism și fiind responsabil pentru controlul mâinii și piciorului Eusapiei de o parte a mesei. Să fi fost Carrington un observator nepriceput? Sau există o altă explicație pentru puterile Eusapiei? Uneori, Carrington se întindea pe podea, afirmând că a ținut-o de glezne și că nu a observat nici o mișcare. Ciudat e că, în anul următor, după publicarea raportului Feilding, Carrington a servit drept agent al Eusapiei și a dus-o într-un turneu prin Statele Unite. Ulterior, a devenit cel mai important apărător al ei. Oare a profitat de pe urma celebrității Eusapiei? Întreaga viață a lui Carrington a fost dedicată cercetării spiritualiste și parapsihice. A scris zeci de cărți și e clar că și-a câștigat existența din acest domeniu.

Unii dintre criticii Eusapiei din cadrul SCFP nu erau pe deplin mulțumiți de raportul Feilding. Frank Podmore a analizat raportul cu mare grijă și e de părere că aproape toate fenomenele majore raportate ar fi putut să fie produse în mod normal, dacă Eusapia și-ar fi putut elibera o mână sau un picior. El observă că certitudinea lui Baggally, Carrington și Feilding „cu privire la faptul că simțurile nu le-au fost înșelate“[38] este irelevantă pentru problema științifică. Dacă un om știe că e păcălit înseamnă că înșelăciunea nu e completă.

În cazul în care crede că nu e păcălit înseamnă că e eficientă. În orice caz, observă Podmore, problema nu se decide prin argument, ci prin experiment.

Ştiinţa, înşelăciunea şi înclinaţia de a crede

În istoria religiei, am văzut că maeștrii spirituali, șamanii, profeții și sfinții au făcut minuni în lipsa unor controale adecvate. Cele mai multe lucruri pe care le știm despre întemeierea marilor religii sunt atât de învăluite în obscuritate, încât analiza științifică sau istorică *post hoc* este aproape imposibilă. Nu se poate realiza decât prin reconstrucție analogică și prin raportare le ceea s-a aflat între timp despre mecanismele comportamentului uman. Cea mai mare parte a faptelor miraculoase proclamate în cărțile sacre nu pot fi supuse unei verificări sceptice, iar milioane de credincioși și-au trăit viața crezând în realitatea unor astfel de evenimente și fiind convinși că nu pot fi interpretate decât ca fenomene supranaturale.

Astăzi, totuși, putem supune mediumii și clarvăzătorii unei investigații experimentale atente. Acesta este cu certitudine un progres față de acceptarea necritică a „mărturiei“ credincioșilor creduli. Cu toate astea, a apărut un nou obstacol. Nu trebuie să presupunem că superstiția religioasă a fost cultivată doar de

persoane needucate, în vreme ce intelectualii sofisticați ar fi fost imuni la molipsirea prin credulitate sau prin adoptarea unor opinii neîntemeiate. Dimpotrivă, intelectualii sau cvasi-intelectualii au fost cei care au răspândit în lung și-n lat cuvântul noilor religii. Adesea, ei erau singurii care știau să citească și să scrie, devenind astfel adevărații propagandiști ai noilor credințe. În plus, ei sunt cei care au înjosit filozofia, au transformat-o în slujitoare a teologiei și au căutat o apologetică intelectuală „superioară“ pentru credința absurdă. Este greșit să presupunem că o persoană care își spune om de știință este automat deschisă și imparțială. De multe ori, pur și simplu nu știm care ar putea fi cauza unui eveniment. Descoperirea sa poate implica un proces lent și laborios. Termenul *miracol* reprezintă, așadar, o modalitate de a ne masca ignoranța cu privire la cauzele naturale. Neputând să găsească o explicație naturală, unii investigatori sunt înclinați să invoce cauze supranaturale, oculte sau paranormale. De mult prea multe ori, această înclinație este produsul unei predispoziții arzătoare de a învesti existența cu un sens tainic în speranța că ar exista viață după moarte. Unii oameni de știință sunt mai ușor de înșelat decât proverbialul om de pe stradă. Persoana obișnuită, care e prinsă în lupta zilnică pentru asigurarea unui trai mai bun, poate fi mult mai puțin predispusă să cadă în capcana unui șarlatan decât un aristocrat sau decât un distins profesor ori om de știință care trăiește în lumea lui. Unii dintre

aceștia nu-și pot imagina că oamenii pot fi motivați să facă orice pentru atingerea anumitor țeluri, precum faimă sau avere.

Un factor derutant cu care se confruntă cercetarea științifică a paranormalului este persistența fraudei deliberate. Aceasta nu este numai părerea scepticilor. Chiar și cercetătorii devotați ai fenomenelor parapsihice au ajuns la aceeași concluzie, de multe ori cu o uriașă consternare. De fapt, rar pot fi întâlniți mediumi sau clarvăzători atât de onești, încât să coopereze pe deplin cu cercetătorii. Dacă s-ar demonstra că fenomenele supranaturale sunt adevărate, ce implicații profunde și vaste ar avea acest lucru pentru înțelegerea universului și a vieții noastre morale! Însă în aproape fiecare caz se constată fie (1) că mediumul recurge la trucuri, fie (2) că metodologia experimentală are carențe serioase. În ciuda nenumăratelor dovezi că se recurge la înșelăciune, aceste situații sunt trecute cu vederea prin apelul la unele justificări ciudate. Mulți credincioși obiectează că, deși se poate descoperi că un medium recurge la trucuri în unele momente, nu înseamnă că face asta tot timpul. Şi până când scepticul nu poate dovedi care e metoda folosită în fiecare caz, credincioșii vor continua să insiste că există fenomene parapsihice adevărate amestecate cu cele frauduloase. Ni se spune că mai există perle ale supranaturalului ce sclipesc în noroiul tuturor înșelătoriilor.

Cum să abordăm acest argument înșelător oferit chiar și astăzi? În opinia mea, reprezintă

ultimul vestigiu al unei credințe adânc înrădăcinate ce rămâne ca un fel de voință intransigentă de a crede în cineva sau în ceva în ciuda tuturor dovezilor contrare. Este o dovadă a persistenței gândirii magice în psihologia umană.

În primul rând, ne putem întreba dacă, în evaluarea dovezilor în favoarea supranaturalului, caracterul moral al subiectului și cel al experimentatorului sunt relevante. Care ne-ar fi, de exemplu, reacția dacă s-ar dovedi în mod clar că Isus, Moise sau Mahomed au recurs uneori la înșelătorie? Vom accepta în continuare că au dat dovadă de calități divine? Sau faptele lor și-ar pierde din importanță, mai ales fiindcă cele trei mari religii întemeiate în numele lor au dat naștere la mari sisteme morale dedicate memoriei lor? Desigur, orice defecte de caracter, după cum o demonstrează înșelătoria, le-ar afecta imaginea… sau cel puțin așa ar trebui, deși credincioșii ar inventa, fără îndoială, noi justificări ale credinței lor neabătute.

Așadar, Eusapia Palladino nu a fost o sfântă și nu ne așteptăm că vom putea deriva vreun sistem moral din faptele sale. (Deși capacitatea de a depăși legile cunoscute ale universului natural și de a deschide calea către unul transcendent și spiritual este de o importanță uriașă pentru cei care tânjesc după acest lucru.) Adevărata întrebare este următoarea: dacă o persoană trișează din când în când, de câteva ori, în jumătate din cazuri sau de cele mai multe ori, mai e posibil să credem că în unele cazuri nu a trișat

și că, prin urmare, s-a manifestat un eveniment cu adevărat supranatural? Dacă nu ne putem da seama cum a trișat mediumul, ar trebui să presupunem că nu a apelat la nici un truc? Avem două opțiuni: (1) să adoptăm poziția agnosticului și să recunoaștem că mediumul a fost atât de inteligent, încât nu putem spune cum sau dacă a trișat sau (2) să adoptăm poziția credinciosului și să susținem că, din moment ce nu putem spune cum a trișat în fiecare *situație*, avem dreptul să deducem că nu a făcut asta și că cel puțin unele fenomene au fost autentice. Credincioșii insistă că a doua opțiune este justificabilă, mai ales atunci când la ședință au fost prezenți investigatori distinși sau a avut loc un experiment în urma căruia cercetătorii nu pot să-și dea seama cum ar fi putut să-i păcălească mediumul. *Ergo*, singura soluție a unei dileme este de natură spiritualistă. Scepticii care refuză să accepte acest lucru sunt acuzați că nu au o minte deschisă.

Dar sarcina probării îi revine oare scepticului? Trebuie scepticul să arate în detaliu cum a înșelat mediul? Este adevărat că dacă scepticul nu poate reconstitui evenimentul *post hoc* și nu poate indica felul în care subiectul operează, atunci credinciosul are dreptul să creadă că a avut loc un efect real? Nu cred. Singura poziție logică ce poate fi adoptată este cea a agnosticului sau a *a*-spiritualistului.

Două exemple vor ilustra argumentul meu. Mai întâi, să presupunem că mergem la un spectacol de magie, că artistul nu ne spune dacă

este magician și că nu ne putem da seama cum și-a realizat numărul. Să zicem că magicianul controlează condițiile desfășurării spectacolului, că i se dă frâu liber și că lumina sub care își desfășoară numărul de magie nu este cea mai bună. Întrucât nu putem descifra felul în care produce efectele de pe scenă, suntem oare îndreptățiți să credem că magia este „reală“? Ceea ce ar putea fi în joc aici este statutul gândirii magice. Oare lucrurile fac zgomote în toiul nopții fără nici un motiv? Sau există cauze naturale care acționează, chiar dacă nu știm ce sunt? Magia ne fascinează pentru că magicianul poate să facă lucruri surprinzătoare, contrar așteptărilor noastre obișnuite. Este cert că propria incapacitate de a explica cum a făcut magie nu ne îndreptățește să conchidem că e vorba despre o cauză supranaturală.

În al doilea rând, să ne imaginăm pentru moment că lipsesc bani din seiful unei bănci și descoperim că un casier de la bancă a ascuns bani în servieta sa. Să presupunem că acesta se declară nevinovat și spune că a fost o greșeală comisă din neatenție, arătând că regretă extrem de mult ce s-a întâmplat. Să zicem că, din moment ce a lucrat acolo timp de mai mulți ani, directorul băncii îl crede pe cuvânt. O lună mai târziu, o sumă considerabilă de bani lipsește din nou din seif. Acum descoperim că acel casier a fost singurul care a intrat în seif. El este controlat riguros și, de data asta, banii sunt găsiți ascunși în caserola unde își ține mâncarea. Când e luat la întrebări,

casierul spune că are puteri speciale psihochintice, că banii se mută uneori în mod misterios dintr-un loc în altul când se află el prin jur și că nu poate întotdeauna să controleze această putere. Ar trebui să-l credem? Să extindem cazul și să spunem că i se mai oferă o șansă și că lipsesc bani și a treia oară, dar când e percheziționat banii sunt de negăsit. Suntem oare îndreptățiți să conchidem că a fost vorba despre o cauză „supranaturală“? Sau casierul ne-a păcălit a treia oară? A susține că motivul dispariției banilor este supranatural ar fi o încălcare scandaloasă a tuturor principiilor de bun-simț și logică. Totuși, acest tip de raționament pare să fie acceptabil în lumea cercetării fenomenelor parapsihice.

Mulți investigatori ai fenomenelor paranormale au fost aparent impresionați de raportul Feilding cu privire la Eusapia Palladino. În sfârșit, au spus ei, scepticii și-au luat precauțiile necesare și au asistat la fenomene ce nu puteau fi explicate prin mijloace normale. Oare unele dintre manifestările acestui medium au fost autentice? Am descoperit în sfârșit o excepţie? Sau putem bănui că Eusapia era mai isteață decât Feilding și asociații săi? A avut Eusapia complici, poate italieni, oameni de știință și prieteni care au participat la mai multe ședințe, sau chiar Carrington? A folosit toate trucurile disponibile, schimbându-le în funcție de situație? Deoarece era o femeie voluptuoasă, bărbații care asistau au fost distrași de farmecul ei și nu au reușit să ia măsurile de precauție adecvate?

Eusapia era în mod evident un maestru iluzionist, care își cunoștea foarte bine meseria; iar cei care ședeau alături de ea, deși competenți în propria specialitate, poate că au fost păcăliți cu ușurință de ea. Raportul Feilding neagă posibilitatea că ar fi avut complici sau aranjamente prealabile în camera de hotel. Dar ar trebui să acceptăm această negare?

Demascarea decisivă a Eusapiei a avut loc la vizita ei în America. Aici, rezultatele au fost total negative. În plus, a fost prinsă asupra faptului într-unul dintre cele mai flagrante acte de înșelătorie. De data asta, stabilirea felului *cum* a trișat a depins de sfatul magicienilor profesioniști.

După cum am spus mai devreme, Carrington a aranjat călătoria Eusapiei în Statele Unite, acționând ca impresar al ei. A declarat că o aduce în America pentru a putea fi testată de alți oameni de știință. S-a creat o agitație mare și a existat un interes public intens. În ziare au apărut numeroase relatări. Au fost efectuate două serii de teste. În noiembrie și decembrie 1909, mai mulți oameni de știință au participat la ședințe de spiritism, dar fără nici un rezultat evident. Cea mai relevantă ședință a avut loc la 18 decembrie 1909. De data asta, Hugo Munsterberg, profesor de filozofie și de psihologie la Harvard, a pus la cale cu grijă o capcană. Eusapia a fost percheziționată temeinic înainte de începerea ședinței, inclusiv fiecare articol de îmbrăcăminte pe care îl purta. În timpul ședinței, ținută ca de obicei târziu în noapte, Munsterberg stătea în

partea stângă a Eusapiei; în partea ei dreaptă se afla un alt om de știință. Eusapia se afla sub un control strict: mâna dreaptă îi era strânsă de către omul de știință, iar cea stângă de către Munsterberg. Piciorul drept îi era presat de piciorul omului de știință, iar cel stâng se afla pe cel al lui Munsterberg. Timp de o oră, Eusapia și-a continuat mișcările specifice, în timp ce Carrington îl implora pe John King, spiritul care o controla, să atingă brațul profesorului Munsterberg și apoi să ridice masa din spatele ei. Şi, bineînțeles, John King s-a conformat. Munsterberg relatează că mai întâi „m-a atins în mod clar pe șold și apoi pe braț și în cele din urmă mi-a tras de mânecă în zona cotului; am simțit clar două degete. A fost cel mai straniu lucru“[39].

Apoi au așteptat cu nerăbdare ca John King să ridice masa din dulapul aflat în spatele Eusapiei, și într-adevăr masa a început să zgârie podeaua ca și cum ar fi mutată. Dintr-odată, s-a auzit un „țipăt sălbatic“. „A fost așa un urlet“, povestește Munsterberg, „cum nu am mai auzit niciodată în viața mea, nici măcar în cele mai palpitante scene ale lui Sarah Bernhardt. A fost un țipăt de parcă un pumnal ar fi înjunghiat-o pe Eusapia drept în inimă.“[40] Ceea ce Carrington și Eusapia nu știau era faptul că, în urma unui aranjament anterior, cineva se așezase pe podea și reușise să se furișeze în liniște pe sub draperie în dulap. Odată ajuns în spatele draperiei, a observat șocat cum Eusapia și-a scos piciorul drept din pantof și, pe

sub scaun, încerca să prindă cu degetele mica masă din dulap. În acel moment, omul aflat pe podea i-a apucat piciorul și a ținut-o de călcâi. În acea clipă, Eusapia și-a dat seama că a fost în sfârșit prinsă și că metoda i-a fost descoperită. Într-un articol publicat ulterior, Munsterberg a reconstituit ce s-a întâmplat în cadrul ședinței de spiritism. Se pare că Eusapia și-a ridicat piciorul rămas liber până la nivelul mâinii lui și l-a atins cu degetele de la picioare. Chiar înainte de a pătrunde în dulap, se aplecase puternic în față peste masa de spiritism și astfel reușise să-și întindă piciorul înapoi și să ajungă în dulap. În tot acest timp, Munsterberg credea că îi simte piciorul așezat peste al său, dar nu era decât pantoful ei gol. Aceea a fost clipa în care complicele lui Munsterberg a prins-o de călcâi. Este clar că Eusapia se folosea de înșelăciune și a fost prinsă, dar ce se poate spune despre celelalte dăți? Oare vreunul dintre fenomenele induse în prezența ei a fost cu adevărat supranatural?

Într-o a doua serie de zece ședințe organizate la Universitatea Columbia între ianuarie și aprilie 1910, Eusapia a fost supusă testelor unui al doilea comitet format din zece profesori. Aceștia nu au reușit să detecteze nici un truc și astfel nu au putut ajunge la o concluzie. În acel moment, au hotărât să se adreseze experților în magie. Renumitul magician Joseph F. Rinn a fost invitat împreună cu alte persoane care activau în același domeniu: W.S. Davis, James L. Kellog și John W. Sargent. Rinn descrie în detaliu ce a urmat.[41] A

fost conceput un test foarte bine controlat: Rinn și Warner C. Pyne, un student de la Universitatea Columbia, urmau să se îmbrace în haine de aceeași culoare cu covorul și să se așeze pe podea fără să-i vadă nimeni, sub scaunele celor care ședeau la masă.

În seara ședinței de spiritism, Eusapia a sosit îmbrăcată în negru. Din moment ce nu vorbea limba engleză, a fost adus un translator. Cei care ședeau la masă, Davis, Kellog și Sargent, i-au fost prezentați ca profesori. La o distanță de aproximativ 60 cm se afla un grup de alți profesori și asistenții lor. Eusapia s-a așezat la masa de spiritism, cu spatele la draperia ce acoperea dulapul. Masa de spiritism, remarca Rinn, cântărea doar vreo 5 kg și putea fi ridicată cu ușurință cu un singur deget. Camera a fost cufundată în semiîntuneric, iar Eusapia a început să geamă, de parcă intra deja în transă. În acel moment, Rinn și Pyne s-au târât pe furiș în locul stabilit. Plănuiau să o lase pe Eusapia să se desfășoare nestingherită în prima parte a ședinței, astfel încât să poată vedea exact ce face. Kellog, așezat la dreapta Eusapiei, îi ținea încheietura dreaptă, iar ea și-a așezat mâna stângă pe mâna lui Davis. Pe măsură ce ședința se desfășura, Eusapia a început să se zvârcolească și să dea din picioare pe picioarele lui Kellog și Davis. De asemenea, a început să dea din mâini deasupra mesei. Sub masă, Rinn a văzut-o pe Eusapia dând o lovitură cu piciorul sprijinit pe cel al lui Davis și, în același timp, răsucindu-și piciorul drept

într-o parte, astfel încât, când a coborât, degetul mare al acelui picior se sprijinea pe degetul mare de la piciorul lui Davis și călcâiul, pe degetul mare de la piciorul lui Kellog. Piciorul său stâng era acum liber. Rinn și Pyne au conceput un cod pentru a-i informa pe Davis și Kellog despre ceea ce se întâmplă. În timp ce stăteau întinși pe jos, au văzut-o făcând draperia să se umfle în partea din față, ca și cum ar fi fost o adiere creată de un spirit, iar instrumentele muzicale de pe masa din spatele draperiei au început să cânte: lucruri pe care le-a realizat cu piciorul stâng. A putut să-și elibereze o mână într-un mod similar și apoi să miște masa înainte și înapoi. A înclinat masa cu ajutorul unui deget de la picior și apoi a ridicat-o cu mâna eliberată, dând impresia că levitează. Şi-a introdus apoi din nou piciorul în dulap și a cântat la instrumentele muzicale.

S-au scurs astfel 30 de minute, timp în care Eusapiei i s-a permis să facă ce vrea. La semnalul convenit, Davis și Kellog au sporit controlul: mâna și piciorul pe care Eusapia le putea elibera erau acum complet imobilizate. Ea a blestemat și a țipat. În acest interval nu s-a întâmplat însă nimic. Din nou, la un semnal dinainte convenit, controlul a fost slăbit și a fost lăsată să se desfășoare în voie. Manifestările au fost produse din nou prin utilizarea iscusită a unei mâini sau a unui picior eliberat. În acest timp, Kellog și Davis au relatat că au simțit atingeri și că au fost trași de păr, dar nu de un spirit, ci de degetele de la mâini și de la picioare ale Eusapiei. După ce au sporit

din nou controlul, fenomenele s-au oprit brusc. În acest fel s-a stabilit un fel de relație condiționată. Ori de câte ori controlul devenea mai puțin strict și Eusapia putea folosi o mână sau un picior, se petreceau fenomene. Când nu-și mai putea elibera nici un membru, nu se mai petrecea nici o manifestare. Rinn a observat că era cu adevărat remarcabil câte cascadorii putea să facă Eusapia doar cu o mână sau un picior. La fel ca un artist la trapez sau ca un jongler, aptitudinile sale erau puternic dezvoltate și le folosea fără reținere.

În raportul Feilding se afirma că dintr-o cicatrice de pe fruntea ei fusese emisă o briză răcoroasă. Fața îi era acoperită de degete în timp ce trăgea aer în piept și expira printre ele. Se presupunea că ieșea din starea de transă. Unii dintre profesorii prezenți au observat că se simțea venind o briză de undeva de deasupra capului său. Evident, în timp ce inspira și expira, un curent de aer era suflat peste fruntea sa. Acest lucru explica cum s-ar fi produs „briza mistică“ ce i-a uimit atât de mult pe observatorii săi din Napoli. Rinn spune că e incredibil cum Eusapia a reușit atâția ani să păcălească printr-un astfel de truc o mulțime de oameni de știință.

Şedința de spiritism s-a încheiat fără ca Eusapia sau Carrington să fie conștienți de faptul că Rinn, Kellog și Davis observaseră în detaliu ce se petrecuse. Nici măcar unii dintre profesorii prezenți la test nu știau de asta și au crezut că au avut loc fenomene paranormale autentice. Numai profesorii Jastrow și Miller au știut dinainte care

era planul. După ce Eusapia și Carrington au plecat, Davis și Kellog au ocupat aceleași poziții pe care le avuseseră mai devreme, iar Rinn i-a luat locul Eusapiei. Rinn a reușit să producă aceleași efecte. Profesorii prezenți și-au dat seama că fenomenele, deși realizate prin trucuri, sunt similare cu cele produse de Eusapia și că este, astfel, vorba despre o simplă înșelătorie.

În ziua următoare, întregul raport a fost publicat în presă. Profesorul Dickenson S. Miller, de la departamentul de filozofie al Universității Columbia, a publicat, de asemenea, o scrisoare în revista *Science*, în care descrie ce s-a întâmplat la zece ședințe efectuate cu Eusapia Palladino. La acele ședințe, s-au observat diverse fenomene, inclusiv levitații, bătăi, atingeri, brize, lumini, materializări și mișcări în și în jurul dulapului. Miller afirmă însă că „s-au obținut dovezi concludente și detaliate cu privire la metoda folosită“ și că, „atunci când mediumul era imobilizat corespunzător, acestea nu s-au mai produs“. Concluzia sa e că „nu există dovezi substanțiale că actele ei sunt de natură spiritistă“[42].

Carrington a răspuns printr-o scrisoare adresată revistei *The New York Times*, insistând că rămâne „neabătut“ în credința sa că Eusapia Palladino produce „fenomene autentice“. „De ce continui să cred în ea?“ întreabă el. Şi tot el răspunde: „Pentru că am văzut levitație atunci când ambele glezne ale mediumului se aflau sub masă“ (lucru observat doar de Carrington). Şi mai

adaugă că „Eusapia însăși afirmă că va trișa dacă îi este permis“, ceea ce nu înseamnă că nu are puteri reale.[43]

Carrington a propus efectuarea unor teste suplimentare și stabilirea unor condiții stricte. Acestea au fost organizate. Inițial, Eusapia s-a împotrivit condițiilor impuse și apoi le-a acceptat, dar nu s-a mai prezentat la teste. În cele din urmă, a revenit în Italia, călătoria sa americană încheindu-se dezastruos.

În decembrie 1910, la Napoli, a mai avut loc o ultimă serie de cinci ședințe, organizate de data aceasta de către Everard Feilding, pe care îl mai înșelase. Acum, Feilding știa de rezultatele testelor americane și de trucurile Eusapiei. Carrington nu a fost prezent la aceste teste. Feilding, W. Marriott și contele și contesa Petovski-Petrovo-Solovovo au obținut doar rezultate negative. În raportul lor către SCFP, au conchis că „toți cei prezenți sunt de acord că […] fenomenele sunt complet bazate pe înșelătorie“. La încheierea ședințelor, au informat-o pe Eusapia despre rezultatele negative și îndoielile lor cu privire la originea fenomenelor. Eusapia nu a contestat corectitudinea acestor concluzii, dar a declarat că nu își aduce aminte ce se petrece câtă vreme se află în stare de transă. A dat apoi vina pe faptul că are o „sănătate precară“, însă a acceptat întregul onorariu.[44] Cariera Eusapiei era acum aproape încheiată. Cu toate că a mai ținut unele ședințe după aceea, lumea științifică nu mai era în mare parte interesată de ea. A murit în 1918 în

Italia. Mulți oameni de știință erau convinși că a fost o impostoare, în vreme ce alții erau încă dispuși să susțină că a avut puteri supranaturale.

Hereward Carrington se încadrează în ultima categorie. Într-o carte scrisă mulți ani mai târziu, Carrington și-a rezumat atitudinea cu privire la Palladino. Dacă Eusapia putea produce fenomene spiritiste, a întrebat el, atunci de ce a trebuit să recurgă la fraudă? Şi a răspuns că, într-o ședință de spiritism cu adevărat *bună*, practic nu a fost folosit nici un șiretlic, dar că la o ședință *slabă* aproximativ 50 până la 90% dintre fenomene ar putea să fie false. Dar de ce era nevoie de trucuri dacă avea puteri reale? Răspunsul său a fost acela că Eusapia depindea de o „energie interioară“ asupra căreia avea foarte puțin control. Uneori, această energie era foarte puternică. Însă atunci când era slabă, „se străduia să le producă mai degrabă în mod artificial decât să-i dezamăgească pe cei care se aflau de față“. Dacă descoperea că trucul nu i-a fost detectat, explică Carrington, Eusapia continua înșelătoria și în restul ședinței. Mai mult, el adaugă că aceasta „simțea o plăcere răutăcioasă în a vedea cât de mult îi poate înșela pe cei care asistau la ședințele ei“[45]. Dacă nu putea să folosească trucuri, încerca să producă fenomenele pe cale paranormală. Eusapia avea o vanitate suficient de mare și se simțea obligată să realizeze acele fenomene. Dar fenomenele autentice „o epuizau“, așa că recurgea uneori la trucuri.

Ce scuză neconvingătoare pentru comportamentul ei scandalos. Cu toate astea, mulți credincioși au acceptat fără rezerve acest pretext, care e folosit deseori în astfel de texte. Eusapia a fost un iluzionist foarte priceput și a reușit să păcălească o mulțime de specialiști, în special dacă era o lumină slabă. Carrington a explicat că lumina puternică cerută de sceptici inhiba fenomenele!

Carrington mai afirmă în încheierea cărții sale că propria convingere în puterile supranaturale ale Eusapiei „a rămas neclintită“ de-a lungul anilor în urma primelor teste din Napoli. Dar adăugă că această convingere se bazează și pe „anumite ședințe neoficiale“ cu mediumul. Potrivit lui Carrington, Eusapia le cerea deseori unora dintre cei prezenți la masa de spiritism să mai rămână după încheierea ședinței pentru o serie de demonstrații informale. La aceste întâlniri „se întâmplau fenomenele cele mai surprinzătoare“[46]. Eusapia putea, de exemplu, să creeze o „trombă parapsihică“, un vârtej de forțe care plutea deasupra centrului mesei de spiritism și pe care toți cei prezenți îl puteau simți. În plus, Carrington povestește că, în mai multe rânduri, Eusapia i-a „transferat puterile sale de telechinezie“ și că a avut apoi capacitatea de a muta obiecte fără nici un contact fizic. Mai spune că Eusapia putea face ca un mic scaun să se deplaseze pur și simplu prin plasarea mâinii deasupra acestuia. Apoi, când atingea umerii lui Carrington, putea, de asemenea, să facă scaunul

să se miște ca și cum o forță magică sau ocultă s-ar fi transmis prin el. Carrington mai adaugă că, în cel puțin o împrejurare, a ținut „o mână materializată“ și a „simțit că se dizolvă“ în propria sa strânsoare.

Mărturia lui Carrington nu a fost confirmată de alți observatori. Nu avem decât cuvântul său. Să fi fost principalul discipol al Eusapiei din America (acest Sf. Pavel al ei printre păgâni) un credincios adevărat, dar naiv? Sau a fost, asemenea ei, un șarlatan? Fiecare explicație are o anumită logică, deși cea de-a doua pare mai convingătoare.

XIII
PARANORMALUL: CLARVĂZĂTORI, PERCEPŢIE EXTRASENZORIALĂ ŞI PARAPSIHOLOGIE

Rolul științei și perspectiva sa asupra transcendenței au luat o turnură surprinzătoare în lumea postmodernă deoarece gândirea științifică a început din nou să fie folosită în căutarea unui univers supranatural. Creșterea influenței științei (și în special a tehnologiei asupra societății) este impresionantă; ca urmare, reputația sa a fost mult îmbunătățită. În loc să considere că știința nu poate pătrunde realitatea transcendentă, adepții paranormalului încearcă acum să demonstreze într-o manieră științifică validitatea propriilor afirmații.

Este întotdeauna surprinzător să asiști la apariția unor noi culte și secte religioase bizare ce concurează cu vechile ortodoxii. În secolul al XIX-lea, mormonismul, adventismul, spiritualismul și teozofia au fost generate de imaginația religioasă; în secolul XX, au apărut alte secte religioase, precum scientologia, Biserica lui Satan, Biserica Unificării a reverendului Moon și o versiune occidentalizată a

organizației Hare Krishna, și am văzut, de asemenea, dezvoltarea sectelor fundamentaliste protestante și a fundamentalismului musulman. O evoluție destul de nouă este reprezentată de sporirea credinței în paranormal. Literatura SF a ajutat la crearea unor noi credințe mitologice prin țeserea unor povești exotice și brodarea lor cu simboluri științifice fanteziste. Există, de asemenea, o nouă breaslă de făcători de minuni și indivizi cu putere mentală excepțională. Acum avem persoane celebre cu puteri paranormale excepționale și creaturi semidivine din alte sisteme solare și galaxii care se deplasează în vehicule spațiale. Au apărut pseudoștiințe care proclamă noi adevăruri. Adepții paranormalului susțin că s-a produs o schimbare și că avem o nouă perspectivă asupra universului. Scepticii, afirmă ei, sunt niște dogmatici lipsiți de credință și limitați de cadrul conceptual al unei științe materialiste și naturaliste învechite.

Dezvoltarea credinței în paranormal este cu adevărat uimitoare: presupune credință în percepția extrasenzorială (PES), în precogniție, în clarviziune, în psihochinezie și în alte puteri parapsihice, dar presupune și o nouă religie a erei spațiale, care postulează alte forme de viață în univers. Ni se spune că, în trecut, am fost vizitați de ființele inteligente (astronauți în vehicule spațiale), care astăzi ne urmăresc din OZN-urile lor. Ele au chiar și baze de aterizare, cum ar fi Triunghiul Bermudelor, unde se spune că numeroase nave și avioane au dispărut în mod

misterios. În universul paranormal există monștri ai adâncurilor (monstrul Loch Ness și alți șerpi de mare), precum și creaturi terestre (Sasquatch, Bigfoot sau Yeti).

Trebuie să rămânem deschiși față de fenomenele ieșite din comun și să fim dispuși să examinăm afirmațiile referitoare la noi descoperiri. Din păcate, mulți dintre adepții paranormalului sunt tentați să facă afirmații ce nu pot fi dovedite, ceea ce nu diferă de căutarea transcendenței sau a ocultului în epocile anterioare. În acest capitol, mă voi concentra cu precădere asupra parapsihologiei și a încercării acesteia de a dovedi existența percepției extrasenzoriale, precum și asupra apariției superclarvăzătorilor capabili de fapte aparent miraculoase.

Parapsihologie şi religie paranormală: J.B. Rhine

Termenul *paranormal* a fost inventat de parapsihologi și se referă la ceea ce există pe lângă, dincolo sau în paralel cu normalul. Paranormalul a înlocuit supranormalul, supranaturalul sau transcendentalul ca subiect de studiu. Paranormalul ar completa cadrul conceptual existent al științei.

Persoana-cheie în dezvoltarea parapsihologiei este Joseph Banks Rhine. Rhine a jucat un rol important datorită dorinței sale de a oferi

cercetării un fundament experimental și comportamental. Am văzut cum membrii Societății pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice au încercat să studieze fenomenele parapsihice în mod empiric. Ei s-au ocupat de clarviziune și telepatie, au adunat mărturii și și-au dedicat o mare parte din eforturi problemei legate de supraviețuirea în urma morții. Am văzut, de asemenea, cum multe dintre investigațiile lor erau motivate de credința în spiritualism. În prima parte a secolului XX, eforturile de a comunica cu spirite în camere întunecate nu mai aveau foarte multă credibilitate. S-a constatat că acest domeniu este plin de oportuniști și de mediumi dispuși să trișeze cu fiecare ocazie. Rhine a renunțat la orice încercare de a verifica din punct de vedere științific existența spiritelor și și-a îndreptat atenția în schimb spre percepția extrasenzorială, inclusiv clarviziune, telepatie, precogniție, psihochinezie. Obiectivul său era lăudabil: încercarea de a stabili în laborator realitatea acestor fenomene; plănuia să apeleze numai la teste și la proceduri experimentale riguroase.

Investigarea percepției extrasenzoriale s-a dezvoltat în urma unor evenimente enigmatice din viața obișnuită, unde există tendința de a crede în existența fenomenelor parapsihice. Mulți indivizi sunt convinși că pot citi gândurile altora sau că pot prezice evenimente ce urmează să aibă loc. Chiar înainte de a suna telefonul, lui Henry îi vine brusc ideea că Martha, de la care nu mai

avea vești de câteva luni sau de câțiva ani, îl va apela; în momentul următor, ea îl sună, confirmându-i astfel credința în precogniție. Ceea ce se pune în discuție este dacă acest lucru se datorează întâmplării sau unui proces misterios. O mamă are o premoniție puternică legată de faptul că fiica ei, Jane, care locuiește la mai mulți kilometri depărtare, este în mare primejdie. Vestea subită că a avut un accident grav o uimește. Uită de faptul că de multe ori își face griji pentru fiica ei și că a avut premoniții care nu s-au împlinit. Un om visează că are loc un accident de avion; agitat și îndurerat, sună la aeroport pentru a înștiința pe cineva. În cele din urmă, află că s-a petrecut un accident asemănător celui pe care l-a văzut în visul lui, după cum se întâmplă uneori. Îndrăgostiții și prietenii pretind că pot citi gândurile și sentimentele celor dragi, în condițiile în care învață să citească limbajul corporal și alte indicii.

Acestea sunt experiențe umane comune și ne fac să ne întrebăm dacă putem afla lucruri prin alte mijloace decât cele senzoriale normale. Poate mintea vedea lucruri care se petrec deși nu e nici un observator de față? Pot două minți aflate la distanță să comunice una cu alta? Poate cineva vedea în viitor? Astfel de întrebări interesante se regăsesc în întreaga cultură umană. Ele sunt deseori fundamentale, după cum am văzut, pentru credința religioasă, căci marii profeți au susținut că posedă astfel de puteri parapsihice. Aceste capacități sunt independente de revelație, unde

sunt transmise mesaje explicite, și indică posibile înzestrări parapsihice de natură supranaturală. Unii cred că aceste înzestrări nu aparțin numai clarvăzătorilor extraordinari, ci și persoanelor obișnuite. Cum să abordeze știința afirmațiile privind fenomenele paranormale? Pot fi testate în laborator? Li se pot oferi explicații naturaliste? S-ar putea datora coincidenței sau profețiilor autoîmplinite? Adesea, ceea ce pare neobișnuit sau ciudat se datorează pur și simplu coincidenței. Oamenii sunt surprinși de astfel de evenimente și spun că presupun o cauză ascunsă sau misterioasă sau, asemenea lui Carl Jung, postulează o sincronizare fundamentală sau preexistentă a tuturor evenimentelor.

Desigur, coincidențele interesante trebuie studiate. Înființarea unui laborator de parapsihologie la Universitatea Duke a marcat un punct de cotitură deosebit de important pentru cercetarea fenomenelor parapsihice, deoarece a existat o încercare de a testa aceste afirmații în mod sistematic. Laboratorul a luat naștere când William MacDougall, profesor de psihologie la Harvard, s-a transferat la Duke în 1927 și când, la scurt timp după aceea, i s-a alăturat J.B. Rhine și soția sa, Louisa. Sarcina parapsihologiei, așa cum au conceput-o MacDougall și Rhine, era aceea de a oferi o abordare cantitativă și statistică a fenomenelor psi, folosind cele mai bune tehnici de cercetare experimentală și comportamentală. Psihologia experimentală ce domina atunci în universitățile americane se baza în mare măsură

pe teoria behavioristă. Potrivit lui Rhine și altora, această abordare nu mai ținea cont de „minte“, de „sine“ sau de „suflet“, ci doar de procesele comportamentale observabile, care erau considerate o funcție a corpului sau organismului fizic aflat în interacțiune cu mediul înconjurător. Rhine credea că această interpretare fizicalistă a lumii este limitată. El dorea să demonstreze existența unor procese spirituale și extrasenzoriale în experiența umană și să le confirme prin folosirea unor metode de testare verificabile. Dovezile nu se vor referi la calitate și nici nu se vor limita la mărturii: singurele date care trebuiau luate în considerare erau cele supuse unui control și unei interpretări statistice stricte.

Termenul *paranormal* se referă la ceea ce nu ar putea fi explicat cu ușurință prin cauze naturale, materiale sau fizice. Ştiința secolului al XIX-lea și secolului XX, spune Rhine, fiind predominant materialistă, nu a lăsat loc paranormalului, care nu putea fi explicat în termenii categoriilor existente ale științei, ci numai prin introducerea unor noi tipuri de explicații. Astfel, *percepția extrasenzorială* a fost postulată pentru a explica anumite capacități aparente ale minții umane ce nu puteau fi explicate prin mijloacele obișnuite. *Clarviziunea* se referă la presupusa capacitate a minții de a deslușI evenimentele îndepărtate, fără prezența unor intermediari senzoriali. *Telepatia* se referă la presupusa capacitate a cel puțin două minți de a

comunica prin alte mijloace senzoriale decât cele normale, inclusiv limbajul. *Precogniția* se referă la presupusa abilitate a unor minți de a cunoaște sau de a prezice evenimente înainte de a se petrece.

Însăși noțiunea de percepție extrasenzorială pare să contrazică modul obișnuit de percepere și înțelegere a lumii. Cunoașterea pe care o avem cu privire la obiectele și evenimentele exterioare depinde de informațiile senzoriale. Percepem calități și proprietăți, interpretăm date senzoriale și facem deducții pe baza lor. Culorile, sunetele, gusturile, mirosurile și calitățile tactile pe care le percepem vin prin receptorii noștri senzoriali. Percepția este, de asemenea, legată de comportamentul motor, în condițiile în care intervenim în lumea obiectelor și încercăm să le folosim sau să le modificăm în funcție de nevoi. Rhine a susținut că unele forme de percepție paranormală nu urmează canalele cunoscute de comunicare și că asta se întâmplă, de exemplu, în clarviziune sau în claraudiție, care ne permite să percepem și să înțelegem realitatea într-un mod neobișnuit. A spune că o persoană este „clarvăzătoare“ înseamnă că ea poate vedea, auzi sau descoperi unele informații prin mijloace ce nu depind de configurațiile materiale sau spațiale din mediul înconjurător sau de organele de simț.

În plus, se presupune că percepția extrasenzorială poate acționa pe distanțe mari și astfel transcende barierele spațiale. Clarviziunea se poate petrece indiferent dacă ne aflăm la câțiva

metri, la câteva sute de metri sau chiar la mii de kilometri depărtare: fenomenele nu slăbesc odată cu creșterea distanței. În mod similar, ființele umane își comunică în mod normal experiențele sau ideile prin proximitate, prin observarea comună a unor fenomene asemănătoare sau prin transmiterea de imagini, idei sau gânduri cu ajutorul limbajului. Transmisiile telepatice nu depind nici de unele, nici de altele, spune Rhine: ne permit să trecem dincolo de semnele vizuale sau de simbolurile verbale, să transcendem canalele cunoscute de comunicare și să depășim obstacolul distanței.

Precogniția încalcă ideea avută despre timp atât de bunul-simț, cât şi de știință, deoarece se presupune că putem cunoaște un eveniment viitor înainte de a se produce. Cunoașterea pe care o avem despre lume se bazează pe amintirea evenimentelor trecute și pe percepțiile prezente. Pornind de aici, ne formăm așteptările și deducem evenimentele viitoare. De obicei, facem predicții pe baza generalizărilor. În acest caz, presupunem că viitorul se va asemăna într-un fel cu trecutul și că efecte similare vor avea cauze similare. Acesta este principiul inducției, pe care se fundamentează predicțiile cauzale din știință și din viața de zi cu zi. Dar adeptul paranormalului merge dincolo de asta, susținând că poți prevedea evenimente viitoare fără raportare la explicații cauzale, la predicție sau la inferență. Viitorul poate fi cunoscut cu adevărat înainte de a se întâmpla. Paradoxal, acest lucru presupune *mai*

multe viitoruri posibile, căci, dacă o persoană află despre un eveniment viitor, poate încerca să-l preîntâmpine sau să ia măsuri corespunzătoare pentru a evita efectele sale periculoase. Acest lucru pare să sugereze o formă de cauzalitate inversă: viitorul real sau posibil determină cogniția prezentă și ne permite să ne adaptăm comportamentul în consecință. În acest caz, precogniția depășește limitele timpului. În plus, nu numai că putem vorbi despre precogniție, ci și despre „retrocogniție“ cu privire la evenimentele din trecut, astfel încât mintea poate, de fapt, să meargă înapoi sau înainte pe scara timpului într-un mod misterios. Fizica relativității einsteiniene i-a făcut pe unii oameni să creadă că acest lucru ar fi posibil. Dar se poate petrece? Este mintea capabilă de o astfel de putere parapsihică?

Există și alte aspecte ciudate ale universului paranormal al parapsihologiei ce încalcă atât perspectiva științifică, cât și pe cea comună asupra lumii. Astfel, psihochinezia sau telechinezia se referă la capacitatea minții de a face obiectele fizice să se deplaseze fără nici un fel de intervenție fizică. Rhine a căutat să investigheze acest lucru în mod direct. Ar putea „energia mentală“ să schimbe starea entităților fizice fără interpunerea unor forțe fizice? Dacă s-ar confirma, acest fenomen ar reprezenta o excepție majoră de la legile fizicii. Rhine a investigat capacitatea minții de a influența

aruncarea zarurilor. Unii jucători credeau că posedă acest talent, care acum ar putea fi testat în termeni probabilistici exacți.

Oare fenomenele neobișnuite investigate de Rhine au vreo legătură cu supranaturalul? Oare cercetările sale au în spate motivații religioase asemănătoare cu cele pe care le-am discutat deja? Rhine a declarat în mod explicit că unul dintre motivele sale principale este acela de a respinge ceea ce el numește „doctrina metafizică“ a „filozofiei mecaniciste a omului“.[1] El își propune să demonstreze limitele „teoriei fizice“ despre univers și despre om. Potrivit lui Rhine, parapsihologia încearcă să se ocupe de „cauzalitatea nonfizică din natură“. Fenomenele parapsihice, a declarat el, presupun comportamente ale organismelor vii „ce nu vădesc relații regulate cu timpul, spațiul, masa și alte criterii ce țin de fizicalitate“[2]. Rhine susține că psi este de ordin „mental“, nu fizic:

> Acum este destul de clar că fenomenele psi sunt identificate după faptul că sfidează explicațiile fizice și necesită raportare la dimensiunea psihologică. De asemenea, acestea se întâmplă oamenilor (sau animalelor) ori implică o experiență sau o facultate de acțiune asociată sau cel puțin suspectată: dar, în același timp, nu urmează principiile fizice convenționale.[3]

Prin urmare, Rhine adoptase o perspectivă dualistă asupra realității umane în care mintea este, într-un anumit sens, independentă de baza sa

materială. Rhine a recunoscut că acest lucru oferă un oarecare sprijin experienței religioase și impulsului religios, însă a negat că datele parapsihologiei sunt oculte sau transcendente, pentru că, deși nu pot fi considerate naturale în același sens ca alte fenomene, pot fi descrise și interpretate experimental în laborator. Spre deosebire de mulți alți parapsihologi, Rhine a căutat în mod clar să-și disocieze punctul de vedere de unul pur transcendental sau supranaturalist, deoarece credea că omul face parte din natură și poate fi cercetat la fel de atent ca orice alt fenomen natural. Totuși, natura umană pare să aibă o latură imaterială. Rhine a susținut că a demonstrat în mod experimental existența percepției extrasenzoriale și a psihochineziei. Nu a introdus noțiuni mistice vagi sau intuitive; cu toate astea, era suficient loc pentru dimensiunea spirituală a experienței. Dacă ar exista un dualism între minte și corp și dacă mintea ar demonstra puteri parapsihice, atunci teoriile noastre cu privire la natura umană ar trebui să fie modificate, iar perspectiva materialistă asupra universului să fie abandonată. Spiritualitatea religioasă nu ar mai ține pur și simplu de credință, ci ar putea avea o fundamentare de ordin empiric.

Potrivit lui James A. Hall, Rhine a fost profund preocupat de relația dintre parapsihologie și religie. Prin furnizarea unor dovezi împotriva teoriei fizicaliste a omului, el credea că susține indirect perspectiva religioasă. Mai mult, potrivit lui Hall, Rhine a subliniat „similaritatea dintre

formele religioase și tipurile de psi“[4]. Psihochinezia poate fi asociată cu „omnipotența“, percepția extrasenzorială – cu „omniscienta“, clarviziunea – cu „ochii atotvăzători“ ai unei ființe divine, precogniția – cu „profeția“, și alte forme de psi – cu „minuni“ religioase. Rhine însuși afirmă că, „în general, tipurile de psi stabilite în mod independent de cercetarea de laborator se aseamănă foarte mult cu tipurile de schimburi pe care persoanele religioase le-au presupus în teologiile care au apărut din experiența umană cu mult înainte ca laboratoarele de parapsihologie să-și înceapă activitatea“[5]. Rhine spune apoi că „indiferent ce părere avem despre afirmațiile teologice ale acestor religii, acum putem, cel puțin, observa că fondatorii lor trebuie să fi construit acele mari sisteme culturale pornind de la o strânsă relație cu aceleași puteri pe care astăzi le-am stabilit în mod independent ca fiind parapsihologice“[6].

Rhine credea astfel că parapsihologia este relevantă pentru religie și că oferă o cale de a reconcilia afirmațiile religiei cu principiile științei. Unele dintre întrebările religioase la care ar putea oferi un răspuns sunt dacă oamenii pot fi considerați agenți morali liberi, dacă există sau nu viață după moarte și dacă universul este un „univers personal ce presupune o inteligență activă la care omul poate apela cu încredere“[7]. În această privință, interesele lui Rhine au fost similare cu cele ale fondatorilor Societății pentru

Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, ce au sperat să fundamenteze științific „principiul spiritual din om“.

Există percepţie extrasenzorială?

Sunt două probleme majore care trebuie ridicate: (1) oare parapsihologia încalcă schema noastră conceptuală de bază? Este logic imposibilă? (2) Care sunt dovezile în favoarea percepției extrasenzoriale? Pot așa-numitele date experimentale acumulate să reziste unei verificări amănunțite?

Mulți sceptici au ridicat obiecții logice împotriva ideii de percepția extrasenzorială pe baze filozofice, afirmând că postulatele parapsihologiei contrazic categoriile generale prin care interpretăm și înțelegem lumea. C.D. Broad le-a numit „principii limitative fundamentale“[8]. Acestea au în general forma următoare (schițată mai sus): (1) cunoașterea pe care o avem despre lume depinde de date senzoriale și de inferențele obținute din acestea și presupune cauze fizice situate în lumea materială, (2) mintea umană presupune un creier și un sistem nervos și (3) evenimentele din viitor nu pot provoca schimbări în prezent și în trecut. Criticii au afirmat că, dacă parapsihologia ar fi adevărată, atunci și fizica și bunul-simț ar trebui să fie radical modificate sau abandonate. Astfel, spun ei, cadrul său conceptual este absurd.

Aceste obiecții logice sunt foarte atractive pentru unii sceptici. Ar fi un argument elegant dacă am putea dovedi caracterul invalid al ideilor parapsihologice și am putea pur și simplu să respingem parapsihologia cu totul anterior oricărei cercetări. Deși pot aprecia acest tip de critică, cred că trebuie să avem o abordare foarte precaută, deoarece, prin astfel de argumente, riscăm să limităm sau să restrângem noi dezvoltări ale cunoașterii. Atunci când sunt introduse, multe teorii noi dau peste cap conceptele mai vechi și mai confortabile. Istoria științei oferă nenumărate exemple în care sisteme de mult apuse au blocat în trecut noi sisteme de gândire. Nu putem pur și simplu stabili structura fixă a realității a priori în termenii nivelului actual al dezvoltării științifice. Informații noi și experiențe sau fapte discordante, neobișnuite sau bizare pot distruge cele mai bune explicații. Prin urmare, nu putem spune cu o încredere absolută că datele și teoriile parapsihologiei trebuie să fie false deoarece contrazic toate teoriile actuale despre lumea fizică. De fapt, povestea fizicii contemporane demonstrează limpede că sunt propuse noi concepte ce ne pot submina perspectiva asupra universului: teoria relativității și mecanica cuantică ne-au modificat opinia pe care o avem despre spațiu, timp și cauzalitate. În schimb, mulți parapsihologi susțin, în mod greșit după părerea mea, că noua fizică lasă loc pentru fenomenele psi. Nu contest faptul că unele teorii introduse în știință ar putea să încalce canoanele

logicii în așa măsură încât pot fi excluse din start, mai ales dacă sunt contradictorii. Dar nu așa stau lucrurile atunci când se fac afirmații empirice pe baza descoperirii de noi date, care pot necesita noi scheme conceptuale.

Problema centrală a adevărului sau falsității parapsihologiei nu poate fi tranșată decât de dovezi. Dacă descoperim un ansamblu de fapte discordante și dacă acestea nu pot fi explicate de teoriile prevalente, atunci cu atât mai rău pentru ultimele, care trebuie să fie modificate sau abandonate. Aceasta reprezintă o tendință nefericită din istoria științei, în care teorii familiare au fost transformate în dogme. Dar acest lucru este străin întregului spirit al științei, care trebuie să fie deschisă, falibilă, provizorie și dispusă să-și revizuiască chiar și cele mai fundamentale principii.

Există însă un alt tip de obiecție logică ce merită să fie tratată cu atenție, și anume argumentul lui Hume referitor la miracole, pe care l-am examinat în capitolul XI. Acolo unde o serie de ipoteze, de concepte și de teorii sunt bine fundamentate pe baza dovezilor și au fost testate în mod repetat, constatându-se că se aplică în cazul unor grupuri mari de date, și acolo unde aceste ipoteze și teorii au coerență internă, aplicabilitate largă și putere explicativă, putem modifica radical sau chiar înlocui aceste teorii numai dacă dovezile în favoarea fenomenelor paranormale sunt atât de solide, încât nu avem alternativă. Dacă procedăm astfel, vom avea

nevoie de o cantitate considerabilă de dovezi bazate pe mărturii de încredere și date experimentale, care sunt inexplicabile prin conceptele cunoscute. La un moment dat, ar putea fi introduse noi tipuri de explicații. Dar afirmații extraordinare care încalcă principiile limitative fundamentale cer cantități extraordinare de dovezi. Aceste afirmații nu trebuie să fie respinse din start, dar, dacă sunt acceptate, dovezile nu pot fi fragmentare sau discutabile.

Din nefericire, stadiul actual al cercetărilor din parapsihologie nu se apropie de acest deziderat: (1) cantitatea de date care determină prezența fenomenelor paranormale este, în cel mai bun caz, precară și neconcludentă. În plus, prejudecățile de ordin experimental și protocoalele experimentale deficitare, scurgerile senzoriale și chiar frauda oferă explicații alternative pentru multe (sau cele mai multe) dintre rezultate ce se înscriu deasupra sau sub ceea ce se poate obține prin șansă. (2) Un criteriu fundamental în științele experimentale îl constituie posibilitatea de a reproduce un experiment în orice laborator de către observatori independenți sau neutri. Această condiție nu a fost satisfăcută în laboratorul parapsihologic, astfel încât însăși existența fenomenelor psi este încă discutabilă. (3) Chiar și acei parapsihologi care cred că percepția extrasenzorială a fost demonstrată trebuie încă să ofere o teorie generală cauzală ce explică în mod satisfăcător

datele pe care pretind că le-au obținut. Deși nu este fatală, această obiecție arată caracterul rudimentar al parapsihologiei ca știință.

În momentul de față, crucială este, după părerea mea, problema empirică. Putem specula oricât de mult vrem despre implicațiile fenomenelor paranormale asupra cadrului nostru conceptual, dar dacă aceste fenomene nu există sau dacă pot fi explicate prin legi naturale, atunci nu avem de ce să le explorăm sensul ontologic. În opinia mea, deși, odată cu Rhine, a căutat să obțină fundamentare experimentală, parapsihologia nu a făcut nici un progres, iar descoperirile sale sunt la fel de neconcludente cum erau la începuturile Societății pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, acum mai bine de un secol.

Rhine considera că cercetarea sa de la începutul anilor ’30 este remarcabilă și că a stabilit în mod decisiv existența percepției extrasenzoriale. Descoperirile sale au fost rezumate în cartea *Extrasensory Perception*, față de care a existat o reacție publică imediată și pozitivă și o contrareacție științifică puternică.[9] K.E. Zener, coleg al lui Rhine din Departamentul de psihologie de la Universitatea Duke, a inventat o serie de cartonașe asemănătoare unor cărți de joc ce urmau să fie folosite în testarea percepției extrasenzoriale. Acestea aveau cinci simboluri: cerc, dreptunghi, stea, cruce și trei linii ondulate. Din moment ce erau grupate în pachete de câte 25, probabilitățile puteau să fie calculate ușor.

De-a lungul anilor, au fost efectuate diferite tipuri de runde experimentale. Mai întâi a existat un test al *clarviziunii*, în care au fost folosite două tehnici: (1) *tehnica de bază*, în care cărțile sunt amestecate și așezate cu fața în jos, iar subiectul ghicește fiecare carte când este scoasă din pachet; (2) și *tehnica directă*, în care cărțile sunt amestecate și plasate cu fața în jos, iar subiectul ghicește fiecare carte fără să mute nici una dintre ele. În al doilea rând, au existat diferite teste ale *telepatiei*, în care un emițător ia cărțile una câte una și încearcă să le transmită pe fiecare unui receptor, a cărui sarcină este să ghicească succesiunea corectă. În al treilea rând, o altă serie de experimente au fost concepute pentru testarea *precogniției*. În acest caz, receptorul trebuia să ghicească succesiunea corectă a cărților înainte de a fi scoase din pachet sau chiar înainte de a fi amestecate.

Întreaga logică a acestor experimente este aceea că permite folosirea statisticii probabiliste exacte. Nu mai trebuie să depindem de mărturii despre fenomene neobișnuite sau de coincidențele bizare. Parapsihologii ar putea determina în mod cantitativ dacă anumite persoane ar fi în stare să demonstreze în mod sistematic capacități parapsihice. Astfel, în sfârșit, fenomenele psi pot avea o interpretare operațională.

Rhine a anunțat încă de la început că a identificat forme de percepție extrasenzorială la cel puțin opt dintre studenții săi, ale căror performanțe erau extraordinare, depășind cu mult

rezultatele datorate numai șansei. De fapt, cu posibila excepție a cercetărilor ulterioare realizate de Samuel G. Soal din Marea Britanie, rar s-a întâlnit o concentrare de talente parapsihice atât de mare ca în cazul investigațiilor inițiale ale lui Rhine. A.J. Linzmayer, ultimul dintre subiecții cu scoruri mari, a obținut câteva rezultate foarte ridicate în cadrul primelor teste. Rhine a relatat că Linzmayer, când ședea singur cu Rhine în mașina sa, a reușit să ghicească în 21 din 25 de încercări (șansele fiind de 30 de miliarde la unu). În experimente repetate cu cărți, a continuat să obțină scoruri mari. Cu toate astea, după cum menționează C.E.M. Hansel în analiza sa critică a activității de început a lui Rhine, când Linzmayer a fost testat în condițiile în care cărțile se aflau la o anumită distanță de el, nu a mai avut succes.[10] În cele din urmă, Linzmayer a suferit „efectul declinului“; adică, odată cu trecerea timpului, rezultatele sale au început să scadă și să se apropie de nivelul șansei. Același efect a fost remarcat la toți subiecții lui Rhine: avea loc o manifestare inițială de „capacități“ extraordinare, dar, după mai multe experimente succesive, aceste capacități au început să scadă până când, în cele din urmă, au dispărut. Potrivit lui John Palmer, un renumit parapsiholog, efectul declinului avea să-l bântuie pe Rhine întreaga sa carieră. Şi s-a manifestat chiar și în cazul celor mai cunoscuți subiecți ai săi, precum Hubert Pearce și Charles Stuart.[11] De fapt, potrivit lui Palmer, „succesul lui Rhine de la începutul anilor

’30 nu avea să se repete în deceniile următoare. Nu a mai apărut nici un grup de subiecți-vedetă care să rivalizeze cu Pearce, Linzmayer și ceilalți, deși, uneori, au mai ieșit în evidență câteva vedete, care însă au dispărut rapid“[12].

Dar de ce s-a întâmplat asta? Datorită faptului că protocolul primelor teste era prea permisiv? Oare subiecții descifrau indicii senzoriale normale? Oare tehnicile de notare erau slabe? Oare voința experimentatorilor și a subiecților de a crede în realitatea percepției extrasenzoriale a influențat judecata celor care efectuau testele? Oare subiecții i-au înșelat pe experimentatori? Sau aparentul succes s-a datorat entuziasmului primilor experimentatori?

Să examinăm testele la care Rhine l-a supus pe Hubert E. Pearce, Jr., un student la teologie. În cadrul primelor teste, observatorul și subiectul s-au așezat unul în fața celuilalt la o masă pe care erau întinse aproximativ 12 pachete cu cărți de testare a PES. Unul dintre pachete i-a fost înmânat lui Pearce. El a amestecat cărțile, iar pachetul a fost tăiat de către observator. Pearce a luat prima carte de sus, a așezat-o pe masă cu fața în jos și a continuat să spună ce cărți erau fără să le privească. Rhine a susținut că „nu există nici un truc prin care un observator vigilent să poată fi înșelat în mod repetat la această sarcină simplă în propriul laborator“[13]. Cât de naiv a fost Rhine, deoarece un iluzionist priceput ar fi putut să apeleze la diferite șiretlicuri: de exemplu, să vadă prin spatele cărților sau să le marcheze într-un fel.

De-a lungul unei perioade de testări ample cu Rhine, Pearce a obținut scoruri foarte înalte, cu excepția situațiilor în care erau prezenți vizitatori și se ajungea la o scădere a scorurilor lui Pearce. În cuvintele lui Rhine, „atunci când cineva intra să-l privească pe Pearce, scorul lui scădea brusc“[14]. La un moment dat, când Rhine adusese un magician, scorurile lui Pearce erau scăzute, dar el a atribuit acest lucru faptului că Pearce suferea de amigdalită. Oare Pearce l-a înșelat pe Rhine și a obținut rezultate bune prin intermediul vreunui truc? Rhine nu consideră că ipoteza fraudei ar explica scorurile ridicate ale subiectului său, dar înșelăciunea nu ar trebui să fie atât de ușor exclusă. Rhine povestește în *Extrasensory Perception* că „toată activitatea lui Pearce a fost atent observată“ și că are „cea mai mare încredere în onestitatea sa“[15].

Dar această încredere în onestitatea lui Pearce nu poate fi atât de ușor acceptată de alții. Concepuse Pearce vreun mod de citire a cărților prin mijloace normale? Primele teste ale lui Rhine erau efectuate în condițiile unor controale extrem de slabe. Din moment ce Rhine i-a permis lui Pearce să amestece cărțile, ar fi putut să tragă cu ochiul la cele de la început sau de la sfârșit, îmbunătățindu-și astfel scorul. În plus, criticii considerau că materialul cărților permitea observarea simbolurilor pe partea din spate. Rezultatele testelor sunt astfel discutabile.

Într-un test al telepatiei, George Zirkle, absolvent de psihologie, primea simboluri trimise

de Sara Ownbey. Rhine relatează că aceste scoruri sunt, de asemenea, astronomic de mari. Însă condițiile de testare erau extrem de permisive. Ownbey nu a folosit cărți, ci se gândea la simbolurile transmise. Zirkle citea simbolul din camera alăturată, iar Ownbey scria apoi ce spusese Zirkle și imaginea inițială din mintea ei. Nu a existat nici o altă persoană care să înregistreze ce spunea Zirkle. Scorurile depindeau de acuratețea și onestitatea lui Ownbey, ceea ce nu poate constitui o procedură riguroasă de testare. Toate experimentele inițiale ale lui Rhine aveau deficiențe mari. Exista posibilitatea ca subiecții să învețe să identifice cărțile, de la neregularități până la pete aflate pe spatele lor, în special în cazul în care subiectul putea să ridice cărțile sau să asiste la notare. S-a descoperit că unele dintre cărțile produse în serie erau deformate, iar acest lucru i-a permis unei persoane în condiții de iluminare corectă să le identifice prin partea din spate. Unele cărți se pare că prezentau neregularități la margini. Când psihologii au indicat acest lucru, Rhine a dat instrucțiuni să se așeze un panou între subiect și cărți. Alți critici au subliniat că și erorile de notare ar putea avea un efect, dar acest lucru nu pare să explice toate abaterile de la scorurile ridicate.

Cea mai importantă serie de teste a fost concepută pentru a vedea dacă Pearce ar putea citi cărțile de la distanță. Acesta este unul dintre cele mai renumite teste din analele

parapsihologiei: testele Pearce-Pratt efectuate în perioada 1933–1934 sub supravegherea lui Joseph G. Pratt, absolvent de psihologie. Din moment ce acest experiment este citat adesea în literatura parapsihologică drept o dovadă clasică a existenței percepției extrasenzoriale, este instructiv să ne concentrăm asupra sa. Testul trebuia să demonstreze dacă percepția extrasenzorială funcționează sau nu la distanță. Întrucât se verifica clarviziunea, subiectul nu trebuia să se afle în apropierea pachetului de cărți.

Pratt se afla într-o încăpere din clădirea Facultății de științe sociale, iar Pearce stătea la o masă în bibliotecă, la o distanță de aproximativ 100 de metri (într-o parte a experimentului) sau 250 de metri. Procedura a fost următoarea. Ambii studenți și-au sincronizat ceasurile. Pratt l-a văzut pe Pearce părăsind clădirea și traversând o curte pătrată pentru a intra în bibliotecă. După un anumit timp dinainte stabilit, Pratt lua o carte de deasupra pachetului fără să se uite la ea și o așeza cu fața în jos pe masă. Făcea acest lucru la fiecare minut. Pearce, la masa lui, trebuia să scrie la fiecare minut ce vede cu ochii minții. La sfârșitul unei runde de 25 de cărți, urma o pauză de cinci minute, iar Pratt începea apoi o altă serie de 25 de cărți dintr-un pachet nou. La sfârșitul unei secvențe, Pratt înregistra rundele. Atât Pearce, cât și Pratt, după ce făceau o copie pentru ei, sigilau

foile cu răspunsurile și mai târziu le transmiteau lui Rhine. Au fost 37 de ședințe. Numai la ultimele trei Rhine a fost prezent alături de Pratt.

Scorurile obținute la aceste ședințe au fost extraordinare. Conform șansei, ne-am aștepta la cinci reușite la fiecare 25 de cărți, dar în patru serii de ședințe reușitele au fost de 9,9 (100 de metri), 6,7 (250 de metri), 7,3 (100 de metri) și 9,3 (100 de metri). Şansele împotriva acestor rezultate erau astronomic de mari: 10^{22} la 1. Era aceasta dovada definitivă a existenței percepției extrasenzoriale, așa cum au susținut unii parapsihologi?[16]

Diverși sceptici au susținut că experimentul suferă de mai multe vicii și că ar fi putut permite înșelătoria. Astfel, C.E.M. Hansel deplânge faptul că Pearce nu a avut parte de nici o supraveghere în timpul experimentului. Dacă Pearce ar fi dorit, ar fi putut să trișeze. Ştia exact unde se afla Pratt în orice moment al experimentului. Astfel, Pearce ar fi putut să se furișeze din bibliotecă și să îl observe pe Pratt când întorcea cărțile la sfârșitul ședinței și le citea pentru a le înregistra ordinea. Hansel susține că ar fi putut să privească printr-o fereastră de pe coridor. În tavan era și o trapă care dădea spre masa lui Pratt. Un intrus ar fi putut să vadă cărțile printr-o gaură făcută în trapă. Astfel, experimentul nu era sigur, iar, dacă Pearce dorea, putea să fi conceput o metodă de a trișa (cu sau fără complice). Nu ar fi fost primul care să facă asta. Este dificil în acest moment să spunem dacă

a făcut-o sau nu, dar au ieșit la iveală câteva lucruri interesante despre Pearce ce au stârnit mari suspiciuni.

Pratt oferă câteva informații despre circumstanțele ce au condus la experimentul Pearce-Pratt și despre ce s-a întâmplat ulterior. El relatează că Rhine i-a spus că într-o zi a ținut o prelegere la Şcoala de Religie și că Hubert Pearce a rămas după prelegere pentru a-i adresa întrebări lui Rhine. Pearce i-a spus lui Rhine că ar putea avea percepție extrasenzorială și a povestit, de asemenea, despre capacitățile parapsihice remarcabile ale mamei sale.

> Hubert a spus că a văzut-o pe mama sa punându-și mâinile la capătul unei mese masive din lemn de stejar, în timp ce câțiva bărbați țineau celălalt capăt astfel încât să nu se ridice de pe podea. Mama lui îi avertizase că, dacă nu vor da drumul, masa se va rupe. Hubert a spus că a văzut-o deformându-se și despicându-se pe mijloc.[17]

Oare Pearce credea acest lucru sau îl inducea în eroare pe J.B. Rhine?

Pearce a fost de acord să fie testat de Rhine și a fost plătit pentru serviciile sale. Pratt, care până atunci a relatat că a obținut invariabil numai rezultate negative la testele PES, acum constata că, în timp ce îl testa pe Hubert în camera lui de cămin, a început să aibă scoruri foarte ridicate, de două ori mai mari decât ce s-ar obține numai prin șansă. De acel moment, Pearce a fost testat în laboratorul lui Rhine. Pratt povestește că, într-una

dintre ocazii, „Pearce a ghicit toate cele 25 de cărți într-o singură rundă“[18]. Această mărturie ar fi trebuit să fie suficientă pentru a ridica suspiciuni oricui cu privire la înșelătorie, deoarece a fost o realizare incredibilă, care contrazicea legile șansei. Testele au continuat timp de 18 luni. Louisa Rhine a confirmat că, la un moment dat, lui Pearce i se plăteau 100 de dolari pe lună de către Rhine. Continuarea sprijinului financiar, mai ales în acea perioadă a marii crize economice, depindea de înregistrarea unor scoruri ridicate: iată un posibil motiv de a trișa.[19] Cea mai importantă etapă a testelor a fost cea realizată la distanță, pe care am descris-o deja. Să fi folosit Pearce una dintre metodele sugerate de Hansel: trasul cu ochiul la activitatea lui Pratt? Descrierea testelor pe care a făcut-o Pratt ne indică și o altă posibilitate. El spune următoarele:

> Când activitatea din acea zi se încheia, Pearce și cu mine, înainte să plecăm din locul unde lucram, făceam o copie a figurilor ghicite și, respectiv, a cărților trase. (Acestea erau pentru verificare personală în cazul în care ne întâlneam mai târziu în timpul zilei.) Apoi fiecare îşi sigila imediat rezultatele originale într-un plic, pe care îl semnam și îl datam. Păstram acel document sigilat cu rezultatele zilei în posesia noastră până când îl puteam înmâna direct doctorului Rhine.[20]

Se pare că a existat un interval (în cazul a 34 dintre ședințe) între momentul încheierii ședinței

și momentul în care fiecare îi înmâna scorurile lui Rhine. Întrucât fiecare păstra o copie a rezultatelor zilei, Pearce ar fi putut să-și schimbe o parte din scoruri după ce se întâlnea cu Pratt și își comparau rezultatele, abia apoi sigilând scorurile în plicul care urma să-i fie predat mai târziu lui Rhine. Nu știm unde își ținea Pratt copia și dacă Pearce ar fi obținut-o pe ascuns și ar fi folosit-o înainte de a-și completa documentul ce trebuia să ajungă la Rhine. Din moment ce erau mai multe ședințe la care Pearce a avut un scor mai mic decât ceea ce poate fi obținut din întâmplare, nu a fost necesar să se întâlnească cu Pratt de fiecare dată.

Şedințele cu Pratt s-au desfășurat pe o perioadă de câteva luni. Profesorul MacDougall a urmărit cu mare interes primele etape ale experimentului și l-a avertizat pe Rhine că oamenii de știință sceptici ar fi mai degrabă înclinați să creadă că a existat un fel de complicitate între Pratt și Pearce decât a fost vorba despre vreo percepție extrasenzorială. Acest lucru l-a determinat pe Rhine să se implice în ultimele trei ședințe, când i s-a alăturat lui Pratt. De data asta, ni se spune că Pearce a apărut cu rezultatele imediat după încheierea testului. Dar incredibil e că Rhine nu l-a supravegheat pe Pearce în bibliotecă, acesta putând să se fi furișat de acolo, după cum a sugerat Hansel, sau să fi folosit un alt tip de șiretlic. În orice caz, la încheierea testelor, Rhine a pronunțat întreaga

serie ca fiind *bona fide* și a considerat, în general, că șansele erau de 1 la 10.000.000.000.000.000.000.000.

După aceste experimente, Pearce a ajuns să sufere de ceea ce li s-a întâmplat aproape tuturor celorlalte persoane care păreau să manifeste percepție extrasenzorială extraordinară: s-a instalat efectul declinului. Pearce și-a pierdut capacitatea psi și nu a mai putut niciodată s-o arate. Pratt raportează laconic:

> La scurt timp după terminarea acestui experiment, Pearce și-a pierdut capacitatea de a înregistra scoruri ce depășeau șansele în testele cu cărți. Acest lucru s-a întâmplat destul de brusc: într-o zi, a venit în laborator și a spus că a primit vești foarte tulburătoare de acasă.[21]

Rhine ne informează că, după testul Pearce-Pratt, următorul pas presupunea un test în care Pearce se ducea la o distanță de aproximativ trei kilometri. Rhine povestește ce s-a întâmplat la aceste teste: „Lucrurile au mers prost încă de la început […]. După ce situaţia a fost în cele din urmă remediată, nu s-a înregistrat un succes apreciabil“[22]. Rhine se mai referă la alte teste în care Pearce fusese dus cu o mașină în diferite locuri, dar rezultatele au fost din nou negative. Se poate doar specula de ce și-a pierdut brusc puterile (dacă a avut așa ceva). În cazul în care ipoteza că Pearce a recurs la înșelătorie e adevărată, ar explica lipsa subită de rezultate, din moment ce a fost îndepărtat de țintă și nu mai

putea să folosească subterfugii pentru a avea succes. Sau cumva și-a ascultat conștiința, care i-a spus să renunțe să mai păcălească un profesor naiv ce voia cu atâta disperare să creadă în realitatea percepției extrasenzoriale, încât putea fi înșelat cu ușurință de studenții săi?

Pratt relatează că Hubert Pearce a devenit, până la urmă, preot. Pratt l-a vizitat pe reverendul Pearce mulți ani mai târziu, în 1959, în statul lui natal Alabama. A încercat câteva teste PES, dar nu a avut succes. Fostul clarvăzător talentat nu mai dădea dovadă de percepție extrasenzorială. Aceeași soartă au avut-o toți ceilalți studenți talentați ai lui Rhine.

John Beloff, reputatul parapsiholog, afirmă că „niciodată nu am mai asistat la o asemenea concentrare fericită de talente parapsihice“[23]. El spune că cinicii au atribuit succesul lui Rhine condițiilor permisive ale experimentelor de laborator și remarcă faptul că, odată ce condițiile sunt înăsprite din respect pentru critici, puterile dispar. Rhine însă credea că motivul pentru care a avut un asemenea succes se datora emoției intense de la începuturile cercetărilor. Să fi acționat renumitul „efect oaie/capră“? Gertrude Schmeidler spune într-un articol celebru că cei care cred în percepția extrasenzorială au șanse mai mari să obțină rezultate (oi) decât cei care nu cred (capre), iar caprele (scepticii) tind să inhibe rezultatele.

În această privință, o întrebare-cheie ce poate fi pusă este următoarea: oare alți cercetători

(investigatori neutri, sceptici și obiectivi) au obținut rezultate similare? Au reușit să reproducă experimentele lui Rhine? Necesitatea de a fi reproduse este esențială în știință. Înainte de a putea accepta existența unui efect, avem nevoie de confirmarea observatorilor obiectivi și imparțiali. Există așa ceva? Rhine și alți parapsihologi au arătat că percepția extrasenzorială a fost demonstrată în laborator și că au existat numeroase reproduceri decisive (deși subiecții cu scoruri mari s-au dovedit foarte rari). Scepticii au subliniat că acest lucru este prea rar și că o mulțime de experimentatori (atât oi, cât și capre) au încercat să obțină rezultate pozitive, numai că au înregistrat eșec după eșec; în plus, acolo unde există un oarecare succes, se descoperă de obicei că experimentul e defectuos sau că s-a recurs la vreun truc. Literatura parapsihologică a apelat și la alte teste care ar confirma existența percepției extrasenzoriale, dar, în fiecare caz, scepticii au ridicat unele obiecții cu privire la proceduri și au insistat că, înainte de a putea accepta afirmația că PES e un fenomen real și dovedit, trebuie să existe cel puțin un experiment ce poate fi reprodus și la care se pot raporta.

Scandalul Soal

Probabil cel mai important progres din parapsihologia contemporană după episodul

Rhine a fost efortul lui Samuel G. Soal de a reproduce rezultatele cercetărilor lui Rhine în Marea Britanie. Soal a avut o carieră ciudată, pe care a început-o convins de existența fenomenelor parapsihice. Pe măsură ce a devenit tot mai interesat de subiect, a ajuns unul dintre cei mai cunoscuți investigatori din Marea Britanie. În anii ’20 și ’30 a participat la teste radio ale telepatiei și clarviziunii, unde nu a obținut rezultate relevante din punct de vedere statistic. De asemenea, l-a supus unor teste pe Fred Marion (Josef Kraus), un bine-cunoscut telepat de vodevil, și a demonstrat că Marion folosea indicii senzoriale normale: putea citi cărțile aflate cu fața în jos prin atingerea părții din spate a acestora și putea localiza obiecte ascunse în cutii prin observarea atentă a reacțiilor oamenilor din public care știau exact unde se află obiectele respective. Soal a decis să verifice dacă poate reproduce testul lui Rhine folosind cărțile Zener. Nu le-a permis subiecților să vadă spatele cărților și nu a folosit niciodată același pachet de cărți de două ori în timpul unei ședințe de testare. Din 1934 până în 1939, a testat un număr mare de persoane pentru a verifica dacă au percepție extrasenzorială. Printre cei testați se aflau multe persoane care se considerau spiritiști, mediumi sau clarvăzători, inclusiv Eileen Garrett, o bine-cunoscută clarvăzătoare americană. În total, a testat 160 de subiecți pentru a stabili dacă posedă clarviziune sau telepatie în cadrul unui număr total de 128.350 de experimente. Rezultatele au

fost în mare măsură negative. De fapt, Soal a mărturisit că i-a fost practic imposibil, prin intermediul cărților Zener, să găsească pe cineva din Anglia care ar putea să demonstreze că posedă percepție extrasenzorială.[24]

În 1939, Whately Carington, cercetător al fenomenelor parapsihice, i-a spus lui Soal să-și reexamineze datele pentru a determina dacă vreunul dintre subiecții săi are precogniție. Soal urma să analizeze cartea imediat înainte și după ce era numită, pentru a vedea dacă a existat vreun efect de substituție. Trebuie să fim foarte precauți atunci când reanalizăm datele unui test proiectat inițial pentru un alt scop. Cu toate astea, deși Soal se pare că s-a opus unui astfel de proces, a decis să urmeze sfatul lui Carington și a descoperit că, în urma noii recalculări, doi dintre subiecții săi, Basil Shackleton, un fotograf din Londra, și Gloria Stewart, obțin un scor mult mai ridicat ceea ce poate fi obținut numai în urma întâmplării. Pe baza acestui lucru, a hotărât să-i testeze din nou. Ceea ce a urmat este poate cea mai uluitoare și mai controversată dramă din cercetarea parapsihologică de până acum. Soal a obținut rezultate atât de surprinzătoare, încât testele sale au fost folosite ca argument definitiv în favoarea existenței percepției extrasenzoriale. Rezultatele lui Soal (dacă rămâneau în picioare) aveau să zdruncine însuși fundamentul științelor.

Primele teste l-au avut ca subiect pe Basil Shackleton și au fost supravegheate de Soal în colaborare cu K.M. Goldney, membră în

Consiliul Societății pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice. Acestea au fost efectuate la Londra în condiții dificile, la apogeul celui de-al Doilea Război Mondial, din 1941 până în 1943. Gloria Stewart a fost supusă unor teste care s-au desfășurat din august 1945 până în ianuarie 1950 și au fost realizate în colaborare cu F. Bateman.

Vom acorda cea mai mare atenție testelor care l-au avut ca subiect pe Basil Shackleton.[25] Cele mai multe dintre ele au fost organizate în studiourile lui Shackleton, deoarece Soal credea că acest lucru ar oferi un cadru mai favorabil. Testele au fost concepute astfel încât să evite protocoalele permisive și posibilitatea de a trișa, iar obiectivul era stabilirea existenței telepatiei, precogniției și clarviziunii. Soal a abandonat cărțile Zener și a realizat un nou set de cărți, fiecare dintre acestea reprezentând fața unui animal, în culori: elefant, girafă, leu, pelican și zebră. În general, patru persoane erau implicate la fiecare ședință: (1) Basil Shackleton, cel care percepea telepatic (P); (2) un transmițător sau agent (A); (3) un experimentator care controla agentul (EA); (4) un experimentator care îl controla pe cel care percepea (EP); (5) în plus, în majoritatea cazurilor, era prezentă o a cincea persoană, care avea rolul de observator (O).

Agentul (A) stătea așezat la o masă într-o încăpere. Pe masă, care era luminată de o lampă fotografică puternică, se afla un ecran mare din placaj cu o gaură (de șase centimetri pătrați) în

centru și o cutie dreptunghiulară deschisă. În cutie erau înșirate cele cinci cărți cu animale. De partea opusă a ecranului separator stătea experimentatorul (EA). El avea cinci cărți, care însă erau numerotate de la unu la cinci.

Într-o anticameră alăturată se afla Shackleton, observat de un alt experimentator (EP). Între Shackleton și agent nu exista nici un contact fizic. Uneori, ușa dintre cele două camere era închisă, deși de obicei stătea ușor întredeschisă. Scopul experimentului era acela de a vedea dacă agentul, privind o carte, i-ar putea transmite imaginea în mod telepatic lui Shackleton. Ar putea Shackleton să perceapă imaginea în același moment în care agentul se uită la cărți, sau în prealabil (test de precogniție), sau ulterior (test de postcogniție)?

Modelul experimental trebuia să prevină orice tentativă de a trișa. Existau două moduri în care se alegeau cărțile ce trebuiau să fie văzute de agent. În primul set de ședințe, cărțile erau selectate prin intermediul unei liste de numere aleatorii (de la 1 la 5), pregătită dinainte de Soal (sau alteori de altcineva) și adusă sub cheie în cadrul experimentului. În această serie de ședințe, Soal a ales numerele după listele aleatorii și le-a arătat în dreptul deschizăturii. Înainte de fiecare serie de 50 de ghiciri, agentul amesteca toate cărțile cu animale de cealaltă parte a ecranului și le înșira cu fața în jos. Experimentatorul (EA) determina la ce carte se va uita agentul. Shackleton, din camera alăturată, ghicea ce animal are cartea ridicată și îl nota (folosind o

literă) într-un tabel. Alegerea unei cărți dura în general două sau trei secunde. După fiecare serie de 50 de alegeri, codul ce desemna ordinea cărților era scris pe tabelul de scor. Cărțile erau amestecate din nou și se genera o altă listă cu 50 de numere aleatorii. Această procedură a fost în general urmată de opt ori (400 de ghiciri) pentru fiecare ședință. La încheierea fiecărei ședințe, cele două tabele (cel al agentului și cel al receptorului) erau comparate de experimentator și de observatorul prezent. Literele care indicau animalele erau traduse în cifre. Ghicirile erau clasificate în termeni de reușite directe sau prin raportare la cele decalate cu una sau două cărți înainte sau după. Acest lucru a fost conceput pentru a testa precogniția și a vedea dacă Shackleton poate să ghicească o carte înainte de a fi trasă și văzută de agent. După ce notarea era finalizată, confirmată și semnată, se întocmea un set duplicat și, în prezența a trei persoane, era ștampilat și expediat prin poștă lui C.D. Broad, profesor de filozofie la Universitatea Cambridge.

O a doua procedură de selectare a cărților care aveau să fie ghicite era următoarea: în loc să folosească listele de numere aleatorii furnizate de Soal, experimentatorul (EA) extrăgea o bulină numerotată (de la 1 la 5) dintr-o pungă sau un bol și o arăta în dreptul deschizăturii. Rolul ei era acela de a desemna cartea pe care agentul urma să o întoarcă și să se uite la ea. La multe ședințe, Shackleton nu a înregistrat întotdeauna în scris

ceea ce ghicea, însă acest lucru era făcut de experimentatorul care îl observa (EP) pe măsură ce le ghicea.

În total au fost organizate 40 de ședințe. Mulți cercetători și profesori distinși din domeniul parapsihologiei le-au observat în timp ce se desfășurau, inclusiv filozofii H.H. Price și C.E.M. Joad, profesorul C.A. Mace, un psiholog, și sir Ernest Bennett, membru al Parlamentului. Au fost folosiți diferiți agenți, iar rolurile EA, EP, ale lui Soal și ale dnei Goldney au fost schimbate între ele.

Rezultatele experimentelor de telepatie și precogniție au fost declarate incredibile, deși Shackleton a avut un scor situat doar la nivelul șansei în cazul clarviziunii. Cu toate astea, probabilitățile pentru telepatia precognitivă variau de la 1.011 la 1.035 la 1. C.D. Broad, care a monitorizat tabelele, a oferit un raport complet al rezultatelor. El a afirmat categoric:

> Nu poate exista nici o îndoială că evenimentele descrise s-au petrecut cu adevărat și că au fost corect raportate; că probabilitatea împotriva șansei-coincidenței a crescut până la câteva miliarde la unu.[26]

Broad a mai afirmat că aceste constatări intră în conflict cu „principiile limitative fundamentale“ prin care interpretăm în mod normal lumea și că, prin urmare, principiile respective ar trebui să fie modificate radical. Testele Soal-Goldney aveau astfel implicații

profunde atât pentru știință, cât și pentru filozofie. Dacă ar fi adevărate, ar trebui să ne modificăm conceptele despre minte, materie, cauzalitate, timp și modul de cunoaștere. Aceste principii limitative fundamentale se bazează pe observații trecute și pe generalizări la care ajungem pornind de la ele. Astfel, ne bazăm pe concluzia potrivit căreia cauze asemănătoare ar avea efecte asemănătoare. Aceasta este perspectiva generală asupra realității. Dar dacă experimentele Soal-Goldney ar fi considerate veridice, atunci aceste principii fundamentale vor trebui puse sub semnul întrebării, deoarece există evenimente ce pot fi cunoscute înainte de a se produce și informații ce pot fi transmise telepatic fără percepție directă, comunicare verbală sau deducții ce pornesc de la ele. Era clar că schema noastră conceptuală fundamentală trebuia să fie modificată, deoarece acum păreau să existe dovezi suficiente, de fapt copleșitoare, care ne cer să procedăm astfel. În această privință, dovezile păreau să fie produsul unor mărturii de încredere și al unor condiții experimentale riguroase. Ele păreau, de asemenea, să fie ferite de orice tentativă de înșelătorie.

Broad, reafirmând opinia celor implicați în testele Soal, declara: „Precauțiile luate pentru a preveni frauda deliberată sau transmiterea neintenționată a informațiilor prin mijloace normale sunt […] considerate absolut ireproșabile“[27]. Mulți oameni de știință au fost de acord cu această interpretare și erau de părere că

experimentele Soal reprezintă cel mai atent realizate investigații din acest domeniu. Mai mult decât atât, potrivit lui Soal, rezultatele obținute cu Basil Shackleton au fost reproduse de testele centrate pe Gloria Stewart, ceea ce confirmă existența fenomenelor psi. În timpul testării Gloriei Stewart, au fost ținute 130 de ședințe, majoritatea dintre ele în casa acesteia. În total au fost 37.100 de încercări. Condițiile și protocolul folosite în cadrul experimentului erau similare cu cele adoptate în cazul testării lui Shackleton, deși, potrivit lui Hansel, erau mult mai puțin stricte. Rezultatele obținute cu Gloria Stewart la testele de telepatie au fost la fel de impresionante; au ajuns până la 1.070 la 1 pentru unele runde!

Oare percepția extrasenzorială fusese în sfârșit confirmată cu certitudine în laborator, după cum susțineau mulți cercetători ai fenomenelor parapsihice, sau rezultatele erau și de data asta dubioase? Soal a fost aclamat pentru munca sa și ales în funcția de președinte al SCFP în anii 1950–1952 ca recunoaștere a contribuțiilor sale. Însă unii sceptici erau încă nesiguri în privința rezultatelor, în special George R. Price și Hansel, ambii exprimându-și îndoielile cu privire la rigurozitatea testelor. Price avea să-și prezinte dubiile într-un articol celebru publicat în 1955 în revista *Science*.[28]

Price începe cu afirmația că cei care cred în telepatie, clarviziune, precogniție, psihochinezie și alte fenomene parapsihice par să fi obținut o victorie majoră și că și-au redus la tăcere

opoziția. Această victorie, spune el, s-a datorat unei cantități impresionante de experimente și de argumente, apoi enumeră experimentele efectuate de Rhine și Soal, care au rezultate impresionante. Metodele statistice folosite de parapsihologi sunt valide: prin urmare, este dificil să respingem aceste date. Scepticii care le resping fac de obicei asta din ignoranță în ceea ce privește metodologia folosită. În plus, dacă parapsihologia este adevărată, spune Price, atunci vor exista nu numai implicații filozofice majore, dar și aplicații practice extrem de benefice.

Price însă spune că, deși la un moment dat credea în PES, acum o respinge, lăsându-se convins de argumentul lui Hume împotriva miracolelor. Price îl citează și pe Lucian, autorul grec care remarca cu mult timp în urmă că, deși s-ar putea să nu reușim să detectăm trucul exact prin care este realizată o iluzie, ar trebui să ne menținem convingerea că totul este o minciună și o imposibilitate.

Price susține că PES poate fi explicată și altfel; de exemplu, descoperirile parapsihologilor pot fi influențate de erori de transcriere și statistice, de folosirea neintenționată a indiciilor senzoriale, de stări mentale ușor anormale sau chiar de înșelătorie. Ultima explicație, crede el, este în special compatibilă cu principiile limitative fundamentale ale fizicii moderne și ale bunului-simț la care face referire Broad. Dacă așa stau lucrurile, întreabă el, de ce să nu respingem parapsihologia? Ipoteza alternativă ce pare să

explice cel mai bine scorurile foarte ridicate este aceea că unii oameni mint sau se amăgesc singuri. Această explicație se potrivește cu modelul științific actual și ne permite să respingem mai degrabă parapsihologia decât ansamblul cunoașterii științifice moderne.

Apărătorii parapsihologiei susțin că acceptă atât știința, cât și supranaturalul. Înseamnă că ei acceptă existența fenomenelor magice sau animiste și a lucrurilor care se întâmplă în natură fără o cauză cunoscută. Parapsihologul trebuie să recunoască faptul că nu există mecanisme fizice prin care mesajele pot fi transmise și obiectele pot fi schimbate. Când postulează că o „minte“ realizează aceste „evenimente“, intră în contradicție cu tot ceea ce știm despre lume. De ce ar trebui să acceptăm astfel de explicații? întreabă Price.

Trebuie să revenim la o ipoteză alternativă, spune Price, și anume cea potrivit căreia experimentele ar putea să fi fost afectate de înșelătorie. El afirmă că nu are cunoștință de nici o dovadă care să arate că Soal a trișat sau nu, ci vrea doar să demonstreze că „Soal *ar fi putut* să trișeze dacă ar fi dorit“ și că experimentele acestuia sunt pline de lacune. Price sugerează apoi mai multe metode prin care s-ar putea trișa: Soal ar fi putut să acționeze de unul singur sau ar fi putut avea unul sau mai mulți complici (agentul, receptorul sau celălalt experimentator). După ce trece în revistă diverse trucuri ce puteau fi folosite pentru a obține rezultatele lui Soal,

Price afirmă că în mod clar cercetarea lui Soal *nu* a fost efectuată „în baza tuturor precauțiilor ce puteau fi concepute“. Experimentele sale ar fi fost mult mai ferite de fraudă dacă Soal „ar fi avut pur și simplu mai mulți agenți care să «transmită» din liste întocmite de persoane din afară și înmânate direct agentului la începutul fiecărei runde“. Potrivit lui Price, nu putem accepta descoperirile parapsihologiei până când nu se elaborează un test în care posibilitatea de fraudă sau de eroare să fie total absentă. Până când nu se realizează un astfel de experiment, nu ar trebui să acceptăm nici una dintre dovezile în favoarea percepției extrasenzoriale aduse până acum. Aceste afirmații au deranjat multă lume, deoarece se făcea referire la posibilitatea de fraudă fără a-l acuza în mod direct pe Soal.

Atât Soal, cât și Rhine i-au răspuns lui Price în paginile revistei *Science*.[29] Soal și-a exprimat „uimirea“ față de acuzația adusă de Price, susținând că Price nu a putut „să prezinte nici cea mai mică dovadă că a avut loc vreo astfel de neglijență profesională“. El spune că nici o revistă științifică englezească nu ar fi sprijinit „o asemenea diatribă de presupuneri neconfirmate“. Soal afirmă că e implauzibil să se presupună că ar fi putut convinge atât de mulți oameni distinși „să participe la un complot stupid și inutil în vederea falsificării experimentelor timp de mai mulți ani“. Aceștia ar fi avut extrem de mult de pierdut în urma afectării reputației lor academice. În opinia sa, Price „nu a luat suficient în considerare

calitatea înaltă a personalului implicat în aceste experimente“. De fapt, în unele dintre experimentele cu Shackleton, listele cu numere aleatorii au fost pregătite de „două ori“ de Wasserman, un fizician matematician, și că Soal însuși nu le-a văzut până la încheierea experimentului. Apoi adaugă că, după ce specialiști competenți vor realiza alte experimente în care se vor obține mai multe scoruri ridicate, credința în PES va fi întărită. Privind retrospectiv, răspunsul lui Soal este destul de jalnic, având în vedere dezvăluirile ce urmau să apară.

J.B. Rhine i-a răspuns lui Price susținând că articolul său ilustrează foarte clar efectele ciocnirii directe dintre descoperirile parapsihologiei și teoria „fizicalistă“, „mecanicistă“ sau „materialistă“ a omului. Conform acestei teorii, percepția extrasenzorială este imposibilă; prin urmare, parapsihologii care afirmă că au obținut rezultate trebuie să fie niște șarlatani. Dar, spune Rhine, doctrina metafizică a filozofiei mecaniciste apărate de Price a fost contrazisă de rezultatele experimentale ale parapsihologiei. Prin urmare, modelul fizicalist dominant este cel care trebuie abandonat, nu parapsihologia. Rhine îndeamnă la o atitudine mai tolerantă a științei americane față de parapsihologie și cere să i se dea șansa să-și spună cuvântul.

Problema esențială este dacă rezultatele experimentale ale parapsihologiei rezistă în urma

unei verificări atente. Oare experimentele lui Soal au fost efectuate corect? Oare presupunerea că la mijloc s-ar afla o înșelătorie este chiar nejustificată? Oare experimentele lui Soal ne permit să deducem că percepția extrasenzorială a fost demonstrată și că perspectiva noastră materialistă și/sau fizicalistă asupra universului are astfel nevoie de modificări?

Răspunsurile lui Soal și Rhine nu i-au satisfăcut pe criticii sceptici. Hansel a continuat să creadă (1) că percepția extrasenzorială este imposibilă deoarece încalcă legile fizicii și (2) că, prin urmare, trebuie să existe o explicație, inclusiv o eroare de procedură sau chiar o înșelătorie, care să justifice rezultatele extraordinare ale lui Soal. În cartea sa *ESP: A Scientific Evaluation*, Hansel continuă să facă presupuneri referitoare la modul în care Soal și alții ar fi trișat.[30]

De un interes deosebit era faptul că unul dintre cei trei agenți, Gretl Albert, cu care Shackleton a obținut rezultate peste medie, s-a plâns după o ședință că l-a văzut pe Soal, în timp ce juca rolul de EA, modificând cifrele de mai multe ori pe când verifica răspunsurile lui Basil Shackleton. Se pare că dna Albert a remarcat: „O, schimbi cifrele?“. Dar a spus că nimeni dintre cei prezenți la ședințe nu a luat în seamă observația ei. Dna Albert a participat la ședințele a cincisprezecea și a șaisprezecea, atunci când persoana care supraveghea în mod normal, Ruth Elliot, lipsea. Dna Albert nu era un observator profesionist sau

academic, dar a luat parte la rugămintea dnei Goldney, care avea nevoie de un înlocuitor pentru agentul obișnuit. Imediat după cea de-a șaisprezecea ședință, dna Albert a informat-o pe dna Goldney cu privire la ceea ce văzuse. Dna Goldney a verificat scorul inițial de pe foaie câteva zile mai târziu și a pus un coleg să facă același lucru, dar nu a putut găsi dovezi care să ateste modificarea scorurilor testului. Ea i-a raportat lui Soal, care s-a arătat deranjat de comportamentul dnei Albert și a refuzat participarea ei la alte experimente. Plângerea dnei Albert nu a fost inclusă în versiunea inițială a raportului Soal-Goldney publicat în 1943 în *Proceedings of the Society for Psychical Research*. Soal nu a fost de acord să includă o mențiune cu privire la acest lucru. A ieșit la lumină abia în 1959, când Christopher Scott a auzit despre incident și a intervievat-o pe dna Albert. Dna Albert a afirmat că l-a văzut pe Soal înlocuind cifra 1 cu cifra 4 sau 5 de mai multe ori. În 1960, Goldney și Soal au publicat un drept la replică în *Journal of the Society for Psychical Research*. De fapt, nu s-ar putea dovedi cu ușurință că afirmația dnei Albert este justificată: poate că Soal ordona pur și simplu fișele fără a le modifica în mod deliberat.

În primele șaisprezece ședințe, Soal venea cu listele ce conțin numerele aleatorii din care el selecta țintele. După acuzațiile dnei Albert, protocolul a fost schimbat. După a șaisprezecea ședință, Soal nu a mai avut rolul de EA. S-a făcut

o schimbare și în metoda de selectare a țintei prin numărare, iar Soal a preluat rolul de EP, supraveghindu-l pe Shackleton.

Acuzațiile dnei Albert au rămas nerezolvate vreme de mai mulți ani. În 1971, R.G. Medhurst a încercat să facă lumină în această afacere, susținând că dna Albert îl văzuse pe Soal modificând cifrele nu o dată, ci de patru sau cinci ori. În plus, a arătat că a existat un exces de reușite la țintele 4 și 5 din cea de-a șaisprezecea ședință. În opinia sa, nu s-au modificat răspunsurile lui Shackleton, ci listele aleatorii ale țintelor.[31] Însă nu a putut identifica metoda pe care Soal a spus că a folosit-o în pregătirea listelor sale aleatorii de ținte. În 1974, Christopher Scott și Philip Haskell au publicat un nou studiu, „Fresh Light on the Shackleton Experiments“, în care au confirmat faptul că, în cazul ședințelor la care a fost prezentă dna Albert, există dovezi solide că secvențele de numere au fost modificate de către Soal.[32] Din nefericire, Soal a pretins în 1956 că a pierdut foile cu datele originale, lăsându-le într-un tren în 1945, astfel încât singurele documente care puteau fi examinate erau copii de mână sau bătute la mașină ale originalelor ori fotocopii ale acestora. Scott și Haskell, folosind analiza computerizată, au reușit să confirme că dna Albert a afirmat în mod corect că cifra 1 a fost înlocuită cu cifra 4 sau 5 în perioada de verificare. Şi au constatat că cifra 1 lipsea în cazul țintelor unde se ghiciseră cifrele 4 și 5, un factor situat sub medie. În plus,

Scott și Haskell consideră că probabil Soal pregătea liste aleatorii în care cifra 1 era dominantă și care urmau să fie modificate mai târziu. La ședințele anterioare apariției dnei Albert, martorul lui Soal era dra Elliott, care i-a devenit ulterior soție: aceasta fie nu îl monitoriza cu atenție, fie îi era complice. Nu avea nici un statut oficial profesional în afara acestor teste. Scott și Haskell au descoperit însă că analiza lor nu e valabilă decât în cazul a trei ședințe. În opinia lor, Soal s-ar putea să fi folosit alte metode de falsificare a datelor la celelalte ședințe. În orice caz, concluzia lor e aceea că există dovezi statistice care indică o formă de manipulare a listelor de către Soal și, astfel, o confirmare independentă a acuzațiilor dnei Albert.

În urma acestui articol, au reacționat mai mulți parapsihologi: toți au respins această interpretare, unii dintre ei extrem de indignați. Dna Goldney, amintindu-și cum au decurs experimentele, a spus: „Nici o clipă nu m-am îndoit de onestitatea lui Soal“, și a insistat că nu l-a văzut niciodată pe Soal modificând cifrele.[33] „Îmi este aproape imposibil să cred că Soal, a cărui activitate o cunoșteam atât de bine, a trișat.“[34] Dacă voia să trișeze, își punea ea problema, de ce a mai implicat în cercetare alte 21 de persoane? I-ar fi fost mult mai ușor să facă asta dacă se ocupa de teste doar el. De asemenea, Soal i-a invitat pe Bateman și mulți alți observatori competenți să lucreze alături de el la 130 de ședințe cu dna Stewart, de-a lungul unei perioade de peste patru

ani și jumătate. În plus, în urma testării dnei Stewart, a obținut rezultate negative la alte teste efectuate la Colegiul Birkbeck timp de mai mulți ani după aceea (1954–1958). (Deși, ar trebui să adaug, Soal a susținut mai târziu că a obținut rezultate excelente când i-a testat pentru telepatie pe frații Jones, doi băieți din Ţara Galilor. Nu vom analiza aceste teste aici, dar s-a demonstrat că, de fapt, condițiile experimentale nu au fost foarte riguroase, iar Hansel și-a pus întrebarea dacă nu cumva cei doi subiecți au folosit coduri și semnale.)[35]

Articolul lui Scott și Haskell i-a făcut și pe alți parapsihologi să-l apere pe Soal. C.W.K. Mundle, un filozof, a pus la îndoială exactitatea mărturiei dnei Albert și a depistat neconcordanțe în conținutul său. Deși au afirmat că au găsit anomalii în cazul a trei ședințe, în opinia lui Mundle, criticii nu au arătat în ce fel ar fi fost folosit presupusul truc și în cazul celorlalte ședințe.[36] Robert H. Thouless, un parapsiholog renumit, a spus că acuzațiile împotriva lui Soal s-au bazat numai pe mărturia neconfirmată a unui singur martor într-o singură ocazie. De asemenea, nu-și putea închipui că Soal ar fi fost interesat să trișeze pentru a confirma existența percepției extrasenzoriale. Thouless spune că Soal era înainte ferm convins că nu există dovezi experimentale în sprijinul percepției extrasenzoriale și că procesul de ghicire individuală a cărților nu poate depăși media impusă de legile hazardului. El a adăugat că,

inclusiv dacă s-ar dovedi că au existat unele manipulări ale scorurilor, „acest lucru nu ar motiva concluzia că nici unul dintre rezultatele din cadrul experimentelor Shackleton nu a fost obținut pe baza PES“[37]. Aici se repetă ciudatul argument potrivit căruia, până și în cazul în care se constată că s-a trișat *uneori*, acest lucru nu invalidează alte părți ale unui experiment în care percepția extrasenzorială este reală. Răspunsul lui John Beloff este intitulat „Why I Believe That Soal Is Innocent“ („De ce cred că Soal este nevinovat“).[38] El admite că Soal a comis două greșeli tactice: (1) nu a dat niciodată nimănui altcuiva oportunitatea de a-i testa pe Shackleton și Stewart. (2) Nu a oferit relatări suficient de explicite cu privire la felul în care au fost derivate secvențele de ținte. Cu toate astea, el a sugerat că secvențele numerelor pe care Scott și Haskell le raportau se puteau datora percepției extrasenzoriale a lui Shackleton, și nu vreunui truc.

J.G. Pratt l-a apărat, de asemenea, pe Soal împotriva acuzației de lipsă de onestitate. El a afirmat că, dacă Soal ar fi comis vreo înșelăciune, „ar fi fost mult mai impresionantă și ar fi avut la bază mai multă inteligență și mai mulți ani de muncă asiduă decât orice altceva întreprins până acum în istoria științei“. „Dacă dr. Samuel George Soal va ajunge să fie cunoscut“, adaugă Pratt, „drept cel mai mare șarlatan al tuturor timpurilor din domeniul științei, măcar să avem decența formulării unui verdict bazat pe toate dovezile“[39].

Pratt mai afirmă că l-a vizitat pe Shackleton în octombrie 1973 la Johannesburg, Africa de Sud, unde ultimul locuia, și că Shackleton „a fost îngrozit“ de ce a auzit că se spune despre Soal. Shackleton a afirmat: „Sunt sigur că dr. Soal nu a trișat și că e absolut nevinovat în ceea ce privește această acuzație“[40]. Mai mult, Shackleton i-a spus lui Pratt că în timpul testelor fusese interesat de scorurile pe care le realizase și că el însuși a fost prezent în calitate de observator în momentul verificărilor. Așa că ne întrebăm: să fi fost scepticii prea cârcotași și să fi construit un caz șubred împotriva lui Soal pe baza mărturiei neconfirmate a unei femei? Ar trebui să acceptăm argumentul că, deși au existat unele manipulări ale datelor în unele ședințe, acest lucru n-ar trebui să le invalideze pe celelalte?

Următorul eveniment din această controversă este publicarea în 1978 a unei lucrări de Betty Markwick, care prezintă dovezi clare de manipulare a datelor în cel puțin o parte dintre ședințe.[41] Markwick relatează că interesul său pentru parapsihologie a apărut în urma lecturii cărții lui Soal și Bateman, *Modern Experiments in Telepathy*. Din moment ce validitatea cercetării fusese pusă serios în discuție de către critici, Markwick și-a propus să clarifice toată această problemă. Deși îl considera un material impresionant, articolul lui Scott și Haskell nu era concludent.

Asemenea lui Medhurst, Markwick a încercat să determine cum a obținut Soal secvențele

inițiale de numere aleatorii. Soal spusese, de exemplu, că a folosit tabelele de logaritmi Chambers și tabelele cu numere aleatorii Tippett (despre care Soal a spus că au fost aplicate de trei ori), dar, cu toate că Markwick a recurs la o analiză computerizată extinsă, nu a reușit să identifice schema numerelor aleatorii. Din întâmplare, a descoperit că au existat unele dublări în secvențele lungi de numere-țintă, dar acestea proveneau din ședințe diferite. Folosind o căutare pe computer, autoarea afirmă că „a ieșit la lumină un aspect foarte dubios“. Unele repetări pe care le-a descoperit în secvențele-țintă nu erau exacte și, uneori, prezentau cifre suplimentare în secvențe, „ca și cum cifrele ar fi fost introduse într-una dintre perechile de secvențe (sau omise din altele)“. Remarcabil era faptul că „acele cifre suplimentare manifestau o tendință pronunțată de a corespunde reușitelor“. Markwick a remarcat că într-o singură secvență, de exemplu, după fiecare cinci cifre era introdusă o cifră suplimentară și că „fiecare dintre cele cinci cifre suplimentare corespundea unei reușite“. După cercetări ulterioare, a constatat că „reușitele suspecte au fost practic contabilizate drept efect «PES»“. De asemenea, a descoperit că trei sau patru dintre cifrele suplimentare corespundeau reușitelor și că probabilitatea de a apărea întâmplător o rată atât de ridicată era de câteva mii de milioane la unu. Când au fost omise cifrele suplimentare suspecte, rata de notare a scăzut la nivelul mediei dictate de hazard. Astfel, Markwick a identificat două

secvențe de 19 numere și alte două de 24 de numere de la diferite ședințe care erau similare, cu excepția cifrelor introduse ce marcau reușitele.

Markwick a mai constatat că la una dintre ședințele la care Wasserman trebuia să pregătească lista țintelor aleatorii au avut loc aceleași fenomene, „punându-se astfel problema unei eventuale înlocuiri a fișelor de către Soal“. Adevărata întrebare ce trebuie pusă este: de unde obținea Soal listele cu numerele aleatorii? Markwick a descoperit că Soal repeta adesea secvențele la diferite ședințe și a presupus că, pentru a economisi timp, Soal pregătea uneori liste prin copierea de pe foile anterioare ce fuseseră înregistrate, lăsând la o parte cifrele care corespundeau reușitelor. Ea a putut astfel să compare doar acele ședințe în care a găsit secvențe similare prin suprapunere, diferențele remarcate în ceea ce privește cifrele suplimentare fiind anticipate. Astfel s-a întâmplat în aproximativ 20% din totalul listelor de numere. În toate aceste cazuri, a găsit dovezi decisive cu privire la introducerea și manipularea cifrelor.

Cum ar trebui să interpretăm aceste anomalii? Dovezile par să se potrivească cu ipoteza avansată de Scott și Haskell potrivit căreia listele au fost completate dinainte cu cele scrise în creion și mai târziu modificate astfel încât să se obțină reușite. Poate că în alte cazuri, spune Markwick, Soal a fost în complicitate cu Shackleton și a aranjat în prealabil spațiile goale pentru reușite. „Nu trebuie să ne gândim prea

mult la *felul* în care presupusa manipulare ar fi putut să fie implementată sau dacă ar fi putut să fie realizată fără nici un ajutor.“[42] Puteau fi concepute mai multe metode de manipulare, iar utilitatea lor ar fi variat în funcție de condițiile specifice fiecărei ședințe.

Interesant este că, la ședințele 1–17, când Soal aduce foile sale cu numere aleatorii și are rolul de EA, există un șir neîntrerupt de scoruri semnificative. După ședința 17, dna Goldney îl informează pe Soal de acuzațiile dnei Albert. Următoarea ședință, cu numărul 18, la care H.H. Price a fost observator, nu prezintă nici un rezultat semnificativ. Începând cu ședința 19, Soal își schimbă rolul și devine EP, astfel observându-l pe Shackleton. În această configurație, Soal înregistrează ce ghicește Shackleton și este rareori ținut sub observație. Abia la ședința 24, la care Soal este observat tot timpul, Shackleton are din nou scoruri apropiate de medie. Întrebarea pe care o adresează Markwick este dacă Soal a „înregistrat greșit“ cărțile ghicite de Shackleton. Sau, așa cum sugerează Hansel, foile cu scoruri date lui Shackleton de către Soal la începerea ședinței conțineau ușoare urme de creion ce identificau țintele ce trebuiau ghicite? Acest lucru ar fi trebuit să fie făcut în doar trei sau patru poziții din fiecare coloană. În plus, D.J. West remarcă faptul că Soal a preluat controlul fiecărei ședințe a experimentului și nu îi lăsa și pe alții să încerce. Singura excepție a fost atunci când dna Goldney

l-a vizitat inopinat pe Shackleton, la decizia ei, și a efectuat câteva teste fără Soal. Rezultatele acestei ședințe au fost negative.[43] Markwick respinge afirmațiile apărătorilor lui Soal potrivit cărora acesta era un om de știință respectat și că testele Shackleton nu aveau vum să fie fraudate. „Rareori putem înțelege cum își realizează iluzioniștii numerele de magie“, observă ea, „și poate că Soal a fost la fel de inteligent“.

Oare Soal a trișat cu bună știință? Este evident pentru cei care l-au cunoscut că avea o personalitate ciudată: era obsesiv, secretos și supus la crize de disociere. Unii ar putea argumenta că poate Soal, fără să-și dea seama, dăduse dovadă de precogniție când își pregătea listele. Această interpretare este puțin probabilă. Mai degrabă o explicație posibilă ar fi că Soal s-a angajat într-un proces de „curățire a datelor“. Toate dovezile indică acum în această direcție. Falsificarea rezultatelor e o practică la care au recurs și alți oameni de știință (precum Cyril Burt, care a schimbat datele sale cu privire la IQ, și Walter Levy, care a fost prins trișând în laboratorul lui Rhine în anii ’70). Mulți cercetători nu își încep proiectul cu gândul să înșele, dar, când se înregistrează rezultate negative și presiunile cresc, pare să existe o anumită tentație de a îmbunătăți rezultatele.

Markwick presupune că, după începerea testării lui Shackleton, probabil că punctajul a început să scadă, și astfel Soal a cedat ispitei de a remedia deficiența temporară. Crezând cu pasiune

în parapsihologie și dorind să obțină recunoaștere științifică, a mers până la capăt în ceea ce privește falsificarea datelor. În opinia lui Markwick, din moment ce în anumite sectoare ale listelor a existat o manipulare a datelor și în condițiile inexistenței unei explicații care să indice o eroare nesistematică, „concluzia tristă și inevitabilă rămâne că toate experimentele de ghicire a cărților efectuate de dr. Soal trebuie, conform dovezilor, să fie discreditate“. Astfel, îndoielile lui Price, Hansel, Scott și Haskell par acum justificate.

Lucrarea lui Markwick era atât de competentă din punct de vedere analitic, încât majoritatea parapsihologilor principali care au susținut anterior onestitatea lui Soal au fost nevoiți să retracteze ceea ce afirmaseră, inclusiv Goldney, Thouless, Pratt, Beloff și Ian Stevenson. Totuși, Pratt a încercat să salveze ceva din reputația lui Soal: s-a gândit că probabil precogniția lui Soal i-a permis să selecteze fișele. Dar a recunoscut că nu poate dovedi acest lucru și că „trebuie să considerăm, cel puțin pentru moment, că toate descoperirile experimentale ale lui Soal sunt lipsite de validitate științifică“[44]. Robert H. Thouless s-a arătat nedumerit cu privire la motivele fraudei lui Soal și de ce a procedat astfel, dar conchide că „existența înșelăciunii pare prea clar demonstrată pentru a fi pusă la îndoială“[45]. John L. Randall admite că există „dovezi incontestabile ale existenței fraudei experimentale“. El încearcă să salveze reputația

lui Soal presupunând că este posibil să fi avut loc o „evazivitate parapsihică“. Gândirea magică intervine din nou pentru a salva credința a priori în fenomenele psi. Randall raționează astfel: o serie de experimentatori au relatat că Uri Geller este capabil să provoace dereglarea aparaturii științifice; foarte probabil, în prezența unei surse psi (psihochinezie), cum este cea a lui Geller, aparatele electronice nu mai funcționează corect și ar putea fi afectat mai ales creierul experimentatorului sau al observatorilor. Astfel este posibil, spune el, ca Soal să fi dezvoltat tipare de comportament în prezența lui Shackleton ce l-au determinat să se abată de la integritatea sa științifică. Fenomenele psi au tendința să fie evazive și refractare la cercetare: acestea obișnuiesc să-și acopere urmele.[46] Cum poate răspunde o persoană rațională unui astfel de „raționament“?

Christopher Scott subliniază implicațiile devastatoare ale întregii afaceri Soal.[47] Mai întâi, spune el, este clar că și cele mai respectabile cadre universitare *pot* trișa în cadrul propriilor experimente. În al doilea rând, apărătorii PES și ai altor fenomene paranormale au argumentat de obicei că protocoalele experimentului erau atât de stricte, încât frauda era exclusă și, prin urmare, suntem nevoiți să acceptăm PES ca singura explicație. Betty Markwick nu a încercat să răspundă la acest argument: ea nu a arătat lipsa de strictețe a condițiilor experimentale, nici nu a căutat să demonstreze că au lăsat loc pentru

fraudă, nici măcar nu a încercat să explice cum a fost realizată frauda. Pur și simplu a oferit dovezi că, de fapt, *a avut* loc o fraudă. Deși experimentul Soal-Goldney-Shackleton părea s-o prevină, frauda totuși s-a produs. Concluzia lui Scott este că, în general, ființele umane nu-și dau seama foarte bine dacă înșelăciunea este posibilă sau nu într-o situație dată. Iluzioniștii profesioniști sunt mai capabili să detecteze frauda decât majoritatea oamenilor, dar nici măcar ei nu sunt infailibili.

Întreaga situație este și mai deprimantă atunci când observăm că o serie de oameni de știință și savanți respectați și distinși au fost implicați ca observatori în experimente pe o perioadă lungă de timp și au atestat legitimitatea lor.[48] Nu vrem să argumentăm că toate ființele umane tind să comită fraudă și înșelăciune și nici că orice activitate din zona parapsihologiei are la bază măsluiri ale datelor. În acest domeniu există cu certitudine oameni cinstiți, sinceri și bine intenționați de o înaltă integritate morală. Mulți sunt dedicați standardelor de comportament etic necesare în căutarea adevărului științific. Nimeni nu e perfect. Nici alte sectoare ale științei nu au fost ferite de fraudă. Cu toate astea, există ceva fundamental și endemic cu privire la frauda din parapsihologie. Ar trebui să fie foarte clar deja că ființele umane sunt însetate de supranatural, ocult, magie, spiritualitate sau paranormal, toate ținând de căutarea transcendenței. Fără îndoială, Rhine și Soal, chiar dacă erau dedicați scopurilor științei, împărtășeau ispita transcendenței cu mulți

alți parapsihologi. Tendința implicită este voința de a crede. Poate că acest lucru explică puternica dorință de a accepta realități paranormale fără dovezi suficiente (cel mai probabil, cazul lui Rhine) sau chiar de a falsifica sau de a fabrica dovezi (ceea ce pare să se fi întâmplat în cazul lui Soal).

Asemănările dintre fenomenele religioase istorice și investigarea paranormalului din ultimii ani ar trebui să fie evidente până acum. Diferența dintre cercetarea religioasă și cea științifică a fenomenelor parapsihice sau paranormale este că a doua poate fi supusă unor controale empirice și analitice atente. Asta confirmă ipoteza noastră că ispita transcendenței este atât de puternică, încât nu numai că îi face pe oamenii obișnuiți să accepte afirmații religioase netestate, dar poate, de asemenea, să tulbure chiar și judecata cercetătorilor dedicați investigației obiective și imparțiale.

Uri Geller

În acest capitol, am discutat cu precădere doar despre doi parapsihologi, Rhine și Soal. Nu am analizat motivele sau personalitatea subiecților lor, Pearce și Shackleton, și nici nu am demonstrat că vreunul dintre ei ar fi responsabil de rezultatele extraordinare sau că ar fi trișat, deși

scepticii au presupus sau au sugerat faptul că unii dintre subiecții lui Rhine și Soal probabil au făcut asta.

A sosit timpul să ne îndreptăm atenția de la observator la subiect, să aruncăm o privire asupra „clarvăzătorilor“ moderni sau asupra „super-minților“ care pretind că au puteri extraordinare. Apariția unui număr mare de clarvăzători în secolul XX reprezintă un fenomen remarcabil, având în vedere nivelul ridicat de cunoaștere și de tehnologie științifică la care s-a ajuns. Încă mai întâlnim oameni care pretind că au puteri speciale parapsihice variind de la percepție extrasenzorială și psihochinezie la proiecție astrală și vindecare prin credință; adesea, aceștia nu se deosebesc de profeții, mediumii, făcătorii de minuni sau maeștrii spirituali ai epocilor anterioare. Diferența este că acum știm multe despre ei și putem să-i studiem cu atenție în condiții științifice riguroase. Cel mai renumit și mai remarcabil dintre acești indivizi este actualmente Uri Geller, un clarvăzător israelian care a călătorit în toată lumea și a fost văzut de milioane de oameni. El a fost, de asemenea, testat de numeroși oameni de știință.

Povestea lui Uri Geller conține destul de multă ficțiune și legendă. Cu deosebitul său farmec, Geller a reușit să atragă atenția lumii și numeroșilor adepți prin tot felul de fapte incredibile. Pare să fie în stare să îndoaie și să rupă chei, linguri și inele, să pornească ceasurile și să le oprească, să blocheze calculatoarele, să

ghicească conținutul plicurilor și cutiilor sigilate, să materializeze obiecte și chiar să se teleporteze. Om de spectacol desăvârșit, Geller manifestă o uimire copilărească față de propriile sale isprăvi.

Geller s-a născut la Tel Aviv la 20 decembrie 1946. În cartea sa *My Story*, susține că s-a „născut cu aceste puteri“ și că provin dintr-o anumită „sursă“[49]. „Nu vreau să credeți că sunt vreun Moise sau Isus, dar, conform poveștii israeliene, Isus s-a născut la data de 20 decembrie. Poate că este o coincidență“, spune el. „Cred că Isus avea puteri, și la fel avea și Moise, asemenea tuturor celorlalți din istorie.“[50]

Potrivit mărturiei neconfirmate a lui Geller, misiunea sa parapsihică s-a manifestat încă de la vârsta de trei sau patru ani, când a fost vizitat de o farfurie zburătoare în timp ce se juca singur într-o grădină din apropierea casei sale:

> Era după-amiaza târziu, dar era încă lumină. […] Dintr-odată am auzit un țiuit foarte tare și ascuțit. Toate celelalte sunete s-au oprit. Şi a fost ciudat, de parcă timpul s-ar fi oprit în loc. Arborii nu se mai unduiau în vânt. Ceva m-a făcut să mă uit la cer. Îmi amintesc bine. Era o masă argintie de lumină. […] Nu era soarele și știam asta. Lumina se afla prea aproape de mine. Apoi îmi aduc aminte că a coborât și mai mult, foarte aproape de mine. Culoarea era strălucitoare. Mă simțeam ca și cum aș fi fost răsturnat pe spate. Am avut senzația unei dureri ascuțite în frunte. Apoi am leșinat.

> Mi-am pierdut complet cunoștința. Nu știu cât timp am zăcut acolo. […] În sinea mea, știam că s-a întâmplat ceva important.[51]

La șase sau șapte ani, Geller a descoperit că putea să deplaseze acele ceasului său de la încheietura mâinii cu 10 sau 15 minute numai prin puterea minții. Mama lui știa că are înzestrări neobișnuite, deoarece, imediat ce aceasta se întorcea de la jocul de cărți, el îi spunea exact cât a câștigat sau a pierdut. Când avea nouă ani, argintăria a început să se rupă în mâinile sale. A spus că a păstrat tăcerea cu privire la aceste evenimente ciudate de teamă să nu fie ridiculizat.

În 1967, Geller a fost rănit în timpul Războiului de Şase Zile. Pe când tânărul soldat se recupera, i-a întâlnit pe Shipi Shtrang, un băiat cu șapte ani mai tânăr, și pe sora lui, Hannah. Cei trei au devenit prieteni apropiați și au rămas împreună în timpul ascensiunii meteorice a lui Geller la statutul de celebritate. Shtrang și Geller se pare că au găsit o carte despre magie și au început să lucreze împreună pentru a concepe un număr de magie. Geller a avut spectacole în săli de teatru de pe tot cuprinsul Israelului și a devenit imediat o stea. Numărul începea cu Geller afirmând că energia mentală a publicului este esențială pentru succesul său și că nu poate acționa când există vibrații negative. Conform criticilor săi, spectacolul lui Geller era magie pură, elementele parapsihice fiind introduse pentru a spori dramatismul. El adoptase tehnici de

mentalism folosite, de exemplu, de Kreskin și Dunninger, dar cu elemente noi și inteligente. De obicei, începea prin a cere unei persoane din public să scrie pe tablă un cuvânt ce desemna o culoare, pentru a vedea publicul; el numea culoarea, chiar dacă probabil nu putea vedea cuvântul. Folosind aceeași metodă, a ghicit numele unor capitale străine. Este ușor să faci astfel de trucuri cu ajutorul unui complice din public, cu condiția să fie oferite semnale prealabile. Apoi, Geller îndoia sau rupea un obiect metalic (un brici, o cheie, un cui sau o lingură) ori pornea un ceas care se oprise. Toate aceste trucuri pot fi făcute de magicieni prin prestidigitație, fără a avea pretenția că au puteri paranormale. Geller a fost adus în cele din urmă în fața instanței în Israel pentru folosirea cuvintelor *psihochinezie*, *percepție extrasenzorială* și *parapsihologie* în promovarea sa, având în vedere că nu părea să facă altceva decât scamatorie.

Cariera lui Geller a avut parte o importantă schimbare atunci când el și Shipi l-au cunoscut pe Andrija Puharich, un cercetător al fenomenelor parapsihice și medic american, care plecase în Israel pentru a investiga talentele lui Uri. Puharich a fost impresionat pe bună dreptate. Hipnotizat de Puharich, Geller s-a identificat ca fiind „Spectra“, un computer aflat la bordul unei nave spațiale dintr-o galaxie îndepărtată. Aflat sub controlul lui „Hoova“, care provenea dintr-o

civilizație de pe o planetă îndepărtată, Geller era intermediarul, iar Puharich fusese trimis să-l asiste pe Geller în marea lui misiune.

E greu de spus cât de mult din toate acestea se datora fanteziei lui Puharich și Geller și cât de mult era invenție pură. Aceste mituri nu sunt poate mai rele decât basmele create de Moise, Isus, Mahomed, Joseph Smith și alți profeți care pretind că au fost vizitați sau trimiși de o ființă divină. „Inteligențele“ pe care Geller se baza proveneau din spațiul cosmic. Pentru mulți, ufologia a devenit o nouă religie (plină de imagini inspirate de literatura SF) a lumii contemporane. La fel ca nenumărați alții, Geller și-a împodobit activitatea cu simboluri fanteziste ale erei spațiale. Limbajul revelației transcendentale din epocile anterioare a fost îmbrăcat în imaginile și metaforele vremurilor în care au apărut. Revelațiile paranormale ale prezentului sunt încărcate de tehnologie științifică. Elementele fanteziste introduse de Geller par impertinente scepticilor actuali, deoarece pot fi ușor investigate și respinse. Deși au existat mii de mărturii despre apariția OZN-urilor și multe cazuri de presupuse răpiri sau vizite directe, deceniile de cercetare intensă nu au reușit să confirme nimic. Totuși, Geller a profitat din plin de fantezia extraterestră la începutul carierei sale.

Puharich era unul dintre tot mai numeroșii „investigatori“ ai fenomenelor parapsihice aflați la periferia științei care confundă „fenomenele“ pseudoștiinței cu date confirmate. Puharich

accepta practic tot ce e promovat de adepții fenomenelor paranormale, care afirmau că are loc o extraordinară schimbare de paradigmă, că se deschide un univers paranormal cu totul nou și că e pe cale să se petreacă o descoperire impresionantă. A explorat utilizarea substanțelor halucinogene găsite în ciuperci, l-a adus pe clarvăzătorul olandez Peter Hurkos în America și chiar a acceptat ca fiind autentice operațiile paranormale efectuate de Arigo, un șarlatan filipinez. Puharich credea că e esențial ca Geller să fie testat de oameni de știință și l-a convins pe acesta să meargă în Statele Unite în acest scop.

John Wilhelm, autor ce se ocupa de subiecte științifice, i-a intervievat pe Geller și Puharich după ce au sosit în America. Este o poveste amuzantă. Cine juca pe cine? Puharich susținea că propriile teste l-au convins că Geller are capacități autentice. El i-a spus lui Wilhelm că atât el, cât și Geller se află în legătură cu ființe extraterestre care folosesc diferite canale pentru a comunica și a povestit din nou cum a înregistrat vocea din spațiu care se exprima prin Geller și că suna ca și cum ar fi fost sintetizată de un computer. În plus, casetele pe care le foloseau adesea dispăruseră (oare Geller le ascundea de Puharich?) din cauza intervenției inteligențelor de pe Hoova. Puharich a mai povestit că, în prezența lui Geller, se petrec multe lucruri inexplicabile: radarele se blochează, computerele se reprogramează, motoarele mașinilor se opresc și

treptele de viteză se schimbă, toate fără o intervenție fizică. Puharich a afirmat și că Vocea vorbea uneori cu Geller la telefon.[52]

Uneori, Geller părea că dorește să se distanțeze de unele dintre ideile mai exagerate ale lui Puharich. Cu toate astea, a intrat în acest joc. Astfel, Geller a spus că el și Puharich au văzut OZN-uri în mai multe împrejurări, dar nimeni nu a putut să confirme acest lucru sau oricare dintre poveștile lor. La un moment dat, Geller a plecat în grabă, pe timp de noapte, din apartamentul său din Tel Aviv, luându-i pe Puharich și pe o prietenă cu el. Conducând spre suburbii, Geller a oprit mașina și au început să se vadă lumini albastre intermitente în depărtare. Cerându-le însoțitorilor săi să nu-l însoțească, Geller s-a apropiat de luminile aflate chiar în spatele unui teren în pantă. După câteva minute, acesta a revenit cu stiloul lui Puharich, care s-ar fi „dematerializat“ în mod misterios cu câteva zile mai devreme din biroul lui Puharich. Au avut amândoi halucinații sau numai unul dintre ei ori a fost o farsă pe care Uri i-a făcut-o lui Puharich sau pe care ambii au făcut-o ascultătorilor lor? Geller mai povestește că, într-o zi, s-a teleportat instantaneu de pe străzile din Manhattan în casa lui Puharich din Ossining, New York, la aproximativ 48 km nord, venind chiar prin partea superioară a terasei acoperite.[53] Minunile nu se opresc niciodată când Geller se află în preajmă și, asemenea lui Isus, care mergea pe apă, se poate transporta în mod misterios. Geller spunea că puterea pe care o

manifestă nu vine din interiorul său, ci este canalizată *prin* el. „Capacitățile mele“, mărturisește el, „s-ar putea să facă parte dintr-un plan mult mai mare ce nu privește numai pământul și omenirea“.

Cea mai exasperantă etapă o constituie testarea lui Geller de către numeroși oameni de știință și capacitatea sa de a-i convinge că are puteri autentice. Geller devenise între timp o celebritate internațională, fermecând publicul din întreaga lume. Personalități din mass-media au fost martore la demonstrațiile sale și au fost uluite de capacitatea lui de a îndoi chei sau de a citi conținutul plicurilor sigilate. Au ajuns să fie convinși de seriozitatea sa. Dar scepticii au întrebat dacă puterile sale sunt reale sau un simplu truc? Oare apăruse un superclarvăzător modern, care a fost testat în condiții de laborator bine controlate și obiective?

Întrucât știința are o înaltă reputație în lumea modernă, era clar că Geller avea nevoie de o confirmare științifică pentru a prospera de pe urma celebrității sale. Nu după multă vreme, a aflat că mulți oameni de știință sunt dispuși să-l testeze și să-i verifice capacitățile parapsihice: aceștia au ajuns să numească „efect Geller“ fenomenele neobișnuite care se manifestau în prezența lui Geller. Realitatea este că Geller a putut să înșele zeci de oameni de știință. Părea că are puterile lui Dunglas Home, Eusapia Palladino și chiar Ioana d'Arc. Dar acest lucru nu face decât

să reconfirme teza potrivit căreia mintea specialiștilor este adesea la fel de credulă precum cea a persoanelor obișnuite.

Geller a fost de acord să fie testat la Institutul de Cercetare Stanford (ICS) din Menlo Park, California, de Harold Puthoff (inginer) și Russell Targ (fizician). Puthoff era asociat cu scientologia, o nouă religie a erei spațiale, care presupune proiecția astrală, reîncarnarea, călătoria în spațiu și alte puteri parapsihice. Targ și Puthoff au testat și alți clarvăzători scientologi, cum ar fi Pat Price și Ingo Swann, despre care ar fi manifestat la rândul lor puteri parapsihice, în special clarviziune, telepatie și abilitatea de a identifica un obiect în afara laboratorului și de a-l transmite unui clarvăzător aflat înăuntru. Au numit acest lucru „vedere la distanță“, ca și cum o cameră de televiziune a minții ar putea recepta un semnal din depărtare prin intermediul unor mijloace neobișnuite. Experimentele cu Geller au fost efectuate între lunile noiembrie 1972 și august 1973. Se pare că a fost testat pentru clarviziune, telepatie și psihochinezie. Rezultatele experimentelor axate pe clarviziune și telepatie au fost publicate în *Nature*, cea mai prestigioasă revistă științifică din Marea Britanie, deși editorul și-a exprimat numeroasele îndoieli cu privire la modelul experimental și la rigoarea aplicată.[54] Ni se spune că articolul a fost publicat pentru a le permite parapsihologilor și altor oameni de știință

să evalueze calitatea cercetării ICS și pentru a vedea cât de mare este contribuția adusă în domeniul parapsihologiei.

Unul dintre teste trebuia să măsoare capacitatea lui Geller de a citi în mod telepatic imagini alese la întâmplare de experimentator sau de alții. Dintre cele 13 imagini, Targ și Puthoff au susținut că Geller a obținut un scor bun la șase și aproape bun la două. Potrivit acestora, probabilitatea ca acest lucru să se datoreze întâmplării este de unu la trei milioane. Scepticii au criticat testul din cauza lipsei unor controale stricte. Ei au subliniat că imaginile desenate de Geller nu se potrivesc cu originalul, ci păreau să fie răspunsuri la indicii verbale. Ceea ce constituie o „reușită“ rămâne încă un lucru discutabil. Condițiile în care au avut loc experimentele au fost extrem de permisive și uneori haotice. Camera sigilată în care a fost plasat Geller avea o deschizătură prin care ar fi putut trage cu ochiul, iar complicele său, Shipi, se deplasa liber prin laborator, astfel că ar fi putut să-i transmită semnale.

A mai existat un test de clarviziune pe care Geller l-a trecut de două ori și la care a ghicit de opt ori din zece fața de deasupra a unui zar așezat într-o cutie de metal închisă. Probabilitatea de a se întâmpla acest lucru, ni se spune, este de unu la un milion. Criticii au susținut că protocolul acestui experiment a fost prost conceput, că Geller ar fi putut privi în cutie și că erau zeci de

alte teste nedeclarate la care nu s-au înregistrat rezultate uimitoare. Chiar și Targ a recunoscut că „Geller va trișa dacă poate“.

Geller a eșuat la un al treilea test în care ar fi trebuit să deseneze imagini sigilate în plic. Targ și Puthoff au mai relatat în *Nature* că, deși îl observaseră pe Geller îndoind metale în laboratorul lor, nu au putut să combine o astfel de observație cu experimente suficient de bine controlate în vederea obținerii unor date care să susțină ipoteza paranormalului.

Testele lui Targ și Puthoff au îmbunătățit cariera lui Geller, iar popularitatea lui s-a răspândit și mai mult. Oriunde se ducea, Geller își repeta numărul, îndoind nenumărate obiecte. „Efectul Geller“ a căpătat dimensiuni psihologice. Deoarece oamenii credeau că Geller posedă puteri parapsihice, aveau tendința să considere că aproape orice faptă neobișnuită a sa are o componentă miraculoasă, asemenea unei profeții ce se autoîmplinește. În nenumăratele sale intervenții televizate din întreaga lume, Geller le cerea telespectatorilor să se concentreze asupra îndoirii metalului. După emisiune, la postul de televiziune se primeau sute de apeluri ce relatau efecte miraculoase de psihochinezie: linguri, chei și ceasuri de mână, toate prezentau efecte misterioase.

Geller descrie efectul psihochinetic pe care îl produce asupra metalului:

> Ceea ce se întâmplă e foarte simplu, dar și foarte surprinzător. Cheia începe să se îndoaie încet pe măsură ce o frec ușor cu degetele sau îmi țin mâna pe ea. Apoi continuă să se îndoaie după ce îndepărtez mâna. Uneori, se îndoaie doar ușor și încetează. Alteori, continuă până la un unghi de 45 de grade sau chiar până la un unghi drept. Uneori, pare să se topească fără căldură și jumătate din cheie se desprinde.[55]

Toate trucurile lui Geller pot fi efectuate de magicieni. James Randi, un iluzionist profesionist, a îndoit chei prin manipulare fizică sau presiune: le ține între degete și le răsucește treptat astfel încât par să se îndoaie. Totodată, Randi poate să exploateze oboseala metalică a unei linguri sau a unei chei pregătite în prealabil, care, după o frecare ușoară, pare să se topească și apoi se rupe. Mai poate să miște limbile ceasurilor prin manipularea abilă a remontoarului și să ghicească ce conțin plicurile sigilate fie prin ținerea lor în lumină, fie uitându-se pe ascuns în ele când nimeni nu e atent.

La un moment dat, înainte ca Geller să fie testat (în emisiunea lui Johnny Carson), Randi a fost consultat pentru a se asigura că testele sunt sigure. Când a făcut acest lucru, Geller nu a reușit să obțină rezultate. La fel ca în cazul Eusapiei Palladino, Geller are succes numai atunci când controlează condițiile desfășurării demonstrației sale. Dacă nu reușește, dă vina pe vibrațiile negative ale scepticilor.

Doi psihologi, David Marks și Richard Kammann, au monitorizat cu atenție vizita lui Geller în Noua Zeelandă.[56] Marks a avut permisiunea să-l testeze pe Geller în camera sa de hotel. El a așezat un desen cu o barcă cu pânze într-un plic sigilat și i l-a înmânat lui Geller. Marks a fost uimit când Geller a reușit să reproducă desenul. Mai târziu, Marks a recuperat plicul aruncat și a constatat că Geller îl deschisese când Mark se afla în baie, iar un alt observator fusese distras de un apel telefonic: din câte se pare, Geller s-a uitat în plic pentru a afla răspunsul corect. Kammann a testat și capacitatea lui Geller de a citi desene și a observat că acesta reușea dacă putea observa partea de sus a creionului sau dacă imaginea era făcută pe un bloc de desen; dar, dacă partea de sus a creionului era ascunsă, nu mai reuşea. În urma testării propriilor studenți, Marks și Kammann au mai demonstrat că o persoană cu spirit de observație ar putea să perceapă contururile unui desen împăturit și aflat într-un plic dacă îi este permis să-l ducă până la frunte și să îl pipăie cum făcuse Geller. În ceea ce privește miile de mărturii referitoare la tacâmuri îndoite pe care posturile de televiziune le-au primit, Marks a observat că practic oricine poate găsi în casă o furculiță sau o lingură îndoită dacă va face o căutare amănunțită. Marks și Kammann au mai efectuat un test interesant asupra ceasurilor care nu mai funcționau. Dacă un ceas este ținut în palmă timp de câteva minute, căldura corpului poate să-l

încălzească și adesea va începe să funcționeze. Ei au examinat ceasuri din șapte magazine de bijuterii care trebuiau să fie reparate și au constatat că 60 din 106 puteau fi pornite din nou prin această metodă perfect normală. Rata de succes a fost de 57%.[57] Nu există nici o dovadă că Geller ar putea repara ceasurile cu puterea minții, nu în cazul în care arcul e rupt sau alte mecanisme structurale au nevoie de reparații.

Acum, merită să ne îndreptăm atenția mai ales asupra capacității lui Geller de a convinge observatorii științifici că are puteri reale. Sunt mulți cei care au căzut în capcana sa, lucru care se întâmplă mai ales acolo unde există predispoziție de a crede în puteri parapsihice, necunoaștere a felului în care sunt realizate trucurile sau prestidigitația și încredere că persoana aflată sub observație este sinceră.

Charles Panati (fost editor în domeniul științei la revista *Newsweek*) a realizat o remarcabilă antologie de articole pe care a publicat-o sub titlul prestigios *The Geller Papers: Scientific Observations on the Paranormal Powers of Uri Geller*.[58] Lectura acestor studii scrise de 14 oameni de știință și trei magicieni ar putea convinge un cititor naiv că „efectul Geller“ a fost confirmat pe cale experimentală. Cartea conține articolul lui Targ și Puthoff despre care am discutat deja, precum și alte trei articole ale lui Wilbur Franklin, Eldon Byrd și John Taylor, care par să indice un fel de confirmare experimentală a puterilor psihochinetice ale lui Geller.

John Taylor, fizician și profesor de matematică aplicată la King's College, Universitatea din Londra, a scris un scurt raport despre vizita lui Geller în laboratorul său. El povestește cum Geller a făcut, după câte se pare, obiecte să „zboare“ sau să dispară, cum „acul unei busole a fost mișcat fără intervenția vreunui mecanism vizibil“ și alte fenomene ciudate.[59] Taylor considera că aceste evenimente sunt imposibil de înțeles și a spus că l-au „uluit“. Îl observase pe Geller în cadrul unei emisiuni de televiziune și a fost atât de uimit, încât a început să creadă în capacitățile paranormale ale lui Geller. La vremea aceea nu știa nimic despre tehnicile de prestidigitație. În cadrul cercetării sale, Taylor a testat și un număr mare de adolescenți, despre care susținea că pot să îndoaie linguri și furculițe metalice. El a conceput un experiment prin care o tijă de aluminiu lungă de aproximativ 15 cm este plasată într-un tub de material plastic transparent sigilat la ambele capete cu dopuri din cauciuc ținute în poziție cu un șurub acoperit cu ceară. O mare parte dintre aceste teste sunt descrise în cartea sa.[60] Taylor observă că a existat un „efect al timidității“, cu alte cuvinte, copiii nu puteau să-și arate puterile când scepticii se aflau de față. Dar Taylor a văzut întotdeauna dovezi ale deformării post-factum. El a atribuit aceste fenomene unor cauze necunoscute.

La un moment dat, James Randi l-a vizitat pe Taylor incognito la biroul său și a reușit să dea impresia că are capacități de telechinezie. Randi a

constatat că, după ce rupe sigiliul și îndoaie tija de aluminiu, poate închide tubul la loc fără a fi detectat. Evident, Taylor fusese păcălit de simple trucuri de prestidigitație, deoarece era un om cinstit care nu putea să creadă că adolescenții ar putea înșela prin îndoirea obiectelor metalice pe ascuns. Doi oameni de știință de la Universitatea din Bath au testat „efectul timidității“. Ei au dat unui număr de șase copii care puteau îndoi metale posibilitatea de a-și manifesta puterea. Observatorul aflat în sală nu a sesizat nimic neobișnuit, dar o cameră de televiziune ascunsă a arătat că, de fapt, copiii au trișat atunci când observatorul nu se uita. Este evident că Geller a procedat la fel. Spre meritul său, Taylor și-a retractat de atunci opiniile despre psihochinezie, recunoscându-și erorile anterioare și afirmând acum că existența fenomenelor parapsihice este discutabilă.

Articolul lui Eldon Byrd din volumul lui Panati a fost citat drept dovadă clară în sprijinul psihochineziei. Când l-am citit prima dată, am fost impresionat de ceea ce părea să fie o confirmare fizică independentă a faptului că Geller e capabil să îndoaie metale prin mijloace paranormale. Byrd a folosit o mostră dintr-un aliaj special: nitinol. Acest fir metalic are o „memorie“ fizică a formei în care a fost turnat în momentul fabricației și poate fi remodelat numai prin încălzire la o temperatură foarte înaltă. Geller a frecat firul de nitinol în prezența lui Byrd. Când a îndepărtat degetele, materialul avea

o umflătură sau o încovoiere. Când Byrd l-a pus în apă care fierbea, în loc să revină la forma inițială, firul a început să se îndoaie într-un unghi drept. Îndoiturile pe care le produsese Geller, relatează Byrd plin de uimire, au provocat „deformări permanente“[61]. Cum a obținut Geller astfel de rezultate? Byrd a fost citat spunând că „Geller a modificat structura aliajului metalic într-un mod care nu poate fi reprodus. Nu există dovezi științifice cu privire la felul în care a făcut acest lucru“[62]. Articolul lui Byrd a fost folosit de parapsihologi ca o confirmare decisivă a „efectului Geller“.

Însă Martin Gardner a respins aceste afirmații. A încercat să reproducă experimentele lui Byrd și, spre surprinderea lui, a obținut același efect prin mijloace normale. A îndoit firul folosind un clește. Apoi, îndoindu-l la loc, a produs o ridicătură prin apăsarea cu unghia degetului mare. După care l-a pus într-un bol și a turnat apă fierbinte peste el, firul a format un unghi similar celui descris de Byrd. În opinia lui Gardner, Geller, care venise împreună cu Shipi, ar fi putut să procedeze la fel în clipa în care Byrd nu era atent sau ar fi putut chiar să vină cu un fir gata pregătit (ale cărui proprietăți, din întâmplare, sunt bine cunoscute de magicieni).[63]

Un alt articol al lui Wilbur Franklin, președinte al departamentului de fizică la Universitatea de Stat din Kent, intitulat „Fracture Surface Physics Indicating Telenural Interaction“[64], părea, de asemenea, să confirme că

Geller poate să provoace modificări ale obiectelor fizice prin mijloace necunoscute. În acest caz, Franklin spunea că un inel de platină a dezvoltat spontan o fisură pe suprafața sa în prezența lui Geller, „fără ca el să fi atins inelul“. Franklin a supus inelul fisurat unei analize metalurgice. Astfel, a descoperit că suprafața fisurii de pe inel și, de asemenea, un ac rupt de Geller erau „în mod clar diferite“ de tipurile cunoscute de suprafețe ale fisurilor nonteleneurale. Franklin a conchis că „ar fi fost extrem de dificil de fabricat aceste suprafețe prin tehnici cunoscute de laborator“[65], adăugând că o astfel de „interacțiune teleneurală cu materia“ atrage atenția asupra necesității dezvoltării unor noi constructe teoretice pentru a explica „efectul Geller“. În cartea lui Panati există fotografii a mai multe metale fisurate, toate prezentate ca o confirmare impresionantă a fenomenelor descrise anterior.

Între timp, Franklin și-a retractat concluzia și și-a recunoscut greșeala. Circumstanțele erau următoarele. În calitate de președinte al Comitetului pentru Investigarea Ştiințifică a Afirmațiilor legate de Fenomemele Paranormale (CSICOP)[21], l-am invitat pe profesorul Franklin la Buffalo, New York, să apară într-o emisiune de televiziune despre paranormal și parapsihologie pe care o moderam. Mai participau trei sceptici: James Randi, Ray Hyman și Ethel Romm. Dna Romm și-a exprimat consternarea că Franklin nu a inclus o imagine a unui inel fisurat normal alături de inelul lui Geller, astfel încât să putem

compara asemănările și diferențele. Ulterior, Franklin s-a întors în laboratorul său și a fisurat un inel din platină prin mijloace fizice și l-a comparat cu fotografia fisurii inelului lui Geller, constatând, spre jena sa, că erau practic identice![66] Ultimul element important al confirmării fizice era acum retras.

Unul dintre factorii care au stat la baza deciziei lui Franklin de a reexamina dovezile au fost fără îndoială „trucurile paranormale“ pe care Randi le-a realizat în prezența sa. A îndoit cheia lui Franklin, a rupt o lingură, a ghicit corect conținutul unui plic sigilat, a dat înainte un ceas de mână. Ba chiar i-a cerut lui Franklin să scoată o carte din servieta lui și s-o deschidă; apoi i-a spus un cuvânt de pe primul rând. Toate aceste demonstrații l-au uimit pe Franklin. El îl văzuse pe Geller făcând lucruri similare și era convins că erau „teleneurale“ și „paranormale“. Dar acum un iluzionist profesionist reprodusese „efectul Geller“.

Ar trebui să fie deja foarte clar că Geller este magician, nu clarvăzător. Puterile lui Geller au fost complet discreditate. Cu toate astea, reputația sa a rămas pe linia de plutire și nenumărați oameni continuă să considere că are capacități paranormale. Acest lucru este valabil și în cazul celor care au aflat despre explicațiile naturaliste ale demonstrațiilor sale. Fenomenul Geller seamănă cu alte mituri religioase sau cvasireligioase, care, odată ce au prins rădăcini,

pot continua să crească și chiar să prospere pe terenul credinței naive indiferent de câte ori sunt smulse.

Concluzie

Scopul discuției despre Uri Geller și alte personaje din domeniul parapsihologiei ar trebui să fie deja evident: este destul de simplu să înșeli oamenii, mai ales (1) dacă intenționezi să perpetuezi o înșelătorie, (2) dacă nu e identificată imediat o cauză și (3) dacă există o înclinație de a crede. Această tendință poate fi întâlnită și în cazul unor oameni altminteri sceptici, care, de obicei, nu cad pradă credulității sau autoamăgirii.

Ultimul exemplu al acestor aspecte se referă la Tina Resch și la presupusa manifestare a unui poltergeist în casa ei din Columbus, Ohio. Acest caz a devenit deja clasic, deoarece ilustrează conflictul central dintre sceptici și credincioși privind dovezile și voința de a crede.

Iată detaliile. În casa lui John și Joan Resch au început brusc să aibă loc evenimente ciudate atunci când fiica lor adoptivă Tina era prezentă. Luminile și robinetele se închideau fără nici o cauză aparentă și obiectele zburau prin aer ca și cum ar fi fost posedate de o forță necunoscută. A fost chemat Michael Hardin, un reporter de la *Columbus Dispatch* care mai scrisese un articol despre Tina. Acesta a venit însoțit de fotograful Fred Shannon. Amândoi au mărturisit că au văzut

fenomene stranii: ouă, veioze și telefoane care zburau și se prăbușeau pe podea. Shannon a fotografiat un telefon în aer, iar această fotografie a apărut în ziare din întreaga lume. Casa a fost apoi vizitată de o mulțime de jurnaliști și cameramani, unii dintre ei fiind siguri că au asistat la evenimente paranormale.

La rugămintea unui jurnalist sceptic din Boston, CSICOP a trimis în Columbus o echipă științifică formată din trei persoane (profesorii Nicholas Sanduleak și Steven Shore, plus James Randi) pentru o investigație la fața locului. Li s-a refuzat accesul în casă, deși au reușit să discute cu mulți dintre cei implicați și să pună „dovezile“ cap la cap.

Doi parapsihologi, William Roll și asociatul său, au fost însă lăsați să intre. Roll a anunțat cu promptitudine că a avut loc o activitate specifică psihochineziei. Roll este unul dintre principalii experți din domeniul cercetării fenomenelor de tip poltergeist. De-a lungul istoriei, au existat nenumărate mărturii cu privire la poltergeist („spirit zgomotos“): sunete stranii și obiecte care se mișcă atribuite unei puteri supranaturale. Într-un articol din *Handbook of Parapsychology*, Roll a atribuit acest fenomen energiei psihochinetice eliberate de un adolescent aflat în preajmă.[67] El a analizat 116 cazuri și a estimat că aproximativ o treime dintre ele erau autentice, o treime erau frauduloase și o treime erau incerte. În casa familiei Resch, Roll a susținut că a văzut un tablou care a căzut pe podea din cuiul de care era

atârnat. Când s-a dus să ia un clește situat în apropiere pentru a bate la loc cuiul, un casetofon aflat în partea cealaltă a camerei a zburat prin aer. Când s-a dus să ridice casetofonul, cleștele a zburat la rândul său de pe masă. Tina era singura persoană care se afla în cameră cu el.

Investigatorii noștri au venit cu următoarea explicație: Tina Resch era un copil de 14 ani care suferea de unele tulburări mintale ușoare. Abandonase școala și era educată acasă. De-a lungul anilor, familia Resch luase în îngrijire peste 250 de copii. Tina intenționa să-și găsească părinții naturali. De asemenea, văzuse un film despre poltergeist și învățase cum să arunce obiecte în aer fără să fie observată. Aceste fapte au adus-o în centrul atenției. Iată un alt exemplu evident de fraudă săvârșită asupra unui public credul.

Oare această soluție sceptică putea fi confirmată? Sigur că da, însă foarte mulți nu au renunțat la credința că a avut loc un eveniment semisupranatural. În primul rând, membrii unei echipe de televiziune s-au instalat în casă pentru a fotografia obiectele zburătoare. Deși au așteptat câteva ore, nu se întâmpla nimic atunci când aveau camera de filmat îndreptată asupra Tinei și o observau direct. Într-una dintre ocazii, când au părăsit încăperea, au lăsat camera de filmat pornită fără ca nimeni să știe pentru a o surprinde pe fată. Dintr-odată, o veioză s-a prăbușit pe podea. Oamenii aflați în cameră cu Tina au crezut că era un poltergeist. După ce s-au uitat la

imagini, membrii echipei de filmare au descoperit cu uimire că, pe furiș, Tina a smuls veioza și a aruncat-o pe podea. Nici unul dintre cei aflați în cameră nu văzuse ce a făcut. Dar filmul, când e derulat cu încetinitorul, arată foarte clar ce s-a întâmplat de fapt. Imaginile au fost prezentate la știrile de seară pentru ca toți cei din Columbus să poată vedea. Mama Tinei a acceptat pretextul fetei că era obosită de toată agitația și voia ca lumea să plece pentru a se întâlni cu prietena ei. A spus tuturor că Tina a aruncat lampa pe podea pentru ca oamenii să fie mulțumiți. Susținătorii ei au acceptat această justificare, printre care chiar Hardin și Shannon, confirmând astfel principiul potrivit căruia, dacă ești puternic înclinat să crezi un eveniment supranatural, atunci aproape nimic nu te mai poate face să îți schimbi opinia.

Oare incidentul cu veioza a fost un caz izolat? Există un principiu de precauție ce pare cât se poate de logic: dacă ești prins trișând, atunci alte manifestări ale puterilor tale ar trebui să fie extrem de suspecte. Din păcate, credincioșii nu țin cont de această regulă în ce privește clarvăzătorul, profetul sau făcătorul lor de minuni preferat.

Au mai existat dovezi potrivit cărora Tina recurge la înșelătorie? Dacă revenim la fotografiile inițiale ale telefoanelor zburătoare, aflăm că fotograful, Fred Shannon, spunea că, dacă se uita direct la Tina, „forța“ nu se manifesta. Numai dacă își întorcea capul telefonul își lua zborul, apucând să-l fotografieze

în timp ce se afla în aer. Se pare că nimeni nu a putut afirma că a văzut vreun obiect aflat în repaus care apoi și-a luat zborul. Oricine poate încerca următorul experiment și poate observa cu atenție reacția oamenilor: imediat ce nu se mai uită, aruncați rapid un obiect în aer. Dacă le spuneți că se manifestă un poltergeist și nu v-au văzut aruncând obiectul, e posibil să creadă că aveți dreptate. Acest lucru ar explica percepția greșită a lui Roll și a altor reporteri prezenți în casă. Dacă există predispoziția de a crede și situația e încărcată de emoție, un eveniment despre care se spune că ar fi supranatural poate să genereze un răspuns afirmativ.

Oare această critică sceptică este nedreaptă față de Tina? Poate că a avut puteri miraculoase și poate că scepticii refuză să accepte mărturia credincioșilor din cauza minții lor încuiate.

În cazul Tinei, avem cel puțin alte patru incidente ce ne sugerează că a fost vorba de înșelătorie. Shannon a făcut o serie întreagă de fotografii cu alte tipuri de poltergeist sau manifestări de psihochinezie în afară de telefoanele zburătoare. O analiză atentă a acelor fotografii dezvăluie următoarele fapte. Într-unul dintre cazuri, un scaun pare să se ridice în aer. Cei aflați acolo erau siguri că a fost o manifestare paranormală. Dar, dacă ne uităm cu atenție la fotografie, observăm piciorul Tinei aflat sub scaun, de unde putea să-l ridice (ceea ce ne amintește de Eusapia Palladino). O altă fotografie a unui candelabru în mișcare arată o mână care îl

lovește, deși nu este clar dacă mâna este a unui complice, poate fratele ei, care se afla la rândul său în casă.[68] Ultimele două situații constituie mărturia lui Joel Achenbach, un reporter de investigație trimis mai târziu pentru a-i lua un interviu Tinei în Carolina de Nord.

Tina a fost dusă de William Roll în laboratorul său de parapsihologie pentru teste suplimentare. În timp ce se afla acolo, și-a rupt piciorul și a fost internată în spital. Achenbach a vizitat-o la spital. Pe când se afla în salon, brățara din plastic de la încheietura mâinii Tinei a zburat brusc prin aer; mai târziu, la fel s-a întâmplat cu o sticluță de lac de unghii. În ambele cazuri, reporterul a văzut-o cum le aruncă în cealaltă parte a camerei. Când a fost confruntată cu aceste fapte, a chicotit și și-a cerut scuze. „Îmi pare rău", a spus Tina zâmbind.[69] De atunci, cazul despre prezența unui poltergeist în Columbus a devenit parte din literatura acestui domeniu. Scepticii și-au publicat propriile critici. Numeroase publicații (inclusiv *Reader's Digest*) au prezentat evenimentele din casa Tinei dând de înțeles că acolo s-au petrecut cu adevărat evenimente parapsihice. Astfel, o altă manifestare paranormală a devenit parte a folclorului și legendei.

Tina Resch și Uri Geller sunt la fel ca Eusapia Palladino, Dunglas Home, Joseph Smith și poate chiar Isus și Moise din generațiile anterioare. Cazul Tina Resch nu este unic: amintește în mod clar de surorile Fox din secolul al XIX-lea. Aceleași procese psihologice se manifestă atât în

epoca noastră, cât și în epocile anterioare. Există înșelăciune intenționată, fraudă și un sentiment psihologic exacerbat și disociat cu privire la propria misiune specială a unui clarvăzător sau profet, la care se adaugă dorința publicului de a crede într-un univers spiritual transcendent și în superclarvăzători. De ce are ispita transcendenței rădăcini atât de puternice în sufletul uman? De ce apare și reapare în aproape orice epocă? Poate fi oferită o explicație pentru persistența ei? La aceste întrebări vom încerca să răspundem acum.

---

21. Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal, acum numit Committee for Skeptical Inquiry (*n. red.*).

XIV
EXISTĂ VIAŢĂ DUPĂ VIAŢĂ?

Există viață după viață? Această întrebare perenă la care adepții spiritualismului și parapsihologiei au încercat să răspundă este poate cea mai importantă dintre frământările cu care ne-am putea confrunta în viață. Dilema existențială este că, până la urmă, moartea ne ajunge pe toți, chiar dacă bună parte din viață putem alege s-o ignorăm. Din momentul în care ne naștem, suntem suficient de bătrâni pentru a muri. Astfel, problema supraviețuirii după moarte a constituit o sursă puternică de curiozitate umană, de speculații filozofice și de interes științific; și a reprezentat izvorul impulsului religios. De fapt, căutarea lui Dumnezeu e motivată cel mai mult de frica de moarte și de necunoscut, precum și de dorința de a o depăși. Credința în Dumnezeu este înrădăcinată în speranța că divinitatea ne va salva de la dispariție și ne va da viața veșnică. Astfel, celor mai mulți oameni le-a fost greu să abordeze această problemă fără patimă, în condițiile în care sunt atât de multe lucruri în joc.

Cei care neagă că există viață după moarte au fost adesea tratați ca paria sau eretici, ca proscriși ai societății. Cei care promit nemurirea sunt, dimpotrivă, divinizați și sunt întemeiate religii în

numele lor (Isus este cel mai bun exemplu în acest sens). Cu cât promisiunea este mai ambițioasă și mitul mai dramatic, cu atât sunt mai mari șanse ca oamenii să creadă în ele; când se referă la doctrina vieții de apoi, pot atrage nenumărate milioane de credincioși care mor cu certitudinea că vor trăi veșnic. Deși credința într-o viață dincolo de mormânt a constituit o sursă profundă de inspirație religioasă și estetică, din păcate această năzuință nu are la bază dovezi concludente.

De-a lungul timpului, au fost aduse mai multe argumente în sprijinul ipotezei vieții veșnice:

1. *Argumentul inferențial legat de credința religioasă*. Dacă Dumnezeu există, se spune, nemurirea rezultă ca împlinire a unui plan divin. Acest argument este deschis criticilor. Dacă, până la urmă, ideea de Dumnezeu este doar un articol de credință, atunci nemurirea sufletului nu a fost demonstrată, iar cei care nu împărtășesc respectiva convingere religioasă nu pot considera convingător argumentul în favoarea vieții veșnice. În plus, putem crede într-o divinitate, dar nu și în nemurirea personală.
2. *Afirmații empirice*. Putem stabili existența nemuririi independent de existența lui Dumnezeu? După cum am văzut, au existat multe încercări de a confirma ipoteza supraviețuirii în mod științific, în special după înființarea Societății pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice în 1882. În ultimele decenii, a existat o creștere accentuată a

interesului față de această problemă, în special în parapsihologie. Vom examina o parte dintre dovezile adepților paranormalului mai jos.

3. *Considerații ce țin de valoare*. Indiferent dacă se poate demonstra sau nu că Dumnezeu există sau dacă se poate dovedi sau nu că sufletul are o existență independentă de corp, se presupune că *doctrina* nemuririi este un postulat necesar al vieții etice. În absența sa, existența noastră ar fi lipsită de orice sens, iar obligației etice i-ar lipsi orice fundament sigur. Adeptul secularismului susține că etica poate fi autonomă și că responsabilitatea nu necesită o doctrină a mântuirii divine. El susține în continuare că dacă ar exista viață de apoi și tot ce se întâmplă acum ar fi o pregătire pentru lumea cealaltă, atunci această viață ar putea să piardă din importanță și toate planurile și proiectele noastre ar fi lipsite de sens. Oare ființele umane pot trăi o viață încărcată de sens fără să presupună că universul are un scop general sau că există o lume de apoi? Poate că viața nu are sens în sine. Dar nu ne prezintă oare nenumărate oportunități pe care am putea alege să le investim cu un sens? Cu toate astea, credincioșii insistă că viața ar fi lipsită de sens fără speranța nemuririi.

În general, scepticii au formulat cel puțin trei argumente principale împotriva ipotezei nemuririi sufletului: (1) obiecții logice, (2) problema dovezilor și (3) argumentul valorii. Le vom examina pe rând.

Obiecţii logice

Prima obiecție la adresa nemuririi, foarte populară astăzi, este logică: adică termenul *suflet* nu are un sens clar. Înainte de a putea demonstra dacă există nemurirea sufletului, trebuie să știm despre ce vorbim. Filozofii clasici, de la Aristotel la Hume și Kant, au avut îndoieli serioase cu privire la ideea unui suflet substanțial separabil de corp. Mulți filozofi contemporani au ridicat probleme mult mai fundamentale. John Dewey și behavioriștii, de exemplu, au respins „mentalismul“ și existența unui dualism minte–corp ca fiind nejustificate empiric. Gilbert Ryle, Antony Flew, Peter Geach și alți filozofi ai limbajului consideră că ideea de „suflet“ este neinteligibilă din punct de vedere logic. Ryle crede că nu are nici un sens când vorbești despre „fantoma din mașina creierului“ și îi acuză pe Descartes și pe toți cei care au o perspectivă dualistă sau platonică de comiterea unei greșeli de categorie. Ființa umană este o unitate integrată: ceea ce numim „suflet“ sau „minte“ este pur și simplu un aspect funcțional al organismului fizic ce interacționează cu mediul înconjurător. În acest caz, este dificil să știi la ce te referi când spui că ceva numit suflet supraviețuiește disoluției corpului. Noțiunea de

„suflet neîntrupat“ sau „suflet imaterial“ se bazează pe abstragere și reificare și pe o utilizare greșită a limbajului.

Hume a atras atenția asupra problemei identității personale. Ne putem întreba: există un suflet sau un eu substanțial independent aflat la baza experiențelor mele? Dacă trupul meu nu mai există după ce mor și dacă totuși supraviețuiesc, oare îmi voi aminti cine am fost? Voi continua să simt prin intermediul membrelor mele, al organelor genitale și al stomacului etc. după ce acestea au dispărut? Cum pot avea memorie dacă nu am creier în care să acumulez experiențele? Eu voi fi cel care va supraviețui sau numai o umbră palidă? Antony Flew întreabă: pot să asist la propria înmormântare? Are sens să spun că pot vedea dacă nu am ochi pentru a primi impresii sau un sistem nervos pentru a le înregistra?

Astfel, mulți filozofi contemporani subliniază numeroasele confuzii lingvistice referitoare la sensul afirmației potrivit căreia „sufletul“ supraviețuiește corpului. Pe ei nu îi preocupă probele în favoarea existenței sau a inexistenței sufletului, ci problemele pe care le presupune definirea acestui concept. Pentru unii credincioși creștini, singurul sens ce poate fi dat nemuririi este să spunem, împreună cu Sf. Pavel, că, la un moment dat în viitor, corpul, inclusiv sufletul, va învia din punct de vedere fizic. Această poziție cel puțin evită problema separării sufletului de corp, iar credinciosul nu are nevoie decât să spună că o divinitate va asigura în viitor

supraviețuirea întregii ființe umane. Dar aceasta este o perspectivă bazată pe credință, nu o dovadă.

Prin urmare, întrebarea „Există viață după moarte?“, așa cum e formulată de obicei, este confuză și chiar contradictorie. *Viața* este definită drept ceea ce este caracterizat prin procese ce țin de „metabolism, creștere, reproducere“ și poate să manifeste „puteri interne de adaptare la mediul înconjurător“ (Dicționarul Webster). Moartea înseamnă absența funcțiilor organice. Nu avem nici o dovadă că viața în sensul pe care l-am definit poate supraviețui morții organismului. Toate dovezile par să indice dispariția acestor funcții odată cu disoluția corpului. Astfel, este discutabil dacă „eul“ sau „sufletul“ poate supraviețui într-o formă neîntrupată și dacă putem reifica funcțiile psihologice. Ar putea exista memorie și un sentiment al continuității personale în absența corpului, creierului sau a sistemului nervos? Cei care sunt dedicați unei forme a doctrinei „fantomei din organism“ răspund afirmativ. Scepticii sunt nedumeriți în ceea ce privește modul în care ar putea fi posibil acest lucru. Desigur, ceva rămâne după moartea unui individ: propriii descendenți vor duce mai departe moștenirea sa genetică, iar realizările sale, fie ele bune sau rele, pot avea o anumită influență asupra societății sau culturii o perioadă de timp.

Au fost propuse o serie de teorii alternative non-dualiste ale minții: materialismul, fenomenalismul, epifenomenalismul, teoria

identității. Poate că nici una dintre ele nu este satisfăcătoare în această etapă a cercetării. Poate că o anumită formă de existență supraviețuiește morții fizice. Nu trebuie să ne împotmolim în propriile categorii lingvistice existente și trebuie să fim pregătiți să le redefinim în lumina noilor descoperiri. Totuși, există probleme conceptuale grave.

Problema dovezilor

Pe lângă problemele cu privire la sensul termenilor folosiți, există o întrebare fundamentală: care sunt *dovezile* în sprijinul afirmației că pot supraviețui propriei morți fie sub forma unui suflet separat, fie sub forma unei ființe înviate cu trupul? Oare oamenii care mor reapar pe pământ la un moment dat imediat după moarte, într-o formă sau alta, sau vor învia sub o nouă înfățișare într-un viitor îndepărtat?

Multe culturi și mulți indivizi au crezut că morții fizice a corpului îi supraviețuiește ceva: unii au crezut că este o parte a sufletului lumii și alții că are o identitate personală. Există oare suficiente dovezi în favoarea acestor afirmații, dovezi care pot fi confirmate din punct de vedere obiectiv, nu simple închipuiri sau mărturii despre fantome ale unor persoane credule? Oare morții pot comunica cu cei aflați în viață?

Nu ar trebui să presupunem că existența după moarte este neapărat mai bună decât ceea ce trăim

în timpul vieții. Bertrand Russell ar fi observat că viața de apoi i s-ar părea plictisitoare, dacă ar însemna să cânte imnuri pe tot parcursul eternității! În cazul în care există, viața de apoi ar putea fi plină de suferință și de chinuri. Ne-am putea petrece tot timpul obsedați de circumstanțele propriei morți sau iritați de faptul că partenerul de viață s-a recăsătorit și că persoana cu care trăiește acum ne risipește averea, ori am fi cuprinși de tristețe deoarece copiii noștri nu se ridică la nivelul așteptărilor. Am putea fi total neputincioși, în incapacitatea de a ne bucura de un vin bun, de o mâncare savuroasă, de persoanele dragi, de activități sexuale, de dezbateri intelectuale, de sport sau de jocul de cărți, adică lucruri pe care le considerăm incitante sau satisfăcătoare în această viață.

În afară de aceste considerente, problema principală se referă la dovezile în favoarea afirmației potrivit căreia ceva supraviețuiește morții corpului. În timp ce examinezi „dovezile“ cu atenție, constați că pot fi adesea atribuite gândirii dezideratives, autoamăgirii și chiar înșelăciunii. Voi discuta acum unele dintre principalele domenii de cercetare. Primii cercetători ai fenomenelor parapsihice au investigat ipoteza potrivit căreia entitățile incorporale ar putea comunica cu noi. Am tratat acest subiect pe larg în capitolul XII. Au existat investigații detaliate ale presupușilor mediumi care, în cadrul unor ședințe de spiritism special pregătite, au încercat să intre în interacțiune fizică

sau mentală cu sufletele morților, aparent comunicând cu lumea cealaltă prin intermediul unui spirit ce punea stăpânire pe medium. Din păcate, s-au descoperit atât de multe înșelătorii, încât întregul domeniu a căpătat o reputație proastă. Nenumărați mediumi au fost demascați, cum ar fi surorile Fox și Eusapia Palladino. Houdini a demascat-o ulterior pe Marjery, un medium renumit din Boston. După moartea mamei sale dragi, Marjery a pretins că îi poate facilita lui Houdini legătura cu ea, dar acesta a fost uimit peste măsură când „mama“ lui s-a dovedit că nu știe idiș, limbă pe care Marjery, evident, nu o cunoștea.

Într-o ședință de spiritism devenită celebră, Arthur Ford a pretins că îl va pune pe episcopul James Pike în legătură cu fiul său decedat. Potrivit lui Pike, Ford a relatat fapte despre familie care constituiau informații confidențiale pe care „n-ar fi putut să le cunoască altfel“. Şi totuși, după moartea lui Ford, s-au descoperit dosare ample ce indicau că a făcut cercetări preliminare referitoare la subiecții săi, inclusiv Pike și fiul său, înaintea unei ședințe de spiritism și că acele dosare conțin informații „confidențiale“. William James era îngrozit de cât de multe înșelăciuni existau în domeniu, deși credea că dna Piper, o clarvăzătoare renumită, ar fi putut să fie autentică. Chiar dacă frauda făcută cu bună știință nu explică fiecare caz, există ipoteze alternative care pot justifica informațiile

transmise în starea de transă; pot avea loc procese subconștiente, iar unii au sugerat existența telepatiei etc.

Ipoteza existenței unor entități necorporale nu reprezintă singura și nici cea mai simplă explicație disponibilă. Eu însumi am cercetat cu atenție o predicție foarte vehiculată a Patriciei St. John, aparent obținută într-o ședință de spiritism (sau de la spiritul care o controla), potrivit căreia promontoriul Terrapin al cascadei Niagara se va prăbuși la 22 iulie 1979, ora 16:56, și că ambarcațiunea *Maid of the Mist* se va răsturna având la bord un grup de elevi cu deficiențe de auz. În acea zi fatidică, la ora indicată, m-am urcat în barca cu pricina: nu s-a întâmplat nimic. Era clar că dna St. John era o persoană confuză, iar predicția ei, provenind, se pare, de la un spirit, s-a dovedit a fi falsă.

Au fost investigate și mărturii privind apariții și fenomene poltergeist. Poveștile cu fantome sunt des întâlnite de-a lungul istoriei și trebuie diferențiate cu atenție. Din păcate, din punctul de vedere al științei, dovezile sunt în mare parte bazate pe mărturii personale, sunt extrem de subiective și nu pot fi cercetate într-un mediu controlat. Fenomenele nu pot fi reproduse, ceea ce este esențial pentru cercetarea științifică. În unele cazuri, poveștile au la bază o farsă, precum casa bântuită din Amityville. În alte cazuri însă, par să fie implicați martori respectați. Nici una dintre mărturiile despre care știu nu poate fi confirmată deoarece fie nu există o coroborare

convingătoare, fie se pot aduce explicații alternative. Aparițiile se pot datora unei imaginații bogate, halucinației, percepției defectuoase etc. Deseori, fenomenele de tip poltergeist implică tineri care pun la cale farse, la fel ca în cazul Tinei Resch discutat mai sus. Unii parapsihologi au atribuit cazurile de poltergeist psihochineziei, dar sunt sceptic în legătură cu această explicație. În mod ciudat, în foarte puține dintre cazurile clasice de apariții, entitățile sunt dezbrăcate; deși este greu de crezut că, dacă poți supraviețui morții, îți va supraviețui și îmbrăcămintea. O explicație mai probabilă este aceea că aparițiile se află în ochii celor care privesc.

Un alt tip de dovezi care au fost aduse în sprijinul ipotezei supraviețuirii sunt fotografiile. De mai bine de un secol, am văzut nenumărate fotografii ale unor presupuse spirite. Însă nu există nici o fotografie care să necesite în mod clar ipoteza existenței unui spirit; alte variante sunt mai plauzibile: imperfecțiunile filmului, expunerea dublă sau falsificarea filmului. Utilizarea fotografiilor pentru a dovedi ceva este o metodă extrem de nesigură. Astăzi sunt folosite pentru OZN-uri, monstrul din Loch Ness și Bigfoot. În anii ’20, erau folosite pentru a confirma existența zânelor, sir Arthur Conan Doyle fiind unul dintre cei care colecționau astfel de fotografii.

Astfel de cercetări ale supraviețuirii necorporale au fost în general discreditate în

perioada anilor ’20. După cum am văzut, J.B. Rhine considera că parapsihologia ar avea șanse să progreseze dacă va lăsa deoparte astfel de probleme, deoarece nu credea că pot fi supuse cercetării empirice. În schimb, s-a concentrat asupra percepției extrasenzoriale și psihochineziei.

Astăzi, problema supraviețuirii a revenit în forță. Există o mulțime de mărturii bazate pe ședințe de spiritism, apariții și fotografii cu fantome. Speranța este nesecată în inima omului mai ales atunci când cultura religioasă din jurul său afirmă în mod constant realitatea supraviețuirii umane. Au apărut mai multe abordări noi care, conform susținătorilor lor, ne permit să aducem, în sfârșit, dovezi științifice solide în favoarea nemuririi sufletului. Acești cercetători susțin că folosesc cele mai recente tehnici și instrumente ale științei. Este interesant faptul că astrologii și teoreticienii bioritmului folosesc computerele pentru a crea horoscoape și grafice de predicție, de parcă acest lucru ar face ca domeniul lor să fie mai „științific“. Multe demersuri pot avea aspectul științei, dar nu și substanța ei.

Un exemplu grăitor îl constituie fenomenul „vocilor morților“ dezvăluit prima dată în 1959. Această cercetare este rezumată în lucrarea *Breakthrough* de Konstantin Raudive.[1] Raudive susține că are dovezi în favoarea ipotezei potrivit căreia sufletele persoanelor decedate ne pot trimite mesaje prin mijloace misterioase, cum ar

fi magnetofoanele, microfoanele și radiourile. Parapsihologul și autorul D. Scott Rogo a întărit „însemnătatea“ acestei cercetări afirmând că „astfel de fenomene reprezintă un progres de cea mai mare importanță“[2]. Analize atente ale zgomotelor au prilejuit mai multe interpretări ale originii lor. Este mult mai puțin probabil să fie mesaje venite din altă lume decât semnale captate din zgomotele de fond de către dispozitivele electronice. Julius Weinberger descrie un alt experiment referitor la comunicarea cu ființe necorporale în care folosește planta carnivoră numită capcana lui Venus legată la diferite dispozitive electrice. El ne spune că știe de prezența spiritelor datorită senzațiilor de furnicături ale scalpului pe care le resimte. Experimentul începe cu rostirea rugăciunii Tatăl nostru. Apoi pune întrebări plantei și îi observă reacțiile. Au existat, de asemenea, mărturii despre apeluri telefonice primite de la persoane decedate!

În ultima vreme, cele mai apreciate „dovezi“ ale supraviețuirii post-mortem sunt viziunile avute pe patul de moarte și experiențele din apropierea morții ale celor care au fost resuscitați, precum și folosirea mijloacelor hipnotice și de alt tip pentru a accesa viețile trecute. (Ultima metodă este folosită, bineînțeles, pentru a dovedi realitatea reîncarnării.) În *The Hour of Death*, Karlis Osis și E. Haraldsson descriu rezultatele studiului lor centrat pe viziunile oamenilor aflați în pragul morții.[3] Osis, șeful departamentului de

cercetare al Societății Americane pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, a trimis câteva mii de chestionare la medici și asistente medicale din Statele Unite și India. Numai 20% dintre cei care au primit chestionarul au răspuns; dintre ei, unii au relatat că, în unele cazuri, persoanele aflate pe moarte afirmă că „văd“ în lumea cealaltă, întâlnind rude, prieteni sau figuri religioase decedate care vin „să îi ia“. În urma experienței, aceștia spuneau că au parte de o creștere a bunei dispoziții și chiar de un fel de stare de pace și de calm. Mulți dintre ei s-au referit la manifestarea unei lumini puternice.

Osis recunoaşte că cei mai mulți pacienți aflați pe moarte își pierd complet cunoștința și nu relatează o astfel de experiență. De asemenea, acesta spune că figurile religioase care apar într-un număr limitat de cazuri la pacienții indieni sunt diferite de cele care le apar americanilor (având în vedere tradițiile religioase diferite). În multe cazuri, viziunea apare exact înainte de momentul morții, iar în alte cazuri, cu o zi sau cu două mai devreme. În unele situații, a apărut oamenilor care nu au murit. Osis consideră că acest lucru este o dovadă a existenței vieții de apoi. Recunoscând că sunt deseori prezente multe forme de halucinații în momentul decesului, Osis susține că mulți pacienți cu viziuni au fost pe deplin conștienți și raționali. Poate că pacientul se confruntă cu o reacție schizoidă pentru a atenua stresul morții. Fără îndoială, mulți au ajuns să

creadă în nemurire din cauza mediului cultural, iar aceasta îi oferă pacientului un sprijin pentru a face față momentului morții.

Întrebarea fundamentală este dacă astfel de experiențe subiective constituie dovezi în favoarea tezei potrivit căreia anumite aspecte ale psihicului uman se separă de corp după moarte sau dacă există explicații psihice sau psihologice naturale. Osis susține că aceste fenomene nu pot fi datorate influenței medicamentelor, febrei ridicate, leziunilor cerebrale, credinței în nemurirea sufletului sau halucinațiilor.

O versiune extrem de cunoscută a experienței avute în apropierea morții este oferită de Elisabeth Kübler-Ross și Raymond Moody.[4] Moody a intervievat 150 de pacienți. Acesta afirmă că multe persoane care au fost considerate decedate (prin sistarea activității cardiace sau pulmonare) și apoi resuscitate sau care, în urma unui accident, au fost la un pas de a-și pierde viața au relatat experiențe similare. Persoanele care au trecut prin astfel de experiențe au descris o senzație de detașare de corp și de plutire deasupra patului, a mesei de operație sau a locului accidentului. În astfel de momente, poți avea senzația că treci printr-un tunel lung. Simți cum îți trece viața prin fața ochilor, te întâlnești cu rudele și prietenii decedați, apare o lumină strălucitoare, te cuprinde un sentiment de pace și apoi te întorci, fără tragere de inimă, înapoi în

corp. (Din întâmplare, nici experiența tunelului și nici trecerea rapidă a propriei vieți prin fața ochilor nu par să fie prezente în studiul lui Osis.)

Metodologia studiului lui Moody a fost pusă serios în discuție. Este un colaj foarte imprecis. Nu știm condițiile în care au fost chestionați subiecții, nu știm procedurile utilizate și nu avem date despre stările fizice sau psihologice ale pacienților. Nu toți cei care au avut experiențe apropiate morții au relatat aceleași fenomene; cei mai mulți care au murit în condiții similare nu au experimentat nimic. Ce să înțelegem din acest fenomen? După câte se pare a fost reafirmat de alți cercetători în alte cazuri, cum ar fi dr. Michael B. Sabom, cardiolog. Dr. Sabom a întreprins propria investigație asupra pacienților care fuseseră resuscitați și a relatat experiențele extracorporale pe care le-au suferit aceștia.[5]

Cum să interpretăm astfel de mărturii? În primul rând, nu avem dovezi solide că subiecții au murit. Astfel de probe nu sunt imposibil de obținut: rigiditatea cadaverică este unul dintre semne, moartea cerebrală este altul. Moody, Sabom și alții par să descrie mai degrabă fie procesul morții, fie o experiență din pragul morții, dar nu moartea în sine. Noyes și Kletti au obținut relatări ale experiențelor apropiate morții de la persoane care *considerau* că se află la un pas de moarte, cel puțin din punct de vedere psihologic: oameni salvați în ultimul moment de la înec, cădere sau accident.[6] Mulți dintre ei au raportat experiențe extracorporale similare, stări

de conștiință modificată și senzația revederii întregii vieți. Noyes și Kletti postulează că, în momentul apropierii morții, stresul emoțional extraordinar poate declanșa o astfel de experiență.

John Palmer a prezentat o ipoteză alternativă: experiența extracorporală poate fi declanșată de o schimbare a imaginii corporale a persoanei.[7] Moartea iminentă amenință concepția de sine, care la rândul său activează procese inconștiente profunde, încercând să restabilească simțul identității individuale cât mai curând posibil. Prin urmare, apare credința că sinele va continua să existe în ciuda condițiilor înspăimântătoare în care se găsește corpul. Experiența extracorporală este doar o opțiune pe care mintea inconștientă o poate folosi pentru a restabili un anumit sentiment al identității.

Sabom și alții sunt surprinși de faptul că pacienții care și-au pierdut cunoștința, după ce ies din starea în care se află, pot povesti evenimentele care au avut loc în jurul lor; pot chiar reproduce conversațiile dintre medicii și asistentele prezente. Mai mult, au senzația că „plutesc deasupra“ patului sau a mesei de operație și privesc în jos. Cu toate astea, se pare că, deși o persoană se află într-o stare de comă, unele senzații auditive și poate chiar vizuale (atunci când ochii sunt deschiși) pot fi înregistrate la nivel cerebral. Senzația de „plutire“ este similară cu alte experiențe extracorporale prin care trec oamenii atunci când moartea constituie o amenințare. Unii au comparat aceste experiențe

de pe patul de moarte cu alte tipuri de experiențe extracorporale, în care unii oameni susțin că au putut să-și părăsească corpul. James Alcock consideră că aceste stări sunt similare cu unele experiențe din starea hipnagogică de care au parte practic toți oamenii la un moment dat în perioada de tranziție dintre veghe și somn. Această etapă implică fantezii amestecate uneori cu elemente din realitate.[8]

Interesant este faptul că Sabom relatează că trei dintre subiecții săi au avut experiențe extracorporale similare după mai mulți ani de la resuscitare. Aceste experiențe ulterioare sugerează că la mijloc se află un proces psihologic, și nu că persoana respectivă și-a părăsit cu adevărat corpul.

Moody, Sabom și alții susțin, de asemenea, că experiențele avute în apropierea momentului morții nu sunt influențate de mediul cultural (chiar dacă ambii recunosc că sunt creștini devotați). Însă această afirmație nu este întru totul adevărată, căci, deși experiențele extracorporale conțin dimensiuni psihologice comune, mulți relatează întâlnirea cu o anumită figură religioasă a credinței lor. Un creștin îl vede pe Isus, un hindus, pe Krishna etc. Am intervievat cu atenție mai multe persoane care au afirmat că au avut o astfel de experiență și am descoperit că, în general, conținutul fenomenologic varia considerabil. O femeie a spus că a intrat pe o poartă strălucitoare într-un palat splendid, unde erau rubine, diamante și alte pietre prețioase

împrăștiate pe podea; apoi a întâlnit un bărbat îmbrăcat cu un veșmânt alb și încălțat cu sandale: descrierea obișnuită a lui Isus. Un bărbat care a spus că se îneca susține că plutea liniștit în nori. Pe de altă parte, o femeie care a suferit un atac de cord și se pare că a zăcut inconștientă timp de câteva zile înainte de a fi descoperită de fiul ei a spus că experiența sa a fost plină de forțe oculte și demonice.[9] De fapt, dr. Maurice Rawlings, într-o carte ce se abate de la afirmațiile obișnuite despre experiențele fericite, relatează că un număr mare de pacienți pe care i-a resuscitat au susținut că au coborât în iad și că experiențele lor din pragul morții au fost extrem de înfricoșătoare.[10] După care autorul conchide: „Sunt sigur că există viață după moarte și nu toată e bună“.

Reîncarnarea

O relevanță deosebită în cadrul discuției de față o are problema reîncarnării. Hinduismul și budismul postulează credința într-un ciclu de renașteri, în transmigrația sufletelor și legea karmei, prin care sufletele pot fi în cele din urmă eliberate de greșelile anterioare. Majoritatea acestor lucruri se bazează pe credință pură, deși unii filozofi (începând cu Platon) au apărat o doctrină a preexistenței sufletului întemeiată pe amintire și pe teoria ideilor. Mulți oameni care cred cu tărie în nemurire resping reîncarnarea ca fiind contrară credinței lor iudeo-creștine. Alții o

folosesc pentru a întări argumentul în favoarea nemuririi sufletului. Ei manifestă aceeași sete de transcendență.

Recent, a existat o încercare de a fundamenta științific ipoteza preexistenței. Parapsihologul Ian Stevenson a studiat dovezile empirice în favoarea reîncarnării, concentrându-se mai ales pe amintirile din viețile anterioare pe care le-ar avea unii copii (mai ales din India).[11] Influențele conștiente și inconștiente ale mediului înconjurător asupra copilului par să constituie o explicație mai probabilă a poveștilor pe care le relatează. Alte dovezi sunt presupusa capacitate a unor adulți de a-și aminti viețile trecute. Hipnoza a fost folosită de psihologi pentru a genera mărturii neobișnuite, însă realitatea inducerii acestei stări a fost pusă în discuție de specialiștii din domeniu. În orice caz, la o analiză atentă, materialul generat de persoana hipnotizată care își accesează o presupusă viață din trecut pare să conțină un amestec de povești fictive și informații care fuseseră învățate la un moment dat și aparent uitate. C.S. Zolick aduce în discuție un studiu care arată că subiecții și-au reconstituit viața trecută (sau viețile trecute) prin combinarea unor evenimente din propria lor viață cu povestiri luate din cărți și piese de teatru pe care le-au citit sau le-au văzut. Este dificil să folosim aceste așa-zise mărturii ca dovezi în favoarea existenței unor vieți trecute, deoarece hipnoza nu constituie un fundament solid pentru o astfel de deducție.[12]

Unii autori susțin că regresia poate să se petreacă chiar și fără hipnoză. Frederick Lenz oferă ca exemplu cazurile unor persoane care credeau că sunt soldați în Războiul Civil sau cavaleri medievali.[13] Unii oameni au ajuns până la reîncarnări mai primitive: păsări, bufnițe sau broaște-țestoase. La fel ca Moody și Osis, Lenz identifică o temă comună a unor astfel de experiențe. Bazându-și materialul pe 127 de cazuri, Lenz spune că oamenii aud la început un țiuit foarte ascuțit, simt cum corpul le plutește în aer, camera începe să vibreze și apoi își pierd senzația că se află în propriul corp. Sunt cuprinși de extaz și de o stare de bine. În momentul următor, le trec prin fața ochilor viețile anterioare și sunt total absorbiți de acea experiență. În cele din urmă, viziunea începe să se estompeze și se întoarce la starea normală.

În aceste cazuri, nu există nici o experiență a apropierii morții și nici o lumină strălucitoare. Cu toate astea, persoana este scoasă din ea însăși și se presupune că are experiența „unei alte lumi“. Lenz nu oferă date care să-i confirme descoperirea. Nu avem decât relatările subiective pe care le comunică el. Putem întreba: sunt aceste experiențe dovezi ale reîncarnării? Sau sunt stimulate de o imaginație fertilă, de halucinații sau de o stare anormală? Acestea par să fie forme de experiență extracorporală, dar nu există dovezi clare că sufletul părăsește cu adevărat corpul și se pot oferi interpretări alternative ce recurg la cauze naturale.

Nu există nici o îndoială că unii oameni au avut experiențe extracorporale fie în viața obișnuită, fie sub hipnoză, fie în fața morții, fie în alte momente. Oare în astfel de clipe există ceva care părăsește corpul? Parapsihologul Susan J. Blackmore a trecut în revistă literatura de specialitate despre experiențele extracorporale în general și a examinat afirmația că oamenii se pot proiecta astral fie în cadrul experienței apropierii morții, fie cu alte ocazii. Literatura din domeniul parapsihologiei este plină de relatări ale unor oameni care susțin că pot să-și părăsească trupul și să călătorească în alt loc, cum ar fi Rio, Hoboken sau planeta Jupiter. Ar trebui să considerăm mărturiile lor autentice? Sau ar trebui să căutăm o confirmare independentă? Pot fi efectuate teste simple pentru a le corobora afirmațiile. Le putem cere să călătorească doar până în camera alăturată și să spună numărul format din șase cifre așezat pe raftul de sus al unei biblioteci. Este esențial să existe permanent cel puțin doi martori în ambele camere pentru a vedea că subiectul nu trage cu ochiul. Nu am auzit de teste efectuate în condiții atât de riguroase. Blackmore crede că astfel de experiențe pot fi explicate printr-o imaginație vie. Apoi conchide că, din moment ce „nimic nu părăsește corpul într-o experiență extracorporală […], nu există nimic care să supraviețuiască“[14].

Ce concluzie putem trage din toate aceste cercetări privind problema supraviețuirii? A avut loc vreo descoperire științifică? Există dovezi noi

în favoarea unui fel de existență necorporală? Din nefericire, dovezile sunt încă neconcludente, ba chiar aproape inexistente. Nu au fost riguros coroborate. În plus, mărturiile pot avea explicații alternative. Nu încape îndoială că, dacă există o dorință de a crede în supraviețuire sau reîncarnare, dovezile pot părea plauzibile.

S-ar putea susține că nu avem cum confirma în mod decisiv ce se întâmplă după moarte până când nu vom muri și că ar trebui cel puțin să suspendăm judecata până atunci. Însă acest lucru mi se pare a fi un act disperat, deoarece tot ce știm despre moartea umană și animală ca fenomen biochimic indică o improbabilitate ridicată pentru orice fel de supraviețuire semnificativă. Desigur, unele lucruri supraviețuiesc morții într-o formă sau alta. Există corpul fizic, care se descompune, și scheletul, care, în condiții adecvate, poate fi conservat timp de mii de ani. Poate că așa cum urina este expulzată din vezica urinară în momentul morții, o anumită energie descărcată rămâne (plutește, bântuie sau orice altceva) pentru o perioadă de timp până când corpul este complet descompus; dar faptul de a susține că această energie are o conștiință personală sau experiențe identificabile este o altă chestiune. Ar trebui să supunem această ipoteză unei măsurări atente, dar nimic de acest fel nu a fost confirmat.

O altă problemă a supraviețuirii se referă la intervalul de timp. Poate că tiparele de energie supraviețuiesc o scurtă perioadă de timp, să

spunem zece minute, sau câțiva ani sau, cel mult, câteva secole (precum fantomele despre care se spune că bântuie castelele englezești). Dar afirmația potrivit căreia există supraviețuire eternă este practic imposibil de verificat. Cum să dovedim că un suflet sau altceva care supraviețuiește morții nu va dispărea niciodată? În orice caz, ne-ar fi greu să datăm orice suflet pe care l-am putea identifica, chiar dacă am reuși să descoperim o tehnică pentru datarea cu carbon-14 a sufletelor care supraviețuiesc. Dacă ar fi să descoperim un suflet foarte bătrân, nu am putea dovedi că este etern. Trebuie să fi avut un început (dacă nu credem într-o infinitate de existențe anterioare) și, cel mai probabil, nu ar fi precedat apariția speciei umane. Dar lucrul și mai important este că nu am avea nici o garanție că va continua să existe la infinit, decât dacă prin eternitate ne referim la ceva ce depășește toate categoriile temporale. Asemenea afirmații ar fi, în cel mai bun caz, postulate sau conjecturi, nu dovezi. Astfel, teza *nemuririi* rămâne să fie testată.

În ultimă instanță, credința în nemurire este doar un articol de credință, o deducție bazată pe credința neîntemeiată într-un univers divin, nu un adevăr demonstrat științific. Este o expresie a speranței că o ființă divină ne va permite într-un fel să supraviețuim morții, astfel încât să putem avea o existență veșnică, și/sau că divinitatea va învia corpul fizic și sufletul la un moment dat în viitor și ne va reclădi identitatea și memoria.

Argumentul valorii

În multe religii, credința în nemurire este esențială pentru credința în Dumnezeu și poate că este chiar principalul ei fundament psihologic. Dar doctrina nemuririi nu este atât o afirmație descriptivă despre o presupusă realitate cât un ideal normativ postulat pentru a satisface o aparentă sete psihologică. De fapt, ideea de Dumnezeu este încărcată cu sens deoarece omul se confruntă cu moartea: Dumnezeu e introdus, împreună cu nemurirea, ca soluție la problema morții. Acesta este argumentul existențial-psihologic al nemuririi, pe care mulți umaniști anteriori, precum William James și Santayana, îl apărau. Implică trei factori: (1) un răspuns la problema morții, o încercare de a minimaliza moartea și de a o depăși; (2) o anumită direcție morală în ceea ce altfel pare să fie un univers aleatoriu și fără scop; și (3) un sprijin psihologic, dând curaj și consolare celor îndureraţi și temători și ajutând indivizii să depășească anxietatea, singurătatea și înstrăinarea. Kant credea că Dumnezeu, libertatea și nemurirea sunt postulate nedovedite ale vieții morale și că sunt necesare pentru a completa fundamentele eticii și a depăși antinomia dintre fericire și obligație.

În acest sens pragmatic din punct de vedere etic, doctrina nemuririi nu mai constituie o afirmație descriptivă despre lume, ci un factor

normativ de orientare. A spune că cineva crede în nemurire ca ideal nu este același lucru cu a spune că nemurirea sufletului există în sens literal.

Critica secular-umanistă a argumentului etic în favoarea nemuririi este revelatoare din mai multe motive. Umanistul consideră că doctrina nemuririi este practic nerealistă și chiar morbidă. Se dezvoltă deopotrivă din teama și din fascinația față de moarte. Cel care crede în nemurire este obsedat de moarte, dar se străduiește să nege realitatea sa înspăimântătoare. Pentru umanist, acest lucru arată că nu facem față finalității morții și că nu putem vedea viața așa cum este cu adevărat. Această atitudine are toate semnele patologiei, deoarece persoana care e dominată de ea nu se află în contact cognitiv cu realitatea. Este o atitudine imatură și nesănătoasă, o formă de gândire dezideративă. Exacerbează o iluzie pentru a alina inima în urma pierderii unei persoane iubite sau pentru a evita acceptarea propriului final iminent. Moartea este o sursă de teamă profundă. Nu suntem dispuși s-o acceptăm și sperăm că vom accesa o altă viață în care ne vom realiza toate aspirațiile neîmplinite. Mitul escatologic permite transcenderea durerii.

Această negare exprimă o lipsă a curajului de a ne confrunta fără abatere cu adversitatea. Nemurirea este un simbol al agoniei înaintea unui univers neiertător și al speranței într-o eliberare viitoare. Este refuzul tenace de a face față finitudinii brute a existenței, caracterului contingent și precar, adesea tragic, al vieții

umane. Cei care cred în nemurire își imaginează că cineva ne va ajuta cumva să scăpăm de suferință, indiferent cât de mult vom avea de așteptat, că această vale a plângerii poate fi depășită și că, în cele din urmă, în ciuda suferinței noastre actuale, ne vom reuni cu persoanele iubite care ne-au părăsit. Nemurirea oferă consolare terapeutică. În trecut, când bolile erau foarte răspândite și speranța de viață foarte scăzută pentru marea majoritate a oamenilor, această idee ar fi avut ceva sens. Viața era adesea „urâtă, brutală și scurtă“, iar 70 de ani nu era norma, ci excepția. Astfel, mitul nemuririi a funcționat ca un tranchilizant. Astăzi, domină alte atitudini. Înarmați cu medicina și tehnologia modernă, putem combate moartea în alte moduri. Încercăm să prelungim viața și s-o facem să fie cât mai plăcută, adică până când se instalează procesul morții, moment în care mulți sunt dispuși (mai ales dacă durerea este mare) să accepte inevitabilul cu o resemnare stoică.

Astfel, curajul existențial este o importantă virtute umanistă. Atât de esențial este curajul pentru viață, încât Kierkegaard și Tillich au recunoscut că, în absența sa, viața devine dificilă și insuportabilă. Pentru umanist, nu este suficient să ne adunăm curajul de a fi (adică de a supraviețui în fața adversității), ci trebuie să ne cultivăm curajul de a deveni. Cu alte cuvinte, trebuie să căutăm să ne refacem viața în mod constant în ciuda tuturor forțelor din natură și din societate care caută să ne copleșească.

Umanistului îi pare că cel care crede în nemurire a abandonat întreaga responsabilitate morală, deoarece nu dorește să-și ia destinul în propriile mâini. Desigur, ființele umane au propriile limite: trebuie să facem distincție între lucrurile care stau în puterea noastră și cele care o depășesc, așa cum au recunoscut stoicii. Astfel, în condițiile date, ne putem bucura la maximum de viață, o putem recrea și redefini, ajungând să extindem parametrii puterii umane.

Aici, libertatea de alegere și de acțiune este esențială. Umanistul nu se mulțumește doar să descopere și să accepte universul așa cum este, într-un act de evlavie; el caută să-l *schimbe*. Totodată, misiunea vieții nu constă numai în faptul de a descoperi ce e natura noastră (dacă e dată de Dumnezeu sau nu), ci în *depășirea* ei. Astfel, omul inventează cultura. Suntem post-prometeieni: am furat focul și artele civilizației de la zei și ne transformăm neîncetat propria soartă.

O obiecție-cheie pe care umanistul o aduce împotriva celor care se agață de doctrina nemuririi este aceea că subminează etica. Nu putem fi pe deplin responsabili pentru noi înșine și pentru alții, nu putem fi creativi, independenți, inventivi și liberi dacă suntem de părere că moralitatea își are sursa în afara omului. Conștiința morală reflexivă, deliberativă, exploratoare este prea vitală pentru a fi lăsată în seama transcendenței. Suntem responsabili pentru ceea ce suntem și, din compasiunea pentru alte ființe umane și dorința de a vedea că se face

dreptate, putem realiza o viață bună aici și acum dacă ne străduim suficient de mult în acest sens. Nu speranța mântuirii sau frica de chinurile iadului sunt cele care ne determină să căutăm o lume mai bună pentru noi înșine și pentru semenii noștri, ci preocuparea morală autentică nemotivată de recompensă sau pedeapsă. Moralitatea este autonomă.

Din perspectivă umanistă, credinciosul a comis o greșeală cumplită: și-a irosit o mare parte din viață. Viața este scurtă, dar e plină de posibilități şi poate fi trăită din plin cu bucurie și exuberanță. Cei care sunt morbizi, temători, ezitanți și nu doresc să-și ia în mâini destinul sunt adesea incapabili să trăiască pe deplin bucuriile pe care le oferă viața.

Mult prea adesea, cei care cred în nemurire au tot felul de presimțiri rele: sunt împovărați de o vinovăție excesivă și de sentimentul păcatului. De mult prea multe ori, plăcerile corpului, sexul și dragostea sunt înăbușite și diferite bucurii creatoare sunt respinse. Mulți oameni care au procedat astfel au renunțat la această viață pentru o viață viitoare; dar, dacă biletul la ordin nu este respectat (după cum cred că se va întâmpla), atunci au pierdut câteva valori importante în viață. Privind retrospectiv, viața lor a părut de multe ori stearpă; au ratat multe șanse, nu au reușit să facă ce doreau cu adevărat; nu au putut profita de oportunități din cauza temerilor profunde.

Mulți teiști cred că fără nemurire viața nu ar avea sens. Ce derutant și contradictoriu să susții așa ceva. Este o mărturisire a propriilor limite ca persoane. Căci, în opinia umanistului, tocmai doctrina nemuririi este cea care sărăcește sensul. Dacă crezi în nemurire, atunci lucrurile de aici nu mai au o valoare prea mare: totul este o pregătire, viața nu e decât un mijloc de a ajunge la eternitatea transcendentă. Adesea, această viață nu este cultivată pe deplin deoarece numai ce se află dincolo de ea contează. Dar viața nu are decât sensul pe care i-l dăm noi și ne prezintă doar oportunități pe care putem alege sau nu să le capitalizăm.

Oare credința în nemurire satisface o nevoie psihologică fundamentală? Interesant este că mulți oameni care nu cred în nemurire se tem mai puțin de moarte și sunt capabili s-o accepte și să îi facă față cu o liniște sufletească mai mare decât cei cu o astfel de credință. Cei care nu cred în viața de apoi pot să dezvolte încredere în propriile capacități, o conștiință morală independentă, un angajament față de dreptatea socială sau bunăstarea speciilor de pe această planetă. Astfel de oameni nu trebuie să fie lipsiți de idealuri „transcendente“, idealuri mai mari decât ei înșiși. Pot să creadă în posibilitatea realizării unei lumi mai bune și să fie profund îngrijorați pentru viitorul omenirii; și au un simț al obligației față de idealuri care sunt la fel de puternice precum oricare dintre cele pe care le posedă cel ce crede în nemurire.

Umaniștii pot să creadă în „nemurire“ într-un sens metaforic: sunt dedicați faptelor bune care vor rămâne în urma lor. Dar se străduiesc să le realizeze nu pentru că vor fi recompensați sau pedepsiți, ci pentru că țelurile din această viață sunt meritorii. Sunt motivați acum să facă ceea ce cred că va contribui la un viitor mai bun pentru copiii copiilor copiilor lor, chiar dacă s-ar putea să nu trăiască pentru a vedea acest lucru. Nu au nevoie de nimic transcendent pentru a le susține sau sprijini devotamentul moral. Astfel, umanismul secular complet nu are nevoie de o doctrină a nemuririi pentru a conferi un sens vieții sau pentru a fundamenta moralitatea.

Cu toate astea, este evident că postularea și căutarea transcendenței exprimă o năzuință umană adânc înrădăcinată către nemurire și permanență. Acest impuls este atât de puternic, încât a inspirat marile religii și mișcări paranormale ale trecutului și ale prezentului și a determinat oameni altminteri raționali să creadă în mituri false și să le repete constant ca articole de credință.

XV
RELIGIILE EREI SPAŢIALE: ASTROLOGIA ŞI UFOLOGIA

Ispita transcendenței se exprimă diferit față de formele religioase tradiționale. Am văzut manifestările sale în mișcarea spiritualistă și în credința că există fenomene paranormale. Foarte interesant este că o formă similară a acestui impuls se poate observa în apariția a ceea ce eu numesc religii ale erei spațiale. Există două premise care stau la baza acestor cvasireligii: în primul rând, convingerea că universul manifestă o ordine sau un plan general ce influențează sau determină soarta fiecărui individ și, în al doilea rând, convingerea că în spațiu există inteligențe puternice și semidivine care știu de existența noastră și care ne observă și poate chiar ne influențează. Aceste concepții sunt reprezentate de două sisteme de credințe în paranormal.

Primul este astrologia, un vechi sistem de credințe care datează de aproape 4.000 de ani (avându-și originea în Babilon și Egipt) și care încă mai exercită o atracție puternică asupra imaginației publicului actual. Prima formulare și codificare a astrologiei în lumea occidentală apare în cartea *Tetrabiblos* de Claudiu Ptolemeu (în jurul anului 140 e.n.). În India și în China au

fost dezvoltate sisteme astrologice diferite. Este surprinzător că astrologia persistă în lumea postmodernă, deoarece științele naturii și astronomia au contrazis în mare măsură premisa ei fundamentală. Al doilea sistem este ufologia: convingerea că pământul e vizitat de ființe extraterestre ce posedă puteri semidivine benefice sau demonice. Privită ca o proiecție a nevoilor și dorințelor umane, ufologia este un echivalent modern al zeilor olimpieni din mitologia greacă. Din moment ce reprezintă un sistem de credințe dezvoltat recent, îi putem observa geneza și elaborarea.

Luate împreună, astrologia și ufologia pot avea un număr mai mare de adepți decât multe dintre sectele sau credințele religioase tradiționale, deși nivelul de credință și de angajament este, fără îndoială, mult mai puțin intens, iar bisericile instituționalizate nu s-au dezvoltat încă pentru a formula sisteme de credințe și a pune în aplicare dogme. Ambele sisteme sunt produse secundare ale erei spațiale, implicând aspectele speculative, fictive sau mitologice ale unei tehnologii ce ar permite ființelor umane să părăsească planeta și să se îmbarce într-o călătorie în spațiu. Putem spune că 1967 a marcat începutul Erei Spațiale, întrucât acesta a fost anul în care omul a reușit să se elibereze de câmpul gravitațional al Pământului. Poate că 1967 ar trebui să fie cunoscut în viitor sub numele de anul întâi, iar 1968, unu după

spațiu (1 d.s.). Tot ce precedă 1967 ar trebui numerotat retrospectiv sub forma „înainte de spațiu“ (î.s.).

Astrologia

Ipoteze istorice

Ființele umane au privit mereu cu uimire bolta cerească. Au venerat soarele ca sursă a luminii și a vieții, și luna ca divinitate a nopții. Spectacolul extraordinar al stelelor și galaxiilor ne-a stimulat dintotdeauna imaginația, în special atunci când ne petreceam nopțile afară, sub cerul înstelat, întrebându-ne ce ar putea cerurile să spună despre soarta noastră. Primele religii venerau corpurile cerești și exprimau convingerea că aceste corpuri extraterestre au o legătură cu noi (cu nevoile și aspirațiile noastre, cu dorințele și suferințele noastre) și că ne oferă semne și prevestiri. S-a considerat că este prudent să cerem îndurare acestor uriașe forțe din univers. Mitul creației din Vechiul Testament demonstrează în mod clar uimirea pe care o simțim în fața cosmosului. La început, Dumnezeu a creat cerul și pământul. Ca parte a acestui plan al creației, el le-a dat viață lui Adam și Evei în Grădina Edenului. Chiar și Isus s-a născut sub un semn (steaua din Betleem) și a fost vizitat de trei înțelepți (astrologi) din Răsărit, atribuindu-se astfel o semnificație cosmologică momentului și locului nașterii sale.

Tendința antropocentrică este aceea de a învesti stelele și planetele, soarele și luna cu calități divine, ca semne ale unei ordini divine. Cele două evenimente de maximă importanță din viața unei persoane sunt nașterea și moartea. Creștinismul este preocupat de ceea ce se întâmplă cu o persoană după ce moare. Astrologia este însă un sistem de credințe extrem de personalizat și de inteligent conceput ce pune accentul pe momentul nașterii și încearcă să-i dea un fel de semnificație transcendentă. Nașterea are chiar conotații magice, deoarece, în acel moment, se pare că suntem afectați de pozițiile corpurilor cerești, care ne marchează personalitatea, caracteristicile fizice și viitorul.

Vechii astrologi pretindeau că citesc în stele voința zeilor. Se considera că viața și fericirea umană sunt dependente de ceea ce se întâmplă în ceruri. Fertilitatea pământului depindea de strălucirea soarelui, de anotimpuri și de ploaia care cade din cer. Furtunile și inundațiile violente, care își aveau originea tot în ceruri, locuința zeilor, puteau produce pagube importante. Soarele și Luna erau venerate mai ales pentru că păreau să manifeste mișcări ordonate și regulate. Lumina corpurilor cerești sugera că sunt alcătuite dintr-o substanță diferită de ceea ce se găsește pe Pământ. La fel și în cazul celor cinci planete cunoscute, fiecare dintre ele fiind echivalată cu un zeu. Babilonienii identificau planeta Jupiter cu zeul Marduk, Venus, cu zeița Ishtar, Marte, cu Nergal, Saturn, cu Ninib și Mercur, cu Nebo.

Marte părea roșu, reprezentând astfel zeul războiului, curajului și energiei. Venus era albă și denota calități feminine; era zeița dragostei și a frumuseții. Au fost alocate interpretări astrologice pentru ceea ce păreau a fi stele fixe. Diferite grupări de stele de pe firmament au fost numite constelații. Doisprezece dintre ele corespund în zodiac fiecărei luni și toate, cu excepția uneia, sunt identificate cu animale sau oameni. Constelația Peștilor arată ca un pește și astfel a devenit un „semn de apă“ printr-un proces de corespondență magică. Taurul întruchipează acest animal pe cer și orice om născut sub semnul acestei constelații se comportă ca un taur, fiind încăpățânat și puternic. Astfel, astrologia a dezvoltat un sistem complicat de semne și simboluri, precum și o literatură; cerului i s-au atribuit calități umane. Astrologul avea rol de profet-preot-magician. Prin calculele, hărțile și previziunile sale, putea să întocmească horoscoape și să prezică destinele indivizilor și națiunilor.

În astrologie, se pleacă de la ipoteza existenței unei relații între momentul și locul exact al nașterii și poziția corpurilor cerești. Vechiul sistem cosmologic și astrologic pe care această ipoteză se baza considera că Pământul este centrul universului, iar celelalte planete, soarele și luna se roteau în jurul său. Ptolemeu, care a fost și un mare astronom, a inventat un sistem de epicicluri în care corpurile cerești descriau un fel de traiectorii circulare. Era o construcție

ingenioasă, deoarece le permitea vechilor astronomi să anticipeze poziția planetelor, a Soarelui și a Lunii și să facă predicții destul de precise. Astronomia și astrologia erau strâns unite până în secolul al XVI-lea. Una se ocupa de scena cosmică, iar cealaltă de efectul său asupra vieții umane. De-a lungul secolelor, astrologii au adunat observații amănunţite cu privire la momentul și locul nașterii oamenilor și la caracteristicile acestora și au încercat să le coreleze cu pozițiile corpurilor cerești așa cum se vedeau de pe Pământ. O persoană înțeleaptă își afla horoscopul și acționa în conformitate cu el, urmând recomandările astrologilor. Istoria ne spune că monarhii angajau astrologi care, printre alte lucruri, le ofereau îndrumări cu privire la momentul în care să atace dușmanul sau să se căsătorească.

Unii oameni consideră astrologia o știință, alții un studiu umanist sau o artă. Criticii săi sceptici sunt de părere că este o pseudoștiință clasică. Se fac încercări pentru a realiza predicții empirice, iar acestea s-ar baza pe observații detaliate. Codificarea lui Ptolemeu ar fi fost fundamentată pe înregistrări scrise și pe observații despre ce s-a petrecut în trecut și pe presupusa corelație între Soare, Lună, planete și stele cu persoanele și evenimentele de pe Pământ. La început, aceste corelații erau considerate de importanță publică și de interes general. Odată cu trecerea timpului, au început să fie aplicate la nivelul vieții și destinului conducătorilor și statelor pe care le

guvernau. În cele din urmă, au fost extinse la fiecare individ, care a ajuns să aibă propriul horoscop. Principiile și regulile de predicție au devenit parte a unei tradiții astrologice care nu diferă în esență de ceea ce formulase Ptolemeu. Astăzi, această tradiție este expusă într-un număr mare de cărți de astrologie, care sunt publicate constant. Cele mai multe principii repetă pur și simplu ceea ce a fost transmis, deși există diferențe mari de interpretare. Fundamentele observațiilor nu sunt cunoscute. Oare sunt înrădăcinate în vechi mărturii ce au fost testate pentru acuratețea lor? Sau este vorba doar despre date nefundamentate în realitate? Dacă investigăm originile unui sistem de credințe (așa cum am analizat marile religii), descoperim de obicei că se sprijină pe o bază instabilă. Astrologia pare să fi avut atât o semnificație religioasă, cât și una magică. Examinarea genezei unei credințe ne ajută să înțelegem motivul pentru care a apărut și ce însemnătate are. Cu toate astea, nu trebuie să comitem eroarea judecării astrologiei doar prin raportare la proveniența sa, deoarece aceasta poate fi adevărată astăzi în ciuda originilor sale obscure. Este așadar de dorit să oferim o scurtă prezentare a principalelor sale idei.

Există diferite tipuri de sisteme astrologice. Ne vom concentra asupra astrologiei natale, care presupune elaborarea unei astrograme ce arată pozițiile pe cer ale planetelor în momentul nașterii unei persoane. Realizarea unui horoscop

implică utilizarea coordonatelor cereşti. În primul rând, Soarele, Luna şi planetele sunt localizate pe cer în sfera cerească. În al doilea rând, sfera cerească (globul aparent al cerului), care conţine planetele şi stelele fixe, prezintă o legătură cu Pământul la momentul şi locul naşterii unei persoane. Poziţiile exacte ale planetelor sunt determinate cu ajutorul astronomilor, prin stabilirea locului lor în zodiac. Zodiacul se referă la centura de pe ecliptică, traseul aparent al Soarelui printre planete. Horoscopul descrie calea pe care Soarele pare să o urmeze de-a lungul anului, care reprezintă un cerc de 360º. Astrologii împart acest traseu în 12 sectoare a câte 30º fiecare (oarecum arbitrar, aş putea adăuga). Acestea sunt numite semne zodiacale sau „semne solare“, din moment ce indică unde se află Soarele în acea perioadă şi, prin urmare, în momentul naşterii unei persoane. Astfel, de exemplu, dacă te-ai născut la începutul lunii decembrie, Soarele ar fi fost în cel de-al 12-lea semn, Săgetătorul.

Zodiacul este în general determinat de echinocţiul de primăvară, care se referă la poziţia Soarelui la începutul primăverii (aproximativ 20 martie). Astronomii îl consideră punctul din spaţiu în care orbita Pământului în jurul Soarelui, numită ecliptică, se intersectează cu planul ecuatorului terestru. Se petrece când Soarele se deplasează din sudul ecuatorului spre nordul acestuia şi descrie o mişcare aparentă de-a lungul eclipticii. Este vorba despre o mişcare aparentă

deoarece, cu toate că vechea astrologie așeza pământul în centrul sistemului, Soarele deplasându-se în jurul său, după cum știm de la Copernic încoace, situația este exact pe dos. Chiar dacă revoluția copernicană ne-a transformat complet cunoașterea referitoare la sistemul solar, nu a reușit să distrugă astrologia, care se baza pe un sistem astronomic care trebuia să fie abandonat. Astrologii au continuat să-și vândă serviciile și să-și adapteze vechiul sistem cât de bine au putut.

O particularitate a astrologiei, spre deosebire de astronomie, este aceea că fiecare semn al zodiacului reprezintă anumite caracteristici pozitive și negative unice ale personalității și comportamentului uman. Fiecare individ are toate cele 12 semne ca parte a horoscopului său. Viața și personalitatea lui sunt determinate de poziția planetelor în semnele zodiacale și de intercalarea caselor. În cazul celor născuți pe cuspidă, adică linia dintre două semne zodiacale, există poziții conflictuale.

Totodată, astrologii au împărțit horoscopul în case, fiecare casă fiind legată de un semn zodiacal. Casele se bazează pe rotația zilnică a Pământului în jurul axei sale. La fel ca semnele solare, casele se disting prin linii sau cuspidele dintre ele. Prima cuspidă a casei se numește ascendent. Acesta se calculează în funcție de punctul din spațiu în care orizontul estic intersectează ecliptica și de momentul și locul nașterii. Obiectele din prima casă sunt cele care

vor răsări în următoarele două ore. La fel și în cazul celorlalte case. Semnul zodiacal de pe cuspidă este numit semn ascendent. Este cea mai importantă cuspidă a casei, deoarece arată atitudinea de bază a unui individ față de viață, cum reacționează, personalitatea fundamentală și aspectul fizic. Analiza astrologică mai ține cont de nadir (casa a patra), descendent (casa a șaptea) și mijlocul cerului (casa a zecea). Diverse case guvernează diverse interese și activități umane, inclusiv afacerile, căsnicia, profesia și sănătatea. Horoscopul unei persoane mai cuprinde diverse alte aspecte planetare, adică pozițiile relative ale Soarelui, Lunii și planetelor; acesta stabilește dacă corpurile cerești sunt în conjuncție sau în opoziție unul față de altul în diferitele case și dacă sunt separate cu 60º, 90º, 120º sau 180º. Toate aceste lucruri sunt importante pentru realizarea unui horoscop.

Având în vedere aceste poziții dintr-un horoscop detaliat, sarcina astrologului este să interpreteze semnificația lor pentru subiect (sau „nativ“). Există reguli mai mult sau mai puțin standard pentru interpretarea horoscopului unei persoane, dar pot deveni extrem de complicate. Felul în care sunt aplicate regulile ține adesea de judecata subiectivă a astrologului și poate varia de la caz la caz. Prin urmare, astrologia a fost numită mai degrabă o artă decât o știință. De exemplu, dacă o persoană s-a născut sub semnul Berbecului (între 21 martie și 19 aprilie), atunci ar trebui să fie dominantă, inventivă și

nerăbdătoare. Dacă, de exemplu, Luna ar fi ascendentă în momentul nașterii, acea persoană va tinde să fie irascibilă și să tergiverseze lucrurile. Dacă Marte s-ar afla în semnul Fecioarei, va tinde să fie impulsivă. În ceea ce privește aspectele, Mercur aflat în conjuncție cu Jupiter ar fi un semn bun, dacă nu cumva Venus ar prezenta în același timp un aspect egal față de Saturn (90º față de ea), ceea ce ar fi un semn rău. Prin urmare, este dificil să interpretăm sensul exact al astrogramelor, care poate să depindă de modul în care interacționează astrologul și nativul, în special dacă este vorba despre o întâlnire personală.

Hărțile astrologice au fost dezvoltate nu numai pentru persoane, ci și pentru națiuni, organizații și chiar animale domestice. Chiar și data semnării Declarației de Independență, 4 iulie 1776 (ora exactă este încă discutată), a fost folosită de astrologi pentru a alcătui astrograme care prezic viitorul politic al Statelor Unite, așa cum se făcea pentru vechile principate.

Critici ştiinţifice

Astrologia este un sistem greoi, dar fascinant și continuă să captiveze imaginația umană. Odată cu apariția astronomiei moderne, care a înlocuit schema ptolemeică, astrologia a primit un șoc dur, iar în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea pare să fi fost complet discreditată, cel puțin în rândul claselor educate. Cu toate astea, nu a dispărut

niciodată în întregime și a fost reînviată în secolul XX chiar și în cele mai avansate, mai bogate și mai înalt educate societăți din lumea occidentală. Astăzi, horoscoapele apar în ziare și reviste de mare circulație, iar numărul astrologilor profesioniști este mai mare decât cel al astronomilor profesioniști. De ce se întâmplă acest lucru? Fiindcă astrologia este adevărată? Sunt valide afirmațiile sale empirice? Funcționează? (Depinde de definiția pe care o dăm *funcționării*.)

Totuşi a existat o critică științifică devastatoare a principiilor de bază ale astrologiei. Voi expune unele dintre criticile cele mai importante.

1. Pământul nu este centrul sistemului solar, așa cum susțineau primii astronomi. Numai Luna se învârte în jurul pământului. Toate planetele se deplasează în jurul Soarelui. Astfel, horoscopul este înrădăcinat într-o eroare astronomică fundamentală. Astrologia clasică, ce susținea că descrie influențele planetare, nu cunoștea decât cinci planete, cele vizibile cu ochiul liber, și nu știa nimic despre existența lui Pluto, Uranus și Neptun, care au fost descoperite mai târziu. Astrologii au încercat de atunci să le introducă în calculele lor, ceea ce înseamnă că toate hărțile clasice sunt greșite. În plus, există mii de asteroizi în sistemul nostru solar care, în mare parte, nu sunt luați în considerare de astrologi. Având în vedere că fac parte din scena cerească,

capacitatea acestor corpuri de a „influența“ evenimentele de pe Pământ ar trebui să fie la rândul său calculată.

2. Astrologia antică considera în mod eronat că stelele aveau o poziție fixă în sfera cerească și au marcat semnele solare prin intermediul diferitelor constelații. În cei peste 1.800 de ani de când Ptolemeu a sistematizat astrologia, s-a înregistrat o schimbare în ceea ce privește echinocțiile din cauza rotației Pământului, astfel încât poziția „stelelor fixe“ în raport cu Terra s-a schimbat cu aproximativ 30º. În secolul al II-lea, Hiparh descoperise deja că există o schimbare treptată a direcției în care este îndreptată axa Pământului. A existat o precesie a echinocțiilor, ceea ce conduce la deplasarea echinocțiului de primăvară spre vest față de ecliptică. Acest lucru a însemnat că semnele zodiacale, care au avut inițial aceleași nume precum constelațiile cu care au coincis, și-au schimbat de atunci pozițiile. Semnele nu se mai aliniază cu constelațiile cu același nume. De exemplu, semnul Fecioarei este acum în constelația Leului. Astrologii din Antichitate cunoșteau acest fenomen și bazau astrologia pe semnele aflate în mișcare, nu pe constelații. Aceasta se numește astrologie tropicală; o altă școală de astrologie, numită astrologie sideral, se întemeiază mai degrabă pe pozițiile planetelor din constelații decât pe semne. O perioadă, semnele vor continua să se deplaseze mai departe de constelații. Există astfel sisteme alternative de astrologie bazate pe acest fapt.

3. Ce influențe au corpurile cerești asupra Pământului la momentul nașterii? Care sunt forțele care acționează (gravitaționale, electromagnetice, nucleare) sau există o forță necunoscută? Atât influențele electromagnetice, cât și cele gravitaționale venite din partea planetelor au fost măsurate și s-a constatat că sunt slabe. Desigur, Soarele și Luna au o influență puternică asupra Pământului, dar cea manifestată de planete la nașterea unui copil pare relativ mică. Prin urmare, s-a pus întrebarea ce fel de forțe acționează în sala de nașteri. S-a estimat că obstetricianul sau asistenta medicală care se ocupă de mamă și de copil exercită o influență mult mai mare decât planetele aflate la mare depărtare. Mai mult, dacă se manifestă forțe fizice, de ce nu și în perioada prenatală? Oare carnea și scheletul mamei ar oferi un scut mai bun împotriva influențelor astrale decât o clădire modernă? Acest lucru este discutabil.

Oamenii de știință au fost astfel nedumeriți de faptul că nu au putut să determine mecanismul astral care acționează asupra copilului în momentul nașterii. Desigur că asta nu neagă influențele vitale ale Soarelui și ale Lunii asupra lucrurilor de pe Terra: mareele, pentru a da un exemplu, sau nevoia plantelor de lumina solară. Nu aceste lucruri sunt puse în discuție, ci ipoteza potrivit căreia pozițiile Soarelui, Lunii și planetelor în momentul nașterii exercită o influență crucială asupra individului.

4. Definiția „momentului nașterii“ este de asemenea controversată. Are loc atunci când copilul începe să iasă din pântece, ceea ce poate dura o vreme în timpul travaliului? Atunci când respiră pentru prima dată (ceea ce susțin astrologii), sau atunci când este tăiat cordonul ombilical? Oare travaliul trebuie luat în considerare? În ultimele decenii, obstetricienii au efectuat numeroase operații cezariene. În plus, medicii fie au indus, fie au întârziat momentul nașterii prin folosirea medicamentelor. Așadar, este esențială nașterea naturală? Oare horoscoapele astrologice funcționează numai pentru cei care au fost aduși pe lume pe cale naturală? O altă problemă este că mulți oameni nu au înregistrat momentul exact al nașterii. Poate că este doar aproximat, astfel încât e adesea imposibil de stabilit clipa nașterii.

5. Dar chiar dacă știm momentul exact al nașterii, rămâne problema lucrurilor care sunt influențate. Ce rol joacă factorii genetici sau biologici? Astrologii susțin că, pe lângă trăsăturile de personalitate, astrele influențează și constituția fizică (structura scheletului, culoarea părului și a ochilor, precum și predispoziția la anumite boli mai târziu în viață). Dar biologia ne spune că trăsăturile fizice depind de cromozomii și genele transmise în momentul concepției (nu în momentul nașterii) și că trăsăturile de personalitate și cele mai multe boli fizice depind de influențele mediului, efecte ce se manifestă în general mult după naștere. Poate că în momentul

concepției, când sperma penetrează ovulul și sunt transmise două seturi de cromozomi, poziția corpurilor cerești ar putea să exercite o anumită influență. Cel puțin ar exista un mecanism. Dar, în primul rând, acest lucru nu a fost confirmat de nici o dovadă experimentală și, în al doilea rând, toate sistemele astrologice bazate pe momentul nașterii ar fi în continuare greșite și ar trebui să se renunțe la ele. Dacă clipa nașterii este decisivă, atunci doi oameni născuți în același timp și în același loc ar trebui să fie „gemeni astrali“, chiar dacă au părinți diferiți și sunt expuși unui mediu înconjurător diferit. Cei doi ar trebui să arate la fel și să aibă o viață asemănătoare. Sfântul Augustin a început să se opună astrologiei atunci când a observat că un sclav și stăpânul său aristocrat erau gemeni astrali, dar aveau o viață complet diferită.

6. De asemenea, mai putem întreba: ce reprezintă, de fapt, „influența“ corpurilor cerești? Oare astrologia presupune o teorie a determinismului, a predeterminismului sau a sorții? Din cauza ambiguității acestei teorii, se pot formula diferite concepții metafizice. De fapt, astrologiei îi lipsește un cadru conceptual coerent, iar astrologii nu i-au formulat un fundament clar. Există diferite forme de determinism. Oare astrologia postulează predeterminismul sau soarta, unde tot ce se va petrece este deja fixat? Această perspectivă nu pare să se potrivească, din moment ce astrologii oferă în mod constant sfaturi și recomandări. Se pare că ar exista

momente cosmice propice pentru anumite acțiuni. Astfel, adesea auzim spunându-se că stelele doar „impulsionează“, și nu „obligă“, ceea ce sugerează o formă de determinism slab. Nu aș avea obiecții față de acest tip de teorie deterministă, însă nu e cert ce vor să spună astrologii de fapt, din moment ce, în astrologie, corpurile planetare se presupune că ar trebui să contureze destinul viitor al indivizilor, chiar dacă ființele umane pot acționa liber în limitele acestor parametri. Există o relație cauzală directă între corpurile cerești și toți cei care s-au născut? Acest lucru e greu de stabilit, dacă nu cumva există o „cauză mistică neobservabilă“ care emană din corpurile planetare. Unii spun că aceste corpuri declanșează mecanisme numai la nou-născut (deși nu s-a demonstrat așa ceva). Alții vorbesc despre o sincronizare cosmică, pozițiile planetare jucând doar un rol simbolic în corelarea relațiilor. Dificultatea constă în faptul că astrologia este atât de vagă și ambiguă, încât nu se pretează la o interpretare sau o confirmare precisă.

Astrologia semnelor solare

Putem evalua astrologia și dintr-o altă perspectivă: prin examinarea exactității descrierilor și prognozelor empirice concrete făcute de astrologi. Vom face acest lucru, în primul rând, prin evaluarea preciziei descrierilor semnelor solare și, în al doilea rând, prin analiza horoscoapelor. Majoritatea oamenilor sunt

familiarizați cu astrologia semnelor solare, căci aceasta este forma care apare cel mai des în ziare. Nici o idee nu este mai influentă în astrologie decât noțiunea că trăsăturile unei persoane sunt determinate de poziția Soarelui în astrograma sa. Linda Goodman rezumă efectul semnelor solare astfel:

> Soarele este cel mai puternic dintre toate corpurile stelare. Influențează personalitatea într-o măsură atât de mare, încât se poate oferi o imagine uimitor de precisă despre persoana care s-a născut când acesta își exercita puterea prin intermediul influențelor cunoscute și predictibile ale unui anumit semn astrologic.[1]

Ceea ce urmează este o listă a acestor semne și o scurtă descriere a semnificațiilor lor:

SEMNELE ZODIACULUI ŞI CARACTERISTICI UMANE

Semn zodiacal	Caracteristici
Berbec	încăpățânat, impulsiv, irascibil
Taur	sârguincios, răbdător, încăpățânat
Gemeni	ezitant, personalitate divizată
Rac	dependent emoțional, își ascunde sentimentele
Leu	mândru, puternic, lider înnăscut
Fecioară	reticent, modest
Balanță	drept, armonios, echilibrat
Scorpion	secretos, dificil, agresiv
Săgetător	activ, își urmărește ținta
Capricorn	tenace
Vărsător	binefăcător, în slujba umanității
Pești	atras de mare și de alcool

Astrologia semnelor solare a fost testată științific cu atenție. Rezultatele sunt invariabil negative. R.B. Culver și P.A. Ianna, în *The Gemini Syndrome: A Scientific Evaluation of Astrology*, au examinat afirmațiile acestui tip de astrologie în detaliu.[2] De exemplu, potrivit unui astrolog, oamenii născuți sub semnul Berbecului ar trebui să aibă următoarele caracteristici fizice: „Un gât lung și fibros ca al unei oi; o asemănare cu simbolul în forma sprâncenelor și a nasului; sprâncene bine marcate; ten rumen; păr roșcat; mers activ“[3]. Concentrându-se pe părul roșcat, Culver și Ianna subliniază că acest lucru ar exclude negrii și orientalii, precum și pe cei mai mulți dintre hispanici, care au părul negru sau castaniu închis. Ei au realizat un sondaj cu peste

300 de persoane roșcate pentru a afla semnul sub care s-au născut și au descoperit (1) că numai 27 dintre ele s-au născut sub semnul Berbecului și (2) că nici un semn zodiacal nu manifestă o preponderență a părului roșcat.[4] Parul roșcat natural, care este o trăsătură genetică, nu este determinat în momentul nașterii.

The Astrologers Handbook descrie multe caracteristici fizice. Scorpionii sunt prezentați după cum urmează: „Ca înfățișare, sunt în general robuști și prezintă o constituție puternică. Au adesea ochi foarte pătrunzători și o personalitate cu un magnetism puternic“[5]. Culver și Ianna oferă o evaluare a altor caracteristici fizice, cum ar fi dimensiunea gâtului, tenul, statura, greutatea, înălțimea. Şi de data aceasta au descoperit că nu există nici o corelație cu vreunul dintre semne, astfel încât o caracteristică sau un tip să domine în raport cu celelalte.[6]

Un element important și deseori periculos în astrologie îl reprezintă diagnosticul bolilor și afecțiunilor medicale. Cu toate astea, Culver și Ianna constată că nu există nici o corelație între semnele solare și boli, cum ar fi diabetul, bolile de inimă, reumatismul sau chiar acneea. Ei au observat că acestea sunt distribuite în mod egal la nivelul semnelor zodiacale.[7]

Mult mai puțin se vorbește astăzi despre aspectele fizice ale astrologiei din cauza șarlataniei evidente asociate cu ea, și totuși aceasta este o parte esențială a tradiției sale. Cel

mai mare accent se pune acum pe trăsăturile de personalitate, pe ocupații și pe compatibilitatea dintre oameni. În ceea ce privește trăsăturile de personalitate, găsim următoarea relatare cu privire la cei născuți sub semnul Capricornului:

> Deoarece Saturn guvernează Capricornul, nativii tind să fie melancolici și, uneori, singuratici. […] Au o personalitate sensibilă și doresc foarte mult să fie apreciați. […] Sunt ordonați și metodici în muncă, iar acasă tind să controleze tot. […] Capricornii sunt directori excelenți și rămân în funcții de subordonare numai pentru scurte perioade de timp.[8]

Cei născuți sub semnul Balanței „sunt intelectuali și caută în mod activ cunoașterea, noile idei și stimularea mentală […] ei joacă frecvent rolul de pacificatori. […] Balanța este dominată de planeta Venus, care îi dă farmec și eleganță […], împreună cu dorința de popularitate“[9].

Problema cu aceste descrieri este că sunt atât de generale, încât pot fi aplicate aproape oricui, mai ales că tind să se concentreze asupra calităților. Despre Săgetători citim următoarele: sunt „gânditori serioși, preocupați de bunăstarea întregii societăți, precum și de viața lor […], sunt cinstiți, corecți și generoși […], sunt plini de energie și prietenoși din fire“[10].

Trăsăturile abstracte sunt dificil de măsurat deoarece tind să fie evazive. În orice caz, testele nu au arătat nici o corelație între trăsăturile de

personalitate prezise și semnul sub care se naște o persoană. Culver și Ianna au examinat trăsături variind de la agresivitate și ambiție la înțelegere și înțelepciune și nu au constatat nici o corelație aparentă.[11]

O modalitate de a măsura acuratețea astrologiei este prin corelarea ocupațiilor și carierelor cu semnele solare. Au fost efectuate studii cu privire la campioni sportivi, actori, ofițeri de armată, oameni de știință, politicieni, artiști etc. prin consultarea mai multor surse în care este menționată ocupația. Astfel, John D. McGervey a analizat ziua de naștere a 16.634 de oameni de știință din *American Men of Science* și 6.475 de persoane din *Who's Who in American Politics* și nu au găsit nici un temei pentru afirmația că unele ocupații tind să fie dominante în cazul anumitor zodii.[12] Alte studii statistice riguroase efectuate de E. Van Deusen[13] și Culver și Ianna nu indică nici ele vreo corelație. Deși s-au stabilit unele corelații rare, așa cum este cazul unui studiu publicat în *Manchester Guardian*, acestea pot fi atribuite fluctuațiilor statistice.[14] La fel se întâmplă cu presupusa compatibilitate sau incompatibilitate dintre oamenii care s-au născut sub anumite zodii. De exemplu, în opinia astrologilor, căsătoria unui bărbat din zodia Fecioară cu o femeie din zodia Scorpion „are prea multe inconveniente pentru a fi reușită", în timp ce căsătoria dintre o femeie din zodia Scorpion și un bărbat din zodia Rac este „o potrivire perfectă"[15]. Divorțul ar părea să fie un semn sigur

de incompatibilitate, însă profesorul Bernie Silverman a analizat 2.978 de cupluri căsătorite și 478 de cupluri divorțate din Michigan, comparându-le zodiile și starea civilă cu predicțiile astrologilor, și nu a identificat nici o corelație.[16]

Horoscoape

Atât despre astrologia semnelor solare, care nu pare să fie întemeiată pe fapte și care totuși se bucură de o popularitate extraordinară. Cei mai mulți astrologi profesioniști vor admite însă că astrologia semnelor solare reprezintă doar o parte a diagnosticului lor și că este, prin urmare, incompletă în sine. Ei susțin că, deși Soarele exercită cea mai puternică influență asupra unei persoane, pentru a obține o predicție completă și corectă, trebuie să se țină cont și de pozițiile planetelor. În acest caz, nu se are în vedere doar intervalul lunar, ci și momentul și locul nașterii. Fiecare horoscop este ca o amprentă sau o semnătură personală. Numai un astrolog profesionist și cu experiență poate formula un diagnostic precis. Așadar, se poate pune întrebarea: sunt corecte horoscoapele detaliate? Mi-e teamă că aceleași critici pe care le-am adus astrologiei solare pot fi aduse și horoscoapelor mai detaliate. Din diferite motive subtile, acestea nu sunt concordante cu realitatea.

Cât de riguros analizează horoscoapele personalitatea? O serie de cercetători au distribuit

aleatoriu horoscoape pentru a le testa gradul de potrivire. Astronomul francez Paul Couderc a anunțat într-un ziar francez că se vor oferi horoscoape gratuite oricui dorește asta. Fiecărui respondent i s-a trimis același horoscop fals. Includea propoziții precum: „Ai conflicte interioare […], viața are multe probleme […], uneori îi superi pe oameni“ etc. A cerut să i se trimită comentarii și a primit răspuns de la 200 de persoane. Un număr mare de oameni au susținut că horoscopul se potrivește perfect personalității lor.[17]

Următorul caz se referă la horoscopul unei persoane născute la data de 17 ianuarie 1898, ora 3 dimineața, în Auxerre, Franța. O parte din text sună astfel:

Întrucât este Jupiter în Fecioară, căldura instinctivă a puterii este aliată cu resursele intelectului, lucidității și înțelepciunii. […] Poate să pară o persoană care se supune normelor sociale, este înclinată către bună-cuviință și este înzestrată cu un simț moral reconfortant – cel al unui cetățean demn, cu gândire echilibrată și din clasa de mijloc. […] Subiectul tinde să aparțină laturii venusiene. Viața lui emoțională este în prim-plan: afecțiunea lui față de ceilalți, legăturile sale de familie, locuința sa, cercul său intim […], sentimentele […] care de obicei își găsesc expresia în devotamentul total față de alții, în iubire sau în sacrificii altruiste […], tinde să fie mai plăcut în propriul cămin, să-și iubească locuința, să se bucure de o casă fermecătoare.

Michel Gauquelin a dat un anunț într-un ziar francez, invitând oamenii să-i trimită numele, adresa, ziua și locul nașterii. Au răspuns aproximativ 150 de persoane și fiecăreia i s-a trimis un horoscop complet ce se întindea pe zece pagini și din care a fost preluat citatul de mai sus, un plic autoadresat și un chestionar. Dintre cei care au răspuns la chestionar, 94% au spus că au fost descriși cu exactitate de horoscop și 90% au afirmat că această apreciere a fost împărtășită de prieteni și de rude. Era horoscopul lui Marcel Petoit, un criminal în serie. Petoit se dădea drept agent conspirativ care ajută refugiații să scape de naziști. În schimb, îi atrăgea în casa lui, îi jefuia și le dizolva corpul în var nestins. Condamnat pentru 27 de crime, s-a lăudat în mod cinic cu 63 de victime. Cam la atât se întinde acuratețea horoscoapelor.

Trei studii științifice recente au ajuns la aceeași concluzie cu privire la exactitatea astrologiei. În *Recent Advances in Natal Astrology: A Critical Review* 1900–1976, Geoffrey Dean și Arthur Mather (sub auspiciile Asociației Astrologice) au analizat 76 de ani de literatură din domeniu și au ajuns la următoarea concluzie negativă:

> Astăzi, astrologia se bazează pe concepte de origine necunoscută, dar ridicate la statutul de „tradiție“. Aplicarea lor se bazează pe numeroase sisteme, cele mai multe dintre ele contrazicându-se în privința unor probleme fundamentale și toate

> fiind susținute de dovezi nefundamentate. De fapt, astrologia are o suprastructură orbitoare și solidă din punct de vedere tehnic susținută de credințe nefondate […], nu există nici cea mai mică dovadă a unui fundament empiric.[18]

La fel de negative au fost studiile deja menționate ale lui Culver și Ianna și cel al lui Eysenck și Nias,[19] care afirmă încă de la început: „Ne simțim forțați să conchidem că majoritatea acestor credințe [ale astrologiei] nu rezistă în fața unei examinări riguroase“[20].

Singura excepție posibilă de la această acuzație o constituie cercetarea lui Michel și Françoise Gauquelin pomenită mai sus. Michel Gauquelin a crezut la început în astrologie, a petrecut ani de zile analizând horoscoape și hărți astrologice și a constatat că nu există dovezi care să le susțină. De fapt, cercetarea lui Michel Gauquelin constituie cel mai important ansamblu de date statistice care neagă versiunea populară a astrologiei clasice.

Dar pe parcursul studiilor sale, Gauquelin credea că a identificat o relație între pozițiile corpurilor planetare în clipa nașterii și personalitate și carieră. Acest tip de analiză a numit-o *cosmobiologie* și *astrobiologie*. Susținea că Marte, de exemplu, este corelat cu faptul de fi un campion la sport, Jupiter cu actorii și politicienii, iar Saturn cu oamenii de știință și medicii. Gauquelin a împărțit cerul în 12 sectoare și a constatat, de exemplu, că Marte apare în

primul și al patrulea, ceea ce este mai mult decât ar fi posibil datorită șansei (22% versus 17%). Cercetarea lui Gauquelin se bazează pe un eșantion de campioni sportivi europeni. Nu voi analiza aici în detaliu afirmațiile sale. Atât Mather și Dean, cât și Eysenck și Nias cred că rezultatele lui Gauquelin sunt importante și că ar putea confirma premisa de bază a astrologiei potrivit căreia există o corelație între poziția planetelor și destinul indivizilor.

Un grup din Belgia cunoscut sub numele de Comitetul Para a încercat să reproducă descoperirile lui Gauquelin. Deși Gauquelin a susținut că grupul le-a reprodus, Comitetul Para a fost sceptic, deoarece contrazicea frecvența teoretică a non-campionilor. Acest lucru a fost în cele din urmă rezolvat de testul Zelen, un studiu realizat de profesorul Marvin Zelen de la Universitatea Harvard, care a arătat că dacă datele lui Gauquelin erau asamblate cu precizie, frecvența nașterii non-campionilor în primul și în cel de-al patrulea sector era de 17,1%, așa cum susținuse Gauquelin. Cu toate astea, reproducerea nu a fost exactă, întrucât, deși sectoarele unu și patru aveau o rată mai ridicată decât era de așteptat, alte sectoare aveau o rată mai ridicată sau mai scăzută decât se anticipase.

Trei cercetători, care erau membri ai Comitetului pentru Investigarea Ştiințifică a Afirmațiilor legate de Fenomenele Paranormale (George Abell, profesorul Zelen și cu mine), au încercat să reproducă ipoteza lui Gauquelin în

Statele Unite. În urma folosirii unui eșantion format din 408 campioni sportivi, am ajuns la rezultate negative, de fapt, situate ușor sub nivelul mediei dictate de pura întâmplare. Eșantionul american a fost obținut prin selectarea de campioni sportivi din diverse publicații de tip *Who's Who* din sport. Gauquelin a contestat interpretarea noastră negativă, afirmând că „efectul Marte" se aplică numai „celor mai renumiți" campioni, că trebuie selectați din astfel de volume și că funcționează numai pentru cei cu o reputație internațională. În opinia noastră, este ciudat faptul că efectul Marte (din moment ce pare să favorizeze competitivitatea și agresivitatea) nu se aplică și în cazul campionilor sportivi celebri prezentați în *Who's Who*, ci doar în cazul *celor mai* renumiți, care sunt cunoscuți la nivel internațional, categorie din care face parte un număr restrâns de oameni. În plus, „renumele" cuiva este adesea o chestiune bazată pe interpretare subiectivă. Astfel, până în prezent, teoria lui Gauquelin nu a fost confirmată. Deocamdată, tot ce avem sunt date în mare parte asamblate de sau cu Gauquelin și interpretate de el, folosind propriile criterii, pe care le-a schimbat în studii diferite. În știință, avem nevoie de reproduceri independente și imparțiale ale ipotezelor. Până când se va întâmpla asta, trebuie să fim deschiși, dar sceptici față de rezultatele sale. În orice caz, chiar dacă rezultatele lui Gauquelin vor fi obținute și de alții, acest lucru

nu ar valida întregul sistem al astrologiei tradiționale, care continuă să fie promovat în ciuda faptului că nu a fost fundamentat empiric.

Concluzie: de ce persistă astrologia?

Întrebarea importantă este de ce, în ciuda lipsei de dovezi în sprijinul afirmațiilor sale și a multitudinii de probe ce o contrazic, astrologia încă mai e luată în serios? Aceasta este aceeași întrebare pe care am adresat-o în privința credințelor religioase. Sunt valabile aceleași considerente.

O explicație este aceea că publicul larg nu a fost expus la beneficiile criticii științifice. În general, propaganda în favoarea astrologiei e mult mai mare decât orice critică negativă. Dacă ar avea acces la studii științifice, mulți ar putea fi convinși că nu are afirmații fundamentate. Însă, chiar dacă mulți oameni ar ști de argumentele negative, nu există nici o garanție că ar respinge astrologia.

O a doua explicație este aceea că credulitatea are rădăcini adânci în natura umană și că mulți tind să accepte afirmații ce par să aibă autoritate. Ei sunt adesea înșelați de escroci. În acest caz, maestrul spiritual este astrologul, care spune bazaconii, dar e destul de convingător. Mai există însă un element care își aduce contribuția: autoamăgirea, care e specifică atât clientului, cât și practicianului.

Astrologia, la fel ca religia, este o credință; se bazează pe și e întărită de validarea subiectivă. Cu alte cuvinte, prognozele și evaluările astrologilor fac apel la un fel de intuiție interioară. Interpretările sunt atât de generale, încât pot fi aplicate aproape oricui. Adevărul se află în ochii privitorului, care interpretează diagnosticul în așa fel încât să se potrivească cu situația sa. „Ești sociabil, dar adesea vrei să fii singur“ sau „stârnești simpatie, însă adesea nu ești apreciat de alții“. Când se face un horoscop și astrologul se întâlnește cu clientul față în față, primul poate adesea să adapteze predicția în funcție de profilul psihologic al persoanei vizate. Predicția depinde de bun-simț și de o doză puternică de intuiție. Aici, eficacitatea „citirii la rece“ este evidentă, deoarece indiciile vizuale și verbale pot adapta predicția în funcție de interesele clientului. Acestea pot fi atât conștiente, cât și inconștiente. Astfel, este facilitată o potrivire la nivel personal a unei scheme generale, deoarece un horoscop are deja suficientă validitate încât să poată fi modificat în funcție de fiecare caz. Horoscopul este asemenea unor șosete ce se pot întinde ca să cuprindă mai multe mărimi.

Studiul astrologiei ne oferă o lecție mai adâncă și mai profundă, și anume că ispita transcendenței influențează probabil atitudinea unei persoane față de ceea ce i se spune. În conștientul sau inconștientul său se petrec următoarele lucruri: universul are un plan, iar acesta include și cerul.

Planul cuprinde fiecare individ, inclusiv pe mine însumi. Astfel, destinul și felul meu de a fi sunt legate de stele. Există ceva transcendent, iar ceea ce sunt sau voi deveni este sincronizat cu acel lucru.

Astrologia se adresează astfel dorințelor și aspirațiilor fiecărei persoane și oferă o explicație cosmică chiar și pentru cele mai banale întâmplări din viața indivizilor. Tentația de a crede într-o forță transcendentă tinde să întărească speranțele și dorințele oamenilor și permite validarea subiectivă. Problema centrală nu este dacă astrologia are sau nu vreun temei empiric. De o importanță vitală este dacă funcționează (sau este *făcută* să funcționeze) prin hrănirea nevoii de a găsi un sens în viață. Aceasta este funcția sa psihologică și cheia atracției pe care o exercită de atâtea secole. Astrologia întărește năzuința fiecărei persoane de a avea o legătură misterioasă cu universul și o viață a cărei finalitate este de ordin cosmic. Așa cred că se explică persistența și succesul astrologiei în ciuda dovezilor care arată că nu e fundamentată în realitate.

Ufologia şi viaţa extraterestră

Ufologia este un alt sistem de credințe care poate fi considerat o expresie a ispitei transcendenței. Cel puțin, toate semnele în momentul actual par să ducă într-o astfel de direcție. Dar acest sistem e

destul de fascinant: ideea că Pământul este vizitat de ființe inteligente și misterioase venite din spațiul cosmic. Asemănarea cu ideea revelației e izbitoare. Diferența constă în faptul că această nouă religie a revelației este învești mântată în cele mai recente forme ale științifico-fantasticului. Oare ufologia este pur și simplu un fel de delir colectiv ce a captivat milioane de oameni de pe această planetă? Dacă așa e, nu ar fi primul sistem de credințe ce nu are nici un fundament în lumea reală, dar beneficiază de o susținere puternică. Fără îndoială, ufologia este alimentată în parte de eforturile științifice reale și impresionante de a explora universul în vederea identificării vieții extraterestre.

Ufologia modernă a debutat la 24 iunie 1947, când Kenneth Arnold a povestit că a văzut deasupra Muntelui Rainier (în statul Washington) o formațiune alcătuită din nouă obiecte asemănătoare unor discuri. Arnold a spus că fiecare disc semăna cu o „farfurie sărind pe apă“. Afirmațiilor sale li s-a acordat atenție la nivel mondial și, ulterior, au început să fie raportate zeci de mii de „farfurii zburătoare“ peste tot în lume. Cei care cred în astfel de apariții sunt de ordinul milioanelor. La un moment dat, relatările cu privire la OZN-uri au devenit epidemice, iar interesul publicului a crescut enorm. Aceste mărturii au venit din majoritatea țărilor lumii și din toate păturile societății. Oare ființele extraterestre și navele lor spațiale ne vizitează și observă viața de pe Pământ?

Descrierile referitoare la OZN-uri au variat, dar pare să existe un element comun: obiecte ciudate pe cer, cilindrice sau sub formă de farfurie, strălucitoare sau cu lumini, obiecte care emit sunete asemănătoare unor bipuri, care se deplasează cu viteze incredibile, decolând din unghiuri ciudate, rămânând brusc nemișcate sau dispărând fără urmă. Există multe mărturii despre întâlniri cu creaturi umanoide care au ieșit din aceste farfurii și chiar povești incredibile ale unor oameni care spun că au fost răpiți, examinați, purtați în alte galaxii și apoi readuși pe Pământ.

Ce este autentic și ce este fantezie pură în aceste mărturii? Dacă suntem dedicați metodei empirice, nu cumva ar trebui să luăm în serios declarațiile martorilor oculari? Aceste relatări nu au fost rare sau izolate ca număr, ci au fost numeroase. Există cel puțin două considerații esențiale: (1) oare evenimentele s-au petrecut așa cum au fost relatate? (2) Cum ar trebui să interpretăm ceea ce au afirmat oamenii că au văzut? Pot fi oferite explicații naturale?

Ufologia se împarte în două tabere importante: (1) cei care cred în OZN-uri și sunt convinși că măcar o parte dintre obiectele zburătoare neidentificate sunt de origine extraterestră și că guvernele naționale ascund aceste informații de publicul larg (dar nu e clar în ce scop). (2) Scepticii care au examinat dovezile și au oferit interpretări naturale prozaice ale fenomenelor. Cele mai multe mărturii despre OZN-uri, spun ei, dacă sunt atent investigate, devin OZI, adică

obiecte zburătoare identificate, obiecte de pe cer care sunt greșit percepute sau interpretate. Majoritatea obiectelor considerate OZN-uri pot fi stele strălucitoare, Luna sau planetele care se evidențiază pe cer (Venus, Marte, Jupiter), meteori, baloane meteorologice sau de alt tip, elicoptere, avioane comerciale sau militare, lansări de rachete, rachete și sateliți ce reintră în atmosferă, proiectoare, semnale luminoase, lumini de teren fixe și alte anomalii vizuale (chiar și păsări, fulgere, zmeie sau formațiuni noroase neobișnuite). În unele cazuri, este vorba despre o glumă sau o farsă. Nu toate OZN-urile au fost identificate, în primul rând pentru că nu există dovezi care să confirme afirmațiile inițiale ale martorilor oculari. Astfel, un aer de mister însoțește acele cazuri care încă nu au fost pe deplin explicate spre satisfacția tuturor.

Să examinăm câteva dintre cazurile clasice. Mă voi concentra mai întâi asupra unora dintre cele mai discutate cazuri de răpire extraterestră.

Răpirile

Betty și Barney Hill. J. Allen Hynek, renumit investigator al OZN-urilor și astronom, a numit cazurile de răpire „întâlniri de gradul trei“. Cel mai renumit caz și, de asemenea, cea mai bine documentată răpire este cea a lui Betty și Barney Hill, din Whitfield, New Hampshire. Conform mărturiei lor, în seara zilei de 19 septembrie

1961, mergeau cu automobilul prin nordul statului New Hampshire, în drum spre casă după o vacanță petrecută în Montréal. Undeva între orele 22 și miezul-nopții, atenția le-a fost atrasă de o lumină care se mișca haotic pe cer și care părea să le urmărească mașina. Cerul era senin, iar Luna strălucea puternic dinspre sud-vest. Betty a spus că a văzut o stea sau o planetă sub Lună, dar imediat după aceea a afirmat că a văzut un al doilea obiect pe cer, care era o „stea“ mai mare și mai strălucitoare deasupra primului obiect. În opinia sa, trebuie să fi fost un OZN. Barney a crezut la început că este un obiect obișnuit, probabil un avion sau un satelit, dar Betty spunea că este o farfurie zburătoare și a insistat ca Barney să oprească mașina și să vadă ce e. „E uimitor“, a exclamat ea.[21]

Barney a ieșit din mașină, s-a uitat cu binoclul la obiect și i s-a părut că a văzut un rând dublu de ferestre luminate și extratereștri înăuntru: aceștia i-au surâs batjocoritor și s-au întors cu spatele ca să tragă de niște manete. Liderul extratereștrilor părea să fie un „nazist“, a spus el. Înspăimântat, a urcat repede înapoi în mașină și au plecat în trombă. Betty a povestit că Barney era într-o „stare isterică“, temându-se că urmau să fie capturați.[22] Nava, susțin ei, a continuat să le urmărească mașina. Acesta e momentul în care călătoria lor s-ar fi întrerupt. Potrivit mărturiei lor, au auzit o serie scurtă de sunete ca niște bipuri venind din spatele mașinii, care au făcut ca automobilul să înceapă să vibreze. Au spus că au

căzut într-o stare de somnolență. Când și-au recăpătat cunoștința, au constatat că trecuseră două ore și că se aflau la vreo 56 km sud de locul unde au început să se audă sunetele.

La câteva săptămâni după incident, soții Hill își povesteau în detaliu experiența adepților fenomenului OZN. Erau afectați de tulburări nervoase, precum și de vise înspăimântătoare și coșmaruri în care erau luați la bordul unei nave spațiale extraterestre. După doi ani, Barney era atât de tulburat, încât a fost nevoit să ceară ajutorul unui psihiatru, dr. Benjamin Simon din Boston. Sub hipnoză, Barney și Betty Hill au încercat să explice ce s-a petrecut „în cele două ore lipsă“. Au spus că au fost duși la bordul navei spațiale și că au fost examinați de creaturi ciudate. Mai mult, Betty Hill a afirmat că a văzut o „hartă stelară“, care descria regiunea din care venise OZN-ul. Cincisprezece stele de pe această hartă ar fi fost asociate de Marjorie Fish, profesoară de școală primară, cu stele de pe cer, iar acest lucru este adesea folosit de către cei care cred în OZN-uri ca probă independentă că povestea familiei Hill este adevărată. Aventura celor doi soți se încheie atunci când sunt readuși la mașină două ore mai târziu.

Cum putem interpreta acest caz celebru? Robert Sheaffer, un sceptic în ceea ce privește OZN-urile, spune că, dacă verificăm prognozele meteo și hărțile astronomice din acea zi, putem pune cap la cap anumite fapte: Luna strălucea, prima planetă pe care au văzut-o era Saturn, iar

celălalt obiect luminos fusese probabil Jupiter, ce ajunsese în poziția pe care au descris-o. Dacă cineva merge cu mașina, planeta pare că se mișcă odată cu vehiculul. „Dacă în acea noapte ar fi fost prezent un OZN adevărat, ar fi existat trei obiecte în apropierea Lunii: Jupiter, Saturn și OZN-ul. Totuși, ei au spus că au văzut numai două.“[23]

Oare să fi fost imaginația lor responsabilă pentru restul mărturiei? Interesant este că Benjamin Simon, care i-a hipnotizat pe soții Hill la doi ani după producerea evenimentului, a susținut că întregul eveniment „a fost o fantezie […], cu alte cuvinte, a fost un vis. Răpirea nu a avut loc“[24]. Potrivit lui Simon, Betty a descris multe detalii despre răpire, în timp ce Barney părea să nu-și amintească aproape nimic. Acesta a afirmat că incidentul răpirii *nu* a fost o experiență comună împărtășită și consideră că Barney a preluat informațiile despre presupusa răpire din ceea ce îi povestea Betty despre visele ei. Simon i-a spus lui Philip Klass că, în opinia sa, soții Hill nu au fost răpiți, ci mai degrabă povestea e o fantezie pe care au ajuns s-o creadă și s-o repovestească sub hipnoză.

Cum rămâne cu harta stelară pe care a văzut-o Betty? Sheaffer susține că harta s-ar putea potrivi cu multe părți ale cerului, existând o mulțime de tipare stelare care ar corespunde schiței făcute de ea. Unii adepți ai fenomenului OZN susțin că ceea ce s-a văzut pe radar în acel moment confirmă povestea. Baza militară aeriană Pease din Portsmouth, New Hampshire, aflată la câțiva

kilometri distanță, a raportat un obiect neidentificat pe radarul său la ora 2:14 dimineața, dar nu a existat nici o confirmare pe Radarul de Supraveghere a Aeroportului. Sheaffer susține că radarele sunt sensibile la multe ținte, inclusiv păsări și insecte. În plus, anomalia identificată pe radar a avut loc mai târziu, la mai mulți kilometri distanță. Astfel, nu există nici un fel de confirmare independentă a mărturiei soților Hill.

De fapt, evoluția ulterioară a cazului Hill devine și mai greu de crezut. În 1977, Betty Hill a început să vorbească despre un „loc de aterizare pentru OZN-uri“ în sudul statului New Hampshire, pe care îl vizita de trei ori pe săptămână pentru a observa OZN-uri. Chiar și cei care credeau în OZN-uri au mărturisit că aceasta vedea OZN-uri când nimeni aflat lângă ea nu putea. Într-una dintre ocazii, conform relatării lui John Oswald, cercetător de teren pentru un grup pasionat de OZN-uri (care acceptă mărturisirile despre răpiri), dna Hill nu a putut să „facă diferența între un OZN care aterizase și o lumină stradală“[25]. Acest lucru ne face să ne întrebăm dacă mărturiile despre răpirile extraterestre nu sunt cumva similare cu experiențele mistice sau cu revelațiile divine, care nu au parte de vreo confirmare, dar sunt alimentate de convingeri psihologice neabătute.

Cazul Travis Walton. Un alt incident celebru menționat în analele ufologiei este răpirea lui Travis Walton la bordul unui OZN. Acest incident

se presupune că a avut loc la 5 noiembrie 1975, lângă Snowflake, Arizona. Walton, un pădurar în vârstă de 22 de ani, lucra cu o echipă de prelucrare a cherestelei în Pădurea Națională Sitgreaves. Potrivit relatării, Walton și șase membri ai echipei mergeau cu un camion când au întâlnit un obiect asemănător unei farfurii care plutea deasupra pământului la aproximativ 34 m distanță. Obiectul ciudat emitea un bâzâit ascuțit. Walton, curios să vadă ce e, a ieșit din camion și s-a apropiat de el. Când se afla sub acesta, un fascicul de lumină a apărut brusc din partea de jos a navetei și l-a trântit la pământ, aparent lăsându-l inconștient. Walton a afirmat că a simțit un fel de șoc electric. Ceilalți șase bărbați s-au speriat și au fugit de acolo.

Între timp, Walton a dispărut, iar eforturile poliției și ale altora de a-l localiza nu au avut nici un rezultat. După cinci zile, s-a întors și și-a sunat familia de la un telefon public. Era complet năucit.

Conform mărturiei lui Walton, după ce a fost izbit la pământ, s-a trezit într-o cameră „ca de spital“, toată din metal. Era observat de trei creaturi ciudate cu capetele pleșuve, nu mai înalte de 1,50 m. A încercat să se lupte cu ele, dar au ieșit din cameră nevătămate. Apoi, a intrat un om în încăpere. Avea cam 1,80 m înălțime, păr blond-castaniu, ochi căprui și purta o cască. Fără să vorbească, l-a condus pe Walton pe un coridor unde s-a întâlnit cu alți trei oameni, care i-au așezat pe față o mască din plastic transparent.

Walton a leșinat. Următorul lucru pe care și l-a reamintit era că se plimba de-a lungul unei autostrăzi, farfuria zburătoare îndepărtându-se drept în sus. Nu putea să-și aducă aminte decât numai câteva ore din intervalul de timp în care dispăruse.

Oare s-a întâmplat cu adevărat? Oare mărturia constituie o dovadă clară a existenței ființelor extraterestre? Când s-a aflat despre acest incident, în Snowflake au început să apară ziariști și reporteri de peste tot. Au venit atât ufologi, cât și sceptici. *National Enquirer*, un tabloid senzaționalist, a relatat incidentul, iar lui Walton și pădurarilor li s-a acordat un premiu în valoare de 5.000 de dolari pentru „cel mai bun caz cu OZN al anului“. S-a susținut că toți au trecut testul detectorului de minciuni. Scepticul Philip Klass a reușit să descopere multe discrepanțe în mărturiile lor. În primul rând, testele poligraf la care fuseseră supuși nu respectaseră protocoalele. În plus, Klass a spus că Walton nu trecuse un test cu detectorul de minciuni despre care nu se scrisese în presă și care fusese efectuat de un expert, John J. McCarthy. Raportul lui McCarthy a conchis că „pe baza reacției sale [a lui Travis Walton] înregistrate pe toate diagramele, opinia acestui examinator este că Walton, alături de ceilalți, încearcă să facă o farsă cu OZN-uri și că nu a fost în nici o navă spațială“[26].

Klass a descoperit o serie de informații suplimentare interesante referitoare la acest caz,

în special faptul că Travis Walton, fratele său și mama sa credeau în fenomenul OZN și că Walton i-a spus mamei sale cu câteva săptămâni înainte de incident să nu-și facă griji dacă ar fi vreodată răpit, deoarece se va întoarce nevătămat. Klass a mai constatat că echipa forestieră și mai ales șeful său, Mike Rogers, aveau un posibil motiv economic pentru a perpetua o astfel de farsă. Este clar că răpirea reală la bordul navei spațiale și ceea ce s-a mai întâmplat în interiorul ei sunt atestate numai de Travis, nu și de ceilalți membri ai echipei, care ar fi putut să vadă sau nu un obiect ciudat pe cer. Nu există nici o confirmare a mărturiei lui Travis, așa că rămâne o relatare subiectivă.

Răpirea lui Hickson și Parker. Un al treilea eveniment foarte mediatizat a avut loc la 11 octombrie 1973, în Pascagoula, Mississippi. Doi lucrători de la șantierele navale, Charles Hickson, 42 de ani, și Calvin Parker, 19 ani, au afirmat că au fost răpiți de un OZN în timp ce pescuiau pe Râul Pascagoula. Au spus că au auzit un bâzâit sau un țârâit și că au văzut o farfurie zburătoare plutind deasupra solului. Vehiculul emitea mai multe lumini intermitente albastre. Relatările lui Hickson cu privire la eveniment erau contradictorii. Într-una dintre ocazii, acesta a spus că vehiculul avea o lățime de 2,5 până la 3 m, iar în alta l-a descris ca fiind lung de 6 până la 9 m. Potrivit mărturiei sale, din OZN și-au făcut apariția trei umanoizi care mergeau plutind spre

Hickson și Parker. Au fost descriși ca având aproximativ 1,5 m, pielea gri și încrețită, ca de elefant, capete sub formă de ou, fără gât și cu brațe asemănătoare unor gheare. Două dintre creaturi l-au luat pe Hickson și l-au condus la bordul OZN-ului, într-o cameră luminată puternic. Parker, care leșinase, a fost dus la bordul navei de o a treia creatură. Umanoizii îl examinau pe Hickson cu un obiect asemănător unui ochi, dar care nu era atașat de nimic. S-a simțit complet paralizat când au făcut acest lucru. Aproximativ 20 de minute mai târziu, l-au scos pe Hickson afară plutind, unde s-a reîntâlnit cu Parker, care era foarte tulburat, recăpătându-și între timp cunoștința. OZN-ul s-a ridicat apoi drept în sus și a dispărut. Cum Parker leșinase, nu a putut furniza nici un fel de detalii despre eveniment. După câteva ore, cei doi bărbați și-au făcut suficient curaj încât să povestească pățania lor șerifului, iar acest incident miraculos a devenit imediat știre publică.

Ce să înțelegem din această poveste incredibilă? Ar putea fi verificată? Ar trebui să fie considerată o întâlnire extraterestră reală? Ufologii (un grup de oameni care cred cu tărie în așa ceva) par să aibă aproape o dorință cvasireligioasă de a accepta ipoteza extraterestră. Hickson și Parker au fost intervievați de doi cunoscuți experți în OZN-uri, profesorul James A. Harder și dr. J. Allen Hynek. Harder a conchis că „în acest caz, există ceva care nu e terestru. […] Nu putem decât să speculăm de unde vin și

de ce se află aici, dar faptul că sunt aici este adevărat, dincolo de orice îndoială“. Iar Hynek a susținut cu prudență că „nu am nici o îndoială că acești doi oameni au avut o experiență extrem de înfricoșătoare“[27]. Mărturia lui Hickson a căpătat o credibilitate suplimentară când s-a dezvăluit că trecuse un test cu detectorul de minciuni. Între timp, cazul a trezit un mare interes, în special în zona Mississippi, unde au existat o serie de mărturii similare despre OZN-uri.

Din fericire, la fel ca în cele două cazuri anterioare, și acest caz a fost examinat de către sceptici, care pot oferi explicații alternative. În opinia lui Klass, dovezile indică posibilitatea existenței unei farse complicate. Potrivit lui Klass, Hickson a fost supus testului cu detectorul de minciuni de către o persoană neexperimentată. Eforturile de a-l determina pe Hickson să mai dea un test sau de a-l testa pe Parker nu au avut succes. Klass a descoperit că Hickson depusese actele de declarare a falimentului cu câteva luni mai devreme. El a speculat că Hickson spera ca povestea să devină subiect de film, motive pe care le putem deduce, nu și confirma.

Ce să înțelegem din aceste trei cazuri de răpire? Sunt toate niște farse? Oare toate aceste mărturii sunt niște simple halucinații sau a existat o combinație de motive? Unii comentatori au găsit asemănări între mărturiile despre răpiri extraterestre, experiențele din apropierea morții și halucinațiile induse de droguri. Elementele specifice acestor experiențe sunt asemănătoare:

vederea unei lumini strălucitoare, un sunet asemănător unui bâzâit, senzația de plutire în afara corpului, parcurgerea unui tunel sau a unui coridor, întâlnirea unei ființe scăldate în lumină sau a mai multora, supunerea la o examinare și apoi revenirea la viața reală. Acest lucru ne face să ne întrebăm dacă ispita transcendenței este, de asemenea, un factor important în fenomenul OZN: nu numai pentru cele peste 200 de răpiri raportate, ci și pentru disponibilitatea populației generale de a crede în acest fenomen. Ufologia, cel puțin pentru unii, pare să funcționeze ca un fenomen cvasireligios.

Milioane de oameni afirmă că au văzut lucruri ciudate pe cer pe care nu le pot explica prin mijloace naturale și pe care le atribuie unei surse extraterestre, aflate în afara acestei lumi. Neputând să dea o explicație cauzală, aceștia apelează la un fel de gândire magică, ce amintește de evenimente miraculoase spirituale, paranormale, supranaturale sau de altă natură. Oare este vorba despre un proces psihologic similar ce diferă numai prin conținutul credințelor, dar are aceeași origine și aceeași funcție?

Ipoteza extraterestră şi OZN-urile

Ipoteza extraterestră este perfect plauzibilă. Posibilitatea existenței altor forme de viață în univers este o ipoteză științifică validă. Unii

astronomi au postulat probabilitatea evoluției vieții pe alte planete. Argumentul este următorul: ar putea exista cel puțin un milion de planete numai în galaxia noastră. Sunt zeci de miliarde de galaxii în univers. În cazul în care sunt prezente condițiile necesare vieții în aceste sisteme planetare, se poate presupune că au evoluat forme superioare ce au dezvoltat civilizații tehnologice avansate. Dacă există temperaturi adecvate la suprafață și alte condiții favorabile, este rezonabil să presupunem că viața va apărea în mod spontan pe alte planete. Apoi, se pot dezvolta organisme capabile de fotosinteză și se estimează că, după trei până la patru miliarde de ani, ar evolua alte forme superioare de viață. Acest lucru presupune prezența carbonului, oxigenului, azotului, hidrogenului și a altor elemente. Este posibil ca astfel de civilizații să se fi dezvoltat mult mai mult decât noi și să fi inventat tehnologia ce face posibilă deplasarea în spațiu pe distanțe infinite.

Unii astronomi au negat însă că este adevărat, susținând că probabilitățile sunt foarte scăzute. S-ar putea să existe mult mai puține sisteme planetare decât se credea anterior; de fapt, viața de pe Pământ ar putea fi un eveniment relativ rar. În plus, pentru ca o planetă să fie propice vieții, trebuie să existe elementele de bază necesare, cel puțin pentru tipurile de viață cu care suntem familiarizați, iar multe planete ar putea conține mult mai puține elemente. Pentru ca viața să fie prezentă, planeta trebuie să se afle la o distanță adecvată față de steaua sa, adică nici prea departe,

nici prea aproape. Dacă Pământul s-ar fi aflat mai aproape de Soare, ar fi fost prea fierbinte pentru a susține viața, iar dacă ar fi fost prea departe, s-ar fi produs glaciațiunea. Zonele propice apariției vieții pot fi relativ limitate. Astfel, ni se spune că probabilitatea apariției unor forme de viață este mult mai scăzută decât cea extrapolată de optimiștii cu privire la existența unor civilizații extraterestre. Unii astronomi nu sunt de acord cu această apreciere pesimistă și cred că materia organică nu trebuie să se bazeze pe carbon și apă, așa cum se întâmplă pe planeta noastră; ei cred că viața bazată pe siliciu sau pe alte elemente chimice ar putea fi posibilă și că aceste forme de viață ar putea supraviețui la temperaturi extrem de înalte sau de scăzute. În opinia lor, ar fi surprinzător să presupunem că viața de pe Pământ este un fenomen complet unic.

O altă ipoteză spune că ar putea exista nori cosmici alcătuiți din material organic ce poate supraviețui pe perioade lungi și/sau că materia organică din spori a fost transmisă de meteoriți din diferite galaxii, permițând repetarea procesului evolutiv în tot universul.

Oricât de probabile ar putea fi considerate, aceste procese sunt încă incerte în prezent. Foarte importantă pentru specia umană este confirmarea existenței vieții inteligente în altă parte. Dacă există alte civilizații în cosmos, ar trebui să încercăm să intrăm în legătură cu ele, după cum ne-a îndemnat Carl Sagan. Radiotelescoapele au monitorizat cerul și au transmis mesaje, dar, până

acum, nu au fost primite semnale identificabile. În acest stadiu al cercetării științifice, ipoteza existenței vieții extraterestre nu poate fi nici confirmată și nici negată pe temeiuri apriorice. Însă toate aceste lucruri sunt îndepărtate de problema dacă Pământul a fost vizitat de astronauți antici, așa cum susține Von Däniken, sau dacă este vizitat astăzi de OZN-uri. Pe lângă problema probabilităților, există și cea legată de confirmare, iar acest lucru poate fi rezolvat numai prin raportare la dovezi.

Care sunt dovezile în sprijinul ipotezei privind existența OZN-urilor? M-am referit la trei dintre cele mai renumite cazuri de răpire extraterestră, dar de fapt numărul mărturiilor despre OZN-uri este enorm. În Statele Unite, aproximativ 9% din populație (milioane de oameni) afirmă că a văzut un OZN (conform unui sondaj Gallup din 1978), iar 56% din populație declară că este convinsă de existența OZN-urilor. Situația se repetă la nivel mondial, astfel încât avem de-a face cu fenomene ce au proporții de masă. În general, sunt observate lumini sau obiecte stranii pe cer care se comportă în moduri bizare, plutind și îndreptându-se brusc în cele mai neașteptate unghiuri. Aceasta este era călătoriei cu avionul, astfel încât oamenii sunt obișnuiți să se uite spre cer și să vadă baloane, elicoptere, avioane cu elice și cu reacție sau rachete, toate fiind fenomene care ar fi părut ciudate în secolele

anterioare. Dar ei sunt nedumeriți și de alte lucruri, pe care le consideră anormale și inexplicabile.

În 1952, forțele aeriene americane au lansat o anchetă specială, Project Blue Book, pentru a cerceta astfel de fenomene. Au fost investigate aproximativ 13.000 de presupuse observări ale unor obiecte neidentificate. După o analiză detaliată, Forțele Aeriene au ajuns la concluzia că nu exista nici o dovadă în sprijinul presupunerii că fenomenele sunt de natură extraterestră. Conform anchetei, aproximativ 94% dintre fenomenele observate se puteau datora unor cauze naturale. Majoritatea covârșitoare a cazurilor erau bazate pe simple percepții și interpretări greșite, chiar și de către piloți, ingineri și oameni de știință cu experiență. În 1969, un studiu efectuat de Universitatea din Colorado, cunoscut sub numele de Raportul Condon, recomanda Forțelor Aeriene să nu mai întreprindă nici o cercetare suplimentară, chiar dacă unele cazuri au rămas „inexplicabile“. Cei care cred în OZN-uri consideră acest fapt destul de semnificativ, dar nu confirmă neapărat ipoteza existenței extraterestre, ci doar ne sugerează că nu sunt date suficiente pentru a determina ce s-a observat sau pentru a confirma afirmațiile martorilor oculari. Deși încă există crime care nu au fost soluționate de poliție, nu începem să spunem că acestea trebuie să fi fost comise de

vreo entitate paranormală. Sarcina probării le revine celor care susțin ipoteza extraterestră. Şi nu au adus suficiente dovezi.

Într-un alt studiu important,[28] Allan Hendry, asociat cu Centrul pentru Studiul OZN-urilor, a examinat peste 1.300 de rapoarte despre OZN-uri care au avut loc într-un interval de 14 luni (august 1976–noiembrie 1977) în Statele Unite. Hendry a intervievat, în mare parte telefonic, martori care au relatat că au văzut OZN-uri, ajungând la concluzia că marea majoritate a acestor mărturii pot fi explicate prin apelul la cauze obișnuite. În opinia sa, mărturiile erau de natură globală, veneau din toate regiunile Statelor Unite și au fost făcute de o parte reprezentativă a populației, reflectând toate vârstele, ocupațiile și nivelurile de educație. Presupusele evenimente erau de diferite tipuri: cele „apropiate“ (unde un OZN ar fi apărut în limita a 150 de metri de martor), cele în care este influențat mediul (și se pare că ar fi lăsat unele urme fizice) și cele în care a avut loc un contact cu entitățile din OZN. În cele 1.307 cazuri investigate de Hendry, 1.158 s-au dovedit a fi OZI (88,6%), 36 de cazuri au fost excluse deoarece nu furnizau date adecvate (2,8%) și doar 113 cazuri (8,6%) au rămas la stadiul de fenomene neidentificate. Hendry mărturisește că, la încheierea studiului, nu a ieșit mai lămurit decât era la început.[29] El spune că multe sau majoritatea datelor sunt mărturii personale ale unor persoane surescitate. „În nici un caz

dovezile nu permit confirmarea nemijlocită a prezenței vreunui OZN“, adică a vreunui obiect de origine extraterestră[30].

Descoperirea lui Hendry este cu siguranță importantă, deoarece este clar că, după decenii de căutări, încă nu avem un caz incontestabil care să reziste în fața unei examinări atente. Nu avem dovezi clare care să confirme că OZN-urile sunt extraterestre. Poate că prin continuarea investigării unor astfel de mărturii, vom descoperi într-o zi dovezi suficient de solide și de riguroase pentru a confirma fără echivoc că avem de-a face cu ființe de pe alte planete. Dar până atunci, este disponibilă o altă explicație, și anume că fenomenul OZN ne spune ceva despre comportamentul psihologic și sociologic al speciei umane, despre fascinația față de necunoscut și setea de a crede în existența unor realități transcendente.

Aici constatăm reapariția unui fenomen des întâlnit. Ufologia este mitologia erei spațiale. În loc de îngeri care dansează pe gămăliile acelor, acum avem nave spațiale și extratereștri. Este produsul imaginației creative. Servește o funcție poetică și existențială. Caută să acorde omului importanță în univers. Este o expresie a setei noastre pentru mister, a năzuinței după ceva mai mult, a speranței în existența unei transcendențe încărcate de sens. Zeii de pe Muntele Olimp au fost transformați în călători spațiali, transportându-ne prin visurile noastre către alte

tărâmuri. Ispita transcendenței ne-a copleșit și am ajuns să vedem ceea ce vrem. Ne construim un univers după placul nostru.

Mărturii tipice despre OZN-uri

1. La 17 iulie 1957, la ora 16:10, echipajul unui avion RB-47 al Forțelor Aeriene de la Baza militară Forbes din Topeka, Kansas, a văzut o lumină alb-albastră intensă deasupra Louisianei. Operatorul radarului de la bordul avionului a reperat un obiect neidentificat. Deși RB-47 și-a mărit viteza, nu a reușit să depășească OZN-ul. Același obiect a fost, de asemenea, depistat de radare deasupra statului Texas, în timp ce avionul îl urmărea. OZN-ul a dispărut și a reapărut în fața avionului și pe radar. La un moment dat, OZN-ul nu a mai fost văzut, dar apoi a reapărut în coada aeronavei RB-47. Avionul l-a urmărit timp de 90 de minute pe deasupra a patru state și pe o distanță de 1.126 de kilometri.

2. În noaptea de 29 aprilie 1978, departamentul de poliție din Aurora, Illinois (la periferia orașului Chicago), a primit zece rapoarte despre observarea unor OZN-uri, între orele 22:30 și miezul nopții. Martorii oculari au afirmat că au văzut un obiect ca un fel de farfurie, cu lumini în jurul perimetrului său. În ceea ce privește mărimea exactă, mărturiile mergeau de la 7,5 m până la lățimea unui teren de fotbal. Unii erau de părere că ar fi existat o navă principală și

mai multe nave mai mici. Dl și dna S. au văzut nava de aproape. Farfuria zburătoare a plutit peste mașina lor și i-a urmărit fără nici un zgomot în timp ce conduceau pentru a-și alerta vecinii. După ce a plutit fix deasupra lor pentru o vreme, s-a îndreptat brusc către est.

3. La sfârșitul lunii august 1984, numeroși locuitori din Brewster, New York, un oraș din Hudson Valley aflat la aproape 65 km nord de orașul New York, au început să raporteze observarea unor OZN-uri. Au spus că au văzut obiecte înalte, circulare sau în formă de V, care emiteau lumini roșii, verzi și albe și care pluteau fără zgomot sau făcând un huruit foarte slab. Au efectuat manevre haotice, apoi au dispărut brusc. Monique O'Driscoll a povestit că într-o seară, în timp ce se îndrepta spre casă la volanul mașinii sale, vocile care se auzeau la radio au fost brusc întrerupte de o serie de interferențe. A văzut ceva apropiindu-se foarte încet de vehiculul ei și apoi a urmărit nava până când a văzut-o plutind deasupra unei case din apropiere. Privind la burta navetei, a remarcat că „era dintr-un metal gri-închis, asemenea cadrului unui pod. După câteva minute, a început să se îndepărteze […] și apoi, puf, a dispărut“[31]. Un pilot al unei companii aeriene comerciale, Michael Faye, a văzut un obiect ciudat la scurt timp după ce a decolat de pe Aeroportul Newark. Avea șase sau opt lumini care s-au stins toate deodată atunci când a început să se apropie de el. „A dispărut“, a afirmat el cu

uimire.[32] Mărturiile despre OZN-uri din Hudson Valley au stârnit atât de multe furori, încât în zonă au venit o mulțime de ufologi. Câțiva au atestat autenticitatea lor.

Care sunt posibilele explicații ale mărturiilor anterioare? În ceea ce privește primul caz, Philip Klass este de părere că dispariția și reapariția OZN-urilor ar putea fi cauzată de diferite obiecte naturale. În plus, semnalele radar despre care echipajul avionului RB-47 a crezut că au provenit de la un OZN aveau caracteristicile celor utilizate de instalațiile radar ale apărării antiaeriane care funcționau în zonă în acel moment. În opinia lui Allan Hendry, al doilea caz este explicat de prezența în acea zonă a unui avion publicitar puternic luminat. Văzut de dedesubt, părea silențios. Revista *Discover* a arătat că cel de-al treilea caz a fost o farsă a unor piloți de avioane private de mici dimensiuni. Zburând în formațiuni circulare, aceștia stingeau pe neașteptate luminile, ceea ce, de la sol, îți dădea impresia că au dispărut.

Am citat doar trei cazuri reprezentative, dar lista observărilor greșite și a generalizărilor pripite este nesfârșită. Fără îndoială, aceste mărturii sunt influențate de relatări anterioare și de credința (și astfel așteptarea) că OZN-urile sunt de origine extraterestră.

Alţi monştri, alte mări, alte galaxii

Deși până acum cercetarea OZN-urilor s-a dovedit un demers steril plin de anticipare și de voința de a crede, acest lucru lasă în continuare fără un răspuns întrebarea mai amplă dacă există alte ființe și forme de viață încă necunoscute omului. Marea gamă și varietate de specii de pe această planetă este uimitoare. Abia recent s-a încheiat teoretic explorarea întregului Pământ. Timp de secole, exploratorii au descris plante și animale neobișnuite, de la canguri în Australia și până la descoperirile remarcabile ale lui Darwin în călătoria sa pe *Beagle* către Insulele Galapagos. Încă există specii care nu au fost descoperite și clasificate: de exemplu, noi forme de viață aflate pe fundul oceanelor. De fapt, okapi și hipopotami pigmei au fost identificați de exploratorii din Africa abia în secolul al XIX-lea.

Există încă o mare fascinație față de monștri necunoscuți, indiferent dacă este vorba despre dragoni ai adâncurilor sau alte animale potențial feroce. Toate acestea sunt fără îndoială de înțeles, dată fiind istoria speciei umane ce se întinde în timp până la originile sale primordiale. Astăzi, monstrul din Loch Ness și alte creaturi captivează încă imaginația. Poate că și alte primate vor fi întâlnite: Yeti, Sasquatch sau Bigfoot, așa cum este numit în diferite părți ale lumii în care oamenii susțin că au văzut o creatură umană imensă, asemănătoare unei gorile. Dinozaurii au fost investigați de specialiști în criptozoologie în Congoul african, iar sirenele (dugong) au fost observate de-a lungul coastelor Noii Caledonii și

Noii Irlande, în sudul Pacificului. Întreaga istorie a speciei umane este o întâlnire cu animale sălbatice ciudate, periculoase și amenințătoare, ce sfidează eforturile noastre de a le îmblânzi. Această credință este atât de adânc înrădăcinată în inconștientul rasei, încât persistă și astăzi. Paleontologii au dezgropat rămășițe ale mamuților și dinozaurilor care dominau Pământul în trecut, iar romancierii au inventat monștri ciudați care să ne intrige și să ne atragă.

Cum rămâne cu restul universului? Poate există undeva o diversitate infinită de forme de viață ce diferă de girafă, de cosaș și de fauna extraordinar de bogată de pe Pământ. Imaginația poate crea un mare număr de ființe posibile: cu sau fără blană, cu gheare sau fără gheare, demonice sau benefice. Ne seamănă sau sunt capabile de telepatie și psihochinezie? Sunt lipsite de boli, au înțelepciune infinită sau sunt chiar nemuritoare? Dacă vom reuși să luăm legătura cu ele, oare ne vor învăța ceva despre misterele universului și vieții?

Scenariile imaginate de fuziunea științei cu științifico-fantasticul conțin găuri negre și distorsiuni temporale, posibilitatea de a putea merge înapoi și înainte în timp. Ce sursă de inspirație pentru ispita transcendenței! Cât de uimitoare vor fi religiile viitorului, alimentate de ideile temerare ale imaginației științifice? Cât de palide și de nesemnificative vor deveni prin comparație mitologiile religioase ale trecutului! Astrologia, o credință străveche, și ufologia, o

nouă religie, orientează atenția umană către cer. Ce se află dincolo de întinderea întunecată a spațiului cosmic presărat cu luminile strălucitoare ale galaxiilor îndepărtate? Ispita transcendenței se află pe punctul de a face un mare pas înainte, sprijinindu-se de data aceasta nu pe aripile îngerilor, ci pe telescoapele gigantice și antenele astronomilor, precum și pe promisiunea prometeiană a noilor tehnologii ce permit călătoria spațială.

Prometeu a furat focul și artele civilizației de la zei și le-a dăruit omului. Astăzi, omul amenință zeii în însuși lăcașul lor ceresc: el caută să pornească spre ceruri, să populeze și alte planete în afara Pământului, să descopere și să cucerească tainele cosmosului. Oare va fi prea mult pentru om? Oare își va pierde curajul? Oare ispita transcendenței îi va înăbuși din nou temeritatea prin noi forme de mituri religioase ale erei spațiale?

Partea a patra
DINCOLO DE RELIGIE

XVI
ISPITA TRANSCENDENŢEI

Gândirea magică

În această carte, am făcut o călătorie lungă de la vechile religii antice care persistă până în prezent la formele mai noi ale mitologiei erei spațiale. Am identificat un numitor comun ce le străbate în totalitate și, astfel, putem întreba: de ce nenumărate generații de ființe umane s-au angajat de-a lungul secolelor în căutarea unor realități transcendente? De ce continuă să creadă în puteri și forțe nevăzute ce ghidează destinul universului?

Există fără îndoială o mulțime de explicații destul de complexe pe lângă cele pe care le-am oferit deja. O sursă principală a ispitei transcendenței este înclinația către gândirea magică și dispoziția de a-i accepta eficacitatea. Termenul *magie* este frecvent identificat astăzi cu scamatoriile și divertismentul. Magicienii sunt considerați persoane ce ne pot uimi și încânta. Dar nu acesta este sensul inițial al termenului. În lunga istorie a culturii umane, se credea că magicienii pot face vrăji și pot descătușa forțe misterioase din alte lumi. În această privință, magia a fost similară cu alte forme de

comportament religios. Magicianul realiza fapte ingenioase despre care se considera că influențează evenimentele; putea invoca puterile supranaturale ce ne depășeau înțelegerea. Acest lucru era asemănător comportamentului profetului, preotului, rabinului sau șamanului, care, de asemenea, susțineau că dețin puteri speciale și că pot realiza rituri și ritualuri sacre ce le permiteau să acționeze ca intermediari între puterile supranaturale și ființele umane.

În pofida opiniei generale, credința în magie nu e întâlnită numai la culturile primitive. Vraciul sau vrăjitorul din vechime făcea vrăji, folosea amulete, era priceput în prepararea de poțiuni și în intonarea unor formule care ar elimina bolile, ar vătăma dușmanii și ar influența natura, fertilitatea, starea de sănătate sau chiar moartea. Putea invoca spirite sau forțe prin intermediul incantației sau al invocării. Magia este, de asemenea, confundată cu vrăjitoria, adesea o formă de magie neagră, ce urmărește să facă numai rău. În unele culturi, contravrăjitoria și magia albă au fost dezvoltate nu numai pentru a evita efectele negative ale vrăjitoriei, ci și pentru a garanta rezultate benefice, precum reușita în dragoste sau în întrecerile de atletism și succesul în alte activități ale vieții.

Totuși, există și astăzi o puternică asemănare între perspectiva magică și cea religioasă. Preotul este asemenea unui magician prin faptul că și el se angajează în ritualuri și ceremonii pentru a îmblânzi puterile necunoscute și pentru a le

câștiga favoarea. Preotul folosește la rândul său amulete și talismane (cum ar fi crucea sau tefilinul) și respectă ritualurile prescrise, atrăgând bunăvoința divinității. În loc de o pluralitate de zei sau de spirite, monoteismul postulează un singur Dumnezeu, Tatăl, care, deși ascuns vederii noastre, îi pasă de noi, intervine în istorie și ne răsplătește sau ne pedepsește pentru credința sau păcatele noastre. Se presupune că preotul, rabinul sau șamanul are acces la o cunoaștere secretă și, prin apelul la Dumnezeu, ne poate asigura mântuirea. Ritualurile botezului, circumciziei, confirmării și comuniunii oferă binecuvântarea divină pentru trecerea în alte etape ale vieții. Ultima împărtășanie, dacă e efectuată corect de preotul-magician, va contribui la asigurarea unui destin favorabil pe lumea cealaltă.

Se consideră că vrăjitorul-magician, profetul sau astrologul poate la rândul său ghici viitorul și este, prin urmare, înzestrat cu puteri extraordinare. Poate vedea în viitor și poate prezice sau prevesti ce se va întâmpla. Poate, de asemenea, să interpreteze semnele care se arată în jur. Şi mai există și alte daruri parapsihice pe care le posedă: clarviziunea, telepatia și, în cazul în care e făcător de minuni sau vrăjitor, poate acționa prin psihochinezie asupra lumii fizice (separă marea în două, aduce ploaia sau îi vindecă pe cei bolnavi și aflați pe moarte).

Magia primordială și religia constituie solul din care răsar credințele actuale asociate cu

paranormalul. Credințele religioase și cele din domeniul paranormalului reprezintă cele mai recente manifestări ale practicilor care au rădăcini adânci în cultura umană. Antropologii și arheologii care au studiat tipurile de culturi umane au constatat că gândirea magică este un fenomen peren.

Sir James G. Frazer a oferit unele confirmări empirice ale afinității strânse dintre religie și magie. Religia, susține el, reprezintă pur și simplu rafinarea unei mentalități mai primitive; amândouă au o perspectivă comună asupra lumii. Frazer a postulat două principii care guvernau magia: (1) homeopatia sau legea similitudinii, principiul potrivit căruia lucruri asemănătoare au efecte asemănătoare, și (2) legea contagiunii, ideea potrivit căreia oamenii sau lucrurile care s-au aflat în contact o dată se pot influența reciproc pentru totdeauna.

Magia homeopatică este ilustrată de Frazer drept convingerea comună potrivit căreia un om ar putea să-și rănească sau să-și anihileze dușmanul prin deteriorarea sau distrugerea unei imagini a lui. Această formă de magie a fost practicată vreme de mii de ani de vrăjitorii din India, Babilon, Egipt, Grecia și Roma antică; și, potrivit lui Frazer, încă mai putea fi întâlnită (sfârșitul secolului al XIX-lea) în rândul popoarelor primitive din Africa, Australia și America. Frazer relatează că, pentru a face rău cuiva, indienii ojibwa creau o figurină din lemn a dușmanului și înfigeau un ac în capul ori în inima

acesteia.[1] Dacă indianul intenționa să omoare o persoană, ardea sau îngropa păpușa, în timp ce recita incantații magice. În Birmania, un iubit părăsit recurgea la vrăjitorie făcând o mică figurină a persoanei iubite, care conținea un articol din îmbrăcămintea ei, și o arunca în apă în acompaniamentul invocărilor. Dacă răzbunarea era eficientă, fata urma să înnebunească.[2] În mod similar, populația ainu din Japonia își distrugea dușmanul prin realizarea unei reprezentări a acestuia din pelin și călin, care era apoi îngropată sub un copac putrezit. Metode asemănătoare erau folosite de musulmanii din Africa de Nord, de chinezi și de alte popoare. Imaginile magice au fost adesea folosite pentru a asigura iubirea altei persoane. Vechea metodă hindusă presupunea străpungerea inimii imaginii iubitului sau a iubitei cu ajutorul unei săgeți în speranța că persoana respectivă se va îndrăgosti de tine.[3]

Chiar și astăzi putem vedea vestigii ale acestor credințe. De exemplu, în Haiti se practică voodoo. Mulți consideră că această formă de magie este foarte eficientă. Astfel, dacă imaginea sub formă de păpușă a unei persoane este rănită, atunci răul se va abate asupra sa, în special dacă este conștientă de acest lucru sau dacă îi este trimisă păpușa distrusă. Arderea efigiei unei persoane este omologul modern al acestei credințe străvechi; se practică inclusiv în cele mai avansate societăți pentru a indica ura sau profunda nemulțumire față de un lider.

Nu există dovezi că magia homeopatică funcționează. Nu există nici o relație cauzală subiacentă între farmecele și incantațiile vrăjitorului și ce se poate întâmpla individului vizat. Poate exista, desigur, o relație psihologică, astfel încât, dacă persoana vizată crede cu adevărat în eficacitatea magiei negre, e posibil să devină atât de înspăimântată de ceea ce se va întâmpla, încât spaima ar putea provoca o reacție nefericită sau chiar mortală. Dar dacă este așa, nu magia produce efectul dorit, ci *credința* că aceasta funcționează.

Totodată, magia homeopatică a fost (și încă se pare că mai e) folosită într-un mod pozitiv: de exemplu, pentru a vindeca bolnavii sau pentru a preveni boala. În Grecia antică, atunci când o persoană murea de hidropizie, copiii săi trebuiau să stea cu picioarele în apă până când trupul îi era îngropat. Locuitorii de lângă Rajamahall, în India, aruncau în râu o persoană care a murit de hidropizie, crezând că, în caz contrar, boala s-ar întoarce și i-ar afecta pe ceilalți. Hindușii din vechime desfășurau o ceremonie complicată pentru vindecarea icterului sau gălbinării: aceștia eliminau culoarea galbenă trecând-o ființelor și lucrurilor galbene, cum este soarele, căruia îi aparține în mod natural, și procurau pentru bolnav o culoare roșie, sănătoasă, provenind dintr-o sursă vie, și anume de la un taur roșu. Astăzi, oamenii poartă talismane și amulete pentru a evita bolile și a le aduce noroc, iar leacurile băbești caută să vindece bolile prin homeopatie.

Magia contagioasă este, de asemenea, răspândită. Se poate observa în simetria magică ce se crede că există între o persoană și oricare dintre părțile de care s-a separat, cum ar fi unghiile sau părul. Cine se află în posesia părului sau a unghiilor tăiate ale unei persoane o poate influența de la distanță. În Insulele Marshall, cordonul ombilical al unui băiat a fost aruncat în mare pentru a se asigura că va deveni un pescar bun; cordonul ombilical al unei fetițe a fost introdus într-un arbore pandanus astfel încât să fie pricepută la împletirea fibrei acestei plante. În Insulele Marchize, când avea loc o naștere, placenta și resturile de placentă erau îngropate pe un drum frecventat, astfel încât femeile care treceau prin acel loc să devină fecunde.

Frazer ilustrează aplicarea magiei contagioase în relația dintre un om rănit și atacatorul său. El îl citează pe Pliniu, conform căruia, dacă ai rănit un om și îți pare rău de această faptă, este suficient să scuipi pe mâna care a pricinuit rana și durerile celui rănit vor fi imediat alinate.[4] Populația kagoro din Nigeria credea că dacă un om este rănit de o suliță sau de o sabie și nu se vindecă, atunci trebuie să obțină arma, să o spele cu apă și să bea acea apă pentru a se vindeca. În Prusia, potrivit lui Frazer, se credea că dacă nu aveai cum să prinzi un hoț, cel mai bun lucru pe care îl puteai face era să pui mâna imediat pe o haină pe care hoțul a pierdut-o când a luat-o la fugă. Dacă îmbrăcămintea era bătută bine, hoțul se îmbolnăvea.

Din nou, nu există dovezi că aceste forme de magie au avut vreun efect autentic în lumea reală, deși, fără îndoială, au jucat un anumit rol psihologic și/sau sociologic. Au servit ca un fel de supapă: nu suntem neputincioși în fața adversităților; putem face ceva. Acestea sunt efecte secundare pragmatice, produsele unui proces acauzal. O bună ilustrare a acestui lucru este dansul ploii, care e specific multor triburi. În perioadele de secetă intensă, în timp ce așteptau ca ploaia să cadă din nou pe pământ, oamenii primitivi nu puteau face mare lucru pentru a pune capăt situației. Astfel că era chemat vraciul. Dacă cineva voia să aducă ploaia, cea mai bună metodă era să o simuleze prin stropirea cu puțină apă sau prin imitarea norilor. Indienii hopi organizau ceremonia dansului ploii. Dacă nu reușeau să aducă ploaia, cel puțin dansul le permitea membrilor tribului să-și împărtășească dorințele comune și să facă ceva laolaltă. Dacă obiectivul este oprirea ploii, atunci trebuiau să evite apa și să folosească focul și căldura pentru a usca umiditatea excesivă. Această formă de magie este astfel evocatoare și expresivă; și s-a subliniat faptul că, dacă suficient de mulți oameni transpiră o cantitate suficientă de umiditate o anumită perioadă de timp, acest lucru poate duce la condensare! În cele din urmă, indiferent ce vor face, va ploua, şi vor considera că ei au provocat acest fenomen. Aducerea ploii își are corespondentul astăzi în credința în psihochinezie: adică credința că mintea, doar prin

voință, poate provoca schimbări fizice în univers fără o cauză fizică intermediară. Pentru omul modern, modul cel mai eficient de a face față perioadelor de secetă este construirea de diguri și sisteme de irigații, dar acest lucru se bazează mai degrabă pe știință și tehnologie decât pe magie și religie.

Rugăciunea este cu siguranță o formă de magie: reprezintă credința reziduală a gândirii primitive potrivit căreia putem influența divinitatea care controlează natura și destinul nostru. Se speră că divinitatea va răspunde rugăciunilor și sacrificiilor noastre. Clasa preoțească folosește obiecte și simboluri sfinte: Tora, pâinea și vinul drept trupul și sângele lui Cristos, botezul cu apă; îmbracă veșminte speciale care au calități sacre.

Cei care se roagă sunt convinși că Dumnezeu va răspunde rugăciunilor lor în această viață și/sau în următoarea. După cum am văzut, nu avem cum să știm dacă păcătoșii vor fi pedepsiți și sfinții răsplătiți în viața de apoi sau dacă există vreo astfel de stare fericită. Dar poate că putem judeca eficacitatea empirică a rugăciunii în această viață. Într-un studiu tranșant, omul de știință englez sir Francis Galton (1822–1911) nu a găsit nici o dovadă în sprijinul efectelor pozitive ale rugăciunii.[5] Se pare că clerul se roagă mai mult decât oricine altcineva. Cu toate astea, Galton a constatat că rata de deces a înalților prelați nu era mai scăzută decât a persoanelor de alte profesii, cum ar fi avocații și medicii. În plus,

eficacitatea rugăciunii poate fi testată și prin examinarea numărului de copii care au murit la naștere în rândul persoanelor care se roagă prin comparație cu cele care nu se roagă. În opinia lui Galton, este cert că grija părinților pioși ar fi îndreptată spre sănătatea pruncului pe care îl așteaptă, mai ales că decesul înaintea botezului e considerat de creștini un mare rău. Analiza deceselor petrecute după naștere nu a evidențiat însă nici o diferență semnificativă în ceea ce privește rata de deces între copiii celor care s-au rugat și ai celor care nu au făcut acest lucru. În orice caz, nu putem afirma cu certitudine că credincioșii care se roagă sunt mai sănătoși, mai bogați sau mai fericiți decât necredincioșii. Atât armata germană, cât și cea franceză se rugau aceluiași Dumnezeu când, în timpul celor două războaie mondiale, se îndreptau spre măcel cântând: „*Gott mit Uns*“ și „*Mon Dieux, mon Dieux*!“.

Este gândirea magică acauzală?

Premisa fundamentală a celor care cred într-un univers magico-religios este convingerea că există puteri ascunse și nevăzute ce nu se trag din această lume, dar sunt responsabile pentru ceea ce se petrece în interiorul ei. Această concepție este, de asemenea, endemică în cazul credinței în fenomenele paranormale. Se presupune existența unor excepții de la cauzalitatea materialistă sau

fizică. Entități și forțe spirituale nepătrunse de înțelegerea umană sunt responsabile pentru ceea ce se întâmplă în natură. Primii antropologi considerau că gândirea magică reprezintă o reacție prelogică la evenimentele naturale. Vechile populații erau tulburate de evenimente aparent inexplicabile. La început, le-au atribuit cauze animiste, crezând că obiectele materiale și animalele au o conștiință spirituală interioară asemănătoare celei umane, care era separabilă de corp și avea eficacitate cauzală.

Dintr-un anumit cadru de referință, gândirea magică pare să fie acauzală, întrucât cei care apelează la ea nu sunt în măsură să găsească explicații pentru ce se petrece. O furtună subită cu fulgere poate provoca un incendiu în pădure. „Ce anume provoacă fulgerul și vânturile puternice?“, se întreabă omul primitiv. Se produce o secetă intensă și culturile se distrug. Oare aceste evenimente îngrozitoare sunt urmarea mâniei zeilor? Un copil este bolnav și are febră mare, părând să fie pe moarte. De ce se dezlănțuie această boală? Ce se poate face în privința ei? Cunoașterea meteorologiei sau a infecțiilor bacteriene este absentă. Sau invers, există o recoltă extraordinar de bună sau un trib este binecuvântat cu multe vaci sănătoase, care dau lapte și carne din abundență. Cui ar trebui să aducă mulțumiri bătrânii tribului pentru acest noroc?

Pe de o parte, avem presupunerea că nu există nici o cauză cunoscută. Lucrurile par să se

petreacă în mod misterios și din întâmplare. Mintea primitivă nu poate găsi nici o conexiune și nu e conștientă de antecedentul natural sau de condițiile concomitente care sunt prezente și care ar putea explica efectul observat. Asta înseamnă că gândirea magică este *acauzală*? Într-un fel, pare să fie contracauzală, deoarece implică o ruptură în tiparele noastre normale de așteptare. Dacă nu putem explica ceva, spunem că este „magic“ sau „misterios“, întrucât sfidează capacitatea noastră de înțelegere. Dar, într-un alt sens, oamenilor le este greu să accepte un univers total haotic. Mintea caută ordine și regularitate și, astfel, omul primitiv presupune că există o cauză, deși e ocultă sau nevăzută. El crede că poate s-o influențeze și, astfel, să-i modifice parcursul capricios. Așadar, gândirea magică invocă o succesiune de cauze, dar ele sunt ascunse, incognoscibile sau necunoscute. Nu se consideră că efectul e lipsit de cauză, ci este explicat prin intercalarea unei cauze supranaturale sau paranormale.

Gândirea magică și cea religioasă implică o ruptură în cauzalitatea naturală, care se bazează pe tipare obișnuite ale așteptării. Astfel, apelează la o cauză ocultă pentru a înțelege fragmentele de experiență. Magia este un sinonim pentru necunoscut, ceva ce nu e ușor de discernut sau de înțeles. *Dar nu este acauzală*, deoarece se presupune că acționează o anumită putere și că acel lucru este responsabil pentru ce s-a întâmplat.

Când privim un magician care se eliberează din lanțuri, care taie o femeie în jumătate sau care ghicește cartea pe care am ales-o, întrebăm: „Cum a procedat?“ Presupunem că este vorba despre un truc inteligent și, odată ce aflăm cum se face, suntem surprinși de cât de ușor a fost. Dar, până să aflăm, suntem derutați, întrucât nu identificăm nici o cauză cunoscută; deși credem că există una.

Gândirea supranaturală, magică, religioasă, care invocă evenimente miraculoase, are două componente: (1) ignoranța cu privire la cauzele reale sau naturale care acționează și (2) presupunerea că trebuie să existe o cauză necunoscută, pe care o considerăm miraculoasă sau supranaturală. Dacă este vorba despre un făcător de minuni sau despre un om sfânt, este prezentă prima parte a ecuației, iar pe a doua nu facem decât s-o deducem. Cei care cred în spiritism și în fenomenele parapsihice, adoptă un mod de gândire similar. Ei observă tot felul de fenomene ciudate: bătăi în mese, levitație, precogniție. Necunoscând cauza, presupun că s-a produs un eveniment paranormal real. Dar un astfel de fenomen nu e lipsit de o bază cauzală. Cauzele sunt pur și simplu transpuse din lumea naturală într-un alt tărâm, care există pe un plan paralel. Procesul de deducție suferă o ruptură și se petrece o deplasare de la cauzalitatea naturalist-materialistă la cauzalitatea

paranormală. Diferența dintre cele două abordări este aceea că numai prima poate fi izolată în condiții controlate și testată.

Astăzi atribuim bolile grave bacteriilor sau virușilor, care nu pot fi observați cu ochiul liber de către omul obișnuit. O teorie complicată a bolilor introduce microorganismele pentru a explica simptomele și antibioticele pentru a le învinge atunci când invadează corpul. Când teoria germenilor a fost propusă pentru prima oară de Semmelweis, această idee a fost ridiculizată de medici: părea ocultă. Dar diferența consta în faptul că este testabilă. Explicațiile naturaliste, spre deosebire de cele supranaturale, pot fi confirmate experimental.

Este gândirea magică irațională? Sfidează principiile logicii? Este antilogică? Prin faptul că nu se pot găsi cauze naturale sau materiale proxime pentru fenomene, mintea primitivă invocă explicații oculte. Nu era absurd să procedezi astfel când nivelul de cunoaștere era scăzut. Astăzi, nu mai ești nevoit să recurgi la aceleași răspunsuri, deși vestigii ale gândirii oculte persistă în sferele religioase și paranormale, atât de adânc sunt înrădăcinate în deprinderile noastre culturale. Gândirea ocultă este ilegitimă în aproape toate domeniile și disciplinele cercetării umane actuale. Ar fi inadmisibil pentru economiști, medici sau fizicieni să invoce explicații oculte pentru fenomene care sunt în prezent inexplicabile în termenii ipotezelor și teoriilor cunoscute. Dacă nu

înțelegem pe deplin toate cauzele inflației, nu avem dreptul să spunem că acestea se datorează forțelor oculte care acționează. În mod similar, în cazul în care cauza unei noi boli este necunoscută, nu putem invoca o explicație supranaturală (duhuri, demoni sau alte elemente satanice) pentru a justifica boala. Nu ni se permite să postulăm un factor spiritual pentru a explica orice fenomen petrecut în laboratorul de științe naturale. Dacă nu cunoaștem cauza unui lucru, suspendăm judecata până când dispunem de suficiente dovezi și putem testa ipotezele explicative introduse.

În mod similar, gândirea magică și ocultă este de obicei evitată în viața obișnuită. Dacă nu ne mai aducem aminte unde am lăsat cheile sau dacă motorul mașinii noastre se oprește brusc și nu îl putem face să pornească din nou, nu avem nici un motiv pentru a postula cauze oculte sau magice. Dacă am face asta, lumea ne-ar considera nebuni. În mod similar, nu este legitim să se postuleze existența unei percepții extrasenzoriale (care funcționează ca o cauză ocultă) pentru a explica presupusele rezultate aflate deasupra sau sub nivelul mediei impuse de hazard. A apela la percepția extrasenzorială (PES) înseamnă a postula existența unei entități necunoscute, un factor care nu poate fi observat. Unii caută o teorie pentru a explica PES, cum ar fi relațiile ascunse din univers (Arthur Koestler) sau o

sincronicitate ce se află la baza tuturor evenimentelor (Carl Jung). Dar acestea sunt conjecturi netestate.

Principiul metodologic de bază al științei este cel potrivit căruia ar trebui să căutăm explicații cauzale naturale pentru fenomene. Ispita transcendenței este antiștiințifică. În cazul în care există incertitudine, răspunsul cel mai logic este agnosticismul sau suspendarea judecății. Dar acest lucru este adesea foarte dificil. Gândirea magică, ocultă sau religioasă persistă în multe domenii ale vieții, în special atunci când suntem asaltați de îndoieli. Saltul către transcendență este deosebit de ispititor mai ales la granițele cunoașterii și acolo unde se pune problema sensului și scopului vieții umane. De multe ori, fuga de ambiguitate și căutarea ordinii ne ispitesc să invocăm cauze oculte sau magice necunoscute.

Cum să explicăm astăzi persistența gândirii religioase magice, nu numai în rândul oamenilor obișnuiți și lipsiți de educație, ci și printre oamenii de știință și savanții rafinați? Am văzut că sistemele magico-religioase persistă în ciuda infirmărilor formulate de critici și a numeroaselor dovezi care le contrazic. Celsus și alții din Roma antică au combătut creștinismul, însă acesta a supraviețuit criticilor lui. În secolul al XIX-lea, cercetătorii biblici au îndeplinit aceeași sarcină prin supunerea Bibliei unei analize critice riguroase, aparent fără prea mult folos. De ce sistemele mitice puternice par să reziste în fața criticilor? De ce sistemele de gândire magice și

religioase nu cedează în fața logicii și dovezilor? Există și alte motive care pot explica atracția pe care o exercită asupra ființelor umane?

Rolul imaginaţiei creative

O explicație evidentă a persistenței ispitei transcendenței e aceea că lucrurile pe care le știm despre univers sunt limitate în fiecare etapă a istoriei omenirii și că ne dorim să facem un salt dincolo de cunoașterea acumulată. Ne trăim viața într-o anumită felie a spațiu-timpului și într-un context sociocultural particular. Situându-ne pe o planetă relativ minoră dintr-o galaxie ce există alături de alte miliarde de galaxii, suntem doar o parte infinitezimală a schemei cosmice totale; și există lucruri mult mai vaste pe care nu le știm decât cele pe care le știm. Lumea văzută din punctul nostru de vedere este adesea ambiguă. Întregul univers ne confruntă cu enormitatea sa, invitându-ne să îi dezvăluim secretele, dar opunându-se oricărei interpretări simple a misterelor sale. Totuși, odată cu apariția rațiunii filozofice și a științei, am făcut progrese semnificative în această aventură. Ştiințele ne-au permis să dezvoltăm ipoteze testabile prin intermediul cărora să interpretăm natura. Astronomia și științele naturii, biologia și științele vieții confirmă în mod elocvent acest progres impresionant.

Cu toate astea, cunoașterea noastră este revizuită în mod constant și nu putem avea încredere că ceea ce am aflat a ajuns (sau va ajunge vreodată) la formularea sa finală sau ultimă. Acest lucru este valabil în cazul multor regiuni ale universului pe care căutăm să le pătrundem. E.O. Wilson, sociobiolog, a observat că, dacă ne îndreptăm atenția de la cosmos spre Pământ și luăm de pe jos o mână de țărână, vom observa că și biosfera conține o uriașă diversitate și o nesfârșită complexitate. Am făcut multe progrese în ceea ce privește înțelegerea formelor de viață de pe planeta noastră și a funcționării microstructurilor complexe ale moleculei de ADN. Dar există mult mai multe lucruri pe care încă nu le cunoaștem nu numai despre habitatul nostru, ci și despre alte părți ale universului.

Ființele umane au capacitatea de a se mira şi de a aspira către stele. Când suntem copii, construim castele de nisip, iar ca adulți le extindem astfel încât să se aventureze liber în univers. Jucăriile noastre ne împlinesc speranțele și aspirațiile, ne satisfac pasiunile și nevoile. Un băiețel colecționa înainte soldăței de jucărie și își imagina că este un mare general; astăzi își imaginează nave spațiale ce atacă invadatorii extratereștri. O fetiță se joacă de-a mama și de-a tata și își imaginează că este o prințesă frumoasă, iar soțul ei este un prinț; mâine este membră a unei misiuni spațiale. Cu toții trăim prin iluzii: despre noi înșine, despre iubiții sau iubitele noastre, despre prietenii noștri, despre societatea

noastră, despre univers în ansamblu. O persoană poate să viseze că a câștigat un premiu uriaș la loterie și să se gândească la tot ce ar putea cumpăra cu banii obținuți. La un moment dat, principiul realității se face simțit, altfel n-ar mai putea să funcționeze în societate. Unele iluzii sunt o sursă de satisfacție; altele, dacă nu știm că sunt pură fabricație, ne pot crea mari necazuri.

Cu toate astea, având în vedere limitele cunoașterii umane și a măsurii limitate în care pătrundem mecanismele adânci ale naturii, permitem imaginației să se manifeste liber și încărcăm universul cu puteri și realități ce ne satisfac nevoile psihologice. Acest lucru e foarte bine ilustrat de fenomenul cultului cargo, o religie de dată recentă ce a prins rădăcini în rândul melanezienilor din Pacificul de Sud, care au inventat un sistem de credințe și ritualuri fanteziste. Conform principiilor lor, albii, care ar fi furat de la zei secretul producerii bunurilor materiale, vor livra astfel de mărfuri credincioșilor cu ajutorul navelor, avioanelor și rachetelor, fără nici un cost. Va apărea un Mesia pentru a face acest lucru posibil. Credincioșii nu ar trebui să muncească niciodată, iar strămoșii lor decedați vor însoți mărfurile înapoi pe Pământ. Când germanii au sosit aici în timpul Primului Război Mondial, băștinașii au crezut că erau salvatorii lor; s-a întâmplat din nou când japonezii și americanii au aterizat pe insule în cel de-al Doilea Război Mondial. Ar putea să ni se pară ridicol, dar poate că nu e mai ridicol decât

alte sisteme de credință care sunt fabricate de imaginația umană pentru a face față evenimentelor naturale și a oferi o supapă dorințelor umane neîmplinite.

Imaginația are o funcție dublă. În primul rând, ne permite să concepem un număr infinit de lumi posibile. Aici intră în acțiune mitul și ficțiunea, precum și poezia, drama și religia. Aceste constructe imaginative încearcă să ordoneze elementele disparate ale lumii noastre și să le dea un anumit sens și o anumită simetrie. Ştiința presupune și ea utilizarea imaginației creative. Dar există o diferență profundă, căci, deși știința formulează creativ ipoteze, acestea trebuie testate experimental înainte de a putea fi acceptate.

Într-un anumit sens, trăim într-o lume ideală pe care am construit-o din reveriile, așteptările și speculațiile noastre. Suntem fermecați de lumea posibilului: mitul lui Cristos exemplifică această tendință. Cât de incredibilă este povestea unui zeu care a luat formă umană sau credința că cuvântul divin s-a făcut trup, orice ar însemna asta. Ce prezumțiozitate să credem că creatorul divin a coborât din ceruri pentru a salva fiecare persoană de suferință și moarte! Imaginația creează o imagine fantezistă a unei realități transcendente, un fel de împărăție cerească. Mitul teist apelează neîncetat la sufletul însetat, hrănește imaginația creativă și alină durerea existenței. *Trebuie* să existe ceva dincolo de această lume, ceva ce nu putem vedea, auzi, simți sau atinge. *Trebuie* să existe o lume mai profundă, o lume la care

intelectul cugetă și spre care emoțiile tânjesc. Iată locul unde se poate desfășura impulsul către transcendență. *Da*, spune imaginația, *aceste lucruri sunt posibile*. Apoi face un salt de la simpla posibilitate la realitate. Cum putem explica această transformare? În ce moment idealul devine real? Când se transformă ficțiunea în adevăr?

O mare parte din reveriile noastre sunt îndreptate spre un viitor posibil. Trăim pentru ziua de mâine, iar nisipurile timpului ne alunecă printre degete. Prezentul face loc viitorului care năvălește peste noi. Viitorul nostru presupune, în parte, realizarea unor posibilități ideale. Facem planuri și visăm la proiecte, iar dacă muncim din greu la ele ar putea deveni realitate.

Simon Rodia, un imigrant italian sărac din Los Angeles, a petrecut 33 de ani construind turnuri. A strâns scoici, țigle, nisip și orice alte resturi pe care le-a putut găsi. Consolidându-le cu șine de cale ferată și lucrând fără planuri tehnice, a construit mai multe turnuri înalte care nu au vreo utilitate. Turnurile Rodia au fost desemnate drept parc național, un tribut adus talentului său artistic și o recunoaștere a persistenței sale creative. În această întreprindere, Rodia reprezintă imaginația umană în acțiune; deși alții își pot risipi talentele pe proiecte mundane, Rodia a încercat să construiască o catedrală. Sunt rari indivizii care pot crea o nouă religie sau o nouă instituție ce atinge măreție istorică.

Un proces creativ similar acționează și în cazul reconstituirii istoriei. Luăm materialele și amintirile trecutului și le împletim într-o mare ficțiune. Ne amintim numai ce dorim și savurăm aceste momente cu încântare și bucurie sau teamă și suferință. Istoria presupune interpunerea reconstrucțiilor noastre imaginative cu privire la ceea ce credem că s-a întâmplat. Marile tradiții religioase sunt monumente fictive ale unor indivizi și evenimente din trecut care au suferit atât de multe transformări, încât este posibil să fi pierdut orice asemănare cu ceea ce s-a întâmplat de fapt.

În inima omului se poartă o luptă constantă între imaginile ficționalizate și adevăr. Fabricăm viziuni poetice, artistice și religioase ideale cu privire la posibile evenimente din trecut și din viitor. Însă realitatea acestor lumi idealizate e o cu totul altă chestiune. Există o tensiune constantă între omul de știință și poet, între filozof și artist, între omul practic și vizionar. Omul de știință, filozoful și omul practic doresc să interpreteze universul și să-l înțeleagă așa cum este cu adevărat; ceilalți sunt inspirați de ceea ce ar putea deveni. Oamenii de știință doresc să își testeze constructele lor ipotetice; visătorii trăiesc prin raportare la ele. De mult prea multe ori, oamenii tânjesc după credință și convingere, nu după o cunoaștere testată. Credința merge dincolo de adevăr în măsura în care se ridică pe aripile imaginației.

Cea de-a doua funcție a imaginației este aceea de factor motivant în viață: este un stimul și un impuls către acțiune. Civilizația și cultura sunt constructe creative realizate pornind de la imaginația umană. Natura este ceea ce este; cultura este cel mai adesea ceea ce omul a dorit să devină, deși eforturile sale sunt deseori zadarnice. Vapoarele și uneltele, orașele și națiunile, poezia și arta, știința și filozofia, legile și instituțiile sunt toate produsele creativității umane imaginative. Idealizăm un scop și acționăm pentru a-l realiza. Nu toate lumile noastre posibile pot fi realizate. Putem visa la universuri care depășesc cu mult capacitățile noastre de a ajunge la ele. Unele visuri devin însă realitate: cele în privința cărora am acționat prin găsirea mijloacelor și crearea instrumentelor ce ne permit să ne atingem scopurile. Luăm materia neprelucrată și datele brute și le atribuim forme încărcate cu sens. Dar formele generate sunt interpuse de noi.

Natura limitează ceea ce putem și ceea ce nu putem face. De asemenea, aceasta ne arată esențele ideale pe care decidem să le implementăm, deși esențele la care ajungem sunt produsele minții noastre inventive, deoarece depășesc simpla natură. Oamenii observă Luna și Soarele și inventează roata. Găsesc o piatră sau un băț și învață cum să le utilizeze ca instrumente. Adună ramuri și frunze și construiesc un adăpost. Privind spre cer, încearcă să imite șoimul și vulturul prin conceperea și construirea unui avion. Pentru a penetra înaltul

cerului, Empire State Building și racheta iau forma penisului uman. Posibilul întotdeauna depășește și precedă realitatea, cel puțin aceasta este splendida dramă ce se desfășoară pe tot parcursul civilizației umane. Deși implicită în pântecele naturii, din moment ce oamenii și materialele cu care lucrează fac parte din natură, cultura este un produs al artei și artificiului: este atât naturală (deoarece facem cu toții parte din natură), cât și artificială (din moment ce dăm naștere la ceva nou). Asemenea cuiburilor construite de păsări sau barajelor ridicate de castori, acestea sunt produsele efortului și muncii.

Munca este cea mai puternică expresie a ingeniozității umane. Imaginația creativă își propune ceva, concepe un plan și apoi decide să-l realizeze prin intermediul acțiunii. Tărâmul posibilului depășește realitățile trecute, prezente și viitoare, însă ne lovim întotdeauna de limitele lumii reale. Pentru a reuși în ce ne propunem, trebuie să înțelegem natura și să-i pătrundem mecanismele interne. Trebuie să facem distincție între propriile iluzii și adevăr. Aceasta este funcția cognitiv-descriptiv-teoretică a imaginației și limbajului. Odată ce o idee a fost judecată de bunul-simț practic sau de știință, poate fi adăugată la cunoașterea umană generală. Numai testând-o în creuzetul experienței ne putem da seama dacă o idee nu e altceva decât o absurditate.

Cu toate astea, imaginația este esențială pentru activitatea umană, întrucât reprezintă mijlocul

prin care căutăm să depășim obstacolele din calea eforturilor noastre și să oferim noi obiective propriilor realizări. În plus, imaginația constituie o cale de a ne elibera de frustrare: oferă atât o cârjă, cât și o catapultă pentru a ne depăși durerea și frământările. Această funcție merită atenția noastră, deoarece ispita transcendenței este un fel de dispozitiv psihoexistențial la care apelăm pentru a face față dilemelor și proiectelor neîndeplinite, precum și pentru a ne potoli cele mai adânci năzuințe și cele mai tragice disperări.

Sistemele religioase clădite de culturile umane sunt creațiile unei imaginații idealizate în care oamenii și-au revărsat visurile și lacrimile. Deși neadevărate, ele persistă deoarece satisfac nevoi adânc sădite în psihic. Ele sunt valide în acest sens: cunoașterea noastră despre univers este numai fragmentară și incompletă. Există multe alte lucruri care vor fi descoperite de mintea umană ce ne pot entuziasma, surprinde, uimi sau chiar induce în eroare. Poate că există alte ființe undeva în univers, care dețin o cunoaștere și o putere cu mult peste cele mai fanteziste aspirații ale noastre. S-ar putea să le pese de noi sau chiar să ne influențeze. Poate că vom învăța de la ele și, astfel, unele mistere vor fi descifrate și, lucru foarte important, unele dintre dorințele pe care le nutrim se vor împlini. Credința în transcendență se hrănește din promisiunea împlinirii speranțelor și dorințelor noastre imposibil de realizat. Poate că vom trăi din nou. Poate că nu vom muri. Poate că toate planurile noastre destrămate vor fi

reclădite și ne vom putea reuni cu cei pe care îi iubim și îi prețuim. Poate că speranțele și aspirațiile noastre cele mai adânci vor fi în cele din urmă realizate.

Vorbim foarte mult despre adevăr și cunoaștere, şi este firesc, din moment ce nu putem trăi numai în tărâmul ideal, ci trebuie să coborâm în lumea concretă a alegerilor practice. Cu toate astea, lumea ficțiunii și reveriei devine reală și este considerată adevărată. Citim cărți de nonficțiune pentru a afla adevărul: biografii și istorii, geografii și enciclopedii. Dar suntem fascinați și de povești fictive. Romancierii și dramaturgii, cineaștii și actorii deschid noi lumi pentru noi. Ele nu sunt adevărate, autentice sau reale, ci numai oarecum adevărate, autentice sau reale. Cu toate astea, ne spun ceva despre noi și despre ceilalți. Chiar dacă sunt inventate, personajele lui Shakespeare și Balzac capătă o viață proprie. Citind un roman sau uitându-ne la o piesă de teatru, putem fi profund emoționați; povestea este incitantă, narațiunea are forță. Chiar dacă le putem considera ficțiune și știm că sunt inventate, ele ne farmecă imaginația.

Operele religioase sunt în mare parte ficțiune. Inventate de profeți și poeți din țesătura creativă a imaginației, a năzuințelor superstițioase, a presentimentelor și viselor, acestea sunt devorate cu nesaț de un public recunoscător. Este uimitor să descoperim că cu cât este mai mare neadevărul, mai improbabil basmul sau mai

implauzibil mitul, cu atât sunt mai multe șanse să existe un mare număr de oameni care se agață de el.

Sistemele religioase antice care persistă sunt fascinante prin faptul că fac acest lucru deși se sprijină pe temeiuri epistemologice șubrede. Cu toate că nu sunt bazate pe fapte, continuă să exercite putere și influență: catolicismul și astrologia sunt exemple potrivite. Evident, aceste sisteme de credință au o funcție internă (psihologică și sociologică). Chiar dacă au început ca născociri ale imaginației umane, au ajuns în curând să aibă o viață proprie. Ca artefacte ale culturii umane, au o bază factuală în istorie și există o mulțime de texte și tradiții dedicate conservării și promulgării lor. Este dificil să contești sau să răstorni un sistem instituționalizat de credințe și practici precum catolicismul sau astrologia, deoarece ele definesc un mod de viață și, în fiecare generație, ar putea exista sute de milioane de oameni dedicați trup și suflet conservării lor. Acest lucru este mult mai valabil în cazul catolicismului decât al astrologiei, întrucât promisiunile acestei religii sunt mult mai grandioase și mai cuprinzătoare, iar sistemul său de credințe este bine definit și reglementat de autoritățile instituționale. De fapt, cei care nu acceptă credințele oficiale sunt considerați de societate ca fiind devianți și neintegrați la nivel cultural. Creatorii de basme au devenit păzitorii moralei tuturor, iar ereticii și nonconformiștii sunt considerați recalcitranți.

Este posibil să depășim înclinația umană către ispita transcendenței? Putem trăi fără poezie religioasă și mitologie paranormală? Ne putem confrunta cu lumea în termeni cognitiv-realiști? Voltaire spunea că religia a început atunci când primul șarlatan l-a înșelat pe primul prost. Fără îndoială, este o simplificare exagerată, deoarece există și alte motive și impulsuri responsabile pentru credința religioasă.

Are religia un fundament biogenetic?

Din cauza persistenței formelor religioase, chiar și în cele mai avansate culturi, trebuie să ne întrebăm dacă religia este biogenetică. Cu alte cuvinte, există ceva în interiorul speciei *homo sapiens* care cere acest lucru? Există o dorință biometafizică, o genă care predispune oamenii la așa ceva? Este specia umană *homo religiosus* prin natura sa? Oare această tendință a fost cultivată de-a lungul lungii istorii a evoluției umane în mare parte pentru că i-a avantajat pe acei membri ai speciei care o posedau?

Sociobiologii consideră că așa s-a întâmplat. În opinia lor sistemele religioase au o puternică funcție biopsihologică și socioculturală, iar acele grupuri și persoane care au avut tendințe religioase au dispus de un avantaj în lupta pentru supraviețuire față de cei care nu au avut. Mai exact, ele influențează în mod selectiv cine se va reproduce. Dacă este așa, atunci trebuie să

investigăm în special cum sau de ce și prin ce mecanisme funcționează. Putem reconstitui un posibil scenariu istoric pentru acest argument, deși unul extrem de speculativ. Religia a înglobat diferite aspecte ale experienței umane. Doresc să mă axez aici numai asupra aspectului mitic, cel care exprimă pietate reverențioasă față de transcendent. Omul primitiv s-a confruntat fără încetare cu adversitatea și pericolul: boală, dezastre naturale, animale periculoase, conflictele cu triburile care jefuiau, iminența morții timpurii. În acest context de conflict și provocare, au apărut preoții-magicieni care ofereau un fel de alinare pentru sufletul obosit, permițând individului să persevereze în ciuda dimensiuni tragice a existenței primitive. Diferite sisteme religioase din diferite culturi timpurii au furnizat supape pentru potolirea disperării: oamenii puteau aduce sacrificii pentru a împăca zeii lumii spiritelor, în speranța că lucrurile se vor îmbunătăți.

Moartea rudelor și prietenilor dragi putea fi atenuată prin îngroparea lor în cadrul unor ceremonii, asigurându-i astfel că sufletul va fi protejat în drumul spre lumea cealaltă. Astfel de practici le ofereau consolare celor care se simțeau neputincioși în fața unui univers neînduplecat și a unei desfășurări inexorabile a evenimentelor.

Toate aceste activități religioase puteau diminua anxietatea psihologică și ajuta la atenuarea temerilor legate de caracterul înfricoșător al unei existențe crunte. Acele

grupuri sociale care ofereau povești mitice și ritualuri și-au ajutat membrii să depășească șocurile existențiale și le-au oferit unele mijloace de a face față suferinței, întărindu-le voința de a trăi. Cei copleșiți de durere și de spaimă, în cazul în care nu aveau unde găsi răspunsuri și nu aveau acces la o mitologie sau un ritual care să le aducă speranță, riscau să fie mult mai ușor cuprinși de deznădejde și să dispară. Ar fi fost apăsați de fluxul și refluxul nenorocirilor din viață, incapabili să le înțeleagă sau să se adapteze la ele. Aceștia nu s-ar fi putut reproduce, și astfel nu și-ar fi putut transmite genele mai departe, deoarece le lipseau „glandele mistice“. Este posibil atunci ca aceste sisteme mitice să fi oferit un fundament pentru soluțiile grupului la misterele existenței. Acele grupuri sociale care puteau transmite astfel de sisteme de credință de la o generație la alta reușeau să supraviețuiască mai ușor decât cele care nu făceau acest lucru. În cel mai extrem caz, într-o civilizație relativ avansată precum Egiptul antic, marii faraoni au construit monumente uriașe pentru a-și asigura trecerea spre lumea cealaltă. Dar chiar și cele mai mici și mai primitive triburi, pe măsură ce dezvoltă sisteme de credințe mitologice, ar putea face ceva similar. Antropologii au descoperit practici funerare destul de detaliate datând din vremea omului de Neanderthal, în trecutul îndepărtat al culturii umane.

Desigur, edificiile mitice ce pot fi ridicate au anumite limite. Sistemele mitice nu pot

contrazice lumea reală, din moment ce omul încă mai trebuie să facă față problemelor practice eterne: vânătoarea, cultivarea și pescuitul, construirea de adăposturi și coacere pâinii, apărarea împotriva atacurilor etc. Totuși, credințele mitice ajută la calmarea inimii îndurerate, astfel încât fiecare să-și poată vedea de viața sa.

Problema ipotezei sociobiologice este însă că aceste impulsuri par să fie absente la unii oameni, cărora le lipsește orice sentiment al pietății reverențioase și nu sunt dispuși să divinizeze și să îmbuneze forțe sau ființe nevăzute. Dacă *homo religiosus* este o caracteristică universală a speciei, de ce nu este prezentă la toată lumea? Sunt două răspunsuri posibile: în primul rând, că de fapt este prezentă, dar se manifestă diferit. Astfel, noi sisteme de pietate religioasă înlocuiesc mitologiile mai vechi. De exemplu, odată cu prăbușirea formelor teiste tradiționale, apar religii alternative. Marxismul este o nouă religie în măsura în care venerează procesul dialectic și crede în viziunea unei utopii comuniste supreme. În expresia ei extremă din societățile totalitariste, îi divinizează pe Marx, Engels și Lenin, sfinți ai ideologiei milenare.

Unele forme de umanism pot avea și o funcție religioasă, dar numai dacă au o credință nemăsurată în puterile științei, în importanța democrației ori într-o guvernare mondială. Umaniștii religioși au argumentat că, din moment ce religia este esențială, umanismul trebuie să

îndeplinească toate funcțiile religiei tradiționale. Este adularea excesivă a idealurilor seculare o formă de magie și idolatrie și nu reprezintă oare echivalentul moral al impulsului genetic? Nu cred că lucrurile trebuie să fie neapărat așa, deoarece, alături de credincioși, politeiști și monoteiști, se află sceptici, atei și agnostici, care iau în derâdere credințele excesive și susțin că se pot confrunta cu provocările vieții fără a apela la mituri liniștitoare. Este clar că în istoria neamului omenesc au existat sceptici care s-au opus vremurilor și au respins lucrurile considerate sfinte ale epocii lor. Socrate și Platon au satirizat miturile religiilor dominante ale lumii grecești. Scepticii și epicurienii din Roma au respins credința conaționalilor lor. Spinoza, Hume, Voltaire, Mill, Marx, Dewey, Russell, Margaret Sanger, Simone de Beauvoir, Sartre, Freud și nenumărați alți sceptici moderni au făcut la fel. Dacă impulsul religios reprezintă o constantă a naturii noastre biologice, de ce este atunci absent la unele persoane?

Răspunsul dat de William Blake scepticilor a fost:

> Râdeți, voi, râdeți, Voltaire și Rousseau;
> Râdeți, voi, râdeți, dar totu-i în van!
> Căci aruncați cu nisipul în vânt
> Iar vântul vi-l suflă-napoi mai avan.

Un al doilea răspuns posibil la întrebarea noastră este acela că poate scepticul este un excentric, care, trăind contrar normelor, aruncă cu

nisip împotriva naturii sale biologice. De exemplu, homosexualitatea reprezintă tendința unei minorități (undeva între 4 și 10%) și nu constituie norma. Nu este momentul și nici locul să intrăm într-o discuție despre homosexualitate. În mod clar, specia nu ar fi putut supraviețui dacă sexele opuse nu s-ar fi împerecheat, iar găsirea plăcerii și satisfacției în heterosexualitate este esențială pentru acest proces. Totuși, homosexualitatea este atât de răspândită (și a fost observată până și în comportamentul animalelor), încât ne întrebăm dacă și ea are o funcție evolutivă. Aceiași sociobiologi care cred că religia are o funcție biologică postulează, de asemenea, că homosexualitatea ar fi putut avea rolul biologic al întăririi instinctului de apropiere dintre masculi, necesar pentru războinici și vânători.

Se poate argumenta că scepticismul contribuie și el la perpetuarea speciei umane, deoarece, dacă oamenii nu pot face față lumii așa cum o găsesc (principiul realității), nu pot face față nici amenințărilor din mediul înconjurător. Acele sisteme sociale care pun accentul pe mitologie în detrimentul tehnologiei sau științei au șanse mai mici să supraviețuiască și, de fapt, au fost deseori supuse de armatele invadatoare care dispuneau de tehnologii și arte superioare. În plus, preoții și profeții care au devenit celibatari nu și-au transmis înclinațiile genetice generațiilor viitoare, în timp ce soldații și aventurierii care au plecat să

cucerească lumea și-au răspândit sămânța peste tot. Dar ne putem întreba: oare ființele umane au nevoie de iluzii, iar făuritorii de mituri nu fac altceva decât să hrănească această necesitate? Pot scepticii care resping religiile ortodoxe să trăiască și să prospere fără să-și înlocuiască propriul sistem de iluzii?

Într-un fel, acest lucru este adevărat. Chiar și „oamenii obișnuiți“ au nevoie de unele mituri și fantezii. Dezvoltarea marxismului în secolul XX ca sistem ideologic cvasireligios menit să umple golul lăsat de religiile aflate în declin probabil că ilustrează destul de bine asta. În mod similar, am văzut cum formele mai noi ale sistemelor de credințe în fenomene paranormale au înlocuit adesea sistemele ortodoxe de credință și cum mulți copii de părinți liberali cad adesea pradă cultelor mai noi. Pe lângă sistemele de credință tradiționale, există și alte forme de iluzie: mai exact, iluzii individuale de care avem nevoie deseori pentru a supraviețui.

Se pare că unele dovezi psihologice ar confirma acest lucru și că unele iluzii sunt necesare pentru viața obișnuită. Nu mă refer la „delir“, ci la iluzii inocente sau „mituri nevinovate“. Procesul de fabricare a iluziilor pare să îi motiveze pe oameni prin faptul că le oferă obiective și scopuri pe care să le atingă – iar asta face parte din procesul creativ pe care l-am discutat deja. Iluziile pot oferi o bază pentru optimism și speranță. De exemplu, avem nevoie de unele iluzii despre propriile talente și

capacități. Dacă o persoană nu are încredere că va reuși, atunci poate să renunțe prea ușor. De altfel, un eu supradimensionat și puțină iubire de sine sunt esențiale pentru ambiție și realizare. Unii oameni se dau bătuți, de fapt, mai devreme: pot avea o apreciere atât de cinstită a propriilor limitări, încât nu se mai simt în stare să le depășească și să exceleze.

Dimpotrivă, cei care au iluzii sunt adesea dispuși să depună eforturi serioase pentru a realiza lucruri extraordinare și, cu toate că iluziile ar putea să fie greșite, ei vor reuși să-și împlinească ce și-au propus. Este valabil nu numai în privința opiniilor despre noi înșine, ci și despre alții (care pot fi greșite) sau despre societatea noastră (care pot fi nemeritate) sau despre viitor (care poate fi dezolant). Cu siguranță, trebuie să fim *realiști* în legătură cu toate aceste lucruri. Dar trebuie, de asemenea, să fim și visători, deoarece un anumit grad de iluzie poate constitui solul psihologic din care răsar marile aventuri.

Ideea este următoarea: există iluzii și iluzii, dar există și adevărate constructe delirante. În plus, vechile credințe religioase apărute în copilăria omenirii nu își mai pot îndeplini azi funcțiile lor inițiale. Se ciocnesc brutal de realitate. Iudaismul este vechi de peste 3.500 de ani, creștinismul de 2.000, iar islamul de 1.300. Aceste „sisteme venerabile“ sunt acum contrazise de cunoașterea științifică a naturii: în măsura în care există, ele sunt disfuncționale. Deși religia și

magia ofereau alinare în trecut, când formele primitive de știință atribuiau cauzele zeilor naturii, acum ele au funcții negative, mai ales când sunt înțelese în sens literal. În orice caz, este clar că dacă impulsul religios (pietatea reverențioasă față de necunoscut) are rădăcini biologice și genetice în structura primordială a speciei, la fel are și principiul realitate–cauzalitate, care concurează cu el și încearcă să înțeleagă natura prin descoperirea cauzelor reale și construirea unor tehnologii funcționale. Adevărul este că, în natura umană, există multe impulsuri biologice aflate în competiție și nu putem fi sclavii unuia în detrimentul celorlalte.

De fapt, există un război fundamental între sfânt și omul practic, între mistic și omul activ, între Isus și Prometeu, și numai omul practic și activ este cel care acordă atenția cuvenită mijloacelor de supraviețuire. Acest lucru este valabil mai ales în cazul civilizației postmoderne. Limbajul instinctului și al genelor poate fi înșelător dacă e folosit ca un pretext pentru a identifica prejudecățile noastre morale în natura umană. Konrad Lorenz a postulat un instinct al agresivității ce le permite celor mai puternici masculi să se reproducă și, astfel, să contribuie la perpetuarea speciei. El a observat această trăsătură la multe tipuri de specii, de la peștișorii aurii la rațe și la *Homo sapiens*. Totuşi, nu ar trebui să ajungem la concluzia că ne putem satisface toate impulsurile instinctive sau că e necesar să le suprimăm. Dimpotrivă, *dacă* există

un instinct al agresivității, trebuie să descoperim echivalente constructive pentru a-l canaliza în forme sănătoase ale comportamentului uman (cum ar fi sporturile competitive sau eforturile comune pentru a îndeplini idealurile sociale). Chiar dacă nu putem să ne depășim rădăcinile biologice (în acest caz, tendința de a genera credințe nefundamentate pentru a face față adversității), totul depinde de sistemele pe care le vom accepta și dacă ne putem canaliza tendințele primitive dinspre sistemele superstițioase către alternative constructive. Sistemele religioase istorice evocă modelul consimțământului pasiv, în care ființele umane sunt îndemnate să se supună universului și lui Dumnezeu prin ascultare și acceptare. Se bazează pe necunoașterea naturii și pe tendința de a favoriza cauze și remedii magice.

Alternativa este modelul activ, eroic și prometeian al naturii. Omul trebuie mai întâi să înțeleagă natura și apoi să se avânte în lume și s-o schimbe. Ființa prometeiană refuză să se plece în fața naturii, cu excepția momentului morții: ea încearcă să transforme natura pentru a se potrivi propriilor scopuri. S-ar putea să avem nevoie de mituri înlocuitoare, dar să fie adecvate pentru viitorul omenirii și să ne permită să realizăm lucruri în lumea reală. Fără îndoială că ar trebui să rămână un reziduu al vechii intuiții religioase: faptul că universul este o scenă vastă populată cu forțe impersonale imposibil de controlat. Putem înțelege natura și ne putem adapta comportamentul sau putem chiar modifica

desfășurarea evenimentelor prin apelul la cunoaștere, dar numai într-o măsură limitată. Sunt lucruri care nu se află în puterea noastră și unele dintre ele trebuie să fie acceptate ca inevitabile, cum ar fi accidentele, dezastrele naturale, bolile și moartea.

Şi poate că un răspuns religios este, până la urmă, justificat. Trebuie să cultivăm aşadar un sentiment stoic al resemnării. Ceea ce nu înseamnă că ar trebui să venerăm transcendentul sau să-l încărcăm cu puteri divine, ci ar trebui, cel puțin, să avem un sentiment al măreției cosmosului și al neputinței noastre în fața sa. Aceasta nu e gândire mitologică, dar se bazează pe o apreciere realistă a condiției umane.

Funcţia morală a religiei

Există însă și alte motive pentru persistența credințelor religioase. Ele au rămas o sursă morală foarte importantă. Deși adorarea lui Dumnezeu Tatăl sau a transcendenței nevăzute a fost spulberată pentru omul modern, instituțiile religioase au o altă funcție majoră: furnizează un sistem de reguli și porunci ce ghidează conduita. Acest aspect este specific miilor de secte și culte practicate de o mare diversitate de grupuri socioculturale în trecut, dar și marilor religii istorice, care ne-au oferit cele zece porunci, predica de pe munte, virtuțile coranice, calea budistă spre dreptate etc. Oare religia, în ultimă

instanță, furnizează un fundament necesar pentru moralitate? Oare regulile morale joacă și un important rol biogenetic în lupta pentru supraviețuire?

În opinia sociobiologilor, pentru a face față adversității, grupurile sociale au nevoie de reguli interne care să le guverneze comportamentul: sistemele morale au, prin urmare, o valoare adaptativă, iar cele care au rădăcini în religie întăresc sentimentul de obligație și supunerea. În plus, sistemele sacre ce conțin reguli morale contribuie la determinarea celor care vor supraviețui și se vor reproduce.

Astfel, religiile nu sunt simple sisteme de credință, ci definesc un mod de viață. Ele stabilesc norme de conduită și instituie diferite forme de comportament; guvernează relația dintre sexe și determină ce conduită sexuală este virtuoasă sau păcătoasă. Acest lucru este valabil și în cazul structurii familiei, unde e statornicit rolul fiecărui membru. Același mecanism este întâlnit și la alte instituții sociale complexe, care introduc tabuuri și fobii. Unele acțiuni sunt considerate exemple de virtute și noblețe, fiind răsplătite atât în această viață, cât și în cea viitoare. Altele sunt considerate rele și inadmisibile, iar acestea pot fi pedepsite prin moarte, excomunicare, exil, pedeapsă fizică, închisoare sau dizgrație generală. Sensul inițial al termenului *morală* este asociat cu *moravuri*, care

se referă la tradițiile și obiceiurile normative ale unui grup de persoane care trăiesc și lucrează împreună.

Probabil că acele grupuri cu un sistem de conduită bine reglementat transmis de la o generație la alta nu trebuiau să inventeze roata de fiecare dată. Își puteau crește copiii conform credinței morale a tatălui, asigurând astfel o anumită coeziune și unitate internă necesară perpetuării grupului. Acei indivizi sau acele grupuri care nu se puteau conforma codului nu supraviețuiau și, prin urmare, nu își puteau transmite trăsăturile genetice generațiilor viitoare. În acest sens, moralitatea este un mijloc de adaptare; iar atunci când e legată de religie, i se acordă o confirmare divină. Există recompense și pedepse divine, iar iubirea sau frica de Dumnezeu ne motivează să ne supunem normelor morale. Moralitatea nu este pur și simplu făcută de om, ci e de inspirație divină. Moise a adus de pe Muntele Sinai poruncile lui Dumnezeu pentru fiii lui Israel: acest lucru i-a permis să justifice un sistem politic patriarhal și dreptul divin de a conduce. De fapt, unirea religiei cu moralitatea este cea care consolidează sistemul moral. Astfel, moralitatea are o funcție profund sociologică: oferă cadrul și legăturile necesare ce permit grupului să supraviețuiască și să funcționeze. Întrucât ființele umane sunt animale sociale care nu pot trăi în afara unei comunități, moralitatea are și o funcție biogenetică.

Toate acestea sunt esențiale pentru a înțelege rolul istoric pozitiv pe care îl joacă religiile. Chiar dacă este aspru, codul moral religios oferă o bază pentru stabilitate și ordine și previne atitudinile anarhice. Respectarea normelor tradiționale garantează într-o oarecare măsură pacea și armonia sociale.

Acestea sunt însă disfuncții ce rezultă din îmbinarea prea strânsă a moralității cu religia, așa cum demonstrează din plin istoria umană. În primul rând, acolo unde există schimbare socială, un sistem fix va tinde s-o respingă. Efortul de a încerca să extinzi poruncile absolute ale moralității religioase și să le aplici în contexte unde se impune luarea unei decizii s-ar putea dovedi intolerabil. Adesea, în sfera morală, nu se pune problema să alegi între bine și rău, ci între două sau mai multe lucruri bune pe care nu le poți avea în același timp sau chiar să optezi pentru cel mai mic rău. Deși poate ajuta la definirea drepturilor și responsabilităților, orice sistem riscă să devină represiv prin faptul că nu permite noi interpretări sau modificări necesare ale practicilor. Astfel devine un obstacol în calea progresului. Acest eșec este exacerbat atunci când un sistem de moralitate tradițională întâlnește sisteme morale alternative. Conflictul dintre standarde morale contrare îngreunează negocierea compromisurilor. Vechii greci considerau că valorile morale ale altor națiuni sunt „barbare“, dar chiar și între polisurile grecești existau obiceiuri foarte diferite, așa cum se poate observa

în cazul Spartei și al Atenei. Cruciații creștini s-au ciocnit cu idealurile morale musulmane. După întoarcerea sa în Europa, Marco Polo a descris diferențele culturale întâlnite la Ginghis Han și în întregul imperiu chinez.

Acesta este contextul în care moralitatea tradițională devine adesea un obstacol în calea adâncirii înțelegerii și contactului uman, mai ales dacă este provincială, șovinistă, etnică sau naționalistă. Sabia devine arbitrul binelui și răului. Diferențele de la nivelul codurilor morale sunt rezolvate prin război și cucerire, în măsura în care un grup urmărește să-și impună modul de viață altuia, așa cum a încercat să facă Alexandru cel Mare atunci când a cucerit Persia (deși, ulterior, succesorii săi au acceptat obiceiurile persane). În cele din urmă, trebuie să apară un sistem de legi pentru a tranșa disputele dintre oameni, pentru a defini ce e permis și ce nu e permis să facem și pentru a impune normele morale prin puterea statului. Odată cu trecerea timpului, chiar și religiile tribale trebuie să devină mai universale, așa cum s-a întâmplat atunci când creștinismul a încercat să transforme iudaismul dintr-o religie tribală națională într-un mesaj universal ce se adresează tuturor ființelor umane și așa cum islamul a încercat mai târziu să-și impună credința și legea morală popoarelor cucerite.

Revenind la problema biogenetică, putem întreba: oare instituțiile religioase influențează parcursul evoluției? Răspunsul este afirmativ,

deoarece majoritatea religiilor, în special cele istorice, au determinat cine se va reproduce și de ce. Interesant este însă că aceste reguli reproductive au variat. Există reguli referitoare la infanticid și avort, astfel încât supraviețuirea fetușilor cu probleme grave de sănătate depinde de regulile sociale. Vechile societăți grecești practicau în general infanticidul, în timp ce societățile creștine și musulmane se opuneau acestei practici. În mod similar, în societățile evreiești și musulmane, care practică circumcizia, unii prunci au murit sub cuțitul ruginit al rabinului sau imamului. Unele religii practică rituri de inițiere sau ceremonii asociate cu pubertatea. Unele prețuiesc celibatul, castitatea și virginitatea; altele sunt mai permisive în privința libertății sexuale. Societățile creștine și evreiești au devenit monogame; musulmanii au practicat poligamia. Preoții catolici și budiștii erau celibatari, dar rabinii evrei, mullahii musulmani și preoții protestanți au lăsat urmași. Există reguli referitoare la divorț și la recăsătorire. Multe practici erau pur și simplu fortuite. De exemplu, Mahomed a purtat mai multe războaie în care mulți dintre soldații săi au fost uciși; prin urmare, s-a considerat că este cu atât mai potrivit pentru un bărbat să aibă mai multe neveste. În Coran se face permanent referire la nevoia de a avea grijă de văduve și orfani.

Toate aceste porunci au avut o influență cauzală inevitabilă asupra strategiilor de reproducere și tipurilor de oameni care vor avea

urmași, o mare parte fiind destul de independentă de adaptarea la mediul înconjurător. Există și alte influențe profunde asupra descendenței biologice: hindușii își spălau morții în Gange și îi lăsau tot acolo, fluviu ale cărui ape se transformau într-un focar de infecții. Pe drumul spre Mecca, pelerinii musulmani îndurau mari greutăți și erau expuși la boli precum holera. La slujbă, creștinii sărutau același crucifix și beau din același potir de vin, transmițând astfel diferite boli. Unele religii au adoptat o atitudine fatalistă față de boală și durere, care tindea să zădărnicească eforturile științei medicale de a descoperi tratamente. O perioadă lungă de timp, au existat interdicții religioase împotriva autopsiilor. Astfel, există puternice forțe inconștiente și în mare măsură irațională ce influențează selecția naturală.

Este greu de spus dacă acest lucru a avut tendința de a dezvolta dispoziții genetice, din moment ce a existat o gamă atât de largă de practici. Ernest van den Haag a observat însă că este posibil să fi avut efecte contrare asupra endogamiei, populației și fondului genetic: preoții catolici, care au devenit învățați și au studiat în mănăstiri, erau celibatari și, prin urmare, nu au putut transmite generațiilor viitoare talentele intelectuale (în măsura în care le-au avut), în timp ce rabinii evrei și cărturarii talmudici din *ștetl*-urile din Polonia și Rusia aveau familii numeroase. În mod similar, interdicțiile religioase evreiești împotriva căsătoriei în afara grupului

este posibil să fi exacerbat unele dispoziții genetice negative, cum ar fi incidența ridicată a bolii Tay-Sachs.

O altă problemă ce trebuie discutată este dacă indivizii pot fi sau nu eliberați de regulile morale stricte ce guvernează grupul social. O dezvoltare pozitivă din istoria omenirii o constituie separarea eticii de religie și de moralitatea tradițională, precum și eforturile independente de a stabili etica drept un domeniu autonom de cercetare bazat pe rațiune și lipsit complet de principii religioase.

Sofiștii greci au fost cei care au făcut posibil acest progres. În călătoria de la un oraș-stat la altul, aceștia au fost impresionați de relativitatea conduitei morale. Oamenii se închinau la diferiți idoli și prețuiau valori morale diferite, iar profesorii itineranți au observat această diversitate și au ajuns să respingă tot. Trasimahos, Callicles, Gorgias, Protagoras și alții au văzut că valorile erau relative la societatea în care apăruseră și că erau adesea întreținute de elitele sociale pentru propriile interese. Prin urmare, sofiștii au devenit sceptici și cinici cu privire la lucrurile absolute. În schimb, propovăduiau interesul propriu, arta de a reuși și de a câștiga orice argument, în esență, cum să-ți faci prieteni și să influențezi oamenii. Ca răspuns, Socrate și Platon au căutat să stabilească un nou domeniu al eticii, care nu era bazat pur și simplu pe convenție, ci era parțial întemeiat în dreptul natural. De asemenea, au încercat să discrediteze

miturile homerice (așa cum fac Socrate și Adeimantos în *Republica*), considerându-le un fundament inadecvat și ipocrit pentru conduita morală. Oare idealurile morale (binele, virtutea, frumosul, adevărul, dreptatea) pot fi găsite în natura lucrurilor, așa cum credea Socrate, și ne pot călăuzi comportamentul?

Aristotel a dat curs acestei investigații în *Etica nicomahică* transformând-o într-o cercetare empirică, bazată pe rațiune practică. Ce este binele, a întrebat el, și cum putem avea o viață bună? El a stabilit o metodă rațională pentru împlinirea naturii umane, realizarea potențialităților fiecăruia și atingerea *eudaimoniei* sau a fericirii. Filozofii au demonstrat de atunci că etica se poate baza pe rațiune. Nu trebuie să fie ancorată în moralitatea tradițională sau în doctrina religioasă. Astfel, în condițiile în care codurile morale au avut la început o funcție socială, cerută de natura ființei umane pentru a trăi în comunitate și a supraviețui, nu era necesar să dispună și de consfințirea divină pentru a putea fi impuse. Omul modern a căutat de atunci să instituie condițiile unei vieți bune pe temeiuri raționale și să judece conduita morală prin consecințele bune sau rele ale comportamentului. O acțiune este considerată bună dacă maximizează fericirea și minimizează suferința, în caz contrar fiind rea. În plus, există standarde ale echității, care pot fi justificate independent de orice temei teologic, după cum a arătat Kant. Conștiința morală are propriile sale surse:

empatia și altruismul oferă motive suplimentare pentru comportamentul moral. Deși este adevărat că sistemele religioase au avut un anumit rol moral și social și că au fost deseori de folos, omenirea a depășit această nevoie. De la un factor al conduitei morale, religia a devenit un obstacol, deoarece moralitatea bazată pe obiceiuri sociale înrădăcinate și pe autorități religioase poate fi un impediment pentru progresul uman, pentru reforma morală necesară și pentru aplicarea inteligenței critice în rezolvarea problemelor umane.

Căutarea etnicităţii

Mai există o funcție a religiei atât de adânc înrădăcinată, încât devine uneori practic imposibil de modificat sau de înlocuit, iar orice demers de a face acest lucru trebuie să fie realizat în cadrul preexistent. Mă refer aici la funcția sociologică a instituționalizării regulilor de comportament. Religia nu este doar morală, ci reprezintă și un mod de viață. Este la fel ca limba pe care am moștenit-o și pe care o folosim aproape inconștient. Aceasta definește regulile gramaticii sociale, pe care, dacă vrem să comunicăm, trebuie s-o învățăm și s-o folosim cu toții.

Nu mă refer doar la codul moral, deși este o parte esențială a religiei, ci și la ceva mult mai profund: cei mai buni termeni sunt *etnia* și *naționalitatea*, deoarece religia, în timp,

definește, de fapt, ființa omului. Suntem membrii unui grup religios etnic sau rasial identificabil. Religia implică înrudire și relații de sânge. Nu este pur și simplu un sistem cognitiv de credințe pe care îl putem accepta sau respinge în termeni intelectuali, ci structurează însăși esența identității unui individ.

Nu mă refer la prima sau la a doua generație în care principiile unei noi religii se statornicesc sau la procesul de convertire. Există anumite perioade de convulsie religioasă când apar noi mesia sau noi profeți care convertesc un grup de oameni ce ajung să creadă în misiunea divină a acestora. În ultimă instanță, nu faptele și spusele lui Moise, Isus, Mahomed, Buddha sau Joseph Smith sunt cele mai importante, ci interpretările și modificările la care generațiile viitoare supun mesajul lor. Cum clădesc acestea biserica și care sunt doctrinele, regulile și regulamentele pe care încearcă să le impună?

Aici se află secretul longevității instituțiilor religioase și motivul pentru care unele sisteme mitice supraviețuiesc după moartea fondatorilor lor. De fapt, pe lângă cazurile în care este vorba despre o religie nou formată, majoritatea oamenilor se nasc și cresc într-o familie și într-un mediu social cu vechi tradiții religioase. Cu excepția momentelor de convertire, religia nu este de obicei o chestiune de convingere personală. Cel mai bun exemplu este iudaismul, o credință de care nenumărate milioane de evrei s-au agățat strâns de-a lungul mileniilor din iubire și respect

față de strămoșii lor, precum și din alte motive. Același lucru este valabil, după o perioadă de timp, în cazul majorității religiilor, care, dacă rezistă criticilor inițiale venite din afară, sunt transmise generației următoare printr-un set de reguli stricte ce trebuie respectate. Membrii unui grup religios ortodox (1) îi îndoctrinează pe copii cu practicile și principiile credinței lor, (2) interzic orice căsătorie cu persoane din afara clanului și (3) pedepsesc, exclud sau excomunică ereticii. În plus, (4) sunt impuse sancțiuni la nivel de grup pentru a garanta supunerea: orice disidență este privită ca o amenințare la adresa integrității grupului sau a conservării acestuia ca entitate viabilă.

Prin acest proces de enculturație, instituțiile religioase pun stăpânire pe întregul mod de viață al unui popor. Tevie, evreul de rit așkenazi din *Scripcarul pe acoperiș*, care trăiește în Rusia începutului de secol XX, venerează și exaltă tradiția; la fel fac și romano-catolicii, grecii ortodocși, musulmanii și alții. Ideea este că aceste instituții *definesc* ființa umană ca întreg. Ele definesc practicile dietetice, tiparele de vorbire, modalitățile de exprimare a umorului și felul în care este abordată suferința, precum și o mulțime de alte obiceiuri și ritualuri. Ele constituie ființa etnică a omului. Prin urmare, a te opune propriei religii înseamnă a-ți respinge rădăcinile, familia și rudele, prietenii și vecinii.

Religia presupune adesea o anumită geografie: practic toată lumea din Cambodgia era budistă; în

India, hindusă, musulmană sau sikh; în Italia sau Spania, romano-catolică. Dar presupune, totodată, *rudenie de sânge* și căsătorie cu cei din propriul grup; toate rudele vorbesc aceeași limbă, cântă aceleași imnuri și se închină în același templu. În consecință, menținerea fidelității față de religie este echivalentă cu loialitatea etnică; a-ți respinge moștenirea înseamnă a te înstrăina de sursa inițială a ființei tale.

Lumea postmodernă a adus schimbări dramatice în configurația religiozității, deoarece diferite persoane și grupuri trăiesc acum unele lângă altele în medii sociale pluraliste, iar loialitățile tribale și etnice sunt puse la îndoială în mod constant. Individul este expus unor influențe concurente și e mânat de loialități contradictorii. Chiar dacă împărtășim aceeași religie cu alții din comunitatea noastră, putem fi de rasă diferită sau putem proveni din țări diferite. Naționalitățile sunt redefinite. Americanii, de exemplu, sunt produsul unui creuzet: au apărut noi virtuți civice, noi fidelități și tradiții. Astfel, spre deosebire de vremurile anterioare, în era postmodernă, propria credință religioasă nu mai este la fel de importantă pentru miezul ființei noastre. În multe societăți, este acum dificil să se proscrie căsătoriile interrasiale sau interreligioase sau să se impună o îndoctrinare îngustă asupra propriilor copii, mai ales datorită faptului că aceștia sunt expuși la o mulțime de alte credințe în școală și în societate. Într-un forum liber al ideilor și valorilor, diferite sisteme se luptă pentru

angajamentul copiilor noștri, iar indivizii sunt stimulați să adopte noi credințe și practici. Conștiința liberă concurează cu etnicitatea, iar ultima de multe ori nu mai are impact asupra tinerilor, care adesea își caută inspirația și împlinirea dincolo de limitele comunității în care au crescut.

Celebrarea riturilor de trecere

Cu toate astea, mai există o funcție a instituțiilor religioase care este important de recunoscut, deși hegemonia religiei e din ce în ce mai greu de menținut în societățile urbane postindustriale: este vorba despre funcția sa tradițională ca sistem de sprijin în cadrul unei comunități. Unii sociologi și antropologi au considerat această funcție o trăsătură esențială a sănătății sociopsihologice și au deplâns faptul că în societatea modernă și cea postmodernă instituțiile religioase s-au dezintegrat. În urma lor a apărut cultura de masă, cu ființele sale umane depersonalizate și dezrădăcinate, fără structuri, înstrăinate de originea lor, de multe ori trăind o viață banală, lipsită de rost sau însemnătate.

Într-un anumit sens, problema nu este pur și simplu pierderea religiei, ci prăbușirea comunității și, astfel, abandonarea riturilor și ritualurilor tradiționale asociate cu grupul local. Din punct de vedere istoric, majoritatea ființelor umane s-au născut, au fost educate, s-au căsătorit,

au lucrat, au trăit și au murit într-o singură regiune. Ferma, satul sau orășelul furnizau parametrii vieții unei persoane. În Europa medievală, biserica juca un rol integrativ: de fapt, reprezenta centrul activităților comunității, copleșind prin grandoare arhitecturală toate celelalte clădiri. Strămoșii fiecăruia trăiseră și muriseră în aceeași zonă, iar tradițiile erau înrădăcinate. În plus, această structură social-religioasă rânduia diferitele etape ale vieții umane, care erau celebrate prin rituri de trecere consacrate de biserică: nașterea, botezul, circumcizia și prima comuniune sau confirmarea. Căsătoria era considerată o unire sacră, cu jurăminte proclamate în fața altarului lui Dumnezeu; iar, în apropierea morții, ultima împărtășanie asigura intrarea în rai. Membrii grupului împărtășeau bucuriile și necazurile vieții și le supuneau unor ceremonii publice. Acest lucru oferea un sistem de sprijin pentru persoana care, atunci când se confrunta, de exemplu, cu moartea unei persoane iubite, putea fi consolată de grup. Comunitatea (acolo unde interacțiunile față în față erau posibile) îi dădea omului un sentiment de identitate și de apartenență.

Unii umaniști se opun acestor vechi ceremonii tribale: vor înmormântări simple și fără ceremonii religioase pentru fiecare etapă a vieții. Cu toate astea, vor participa cu plăcere la absolviri, inaugurări, petreceri de pensionare sau aniversări ale căsătoriei. De ce nu? Poate exista o satisfacție

psihică profundă la asemenea rituri și ritualuri, chiar dacă sunt nonteiste, iar pierderea lor este adesea resimțită din plin.

Această funcție sociologică tradițională a religiei a fost de nenumărate ori întreruptă brutal în istoria omenirii. Cea mai puternică influență contrară tradiției religioase este intruziunea schimbării sociale, care reprezintă un fenomen la fel de inevitabil în societățile umane precum moartea. Nu poți rămâne fixat în structuri sociale eterne. Se produc calamități, oamenii mor, apar noi generații, schimbările economice și politice sunt continue. Perturbarea comunității este inevitabilă. Astăzi, o forță profundă de destabilizare este mobilitatea: faptul că indivizii pot acum să părăsească pământul tinereții lor și să se avânte în lume. Dezvoltarea urbană și suburbană a vieții moderne a avut un efect convulsiv, deoarece aduce în interacțiune și într-un posibil conflict persoane din medii diferite și le eliberează de tradițiile considerate sacrosancte. Fără îndoială, cel mai dramatic factor al transformării din istoria recentă îl constituie inovația tehnologică și dezvoltarea industriei, care au dus la modificări radicale ale condițiilor economice și sociale. Religiile tradiționale mor însă greu și tind să-și reia vechiul rol.

America de Nord și de Sud, Australia, Africa și alte zone ale lumii au devenit casă pentru milioane de imigranți. Sălbăticia neexplorată a oferit oportunități de a înființa noi comunități de frontieră. Confruntați cu o lume imprevizibilă și

neobișnuită, precum și cu noi provocări, coloniștii s-au atașat invariabil de apartenența lor etnică și de religia strămoșească; sau au creat noi secte și culte ce aveau să devină ortodoxii instituite. Religiile ofereau explicații cosmice ale universului și ale locului ocupat de om în acesta; adesea, pentru oamenii simpli, oferea certitudini, reguli și structuri în funcție de care puteau trăi.

Experiența americană este fascinantă. Imigranții dezrădăcinați (anglicani englezi, prezbiterieni scoțieni și irlandezi, catolici polonezi, italieni, spanioli și irlandezi, evrei ruși etc.) și-au adus tradițiile lor religioase și le-au transplantat în noul mediu. Pe acest continent trăiau triburile de indieni aborigeni; milioane de sclavi negri au fost transportați în America cu ajutorul corăbiilor. În cele din urmă, au venit muncitori chinezi și imigranți japonezi, indieni, cubanezi, vietnamezi, mexicani etc. Alături de proliferarea multor secte și culte, au apărut un nou sentiment al naționalității și un nou set de virtuți civice.

Statele Unite sunt un creuzet, dar în această supă se află multe etnicități și religii care nu s-au dizolvat. Problema este dacă putem depăși limitele diferențelor etnice sau rasiale și dacă putem trece dincolo de vechile fidelități provinciale. Cred că este posibil, deoarece, în diferite părți ale lumii, au apărut noi naționalități și etnii ce oferă oamenilor un nou sentiment de apartenență și identitate. În plus, se celebrează noi rituri de trecere și sărbători în vederea sporirii

virtuților civice, deși legăturile etnice și rasiale sunt menținute. Marea discuție în America este dacă „moștenirea iudeo-creștină“ sau identitatea umanistă seculară e cea care definește americanismul. Având în vedere existența grupurilor neiudaice și necreștine, precum și a unui număr mare de necredincioși și umaniști, este dificil să ne întoarcem la vechile ortodoxii, mai ales că tradiția jeffersoniană-madisoniană, separarea bisericii de stat și Primul Amendament au împiedicat înființarea unei biserici oficiale. Având în vedere principiul fundamental al libertății religioase, orice efort de restabilire a mottoului *Pro Ecclesia et Patria* este foarte dificil. În condițiile în care statul gestionează educația, apare o republică secularizată: diferite metode de celebrare și valori comune umplu acum golurile lăsate de scăderea vertiginoasă a influenței religiilor dominante anterioare. În condițiile unei multitudini de secte concurente, nici una nu îndrăznește să domine, iar societatea umanistă poate funcționa mai bine.

Această problemă este însă la nivel mondial, întrucât ceea ce se întâmplă în Statele Unite constituie un microcosmos a ceea ce se întâmplă în întreaga lume. Revoluția tehnologică a ultimelor trei secole și bulversările sociale, politice și economice pe care le-au produs au transformat globul într-o singură lume. Cu toate astea, vechile loialități religioase încă își spun cuvântul. Marea majoritate a centrelor urbane importante includ persoane de diferite rase, religii

și origini etnice, multe agățându-se încă de vechi credințe în mare parte iraționale, nefondate, perfect false și din ce în ce mai greu de susținut. Comerțul internațional și comunicarea rapidă ne-au așezat într-un sat global. Care ar trebui să fie fundamentul moral al unei astfel de comunități mondiale? Ar trebui ca vechile religii să joace în continuare un rol puternic? Putem dezvolta noi convingeri în care loialitatea etică să depindă de angajamentul față de omenire ca întreg, și nu față de un grup local?

Scepticul, agnosticul, ateul și umanistul secular pun în discuție iudaismul, creștinismul, islamul, hinduismul și cultele ce țin de paranormal. Am putea oare dezvolta o nouă religie a omenirii care să aibă un caracter cu adevărat global? Există pericolul apariției unor înfiorătoare gulaguri seculare; fascismul și stalinism-leninismul au demonstrat capacitatea umană de a provoca acte de o cruzime inimaginabilă. Cum putem garanta că lumea va fi ferită de teroarea și opresiunea venite din partea unor noi și impresionante ideologii religioase totalitare?

Poate omenirea să trăiască fără religiile istorice? În caz afirmativ, va trebui să le ia ceva locul? Majoritatea marilor religii au devenit universale și acum se luptă la scară mondială pentru sufletele oamenilor. Misionarii creștini caută încă să convertească păgânii la cele mai primitive forme ale creștinismului, folosind Biblia drept armă: acestora nu le pasă de criticile

la adresa fundamentelor propriei religii și adună neîncetat noi adepți. Musulmanii poartă stindardul islamului în întreaga lume și câțiva guru indieni se străduiesc să îndoctrineze tineretul occidental cu idealul lor de spiritualitate. Credințele paranormale se luptă cu religiile străvechi. Toate acestea alimentează ispita transcendenței ascunsă adânc în psihicul uman.

Între timp, forțele seculare transformă globul. Creșterea masivă a populației, comerțul, imperialismul, conflictele militare și politice dintre state, sporirea comunicațiilor și a călătoriilor, dezvoltarea conglomeratelor multinaționale și forțele revoluționare mondiale aflate în opoziție, toate joacă un rol extrem de important. Două ideologii seculare, marxismul și umanismul democratic, concurează pentru loialitatea oamenilor ca filozofii globale alternative. În această luptă intensă la nivel mondial, ne putem întreba: poate exista o nouă perspectivă științifică, morală sau filozofică adecvată noii ere spațiale? Poate fi sceptică, științifică sau umanistă? Aceste întrebări au implicații pe scară largă ce nu am speranța că le voi rezolva aici. Este posibil să depășim ispita transcendenței? Care este rolul cunoașterii și al inteligenței critice în acest proces? Ar putea să apară o nouă perspectivă etică (ce presupune noi virtuți civice și noi ritualuri) mai potrivită cu realitatea satului global și cu formarea unei comunități mondiale autentice?

Putem depăşi ispita transcendenţei?

După cum am văzut, ispita transcendenței se ascunde adânc în psihicul uman. Este atotprezentă, amăgindu-i pe oameni prin atracția realităților transcendente, subminându-le inteligența critică și făcându-i să accepte sisteme mitice neconfirmate și neîntemeiate. Putem trăi fără mituri? Putem depăși acest defect, ca să zicem așa, al naturii noastre? Este atât de înrădăcinat în natura umană încât nu poate fi lăsat în urmă, ci va reapărea la fiecare nouă generație, cu aceleași forme și funcții, dar cu un conținut diferit?

Orice observator imparțial al istoriei umane nu are cum să nu fie impresionat de perseverența credințelor religioase și de persistența miturilor transcendenței, precum și de capacitatea celor mai scandaloase mituri de a încolți și de a prinde rădăcini chiar și în cimitirele sistemelor muribunde. Să fie aceasta vreo însușire perversă, asemenea păcatului originar, dar de care nu putem spera că vom scăpa vreodată?

Se poate spune că există o *tendință* și că afectează toate grupele de vârstă, straturile sociale, nivelurile de educație sau de inteligență. Nu e clar în ce sens și în ce măsură este biogenetică, deoarece, după cum am văzut, e absentă la multe persoane și, în plus, există grade de severitate a ispitei sau de influență a

mitologiilor dominante. Chiar dacă există o predispoziție genetică, aceasta ar putea fi atenuată, sublimată sau deviată de la fixațiile superstițioase și rupte de lume spre alternative mai constructive. Poate că există echivalente morale întemeiate științific ale religiozității transcendentale pe care le putem descoperi și în baza cărora putem trăi.

Factorul-cheie în transformarea conștiinței și a culturii este rolul vital pe care îl poate juca inteligența critică și științifică. Întrebarea este următoarea: în ce măsură sporirea cunoașterii prilejuită de știință a eliberat indivizii și grupurile sociale de influența persistentă a vechilor dogme și loialități religioase? Cum poate știința să modereze sau să liberalizeze, dacă nu să elimine, aceste sisteme mitice și să evite infectarea cu altele noi, chiar mai virulente și mai iraționale?

Nu există nici o garanție că poate, deoarece, în măsura în care sunt cuprinse de ispita transcendenței, chiar și ființe umane dedicate căutării cunoașterii și adevărului și aflate în slujba științei și raționalității vor profesa credința religioasă și vor susține afirmațiile sale. Eu nu pot susține decât că scepticismul poate juca un rol important (după cum am explicat în această carte) în examinarea ideilor nefundamentate ale credințelor religioase sau ale miturilor paranormalului, astfel încât să se ajungă la o revizuire a lor. Acesta nu e un program deosebit de ambițios și nu face afirmații grandioase despre ce va urma. Pur și simplu susține că critica

sceptică este esențială pentru sănătatea mentală și că acest lucru poate oferi o anumită terapie împotriva ispitei transcendenței scăpate de sub control și o anumită imunitate împotriva unei posibile infectări viitoare. Ceea ce mă frământă cel mai mult este posibila transformare a religiilor și a diferitelor forme de credință în paranormal în culte misionare fanatice ce devin dușmani ai adevărului și mijloace de represiune. Ispita transcendenței, dacă este lăsată să se manifeste liber, deseori dezvoltă sisteme autoritare bazate pe adevăruri și reguli morale absolute: sindromul Sfintei Cruciade este întotdeauna gata să-și impună altora punctul de vedere, ba chiar să suprime disidența și să limiteze libertatea de conștiință.

Scepticul nu intenționează să convertească omenirea la punctul său de vedere și, mai ales, nu e interesat să-l impună altora, deși poate fi preocupat de creșterea nivelului de educație și de gândire critică în societate. Totuşi, istoria ne-a arătat că ar trebui să fim sceptici față de toate punctele de vedere, inclusiv faţă de cele ale scepticilor. Nimeni nu este infailibil și nimeni nu poate pretinde că deține monopolul asupra adevărului sau virtuții. Ar fi absurd ca scepticismul să încerce să se transforme într-o nouă credință. Trebuie să privim cu prudență promisiunile unui nou preot secular care ar putea să apară promițând o minunată lume nouă, numai în condițiile în care calea *sa* spre claritate și adevăr este urmată. Poate că cel mai bun lucru la

care putem spera este acela de a tempera necumpătarea și de a îmblânzi ispita perversă ce se ascunde în interior.

Din nefericire, scepticii sunt considerați periculoși pentru omenire: ei cutremură fundațiile ordinii sociale și pun la îndoială autoritatea mitologiei dominante. De aceea, de la Socrate încoace, ereticii și disidenții au fost condamnați, forțați să bea cucută, arși pe rug și torturați de Inchiziție, aruncați în temnițele gulagului sau în închisorile statelor totalitare. De mult prea multe ori au fost excomunicați sau considerați niște paria. Abia în societatea modernă, odată cu dezvoltarea valorilor democratice și recunoașterea puterii inteligenței științifice critice, a început să fie tot mai apreciată importanța principiului moral al toleranței. Acolo unde ființele umane au opinii fundamentale diferite, cea mai bună strategie este dialogul și dezbaterea, pentru a stabili care sunt diferențele și a ajunge la compromisuri.

O problemă majoră cu care ne confruntăm este că vechile ortodoxii s-au opus cercetării libere a premiselor lor fundamentale, ca și cum ar fi bănuit că orice săpătură în jurul fundațiilor le-ar prăbuși. Dacă ar avea loc o cercetare intelectuală liberă a fundamentelor religiei, fără obstacole sau restricții necuvenite, avem toate motivele să credem că ar exista o slăbire a vechilor legături. Oamenii ar putea deveni mai atenți cu privire la propriile credințe. Ar putea exista o diminuare a fanatismului. Lumea ar putea deveni un loc mai

primitor: cel puțin, alții nu vor mai fi atât de tentați să ne bage pe gât tot felul de absurdități imposibil de digerat. Este greu de prezis dacă sau când credințele dominante de astăzi vor dispărea, așa cum s-a întâmplat cu religia mitraică, cea egipteană și cea asiriană, precum și cu alte mari religii din trecut. Fără îndoială vor suferi modificări: în loc să mai constituie o dogmă eternă, s-ar putea să fie considerate poezie metaforică și morală, așa cum este cazul printre teologii protestanți, catolici și evrei liberali. Acest lucru nu poate avea decât un efect civilizator. Pe măsură ce lumea trece de la o epocă în care gândirea teologică și transcendența metafizică sunt dominante la o epocă în care știința și raționalitatea au un cuvânt greu de spus, se pot dezvolta noi forme de creativitate umană.

Dar nu e suficient să se slăbească influența vechilor boli ale sufletului sau chiar să se încerce eliminarea lor fără să se pună întrebarea: ce anume le va lua locul? Poate că este periculos să ne lipsim de iluziile noastre religioase tradiționale despre Moise, Isus sau Mahomed, căci, odată curățați de erorile noastre teologice, am putea fi deschiși la noi infecții mult mai virulente. Vechile credințe au un fel de respectabilitate, cel puțin atunci când nu sunt luate prea în serios. Noile credințe pot face ravagii în societate dacă apar brusc și sunt proclamate drept noi ortodoxii.

De aceea, scepticismul trebuie aplicat și în cazul noilor credințe. Avem nevoie de o examinare critică a tuturor afirmațiilor oculte,

căci, în urma respingerii vechilor mituri, nu trebuie să ne lăsăm atrași de cele noi, care pot fi la fel de absurde și poate chiar mai periculoase. Este clar că educația ocupă un loc important în agenda umanistă, dar asta înseamnă că dezvoltarea talentelor intelectuale trebuie să devină una dintre cele mai înalte virtuți. Trebuie să consolidăm în societate aprecierea pentru procesele cognitive și pentru gândirea critică, nu pur și simplu pentru gândirea matematică deductivă sau expertiza tehnologică în specialități înguste. Un informatician poate fi lipsit de virtute, iar un inginer chimist poate să nu aprecieze cu înțelepciune lucruri aflate în afara domeniului său. Avem nevoie de capacitatea de a evalua ipoteze și idei și de a aprecia valori. Centrale pentru o astfel de agendă sunt școlile (factorii principali ai schimbării sociale), deoarece tinerii trebuie să fie hrăniți de la început cu arta gândirii. Ei trebuie să fie încurajați să gândească critic până la încheierea studiilor gimnaziale.

Cu toate astea, sarcina mai importantă este ridicarea nivelului de inteligență și de cunoaștere al societății în general. Din nefericire, acest lucru este din ce în ce mai greu de realizat, deoarece mediile de comunicare dominante sunt folosite de obicei în alte scopuri decât furnizarea de informație sau sporirea cunoașterii. Mass-media oferă distracţie, ceea ce este bine, dar oferă în același timp îndoctrinare politică și religioasă și este exploatată pentru profit sau putere. Cei care

controlează mass-media pot influența mintea satului global în viitor. De aceea, este esențial pentru viitorul omenirii ca mass-media și căile de comunicare să fie deschise criticilor și noile idei să fie auzite. Avem nevoie de centre pluraliste de gândire și cercetare pentru a asigura o anumită imunitate împotriva forțelor economice, politice, ideologice sau religioase dominante care caută să definească și să impună ortodoxii, fie ele vechi sau noi.

O problemă care i-a derutat mereu pe raționaliști este motivul pentru care creștinismul, o mitologie plină de erori și complet respinsă încă de la începuturile sale, a reușit să supraviețuiască atacurilor de care a avut parte și, în cele din urmă, să cucerească Imperiul Roman, eliminând apoi orice opoziție. Adesea, se uită că biserica a fost înființată după ce disputele doctrinare au fost încheiate prin Conciliul de la Niceea, în anul 325 e.n., și după ce Constantin a declarat creștinismul religia oficială a imperiului. Se estimează că numai cinci procente din populația Imperiului Roman de la acea dată era creștină. Astfel, unirea dintre puterea politică și credință și zdrobirea disidenței de către stat au pavat calea către epoca întunecată și concentrarea exagerată asupra mântuirii. Roma nu se putea apăra împotriva barbarilor după ce virtuțile creștine ale supunerii evlavioase și ale preocupării pentru viața de apoi au suprimat virtuțile eroice păgâne care dominaseră în perioadele greacă și romană.

În mod similar, islamul a fost făurit din unirea sabiei și a Coranului, iar un număr mare de popoare și teritorii au fost recrutate la cauza lui Mahomed numai atunci când puterea politică le-a obligat să facă asta. Astfel, marele pericol stă în faptul că ideile religioase pot fi impuse de puterea politică și militară, ceea ce va îngenunchea societățile umane și va zdrobi disidența. Unii sceptici au observat că marxismul revoluționar are toate semnele unei religii ideologice și se tem că, în cele din urmă, va cuprinde lumea sub forma unei noi religii, ajungând să ne închinăm la altarul magic al procesului dialectic. Prin urmare, este foarte important să menținem separarea bisericii de stat și să opunem rezistență eforturilor teologiei sau ideologiei de a se impune prin intermediul puterii politice.

Există cinici care vor spune că ceea ce am propus nu este fezabil. Ei insistă că scepticismul este perspectiva filozofică a unei elite, o minoritate disidentă de intelectuali ce nu au contact cu masele. Omul obișnuit, ni se spune, are nevoie de mituri pentru a supraviețui și este în mai mare măsură influențat de pasiuni și sentimente decât de rațiune. Poate că au dreptate când spun că gândirea critică, aplicată pe deplin, nu poate guverna decât o mică parte a condiției umane și că inclusiv marii intelectuali nu sunt imuni la ravagiile pasiunii, instinctului, deprinderilor și absurdităților.

Desigur, această perspectivă pesimistă are un oarecare temei, cel puțin privind lucrurile din

punct de vedere istoric: ispita transcendenței a dominat timp de milenii, iar speranța că am putea s-o atenuăm sau chiar s-o eliminăm ar putea fi o simplă iluzie. Marea epocă a civilizației greco-romane clasice, dedicată vieții minții, a fost copleșită de religiile misterice din Orient, iar iudaismul, creștinismul și islamul au reușit să domine conștiința umană pentru o perioadă lungă de timp. Renașterea, Iluminismul și dezvoltarea științei moderne au pus în discuție această hegemonie, dar ele sunt progrese relativ recente și de scurtă durată în istoria omenirii. Ce garanție avem că știința nu va fi copleșită și înlocuită de noi credințe absurde ce vor pune stăpânire pe imaginația omului? Poate că evadarea din rațiune este destinul inevitabil al speciei umane și poate că ispita transcendenței va intra din nou în atenția noastră.

Prometeu a fost condamnat de zei pentru îndrăzneala de a fura focul și de a lăsa omenirii moștenire știința și artele civilizației. Drept pedeapsă, un vultur îi devora ficatul. Poate că spiritul prometeian modern va fi din nou înfrânt prin acceptare pasivă și inacțiune, iar frica și cutremurarea vor depăși curajul și rațiunea. Mitul prometeian exprimă curajul de a lua în mâini propriul destin și de a deveni stăpân peste propria soartă, dar marchează și o frică adânc înrădăcinată față de independența câștigată.

Nu se poate prezice cu certitudine viitorul omenirii. Din nefericire, ceea ce este de neimaginat devine adesea realitate. Oare, pe

măsură ce intrăm într-o nouă epocă întunecată a absurdității, vom fi din nou dominați de ceea ce e de neînchipuit? Singura opțiune pentru a preveni acest lucru este să continuăm să folosim artele inteligenței și ale criticii sceptice împotriva vechilor și noilor credințe oarbe veșnic aprinse de jarul mocnit al ispitei transcendenței. Avem nevoie ca briciul lui Occam, ascuțit de rațiune și de știință, să taie noile tentacule ivite din monstrul cu capete de hidră ce sălășluiește în noi înșine.

Dar asta tot nu e de ajuns. Critica negativă, deși necesară și vitală pentru omenire, nu este suficientă în sine, deoarece oamenii au nevoie să viseze. Nu suntem animale capabile doar de funcții cerebrale, de logică și rațiune, ci suntem și creaturi pline de pasiuni. Suntem hipnotizați și impresionați de idei mari (chiar dacă sunt false) în măsura în care ne satisfac nevoi adânci, fie ele reale sau imaginare.

Există vreo speranță că se va forma vreo cultură științifică, seculară sau umanistă lipsită de mituri transcendente? Acest lucru se poate întâmpla numai dacă în locul vechilor mituri ale mântuirii se instalează noi idealuri și obiective, suficient de grandioase și de puternice încât să ne poată inspira și conduce spre măreție. Dacă miturile mântuirii nu mai pot rămâne în picioare, ce anume le va lua locul? Dilema este întotdeauna aceea că pot să apară noi credințe și noi mituri la fel de iraționale.

Astăzi ne confruntăm cu noi realități puternice ale condiției umane: suntem cu adevărat membri ai unei comunități mondiale, iar credințele locale și vechile loialități nu mai pot face față acestei situații. În plus, ne-am îmbarcat într-o călătorie în spațiu, dar am și dezlănțuit noi puteri uriașe prin care riscăm să eliminăm civilizația umană și poate chiar orice urmă de viață de pe această planetă. Nevoia urgentă a omenirii este dezvoltarea unei noi perspective filozofice, morale și științifice adecvată noii situații globale și erei spațiale. Nimeni nu poate spune dacă vom reuși în acest demers. Dar pentru a ne crește șansele, va trebui să ne dezvoltăm cele mai înalte talente și aptitudini și să ne cultivăm cele două mari virtuți umaniste: rațiunea și curajul.

Umanismul secular are o sarcină profundă și urgentă în această provocare: și anume aceea de a ne ajuta să dezvoltăm cât de bine putem idealuri și valori morale care, deși trecute prin filtrul rațiunii și confirmării empirice, să aibă totuși suficientă putere și intensitate imaginativă încât să inspire noi țeluri încărcate de sens în civilizațiile ce se vor forma în viitor.

Note

INTRODUCERE

1. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 1, C. Hartshorne, P. Weiss (ed.), Harvard University Press, Cambridge, 1931, p. 22.

I. SENS ŞI TRANSCENDENŢĂ

1. Locke exprimă importanța acestei investigații în „epistola către cititor“ din *Eseu asupra intelectului omenesc*, când povestește că „cinci sau șase prieteni, întâlnindu-se la mine acasă și discutând despre un subiect foarte îndepărtat de acesta, văzură în curând că se poticnesc în fața dificultăților care se iveau din toate părțile. După ce ne-am sfredelit câtva timp mintea, fără să ajungem deloc mai aproape de risipirea îndoielilor care ne frământau, mi-a dat prin minte că am apucat pe un drum greșit și că, înainte de a porni la asemenea cercetări, era necesar să verificăm propriile noastre posibilități și să vedem care sunt chestiunile cu care intelectul nostru ar fi în măsură să se ocupe. Am propus aceasta cercului de prieteni și toți au încuviințat pe dată, căzându-se de acord ca aceasta să fie cea dintâi cercetare a noastră“, în E.A. Burtt, (ed.), *The English Philosophers from Bacon to Mill*, Modern Library, New York, 1939, p. 239 [John Locke,

Eseu asupra intelectului omenesc, vol. 1, trad. de Teodor Voiculescu, Editura Ştiințifică, București, 1961, p. 2 (*n. red.*)].

II. SCEPTICISMUL

1. *Treatise of Human Nature* 1.4.7, în *The Philosophy of David Hume*, V.C. Chappell (ed.), Modern Library, New York, 1963, p. 189.
2. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Charles Hartshorne, Paul Weiss (ed.), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1934, vol. 5, pp. 223–247.
3. Paul Kurtz, *Decision and the Condition of Man*, University of Washington Press, Seattle, 1965, cap. 5.

III. METODA ŞTIINŢIFICĂ

1. Paul Feyerabend, *Against Method*, *Schocken Books*, New York, 1977; *apud* Ernest Nagel, „Philosophical Depreciations of Scientific Method“, *The Humanist* 36, nr. 4 (iul./aug., 1976), pp. 34–35.
2. Paul Feyerabend. „How to Defend Society Against Science“; citat în Klemke *et al.*, *Introductory Readings in the Philosophy of Science*, Prometheus, Buffalo, 1981, din *Radical Philosophy* 11 (1975), pp. 3–8.
3. Vezi Martin Gardner, „Anti-Science: The Strange Case of Paul Feyerabend“, *Free Inquiry* nr. 3 (1982/83), pp. 32–34.
4. Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, ed. a II-a, University of Chicago

Press, Chicago, 1971 [*Structura revoluţiilor ştiinţifice*, trad. de Radu J. Bogdan, Humanitas, Bucureşti, 2008 (*n. tr.*)].
5. Citat în Klemke et al., *Introductory Readings in the Philosophy of Science*, p. 208, din „Theory Choice“, *Criticism and Growth of Knowledge*, I. Lakatos, A. Musgrave (ed.), Cambridge University Press, New York, 1970, pp. 260–262.
6. C.D. Broad, „The Relevance of Psychical Research to Philosophy“, *Philosophy* 24 (1949), pp. 291–309.
7. Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, Basic Books, New York, 1963.

IV. INTELIGENŢA CRITICĂ

1. Retipărit în *An Anthology of Atheism and Rationalism*, Gordon Stein (ed.), Prometheus Books, Buffalo, 1980, pp. 313–315.

V. JUSTIFICAREA CREDINŢEI

1. Walter B. Gibson, Litzka R. Gibson, *The Complete Illustrated Book of the Psychic Sciences*, Pocket Books, New York, 1966, pp. 275–276.
2. David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, din E.A. Burtt (ed.), *The English Philosophers from Bacon to Mill*, Modern Library, New York, 1930, p. 667 [D. Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, trad. de M. Flonta, Editura Ştiințifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 196 (*n. red.*)].

VI. APELUL LA MISTICISM

1. W.T. Stace, *The Teachings of the Mystics*, Mentor, New York, 1960, p. 115 [Plotin, *Enneade* III–V, trad. de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea, Elena Mihai, Editura IRI, București, 2005, p. 547 (*n. red.*)].
2. Cuthbert Butler, *Western Mysticism*, ediția a doua, Harper and Row, New York, 1966, p. 136.
3. *The Works of William James: Essays in Philosophy*, F. Burkhardt (ed.), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1937, din „A Suggestion About Mysticism“, *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 7 februarie 1910, p. 157.
4. Rudolf Otto, *Mysticism East and West: A Comparative Analysis of the Nature of Mysticism*, Macmillan, New York, 1932, p. 19 [R. Otto, *Mistica Orientului şi mistica Occidentului*, traducere de Mihail Grădinaru şi Friedrich Michael, Editura Septentrion, Iaşi, 1993, pp. 9–10 (*n. tr.*)].
5. Stace, *The Teachings of the Mystics*, p. 115 [Plotin, *Enneade* VI, p. 341; citat preluat cu modificări (*n. red.*).]
6. St. Augustine, *Confessions*, VII, 23. Citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 4 [Sfântul Augustin, *Confesiuni*, trad. de Eugen Munteanu, Humanitas, București, 2018, p. 327 (*n. tr.*)].

7. Citat în Douglas Clyde Macintosh, *The Problem of Religious Knowledge*, Harper, New York, 1940, cap. 2.
8. „Spiritual Mirror“, c. II, citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 9.
9. „Ascent of Carmel“, II, c. 24, 26, citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 10.
10. „Treatise of the Love of God“, VI, 12, citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 11.
11. Bertrand Russell, *Mysticism*, citat în Walter Kaufmann, *Critique of Philosophy and Religion*, Doubleday, Garden City, New York, 1961, p. 315 [B. Russell, *Religie şi ştiinţă*, trad. de Monica Medeleanu, Editura Herald, Bucureşti, 2012, p. 177 (*n. tr.*)].
12. William James, *Varieties of Religious Experience*, pp. 422–424, 428, citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 137 (W. James, *Tipurile experienţei religioase*, trad. de Mihaela Căbulea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, pp. 303, 307).
13. St. Augustine, *De Genesi ad litterum*, 26, 53, citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 50 [Sfântul Augustin, *Despre geneză în sens literal*, trad. de Iulian Popescu, Editura Minerva, Bucureşti, 2008, p. 460 (*n. tr.*)].
14. St. Gregory, *Benedictine Monachism*, citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 67.
15. Citat în James H. Leuba, *The Psychology of Religious Mysticism*, ed. rev., Routledge, Kegan Paul, Londra, 1929, pp. 250–258.

16. Citat în Ben-Ami Scharfstein, *Mystical Experience*, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1973, p. 135.
17. Leuba, *Psychology of Religious Mysticism*, pp. 116–117.
18. Citat în Evelyn Underhill, *Mysticism*, World/Meridian, New York, 1972 [Tereza din Avila, *Povestea vieţii mele*, trad. de Christian Tămaş, Institutul European, Iaşi, 1994, p. 185 (*n. tr.*)].
19. Citat în Leuba, *Psychology of Religious Mysticism*, p. 76.
20. Citat în Andrew Neher, The Psychology of Transcendence, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1980, p. 113.
21. Citat în Butler, *Western Mysticism*, p. 10.
22. *Ibid.*, pp. 8–9.
23. *Ibid.*, p. 98.
24. Leuba, *Psychology of Religious Mysticism*, p. 62.
25. Aldous Huxley, *The Doors of Perception*, Harper, New York, 1954.
26. Walter Pahnke, „LSD and Religious Experience“, în Richard C. De Bold, Russell C. Leaf. (ed.), *LSD, Man and Society*, Wesleyan University Press, Middletown, Conn., 1967; şi Edward F. Heenan, *Mystery, Magic and Miracle Religion in a Post-Aquarian Age*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1973, p. 32.

27. Timothy Leary, „The Religious Experience: Its Production and Interpretation“, în Heenan, *Mystery, Magic and Miracle Religion*, pp. 36–37.
28. Ronald D. Laing, *The Politics of Experience*, Penguin Books, Londra, 1967, pp. 31–45.

VII. MITUL LUI ISUS

1. Vezi Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana*, 2 vol., Loeb Classical library, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1912.
2. „În vremea aceea a trăit Isus, un om înţelept, dacă poate fi numit aievea om. El a fost autorul unor uluitoare minuni şi învăţătorul oamenilor care erau bucuroşi să afle adevărul. A atras de partea lui o mulţime de iudei, dar şi o mulţime de păgâni. Acesta a fost Hristos. Chiar dacă Pilatus, datorită acuzaţiilor aduse de fruntaşii poporului nostru, l-a ţintuit pe cruce, n-au încetat să-l iubească cei ce l-au îndrăgit de la început. Căci li s-a arătat a treia zi iarăşi viu, aşa cum au prezis profeţii trimişi de Dumnezeu, înfăptuind şi o mie de alte miracole. De atunci şi până azi dăinuie poporul creştinilor, care îşi trage numele de la dânsul“ (Flavius Josephus, *Antiquities*, cartea XVIII, cap. 3, trad. de William Whiston [*Antichităţi iudaice* 2, trad. de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, XVIII.3 (*n. tr.*)].

3. Vezi Gordon Stein, *An Anthology of Atheism and Rationalism*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980, p. 179.
4. *Ibid.*, p. 178.
5. Pentru un punct de vedere recent care susţine că creştinismul s-ar fi putut dezvolta în absenţa unui Isus real, vezi G. A. Wells, *Jesus of the Early Christians*, Pemberton Books, Londra, 1971; *Did Jesus Exist?*, Pemberton Books, Londra, 1975; şi *The Historical Evidence for Jesus*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1982. Vezi şi scriitorul olandez Gustaaf Adolf van den Bergh van Eysinga.
6. „Într-o seară, Isus se întorcea acasă împreună cu Iosif. Pe neașteptate apăru înaintea lor un copil care, din fugă, îl îmbrânci atât de tare pe Isus, încât acesta căzu la pământ. Atunci Domnul zise: «Cum m-ai lovit pe mine, aşa să cazi şi tu şi să nu te mai ridici!» Şi chiar în clipa aceea copilul de prăvăli la pământ şi-şi dădu sufletul“, *The First Gospel of the Infancy of Jesus Christ*, *The Apocryphal New Testament*, Wm. Hone, Londra, 1820, p. 57 [*Evanghelii apocrife*, ediţie îngrijită de C. Bădiliţă, Polirom, Iaşi, 2007, p. 130 (*n. tr.*)]. De asemenea, citim în Evanghelia lui Pseudo-Toma: „Altă dată mergea prin sat şi un copil l-a îmbrâncit în fugă. Isus s-a burzuluit şi i-a zis aceluia: «Nu ţi-ai mai sfârşi drumul!» Şi chiar în clipa următoare acela căzu mort la pământ“, *Ibid.*, p. 61 [*Ibid.*, p. 100 (*n. tr.*)].

7. „Marcu, care era tălmaciul lui Petru, a scris corect, dar cu toate acestea fără rânduială, tot ce-şi aducea aminte că s-ar fi spus ori ar fi fost săvârşit de către Domnul. Căci el nu auzise şi nici nu însoţise personal pe Domnul, ci doar a însoţit mai târziu pe Petru, după cum am amintit. Acesta îşi expunea învăţăturile după cum se simţea trebuinţa, dar nu aşa ca şi cum ar fi făcut o expunere ordonată a faptelor. De aceea nu-i deloc greşeala lui Marcu dacă a scris după cum îşi aducea aminte. Pentru că el purta grijă doar de un singur lucru: să nu lase afară nimic din ceea ce auzise şi să nu se facă vinovat în expunerea sa de nici o minciună“, Eusebius, *Ecclesiastical History*, cartea a treia, cap. 39 [Eusebiu de Cezarea, *Istoria bisericească*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1987, p. 144 (*n. tr.*)]. Îl citează pe Papias, un cleric timpuriu (cca 140).
8. *The Writings of Origen*, vol. 1, trad. de Rev. Frederick Crombie, T. & T. Clark, Edinburgh, 1879, pp. 33 *sqq*. [Origen, *Contra lui Celsus*, în *Scrieri alese* 4, trad. de T. Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R, București, 1984 (*n. red.*).]
9. *Ibid.*, p. 405 [*ibid.*, p. 36 (*n. red.*)].
10. *Ibid.*, p. 431[*ibid.*, pp. 56–57 (*n. red.*)].
11. *Ibid.*, p. 427 [*ibid.*, pp. 53 (*n. red.*)].
12. Morton Smith, The Secret Gospel, Harper and Row, New York, 1973, p. 17.

13. Pentru o discuție detaliată cu privire la ipoteza potrivit căreia Isus a fost magician, vezi în special Morton Smith, *Jesus the Magician*, Harper and Row, New York, 1978.
14. Lucian, *Satirical Sketches*, Penguin Books, Londra, 1961, p. 205.
15. *Ibid.*
16. The Writings of Origen, p. 427 [*Ibid.*, p. 53 (*n. red.*)].
17. *Ibid.*, p. 475 [*Ibid.*, pp. 92–93 (*n. red.*)].
18. Din *An Enquiry Concerning Human Understanding*, în Hume, *Enquiries*, L.A. Selby-Bigge (ed.); rev. P. Nidditch, ediția a treia, Clarendon Press, Oxford, 1975.
19. N.R. Sobel, *Eye-Witness Identification: Legal and Practical Problems*, Clark Boardman, New York, 1972.
20. E.F. Loftus, „Eyewitnesses: Essential but Unreliable“, *Psychology Today*, februarie 1984.
21. Joann E. Rodgers, „The Malleable Memory of Eyewitnesses“, *Science* 82, iunie 1982.
22. Vezi E.A. Wallis Budge, *Osiris: The Egyptian Religion of Resurrection*, vol. 2, cap. 23, „Spitting as a Religious Act“, University Books, New York, 1961, pp. 203 *sqq*.
23. Hippolytus, *Philosophumena*, trad. de F. Legge, Macmillan, New York, 1921, pp. 2–3, 40–45.
24. *Skeptical Inquirer* (vară 1983; toamnă 1983).

25. Barry J. Singer şi Victor Benassi, „Fooling Some of the People All of the Time“, *Skeptical Inquirer* (1980–81), pp. 17–24.
26. Pentru o discuție referitoare la modul de operare al clarvăzătorilor și mediumilor în general, vezi Ray Hyman, „Cold Reading: How to Convince Strangers That You Know All About Them“, *Skeptical Inquirer* 1, nr. 2 (primăvară/vară 1977).
27. Janet Caldwell, *Jesus: A Psychobiography and Medical Evaluation*, Carlton Press, New York, 1976.
28. Pierre Barbet, *A Doctor at Calvary*, Doubleday, New York, 1963.
29. Joe Nickell, *Inquest on the Shroud of Turin*, Prometheus Books, Buffalo, N. Y., 1983, pp. 12–13, 23.
30. Între timp, Biserica a permis datarea prin această metodă. La 13 octombrie 1988, au fost anunțate rezultatele, care confirmă că giulgiul are origine medievală. Acest lucru susține ipoteza potrivit căreia este un fals (Paul Kurtz, 20 septembrie 1990).

VIII. MOISE ŞI POPORUL ALES

1. Vezi mai ales Eduard Meyer, *Die Israeliten und Ihre Nachbarstämme* (1906).
2. Sigmund Freud, *Moses and Monotheism*, Vintage Books, New York, 1939.
3. Citat în John G. Gager, *Moses in Graeco-Roman Paganism*, Abingdon Press, Nashville, Tenn., 1972, p. 26.

4. *Aegyptiaca* 1.250. Citat în Gager, *Moses*, p. 114.
5. Citat în Gager, Moses, p. 38 [Strabon, *Geografia*, trad. de Felicia Vanţ-Ştef, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, București, 1983, p. 415 (*n. tr.*)].
6. *Ibid.*, p. 49.
7. *Ibid.*
8. *Ibid.*, p. 83.
9. *Aigyptiake-Historia* 288–92. Citat în Gager, *Moses*, p. 121.
10. James George Frazier, *The Golden Bough*, ediţie prescurtată, Mentor Books, New York, 1964, p. 34.
11. *Ibid.*, p. 37.
12. Josephus, *Antiquities* II.13 [*Antichităţi iudaice* 1, trad. de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, II.13 (*n. tr.*)].
13. *Papyri Magicae Graecae die griechischen Zauberpapyri*, K. Preisendanz (ed.), vol. 1 (1928), vol. 2 (1931).
14. Origen, *Contra Celsus* I.23 [*Contra lui Celsus*, în *Scrieri alese* 4, trad. de T. Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R, București, 1984, p. 47 (*n. red.*)].
15. *Ibid.* I.26 [*ibid.*, p. 51 (*n. red.*)].
16. *Ibid.* IV.33 [*ibid.*, p. 257 (*n. red.*)].
17. *Ibid.* I.43 [referință neidentificată (*n. red.*)].
18. *Ibid.* III.5 [*ibid.*, p. 171 (*n. red.*)].
19. Elias Auerbach, *Moses*, Wayne State University Press, Detroit, 1975

IX. Mahomed: profetul islamului

1. Calendarul musulman (AH) începe cu Hijra, emigrarea profetului Muhammad de la Mecca la Medina în anul 622, cu zece ani înainte de moartea sa. Printre primii istorici musulmani ale căror opere au supraviețuit și sunt în general considerate certe se numără Mahomed Ibn Ishak (care a murit în 151 AH), Ibn Hisham (213 AH), Al-Wakidi (207 AH), secretarul său Ibn Sai'd (230 AH) şi At-Tabari (310 AH).
2. Textul pe care l-am folosit este *The Holy Qur'an*, tradus şi comentat de A. Yusuf Ali, Islamic Center, Washington, D.C. [*Coranul*, trad. de George Grigore, Editura Herald, București, 2005 (*n. tr.*)].
3. Următoarea relatare a primului solilocviu religios al lui Mahomed este din Al-Wakidi: „Începuturile inspirației lui Mahomed au fost *viziuni reale*. Fiecare viziune pe care a văzut-o a fost clară ca lumina zilei. Acestea au stârnit din nou dragostea pentru singurătate. Se ducea într-o peşteră de pe Muntele Hira şi acolo petrecea zile şi nopţi întregi. Apoi, atras de afecțiunea pentru Khadija, se întorcea acasă. Asta a continuat până când adevărul i s-a revelat în peșteră. S-a întâmplat în felul următor: În timp ce umbla pe dealurile din jur, un înger din cer i-a strigat: «O Mahomed, eu sunt Gabriel». S-a înspăimântat, căci vedea îngerul de fiecare dată când își ridica spre cer

privirea. S-a grăbit acasă să-i spună soției sale. «Oh, Khadija, a spus el, n-am urât nimic mai mult așa cum îi urăsc pe acești idoli şi prezicători; şi acum mă tem să nu devin eu însumi prezicător». «Niciodată, i-a răspuns soţia credincioasă, Domnul nu va îndura nicicând să fie astfel»; şi a continuat să vorbească despre nenumăratele sale virtuţi, pornind de la care l-a asigurat de cele spuse de ea. Apoi s-a dus la vărul ei Waraqa şi i-a spus totul. «Doamne, a strigat bătrânul, spune adevărul! Acesta este fără putință de tăgadă începutul profeției şi se va pogorî asupra lui *Marele Namus*, aşa cum s-a pogorât asupra lui Moise. De aceea, îndeamnă-l să nutrească numai gânduri pline de nădejde în inima sa. Dacă se va ajunge profet cât eu sunt încă în viață, cu siguranță voi sta alături de el.

Acum, prima sură revelată lui Mahomed a fost cea de-a 96-a, versetele 1–5, *Citește în numele Domnului* etc.; şi care s-a pogorât asupra lui în peștera Hira. După aceasta a așteptat ceva timp fără să-l vadă pe Gabriel. Şi a devenit abătut, așa că a plecat pe un munte, iar apoi pe altul, încercând să se arunce de acolo. În timp ce voia să-și pună capăt zilelor, a fost brusc oprit de o voce din ceruri. A privit în sus şi l-a văzut pe Gabriel pe un tron între cer şi pământ, care i-a spus: «O, Mahomed! Tu ești cu adevărat profetul Domnului și eu sunt Gabriel». Apoi Mahomed s-a întors pentru a merge acasă, iar Domnul l-a mângâiat și i-a

întărit inima. Şi de atunci încolo, revelațiile au început să urmeze una după alta“. Citat în William Muir, *The Life of Mahomed: From Original Sources*, T.H. Weir, John Grant (ed.), Edinburgh, 1912, pp. 49–50.

Următorul fragment din Ibn Hisham şi Al-Tabari despre prima inspiraţie a lui Mahomed este puțin diferit de versiunea lui Al-Wakidi, deoarece Mahomed nu este singur în peșteră: „În noaptea în care Domnul a binevoit să aibă de-a face cu el, Gabriel a venit la Mahomed în timp ce dormea cu familia sa în peștera de pe Hira. Ţinea în mână o bucată de mătase pe care era scris ceva, şi i-a spus: *Citeşte!* Mahomed a răspuns: *Nu pot citi*. Atunci, îngerul l-a strâns atât de puternic, încât a crezut că l-a cuprins moartea. Apoi, Gabriel i-a spus pentru a doua oară: *Citeşte!* Iar Mahomed, numai pentru a scăpa de agonie, a răspuns: *Ce trebuie să citesc?* Gabriel a continuat: *Citeşte* [recită] *în numele Domnului tău* etc., repetând sura 96 până la sfârșitul versetului 5. Când a terminat, îngerul a plecat; şi «cuvintele», a spus Mahomed, «erau ca și cum ar fi fost săpate în inima mea». Brusc, a fost cuprins de ideea că e posedat de duhuri rele şi s-a gândit la sinucidere; dar în timp ce se repezea cu intenția de se arunca într-o prăpastie, a fost oprit de reapariția lui Gabriel şi a rămas încremenit pentru multă vreme din cauza priveliștii. În cele din urmă, viziunea a dispărut, iar el s-a întors la Khadija, care,

alarmată de absența sa, trimisese mesageri la Mecca în căutarea lui. Înspăimântat, Mahomed s-a aruncat în poala ei și i-a povestit ce s-a întâmplat. Ea l-a liniștit, zicându-i că va fi cu siguranță profet, iar Waraqa i-a confirmat convingerea". *Ibid.*, p. 50.

4. Din Ibn Hisham şi Al-Tabari, în Muir, *Life of Mahomed*, p. 51.
5. Există unele sugestii că se poate să fi avut o criză de epilepsie la vârsta de șase ani, fiind „vizitat de îngeri" încă de pe atunci. Se spune că, la scurtă vreme după ce l-a luat pe Mahomed în grija sa, Abu Talib a afirmat: „Mi-e teamă că băiatul este posibil să fi avut o criză. Du-l înapoi la familia lui înainte ca boala să se instaleze". Ibn Hisham, *Sura, Das Lebens Muhammeds*, F. Wüstenfeld (ed.), Göttingen, 1859–60, p. 105. Citat în Maxime Rodinson, *Muhammed*, Pantheon Books, New York, 1971, p. 56.
6. Muir, *Life of Mahomed*, p. 52.
7. *Ibid.*, p. 52.
8. *Ibid.*
9. Citat în Tor Andrae, *Mahomed: The Man and His Faith*, trad. de Theophil Menzel, Harper & Row, New York, 1960, pp. 49–50.
10. *Ibid.*, p. 50.
11. Cairo, 1890, vol. 3, p. 212; citat în David S. Margoliuth, *Mahomed and the Rise of Islam*, Books for Libraries Press, Freeport, N.Y., 1972, p. 89.

X. DIFERIŢI PROFEŢI MAI MARI SAU MAI MICI

1. Vezi Joseph Smith, *The Book of Mormon*, *Doctrine and Covenant* şi *Pearl of Great Price*; Smith, *History of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, B.H. Roberts (ed.), 7 vol., Salt Lake City, 1932–51. Vezi şi James E. Talmage, *The Articles of Faith*, Salt Lake City, 1930.
2. Vezi Fawn Brodie, *No Man Knows My History: The Life of Joseph Smith*, ed. a II-a, Knopf, New York, 1971; Ernest Taves, *Trouble Enough: Joseph Smith and the Book of Mormon*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984; Jerald şi Sandra Tanner, *The Changing World of Mormonism*, Moody Press, Chicago, 1980; E.D. Howe, *Mormonism Unveiled*, Painesville, 1834; retipărit de Tanner, Utah Lighthouse Ministry, Salt Lake City.
3. Joseph Smith, *History* 1:11–19.
4. Citat în George D. Smith, „Joseph Smith and the Book of Mormon“, *Free Inquiry* 4, nr. 1 (iarna 1983–84); din Orson Pratt, *Works*, Liverpool, 1851, p. 1.
5. Smith, *History* 1:28–50; citat în Taves, *Trouble Enough*, p. 27 [*Cartea lui Mormon*, Biserica lui Isus Hristos a Sfinţilor din Zilele din Urmă, Salt Lake City, Utah, SUA, 2004, p. ix (*n. tr.*)].
6. Taves, *Trouble Enough*, p. 28.
7. *Ibid.*, p. 31.
8. *Ibid.*

9. *Ibid.*
10. *Ibid.*, p. 16. Opinia lui Hendrix despre Smith este cuprinsă într-o scrisoare către *St. Louis Globe-Democrat*, 2 februarie 1897.
11. Brodie, *No Man Knows My History*, p. 428. Acest document a fost descoperit de Daniel S. Tuttle, episcop din Salt Lake City.
12. *Ibid.*, p. 433.
13. *Ibid.*, p. 440.
14. Howe, *Mormonism Unveiled*, p. 255.
15. Brodie, *No Man Knows My History*, p. 418 și urm.
16. Dean C. Jessee, *The Personal Writings of Joseph Smith*, Deseret, Salt Lake City, 1984.
17. Brodie, *No Man Knows My History*, p. 52.
18. *Ibid.*
19. Howe, *Mormonism Unveiled*, pp. 270–72.
20. Taves, *Trouble Enough*, p. 43. David Whitmer, *Address to All Believers in Christ* (1887), p. 12.
21. Citat în Tanner, *Changing World of Mormonism*, p. 96, din *Elders' Journal*, august 1838, p. 59.
22. Tanner, p. 97, din David Whitner, *Address to All Believers in Christ*, pp. 27–28.
23. Tanner, pp. 106–107.
24. George D. Smith, „Joseph Smith and the Book of Mormon".
25. Taves, *Trouble Enough*, partea a doua.
26. Vernon Holley, *Book of Mormon Authorship: A Closer Look*, Zenus Publication, Ogden, Utah, 1983.

27. Howe, *Mormonism Unveiled*, pp. 171, 216.
28. Taves, *Trouble Enough*, p. 81.
29. Brodie, *No Man Knows My History*, pp. 278–283.
30. *Ibid.*, pp. 457–88.
31. *Ibid.*, pp. 340–41; vezi şi Doctrines and Covenants, secţ. 132.
32. *Ibid.*
33. Taves, *Trouble Enough*, p. 169.
34. Cartea lui Avraam 1:21–24.
35. Abia după un secol, la 9 iunie 1978, președintele bisericii mormone, Spencer W. Kimball, revizuiește această doctrină rasială și anunță o nouă revelație. Din acel moment, bărbații negri pot să fie hirotoniţi în cadrul bisericii mormone.
36. Brodie, *No Man Knows My History*, p. 175.
37. *Ibid.*, p. 291.
38. Vezi George D. Smith, „Joseph Smith and the Book of Mormon“, p. 23; o scrisoare de la William Fugate, 30 iunie 1879.
39. Vezi Daniel Cohen, *Waiting for the Apocalypse*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1983, pp. 7–34; Elmer T. Clark, *Small Sects in America*, Abingdon Press, Nashville, 1947.
40. Cohen, *Waiting for the Apocalypse*, p. 31.
41. Hal Lindsey, *The Late Great Planet Earth*, Zondervan, Grand Rapids, Mich., 1970.
42. D.M. Canright, *Life of Mrs. E.G. White*, Standard Publishing Co., Cincinnati, p. 25.
43. *Ibid.*, p. 110.

44. Ellen G. White, *Testimonies* for the Church, pp. 190–91.
45. Canright, *Life of Mrs. E.G. White*, p. 185.
46. Declaraţie a Comitetului Conferinţei Generale, mai 1906, 10 noiembrie 1906.
47. *Seventh-Day Adventist Year Book*, 1914, p. 253.
48. G.A. Irwin, *The Mark of the Beast*, RHPA, Washington, D.C., 1911, p. 1.
49. Ellen White, *Testimonies*, vol. 4, p. 148; vol. 5, p. 661.
50. *Testimonies*, vol. 3, p. 257.
51. *Testimonies*, vol. 5, pp. 63, 67.
52. Douglas Hackleman, „Ellen White's Habit", *Free Inquiry* 4, nr. 4 (toamna 1984): 17; citat din Ellen White, *Selected Messages*, vol. 1.
53. Vezi Walter T. Rea, *The White Lie*, M & R Publications, Turlock, Calif., 1982, şi Ronald L. Numbers, *Prophetess of Health: A Study of Ellen G. White*, Harper and Row, New York, 1976.
54. Ellen White, manuscris 7, 1867.
55. Hackleman, „Ellen White's Habit", p. 18.
56. Ellen G. White, *The Great Controversy Between Christ and His Angels, and Satan and His Angels* (1858).
57. G.H.L. Hastings, *The Great Controversy Between God and Man, Its Origin, Progress, and End.*

XI. EXISTĂ DUMNEZEU? DIVINITATE ŞI EFEMERITATE

1. Albert Einstein, *Lettres à Maurice Solovine*, Gauthier-Villars, Paris, 1956, pp. 114–115; citat în Lewis Feuer, „Noumenalism and Einstein's Argument for the Existence of God", *Inquiry* (Norvegia), 26:251–285.
2. Paul Davies, *God and the New Physics*, J.M. Dent and Sons, London, 1983; „God and the New Physics", *The New Scientist* (23 iunie 1983); „The Inflationary Universe", *The Sciences* 23, nr. 2 (martie/aprilie 1983).
3. Stephen Hawking, „The Edge of Spacetime", în *Universe*, ed. W.J. Kaufman şi W. H. Freeman (1985); de asemenea, *New Scientist* (16 august 1984).
4. Davies, „God and the New Physics".
5. Mario Bunge şi Mendel Sachs, „God and the Physicists" (o recenzie a cărţii *God and the New Physics* de P. Davies), *Free Inquiry* 4, nr. 2 (primăvara 1984).
6. „Cuvântul cauză se întrebuințează întâi în sensul de materie imanentă din care ia naștere un lucru, cum e cazul cu arama din care se face statuia sau cu argintul din care se face o cupă și altele de acest gen. Apoi se mai numește cauză forma și modelul, așadar definiția esenței permanente și genurile supraordonate acesteia, cum, de pildă, raportul dintre doi și unu este cauza octavei; într-un cuvânt, numărul și părțile raportului. În al treilea rând, se numește cauză primul punct de plecare al schimbării sau imobilității. Astfel, sfătuitorul este cauza unei acțiuni și tatăl este

cauza copilului sau, și în general, cel care schimbă ceva e cauza schimbării. În al patrulea rând, cauza mai înseamnă și scop, adică ținta în vederea căreia se face un lucru, cum, de pildă, sănătatea e cauza plimbării. Căci ne întrebăm: De ce se duce cutare la plimbare? Răspundem: Ca să-și păstreze sănătatea. Astfel, suntem încredințați că am arătat cauza. Apoi se mai numește cauză și ceea ce se află la mijloc între impulsul mișcării și scopul urmărit“, *Metaphysics* 5.2 [*Metafizica*, trad. de Şt. Bezdechi, Editura IRI, București, 1999, pp. 166-167 (*n. tr.*)].

7. „Printre ființe, unele există prin natură, altele există prin alte cauze; prin natură există animalele, părțile lor și plantele, și corpurile simple, cum sunt pământul, focul, aerul și apa, pentru că noi spunem că și acestea există prin natură. Toate aceste lucruri menționate se vede că se deosebesc de cele care nu există prin natură. Astfel, lucrurile care există prin natură, toate, se vede că au în ele însele un principiu de mișcare și repaus, unele, în ceea ce privește locul, altele, în ceea ce privește creșterea și descreșterea, iar altele, în ceea ce privește alterarea; dar patul și haina, și alte lucruri de acest fel, după cum aparține fiecare acestei categorii şi întrucât este făcut de un meșteșug, nu au nici un imbold al schimbării înnăscute, ci numai întrucât ele sunt de piatră sau de lemn, sau de amândouă aceste lucruri, și numai în această privință, întrucât natura este

cauza și principul mișcării și repausului pentru lucrul în care se află mai întâi în sine, și nu prin accident“, *Physics* 2.1 [*Fizica*, trad. de N.I. Barbu, Editura Moldova, Iași, 1995, pp. 31–32 (*n. tr.*)].

8. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, partea 1 [*Summa Theologica*, „Despre Dumnezeu, dacă există“, trad. de Cristian Bejan, Polirom, Iași, 2009, vol. 1, p. 68 (*n. tr.*)].
9. David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion* [*Dialoguri asupra religiei naturale*, trad. de Alexandru Anghel, Editura Herald, București, 2015, pp. 95–96 (*n. tr.*)].

XII. OAMENI DE ŞTIINŢĂ, SPIRITUALIŞTI ŞI MEDIUMI

1. Există relatări contradictorii cu privire la vârsta fetelor. Arthur Conan Doyle spune că aveau 14 și, respectiv, 11 ani când au început fenomenele misterioase. Ulterior, surorile Fox aveau să susțină că fuseseră mai tinere (adică 8 și, respectiv, 6 ani). Eu am folosit vârsta comunicată în *Encyclopaedia Britannica* (ediția11).
2. Allan Nevins, Milton H. Thomas (ed.), *The Diary of George Templeton Strong*, Macmillan, New York, 1952, vol. 2, pp. 244–245.
3. E.W. Capron, *Modern Spiritualism, Its Facts and Fanaticisms, Its Consistencies and Contradictions*, Boston, 1855, p. 421.

4. Ernest Isaacs, „The Fox Sisters and American Spiritualism“, în *The Occult in America: New Historical Perspectives*, University of Illinois Press, Urbana, 1983, p. 95.
5. William Crookes, *Researches in the Phenomena of Spiritualism*, Burns and Oates, London, 1874, p. 88.
6. Joseph F. Rinn, *Searchlight on Psychical Research*, Ridder and Co., Londra, 1954, p. 57.
7. *Ibid.*, p. 60.
8. *Ibid.*, p. 61.
9. Arthur Conan Doyle, *The History of Spiritualism*, George H. Doran, Londra, 1926, p. 113.
10. Vezi, de exemplu, Brian Inglis, *Natural and Supernatural*, Hodder and Stoughton, London, 1977.
11. 11 Ruth Brandon, *The Spiritualists*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984, p. 7.
12. Reuben B. Davenport, *The Death Blow to Spiritualism: Being the True Story of the Fox Sisters*, New York, 1888.
13. Trevor H. Hall, *The Enigma of Daniel Home: Medium or Fraud?*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984.
14. D.D. Home, *Incidents in My Life*, Carlton, New York, 1864.
15. Relatări ale acestor evenimente sunt oferite de Frank Podmore în *The Newer Spiritualism*, T.

Fisher Unwin, London, 1910. Vezi şi lucrarea în două volume a lui Podmore, *Modern Spiritualism*, London, 1902.

16. Podmore, *The Newer Spiritualism*, pp. 45–46.
17. John E. Coover, „Metapsychics and the Incredulity of Psychologists“, în *The Case For and Against Psychical Belief*, Carl Murchison (ed.), Clark University, Worcester, Mass., 1927, pp. 243–244.
18. Acest „test“ a fost publicat de Crookes în 1889, după aproximativ 15 ani de la ședința de spiritism, în *Proceedings of the Society for Psychical Research*, vol. 6, pp. 98–127. Vezi şi Podmore, *The Newer Spiritualism*, p. 46.
19. Doyle, *History of Spiritualism*, p. 196.
20. *Ibid.*
21. Crookes, *Researches in the Phenomena of Spiritualism.*
22. Hall, *Enigma of Daniel Home*, pp. 109–110.
23. *Ibid.*, p. 124.
24. *Ibid.*, p. 125.
25. *Proceedings of the Society for Psychical Research*, vol. 1.
26. *Ibid.*
27. *Daily News*, Londra (1 septembrie 1911).
28. *Ibid.*
29. Ruth Brandon, *The Spiritualists*, p. 23.
30. *Journal of the S.P.R.*, vol. 6, 1894.
31. *Proceedings of the S.P.R.*, vol. 23, 1909.
32. Hereward Carrington, *The Physical Phenomena of Spiritualism*, Werner Laurie, London, 1907.

33. Everard Feilding, „The Haunted Solicitor“, retipărit în E. Feilding, *Sittings with Eusapia Palladino and Other Studies*, cu o introducere de E.J. Dingwall, University Books, New Hyde Park, N.Y., 1963.
34. *Proceedings of the S.P.R.*, vol. 23, 1909. Retipărite de Feilding, *ibid.*
35. *Ibid.*
36. *Ibid.*
37. *Ibid.* „Notă finală“ de Hereward Carrington.
38. Podmore, *The Newer Spiritualism*, p. 142.
39. *Metropolitan Magazine* (februarie 1910); citat în C.E.M. Hansel, *ESP and Parapsychology*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980, p. 62.
40. *Ibid.*
41. Joseph F. Rinn, *Searchlight on Psychical Research*, cap. 21.
42. *Science* (2 mai 1910).
43. *New York Times* (13 mai 1910).
44. *Proceedings of the S.P.R.*, vol. 25, 1911, Everard Feilding, W. Marriott, „Report on a Further Series of Sittings with Eusapia Palladino at Naples“.
45. Hereward Carrington, *The American Seances with Eusapia Palladino*, Garrett, New York, 1954, pp. 7–8.
46. *Ibid.*, p. 271.

XIII. PARANORMALUL: CLARVĂZĂTORI, PERCEPŢIE EXTRASENZORIALĂ ŞI PARAPSIHOLOGIE

1. J.B. Rhine, „Comments on «Science and the Supernatural»“, *Science* 123, nr. 3184 (1956), pp. 11–14.
2. J.B. Rhine, „The Science of Non-Physical Nature“, *Journal of Philosophy* 51 (1954), pp. 801–810.
3. J.B. Rhine, New World of Mind, William Sloane, New York, 1953, p. 150.
4. James A. Hall, „The Work of J.B. Rhine: Implications for Religion“, în K. Ramakrishna Rao (ed.), *J.B. Rhine: On the Frontiers of Science*, McFarland, Jefferson, N.C., 1982.
5. Hall, *ibid.*, pp. 137–138; vezi şi J.B. Rhine, „The Parapsychology of Religion: A New Branch of Inquiry“, *Journal of the Texas Society for Psychical Research and the Oklahoma Society for Psychical Research*, 1977–1978, p. 6.
6. *Ibid.*, pp. 7–8.
7. *Ibid.*, p. 9.
8. C.D. Broad, *Philosophy* 24 (1949), pp. 291–309.
9. J.B. Rhine, *Extrasensory Perception*, Bruce Humphries, Boston, 1934.
10. C.E.M. Hansel, *ESP and Parapsychology: A Critical Re-evaluation*, *Prometheus Books*, Buffalo, N.Y., 1980, p. 91.
11. John Palmer, „Review of J. B. Rhine’s ESP Research“, în Rao, ed., *J.B. Rhine*, pp. 38–39.
12. *Ibid.*, p. 44.
13. Rhine, *Extrasensory Perception*, p. 98.
14. *Ibid.*, p. 101.

15. *Ibid.*, p. 97.
16. Vezi, de exemplu, Charles Tart, *Psi, Scientific Studies of the Psychic Realm*, E.P. Dutton, New York, 1977.
17. J. Gaither Pratt, *Parapsychology: An Insider's View of ESP*, Scarecrow Press, Metuchen, N.J., 1977, p. 55.
18. *Ibid.*, p. 57.
19. Louisa E. Rhine, *Something Hidden*, McFarland, Jefferson, N.C., 1983, p. 197.
20. Pratt, *Parapsychology*, p. 58.
21. *Ibid.*, p. 61.
22. J.B. Rhine, *New Frontiers of the Mind*, Faber & Faber, Londra, 1938, p. 165.
23. John Beloff, „Historical Overview", în *Handbook of Parapsychology*, Benjamin B. Wolman (ed.), Van Nostrand, New York, 1977, p. 18.
24. S.G. Soal, F. Bateman, *Modern Experiments in Telepathy*, Faber & Faber, London, 1954.
25. Acestea sunt descrise în S.G. Soal, K.M. Goldney, „Experiments in Precognitive Telepathy", *Proceedings of the Society for Psychical Research* 47 (1943), pp. 21–150.
26. C.D. Broad, „The Relevance of Psychical Research to Philosophy", *Philosophy* 24 (1949), pp. 291–309.
27. C.D. Broad, *Philosophy* (1944), p. 261.
28. George R. Price, „Science and the Supernatural", *Science* 122, nr. 3165 (1955), pp. 359–67.

29. S.G. Soal, „On «Science and the Supernatural»“, *Science* 123, nr. 3184 (1956), pp. 9–11; J.B. Rhine, „Comments on «Science and the Supernatural»“, *ibid.*, pp. 11–14.
30. C.E.M. Hansel, *ESP: A Scientific Evaluation*, Scribner's, New York, 1966, şi *ESP and Parapsychology: A Critical Re-evaluation*, ediție revizuită, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980.
31. R.G. Medhurst, „The Origin of the «Prepared Random Numbers» Used in the Shackleton Experiments“, *Journal of the Society for Psychical Research* 46, nr. 39 (1971), pp. 44–55.
32. *Proceedings of the Society for Psychical Research*, vol. 56, secţ. 209 (octombrie 1974), pp. 43–72.
33. „The Soal-Goldney Experiments with Basil Shackleton (BS): A Personal Account“, *ibid.*, p. 78.
34. *Ibid.*, p. 80.
35. Hansel, *ESP: A Scientific Evaluation*, pp. 169–187; vezi şi Soal, Bowden, The Mind Readers.
36. C.W.K. Mundle, „The Soal-Goldney Experiments“, în *Proceedings of the Society for Psychical Research*, vol. 56, secţ. 209 (octombrie 1974).
37. R.H. Thouless, „Some Comments on «Fresh Light on the Shackleton Experiments»“, *ibid.*, p. 91.

38. John Beloff, „Why I Believe That Soal Is Innocent“, *ibid.*, pp. 93 *sqq*.
39. J.G. Pratt, „Fresh Light on the Scott and Haskell Case against Soal“, *ibid.*, p. 108.
40. *Ibid.*, p. 111.
41. Betty Markwick, „The Soal-Goldney Experiments with Basil Shackleton: New Evidence of Data Manipulation“, *Proceedings of the Society for Psychical Research*, vol. 56, secţ. 211 (mai 1978): pp. 250–277.
42. *Ibid.*, p. 272.
43. *Journal of the Society for Psychical Research* 49, nr. 777 (septembrie 1978), p. 898.
44. *Ibid.*, p. 279.
45. Scrisoare, *Journal of the Society for Psychical Research* 49, nr. 778 (decembrie 1978), p. 966.
46. Scrisoare, *ibid.*, pp. 968–69.
47. Scrisoare, *ibid.*
48. Ar trebui să adaug că, în 1978, am participat la o dezbatere publică cu J.B. Rhine organizată de Institutul Smithsonian. Am deschis subiectul fraudei în parapsihologie și am citat cazul lui Soal, întrucât aflasem despre remarcabilul studiu al lui Betty Markwick. Răspunsul lui Rhine a fost: „De ce vă luați de bietul dr. Soal? Este un om bolnav“. Rhine însuși se confruntase cu un scandal de proporții gigantice când, în 1973, s-a descoperit că directorul său de cercetări și posibilul său succesor trișase. După presiuni

considerabile, Rhine a acceptat demisia lui Walter Levy și a publicat un raport al întregii afaceri în *Journal of Parapsychology*.

49. Citat în John L. Wilhelm, *The Search for Superman*, Pocket Books, New York, 1976, p. 10.
50. *Ibid.*
51. Uri Geller, *My Story*, Praeger Publishers, New York, 1975, pp. 95–96.
52. Wilhelm, *Search for Superman*, p. 32.
53. Geller, *My Story*, pp. 266 *sqq*.
54. Russell Targ, Harold Puthoff, *Nature* 252, nr. 5476 (18 octombrie 1974).
55. Geller, *My Story*, p. 4.
56. David Marks, Richard Kammann, *The Psychology of the Psychic*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980, p. 107.
57. *Ibid.*
58. Charles Panati (ed.), *The Geller Papers*, Houghton-Mifflin, Boston, 1976.
59. *Ibid.*, p. 217.
60. John Taylor, *Super Minds: A Scientist Looks at the Paranormal*, Viking, New York, 1975; vezi şi cartea sa apărută ulterior, *Science and the Supernatural*, E.P. Dutton, New York, 1980.
61. Eldon Byrd, „Uri Geller's Influence on the Metal Alloy Nitinol", *The Geller Papers*, p. 72.
62. Citat în Martin Gardner, *Science: Good, Bad and Bogus*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1981, p. 160.

63. Martin Gardner, „Geller, Goals and Nitinol“, *The Humanist* (mai–iunie 1977).
64. Panati (ed.), *The Geller Papers*, pp. 75 *sqq*.
65. *Ibid*., p. 80.
66. Vezi *The Humanist* (septembrie 1973), p. 55. El declară: „Această analiză indică faptul că, în cea mai mare parte, suprafața fisurii pare să fie similară cu modurile de fisurare mecanică bine cunoscute“.
67. William G. Roll, „Poltergeists“, în *Handbook of Parapsychology*, ed. Benjamin B. Wolman, Van Nostrand, New York, 1977.
68. Pentru o relatare integrală a cazului Resch, vezi James Randi, „The Columbus Poltergeist case, Parts I and II“, *Skeptical Inquirer* 9, nr. 3 (primăvara 1985) şi 10, nr. 5 (toamna 1985).
69. Joel Achenbach, „The Teen-Ager and the Poltergeist“, *Buffalo Magazine* (28 octombrie 1984).

XIV. EXISTĂ VIAŢĂ DUPĂ VIAŢĂ?

1. Konstantin Raudive, *Breakthrough*, Kensington Books, New York, 1971.
2. John White, Stanley Krippner, *Future Science: Life Energies and the Physics of Paranormal Phenomena*, Anchor Books, New York, 1977.
3. Karlis Osis, E. Haraldsson, *The Hour of Death*, Avon, New York, 1977.
4. Raymond Moody, *Life After Life*, Mockingbird Books, Covington, Ga., 1975.

5. Michael Sabom, *Recollections of Death: A Medical Investigation*, Harper & Row, New York, 1982.
6. Russell Noyes, Jr., R. Kletti, „Depersonalization in the Face of Life Threatening Danger“, *Psychiatry* 39:19–27.
7. John Palmer, *Parapsychological Review* 9, nr. 5 (septembrie/octombrie 1978).
8. James Alcock, „Psychology and Near Death Experiences“, *Skeptical Inquirer* 3, nr. 3 (primăvara 1979).
9. Aceste interviuri erau în legătură cu o emisiune de televiziune pe care am realizat-o împreună cu Barry Farber în 1982.
10. Maurice Rawlings, *Beyond Death's Door*, Thomas Nelson, Nashville, 1978.
11. Ian Stevenson, *Twenty Cases Suggestive of Reincarnation*, University of Virginia Press, Charlottesville, 1974.
12. C.S. Zolick, „An Experimental Investigation of the Psychodynamic Implication of the Hypnotic «Previous Existence» Fantasy“, *Journal of Clinical Psychology* 14: 177–82.
13. Frederick Lenz, *Life Times: True Accounts of Reincarnation*, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1979.
14. Susan J. Blackmore, *Beyond the Body: An Investigation of Out-of-Body Experiences*, Heinemann, London, 1982.

XV. RELIGIILE EREI SPAŢIALE: ASTROLOGIA ŞI UFOLOGIA

1. Linda Goodman, *Sun Signs*, Bantam Books, New York, 1968, p. xviii.
2. R.B. Culver, P.A. Ianna, *The Gemini Syndrome: A Scientific Evaluation of Astrology*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984.
3. M. Hone, *The Modern Textbook of Astrology*, rev., L.N. Fowler & Co., Londra, 1972, p. 49.
4. Culver şi Ianna, *The Gemini Syndrome*, p. 124.
5. Francis Sakoian, Louis S. Acker, *The Astrologer's Handbook*, Harper and Row, New York, 1973, p. 46.
6. Culver şi Ianna, *The Gemini Syndrome*, p. 126.
7. *Ibid.* p. 135.
8. Sakoian şi Acker, *The Astrologer's Handbook*, pp. 48–49.
9. *Ibid.*, p. 44.
10. *Ibid.*, p. 47.
11. Culver şi Ianna, *The Gemini Syndrome*, p. 130.
12. John D. McGervey, „A Statistical Test of Sun Sign Astrology", *The Zetetic* (*Skeptical Inquirer*) 1, nr. 2 (primăvara/vara 1977): 49–54.
13. E. Van Deusen, *Astrogenetics*, Doubleday, Garden City, N.Y., 1976.
14. G.A. Dean, I.W. Kelly *et al.*, „The Guardian Astrology Study: A Critique and Reanalysis", *Skeptical Inquirer* 9, nr. 4: 327–38.
15. Teri King, *Love, Sex, and Astrology*, Harper and Row, New York, 1973.

16. Bernie Silverman, *Contemporary Astronomy*, W.B. Saunders, Philadelphia, 1977, p. 437.
17. Citat în M. Gauquelin, *Astrology and Science*, Peter Davies, London, 1969, p. 149.
18. Geoffrey Dean, Arthur Mather, *Recent Advances in Natal Astrology: A Critical Review* 1900–1976, The Astrological Association & Camelot Press, Southampton, Anglia, 1977, pp. 1, 23.
19. H.J. Eysenck, D.K. Nias, *Astrology: Science or Superstition?*, St. Martin's Press, New York, 1978.
20. *Ibid.*, pp. ix–x.
21. John G. Fuller, *The Interrupted Journey*, Dell, New York, 1966, cap. 7.
22. *Ibid.*, cap. 2.
23. Robert Sheaffer, *The UFO Verdict*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1981, p. 35.
24. Emisiunea „Today Show" de la NBC (20 octombrie 1975); vezi şi Philip J. Klass, *UFOs Explained*, Random House, New York, 1974, pp. 252–54.
25. Robert Sheaffer, *The UFO Verdict*, p. 43.
26. Klass, UFOs: *The Public Deceived*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1983, p. 186.
27. Klass, *UFOs Explained*, p. 298.
28. Allan Hendry, *The UFO Handbook: A Guide to Investigating, Evaluating, and Reporting UFO Sightings*, Doubleday, Garden City, N.Y., 1979.
29. *Ibid.*, p. 283.

30. *Ibid.*
31. *Discover Magazine* (noiembrie 1984), p. 19.
32. *Ibid.*

XVI. ISPITA TRANSCENDENŢEI

1. Sir James G. Frazer, *The New Golden Bough*, Theodore H. Gaster (ed.), New American Library, New York, 1959, p. 35.
2. *Ibid.*, p. 36.
3. *Ibid.*, pp. 36 *sqq*.
4. *Ibid.*, p. 65.
5. Sir Francis Galton, „Statistical Inquiries into the Efficacy of Prayer“, *The Fortnightly* (1 august 1872); retipărit în Paul Blanshard, *Classics of Free Thought*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1977.